

LIEPĀJAS UNIVERSITĀTE
LIEPAJA UNIVERSITY

**IZGLĪTĪBAS ZINĀTŅU INSTITŪTS
SOCIOLOĢISKO PĒTĪJUMU CENTRS
VADĪBAS UN SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTE**

INSTITUTE OF EDUCATIONAL SCIENCES
SOCIOLOGICAL RESEARCH CENTRE
FACULTY OF MANAGEMENT AND SOCIAL SCIENCES

SABIEDRĪBA UN KULTŪRA

RAKSTU KRĀJUMS

XXI

Society and Culture

Liepāja 2019

Sabiedrība un kultūra. Rakstu krājums, XXI / Sastādītājs, atbildīgais redaktors Arturs Medveckis. Liepāja: LiePA, 2019. 336 lpp.

Society and Culture. Collection of articles, XXI / Compiler, editor-in-chief Arturs Medveckis. Liepāja: LiePA, 2019. 336 pages.

Zinātniskās komitejas priekšsēdētājs / *Chairperson of the Scientific Committee*

Arturs Medveckis

Dr. paed., vadošais pētnieks (Latvija, Liepāja)

Redakcijas kolēģija / *Editorial Board:*

Kārlis Dobelis

Dr. math., doc. (Latvija, Liepāja)

Aija Eglīte

Dr. oec., prof. (Latvija, Jelgava)

Zaigonis Graumanis

Dr. phil., doc. (Latvija, Liepāja)

Sandra Grigaravičiūtē

Dr. hum. prof. (Lietuva, Šauļi)

Anita Jansone

Dr. sc. com, prof. (Latvija, Liepāja)

Inna Jārva

Dr. phil. (Igaunija, Tallina)

Tālavš Jundzis

Dr. iur., Dr. h. polit. (Latvija, Rīga)

Roberts Jūrmalietis

Dr. biol., doc. (Latvija, Liepāja)

Sandra Kaija

Dr. iur., prof. (Latvija, Rīga)

Inta Klāsone

Dr. paed., prof. (Latvija, Liepāja)

Jurijs Kočetkovs

Dr. sc. ing., prof. (Latvija, Rīga)

Ārija Kolosova

Dr. hist., doc. (Latvija, Liepāja)

Inta Kulberga

Dr. sc. admin. (Latvija, Liepāja)

Ulrike Kurta

Dr. phil. (Vācija, Paderborna)

Inga Pūre

Dr. sc. soc., doc. (Latvija, Liepāja)

Alīda Samuseviča

Dr. paed., prof. (Latvija, Liepāja)

Henrihs Soms

Dr. hist, asoc. prof. (Latvija, Daugavpils)

Irina Strazdiņa

Dr. psych., doc. (Latvija, Liepāja)

Jānis Valdmanis

Dr. h. philol., prof. (Latvija, Rīga)

Vladislavs Volkovs

Dr. soc., prof. (Latvija, Rīga)

Māra Zeltiņa

Dr. biol., doc. (Latvija, Liepāja)

Redakcijas kolēģijas adrese / *Editorial Board address:*

Liepājas Universitāte, Socioloģisko pētījumu centrs

Lielā iela 14, Liepāja, LV – 3401

Tālr. +371 63407737; Fakss: 371 63424223

Epasts: arturs.medveckis@liepu.lv

Literārās redaktors / *Editors:* Mg. philol. Guna Pūce (latviešu valoda / *Latvian*),

Mg. paed. Rita Grāvelsiņa (angļu valoda / *English*), Dr. paed. Marina Novika (krievu valoda / *Russian*)

Korektūra / *Proof-reading:* Guna Pūce

Datormakets / *Formatting:* Guna Pūce

ISSN 14076918

SATURS

<i>Priekšvārds / Foreword</i>	6
Inga Pūre The influence of marketing theory and practice on development of public relations education in Latvia <i>Mārketinga teorija un prakses ietekme uz sabiedrisko attiecību izglītību Latvijā</i>	10
VĒSTURE / HISTORY	
Tatjana Barteļe Avīze “Рулъ” par mazākumtautību stāvokli Baltijas valstīs (1925) <i>The newspaper “Rul” about the situation of minorities in the Baltic states</i>	26
Ilze Boldāne-Zeļenkova Lauku kultūrainava LPSR: etnogrāfu skatpunkts <i>Rural landscape of the Latvian SSR: View of the ethnographers</i>	30
Kārlis Dobelis Docentes Dzidras Krūces pedagoģiskā un zinātniskā darbība <i>Scientific and pedagogical activity of docent Dzintra Krūče</i>	37
Artis Eglītis Krievu–Baltijas vagonu rūpnīcas automobiļu nodaļas vēstures atspoguļojums reklāmā (1910–1915) <i>The reflection of the history of the Russian–Baltic wagon factory’s car department in advertising (1910–1915)</i>	42
Edvīns Evarts Ziemas palīdzība un citas vākšanas akcijas Nacistiskās Vācijas okupācijas laikā <i>Winter aid and other gathering actions during nazi Germany occupation</i>	49
Sandra Grigaravičiūtē Representatives of Lithuanian council in Latvia, 1918 <i>Lietuvas padomes pārstāvji Latvijā 1918. gadā</i>	55
Anete Karlsonē Etnogrāfijas nozare padomju Latvijā: Ainas Alsupes pētnieciskā darbība <i>Ethnography Sector in Latvia: Aina Alsupe’s research activities</i>	63
Ārija Kolosova Lietuviešu iesaistīšanās Trešās atmodas kustībā Liepājā <i>Involvement of lithuanians in the third awakening movement in Liepaja</i>	70
Iveta Krilova Sieviešu seksuālā deviance Daugavpils presē un Daugavpils prokuratūras materiālos (1953–1964) <i>Female sexual deviance in Daugavpils press and in the materials of Daugavpils prosecutors office (1953–1964)</i>	77
Arvydas Malonaitis Review of the size and weight of the axes used on the territory of Lithuania in the 1st–16th century <i>Vec u velikina toporov I–XVI vv na teritorii Litvy</i>	86
Vitālijs Šalda Divu diktatūru izpostīta dzīve (Nikolajs Spačkovs 1913–1946) <i>Life destroyed by two dictatorships (Nikolay Spachkov 1913–1946)</i>	93

FILOZOFIJA / PHILOSOPHY

Gunārs Brāzma	
Antropocentrisms un biocentrisms vides ētikā <i>Anthropocentrism and biocentrism in environmental ethics</i>	104
Vilis Daberts	
Patiesuma vērtības tradicionālā loģika – tipiskais un netipiskais <i>Truth values in traditional logic – typical and atypical</i>	111
Zaigonis Graumanis	
Subjektīvā realitāte un informācijas šifrēšana. Versija par problēmu <i>Subjective reality and encryption of information. A Version of the problem</i>	121
Ināra Leikuma	
Humors latviskajā pasaules uzskatā <i>Humour in the latvian worldview</i>	129
Gunta Plūksne	
P. Florenska antropoloģiskā estētika – mūsdienīgas vērtības <i>P. Florensky's anthropological aesthetics – contemporary values</i>	137
Andrejs Pegaševs	
Социальные медиа в контексте политической коммуникации <i>Social media in the context of political communication</i>	150
Juris Vuguls	
Nenoteiktības nozīme pilnasinīgas pasaules ainas veidošanā <i>The role of uncertainty in shaping a full-blooded world scence</i>	157

STARPDISCIPLINĀRIE PĒTĪJUMI: SOCIOLOĢIJA, TIESLIETAS INTERDISCIPLINARY STUDIES: SOCIOLOGY AND LAW SCIENCES

Sarma Freiberga	
Es domāšu par Tevi <i>I will think of you</i>	166
Ilze Liepiņa-Naula	
Sabiedrības integrācija virtuvē <i>Integration and learning by cooking in the project delicious english</i>	173
Dana Rone	
Civiltiesiskās sankcijas apdrošināšanas līgumtiesiskajās attiecībās <i>Civil law sanctions in the insurance law relations</i>	176
Lidija Semenova	
Реклама побуждающая детей и подростков к потребительству <i>Advertising that drives consumerism in adolescents</i>	182
Jana Zīle, Pjotrs Palčejs	
Nekustamā īpašuma nodoklis sabiedrības dimensiju skatījumā <i>Real estate tax in the view of the society dimrnson</i>	189

PEDAGOĢIJA / PEDAGOGY

Inese Briška	
Sadarbības rīki interneta vidē un to nozīme topošo matemātikas skolotāju metodiskās kompetences attīstībā <i>Collaboration tools in the internrt environment and their meaning to future mathematic teacher's for methodical competence development</i>	198

Viola Ēvele	
Studiju procesa norise biznesa augstskolā "Turība" <i>Organization of the study process at Turība University</i>	204
Anžela Fomina	
Сохранение русской идентичности в школах национальных меньшинств Латвии <i>Preservation of russian identity in national minority schools in Latvia</i>	212
Kristīne Jozauska	
What shapes basis for the teacher's authority today <i>Kas veido skolotāja autoritātes pamatus šodien</i>	220
Kristīne Mackare, Maksims Žigunovs, Anita Jansone	
Pielāgoto e-materiālu veidošanas programmas nepieciešamības pamatojums <i>Substantiation for need of the adaptive e-material program</i>	226
Jurijs Mašošins	
Interaktivitātes metodes juridisko zinātņu studiju kriminālciklā <i>Interactive methods for legal science studies in criminal sector</i>	232
Sandra Mihailova	
Latvijas vidusskolēnu aktuālās terminālās vērtības no 1998. gada līdz 2018. gadam <i>Topical values of latvian secondary school students from 1998 to 2018</i>	238
Jurate Sucilaite	
Reading, writing and self-perception in digital environment: advantages and disadvantages <i>Lasīšana, rakstīšana un uztvere digitālajā vidē: priekšrocības un trūkumi</i>	251
Karina Taruškaitē	
Criteria for study choice in Great Britain: social and cultural aspects of the urban environment <i>Studiju izvēles kritēriji Lielbritānijā: pilsētvides sociālie un kultūras aspekti</i>	260
Līvija Zeiberte	
Transversālās pamatkompetences profesionālajā izglītībā <i>Transversal key competences in vocational education and training</i>	272
EKONOMIKA UN VADĪBAS ZINĀTNE / MANAGEMENT AND ECONOMICS	
Aija Eglīte	
Tūristu piesaistes iespējas Zemgalē <i>Opportunities for the attraction of potential tourists in Zemgale</i>	282
Justine Sofija Jaunzeme	
Scarcity of time as a source of goods' value <i>Laika trūkums kā preču vērtības avots</i>	292
Dace Kaufmane, Guna Pērkone	
Militārā tūrisma resursu iekļaušana tūrisma produktā: Eiropas valstu piemēri <i>Integration of military tourism resources into a tourism product: the cases of European countries</i>	296
Inta Kulberga	
Kompetences loma uzņēmējdarbības vadītāju karjeras sekmēšanā <i>The role of competencies in the entrepreneurship managers' career promotion</i>	304
Anna Medne, Sandra Medne-Jēkabsone	
Nodokļu reformas ietekme darba samaksas aprēķinos <i>Tax reform influence on salary calculation in commercial companies</i>	312
Māra Zeltiņa, Viesturs Kalniņš	
Indikatorsugu atlasē principa izmantošana klimata pārmaiņu bioindikācijā <i>Indicator selection approach in climate change bioindication</i>	320
Ziņas par autoriem / Authors.....	324

Priekšvārds

2018. gada 18. un 19. maijā Liepājas Universitātē notika 21. Starptautiskā zinātniskā konference *Sabiedrība un kultūra: vērtību dimensija*. Svarīgi, ka konference notika Latvijas proklamēšanas 100. jubilejas svinību gadā. Nozīmīgā valsts gadadiena bija rosinoša, lai starpdisciplinārā zinātņu skatījumā akcentētu tās vērtības, kuras konferences dalībniekiem ir būtiskas kā savas zinātņu nozares pētniekiem.

Par konferences vērtību uzskatāma divās desmitgadēs koptās akadēmiskās sadarbības tradīcijas, kuras uztur pētnieki no Latvijas un ārvalstu pētniecības institūcijām. Konferences organizāciju nodrošināja Liepājas Universitātes Izglītības zinātņu institūta Socioloģisko pētījumu centrs un Vadības un sociālo zinātņu fakultāte, konferences organizatoriskajā un zinātniskajā pieredzē balstītā sadarbība ar Melardalenas augstskolu (Zviedrija), Lietuvas Izglītības zinātņu universitāti (Lietuva), vairākām Latvijas pētniecības institūcijām, kā arī Liepājas pilsētas pašvaldību un tās pārraudzībā esošajām izglītības un kultūras iestādēm. Īpaši atzīmējama Liepājas pilsētas pašvaldības iestāde *Liepājas muzejs*, sadarbībā ar kuru konferences laikā tika organizēta starptautiski atpazīstamā *Muzeju nakts*.

Konferences atvērtais formāts bija orientēts ne tikai uz konferences pētniekiem, to apmeklēja arī studenti un citi interesenti. No konferences atvēršanas brīža Liepājas iedzīvotājiem un viesiem vairāku nedēļu garumā bija apskatāmas un pieejamas mākslas darbnīcas, mākslas radošo darbu izstādes, dokumentālās un vēsturiskās ekspozīcijas.

Mākslas darbnīcas vadīja profesore Inta Klāšone, sadarbojoties ar Liepājas Diakonijas centru, liekot akcentu uz mākslas nodarbību nozīmi socializācijas procesā.

Tika eksponēta mākslinieces Iritas Timbras gleznu personālizstāde. Izstādes kuratores Inta Klāšone un Solvita Spirģe-Sēne izveidoja Viļņas Mākslas akadēmijas (Lietuva) *Vizuālā dizaina projektu izstādi*. Izstādes kuratore Dzintra Vīriņa sagatavoja Liepājas Universitātes studiju programmas “Dizains” studentu grafikas darbu izstādi. Plaša bija Liepājas Universitātes docētāju dažādu mākslas žanru darbu ekspozīcija, to pārstāvēja mākslinieki Aldis Kļaviņš, Dzintra Vīriņa, Nora Vilmane, Raimonds Gabaliņš, Solvita Spirģe-Sēne, Inta Klāšone, Gunta Krastiņa, Mārtiņš Krūmiņš, Herberts Erbs.

Apmeklētājiem bija pieejamas piecas dokumentālās Artura Medvecka vēsturiskās autorekspozīcijas: *Liepājas Universitātes konferences “Sabiedrība un kultūra” pirmā desmitgade (1998–2008)* – 8 posterī; *Retrospekcija no augstākās pedagoģiskās izglītības aizmetņiem Liepājā līdz Universitātes vīzijai (1945–2004)* – 8 posterī; *Socioloģisko pētījumu centra pirmie pieci darba gadi (2003–2008)* – 8 posterī; *LiepU Socioloģisko pētījumu centra veikums pirmajā darbības desmitgadē (2003–2013)* – 16 posterī; *Augstskolu pētnieciskais potenciāls reģionālajai attīstībai. Norvēģijas valdības un Latvijas valsts finansētā projekta (2009–2011) rezultātu atspoguļojums* – 8 posterī. Ekspozīcijas papildināja Socioloģisko pētījumu centra izdoto grāmatu izstāde un jaunākās pētnieciskās darbības atspoguļojuma multimedialās projekcijas.

Konferences laikā lasītie referāti veidoja pamatu zinātnisko rakstu izstrādei atbilstoši zinātniskuma un rakstu krājuma izstrādāto standartu prasībām. Visi raksti ir starptautiskās zinātniskās redakcijas kolēģijas ekspertu anonīmi recenzēti, un literārā redakcija saskaņota ar autoriem. Iesniegto rakstu pilns teksts pēc pozitīva atzinuma ir

iekļauts rakstu krājumā, tas elektroniskajā versijā pieejams arī Liepājas Universitātes mājaslapā.

XXI rakstu krājumā ir saglabāta izdevuma tradicionālā koncepcija un dizains. *Priekšvārdā* sniegts konspektīvs pārskats par konferences norisi, bet *Saturs* atspoguļo tematisko un starpdisciplināro rakstu krājuma strukturējumu nodaļās, kas sakrīt ar konferences darba grupu iedalījumu, atsevišķos gadījumos apvienojot zinātņu nozares atbilstoši tematiskajai ievirzei: *Vēsture, Filozofija/ Socioloģija, Pedagoģija, Ekonomika un vadībzinātne, Starpdisciplinārie pētījumi*.

Pēc redakcijas kolēģijas atzinuma ir izraudzīts XXI rakstu krājuma ievadraksts "Mārketinga teorija un prakses ietekme uz sabiedrisko attiecību izglītību Latvijā ". Tā autore ir komunikāciju zinātņu doktore Inga Pūre. Ievadraksta izraudzīšanās kā tradīcija ieviesta kopš 2015. gada.

XXI rakstu krājuma nodaļās raksti sakārtoti latīņu alfabēta secībā pēc raksta pirmā autora uzvārda. Nodaļu secība balstīta uz tradīciju tās kārtot, sākot ar vēsturiski senākajiem konferences darba virzieniem. Atsevišķu zinātņu nozaru autoru darbi, kuros saskatāma starpdisciplinārā pieeja, apvienoti īpaši izdalītā nodaļā. Rakstu krājuma struktūra un tajos iekļautie pētnieku darbi var atšķirties no konferences darba programmas struktūras.

Pateicība konferences dalībniekiem un sadarbības partneriem, kā arī visiem rakstu autoriem, organizācijas komitejas locekļiem un starptautiskajai redakcijas kolēģijai. Paldies rakstu krājuma literārajām redaktorēm un izdevniecības darbiniekiem!

Konferences "Sabiedrība un kultūra" organizācijas komitejas un zinātniskās redakcijas kolēģijas priekšsēdētājs Dr. paed. Arturs Medveckis.

Foreword

On 18–19 May, 2018 there was organized the 21st International Scientific Conference *Society and Culture: Value Dimension* in Liepāja University. It is important that the conference took place during the 100th anniversary of Latvia proclamation. The significant anniversary of the country was encouraging to emphasise, in interdisciplinary science perspective, those values that are essential for the conference participants as researchers in their field of science.

The cherished traditions of academic cooperation that have been in existence for two decades and have contributed to a constant sense of belonging to the academic environment are considered to be the value of the conference. This is provided by researchers from Latvia and foreign research institutions. The organisation of the conference was provided by the Sociological Research Centre of Liepāja University Institute of Educational Sciences and the Faculty of Management and Social Sciences, based on the cooperation in organizational and scientific experience of conferences with Malardalen University (Sweden), Lithuanian University of Educational Sciences (Lithuania), several research institutions in Latvia, as well Liepāja City Municipality and educational and cultural institutions under their supervision. Particularly noteworthy is the *Liepāja City Museum*, Liepāja City Municipality institution, in cooperation with which an internationally recognized *Museum Night* was organized.

The open format of the conference was focused not only on the conference researchers, it was also attended by students and other interested parties. Since the opening of the conference, art workshops, exhibitions of artistic works, documentary and historical expositions have been accessible to Liepāja inhabitants and visitors for several weeks.

The art workshops were conducted by Professor Inta Klāšone in collaboration with Liepāja Deaconess Centre, focusing on the importance of art classes in the socialization process.

The solo exhibition of the artist's Irita Timbra paintings was presented. The curators of the exhibition Inta Klāšone and Solvita Spirģe-Sēne created an exhibition *Visual Design Projects* of Vilnius Art Academy (Lithuania). The exhibition curator Dzintra Vīriņa created an exhibition of student graphic works from Liepāja University study programme *Design*. There was a wide exposition of different art genres by Liepāja University professors; it was represented by artists Aldis Kļaviņš, Dzintra Vīriņa, Nora Vilmane, Raimonds Gabaliņš, Solvita Spirģe-Sēne, Inta Klāšone, Gunta Krastiņa, Mārtiņš Krūmiņš, Herberts Erbs.

Visitors had access to five documentary historical solo expositions by Arturs Medveckis: *The First Decade of the Liepāja University Conference "Society and Culture" (1998–2008)* – 8 posters; *Retrospection from the Start of Higher Pedagogical Education in Liepāja to University Vision (1945–2004)* – 8 posters; *The First Five Years of the Sociological Research Centre (2003–2008)* – 8 posters; *Performance of LiepU Sociological Research Centre in the First Decade of its Activity (2003–2013)* – 16 posters; *Higher Education Research Potential for Regional Development. Presentation of the Results of the Norwegian Government and the Latvian state-funded project (2009–2011)* – 8 posters. The expositions were supplemented by an exhibition of the books

published by the Sociological Research Centre and multimedia projections of the latest research activity.

The reports presented during the conference formed the basis for the development of scientific articles in compliance with the requirements of the standards in science and conference proceedings. All articles were reviewed anonymously by the experts of the International Editorial Board and the literary editing versions were aligned with the authors. After a positive evaluation full text of the submitted articles was included in the collection of articles, its electronic version is also available on the Liepāja University Website.

The tradition of creating a collection of articles is retained in the XXI collection. Following the conceptual review of the conference *The Foreword* provides a concise overview of the thematic and interdisciplinary structuring of chapters in the collection that coincides with the workgroup division, in separate cases combining branches of science according to the semantic orientation: *History, Philosophy/ Sociology, Pedagogy, Economics and Management, Interdisciplinary Researches*.

According to the opinion of the Editorial Board, the article “The Influence of Marketing Theory and Practice on Development of Public Relations Education in Latvia” by Doctor of Communication Sciences Inga Pūre has been selected as the introductory article to the XXI collection. The choice of the introductory article as a tradition has been introduced since 2015.

In the chapters of the XXI collection, the articles are arranged in the sequence of the Latin alphabet according to the surname of the first author of the article. The sequence of chapters is based on the tradition to arrange them starting with historically oldest work directions of the conference. The works of authors in certain scientific branches, which show an interdisciplinary approach, are combined in a special section. The structure of the collection and the articles by researchers included in them may differ from the conference work programme.

I express my gratitude to the conference participants and cooperation partners, as well as all authors of the articles, members of the Organizing Committee and International Editorial Board. Thanks to the literary editors of the collection and the staff of the publishing house!

Chairman of the Organizing Committee of the conference “Society and Culture” and Chairman of the Scientific Editorial Board Dr. paed. Arturs Medveckis.

THE INFLUENCE OF MARKETING THEORY AND PRACTICE ON DEVELOPMENT OF PUBLIC RELATIONS EDUCATION IN LATVIA

MĀRKETINGA TEORIJA UN PRAKSES IETEKME UZ SABIEDRISKO ATTIECĪBU IZGLĪTĪBU LATVIJĀ

Kopsavilkums

Latvijā sabiedriskās attiecības sāka īstenot līdz ar valsts neatkarības atgūšanu 1991. gadā. Šodien, kad ir pagājuši gandrīz 30 gadi, kopš Latvijā tiek īstenotas sabiedriskās attiecības, izpratne, kas ir sabiedriskās attiecības, ir dažāda. Daudziem organizāciju vadītājiem trūkst izpratnes par sabiedriskajām attiecībām kā svarīgu menedžmenta funkciju, līdz ar to sabiedriskās attiecības bieži tiek īstenotas operatīvā un taktiskā, nevis stratēģiskā līmenī. Tas neļauj sabiedrisko attiecību praktiķiem pilnvērtīgi darboties un sasniegt iecerētos rezultātus. (Pūre, 2014, 131–134)

Sabiedrisko attiecību izpratni lielā mērā veido augstskolu mācībspēku uzskati, studiju programmu saturs, pieejamā mācību literatūra.

Izpētot Latvijas augstskolu piedāvājumu 2010./2011. studiju gadā, pētījuma autore ir secinājusi, ka kopumā var šķirt četras dažādas pieejas sabiedriskajām attiecībām Latvijas augstskolās – līdzīgi kā sabiedrisko attiecību izpratnē Latvijā (Pūre, 2014, 154):

- **komunikācijas pieeja sabiedriskajām attiecībām** – sabiedriskās attiecības kā komunikācijas funkcija, sabiedriskās attiecības kā komunikācijas zinātnes sastāvdaļa;
- **mārketinga pieeja sabiedriskajām attiecībām** – sabiedriskās attiecības kā mārketinga atbalsta funkcija, sabiedriskās attiecības kā ekonomikas zinātnes (tirgzinības apakšnozares) sastāvdaļa;
- **reputācijas menedžmenta pieeja sabiedriskajām attiecībām** – sabiedriskās attiecības kā menedžmenta funkcija, mērķis – tēls (reputācija) varas pozīciju noturēšanai, organizācijas interešu virzīšanai un aizstāvēšanai, vienpusēja labumu gūšanai, sabiedriskās attiecības kā vadībzinātnes nozares sastāvdaļa;
- **attiecību menedžmenta pieeja sabiedriskajām attiecībām** – sabiedriskās attiecības kā menedžmenta funkcija, mērķis – savstarpēji izpratošas un atbalstošas attiecības, sabiedriskās attiecības kā starpdisciplināra vadībzinātnes nozares apakšnozare.

Uz pieeju daudzveidību norāda sabiedrisko attiecību studiju programmu saturs, nosaukums un piešķiramais grāds. Izvērtējot iegūtos datus, ir secināts, ka lielā mērā dominē komunikācijas pieeja un mārketinga pieeja sabiedriskajām attiecībām, vismazāk – attiecību menedžmenta pieeja.

Raksta mērķis ir izpētīt, vai mārketinga teorijas un prakses ietekme uz sabiedrisko attiecību pamatlīmeņa studijām Latvijā samazinās vai palielinās.

Kā pētījuma metodes ir izmantotas teorētiskās un zinātniskās literatūras analīze, dokumentu un interneta resursu analīze, kā arī padziļinātas un daļēji strukturētas intervijas. Šajā pētījumā tiek izmantoti gan 2010. gadā, gan 2018. gadā intervijās iegūtie dati.

Atslēgas vārdi: sabiedriskās attiecības, mārketinga, sabiedrisko attiecību attīstība, mārketinga attīstība, integrētā mārketinga komunikācija, integrētā komunikācija, sabiedrisko attiecību studiju programmas Latvijā, Latvijas augstskolas.

Key words: public relations, marketing, development of public relations, development of marketing, integrated marketing communication, integrated communication, study programmes of public relations in Latvia, higher educational institutions in Latvia.

Summary

In Latvia, implementation of public relations started concurrently with restoration of independence in 1991. Today, when more than 30 years have passed since implementation of public relations, the understanding about what is public relations has changed. Many managers of organizations lack understanding about public relations as an important function of management, so public relations are frequently implemented at operative and tactical, not strategical level. This prevents the practitioners of public relations to work effectively and achieve the intended results (Pūre, 2014: 131–134).

Education establishments, especially higher education establishments, have a very important role in creation of understanding of public relations. Higher education establishments provide students with knowledge, which can be used in practice later on, or as a good background for further studies or research.

After reviewing the offer of Latvian higher education establishments in the academic year 2010/2011, the author of the research has concluded that in general four different approaches to public relations can be distinguished in Latvian higher education establishments – similarly to the understanding of public relations in Latvia (Pūre, 2014: 154):

- communication approach to public relations – public relations is implemented on tactical level as the communication function with the aim to provide the flow of information between organizations and their publics; the character of communication is not limited (it is permitted to use non-ethical communication, elements of propaganda and manipulation); public relations as part of communication science;

- marketing approach to public relations – public relations is implemented on tactical level as the marketing supportive function with the aim to promote the sale of product; the character of communication is not limited; public relations as part of economics (marketing sub-sector) component.

- reputation management approach to public relations – public relations is implemented on strategic level as one of the management functions with the aim to create the image (reputation) of an organization for keeping power position, promoting its interests and protecting, getting benefit unilaterally; the character of communication is not limited; public relations as a component of management science;

- relationship management approach to public relations – public relations as management function – the aim of which is mutual understanding and supportive relations; public relations as an interdisciplinary sub-sector of management science.

The content and title of study programs, awarded degree as well as the view of respondents pointed to the diversity of approaches. As a result of the obtained data analysis, it was concluded that the communication approach and marketing approach to public relations dominated, the relationship management approach was less common.

The aim of this article is to study whether the influence of marketing theory and practice on the basic level studies of public relations in Latvia is decreasing or increasing.

The research methods are the analysis of theoretical and scientific literature, analysis of documents and internet resources, as well as detailed and semi-structured interviews which were made in 2010 and in 2018.

Theoretical background

The Influence of Marketing Theory and Practice in Understanding of Public Relations

Marketing as well as public relations is a relatively new branch which was founded in the 20th century and developed parallelly with public relations. According to the researcher Julia Jahansoozi from University of Central Lancashire in England, the branches of public relations and marketing have been developing parallelly, in blind and isolation from each other. As the result, public relations have suffered, because marketing without understanding of public relations field has expanded its bounds and included public relations theory and practice into marketing intellectual field (Jahansoozi, 2006: 69). The USA marketing and

communication professor James G. Hutton also writes that marketing literature and the research have aggressively occupied the territory which is traditionally considered as public relations field, changing itself into public relations (Hutton, 2001: 205).

The idea is about simultaneous turn of both branches to relations management. While in 1984 the USA professor Mary Ann Ferguson fights for relations prospects in public relations expressing the opinion that the basics of public relations research and practice should have relations of organizations with their publics (Ferguson, 1984), the USA marketing professor Leonard L. Berry has created the concept *relationship marketing* (Berry, 1983).

Advertising industry gradually started also to take over public relations in the 80th and 90th making the decision to include public relations into its wide offer. The concept of *integrated marketing communication* has appeared (Jahansoozi, 2006: 69). The ‘movement’ purpose of integrated marketing communication or integrated communication is to unite marketing, advertising and public relations with the aim to provide consistency of message and unite divided responsibility over the clients (L’Etang, 2010: 164). However, it is believed that taking into consideration wide functions of marketing, advertising and public relations cannot be united and named by one concept. Integrated communication can unite all possible ways of communication with the society (advertising, sale promotion, personal selling, direct marketing, marketing public relations). The basic essence of branches can be lost if they are united, and then practically it is only providing information. In order to implement successful communication and maintain good relations with all publics of the organization the highest rank managers of public relations and marketing should develop a united strategy of integrated communication.

Julia Jahansoozi, British researcher of public relations regards that the idea *the integrated marketing communication* has changed the relations between the public relations and marketing – from competitors that have strived with all means for recognition in an organization and budget to self-transfer of marketing to public relations (Jahansoozi, 2006: 69). One cannot agree to such opinion – neither relationship marketing nor the integrated marketing communication have adopted the theory and praxis of public relations discipline and destroyed the public relations. The new ideas have caused confusion among those theoreticians and practitioners who have not been familiarized thoroughly in the nature of both disciplines, so they do not understand the common and different things. However, despite this, the researchers of public relations cannot be indifferent – one must clarify the link between the new ideas and public relations and prove reasonably the uniqueness and necessity of public relations.

There are several important signs which distinguish the public relations from marketing. James E. Grunig and Larissa Grunig explain that marketing activity refers to products, services and it is focused on clients, but public relations is related to all publics of an organization. The aim of marketing is to earn money by increasing the demand, but the aim of public relations is to save money by establishing relations with publics that help an organization to achieve its mission. (Grunig, Grunig, 1991: 263)

Marketing is focused on the inquiry of clients’ needs, sale of products and profit by establishing and maintaining the relations with clients and creating a positive and attractive image of a product (goods, service). Main public of marketing is a client. But the aim of public relations – mutual understanding. A positive image of an organization (reputation) in

the society (internal and external) is created by establishing and maintaining the relationship with publics of an organization. The publics of public relations, unlike the marketing, are very different – employees of different organizations, investors, media, corporative clients, surrounding society, municipality, government, etc. as well as clients/consumers.

Gyorgy Szondi, who is senior lecturer in Leeds Metropolitan University and researcher of public relations, explains that public relations help maintaining the *status quo*, integrate the society, transform the society or economics, ruin countries, their regime, create nations (Szondi, 2009). These benefits and changes cannot be achieved only through implementation of marketing. Each of the functions have their own goals and, in the result, their own benefits.

The question about the relationship between the functions of public relations and marketing is very important. Jacquie L’Etang, who is a British researcher of public relations, points out that the growth of marketing into a discipline and its more rapid way to professionalism can have a negative impact on public relations in future because the marketing theory and praxis strive to limit the public relations as a communication tool and alternative to advertisement (L’Etang, 2010: 164). This is certified also by the marketing approach to public relations encountered in theory and praxis.

J. Jahansoozi explains the recognition of marketing as a management function while public relations still strive for it with the origin of disciplines. The roots of public relations discipline lie in the psychology, sociology and communication science, but marketing has developed from sales and advertising and it has a close link with economics – business discipline. Perhaps, this origin has helped marketing to become a management function more easily than this is with public relations (Jahansoozi, 2006: 69).

Discussions about the relationship between the public relations and marketing, limits of disciplines have been going on for decades (Kotler, Mindak, 1978; White, Mazur, 1995; Kotler, Scheff, 1997; Grunig, Grunig, Dozier, 2002; Kotler, Pfoertsch, 2006; L’Etang, 2010 et al.).

The US marketing professors Philip Kotler and William Mindak were one of the first who were aware of the possible models between public relations and marketing. In 1978, in the *Journal of Marketing* they show five possible models of public relations and marketing (see figure 1).

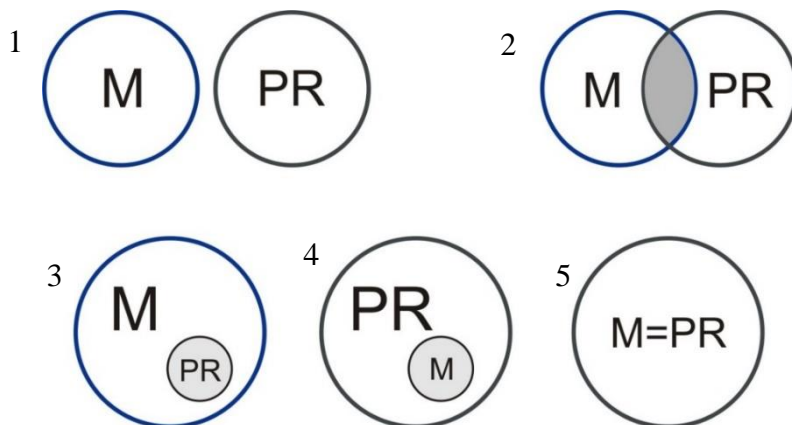

Figure1. Possible models of relationship of public relations and marketing (Kotler, Mindak, 1978: 17)

Model 1 shows that public relations and marketing are separate and equal functions, Model 2 – public relations and marketing are equal and doubling functions. In model 3, marketing is the dominating function, but in model 4 – public relations is the dominating function; in model 5 – marketing and public relations are one and the same function.

The authors of the study point out that the supporters of public relations and marketing try to prove the important role of the disciplines they represent in the organizations and they suggest that another model of interrelations of these fields will appear probably in the nearest future (Kotler, Mindak, 1978: 20).

In 1992, when the report of the huge project of US public relations researchers – *Excellence Study* was published, discussions burst out with new vigour, because in the report it is stated that the communication of an organization must be integrated and the public relations must be a separate management function separated from other management functions. (Grunig, Grunig, Dozier, 2002: 265)

Today, the discussion is going on and there are still researchers and practitioners of public relations who are trying to convince the opponents about the strategical place public relations should have in the structure of organization. For example, Stella I. Onyiengo, who is a researcher at Moi University, concludes if public relations is not regarded as a management function, the internal public relations suffer from it. The researcher explains: “The management should recognize the important role that the public relations office plays in creating good internal PR and include the PRO in all decision-making meetings in the organization. They should also allow them to make contributions in the meetings, as he is more informed about the issues affecting the various publics. The public relations office should also be made a department of its own so that the PRO can do his work independently without any interference.” (Onyiengo, 2014: 7–8)

Thomas J. Roach, the US professor who has been working in the field of communication for more than 25 years, representing both academicians and practitioners, regards that “marketing is still a subcategory of public relations” (Roach, 2007). In his opinion, it is better that organizations have PR staff, but no marketing staff and not vice versa. The professor is convinced that marketing is important in individual fields, but each organization definitely needs PR staff. If marketing is mixed with public relations, the organization might be led to problems with non-customer target groups, especially with the employees of the organization itself. Merging of these responsible fields, as the professor says, can be permitted only if the responsible person has very clear understanding about public relations. (Roach, 2007: 10)

Philip Kotler and William Mindak state that such solution is not successful because in such model market reminds frequently a stepchild of public relations programs (Kotler, Mindak, 1978). In the concept of this research, it is to be regarded that such model of relationship is possible if the future of organization depends largely on how it is seen by its main publics – shareholders, financial institutions, associations, employees, leaders of local society, clients, etc. It is recommended to organize work in the field of public relations and marketing according to the model where the public relations predominate in government and municipal institutions where it is important to maintain diverse two-ways communication, create and maintain mutual understanding with their publics.

There is a quite widespread view that marketing is the dominating function, but public relations is its support function (marketing approach to public relations). The representatives of this view state that the operation of public relations is implemented to promote the sale of products and they mention them as one of the elements of marketing communication (Kotler, Scheff, 1997; Fisks, 2009; Praude 2015 et al.).

This model is represented also by Latvian marketing researchers. For example, Jānis Ēriks Niedrītis states that public relations is “linked with such activities that create a positive attitude in the society towards the marketing activities, towards the advertising campaigns of a company and finally towards the products and the company itself” (Niedrītis, 2008: 357). Also, Žanna Caurkubule and Alevtīna Višņevska mention the public relations as “a form of activities in the promotion of goods”. They explain the activity in the field of public relations narrowly – main attempts of public relations is to rouse interest in mass media with some interesting facts and innovations to inform inhabitants (organizations), thus forming an image of a company from their view. If this image is positive, it increases the competitiveness of a company, attracts new purchasers (users) and partners, accelerates the sale and increases its volumes. Positive image facilitates the access of the company to the required resources (financial, material, human, information) and organization of transactions. (Caurkubule, 2006: 126)

It should be considered that organizations which would like to reach their targets must implement functions of public relations and marketing as well. Each of them has its own mutually additional aims, essential role in existence and development of organization, creation of relations and maintenance with publics. Neglecting one of the functions the organization cannot effectively implement the second one. Ideally, the organizations should equally show the important role for public relations and marketing as well.

Depending on the field of company's operation, human, financial material resources and intellectual base, one of the functions can dominate to a higher or lower degree. However, when working according to the model when one of the functions predominates, one should be aware that the less dominating function does not lose its strategic importance, so its planners and implementers participate in the decision-making rather than blindly following the given instructions. Only through close interaction and with joint forces implementing the integrated communication strategy, the aims of organization can be achieved.

The researchers of public relations and marketing, the lecturers of higher education establishments and the practitioners should expand their horizons and go deep also into the essence of the second field as well. It will solve the mutual conflicts and give the possibility for closer cooperation that is vitally necessary for development of theory and practice of both branches.

The essential importance in creation of public relations understanding is given to higher education establishments, their offered study programmes, so further in the study the offer of Latvian higher education establishments in the field of public relations is analysed, it is compared how and whether the content of public relations studies has changed, whether the theory and praxis of marketing theory influence the public relations studies in Latvia.

Findings

Development of public relations study programs in Latvia

The first higher education establishment, which offered studies in public relations field is the Vidzeme University of Applied Sciences (established in 1996). After the analysis of society interests and needs of the time it was decided to develop the second level of professional higher education study programme “Psychology and Public Relations” (for the period of accreditation the name was changed to “Communication and Public Relations”. The previously mentioned study programme is the first one in the public relations field in Latvia.

At the very beginning, public relations was taught as a separate branch, not as marketing subcategory. The study programme included communication, management and economics, and specialization courses in public relations as well. Approach to public relations as a separate branch showed the professional understanding of public relations. In that case, the study programme creators and teaching staff had a step forward to what really happened at that time in Latvian practice.

In 1997, the University of Latvia worked out a Bachelor study programme “Communication Science”, where one of the branches was public relations.

Latvian University’s Associate Professor Ojārs Skudra recalls, as he had a good command in German, he studied books on public relations in German. When the first German-speaking lecturers came to the University, he interpreted the lectures into Latvian. Later, he began to teach the public relations courses himself. Afterwards, the US lecturers worked with students. They presented some of the first public relations literature, such as *Edward Berney’s* book. *James Grunig’s* theory was not yet so familiar at that time.

Taking the Vidzeme University of Applied Sciences and the University of Latvia as examples, also other higher education establishments started to offer study programmes in public relations.

In Latvia, the study programmes, in comparison with the countries of Western Europe, were developed 20 years later, but, in comparison with post socialism countries of Central and Eastern Europe, – almost at the same time. Then it is possible to conclude that, in the time, when the first study programmes developed in Latvia, in European higher education in public relations field was just at the beginning period of its development.

In the academic year 2010/2011, the first level of professional higher education was offered by five higher education establishments, the second level of professional higher education – by seven higher education establishments, but the second level of academic higher education – by two higher education establishments in Latvia. Graduates had the possibility to continue their studies at Master and Doctoral levels.

In the academic year 2010/2011, the second level professional higher education in the field of public relations was offered to acquire in Latvia in:

- Baltic International Academy (study programme “Public Relations”, professional bachelor in marketing and qualification of public relations manager),
- Latvian Christian Academy (study programme “Public Relations”, professional bachelor in public administration and qualification of public relations manager),

- Liepaja University (study programme “Communication Management” – sub direction “Public Relations”, professional bachelor in communication management and qualification of a manager of public relations department),
- Riga International School of Economics and Business and Business Administration (study programme “Public Relations and Advertising Management”, professional bachelor in public administration and qualification of public relations manager or advertising manager),
- Turība University (study programme “Public Relations”, professional bachelor in public administration and qualification of public relations manager),
- International Higher School of Practical Psychology (study programme “Advertising and Public Relations”, professional bachelor in public administration and qualification of public relations manager or advertising manager),
- Vidzeme University of Applied Sciences (study programme “Communication and Public Relations”, professional bachelor in communication and public relations and qualification of public relations manager).

The listed second level professional study programmes offer to get similar, yet different professional bachelor degrees and almost all (except – Liepaja University) – the qualification of a public relations manager. Unlike other universities, Liepaja University offers to get the qualification of a manager of public relations department.

In the academic year 2010/2011, second level academic studies were offered by:

- University of Latvia (study programme “Communication Science”, bachelor of social science in communication science, specialization possibilities in journalism or public relations or advertising),
- Riga Stradins University (study programme “Public relations”, bachelor of social science in communication science).

Since these study programs are academic, after graduation it is possible to get the bachelor’s degree, but not qualification. During the studies, the students have no possibilities of traineeship.

After comparing the professional and academic bachelor’s degrees that can be obtained in Latvian higher education establishments, it can be concluded that four of nine higher education establishments offer to get a bachelor’s degree in public administration, which is subcategory of management science. Three higher education establishments offer to get the bachelor’s degree in communication, which is communication science. One higher education establishment – in marketing, i.e. economics science. One – in communication management, which is interdisciplinary degree in communication science and management science.

Having assessed the content of the study programmes offered by higher education establishments, in general it can be concluded that there are higher education establishments (University *Turība*, Vidzeme University of Applied Sciences, Liepaja University) where the study programmes are interdisciplinary – it is possible to acquire diverse study courses (communication, management, economics, politics, sociology, psychology, etc.). When compared with universities abroad, some similarities with the study programmes of German and individual USA higher education establishments can be noticed. There are higher education establishments (Riga International School of Economics and Business and

Business Administration, Baltic International Academy, International Higher School of Practical Psychology) which, like universities in Great Britain and in part of Russia, put more emphasis on the advertisement and marketing courses. However, the study programmes in the University of Latvia, Riga Stradins University and Latvian Christian Academy that offer basically different communication, journalism and specialization courses in public relations are developed similarly to study programmes in the higher education establishments of Sweden, part of Russia and the USA.

At that time, higher education establishments in Latvia interpreted public relations differently. It is possible to note the communication approach to public relations, marketing approach to public relations, reputation management approach to public relations and relationship management approach to public relations. The content and title of the study programmes and the obtainable degrees point to the diversity of approaches. Having assessed the obtained data, it must be concluded that the communication approach and marketing approach to public relations predominates, the relationship management approach is less common.

In the academic year 2017/2018, the number of public relations study programmes has slightly decreased. Second level professional higher education in the field of public relations can be acquired in Latvia in five higher education establishments:

- Baltic International Academy,
- Liepaja University,
- “RISEBA” University of Business, Arts and Technology (name of the university is changed),
- Turība University,
- Vidzeme University of Applied Sciences.

Second level academic study programmes are still offered by the University of Latvia and Riga Stradins University. The titles of professional and academic study programmes, the qualification and the awarded degree have remained unchanged. The name of subdiscipline “Public relations” of the study programme “Communications Science” in the University of Latvia is changed to “Corporate Communication”.

Having studied the content of the study programmes and analysing the opinions of respondents, it can be concluded that part of Latvian higher education establishments have changed approaches to public relations in recent years. The influence of marketing theory and practice on the content of the study programmes has become more distinct – the higher education establishments, considering the processes in the labour market, put emphasis during the study process on the integrated communication, especially on marketing integrated communication. So, it can be said that marketing approach to public relations has become more distinct. But emphasis on integrated communication appears in the approaches to public relations in general.

Andris Pētersons, Dean of Communication Faculty of Turība University and director of the study programme “Public Relations”, states that the boundaries between marketing and public relations vanish in the labour market. In praxis, representatives of both fields do one and the same, so it is not important how a department is called – marketing department or public relations department. Everyone does everything. In his opinion, the integrated communication model dominates in the labour market. Similar

opinions are shared also by the representatives of Vidzeme University of Applied Sciences and the University of Latvia.

The author of the research thinks that marketing communication and public relations communication merge in the practice, but not marketing and public relations as such. Each department has its own target, and the title shows which of the aims should be reached by each department. To reach the main goal of an organization, both departments have to cooperate closely by implementing a united strategy of integrated communication.

The fact, that one of the public relations associations of Latvia (Association of Public Relations Companies of Latvia) has renamed itself as Communication Association of Latvia, also shows that marketing communication and public relation communication merge. According to Andris Pētersons – the market is small, and it relates to the fact that public relations have made a huge step in the direction of marketing and advertising. However, it could be also an opposite step – lately the annual prizes of public relations in the competitions *Baltic PR Awards* are granted to advertising campaigns created by advertising / marketing companies which showed that marketing does the same as public relations and vice versa – public relations do the same as marketing. To break the borders and legalize the name of competition, it is changed to “Mi:t&links. Baltic Communication Awards 2018”. There have also been discussions whether to rename the Association of Latvia for Public Relations Professionals, however, in the end it was concluded that public relations is a wide sphere where everything is included and there is no reason to change the name.

As it is explained by Lolita Stašāne who is responsible for the subprogram “Corporative Communication” of the study programme “Communication Science” in the University of Latvia, the understanding has changed considerably in the organizations and the names of positions have changed too. In the labour market, there are communication project managers, strategical managers of communication sphere. When reading these advertisements, it is clear that they refer to a communication expert. It is also difficult to separate at which moment, for example, a post in social media or SMS received on the phone is marketing, advertisement or public relations. Stašāne thinks that the understanding of public relations is largely related to separate tools, especially developing relationships with mass media that is narrower than strategical communication, so the title of the subprogram of the University of Latvia was changed to “Corporative Communication”. Lolita Stašāne points out that the title of this subprogram could be “Marketing”, which sounds better to many people. However, there is no reason to name the subprogram of the study programme “Communication Science” as marketing which is more related to the economics and management science not the communication science. One cannot agree to this opinion that the title of the study programme could be “Marketing” considering the fact that marketing has another purpose, and to achieve it, courses in the field of economics and management should be included in the programme.

As it is stated at the website of the University, in the subprogram of “Corporative Communication” “students master the knowledge of communication interests and needs of organizations, marketing communication. They learn how to plan campaigns, analyse the practice of public relations and develop practically their own projects.”¹

¹ https://www.lu.lv/gribustudet/katalogs/programmu-mekletajs/?user_phpfileexecutor_pi1%5Bprogram_id%5D=29617 (seen on 15.06.2018)

If previously the University of Latvia had distinct communication approach to public relations, then now it is on the border with marketing approach to public relations.

The offer of **Riga Stradins University** shows that the University represents basically the communication approach to public relations. This is evidenced first by the fact that the bachelor's degree is awarded in communication science; secondly, the study programme includes a large number of different study courses in communication science. It does not include courses in the field of management and economics, except the courses "Public Relations Management", "Political Marketing" and "Integrated Marketing Communication". The communication approach is evidenced also by the explanation given on the website of the University: "The program prepares specialists who work in state administration institutions, companies and public relations agencies helping to organize informative projects and campaigns."²

When asked about the influence of marketing theory and practice on the public relations studies, Ruta Siliņa, who is the head of the study programme "Public Relations", states that public relations is a separate discipline. "The fact that public relations and marketing cooperate in practice does not mean that they are not two independent disciplines. Also practically both disciplines can be separated. Cooperation of them in practice creates a confusion of an immature mind. The one who orientates in disciplines understands quite quickly at which point one or the other is", explains R. Siliņa and says if earlier public relations were an independent, very specific discipline or field then now different interdisciplinary aspects appear in it.

Ruta Siliņa, like the author of this research, thinks that public relations and marketing have a common main goal – the goal of an organization, and at the same time marketing and public relations have their own unique goal too, which is subordinated to the main goal of an organization. She states that the integrated communication is not the merger of marketing and public relations; this is the integration of marketing communication and public relations communication to reach the main goal of an organization.

The influence of marketing theory and practice on the studies of public relations is clearly manifested in the study programme "Public Relations and Advertising Management" in the "RISEBA" University of Business, Arts and Technology and in the study programme "Public Relations" in the Baltic International Academy.

The marketing approach to public relations in the "**RISEBA**" **University of Business, Arts and Technology** is evidenced by quite a large number of marketing study courses and the title of the study programme "Public Relations and Advertisement Management", where the word *advertising* stands next to the public relations; which proves that public relations are perceived as an element of marketing communication.

Glorija Sarkane, who is the director of the study programme "Public Relations and Advertising Management", says that public relations now are more and more used to reach the marketing goals; they are included also in the integrated marketing communication, so the University puts emphasis on the integrated marketing communication.

Marketing approach to public relations predominates also in the **Baltic International Academy**. The marketing approach is evidenced firstly by the name of bachelor's degree (professional bachelor in marketing), secondly by the content of the

² <https://www.rsu.lv/studiju-programma/sabiedriskas-attiecibas> (seen on 17.06.2018)

study programme – the number of marketing and advertising study courses as well as the content and the title of separate study courses. So, for example, students master the course “Business in Public Relations and Advertising” (public relations and ads are next to each other which points to them as elements of marketing communication). One of the largest traineeship is “Traineeship: Marketing Communication of an Organization”. Also on the website of the Academy it is clearly stated: “Public Relations is an integral and very important part of marketing communication.”³

Vsevolods Kačans, who is director of the study programme, explains that in the beginning they had a journalism programme, where public relations was one of the specialization directions. Later, public relations was a subprogram of a business study programme. Only in 2005, a licence was received for a separate public relations study programme.

The director of the programme agrees that the Academy has marketing approach to public relations, by pointing that the main emphasis is put exactly on the territorial marketing and consequently also on the research process, so the practitioner of public relations has to be a good analyst. V. Kačans explains: “Good marketing contains public relations as an ingredient. Marketing as a complex is interested in public relations, firstly, in analytical activity which is focused on the public opinion. The main function of public relations is analysis, research work, monitoring with the aim to understand the social groups to be able to affect them later efficiently, but not as to earn at once something and forget about people, but the opposite – to ensure this interaction in long-term.” Good marketing has to focus on a person, it has to understand it, create long-term partnerships. It is important to implement open, united strategical communication.

Despite the fact that the opinions of lecturers of **Turība University** as to public relations and marketing are different, the opinion about the relationship between both disciplines is united – public relations are separated from marketing. Public relations is one of management functions – a practitioner of public relations is at high level in an organization, it is not a user of tools – writer of press releases and articles, organizer of events, it is a person who thinks and gives advice. Manager is responsible for public relations. If there is not a person who does it, it is done by the manager. If the manager does not do it, it is not done in an organized way. Pētersons emphasises that public relations are more a management tool, not a sales tool. Public relations are used to lead people, at the same time forming the conviction and opinion of people.

The courses of the study programme “Public Relations” in the University Turība have changed over time – the number of study courses in management and economics included in the programme has decreased and the number of study courses in communication has increased. Andris Pētersons says that studies are focused more on business public relations, less on political public relations. It is important that students master also practical things – photography, filming and assembling. In general, it can be concluded that the approach to public relations has not changed in recent years. Reputation management approach to public relations dominated in the University before and now too. The director of the study programme agrees to it.

³ http://bsa.edu.lv/programs/progr_pr_lv.html (seen on 16.06.2018)

The study programme “Communication and Public Relations” in **Vidzeme University of Applied Sciences** represents basically the relationship management approach to public relations, however, taking into account the title of the programme and obtainable bachelor’s degree (professional bachelor’s degree in communication and public relations), the communication approach to public relations cannot be denied as well.

Agnese Dāvidsone, who is the director of communication, media and management discipline, points to the large role of integrated communication nowadays – the practitioners of public relations and marketing work in the labour market in an integrated way, so it is decided to change the title of the programme to “Integrated Communication” for the next accreditation. However, the change of name does not mean that the emphasis on establishment of relationship will be lost; sales should not be set as a priority.

The analysis of the subprogram “Public Relations” of the study programme “Communications Management” in **Liepaja University** shows that the relationship management approach is represented in the University. This is partially evidenced by the obtainable degree (professional bachelor degree in communication management) and the qualification (manager of public relations department) which points out that students are prepared to be the future managers. The mentioned approach is evidenced also by the large number of study courses in economics and management included in the study program.

The relationship management approach is evidenced by the content of the courses included in the study programme. Special emphasis is put on the ethics standards (study courses “Legal Aspects and Ethics of Communication”, “Political Studies”, “Political Communication and Culture”, “Basics in Public Relations” “Methods of Public Relations”, “Practical Training of Public Relations”, “Risk and Crisis Communication” etc.), on two-way communication (study courses “History and Theories of Public Relations, “Management of Public Relations”, “Basics in Public Relations”, “Methods of Public Relations”, “Practical Training of Public Relations”, “Risk and Crisis Communication” etc.), on strategical management (study courses “Management of Public Relations”, “Practical Training of Public Relations”, “Management Theory”, “Changes Management”, “Risk and Crisis Communication etc.). The study course “Political Communication and Culture” covers the civil society, civil participation, political-public relationship (not political marketing). Several study courses in psychology are included, so the students can develop the skills of making the relationships.

This study programme has developed under the guidance of the author of this research, so it can be surely stated that this study programme is based on the relationship management approach.

As it can be seen, there is wide and diverse offer in Latvian universities for the studies in the field of public relations. There is different understanding about what public relations is and what relation they have with marketing.

The formation of understanding about public relations as a management function is prevented by the small amount of theoretical literature in Latvian. Very few books have been published in the field of public relations in Latvian. Teika Lapsa’s work “Public Relations. Introduction in Theory and Practice” (Lapsa, 2002) must be mentioned as the first one. It is followed by Sandra Veinberga’s book “Public Relations. PR Theory and Practice” (Veinberga, 2004). A year later, the book “Corporative Social Responsibility.

New Way How to Earn More” by Andris Pētersons and Lolita Pavāre (Pētersons, Pavāre, 2005) was published. These three books are the only ones by Latvian authors in the field of public relations that have ever been published.

There are also very few books translated into Latvian. The first translated book published about public relations is “Public Relations” by US researchers Scott M. Cutlip, Allen H. Center and Glen M. Broom (Cutlip, Center, Broom, 2002). It was followed by some other books (Herbsts, 2006; 2007; Gregorija, 2007a; 2007b; Green, 2008a; 2008b; Olivera, 2009; Filipss, Jangs, 2010 etc.). These books are used also by the students of public relations, practitioners and other interested persons. Of course, books in other languages are read in addition to these books.

It should also be mentioned, that first marketing, not public relations practice was introduced in Latvia. So initially public relations was used basically only as marketing support function, they were understood as free advertisement, publicity in mass media, etc. This understanding could be facilitated also by several marketing books published in Latvian (Beļčikovs, 1992; Praude, Beļčikovs, 1999; Praude, Šalkovska, 2005; Caurkubule, Višņevska, 2006; Niedrītis, 2005 etc.) that explain public relations as an element of marketing.

Conclusions

1. The development of public relations is influenced by marketing and its development. Marketing theory defines public relations as one of its elements, not as management function. This creates a misunderstanding about what public relations really is and those who do not go in-depth of the nature of both disciplines, remain at the view that public relations is one of the elements of marketing. So, public relations has only a tactical role in companies that prevent from implementation of their basic functions.

2. Higher education establishments have an important role in developing the understanding of public relations; however the approach to public relations is different. It is possible to distinguish the communication approach, marketing approach, reputation management and relationship management approach to public relations. The content and title of study programmes and the obtainable degrees point to the diversity of approaches.

3. Part of Latvian higher education establishments has lately changed their approach to public relations. The influence of marketing theory and practice on the content of study programmes has become more distinct – the higher education establishments, considering the processes in the labour market, put emphasis on the integrated communication, especially on integrated marketing communication during the study process. So, it can be concluded that marketing approach to public relations has become more distinct. But emphasis on integrated communication appears in the approaches to public relations in general. It can be even claimed that the public relations study programmes have become broader in terms of content comprising also part of the marketing – marketing communication.

4. The term “integrated communication” has become popular in Latvia, however, the understanding of this term does not match with the theory. It is erroneously to believe that integrated communication is formed through combining marketing and public relations. Considering the wide functions of marketing and public relations, they cannot be combined and given one term. It is possible to combine and integrate all possible forms of

communication with the public (advertisement, sales promotion, personal sales, direct marketing, marketing public relations, public relations communication), but not marketing and public relations. If these disciplines are combined under the term of integrated communication, their basic meaning is lost, and actually one works only with provision of communication. To implement successful communication and maintain good relations with all publics of an organization, a united strategy of integrated communication must be developed by managers of public relations and marketing under the supervision of the highest rank manager.

5. Public relations should be taught interdisciplinary – the studies should include not only theory and practice of public relations but the study courses of communication, marketing, business, journalism, culture, psychology and others as well. Ideally, the studies of public relations should be under the control of a separate department which would provide interdisciplinary relations of management approach to public relations.

Literature

1. **Ferguson, M. A.** (1984). Building theory in public relations: Interorganizational relationships. *Annual convention of the Association for Education in Journalism and Mass Communication*, Gainesville, FL.
2. **Fisks, P.** (2009). *Mārketinga ģēniji*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 390 lpp.
3. **Grunig, J. E., Grunig, L. A.** (1991). Conceptual differences in public relations and marketing: The case of health-care organizations. *Public Relations Review*, No 17 (3), pp. 257–278.
4. **Grunig, L. A., Grunig, J. E., Dozier, D. M.** (2002). *Excellent Public Relations and Effective Organizations: a Study of Communication Management in Three Countries*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 653 p.
5. **Hutton, J. G.** (2001). Defining the relationship between public relations and marketing.// *Handbook of public relations*. Heath, R. L. (Ed.). London: Sage Publications, pp. 205–214.
6. **Jahansoozi, J.** (2006). Relationships, Transparency, and Evaluation: The Implications for Public Relations.//*Public Relations: Critical Debates and Contemporary Practice*. L'Etang, J., Pieczka, M. (Eds.). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 61–91.
7. **Kotlers, F.** (2006). *Mārketinga pamati*. Rīga: Jumava, 647 lpp.
8. **Kotler, P., Mindak, W.** (1978). Marketing and public relations: should they be partners or rivals. *Journal of Marketing*, Vol. 42, Issue 4, pp. 13.–20.
9. **Kotler, P., Pfoertsch, W.** (2006). *B2B Brand Management*. New York: Springer, 2006, 357 p.
10. **Kotler, P., Scheff, J.** (1997). *Standing room only: strategies for marketing the performing art*. Harvard: Harvard Business School Press, 560 p.
11. **L'Etang, J.** (2010). *Public relations: concepts, practice and critique*. Los Angeles: Sage Publications, 290 p.
12. **Niedrītis, J. Ē.** (2008). *Mārketings: kā labāk saprasties ar pircējiem un gūt peļņu*. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 487 lpp.
13. **Onyango S. I.** (2014) The Public Relations as a Management Function and the Challenges to Effective Internal Public Relations at the Kerio Valley Development Authority in Kenya. *European Journal of Business and Management*, Vol.6, No.24, [tiešsaiste]. Skatīts 03.06.2018.] <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.685.1354&rep=rep1&type=pdf>
14. **Praude V.** (2015). Integrētā mārketinga komunikācija. 1. grāmata. Burtene, 2015. 460 lpp.
15. **Roach, T. J.** (2007). Marketing still is a subcategory of public relations. *Rock Products*, August, pp. 10.
16. **Szondi, G.** (2009). International Context of Public Relations.//*Exploring Public Relations*. Tench, R., Yeomans, L. (Eds.). London: FT/Prentice Hall, pp. 112–140.
17. **White, J., Mazur, L.** (1995). *Strategic Communications Management: Making Public Relations Work*. Wokingham, UK: Addison–Wesley, 296 p.

VĚSTURE
HISTORY

Tatjana Bartele

Biznesa, mākslas un tehnoloģiju augstskola RISEBA

Latvija, Rīga

AVĪZE “*Руль*” PAR MAZĀKUMTAUTĪBU STĀVOKLI BALTIJAS VALSTĪS (1925)

THE NEWSPAPER “Rul” ABOUT THE SITUATION OF MINORITIES IN THE BALTIC STATES

Summary

In March – April 1925, the Russian emigre newspaper *Руль* published some materials devoted to national minority status in three new Baltic countries. Among them there were three articles entitled Letters from Latvia and two articles National autonomies. In these articles, the authors talked about their perception of discussions on cultural and national autonomy law in the Baltic states and about the whole situation in accordance with it.

Key words: emigre press, national minority, cultural and national autonomy, education in the native language.

Atslēgas vārdi: mazākumtautības, mazākumtautību izglītības organizēšana, mazākumtautību nacionālā kulturālās autonomija.

Anotācija

1925. gada martā – aprīlī krievu emigrantu avīze “*Руль*” (“Stūre”) Berlīnē publicēja vairākus materiālus, veltītus mazākumtautību stāvoklim jaunajās Baltijas valstīs: trīs “Vēstules no Latvijas” un divus rakstus “Nacionālās autonomijas”. Rakstu autori atspoguļoja savus iespaidus par mazākumtautību kulturālās autonomijas likumprojektu apspriešanu, kā arī vispārējo situāciju mazākumtautību izglītības jomā Baltijas valstīs.

Avīze *Руль* (“Stūre”) bija viens no četriem lielākajiem krievu emigrantu laikrakstiem. Laikraksts tika dibināts 1920. gada novembrī Berlīnē. Tā dibinātāji bija ievērojamie kadetu (konstitucionālo demokrātu) partijas pārstāvji I. Hesens (1865–1943), V. Nabokovs (1869–1922), A. Kaminka (1865–1941?), kurus saistīja kopīgi politiskie uzskati un ilgstoša draudzība.

Avīze vienoja gandrīz visus labēji kadetiski domājošos emigrantus. Izņēmums bija Parīzē publicētais laikraksts “*Последние новости*” (“Pēdējās ziņas”), ap to grupējas P. Miļukova (1859–1943) atbalstītāji.

Avīze *Руль* pastāvēja līdz 1931. gadam.

1925. gada martā – aprīlī *Руль* publicēja vairākus materiālus par nacionālo minoritāšu situāciju trīs jaunajās Baltijas valstīs. 1925. gada martā (12. martā., 17. martā un 25. martā) ar parakstu *Приезжий* (“Iebraucējs”) tika publicētas trīs “Vēstules no Latvijas”.

1925. gada 18. martā un 21. aprīlī tika publicēti divi raksti ar nosaukumu “Nacionālās autonomijas”, parakstīti ar pseidonīmu “N.N.”. Tas, ka publikācijas bija anonīmas (raksta autore nespēja atšifrēt), nebija retums avīzē *Руль*.

Šādu materiālu parādīšanās krievu emigrantu laikrakstā nebija nekas pārsteidzošs, jo *Пуль* centās vispusīgi atspoguļot notikumus dažādās valstīs. Laikraksta lappusēs īpaša vieta tika veltīta dzīvei Krievijā, tā emigranti turpināja saukt savu valsti, kā arī krievu emigrācijas stāvoklim, lai arī kurā pasaules malā atradās.

Laikraksta interešu sfērā bija visdažādākie jautājumi: gan pasaulē izklaidēto krievu ekonomiskā un politiskā situācija, gan viņu kultūras dzīve visplašākajā nozīmē. Svarīga vieta laikrakstā bija veltīta krievu kultūras saglabāšanai ārzemēs un iespējai iegūt izglītību krievu valodā.

Bez minētajām publikācijām, kuras atspoguļoja situāciju Baltijas valstīs, tika publicēti vēl vairākas “N.N.” parakstītās publikācijas: “Valstiskuma slogs” par militārajiem izdevumiem valstīs (N.N. 1925, c. 2) ;”Austrumeiropa” par valstu ekonomisko situāciju. (N.N. (a) 1925, c. 1–2); tika publicētas arī mazas korespondences par Latvijas un Igaunijas prezidentu savstarpējām vizītēm un citi materiāli.

Publikāciju parādīšanās laikrakstā sakrita ar likumprojekta par kultūrnacionālās autonomijas piešķiršanu mazākumtautībām apspriešanu Latvijas un Igaunijas parlamentos 1925. gada ziemā. Martā, kad Igaunijā tika jau pieņemts likums par kultūrnacionālo autonomiju, bet Latvijā tas atradās apspriešanas stadijā, laikraksts ziņoja, ka zinot “kādos apstākļos savās valstīs nostādījuši “nacionālās minoritātes” poļi un rumāņi, kuri [pavisam nesen] tik rūgti sūdzējās par nacionālo apspiestību”, jaunās Baltijas valstis šajā ziņā ir “daudz apzinīgākas” (*добросовестные*). (N.N. (b) 1925, c. 1)

Varbūt netieši nosaukto rakstu parādīšanās bija saistīta arī ar gatavošanos pirmās Krievu kultūras dienas svinībām ārzemēs 1925 gada jūnijā. Publikācijas, it īpaši “Vēstules no Latvijas”, bija ar neitrālu raksturu. Tā, “Vēstulū” autors tieši norādīja, ka, apskatot krievu izglītības izplatības perspektīvas, viņš nevēlas pievērsties “tīri politiskiem jautājumiem”. (Приезжий. (a) 1925, c.2)

Fakti, kas aprakstīti “Vēstulēs” un rakstos “Nacionālās autonomijas”, ir labi zināmi. Tie vispusīgi aplūkoti T. Feigmanes grāmatā “*Русские в довоенной Латвии*” (“Krievi pirmskara Latvijā”) (Фейгмане, 2000) un citās publikācijās. Interesi izraisa tas, ka nacionālo minoritāšu situācija Baltijas valstīs krievu emigrācijas presē parādīta vienlaikus ar jautājumu par denacionalizāciju (krievu nacionālās identitātes zaudēšanu) jaunajā emigrantu paaudzē.

Spriežot pēc dažām “Vēstulū no Latvijas” autora piezīmēm un neprecizitātēm tekstā, var uzskatīt, ka autors nedzīvoja Latvijā. Tomēr viņš demonstrēja labu situācijas izpratni, vai viņam bija nopietni informatori. Autora interešu sfēra ir norādīta rakstu apakšvirsrakstos. Pirmajai vēstulei, kas publicēta 1925. gada 12. martā, ir apakšvirsraksts “Krievu iedzīvotāji un to grupas”, 17. marta vēstulei – “Krievu sabiedrība”, 25. martā – “[Izglītības ministrijas] Krievu nodaļa”.

Iespējams “Iebraucējs” devās uz Latviju, lai parādītu krievu emigrantu grūto dzīvi, taču šeit viņš saskārās ar sev pilnīgi negaidītu situāciju. To apliecina ievads pirmajai “Vēstulei”, kas sākās ar to, ka viņu kā “krievu, kurš iebraucis Latvijā no emigrācijas” it īpaši pārsteidza “krievu iedzīvotāju īpašā situācijā jaunajā valstī.” Viņam bija jāatmet visi emigrantu priekšstati, tā kā lielākā daļa krievu izrādījās pamatiedzīvotāji, kuri dzīvoja ar savām vietējām interesēm un bija “cieši saistīti ar visu politisko un sabiedrisko dzīvi valstī.” (Приезжий, 1925, c.2)

Руль korespondentu ieraudzītais Latvijā un arī Igaunijā ļoti atšķīrās no situācijas citās Eiropas valstīs, kurās krievu iedzīvotāju vairākumu vai pat tos visus pārstāvēja vienīgi emigranti, kas joprojām cerēja, ka vara Krievijā drīz mainīsies un viņi varēs atgriezties Krievijā. Tāpēc raksta “Nacionālās autonomijas” autors ieteica, “krievu ļaudīm, kuri domā par savas valsts nākotni, rūpīgi jāseko nacionālā jautājuma stāvoklim”. (N.N. (b) 1925, c. 1)

Pirmajā “Vēstulē” autors mēģināja parādīt krievu vietu Latvijas nacionālajā sastāvā. 1925. gada skaitīšanas rezultāti tobrīd vēl nebija oficiāli zināmi, autors izmantoja 1920. gada tautas skaitīšanas rezultātus. Viens no sarežģītākajiem raksta autora uzdevumiem bija noteikt tieši krievu skaitu Latvijā, jo ar krievu vārdu parasti apzīmēja gan krievus, gan baltkrievus. (Krievus kā tādus tā laika dokumentos apzīmēja ar terminu lielkrievi. Tas izmantots arī tautas skaitīšanas rezultātos.)

“Vēstulē” runāts par 207,5 tūkstošiem krievu 1920. gadā. Saskaņā ar tautas skaitīšanu Latvijā bija 124 746 krievi un 75 630 baltkrievu. (Фейгмане, 2000, c.5) Neiedziļinoties atšķirību būtībā skaitīšanas norisē, autors lielā mērā pārspīlēja krievu iedzīvotāju skaitu. “Iebraucējs” uzsvēra, ka jautājums par nacionālās minoritātes skaitu nav tīri teorētisks. No tā bija atkarīga attiecīgās nacionālo minoritāšu nodaļas izveidošana Izglītības ministrijā, tas bija arī ļoti cieši saistīts ar kultūrnacionālās autonomijas projektiem, kas tika apspriesti 1925. gada sākumā Saeimā. Tāpat “Vēstulē” autors pievērsa lasītāju uzmanību tam, ka ne mazāk sarežģīts un svarīgs ir jautājums par vecticībniekiem, kuri bija paturējuši ne tikai savu veco reliģiju, bet arī sadzīves kārtību, un vēlēšanas uzstājās kā atsevišķa grupa. Grupēšanos pēc reliģiskā principa sarežģīja fakts, ka pastāvēja liels pareizticīgo latviešu kopums, un dievkalpojumi un sprediķi notika gan krievu, gan latviešu valodā. Pirmās “Vēstules” beigās autors norādīja, ka “visiem šiem krievu pareizticīgo grupējumiem ir liela ietekme uz krievu sabiedrības attīstību Latvijā”. (Приезжий, 1925, c.1)

Otrajā “Vēstulē” ar apakšvirsrakstu “Krievu sabiedrība”, autora galvenā uzmanība bija veltīta tam, kā krievu inteliģence Latvijā, ņemot vērā to, ka galvenais krievu iedzīvotāju kopums, it īpaši Latgalē, atradās uz zema kultūras līmeņa, realizēja tās iespējas krievu izglītības jomā, ko nodrošināja 1919. gada likums par mazākumtautību skolu organizāciju Latvijā. Šīs iespējas izvērtējot, viņš rakstīja, ka “pirmā iepazīšanās ar Latvijas minoritāšu situāciju manuprāt liecina, ka kultūras aktivitāšu tiesiskie ietvari ir ja ne gluži plaši, tad tomēr nav pārāk ierobežojuši.” Tomēr “Iebraucējs” norādīja, ka “strīdi, nesaskaņas, personīgie rēķini, nespēja vienoties par svarīgākajiem jautājumiem,” krievu inteliģences vidē atspoguļojas arī kultūras darbā, un nedod viņai iespēju izmantot tās tiesības, “kas ir paredzētas likumā arī krievu minoritātei”. Par pozitīvu piemēru viņš atsaucās uz vācu minoritāti, kura, neraugoties uz to, ka to pārstāvēja vairākas politiskās partijas, rīkojās solidāri, kad runa bija par vācu kultūras aizsardzību. Otrās “Vēstules” noslēgumā, autors apgalvoja, ka nespēja vienoties izraisa konfliktus, kuri ir “ļoti kaitīgi krievu lietai”. (Приезжий, (a) 1925, c.2)

Trešā “Vēstule” ir pilnībā veltīta situācijai sakarā ar biežo vadītāju maiņu Izglītības ministrijas krievu nodaļā. “Iebraucējs”, atsaucoties uz informāciju, kas bija saņemta no vietējos jautājumus labi pārzinošiem cilvēkiem, atzīmēja: “visi viņi apstiprina, ka biežās nodaļas vadītāja maiņas, pastāvīga personīgo un grupu interešu ietekme uz nodaļas

darbību kavē šīs svarīgākās krievu iestādes valstī pareizu attīstību un funkcionēšanu”. Šajā sakarā viņš pauda nožēlu, ka “bezzēdzīgi strīdi kavē un paralizē krievu minoritātes Latvijā svarīgākos uzdevumus”. (Приезжий, (b) 1925, c.2)

Publikāciju “Nacionālās autonomijas” pirmajā rakstā, noslēdzot stāstījumu par Igaunijā pieņemto likumu par kultūrnacionālo autonomiju, autors uzsvēra, ka “tā ir jauna joma, kurā daudzi ceļi ir tikai iezīmēti, kur bieži vien uz priekšu var virzīties tikai taustīdamies. Bet šeit, protams, tiek likti pamati kaut kādai būvei, kas nepieciešama racionālai un miermīlīgai dažādu tautību līdzāspastāvēšanai vienā un tajā pašā teritorijā”. (N.N. (b) 1925, c. 1)

Gandrīz bez konkrētiem novērtējumiem tam, kas notika Latvijā un Igaunijā (Lietuva minēja tikai garāmejojot), tas pats autors jau aprīlī konstatēja, ka “tik neskaidri un sarežģīti ir pašreizējie nacionālie jautājumi, ka ir aplami un naivi domāt, ka tos var atrisināt ar vispārējo veco liberāli-demokrātisko “nacionālās pašnoteikšanās brīvības” atslēgu”. (Приезжий. (b) 1925, c.2)

Īsais pārskats par vairākām publikācijām, veltītām galvenokārt iespējai jaunizveidotajās Baltijas valstīs iegūt izglītību dzimtajā valodā, rāda, ka krievu emigrantu inteliģences pārstāvji ne tikai interesējās, bet arī apzinājās, cik sarežģīta un neviennozīmīga bija tās realizācija, jo tā bija atkarīga no daudziem faktoriem, ieskaitot pašu nacionālo minoritāšu pārstāvju pozīcijas.

Avoti un literatūra

1. N.N. (1925). Бремя государственности. *Руль*, № 1267, с.2
2. N.N. (a) (1925). «Восточная Европа» *Руль*, N 1280, с.1-2
3. N.N. (b) (1925). Национальные автономии. *Руль*, № 1304, с.1
4. Приезжий. (1925). Письма из Латвии. *Руль*, 1925, № 1299, с.2
5. Приезжий (a). (1925). Письма из Латвии. *Руль*, 1925, № 1303, с.2
6. Приезжий (b). (1925). Письма из Латвии. *Руль*, 1925, № 1310, с.2
7. Фейгмане Т. (2000). Русские в довоенной Латвии. Рига: Балтийский русский институт, с. 384

Ilze Boldāne-Zeļenkova
LU Latvijas vēstures institūts
Latvija, Rīga

LAUKU KULTŪRAINAVA LPSR: ETNOGRĀFU SKATPUNKTS¹

RURAL LANDSCAPE OF THE LATVIAN SSR: VIEW OF THE ETHNOGRAPHERS

Summary

The original idea of the article was the fate of the Latvian rural landscape (farmstead) during the years of Soviet occupation and the role of ethnographers in the discretization of this Latvian cultural value. But the archive materials used in the research – the Minutes of the Scientific Councils and the Ethnographic Sector of the institutes and the ethnographic expedition materials stored in the Repository of Ethnographic Materials of the Institute of Latvian History of the University of Latvia – diaries, object sheets – led to a change of the chosen discourse, paying more attention to the work of scientists – possibility of choice of themes, creative unfreedom and ability to use the system. The article deals with the definition of the cultural landscape, the current research and the contribution of ethnographers in the study of the topic.

Key words: Rural landscape, ethnographers in the LSSR, soviet occupation.

Atslēgas vārdi: kultūrainava, etnogrāfi Latvijas PSR, padomju okupācija.

Anotācija

Raksta sākotnējā iecere bija pētīt Latvijas lauku ainavas – viensētu – likteni padomju okupācijas varas gados un etnogrāfu lomu šīs latviešu kultūrvērtības nivelēšanā. Bet izmantotie arhīvu materiāli – institūtu Zinātniskās padomes un Etnogrāfijas sektora sēžu protokoli, kā arī LU Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuvē glabātie etnogrāfisko ekspedīciju materiāli – dienasgrāmatas, objektlapas – lika mainīt izvēlēto diskursu, lielāku uzmanību pievēršot zinātnieku darbam – tēmu izvēles iespējām, radošajai nebrīvei un prasmei izmantot sistēmu. Rakstā aplūkota kultūrainavas definīcija, līdzšinējā izpēte un etnogrāfu ieguldījums tēmas izpētē.

Ievadam

Sabiedrība un kultūra nevar pastāvēt bez vērtībām. Būtiskas ir gan materiālās, gan nemateriālās, ētiskajā un estētiskajā komponentē balstītās vērtības. Nereti materiālās kultūras priekšmetam piemīt arī sabiedrības dota simboliska nozīme. Sabiedrība ir tā, kas priekšmetam, zīmei piešķir nozīmi, jēgu, dara to vērtīgu gan savas grupas ietvaros, gan ārpus tās. Sabiedrība dažādu apstākļu (okupācijas varas, globalizācijas u. c.) rezultātā spiesta pārskatīt savas vērtības, priekšstatus un dzīvesveidu. Rakstam izvēlētās tēmas hronoloģisko rāmju – padomju okupācijas varas periods – ietvaros Latvijas sabiedrība bija spiesta to darīt. Represijas, nodokļu slogs un milzīgs propagandas spiediens – pārlicinošākie “argumenti”, ko padomju okupācijas vara izmantoja Latvijas lauku kultūrainavas izārdīšanai un pārveidei. Padomju etnogrāfu uzdevums šajā kontekstā bija neapskaužams – fiksēt skarbo sociālo realitāti, bet savos darbos radīt un rādīt sociālisma realitātes simulakru. Raksta sākotnējā iecere bija Latvijas lauku ainavas – viensētu – liktenis padomju okupācijas varas gados un etnogrāfu loma šīs latviešu kultūrvērtības nivelēšanā. Bet izmantotie vēstures avoti – LPSR Zinātņu akadēmijas Vēstures un

¹ Ziņojums konferencei un raksts sagatavots ar VPP „Letonika” atbalstu.

materiālās kultūras institūta (1946–1959), Vēstures institūta (1959–1990) (LNA LVA 2371. fonds), kā arī Etnogrāfijas un folkloras institūta (1951–1955) Zinātniskās padomes un Etnogrāfijas sektora sēžu protokoli, LU Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuvē glabātie etnogrāfisko ekspedīciju materiāli (E1–4,6 u. c.) lika mainīt izvēlēto diskursu. Etnogrāfu darbi – tēzes, zinātniskās publikācijas izdevumā “Arheoloģija un etnogrāfija” (kopš 1957. gada) vai kolektīvās monogrāfijas – uzrāda vienu ainu, bet, ja paskatās to zinātnisko institūciju Zinātņu padomju protokolus, kā arī ceturkšņu atskaites un plānus, redzami iemesli konkrētiem formulējumiem, konkrētu citātu iesaistei. Mūsdienās ir neiespējama situācija, kad zinātniekiem būtu jāmaina tēma vai pētījumu ievirze kāda partijas kongresa vai valdības lēmuma un valsts vadītāja kārtējā “ģeniālā” darba kontekstā, lai gada beigās nodarbotos ar stingru paškritiku jautājumā par plāna neizpildi. Bet tāda bija 20. gadsimta 50. gadu etnogrāfu, arī folkloristu ikdiena. Biežākie pārmetumi par apolitiskumu, nepareizu vai nepietiekamu komunistisko ideologu un partijas vadoņu citātu, nacionālburžuāzisko zinātnieku domu un atziņu izmantošanu u. tml.

Kultūrainava: jēdziens un izpēte

Veicot pētījumus par latviešu etniskajiem stereotipiem (Boldāne, 2012), intervijās kā nozīmīga respondentu etniskai pašizpratnei tika uzrādīta arī vides, ainavas komponente – Latvijas daba (saudzīga attieksme pret to) un lauku viensēta (ar savām fiziskajām un simboliskajām robežām, kas reizē iezīmē arī robežu starp “drīkst” un “nedrīkst”). Šīs latviešiem raksturīgās jomas atzīst arī citu Latvijā dzīvojošo etnosu pārstāvji. Interneta portāla www.rus.delfi.lv komentētāji krievu valodā titultautai bieži velta, viņuprāt, nicīgu apzīmējumu “hutorian’i” (viensētnieki, laucinieki), kas zināmā mērā ir apliecinājums latviešu viensētnieku, laucinieku būtībai. Apzīmējumam autostereotipā ir pozitīva konotācija. Lai gan Latgales kultūrainava nav iedomājama arī bez krievu un vecticībnieku sādžām, jauniebraucēji krievi padomju okupācijas varas gados, tāpat kā ebreji un vācieši, biežāk dzīvoja miestos un pilsētās. Arī kultūrsocioloģe Dagmāra Beitnere-Le Galla darbā “Latvieši – zemnieku tauta?” vērš lasītāju uzmanību uz svētkos tukšajām pilsētām – latvieši svētkus svin laukos (Beitnere, 2012: 182, 183). Tas apstiprina lauku kultūrvidi kā latviešu vērtību arsenālam klātesošu komponenti.

Jēdzienam kultūrainava ir daudz variāciju un izpratņu – šaurākas un plašākas nozīmes. Rakstā izmantota etnogrāfa, akadēmiķa Saulveža Cimermaņa pieeja, kurā kultūrainava vērtēta kā ar saturu bagāta dabas un kultūrvēsturiska parādība, kas dažādu apstākļu dēļ nepārtraukti attīstās un pārveidojas (Cimermanis, 2011: 8). Būtībā tā ir cilvēka mērķtiecīgi pārveidota dabas ainava.

Latvijas lauku kultūrainava pat 20. gadsimtā ir piedzīvojusi vairākas būtiskas izmaiņas, to līdztekus dabas kataklizmām ietekmējusi gan 1905. gada revolūcija (apzināta muižu piļu dedzināšana), gan abi pasaules kari un dažādu varu realizētās agrārās reformas. 20. gs. 20.–30. gados zemes reformas rezultātā Latvijas lauku ainavā līdzās vecsaimniecībām parādījās jaunsaimniecības, Latgalē izzuda šņoru lauki. Padomju okupācijas varas ekonomiskā politika savukārt bija vērsta uz lauku kolektīvizāciju, lauksaimniecības mehanizāciju, viensētu izskaušanu un kolhozu ciematu veidošanu. Atgriešanās pie privātīpašumiem 20. gadsimta 90. gados vēlreiz mainīja Latvijas lauku ainavu. Un saprotams, ka jaunas pasaules celšana notika ne vien uz drupām, bet arī,

pielāgojot iepriekšējo iekārtu radīto infrastruktūru un apbūvi, piešķirot tai citas funkcijas un atrodot atšķirīgu pielietojumu. Daži piemēri: starpkaru periodā muižu pilīs izvietoja izglītības iestādes, padomju varas gados represēto iedzīvotāju viensētās, sadzīves ēkās ierīkoja kolhozu kantorus un kūtis (Strods, 1969: 502), baznīcās – klētis un noliktavas, mūsdienās mežos izvietotajās bijušajās padomju militārajās zonās esošie angāri tika pielāgoti mežizstrādes uzņēmumu vajadzībām.

Lai gan ģeogrāfiem pieder zināms monopols Latvijas kultūrainavas izpētē (Bunkše, 1999; Kļaviņš, 2018 u. c.), šai tēmai pievērsušies arī citu zinātņu nozaru pārstāvji, t. sk. etnogrāfi (Boldāne-Zeļenkova, 2017: 149–170; Cimermanis, 1976; 1985; 2011; Krastiņa, 1959; 1966, 1972; Schwartz, 2006; Strods, 1969 u. c.), vērtējot vietējās lauku sabiedrības sadzīvi un kultūru rurālās vides vēsturisko izmaiņu kontekstā.

Latvijas padomju etnogrāfi, pētnieciskās tēmas un iespējas

Etnogrāfijai – zinātnes nozarei, kas pēta pasaules tautu kultūras un dzīves veida īpatnības, šo īpatnību attīstību, tautu izcelšanās (etnoģenēzes), izvietojuma (etniskās ģeogrāfijas) un savstarpējo sakaru problēmas (Strods, 1969: 7) – Latvijā nebija dziļu akadēmisko pētniecības tradīciju. Metodiska šī zinātnes lauka apgūšana sākās 1946. gadā (Cimermanis, 1976: 97), kad LPSR Zinātņu akadēmijas Vēstures un materiālās kultūras institūta materiālās kultūras sektorā izveidojās etnogrāfu grupa. Ar Latvijas PSR ZA Prezidija lēmumu 1951. gadā tika nodibināts Etnogrāfijas un folkloras institūts (turpmāk – LPSR ZA EFI), kas pastāvēja līdz 1955. gadam. No 1956. gada etnogrāfi atgriezās Vēstures institūta paspārnē. 20. gs. 50. gados etnogrāfu kolektīvs bija salīdzinoši jauns, līdz ar to nepieredzējis savā zinātnes nozarē. Gan Etnogrāfijas sektora vadītāja pienākumu izpildītāja Anna Krastiņa, gan vēlāk vadītāja Elza Lase atkārtoti lūdza LPSR ZA EFI ZP nodrošināt kompetentus vadītājus etnogrāfu jaunāko zinātnisko līdzstrādnieku tēmām. Latvijā tādu nebija. Padomdevēji – Nikolajs Čeboksarovs, Pāvels Kušners, Lidija Terentjeva u. c. – tika atrasti PSRS ZA Mikluho-Maklaja vārdā nosauktajā Etnogrāfijas institūtā. Viņu palīdzība izpaudās kā atzinumu sniegšana par sektora darba plānu un atskaitēm, ekspedīciju vadīšana un darbu recenzēšana.

Institūtu plāni tika apspriesti Ministru Padomē un LKP CK, galīgā apstiprināšana notika LPSR ZA Prezidijā (2371. f. 1. apr., 202. l. 20 lp.). Izvērtējot rezultātus un plānojot nākamo darba cēlienu – piecgadi, gadu vai ceturksni –, tika ņemtas vērā arī kritiskās piezīmes, ko izteikuši biedri no PSRS ZA Zinātniskās darbības koordinācijas padomes, PSRS ZA Etnogrāfijas institūta, kā arī LPSR ZA Sabiedrisko zinātņu nodaļas un republikāniskajā presē izskanējušie viedokļi par zinātnieku darbu (LNA LVA 2371 f. 1.apr. 76.l. 2lp.; 2372.f. 1.apr. 50. l. 98 lp., 84. l 2 lp., 94. l. 19–21 lp. u. c.). Folkloristu un etnogrāfu darbam kritikas netrūka (sk. 2372.f., 1.apr., 94. l. 1–16 lp.).

PSRS ZA Mikluho Maklaja vārdā nosauktais Etnogrāfijas institūts, kas koordinēja visu padomju republiku etnogrāfu darbu, 20. gs. 50. gadu sākumā izvirzīja sekojošas tēmas Latvijas kolēģu piecgades plānam:

1. LPSR strādnieku un kolhoznieku sadzīve, kultūra un daiļamatniecība (1951–1955). Mērķis – noskaidrot darba un ikdienas sadzīvi, kultūru un daiļamatniecību; noskaidrot un parādīt jaunās sadzīves, kultūras veidošanos, sociālistiskas pēc satura, nacionālas pēc formas. Noskaidrot, kā jaunā kultūra izmanto pagātnes progresīvo mantojumu.

2. Latviešu etnoģenēzes problēmas. Mērķis – izmantot latviešu etnogrāfijas materiālus latviešu etnoģenēzes pētījumiem. (1952–1954).

3. Krievu etnogrāfu loma latviešu etnogrāfijas attīstībā. Mērķis – noskaidrot krievu etnogrāfu, zinātnisko biedrību un Zinātņu akadēmijas lomu latviešu etnogrāfijas attīstībā (2372. f. 1. apr. 83. l. 13. lp.).

1952. gadā tiek aktualizētas jaunas tēmas – padomju kultūra un sociālistiskās nācijas veidošanās process, bet 20. gs. 60. gados – padomju tradīcijas u. tml. Tēmas bija vai nu jāmaina, vai jāpielāgo Maskavas biedru izvirzītajiem priekšlikumiem.

Etnogrāfu izmantotās metodes bija arhīva dokumentu studijas un kompleksās ekspedīcijas, kuru rezultāti prezentēti ne vien institūta vai t. s. Baltijas republiku (Igaunijas, Latvijas un Lietuvas) mērogā, bet PSRS mērogā. Tāpat kā citu sabiedrisko zinātņu uzdevums, arī etnogrāfijas uzdevums bija uzskatāmi demonstrēt sociālistiskās iekārtas pārākumu par citām iekārtām. Lai to paveiktu, bija vajadzīgs salīdzinošais materiāls. Tādēļ etnogrāfi pievērsās arī citu laikmetu materiālās kultūras izpētei Latvijā. Padomju etnogrāfu zinātnisko aktivitāšu rezultātā ir savākts plašs materiāls par latviešu un citu Latvijā dzīvojošo etnisko grupu sadzīvi, kultūrvidi, garīgo kultūru. Stāstījumi, attēli un fotogrāfijas par periodu no 19. gadsimta līdz “mūsdienām” glabājas LU LVI Etnogrāfisko materiālu krātuvē (turpmāk – EMK).

Kā sabiedrisko zinātņu pārstāvji etnogrāfi, bija iesaistīti padomju sistēmas propagandas darbā. Jau kopš 1952. gada LPSR ZA EFI bija noslēgts sadarbības līgums ar LPSR Ministru padomes Kultūriestāžu komiteju (2372.f. 1. apr. 84. l. 3. lp.). Līgumā noteiktajā kārtībā institūta darbinieki piedalījās Valsts vēstures muzeja un Brīvdabas muzeja padomju darbā, Republikāniskā Tautas mākslas centra mūzikas, literatūras un repertuāra sekciju darbā; sistemātiski palīdzēja veidot ekspozīcijas utt.; kopā ar Tautas mākslas centru rīkoja republikas mēroga konferences par mūsdienu tautas mākslas jautājumiem; lasīja lekcijas kultūras namos, bibliotekāru semināros, ekspedīcijās. Savākto materiālu izstāde un seminārs (izbraukuma sesija) bija obligāta ekspedīcijas sastāvdaļa. Ziņojumus gatavoja jau iepriekš, to tēzes tika apspriestas gan sektoros, gan institūta Zinātniskajā padomē. Visam bija jābūt pareizi ideoloģiski noformētam un “pareizi” sociālistisko realitāti atspoguļojošam.

Viensētas, kolhozu ciemati, administrācijas ēkas – padomju lauku kultūrainavas elementi

Tautas celtniecība bija viens no pētniecības virzieniem, kas risināms institūta darba plānā apstiprinātās tēmas – “LPSR strādnieku un kolhoznieku sadzīve, kultūra un daiļamatniecība” – ietvaros (2372. f. 1. apr. 83. l. 8 lp.). Kultūrainavas kontekstā 20. gs. 50–60. gados etnogrāfiem bija jāatbalsta padomju iekārtas progresīvās iezīmes – dzīve kolhozu ciematos un lauksaimniecības mehanizācija, bet dzīve viensētās jāraksturo kā buržuāziskās iekārtas palieka.

Tēmas izpēte sākotnēji uzticēta topošajām etnogrāfēm – Annai Krastiņai (1919–?) un Lidijai Jefremovai (1929–2014). L. Jefremovai, pievērsoties kolhoznieku ģimenes problemātikai, celtniecības tēmu risināja etnogrāfi S. Čimermanis, Valdis Kronis (1944–1998) u. c., kā arī citu zinātnes nozaru pārstāvji, piemēram, ekonomists Jānis Porietis (1926–2005) u. c. 1953. gada janvārī LPSR ZA EFI Zinātniskās padomes sēdē apspriežot

etnogrāfiskās ekspedīcijas rezultātus, etnogrāfiem tika atgādināts, ka “viens no Padomju Latvijas etnogrāfu pamatuzdevumiem ir atmaskot pseidozinātniskos buržuāzisko nacionālistu izgudrojumus. Uz konkrēta etnogrāfiskā materiāla jāparāda latviešu zemniecības sociālā noslāņošanās, jāiznīcina nezinātniskais uzskats, ka viensēta ir latviešu zemnieku vienīgā apdzīvotības forma. Jārāda kultūras saites starp latviešu tautu un citām mūsu zemes tautām, pirmkārt, ar lielo krievu tautu. Šī stāvokļa ilustrācijai ir ļoti daudz materiālu – ēku plānojums, ciemu plānojums...” (2372. f. 1.apr. 94. l. 34. lp.). Šis piemērs ilustrē faktu, ka kultūrainava tika izmantota arī padomju iekārtai nozīmīgas aksiomas apstiprināšanai par latviešu un “lielās krievu tautas” vēsturiskajiem kultūras sakariem.

Šie uzstādījumi nolasāmi etnogrāfu publikācijās. Daži piemēri:

“Vidzemes kolhozu zemnieku mūsdienu dzīvojamo māju analīze rāda, ka **pamazām izzūd vecie – savu laiku pārdzīvojušie tautas celtniecības pieminekļi**, kas radās noteiktos vēsturiskos un sociālekonomiskajos apstākļos, kā riju kambari, dzīvojamās pirtis u. c. Viņu vietā stājas lauku darbaļaužu jaunās labiekārtotās dzīvojamās mājas, kuru ārējais noformējums, plānojums un iekārtojums lielā mērā atgādina pilsētnieku dzīvokļus.” (Krastiņa, 1960: 22).

“Etnogrāfiskie pētījumi rāda, ka **celtniecības speciālistiem**, sastādot jauno dzīvojamo ēku projektus, **vairāk un rūpīgāk jāstudē senā tautas celtniecība** un jāievieš praksē tās progresīvās tradīcijas. Sevišķi svarīgi tas ir Latgalē, kur senās tautas celtniecības tradīcijas jo dziļi iesakņojušās tautas apziņā.” (Krastiņa, 1966: 8) Pie citāta piebilstams, ka Latgales iedzīvotāji, tāpat kā vairums Krievijas iedzīvotāju, dzīvoja ciemos (“salās”, sādžās) pretstatā Vidzemē un Kurzemē izplatītajām viensētām.

“Lai īstenotu Latvijas apstākļos Komunistiskās partijas izvirzīto programmu lauku darbaļaužu labklājības celšanā un pilsētas un lauku būtisko atšķirību pakāpeniskā samazināšanā, **nepieciešama savu laiku pārdzīvojošo viensētu pakāpeniska likvidēšana** un lauku darba ļaužu pāreja uz dzīvi labiekārtotos ciematos...” (Krastiņa, 1972: 29)

Etnogrāfes Annas Krastiņas ekspedīcijas dienasgrāmata, kurā viņa apraksta ikdienā pieredzēto, neuzrāda klaju, noraidošu attieksmi pret viensētām vai dziļas simpātijas pret jaunceļamajiem kolhozu ciematiem, kas pilda uzdevumu tuvināt laukus un pilsētu, celt tautas labklājību. Viņa meklē un fiksē nepārbūvētas 18. gs., 19. gs. ēkas. Uz šī materiāla pamata viņa arī uzraksta savu darbu “Zemnieku dzīvojamās mājas Vidzemē klaušu saimniecības sairšanas un kapitālisma nostiprināšanās laikā” (1959). Etnogrāfiskajās ekspedīcijās līdzās etnogrāfiem strādāja arī arhitekti, mākslinieki, muzeju pārstāvji. A. Krastiņa pati zīmēja un uzmērīja pētāmos objektus. Viņai nepaslīdēja garām nedz ēkas stiprinājums, nedz žoga veids, puķu dārzs vai augļukoku izvietojums pie mājas. Bet publikācijās jūtama cita intonācija.

Līdztekus publikācijās paustajam atbalstam okupācijas varas realizētajai politikai un iniciētajām norisēm Latvijas laukos etnogrāfi izteica vērā ņemamus priekšlikumus sociālistiskā satura (kolhoza ciematu, klubu u. c.) nacionālajam ietvaram, formas – tautas celtniecības paraugu (žogu, daiļdārzu, augļu dārzu, dekoratīvo elementu ēku ornamentēšanai u. c.) izmantošanai. Etnogrāfi ir savākušu ievērojamu avotu bāzi tēmai “Latvijas kultūrainava”, būtiski pārsniedzot padomju iekārtas izveides hronoloģiskos rāmjus.

Secinājumi

Neraugoties uz latviešu padomju etnogrāfu darbībām un nostājas, Latvijā kolhozu ciemati neizbēgami tiktu iekārtoti un lauku kultūrvidē mainīta. Tas bija totalitārās valsts ekonomikas un etnopolitikas uzdevums.

Pēc arhīva materiālos atspoguļotā LPSR ZA institūtu ietvaros notikušā referātu tēžu un rakstu apspriešanas procesa grūti spriest, cik daudz iespiestajā materiālā palicis pāri no zinātnieka ieceres, teksta un secinājumiem un cik lielā mērā publicētais ir etnogrāfu ne ideologu skatījums? Tas ir pētāms jautājums.

Mūsdienu sabiedrības ieguvums – etnogrāfisko materiālu klāsts², kas humanitāro un sociālo zinātņu pētniekiem ļauj ieskatīties ne tikai padomju, bet arī citu vēstures posmu Latvijas iedzīvotāju ikdienas dzīvē un kultūrvidē un vērtēt materiālās un nemateriālās kultūras jomas attīstībā u. tml.

Būtisku pienesumu Latvijas kultūrainavas izpētei sniegs apgādā “Zinātne” sagatavošanā esošā S. Cimermaņa monogrāfija “Latvijas ainava un tautas celtniecība”³.

Avoti un literatūra

1. *Arheoloģija un etnogrāfija*. (1957–1987) Rīga: Zinātne. I–XV.
2. **Beitnere, D.** (2012). *Mēs, zemnieku tauta? Pašrefernces latviešu kultūras paradigmā*. Rīga: LU FSI. 256 lpp.
3. **Boldāne, I.** (2012). *Latviešu etniskie stereotipi 20. gadsimta beigās – 21. gadsimta sākumā: vēstures faktoru ietekme*. Promocijas darbs. Rīga: LU, 2012.
4. **Boldāne-Zelenkova, I.** (2017). Mārciena – between Legacy and Nostalgia. *Folklore : Electronic Journal of Folklore* Vol. 70 (2017), p. 149–170. doi:10.7592/FEJF2017.70.boldane_zelenkova.
5. **Bunkše, E. V.** (1999). Reality of rural landscape symbolism in the formation of a postSoviet, post modern Latvian identity. *Norsk geogr Tidsskr. Vol. 53*. P. 121–138.
6. **Cimermanis, S.** (1976). Tautas dzīvesveida atklāsmes ceļos. No: *Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūts*. Rīga: Zinātne, 95.–106. lpp.
7. **Cimermanis, S.** (1979). Par lauku un pilsētu iedzīvotāju dzīves apstākļu tuvināšanos Latvijas PSR attīstītā sociālisma apstākļos. No: *Arheoloģija un etnogrāfija*. XIII. Rīga: Zinātne. 117.–139.lpp.
8. **Cimermanis, S.** (atb. red., 1985) *Padomju Latvijas lauku iedzīvotāji un viņu kultūra mūsdienās*. Rīga: Zinātne.
9. **Cimermanis, S.** (sast., 2011) *Kultūrvēstures avoti un Latvijas ainava*. Rīga: apgāds «LZA Vēstis».
10. **Kļaviņš, M.** (red., 2018) *Latvija: zeme, daba, tauta, valsts*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
11. **Krastiņa, A.** (1959). *Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē klaušu saimniecības sairšanas un kapitālisma nostiprināšanās laikā*. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 183 lpp.
12. **Krastiņa, A.** (1966). Zemnieku dzīvojamās mājas attīstība Latgalē XIX–XX gs. No: *Zinātniskās atskaites sesijas Referātu tēzes par arheologu un etnogrāfu 1965. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: LPSR ZA Vēstures institūts, LPSR Kultūras ministrija.
13. **Krastiņa, A.** (1972). Perspektīvo lauku apdzīvoto vietu dzīvojamo ēku fonda izaugsmes dinamika Latvijas PSR 20. gs. 40.–60. gados. No: *Zinātniskās atskaites sesijas Referātu tēzes par arheologu un etnogrāfu 1971. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 29.–33.lpp.
14. **LNA LVA 2371. fonds:** LPSR ZA Vēstures un materiālās kultūras institūta (1946–1961) ZP sēžu protokoli un Etnogrāfijas sektora darba plāni un atskaites.
15. **LNA LVA 2372. fonds:** LPSR ZA Etnogrāfijas un folkloras institūta (1951–1956) ZP sēžu protokoli un Etnogrāfijas sektora darba plāni un atskaites.

² Vairāk skat. LU LVI Etnogrāfisko materiālu krātuves rādītājos, kas pieejami institūta mājaslapā www.lvi.lu.lv.

³ Skat. apgāda “Zinātne” mājaslapā www.zinatnesgramatas.lv/sagatavošana.

16. **Porietis, J.** (1979). Lauku ciematu veidošanās sociālās problēmas Latvijā. No: *Arheoloģija un etnogrāfija*. XIII. Rīga: Zinātne, 103.–114.lpp.
17. **Schwartz, K. Z.S.** (2006). *Nature and National identity after Communism. Globalizing the Ethnoscape*. University of Pittsburgh Press. 288 pp.
18. **Strods, H.** (red. 1969) *Latviešu etnogrāfija*. Rīga: Zinātne, 595 lpp.
19. *Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par 19__ . gada arheoloģiskajām un etnogrāfiskajām ekspedīcijām (1959–1989)*. Rīga: LPSR ZA Vēstures institūts, LPSR Kultūras ministrija.

Kārlis Dobelis
Liepājas Universitāte
Latvija, Liepāja

DOCENTES DZIDRAS KRŪČES PEDAGOĢISKĀ UN ZINĀTNISKĀ DARBĪBA

SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ACTIVITY OF DOCENT DZIDRA KRŪČE

Summary

The article deals with the biographical data of the Docent, Doctor of Pedagogical Sciences Dzidra Krūče, with her creative lifetime contribution to the organizational, scientific and pedagogical work of Liepāja University.

The main attention is paid to two directions of her research activity: implementation of the principle of accessibility in the informatics course in elementary school and the development of computer programs for visualization of mathematical models in school mathematics course.

Emphasized is her role in organizing the international conferences "Teaching mathematics retrospective and perspectives" for mathematicians of the Baltic States. Her activity in international projects is analyzed.

Her contribution to the training of mathematics, informatics and elementary school teachers and the provision of didactic and methodological literature have been analyzed.

Key words: computer program, informatics, computer science, computational mathematics, accessibility.

Atslēgas vārdi: datorprogramma, informātika, datorika, skaitļošanas matemātika, pieejamība.

Anotācija

Rakstā dots ieskats Liepājas Universitātes docentes pedagoģijas doktores Dzidras Krūčes dzīves gājumā un aplūkota viņas radošā mūža devums pedagoģiskajā, organizatoriskajā un zinātniskajā darbā.

Galvenā uzmanība pievērsta diviem Dz. Krūčes pētnieciskās darbības virzieniem: pieejamības principa realizēšanai informātikas kursā pamatskolā un datorprogrammu izstrādei matemātisko modeļu vizualizēšanai skolas matemātikas kursā.

Akcentēta Dz. Krūčes loma Baltijas valstu starptautisko konferenču "Teaching mathematics retrospective and perspectives" (Matemātikas mācīšana: vēsture un perspektīvas) organizēšanā. Aplūkota darbība starptautiskajos projektos.

Analizēts viņas ieguldījums matemātikas, informātikas un pamatskolas skolotāju gatavošanā gan programmu izveidē, gan mācību un metodiskās literatūras sagatavošanā.

Dzidra Krūče dzimusi 1927. gada 20. maijā Liepājā. Pēc Liepājas 5. pamatskolas beigšanas, 1941. gadā, viņa iestājās Liepājas 1. ģimnāzijā, bet 1944. gadā kara darbības dēļ mācības pārtrauca un kopā ar vecākiem pārcēlās uz dzīvi Liepājas rajona Aisteres ciemā. 1945. gadā turpināja mācības Liepājas 1. vidusskolā, kuru beidza 1947. gadā, un sāka strādāt par skolotāju Aizputes rajona Rāvas septiņgadīgajā skolā.

1951. gadā Dz. Krūče iestājās Latvijas Valsts pedagoģiskā institūta Fizikas un matemātikas fakultātē, kuru absolvēja 1953. gadā, iegūstot vidusskolas fizikas un matemātikas skolotāja kvalifikāciju. Pēc institūta beigšanas Dz. Krūči norīkoja darbā Liepājas Skolotāju institūtā, kuru 1954. gadā reorganizēja par Liepājas Pedagoģisko institūtu (LPI), bet kopš 2008. gada ir Liepājas Universitāte (LiepU). Visu turpmāko darba

mūžu Dz. Krūče ir atdevusi šai augstskolai, veidama gan pedagoģisko un pētniecisko darbu, gan pildīdama atbildīgu administratīvu amatu pienākumus.

Uzsākot darba gaitas, jaunā pasniedzēja LPI Fizikas un matemātikas fakultātes studentiem docēja dažādus matemātikas kursus: matemātisko analīzi, augstāko algebru, skaitļu teoriju u. c.

No 1957. gada līdz 1962. gadam Dz. Krūče bija LPI mācību un zinātniskā darba prorektore un veica administratīvo darbu, organizējot pamatskolas skolotāju gatavošanu Pedagoģiskajā institūtā. Paralēli administratīvajam darbam viņa turpināja pedagoģisko darbu, lasot dažādus augstākās matemātikas kursus matemātikas specialitātes studentiem.

No 1962. gada līdz 1972. gadam Dz. Krūče strādāja Rīgas Politehniskā institūta Liepājas Vispārtehniskajā fakultātē. 1968. gadā viņa iestājās Rīgas Politehniskā institūta aspirantūras Neklātienes nodaļā, kuras teorētisko kursu beidza 1972. gadā. Viņas zinātniskā darba tēma bija saistīta ar nestacionāriem siltuma procesiem šķidro metālu plūsmā.

No 1972. gada Dz. Krūče bija LPI Matemātikas katedras mācību spēks. Viņa matemātikas specialitātes studentiem docēja kursus varbūtību teorijā un matemātiskajā statistikā, skaitļošanas matemātikā, programmēšanā kā arī matemātikas kursu topošajiem pamatskolas skolotājiem, aktīvi iesaistoties matemātikas mācību programmu pilnveidošanā un mācību līdzekļu izstrādē Pamatskolas pedagoģijas un metodiku fakultātes studentiem. Tika sagatavoti vairāki mācību līdzekļi, piemēram, “Analītiskās ģeometrijas elementi” (1974), “Matemātiskās analīzes elementi” (1976), “Algoritmi skolas matemātikas kursā” (1977).

Dzidras Krūčes akadēmiskās un zinātniskās intereses saistījās ar skaitļošanas matemātiku. Ar viņas iniciatīvu un tiešu līdzdalību 20. gadsimta 70. gadu beigās un 80. gadu sākumā tika iegādāti pirmie elektroniskie skaitļotāji un programmējamie kalkulatori, iekārtots skaitļošanas kabinets.

No 1978. gada līdz 1986. gadam Dz. Krūče bija Matemātikas katedras vadītāja. Šajā amatā spilgti izpaudās viņas kā vadītājas rakstura iezīmes: enerģija, neatlaidība, principialitāte un prasīgums gan pret sevi, gan pret kolēģiem. Būdam katedras vadītāja, viņa konsekventi iestājās par katedras materiālās bāzes pilnveidošanu – 20. gadsimta 80. gadu beigās tika iegādāti elektroniskie skaitļotāji JAMAMA un AHAT.

Šajā laikā viņa arvien vairāk pievērsās pētnieciskajam darbam matemātikas pedagoģijā, turpinot aktīvu darbu mācību līdzekļu izveidē. Tika sagatavoti mācību līdzekļi Pamatskolas pedagoģijas un metodiku fakultātes studentiem, piemēram, “Parastās daļas un decimāldaļas” (1982), “Uzdevumu risināšanas algoritmizācija” (1984), “Uzdevumu krājums matemātikā” (1985), “Matemātiskās loģikas elementi” (1985), “Laboratorijas darbi skaitļošanas matemātikā” (1988).

Dz. Krūče neatlaidīgi iestājās par studiju kvalitātes pilnveidošanu un datoru pielietošanu mācību procesā. Viņas zinātnisko interešu lokā bija mikrokalkulatoru lietošana un programmēšanas valodas FOCAL izmantošana mācību procesā. 1986. gadā tika iegādāti elektroniskie skaitļotāji (datori) BK – 0010 un docentes vadībā studentiem sāka mācīt programmēšanas pamatus valodās FOCAL un BASIC.

Sadarbībā ar Latvijas Universitātes docentu Ojāru Judrupu viņa 1987. gadā izstrādāja mācību līdzekli “Mikrokalkulators” un metodisku izstrādni programmēšanas valodai FOCAL.

Līdz ar Informātikas kursa ieviešanu Latvijas skolās no 1985. gada vidusskolās un no 1989. gada arī pamatskolās aktuāli kļuva jautājumi par skolotāju un mācību metodisko materiālu sagatavošanu informātikas kursa mācīšanai un skolēnu sagatavošanai datortehnikas lietošanai sadzīvē. Šo jautājumu risināšanā aktīvi piedalījās LPI Matemātikas katedra Dz. Krūces vadībā. Viņa šajā darbā iesaistīja mācību spēkus: Aiju Kukuku, Robertu Veitu, Ninu Petrausku, Ilvu Magazeinu, Ivaru Opeltu, kā arī profesoru Jāni Mencī, kurš deva daudzus vērtīgus padomus didaktikas jautājumos. Atzīmējama produktīva Dz. Krūces sadarbība ar katedras lektori Aiju Kukuku: 1992. gadā iznāca abu autoru sarakstīta eksperimentāla mācību grāmata "Informātika 7. klasei," bet 1993. gadā tika izdots šīs mācību grāmatas pilnveidotu izdevums.

Paralēli mācību literatūras un dažādu mācību materiālu sagatavošanai Dz. Krūce aktīvi darbojās skolotāju kvalifikācijas celšanas pasākumos, piedalījās starptautiskās konferencēs par informātikas mācīšanas jautājumiem. Jāatzīmē, ka docente ieguldīja lielu darbu, lai sagatavotu nepieciešamos dokumentus un metodiskos pamatus informātikas kursa mācīšanai: izveidoja programmatūru mācību vielas apguvei, kuru skolās sāka ieviest no 1989. gada (Krūce, 1995: 12), viņas vadībā tika sastādītas divas atšķirīgas pamatskolas informātikas kursa programmas **A** (1990. g.) un **B** (1992. g.) atbilstoši tam, vai skolā ir vai nav datoru klases (Krūce, 1995: 7), kā arī kopā ar A. Kukuku, I. Magazeinu, J. Mencī un R. Veitu sastādīja mācību grāmatu skolēniem un skolotājiem.

Aktīvā pedagoģiskā un pētnieciskā darba rezultāti 1995. gadā tika apkopoti promocijas darbā "Pieejamības principa realizēšana informātikas kursā pamatskolā". Darba mērķis – izstrādāt pamatskolas skolēnu vecumam pieejamu informātikas kursa saturu un mācīšanas metodiku (Krūce, 1995: 4). Mērķa sasniegšanai autore formulē 7 uzdevumus (Krūce, 1995: 4):

- 1) izveidot pamatskolas skolēnu vecuma posma īpatnībām atbilstošu eksperimentālu mācību programmu informātikas kursam,
- 2) izstrādāt metodiku skolēnu ievadīšanai algoritmiskajā domāšanā,
- 3) sastādīt skolēnu uztverei pieejamu mācību grāmatu,
- 4) sagatavot metodisku literatūru skolotājiem,
- 5) sastādīt īpašu mācību grāmatu tām skolām, kurās nav datoru klases,
- 6) izstrādāt programmatūru pamatskolas informātikas kursam,
- 7) pārbaudīt praksē mācību satura pieejamību, kā arī mācību metožu un mācību līdzekļu piemērotību skolēnu vecumam.

Promocijas darbu veido darbu kopa (Krūce, Kukuka, 1992; Krūce, Kukuka, 1993; Krūce, Kukuka, Magazeina, Mencis, 1995). Darba galvenie secinājumi ir šādi (Krūce, 1995: 21):

- 1) ir izveidots pamatskolas informātikas kursa saturs, sagatavots tā metodiskais nodrošinājums skolēniem un skolotājiem, kurss aprobēts un ieviests Latvijas skolās;
- 2) sakarā ar informātikas kursa satura un metožu izstrādi ir praktiski pārbaudīts, ka pamatskolas vecuma skolēni var izprast un apgūt šķietami sarežģītu un abstraktu mācību vielu, ja vielas izklāstā un mācību procesā tiek ievērots pieejamības princips, atbilstoši skolēna vecuma īpatnībām;

3) konstatēts, ka samērā agra kursa ieviešana saistībā ar algoritma jēdziena izpratni un dažādas formas un satura algoritma sastādīšanu attīsta un disciplinē skolēnu algoritmisko domāšanu un veido savas darbības plānošanas ieradumus.

Promocijas darba rezultāti apliecināja docentes pētnieciskās un praktiskās darbības nozīmīgumu pamatskolas informātikas kursa izveidošanā un metodiskā nodrošinājumā un veicināja šī kursa ieviešanu Latvijas pamatskolās.

Turpinot aktīvu darbu mācību līdzekļu izveidē datorikas specialitātes studentiem, viņa sadarbībā ar inženieri I. Opeltu izveidoja mācību līdzekli programmēšanas valodas PASCAL apgūšanai (1994. g., 2000. g.).

Kopš 2002. gada docentes pedagoģiskais darbs galvenokārt izpaudās maģistru darbu vadīšanā (8 darbi). Pētnieciskajā darbā viņas galvenās intereses saistījās ar matemātisko modeļu vizualizācijas programmām. Viņa izstrādāja dažādas datorprogrammas skolas matemātikas kursam: tabulu un procesora izmantošana 5. un 6. klasei matemātikas stundā, datorprogrammu 2. kārtas līkņu animatīvajiem attēliem (2008. gads), u. c., piedalījās starptautiskās konferencēs, referējot par datorprogrammu lietošanu ģeometrisko transformāciju mācīšanā (Krūče, 2008: 96)

Dz. Krūče aktīvi darbojās starptautiskajā TEMPUS projektā “Multimēdiu un Datoru tehnoloģija izglītībā” (1994.–1996.).

1999. gadā Latvijas Izglītības informatizācijas sistēmas projekta ietvaros ar Izglītības un zinātnes ministrijas atbalstu docente piedalījās temata “Elektroniskais mācību līdzekļu komplekss funkciju, to grafiku, vienādojumu, nevienādību un plaknes figūru pārveidojumu mācīšanai” izstrādē. Kopā ar docentu Guntaru Būmanu un profesoru Jāni Menci tika izstrādātas datorprogrammas, kuras ir iespējams lietot grafiku sakarību, funkciju, vienādojumu un nevienādību mācīšanai pamatskolā. Programmās ir divi darba režīmi: demonstrējumi un apmācība.

2009. gadā Dzidra Krūče ar Izglītības fonda atbalstu izstrādāja mācību palīglīdzekli “Trigonometrijas elementi animatīvos attēlos”, kas lietojams kopā ar kompaktdisku. Darbā aplūkotas trigonometriskās funkcijas, redukcijas formulas, ciklotriskās funkcijas, trigonometriskie pamatvienādojumi un pamatnevienādības, trigonometrisko funkciju grafiki un to pārveidojumi. Darbs domāts matemātikas skolotājiem vielas izskaidrošanai un nostiprināšanai, bet to var lietot arī skolēni zināšanu nostiprināšanai un atkārtotai. Katram tematam pievienotas vairākas ekrāna kopijas, lai skolotājs iepriekš redzētu, kā animācija notiek, kā arī paskaidrots, kā iegūst nākamo kadru (Krūče, 2009: 5).

Dz. Krūče bija viena no iniciatorēm un organizatorēm Baltijas valstu starptautiskajai konferencei “Teaching mathematics: retrospective and perspectives” (Matemātikas mācīšana: vēsture un perspektīvas), kas notika Liepājas Pedagoģiskajā institūtā 1984. gadā. Tagad šīs konferences notiek regulāri katru gadu kādā no Baltijas valstu augstskolām un tajās apspriež matemātikas mācīšanas jautājumus un galvenās attīstības tendences.

Daudz puļu un enerģijas docente veltīja matemātikas skolotāju un pamatskolas skolotāju tālākizglītošanai. Viņa bieži tika aicināta strādāt dažādos skolotāju kvalifikācijas celšanas kursus un semināros lasīt lekcijas un vadīt seminārus par informātikas kursa saturu un tā pasniegšanas metodēm.

Docentes Dzidras Krūčes ieguldījums Liepājas Universitātes attīstībā ir ļoti nozīmīgs. Viņas pedagoģiskā un zinātniskā darbība aptvēra plašu spektru – pedagoģiskajā

darbā viņa intensīvi strādāja gan ar studentiem, skolotājiem, gan arī ar skolēniem. Docentes pētnieciskā darba galvenais virziens saistījās ar informātikas kursa saturu un īstenošanu pamatskolā un datorprogrammu izstrādi skolas kursa apgūšanai.

2009. gadā Dzidra Krūče savu aktīvo darbību beidza, bet, arī pensijā būdama, viņa nezaudēja saikni ar universitātes matemātiķiem un datorzinātņu speciālistiem, nekad neliedza savu padomu un dzīves gudrību saviem bijušajiem studentiem un kolēģiem. Viņas aktīvā dzīves pozīcija izpaudās ne tikai profesionālajā darbībā, bet arī dažādos neformālos pasākumos, kuros docente labprāt piedalījās ar sev raksturīgo ieinteresētību.

2018. gada 12. martā Dzidra Krūče aizgāja mūžībā.

Avoti un literatūra

1. **Krūče, D.** (1995). *Pieejamības principa realizēšana informātikas kursā pamatskolā*. Liepājas Pedagoģiskā augstskola, 33 lpp.
2. **Krūče, D., Kukuka, A.** (1992). Informātika 7. Klasei. *Eksperimentāla mācību grāmata*. R.: Zvaigzne, 72 lpp.
3. **Krūče, D., Kukuka, A.** (1993). Informātika 7. Klasei. *Eksperimentāla mācību grāmata*. R.: Zvaigzne, 46 lpp.
4. **Krūče, D., Kukuka, A., Magazeina, I., Mencis, J., Veits, R.** (1995). *Elektroniskais kabatas skaitļotājs pamatskolā*. R.: Zvaigzne, 40 lpp.
5. **Krūče, D.** (2008). Visual Modelling of Mathematical Relations. *TEACHING MATHEMATICS: RETROSPECTIVE AND PERSPECTIVES*. IX International conference 16–17 May 2008. Vilniaus Pedagoģinis Universitetas. 96.–98. pp.
6. **Krūče, D., Opelts, I.** (1994). Programmēšanas valoda PASCAL. Liepājas Pedagoģiskais institūts, 110 lpp.
7. **Krūče, D., Opelts, I.** (2000). *PASCAL Uzdevumos I Valodas PASCAL pamatelementi, sazaršanās un cikli*. Liepājas Pedagoģiskais institūts, 67 lpp.

Artis Eglītis

Biznesa, mākslas un tehnoloģiju augstskola RISEBA

Latvija, Rīga

KRIEVU–BALTIJAS VAGONU RŪPNĪCAS AUTOMOBILU NODAĻAS VĒSTURES ATSPoguĻojums Reklāmā (1910–1915)

THE REFLECTION OF THE HISTORY OF THE RUSSIAN–BALTIC WAGON FACTORY'S CAR
DEPARTMENT IN ADVERTISING (1910–1915)

Summary

The Russian–Baltic wagon factory's car department was created in 1908 in Riga and till 1915 it manufactured more than 600 cars and trucks. The aim of the paper is to emphasize how the highest achievements of this department were showcased in the advertisement as well as getting *Russo Baltique* automobiles showcased in mass media commercials. The factory's peak commercial appearance is visible in the period from 1910 to 1915. This article is based on *Russo Baltique*'s commercial material analysis and the research of literature on this Riga automobile factory.

Key words: advertising, automotive industry, Riga, *Russo-Balt*, *Russo-Baltique*.

Atslēgas vārdi: reklāma, autobūve, Rīga, *Russo-Balt*, *Russo-Baltique*.

Anotācija

Krievu–Baltijas vagonu rūpnīcas automobiļu nodaļu izveidoja Rīgā 1908. gadā, un līdz 1915. gadam tur tika izgatavotas vairāk nekā 600 vieglās un kravas automašīnas. Raksta mērķis ir parādīt, kā svarīgākie šīs rūpnīcas automobiļu nodaļas sasniegumi un notikumi guva atspoguļojumu markas *Russo-Baltique* reklāmā un kā masu medijos tika reklamēti *Russo-Baltique* automobiļi. Rūpnīcas galvenās reklāmas aktivitātes vērojamas tieši laika periodā no 1910. līdz 1915. gadam. Raksts balstās uz *Russo-Baltique* reklāmas materiālu analīzi un literatūras izpēti par šo Rīgas automobiļu rūpnīcu.

Rūpnīcas automobiļu nodaļas darbība

Autobūve Rīgā sākās vēl ilgi pirms Latvijas kā valsts rašanās brīža. Rīga tāpat kā Sanktpēterburga bija cariskās Krievijas automobilizācijas šūpulis. Galvenie Rīgas auto sasniegumi 20. gadsimta sākumā saistās ar Krievu–Baltijas vagonu rūpnīcas *Russo Baltique* automobiļu nodaļas darbību, ko izveidoja 1908. gadā ražošanas diversifikācijai (Шлыров, 2004: 34). Šīs markas automobiļu vēsturi sāka pētīt Ļevs Šugurovs vēl PSRS periodā, turpināja Konstantīns Šlahtinskis Krievijā, Staņislavs Kirīļecs Vācijā un Edvīns Liepiņš Latvijā. Pētījuma aktualitāte saistīta ar to, ka iepriekš minētie autori mazu uzmanību pievēršuši *Russo Baltique* reklamēšanās izpētei, lai gan rūpnīca izvērsa diezgan ievērojamas reklāmas aktivitātes, turklāt reklāmas un katalogi var kalpot par lielisku informācijas avotu, kas atspoguļo Krievu–Baltijas vagonu rūpnīcas automobiļu nodaļas aktivitātes. Šim avotam jāpieiet kritiski, jo sastopami daudzi pārspīlējumi un noklusējumi. Jebkurā gadījumā pētījuma problēmu var formulēt šādi: kā Krievu–Baltijas vagonu rūpnīcas automobiļu nodaļas darbība atspoguļota tās reklāmas materiālos. To izpētot, veidotos pilnīgāks priekšstats ne vien par Latvijas autobūves pirmsākumiem, bet arī par mūsu reklāmas vēstures samērā nozīmīgu sastāvdaļu.

20. gadsimta sākumā sarunvalodā un vēlāk arī preses izdevumos ieviesās saīsinātais firmas nosaukums *Russo Balt*, taču pilnā vārdā šo marku sauca franču valodā – *Russo Baltique* (tā arī rakstīts eksporta emblēmā, bet vietējā variantā firmas logotipā parādās gan nosaukums *Руссо Балт*, gan *Русско Балтийский*, abi krievu valodā. Rakstā tiks lietots pilnais markas nosaukums *Russo Baltique*.

Krievu–Baltijas vagonu rūpnīca (nosaukuma saīsinājums – РБВЗ) dibināta 1869. gadā kā vācu un beļģu kopfirmas *Van der Zypen & Charlier GmbH* filiāle, kas vēlāk, 1874. gadā, kļuva patstāvīga (Liepiņš, 2007: 54). Pirmo vieglo automobili Rīgā tā uzbūvēja 1909. gada 26. vai 27. maijā, bet pēdējo – 1915. gada 14. jūnijā, datumi minēti pēc vecā stila (Liepiņš, 2007: 70; Рубец, 2008: 77). Automobiļu nodaļa atradās Rīgā, Valmieras ielā, 1910. gadā tajā darbojās 10 inženieru un 141 strādnieks, bet 1912. gadā – 54 inženieri un 326 strādnieki (Шляхтинский, 1993: 89; Шугуров, 2004: 35). Pirmais galvenais konstruktors bija šveicietis Žiljēns Poterā, kas pārnāca uz Rīgu no Beļģijas autofirmas *Fondu*. Viņš darbojās kopā ar krievu konstruktoriem Ivanu Frjazinovski un Dmitriju Bondarevu, un vācieti Ernstu Falentīnu, kas kļuva par galveno konstrukturu 1912. gada rudenī (Шугуров, 2004: 233).

Par izgatavoto automobiļu skaitu pētnieku domas dalās. Visbiežāk minēts Ļeva Šugurova izpētītais – 623 jauni automobiļi, skaitot kopā ar kravas automobiļiem, bruņumašīnām un autobusiem (Шугуров, 2004: 43; Liepiņš, 2007: 92). Uzskaiti apgrūtina fakts, ka automašīnas tika vairākkārt pārbūvētas un dokumentos parādās no jauna, līdz ar to literatūrā tiek minēts skaits 800 un pat 1100 automobiļu (Шляхтинский, 1993: 92; Канунников, 2007: 371). Trūkst precīzu datu par Pirmā pasaules kara laiku. Viktors Podlubnijs rakstījis, ka izgatavoti “ne mazāk kā 610 automobiļi” (Подлубный, 2010: 32). Skrupulozāko uzskaiti līdz šim veicis Staņislavs Kiriļecs, norādot, ka pavisam Krievu–Baltijas vagonu rūpnīcā uzbūvēti 632 automobiļi, no tiem Rīgā – 581 (Кирилец, c). 402 automobiļiem tika izgatavoti pēc Kara ministrijas pasūtījuma (Шугуров, 2004: 43; Кирилец, c), tas ir veiksmīgs rūpnīcas produkcijas virzīšanas piemērs ar sabiedrisko attiecību un reklāmas palīdzību.

Firma varēja lepoties ar tiem laikiem plašu modeļu gammu. Rīgā ražoja trīs sēriju vieglās mašīnas – *C24*, *K12*, *E15* un vismaz trīs sēriju kravas auto – *D24*, *M24*, *T40*, taču par kravas mašīnu ražošanu vēl daudz neskaidrību. Vienkāršākajai sērijai *K12* bija četrcilindru 2,2 litru motors ar cilindriem vienā blokā un sākotnējo jaudu 15 ZS (modelis *K12/15*), ko vēlāk palielināja līdz 20–24 ZS (modeļiem *K12/20* un *K20/24*), bet dārgākie *C24* sērijas pārstāvji varēja lepoties ar lielāku četrcilindru 4,5 litru darba tilpuma 30 ZS dzinēju (modelis *C24/30*), ko vēlāk forsēja līdz 35 ZS (modelis *C24/35*) un 40 ZS (modelis *C24/40*) un uzstādīja arī kravas automašīnām (Liepiņš, 2007: 76). 1915. gadā jau pēc Žiljēna Poterā atgriešanās dzimtenē Ernsts Falentīns izstrādāja jaunu, progresīvāku bāzes modeli *E15/35* ar četrcilindru 3,7 litru darba tilpuma 35 ZS dzinēju un jaunu četrpakāpju ātrumkārbu, taču to paguva izgatavot tikai 47 eksemplāros (Liepiņš, 2007: 94).

Kravas automobiļu ražošana sākās 1912. gadā ar divu modeļu ražošanu. *Russo Baltique D24/35* bija mazliet līdzīgs mūsdienu pikapiem: no vieglā auto agregātiem tapa kravas šasija ar vienas tonnas kravnesību un priekšpusi kā vieglajai mašīnai. Vēlāk ar jaudīgāku motoru tas kļuva par *D24/40*, bet joprojām bāzējās uz *C24* sērijas mezglēm. Pilnvērtīgi kravas

automobiļi bija *L* un *M* sērijas modeļi ar divu un trīs tonnu kravnesību, kas sākotnēji tika izstrādāti, balstoties uz Šveices firmas *Arbenz* konstrukcijas bāzes (Кирилец, b). Visbeidzot 1913.–1915. gadā nelielā skaitā (tikai 20 eksemplāros) Rīgā būvēja lielu kravas automašīnu *Russo Baltique T40/65* ar četrcilindru 7,85 litru motoru, 65 ZS jaudu un piecu tonnu kravnesību (Кирилец, c). Uz tā bāzes tapa artilērijas vilcēji militārām vajadzībām.

Sākotnēji pirmais modelis *Russo Baltique C24/30* bija diezgan līdzīgs *Fondu CF*, kas savukārt tika daudz pārņēmis no *Mercedes 24/30* (Канунников, 2007: 372. lpp.), bet katrs nākamais modelis vai izpildījuma variants aizvien vairāk attālinājās no sava prototipa. Vēlākos *Russo Baltique* ar *Fondu* vispār nekas vairs nesaista: *K* un *E* sērija jau ir pilnīgs vietējais produkts.

Reklāmas un sabiedrisko attiecību aktivitātes

20. gadsimta sākumā liels uzsvars tika likts uz autorūpnīcu produkcijas popularizēšanu ar autosporta palīdzību. Edvīns Liepiņš apgalvo, ka izmantot autosportu *Russo Baltique* produkcijas virzīšanai bijusi Žiljēna Poterā ideja (Liepiņš, 2007: 66). *Russo Baltique* automašīnas piedalījās gan vietējās sacīkstēs (Krievijas imperatora balvas izcīņa vai viena kilometra ātrumsacīkstes Jelgavā 1911. gadā), gan starptautiskos pasākumos – 1912. gada Monako rallijā un Sansebastjānas rallijā (Шугров, 2004: 34).

Spēkratu žurnālists un sportists Andrejs Nāgels kopā ar Vadimu Mihailovu, arī žurnālistu, ar speciāli sagatavotu sporta auto *Russo Baltique C24/55* piedalījās 1912. gada Monako rallijā, absolūtajā vērtējumā izcīnot devīto vietu (Liepiņš, 2007: 88). Nāgels kopā rūpnīcas testpilotiem I. Purķeli un E. Zigmundu diezgan veiksmīgi piedalījās vairākos Krievijas impērijas mēroga rallijos, piemēram, 1911. gada braucienā no Pēterburgas uz Sevastopoli (Шугров, 2004: 119). Dalība starptautiskās sacensībās veidoja labu reputāciju rūpnīcas automobiļiem, tāpat kā vēlāk minētie tālie pārbraucieni.

Mazliet vēlāk, 1913. gadā, kad *Russo Baltique* sporta nodaļa jau pārcēlās no Valmieras ielas ēkas Rīgā uz Pēterburgu, pilots Ivans Ivanovs ar sacīkšu mašīnu *Russo Baltique C24/58* (šis indekss, tāpat kā Nāgela spēkratiem, ir nosacīts, jo nekādus oficiālus apzīmējumus rūpnīcas sacīkšu tehnikai nepiešķīra) uzstādīja absolūto Krievijas ātruma rekordu – 130 km/h (Шугров, 2004: 150). Ivanovam bija vēl arī vairāki vērā ņemami panākumi Krievijas mēroga sacīkstēs, kā arī otrā vieta Sanktpēterburgas *Grand Prix* izcīņā 1913. gadā (Liepiņš, 2007: 92). Svarīgākais fakts šajā gadījumā ir tas, ka *Russo Baltique* uzņēmumam bija sava oficiāla autosporta nodaļa, kas nodarbojās ar speciālas tehnikas konstruēšanu (lietojot mūsdienu jēdzienus, sava rūpnīcas komanda) un tās panākumi guva atspoguļojumu reklāmā.

Savas darbības popularizēšanai 20. gadsimta sākumā izplatīti bija dažādi autobraucieni pa īsākiem un garākiem maršrutiem. Vietējā mērogā tas bija, piemēram, pārbrauciens Sanktpēterburga–Rīga–Sanktpēterburga, bet plašāku ievērību izpelnījis divi starptautiski braucieni. 1910. gadā tika veikts maršruts Sanktpēterburga–Roma–Neapole–Roma–Sanktpēterburga, kura laikā reklāmas nolūkos *Russo Baltique* automašīna uzbrauca *Vezuvā* (Liepiņš, 2007: 82). Lai gūtu atspoguļojumu masu medijos, brauciena laikā žurnālists Andrejs Nāgels sūtīja telegrammas reportāžām avīzē “Биржевые Ведомости”, kā arī filmēja braucienu ar kinokameru (Шляхтинский, 2007: 116). Otrs lielais brauciens bija 1913. gada ekspedīcija 80 000 km garumā pa Eiropu un Āfriku, kura gaitu pēc tam

žurnālists Jevgēņijs Kuzmins apkopoja grāmatā “По Африке на автомобиле” (Шляхтинский, 2007: 117).

Liela rūpnīcas veiksmē bija sadarbība ar žurnālistiem – jau pieminētajiem Kuzminu un Nāgelu un citiem. Viktors Podlubnijs apgalvo, ka Nāgels Rīgas automobiļu popularizācijai paveicis vairāk nekā visa reklāmas kampaņa, kas tika veikta markas virzīšanai tirgū (Подлубный, 2010: 35). Tiesa, pagaidām nav pamata domāt, ka Krievu–Baltijas vagonu rūpnīca izvērsa apzinātu vienotu reklāmas kampaņu, vairāk var runāt par atsevišķām reklāmas aktivitātēm, kā arī darbību, kas mūsdienās tiktu saukta par sabiedriskajām attiecībām. Jau 1909. gada vasarā Nāgels, pats būdams žurnāla redaktors, publicēja rakstu žurnālā “Автомобиль” par pirmo *Russo Baltique* automašīnu (Шугуров, 2004: 232). Latviešu valodā pirmais materiāls par Rīgas automobiļiem parādījās tikai 1912. gadā laikrakstā “Dzimtenes Vēstnesis” (Liepiņš, 2007: 76).

Vēl viens darbības virziens, kas mūsdienās būtu kvalificējams kā sabiedriskās attiecības, ir piedalīšanās nozares izstādēs. Krievu-Baltijas vagonu rūpnīca izstādēs piedalījās vēl pirms auto nodaļas izveidošanas, tāpēc šī aktivitāte vēlāk neapsīka. Pie svarīgākajām izstādēm jāmin III starptautiskais Pēterburgas autosalons 1910. gadā un IV starptautiskais Pēterburgas autosalons 1913. gadā. Šo izstāžu laikā *Russo Baltique* ekspozīcija guva augstu novērtējumu. Tā 1910. gada izstādē Kara ministrija piešķīra rūpnīcai lielo zelta medaļu ar formulējumu “Par autobūves izveidi Krievijā” (Шугуров, 2004: 127; Подлубный, 2010: 33). Reklāmās bieži tika uzsvērti šie izstādēs saņemtie apbalvojumi.

Interesants fakts ir savu VIP klientu izcelšana sabiedrisko attiecību un reklāmas vajadzībām – gan prestiža celšanai, gan produkcijas popularizēšanai. Rūpnīca īpaši lepojās, ka divi automobiļi tika izgatavoti Krievijas cara Nikolaja II garāžai. Tie bija *Russo Baltique* C24/35 un K12/24 ar speciāli izstrādātu elegantu landolē tipa virsbūvi (Liepiņš, 2007: 76). Cara autoparka priekšnieks Ādolfs Kegress izmantoja *Russo Baltique* mašīnas saviem eksperimentiem, būvējot apvidus auto ar kāpurķēdēm (Liepiņš, 2007: 94, Кирилец, а).

Rūpnīcas katalogā (РБВЗ, 1913: 7–8) publicēts diezgan pilnīgs VIP klientu saraksts, tajā iekļautas gan privātpersonas (piemēram, kņaziene Marija Pavlovna un kņazs Konstantīns Konstantinovičs, kā arī hercogs Meklenburgs-Streļickis), gan organizācijas un iestādes (to skaitā ģenerālštābs, Valsts banka un Rīgas Pētera ugunsdzēsēju biedrība).

Tieši ar ģenerālštābu saistās, iespējams, viens no rūpnīcas vēsturē nozīmīgākajiem pavērsieniem. Jau 1909. gadā Krievu Baltijas vagonu rūpnīcas valde nosūtīja Kara ministrijai piedāvājumu piegādāt automašīnas bruņoto spēku vajadzībām, kā rezultātā pēc gada tika noslēgta vienošanās par automobiļu piegādi Krievijas armijai (Кирилец, b). Pēc 1912. gada dažādu marku automobiļu testa rezultātiem Kara ministrija pasūtīja 288 automašīnas par gandrīz diviem miljoniem rubļu (Шугуров, 2004: 170–171) Tas rūpnīcai bija liels pasūtījums, kas ļāva gluži vai dubultot produkciju. Krievijas armijas bruņojumā *Russo Baltique* automašīnas tika izmantotas gan kā transporta līdzekļi, gan kā sanitārie spēkrati, gan tika pārbūvētas par bruņumašīnām un zenītlielgabalu platformām.

Produkcijas reklamēšanai tika izmantota drukātā reklāma, to izvietojot specializētajos velosipēdu un sporta žurnālos, kā arī spēkratu preses izdevumos, lai precīzāk sasniegtu savu mērķa auditoriju. Papildus tam rūpnīca izdeva savas produkcijas bezmaksas katalogus, kas var kalpot par lielisku informācijas avotu gan jau minētā klientu saraksta dēļ, gan arī tāpēc, ka tajos uzskaitītas nozīmīgākās aktivitātes (sacensības,

izstādes u. tml.) un precīzs automobiļu apraksts ar cenām. Pirmās reklāmas presē tika izvietotas 1910. gadā, galvenās reklāmas aktivitātes vērojamas 1912.–1913. gadā, bet pēdējā reklāma publicēta 1916. gadā, kad Pirmā pasaules kara notikumu dēļ rūpnīca no Rīgas tika pārcelta uz Sanktpēterburgu (toreiz – Petrogradu). Tur nekāda ievērojama automobiļu ražošana nenotika, uzbūvēja vien dažas *Russo Baltique C24/40* partijas, izmantojot vēl Rīgā iekrātās detaļas. 1918. gadā Sanktpēterburgas rūpnīcu kopā ar Maskavas un Fiļu filiālēm nacionalizēja (Кирилец, с).

Russo Baltique automašīnu drukātā reklāma

Visas pētītās *Russo Baltique* reklāmas ir krievu valodā, ilustrētas ar melnbaltajām fotogrāfijām, izcēlumi tika panākti ar rāmīšiem, vinjetēm un īpašu šriftu. Reklāmu saturs ietver sevī auto modeļus, izteikti pārspīlētus saukļus, kā arguments tiek uzskaitītas sacīkšu un izstāžu balvas, vēlāk minētas arī rūpnīcas pārstāvēniecības Krievijā, kur iespējams iegādāties *Russo Baltique* automobiļus. Šīs pazīmes precīzi sakrīt ar tām īpatnībām, kā Konstantīns Šļahtinskis raksturo automobiļu reklāmu Krievijas impērijas preses izdevumos 20. gadsimta sākumā (Шляхтинский, 2007: 140). Zīmīgi, ka reklāmas attēlos parasti figurē vienas un tās pašas automašīnas, lai gan katram automobilim virsbūvi gatavoja individuāli, kā arī auto konstrukcija visu laiku tika uzlabota, līdz ar to divus vienādus *Russo Baltique* būtu grūti atrast.

Interesanti, ka jau 1910. gada reklāmā pie rūpnīcas produkcijas minēti arī autobusi, kravas un armijas automobiļi, lai gan reāli tādi vēl neeksistēja un to ražošana sākās divus gadus vēlāk. Arī vieglais automobilis *Russo Baltique 40/60* tika reklamēts 1910. gadā, kad tas vēl nebija uzbūvēts (Шугуров, 2004: 91; Канунников, 2007: 384). Staņislavs Kiriļecs atspēkoja medijos 1911. gadā izplatītās *Russo Baltique* kravas automobiļa reklāmas fotogrāfijas autentiskumu, kas izrādījies tikai retušēts 1908. gada vācu *Adler* automašīnas attēls (Кирилец, а). Šis pētnieks īpaši pievērš uzmanību apstāklim, ka 20. gadsimta sākumā arī vairāki citi Krievijas autobūves uzņēmumi (*Leutner, Lessner, Dux* un citi) mēdza savos katalogos un reklāmas publikācijās attēlot citu marku automašīnas, uzdodot tās par savu produkciju.

Grūti nosaukt, kas varēja būt *Russo Baltique* reklāmas mērķa auditorija, jo individuālo pircēju pieprasījums pēc automašīnām Krievijā bija ļoti neliels iedzīvotāju zemās pirktspējas dēļ. Līdz ar to rūpnīca vairāk orientējās uz valsts pasūtījumiem, pamatā – no bruņoto spēku puses. Tas nozīmē, ka reklāma vienlīdz lielā mērā varēja būt adresēta gan bagātiem automobiļu entuziastiem, gan kādas iestādes vadībai. Tas daļēji izskaidro faktu, ka reklāmā reizēm minēti vēl neesoši produkti – kamēr tiks noformēts pasūtījums, konstrukciju rūpnīcā pamazām izstrādās vai iegādāsies tās licenci. Kiriļecs izvērza versiju, ka rūpnīca apzināti gaidīja 1911. gada armijas mašīnu izmēģinājuma brauciena rezultātus, nesākot ražošanu, lai izstrādātu kravas auto stingri pēc armijas prasībām (Кирилец, с).

1912. gada reklāmās sastopami divi maketi – vienā norādīts, ka rūpnīcai balvas vispār ir, bet citā tās jau uzskaitītas. Jāpievērš uzmanība tam, ka reklāmas identifikatorā minētas rūpnīcas adreses Sanktpēterburgā, nevis Rīgā, lai gan galvenais uzņēmuma nosaukums, kas izcelts lieliem burtiem, visās pētītajās reklāmās ir vienāds: “Akciju sabiedrība Krievu–Baltijas vagonu rūpnīca Rīgā”. Vēlāk reklāmā parādās arī

pārstāvēniecības citās Krievijas impērijas pilsētās, piemēram, Kijevā, Harkovā, Baku un citur. Par reklāmas saukli izvēlēta frāze “Krievu automobiļi, speciāli konstruēti Krievijas ceļiem”, kas pēc tam tiek papildināta “Izgatavoti tikai no Krievijas materiāliem”. Protams, ka 1916. gada reklāmā Rīga vairs nav pieminēta, palikušas tikai Petrogradas nodaļas adrese, arī ilustrāciju šajā reklāmā vairs nav, kara laikā tā kļuvusi vizuāli askētiskāka.

Informējošā un tēlu veidojošā funkcija reklāmās izmantota vienlīdz lielā mērā, jo sastopami arī maketi, kur konkrētu auto ilustrāciju nav vispār, bet rūpnīca tikai informē par sasniegumu kārtējā braucienā, piemēram, Sanktpēterburga-Kijeva-Maskava-Sanktpēterburga vai Sanktpēterburga-Sevastopole, kā arī garajā Neapoles ekspedīcijā (Рубец, 2008: 81–83). Uzsvars tiek likts uz automašīnu izturību, ekonomiskumu un ātrumu.

Par godu Andreja Nāgela ekipāžas dalībai Monako rallijā 1912. gadā izveidota īpaša reklāma, kurā attēlots konkrētais rallija automobilis un uzsvērts, ka tas apskatāms firmas veikalā Sanktpēterburgā. Savdabīgi, ka vispirms reklāmā minētas divas nosacīti nesvarīgas balvas, ko ekipāža izcīnīja šajā rallijā un tikai pēc tam minēts galvenais fakts, ka iegūta 9. vieta absolūtajā vērtējumā, kas gan reklāmā tiek saukta par “naudas balvu”. Iespējams, ka tieši no šreklāmas, kurā uzsvērts, ka Andrejs Nāgels saņēma “pirmo tūrisma balvu” un “pirmo maršrutu balvu” par visgrūtāko un visgarāko ceļu, kas veikts līdz Montekarlo, vēlāk izplatījās masu medijos kultivētais apgalvojums par to, ka *Russo Baltique* ekipāža uzvarējusi šajā rallijā. Zināma dezinformācija atrodama arī 1913. gada rūpnīcas katalogā, kur var lasīt, ka A. Nāgela automobilis finišēja pirmais no 98 automobiļiem, tālāk pieminot šīs pašas tūrisma un maršrutu balvas (РБВЗ, 1913: 5).

Līdzīgā veidā tapa reklāma arī pēc Sansebastjānas rallija Spānijā, no kuras var uzzināt, ka rallijā piedalījās 104 dažādu marku automašīnas, ka rallija distances garums no Maskavas bija 4492 km un ka *Russo Baltique* automobiļi paši saviem spēkiem veikuši arī atceļu uz Sanktpēterburgu. Kā galvenais panākums lieliem burtiem izcelts Nāgelam pasniegtais izturības kauss par garāko veikto distanci, bet tas, ka Nāgela ekipāža kopvērtējumā ieguvusi otro vietu, kas būtu galvenais sportiskais rezultāts, pasniegts mazākiem burtiem kā “otrā naudas balva”. Rezultātā varam secināt, ka rūpnīcai svarīgāka bija nevis sacensību sportiskā puse, bet gan iespēja palepoties ar augstāko sasniegumu kādā kategorijā.

1912. gada panākumi ļauj uzņēmumam nākamajā gadā reklāmā lepoties, ka tā automobiļi ir pirmie pasaulē izturības ziņā. Tas ir nepamatots un nepārbaudāms apgalvojums, kādi 20. gadsimta pirmās puses reklāmās nebija retums. Kopumā reklāmā tiek akcentēts, ka *Russo Baltique* ir vienīgais lielais krievu uzņēmums, kas būvē automobiļus. Šis apgalvojums gan atbilst patiesībai, jo tolaik *Russo Baltique*, kas Krievijā ir faktiski vienīgais tāda mēroga ražotājs, galvenie konkurenti ir ārvalstu autobūves uzņēmumi (Канунников, 2007: 6; 370).

Nobeigumā var secināt, ka Krievu–Baltijas vagonu rūpnīca savu automobiļu reklamēšanai izmantoja diezgan daudzveidīgus paņēmienus, kas bija raksturīgi 20. gadsimta sākuma uzņēmumiem Eiropā. *Russo Baltique* drukātajā reklāmā uzsvars likts uz diviem punktiem – sporta sasniegumiem un piemērotību Krievijas ceļiem, no kuriem otrais gan ir grūti argumentējams. Tāpat materiālos izcelti prominenti klienti, taču netiek akcentēta sadarbība ar bruņotajiem spēkiem. Drukātā reklāma žurnālos un katalogos ir

vizuāli bagāta, izmantotas augstvērtīgas fotogrāfijas. Reklāmā vērojami centieni atspoguļot iespējami plašāku modeļu gammu, reizēm pārcenšoties un plānoto uzdot par reālu un jau notikušu. Taču reklāmas materiāli vēl prasa tālāku izpēti, jo Krievu–Baltijas vagonu rūpnīcas vēsturē vēl ir ļoti daudz neskaidrību un pieņēmumu, kam nepieciešami dokumentāli apliecinājumi.

Avoti un literatūra

1. **Liepiņš, E.** (2007). *Rīgas auto. Nezināmās automobiļu vēstures lappuses*. Otrais pārstrādātais izdevums. Rīga: Rīgas Motormuzejs, 224 lpp.
2. **Канунников С. В.** (2007) *Отечественные легковые автомобили. 1896–2000 гг.* Москва: Книжное издательство “За рулем”, 496 с.
3. **Кирилец, С.** (a) *Автомобили “Руссо-Балт” специального назначения*. Pieejams: <http://www.gruzovikpress.ru/article/9616-avtomobili-russo-balt-spetsialnogo-naznacheniya-ch-1/> [pēdējo reizi sk. 28.05.2018.].
4. **Кирилец, С.** (b). *“Русско-Балтийский” или “Русско-Швейцарский”?* Pieejams: <http://www.gruzovikpress.ru/article/9578-proizvodstvo-1-5-2-i-3-tonnyh-gruzovikov-i-avtobusov-russo-balt-russko-baltiyskiy-ili-russko-shveysarskiy/> [pēdējo reizi sk. 28.05.2018.].
5. **Кирилец, С.** (c). *Русско-Балтийский Т*. Pieejams: <http://www.gruzovikpress.ru/article/9603-istoriya-russko-baltiyskogo-tyajelovoza-bortovogo-gruzovika-s-poleznoy-nagruzkoj-5-6-t-modeli-russo-balt-t-40-65-russko-baltiyskiy-t/> [pēdējo reizi sk. 28.05.2018.].
6. **Подлубный, В.** (2010) *Атлант: продолжение истории латвийского автомобилестроения*. Рига: 134 с.
7. **РБВЗ** (1913) *Автомобили Русско-Балтийского вагонного завода*. Рига, Русско-Балтийский Заводъ, 24 с.
8. **Рубец, А. Д.** (2008) *История автомобильного транспорта России*. Москва: Эксмо, 304 с.
9. **Шляхтинский, К. В.** (1993) *Автомобиль в России. История автомобиля*. Москва: Хоббикнига, 98 с.
10. **Шляхтинский, К. В.** (2007) *Россия: гении и дороги*. Москва, Инфомедиа Паблицерз, 272 с.
11. **Шугуров, Л. М.** (2004) *Погоня за Руссо-Балтом*. Москва, ЦДТС, 242 с.

Edvīns Evarts

Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

Latvija, Rīga

ZIEMAS PALĪDZĪBA UN CITAS VĀKŠANAS AKCIJAS NACISTISKĀS VĀCIJAS OKUPĀCIJAS LAIKĀ¹

WINTER AID AND OTHER GATHERING ACTIONS DURING NAZI GERMANY OCCUPATION

Summary

In the autumn of 1941, when it became clear that the war on the East Front will last for a longer period of time, Nazi Germany began to organize, among other things, a campaign of gathering or donating raw materials for various occupations in the occupied territories among the population. Its organization was similar to the campaigns in Nazi Germany, where they were regular already since the middle of the 1930s and served also for propaganda purposes.

Different organizations were created in the occupied territories, whose main objective was to help the economic situation in Germany. One of such organizations was the “People’s Help” in the territory of Latvia, whose mission included also assistance to local people. Through these organizations, various gathering events were organized in Latvia to collect woolen clothes for German army, various metal wares for industry etc. Donations were also requested in form of money through various cultural events. As the collection campaigns were organized in all occupied territories, their results, though not decisive, were significant.

Key words: Winter aid, organization “People’s Help”, World War II.

Atslēgas vārdi: ziemas palīdzība, “Tautas palīdzība”, Otrais pasaules karš.

Anotācija

1941. gada rudenī, kad kļuva skaidrs, ka karadarbība Austrumu frontē ieilgs, nacistiskā Vācija sāka organizēt okupētajās teritorijās dažādu karam nepieciešamu izejmateriālu vākšanas jeb ziedojumu akcijas iedzīvotāju vidū. Vākšanas akcijas veica pēc nacistiskās Vācijas parauga, kur tās bija regulāras jau 1930. gadu vidū un kalpoja arī propagandas nolūkos. Okupētajās teritorijās organizēja dažādas organizācijas, kuru galvenais mērķis bija atvieglot Vācijas ekonomisko situāciju. Latvijas teritorijā viena no tādām organizācijām bija Tautas Palīdzība, kuras uzdevumos ietilpa palīdzība arī vietējiem iedzīvotājiem. Ar šo organizāciju starpniecību Latvijā organizēja dažādas vākšanas akcijas, lai vāktu vērmahtam ziemas apģērbu, vācu kara mašīnerijai dažādus metālus utt. Ziedojumus vāca arī naudas izteiksmē ar dažādiem kultūras pasākumiem. Tā kā vākšanas akcijas organizēja visās okupētajās teritorijās, tad to rezultāti, lai arī ne izšķiroši, bija ievērojami.

Otrā pasaules kara notikumi Latvijas teritorijā ir salīdzinoši daudz pētīti, sevišķi jautājumi, kas ir saistīti ar dažādiem bruņotajiem formējumiem un holokaustu. Neskatoties uz to kā plašo literatūras klāstu, daudzi jautājumi vēl joprojām ir skatīti kāda cita jautājuma ietvaros, tāpēc zināšanu bāze ir nepilnīga. Viens no tādiem jautājumiem ir Ziemas

¹ Raksts tapis LU bāzes finansējuma projekta “Letonika, diaspora un starpkultūru komunikācija” apakšprojekta “Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām” ietvaros.

palīdzības un citas vākšanas akcijas Latvijas ģenerālapgabala teritorijā no 1941. gada līdz 1944. gadam. Rakstā tiks sniegts vien ieskats vākšanas akciju galvenajos jautājumos.

Dokumenti par dažādām vākšanas akcijām atrodami Latvijas Valsts vēstures arhīva dažādos fondos, piemēram, fondā par Tautas Palīdzību (LVVA, P-1015. f.). Tāpat materiāli atrodami arī dažādos kara laika avīzēs un žurnālos, kuros publicēti aicinājumi ziedot un paziņoti dažādo vākšanas akciju rezultāti. Rakstos ir gan slavēti atsevišķi novadi, kur savākts vairāk drēbju, metālu vai citu vākšanai pakļauto materiālu, gan izteikti norādījumi par nepieciešamību uzlabot sniegumu. Atmiņās ziedojumu vākšanas akcijas atspoguļotas vāji, jo laikabiedriem tās bija ikdienas dzīves sastāvdaļa, par kurām neuzskatīja par nepieciešamību rakstīt. Vien dažās atmiņās minēta lielākās sabiedriskās organizācijas “Tautas Palīdzības” darbība, kuras aktīvi iesaistījās vākšanas akcijās. Piemēram, Osvalda Freivalda publicētais “Kurzemes cietoksnis” un Ādolfa Šildes atmiņas “Ardievas Rīgai”. Abi atmiņu autori bija cieši saistīti ar Tautas Palīdzības darbu, sevišķi 1944.–1945. gadā.

Pētījumu par vākšanas akciju nozīmi Latvijas teritorijā no ekonomikā skatupunkta nav, tomēr vairākos pētījumos ir skartas vākšanas akcijas vai raksturota to būtība. Piemēram, “Tautas Palīdzības” darbību maģistra darbā ir apskatījusi Ieva Vāvere “Organizācijas “Tautas Palīdzība” kā sociālās aprūpes un kultūras dzīves organizētāja Latvijas teritorijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā (1941–1945)”, kas publicēts 2016. gadā. Savukārt atsevišķas vākšanas akcijas un to nozīmi propagandā ir pētījis Kaspars Zellis grāmatā “Ilūziju un baiļu mašīnērija”, kas izdota 2012. gadā.

Vākšanas akcijas jeb t.s. “Ziemas palīdzība” (vāciski – *Winterhilfswerk, saīsināti WHW*) ideja radās nacistiskajā Vācijā 1933. gada vasarā, bet oficiāli izziņota ar Ā. Hitlera runu tā paša gada 13. septembrī. Tās sākotnējā galvenā ideja bija iesaistīt pēc iespējas lielāku cilvēku skaitu, kas ar ziedojumu gan naudas veidā, gan ar dažādām lietām varētu palīdzēt trūcumā nonākušajiem Vācijas iedzīvotājiem. Darbs tika organizēts ļoti plaši, iesaistot pāri par 5 tūkstošiem algotu darbinieku, turklāt vākšanas darbā pirmajā gadā bija piedalījušies gandrīz pusotra miljona cilvēku, bet palīdzība sniegta 13,5 miljoniem iedzīvotāju. Sevišķi aktīvi palīdzības darbā iesaistīja skolu jaunatni. Daļu no saziņotā saņēmā arī organizācija “Māte un bērns”, kas palīdzēja trūcumā nonākušajām mātēm ar bērniem un kā rezultātā pēc oficiālās informācijas būtiski samazinājās zīdaiņu mirstība.

Drīz palīdzības ideja transformējās, pilnībā pārtopot par ieroci nacionālsociālistiskās partijas rokās. Jau 1936. gada 2. decembrī Ziemas palīdzība tika institucionalizēta, piešķirot tai juridiskas personas statusu, kas darbojās Propagandas ministra un Nacionālsociālistiskās partijas labklājības daļas priekšnieka tehniskā vadībā. Izmaiņas skāra arī brīvprātības principu. Paralēli ziedojumu vākšanai ar vācelītēm ierēdņiem no ikmēneša algas atvilka no 0,25 līdz 1 markai, piešķirot īpašu plāksnīti, kas bija jāpiestiprina pie mājas vai dzīvokļa durvīm, lai ziedojumu vācēji zinātu, kas šis cilvēks “savu patriotisko pienākumu ir izpildījis” (Ziemas palīdzības darbs, 1941: Nr. 65). Atskaitījumus no mēnešu atlikumiem Ziemas palīdzībai veica arī bankas un iestādes. No zemniekiem sagaidīja, ka viņi sniedz ziedojumu rudenī, pēc ražas ievākšanas, savukārt no pilsētniekiem sagaidīja, ka katra mēneša pirmās svētdienas pusdienās triju ēdienu vietā apmierināties ar vienu, bet ietaupītos līdzekļus vajadzēja ziedot. (Ziemas palīdzības darbs, 1941: Nr. 56).

Nacistiskā Vācija šo transformēto ziedojumu vākšanas ideju izplatīja arī okupētajās teritorijās, kas tādā veidā Latvijā nonāca 1941. gada rudenī. Tas bija svarīgi jo vairāk tāpēc, ka vācu armija nebija gatava ilgstošam kara ziemas apstākļos un pēc iespējas ātrāk bija nepieciešams siltais ziemas ietērps, ko cerēja iegūt no iekarotajiem apgabaliem. Lai efektīvāk ieviestu šo ideju praksē, 1941. gada 30. oktobrī okupācijas iestādes izveidoja organizāciju "Tautas Palīdzība" ("TP"), kuras uzdevumi bija līdzīgi Ziemas palīdzībai Vācijā. Latvijā "TP" bija jauna organizācija, kuru izveidoja uz Latvijas Sarkanā Krusta, Latvijas bērnu palīdzības biedrības, Rīgas latviešu labdarības biedrības, Veselības veicināšanas biedrības un Latvijas sieviešu palīdzības korpusa bāzes. (Kā strādājusi Bauskas Tautas Palīdzība šī gada pirmajā ceturksnī, 1944: Nr. 23). "TP" uzdevumos ietilpa arī paciņu gatavošana karavīriem frontē un palīdzība vietējiem iedzīvotājiem, kuri bija cietuši karadarbības rezultātā.

"TP" mērķis bija vākt ziedojumus vācu karavīriem un bez pajumtes un apgādniekiem palikušajiem dzīves pabērniem tepat Latvijā. Pirmā lielā ziedojumu vākšana "TP" par labu, lai tā spētu uzliktos pienākumus pildīt, noritēja 1941. gada 16. novembrī. "Pirmajā dienā ziedojumus vāca ar bundžām ielās, kafejnīcās, teātros un listēm, bet līdz 30. novembrim ar sarakstu palīdzību apstaigāja mājas un iedzīvotājus. Talkā "TP" aicināja arī iestāžu un uzņēmumu vadītājus, kuriem bija jānozīmē darbinieki vākšanas darbam un, līdzīgi kā Vācijā, skolu jaunatni. Piemēram, Liepājā ziedojumus vāca apmēram 600 liepājnieku, no kuriem 200 bija jaunieši (Liepājnieki atbalsta Tautas palīdzības darbu, 1941: Nr. 119). Ziedotāji atmiņai saņēma stilizētu rudzupuķes piespraudīti – ziedu. Piespraudītes ideja arī bija nākusi no Vācijas, kur tās forma un izskats katru mēnesi mainījās.

Ziedojumi Tautas Palīdzībai bija visai daudzveidīgi. Iedzīvotāji ziedoja gan naudu, gan dažādus auduma izstrādājumus, gan ļoti plašu spektru pārtikas vielu. Uzskatāmības labad minēsim tikai vienu pilsētu, tomēr situācija bija līdzīgi visur. Smiltēnē 1941. gada novembrī saziedoja 775,60 RM, 175 pāri zeķu, 274 pāri cimdu, 41 dvieli, 17 šalles, 7 kabatas lakatiņus, 16,5 kg gaļas, 40 kg sviesta, 0,5 kg medus, 403 olas, 174,5 kg miltu, divus gabalus ādu, 7,97 kg cukura, 5 kg marmelādes, 5,1 kg tauku, 4 kg putraimu, 1,5 kg siera, 7 kg cepumu, 1 kg vilnas, 1,2 m audekla, 0,94 kg vilnas dzijas, 1 spilvendrānu, 4 kreklus, 4 pārus autu, 1 gaili. (Noslēgta ziedojumu vākšana vācu karavīriem, 1941: Nr.20). Tas sagādāja zināmas grūtības ziedojumu vācējiem saziedoto iestrādāt paciņās, ko bija paredzēts sūtīt uz fronti, tāpēc daļu ziedojumu, sevišķi pārtikas preces, izmantoja vācu garnizona cienāšanai un citur.

Tomēr ne visos apgabalos ziedojumu vākšanas akcija varēja notikt sekmīgi. Tāpēc 30. novembrī vākšanas akcija notika tajās pilsētās un pagastos, kur ziedojumu vākšana vēl nebija notikusi. TP iecirkņi bija gandrīz visās pilsētās un pagastos. Ņemot vērā iepriekšējās reizes pieredzi, iedzīvotājiem vairākkārt tika atgādināts, kādas lietas bija nepieciešamas – siltas virskurpes, siltas vilnas lietas, zeķes, siltas jakas, vilnas veļa utt.

Ziemas palīdzības ideju īstenoja ne tikai Tautas Palīdzība, bet arī citas institūcijas, kuras organizēja ziedojumu vākšanu naudas veidā. Piemēram, 1941. gada 27. novembrī Liepājas pilsētas valde teātrī rīkoja koncertu par labu Ziemas palīdzībai. Pēc biļetēm bija liels pieprasījums, jo koncerta programmu izpildīja Liepājas operas solisti un vīru koris "Dziedonis", programmā bija paredzēti R. Šūmana, F. Šuberta, Pučini, Vītola u. c. komponistu darbi. (Ceturtdien – sarīkojums ziemas palīdzībai, 1941: Nr. 125). 1941. gada

gada 10. decembrī Liepājā sarīkoja otro koncertu ziemas palīdzībai (Koncerts ziemas palīdzībai, 1941: Nr. 138). Arī šoreiz plašais teātris bija pārpildīts. Jāatzīmē, ka skatītājos galvenokārt bija vācu karavīri, jūrnieki, tomēr netrūka arī vietējā publikas. Koncertēja kara flotes orķestris un kara jūrnieku koris, u. c.

Izrādījās, ka vācu kara mašīnērijai ir nepieciešama daudz konkrētāka palīdzība, un tam iemesls bija ārkārtīgi aukstā ziema. Vācu karavīriem trūka silta apģērba, tāpēc jau 1941. gada 23. decembrī Latvijas ģenerālapgabalā līdzīgi kā citur okupētajās teritorijās izdeva uzsaukumus ziedot konkrētas lietas: kažokus, siltas vilnas drēbes, vatētas jakas un citus siltus apģērba gabalus vācu karavīriem. (Uzsaukums Austrumu apgabala iedzīvotājiem par brīvprātīgu kažokādu izstrādājumu nodošanu, 1942: Nr. 24). Tā kā šāda veida pirmās akcijas rezultāti bija efektīvi, jo tos publicēja ar lielu propagandas piedevu, arvien atgādinot, ka tā ir kā pateicība par vācu karavīru upuriem cīņā pret boļševikiem, akciju atkārtoja no 1942. gada 29. janvāra līdz 8. februārim. (Uzsaukums Austrumu apgabala iedzīvotājiem par brīvprātīgu apģērbu nodošanu frontes cīnītājiem, 1942: Nr. 24).

Tomēr vajadzības pēc atsevišķiem izejmateriāliem nacistiskai Vācijai arvien pieauga, jo importa iespējas no ārvalstīm bija minimālas. Tāpēc no 1942. gada 10. marta, kad Ostlandes reihskomisārs Hinrihs Loze publicēja uzsaukumu (Uzsaukums metālu vākšanai, 1942: Nr. 31), līdz 12. aprīlim tika noorganizēta metālu vākšanas akcija, ko pagarināja līdz 20. aprīlim. (Metālu vākšana pagarināta, 1942: Nr. 84). Propaganda arī šo akciju centās maksimāli izmantot, lai mudinātu iedzīvotājus nodot pēc iespējas vairāk metālus. Rīgā vien iekārtoja 24 savākšanas punktus, Liepājā – 7 utt. Presē publicēja rakstus, kuros aprakstīja dažādus ziedojumu gadījumus, ieskaitot, kad metālu vākšanas laikā ziedojs monētu kolekciju (Iedzīvotāju atsaucība metālu vākšanā, 1942: Nr. 69), zēni ziedoja savas rotaļlietas no metāla (Rīt beidz krāsaino metālu vākšanu, 1942: Nr. 83) utt. Neapšaubot, ka noteikti vēl 1942. gada sākumā bija dažādi gadījumi, tomēr šāda veida publikācijas pamatā bija domātas propagandas nolūkiem, lai pamudinātu nodot pēc iespējas vairāk materiālu. Par to liecina arī akcijas plašums, jo akcijas nodrošināšanai okupācijas vara izplatīja 20 tūkstošus plakātu (LVVA, P-69. f., 1.a. apr., 18. l., 331. lp.) laikā, kad trūka arī papīra.

Neskatoties uz faktu, ka atsevišķās vietās savākto metālu daudzums nebija liels, tomēr kopumā *Ostlandē* (izņemot Baltkrieviju) bija saziēdoti 1 430 000 kg krāsaino metālu, no kuriem Latvijas ģenerālapgabalā ziedoti bija 493 000 kg, Igaunijā – 520 000 kg, bet Lietuvā – 416.000 g. Metālu vākšana dažādos novados bija noritējusi ar atšķirīgām sekmēm. Rīgā pēc pirmajiem aprēķiniem bija savākti 190 000 kg, Jelgavas apgabalā – 8.200 kg, Liepājas – 60 000, Valmieras – 58 000, Daugavpils – 45 000 kg krāsaino metālu. (Latvijā savākts pusmiljons kg krāsaino metālu, 1942: Nr. 90). Sākot no 1942. gada, Tautas Palīdzība ziedojumus vāca divreiz gadā – pavasarī un rudenī. 1942. gadā ziedojumus vāca no 17.–31. maijam, bet rudenī – no 18.–25. oktobrim. 1943. gadā – no 30. maija – 6. jūnijam un no 24.–31. oktobrim, 1944. gadā – no 26. marta – 3. aprīlim.

Ziedojumu akcijas parasti sākās ar naudas ziedojumu vākšanu kārbīnās, kam sekoja naudas un mantu ziedojumu vākšana ar sarakstiem. Tādējādi okupācijas vara varēja arī secināt, kurā pagastā, rajonā vai pilsētas rajonā ziedojumu bijis vairāk, bet kurā – mazāk. Raksturīgi, ka ziedojumu apjoms naudas izteiksmē vienmēr bija lielāks Rīgā, tomēr jāņem

vērā, ka Rīgā lielas summas ziedoja vācu armijas karavīri, kuri lielā skaitā tur atradās un kuru ieņēmumi bija ievērojami lielāki, nekā vietējo iedzīvotāju algas.

Līdzīgās organizācijas Lietuvā ziedojumus gan vāca astoņas reizes gadā, bet Igaunijā “vēl biežāk”. Nav minēts, ka Latvijas ģenerālapgabalā tika organizētas vēl citas vākšanas akcijas, piemēram, Latviešu Karavīru Palīdzībai vāca ziedojumos karavīriem divas reizes gadā. (Gādāsim par TP darbības nodrošināšanu, 1944: Nr. 70). Piemēram, 1943. gadā – no 10. aprīļa – 1. maijam un no 4.–6. decembrim, bet 1944. gadā – no 26. jūnija – 2. jūlijam.

1943. gada 6. septembrī laikraksts “Tēvija” ziņoja, ka vācu Ziemas palīdzība pēc reihskomisāra Hinriha Lozes priekšlikuma ziedojsi latviešu un igauņu tautām katrai vienu miljonu reihsmarku. Tā esot bijusi pirmā reize, kad vācu Ziemas palīdzība vispār palīdzot kādai citai tautai. (Vācu Ziemas palīdzības ziedojumi Latvijai un Igaunijai, 1943: Nr. 208). Pagaidām autoram nav izdevies atrast pietiekami pamatotu skaidrojumu šādai rīcībai.

Pie citām vākšanas akcijām jāmin veco audumu vākšanas akcija, kuras laikā ziedojumu veidā tika vāktas nolietotas tekstilpreces, audumu atkritumi. Latvijas teritorijā tika savākti 687 642 kg audumu atkritumu. Akcija noritēja no 1942. gada 10. jūlija līdz 31. jūlijam. Otro šāda veida akciju organizēja no 1. līdz 30. novembrim, tomēr šīs akcijas rezultāti bija apmēram uz pusi mazāki – tika savākti 363 473 kg veco audumu. (1 049 973 kg audumu vecmateriālu, 1943: Nr. 1). Audumu vākšanai akcijas vairāk netika veiktas tomēr vecos audumus turpināja pieņemt citu ziedojumu vākšanas laikā. Audumi līdzīgi kā citas lietas nonāca specializētā vākšanas un pārstrādāšanas uzņēmumā “Izejviela”, kur vispirms no vecajiem audumiem izšķiroja ārzemju vilnas svīterus, kaklautus utt., lai tos nekavējoties sūtītu uz armijas pārstrādes fabrikām, pārstrādājot tos tērpos un segās. (LVVA. P-74. f., 1. apr., 2. l., 74. lp., No vecām mantām jaunas izejvielas kara rūpniecībai, 1944: Nr. 5).

Cits vākšanas veids bija t. s. vecpapīru vākšana, kad H. Loze 1943. gada 2. maijā pavēlēja lielākajās pilsētās – Rīgā, Daugavpilī, Jelgavā, Valmierā un Liepājā rīkot vecpapīra vākšanu. Jāņem vērā fakts, ka pieaugušie jau bija iesaistīti darbos, tāpēc tika nodarbināta skolu jaunatne, kurai vajadzēja apstaigāt noteiktu rajonu grupiņās pa 2–3 cilvēkiem. Tāpat okupācijas vara prognozēja, ka lielāki vecpapīra krājumi varētu būt tieši dažādās iestādēs, jo kara laikā avīzes bieži izmantoja kā ietinamo papīru. Iestāžu vadītājus tāpēc aicināja savlaicīgi pārbaudīt un apkopot materiālu, lai varētu nekavējoties nodot visus liekos krājumus. Šim mērķim tika norīkots arī atsevišķs automobilis. Līdzīgi vāca un šķiroja arī stiklu, pudeles, kaulus un gumijas atkritumus. Piemēram, gumijas atkritumus sūtīja pārstrādei ārpus Latvijas teritorijas, kas tur pārtapa “par jaunām auto riepām vai izolācijas plāksnēm”. (No vecām mantām jaunas izejvielas kara rūpniecībai, 1944: Nr. 5).

Tomēr ziedojumi tika vākti ne vien ar akciju un vākšanas palīdzību, tos centās iegūt, organizējot dažādus kulturālus pasākumus, kuru ienākumi tika veltīti Tautas Palīdzības vajadzībām. Arī ziedojumu akcijas parasti ievadīja kāds kultūras pasākums. Piemēram, Rīgas pilsētas pirmais rajons 1943. gada pavasarī rīkoja muzikālu svētvakaru Pestītāja baznīcā, iesākot nedēļu garu ziedojumu vākšanas akciju. Tā kā naudas nozīme kara laikā preču trūkuma apstākļos bija ierobežota, iedzīvotāji labprāt apmeklēja kultūras pasākumus. Šie pasākumi veidoja ievērojamu daļu no Tautas Palīdzības ienākumiem. Bieži koncertus organizēja, māksliniekiem piedaloties bez atlīdzības. Reizi mēnesī Rīgas

opera, Nacionālais, Dailes un Tautas teātris uzveda izrādes, kuru ieņēmumi tika ziedoti Tautas Palīdzībai. Tautas palīdzības labā organizēja arī loterijas, izdeva skatu un spēļu kartītes, iekasēja piemaksas pie greznuma telegrammām utt.

Okupācijas iestādes bija aprēķinājušas, ka caurmērā 1943. gadā katrs iedzīvotājs Igaunijā bija ziedojis naudā apmēram trīs reihsmarkas, Lietuvā bija pat noteiktas ziedojumu normas vienas dienas izpeļņas apmērā vai 50 feniņi no hektāra zemes īpašniekiem. (Devēja svētība, 1944: Nr. 73). Salīdzinājumam Latvijā 1943. gadā katrs iedzīvotājs vidēji bija ziedojis atkarībā no reģiona turības no 1,00 līdz 2,00 RM. (Tautas palīdzībai Latvijā saziedotas RM 1.320.639,88, 1942: Nr. 95).

Noslēgumā jāmin vairākas atšķirības – Latvijā starp vākšanas akcijām bija minimāli starplaiki, kamēr Vācijas teritorijā t. s. ziedojumu vākšanā starplaiku nebija. Visas vākšanas akcijas bija cieši saistītas ar propagandu. Vākšanas akcijām, lai gan pamatā tika veiktas ar jauniešu līdzdalību, nepiemita Vācijā esošā uzmācīgā veida. Ziedojumu vākšanas akciju efektivitāte ar katru kara mēnesi arvien pasliktinājās. Tas bija saistīts ar dažādiem apstākļiem, tomēr galvenokārt ar faktu, ka jaunus un pat lietotus priekšmetus legālā veidā iegādāties nevarēja pat, ja to iegādei bija paredzētās atļaujas jeb t. s. šeines. (BA-B, R-92, Riga-Stadt; LVVA, P-1106. f., 1. apr., 10. l., 84.–116. lpp.). Ziedojumu vākšanas akcijas bija tikai vēl viens veids, kā maksimāli izmantot iekarotos apgabalus vācu kara saimniecībā.

Avoti un literatūra

1. 1049973 kg audumu vecmateriālu. *Jēkabpils Vēstnesis*, 1943, Nr. 1
2. Ceturtdien – sarīkojums ziemas palīdzībai. *Kurzemes Vārds*, 1941, Nr. 125.
3. Devēja svētība. *Kurzemes Vārds*, 1944, Nr. 73.
4. **Freivalds, O.** (2007). Kurzemes cietoksnis. Rīga: Biedrība “Avots”, 442 lpp.
5. Gādāsim par TP darbības nodrošināšanu. *Tēvija*, 1944, Nr. 70.
6. Iedzīvotāju atsaucība metālu vākšanā. *Kurzemes Vārds*, 1942, Nr. 69.
7. Kā strādājusi Bauskas Tautas Palīdzība šī gada pirmajā ceturksnī. *Bauskas Vēstnesis*, 1944, Nr. 23.
8. Koncerts ziemas palīdzībai. *Kurzemes Vārds*, 1941, Nr. 138.
9. Latvijas valsts vēstures arhīva materiāli (LVVA).
10. Latvijā savākts pusmiljons kg krāsaino metālu. *Tēvija*, 1942, Nr. 90.
11. Liepājnieki atbalsta Tautas palīdzības darbu. *Kurzemes Vārds*, 1941, Nr. 119.
12. Metālu vākšana pagarināta. *Tēvija*, 1942, Nr. 84.
13. Noslēgta ziedojumu vākšana vācu karavīriem. *Smiltenietis*, 1941, Nr. 20.
14. No vecām mantām jaunas izejvielas kara rūpniecībai. *Daugavas Vanagi*, 1944, Nr. 5.
15. Rīt beidz krāsaino metālu vākšanu. *Tēvija*, 1942, Nr. 83.
16. **Šilde, Ā.** (1988). Ardievas Rīgai: tikai atmiņas. [Bruklina]: Grāmatu draugs, 351 lpp.
17. Tautas palīdzībai Latvijā saziedotas RM 1.320.639,88. *Tukuma Ziņas*, 1942, Nr. 95.
18. Uzsaukums Austrumu apgabala iedzīvotājiem par brīvprātīgu apģērbu nodošanu frontes cīnītājiem. *Tēvija*, 1942, Nr. 24.
19. Uzsaukums metālu vākšanai. *Rīkojuma Vēstnesis*, 1942, Nr. 31.
20. Vācijas Federālā arhīva Berlīnē materiāli (BA-B).
21. Vācu Ziemas palīdzības ziedojumi Latvijai un Igaunijai, *Tēvija*. 1943, Nr. 208.
22. **Vāvere, I.** (2016). Organizācijas “Tautas Palīdzība” kā sociālās aprūpes un kultūras dzīves organizētāja Latvijas teritorijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā (1941-1945)”, 96 lpp.
23. **Zellis, K.** (2012). Ilūziju un baiļu mašīnērija. Propaganda nacistu okupētājā Latvijā: vara, mediji un sabiedrība (1941–1945), 363 lpp.
24. Ziemas palīdzības darbs. *Daugavpils Latviešu Avīze*, 1941, Nr. 56.
25. Ziemas palīdzības darbs. *Tēvija*, 1941, Nr. 65.

REPRESENTATIVES OF LITHUANIAN COUNCIL IN LATVIA, 1918

LIETUVAS PADOMES PĀRSTĀVJI LATVIJĀ 1918. GADĀ

Kopsavilkums

Rakstā tiek skatīts jautājums par pilnvaroto darbību Latvijas teritorijā. Pētījuma gaitā tika atklāts, ka 1918. gada vasarā Austrumu un Rietumu frontes Lietuvas padomju aktivitātes bija labi organizētas un saskaņotas. Pētījuma uzmanībā ir notikumi, kuri norisinājās potenciālās pirmās Latvijas Republikas teritorijā laika posmā no 1918. gada 16. februāra līdz 1918. gada 11. novembrim.

Pētījums balstās uz publicētiem (prese, publicētie dokumenti) un nepublicētiem avotiem (materiāli no Lietuvas Centrālā valsts arhīva, no Lietuvas Zinātņu akadēmijas Wroblewska Bibliotēkas rokasgrāmatu nodaļas. Pētījumā tika izmantotas salīdzinošā (avotu un literatūras salīdzinājums) un aprakstošā metodes. Loģiskās analīzes metode tika izmantota primāro avotu, rakstīto vācu un krievu valodās, apstrādē (tika veikta nosacītā satura un informācijas analīze).

Raksts sastāv no trim daļām. Pirmajā daļā autors iepazīstina ar Lietuvas padomes pilnvaroto pārstāvju iecelšanas kārtību un šo padomju atrašanās ģeogrāfiju Latvijā. Tika secināts, ka Lietuviešu bēgļu komitejas (Rēzeknē) un / vai Lietuvas biedrības komitejas (Rīgā) vai valsts padome (Daugavpilī) priekšsēdētāji, kas sadarbojās ar Lietuvas padomes nosūtītajiem pilnvarotajiem pārstāvjiem no Viļņas – Tādas Šulcas, Jonas Vileišis, Kazimieru Vizbaru – kļuva par Lietuvas padomes pilnvarotiem pārstāvjiem Latvijas pilsētās. Lietuvas padomes pārstāvji strādāja trijos Latvijas centros – Rīgā, Rēzeknē un Daugavpils. Viņu darbību koordinēja vecākie pilnvaroto pārstāvji Austrumu un Rietumu fronte.

Raksta otrajā daļā autors iepazīstina ar Lietuvas padomes pilnvaroto pārstāvju darbību Rīgā, Rēzeknē un Daugavpilī. Veicot pētījumu, tika konstatēts, ka visu Lietuvas pilnvaroto pārstāvju padomju bez izņēmuma galvenās darbības bija saistītas ar lietuviešu, kuri bija izsūtīti, atradās bēgļu gaitās vai ieslodzījumā Latvijas pilsētās un to apkaimē, reģistrēšanu un Lietuvas pilsoņu apliecību izsniegšanu. Padomes sadarbojās ar Vācijas militāro administrāciju, lai palīdzētu Lietuvas pilsoņiem atgriezties Lietuvā.

Trešajā raksta daļā parādīts, kā notika Aglonas militārās slimnīcas transportēšana uz Lietuvu. Aglonas militārās slimnīcas transportēšana kopā ar ievainotajiem, hospitāļa personālu un vadību, tika saskaņota ar Lietuvas biedrības Centrālo komiteju (Viļņā) un Lietuvas padomi Daugavpilī. Saskaņojot turpmākos darba apstākļus Lietuvā, 1918. gada beigās Viļņā tika nogādāta Aglonas militārā slimnīca kopā ar tās aprīkojumu un 14 cilvēku personālu.

Atslēgas vārdi: Lietuvas padome, pilnvarotie pārstāvji, Rīga, Rēzekne, Daugavpils, (Dvinska), Liepāja.

Key words: the Council of Lithuania, authorised representative, Riga, Rēzekne, Daugavpils, (Dvinsk), Liepāja.

Summary

The research reveals well-organised and coordinated activities of the authorised representatives of the Council of Lithuania on the Eastern and Western Front in the summer of 1918. The research geography covers the territory of the would-be First Republic of Latvia; the research chronology covers the period from 16 February 1918 to 11 November 1918.

The research is based on published (press, published documents) and unpublished sources (from the Lithuanian Central State Archives, the Manuscripts Department of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences). The study applied the methods of analysis and comparison, the descriptive method and the comparison of sources and literature. The logical analytical method was used

in processing the primary sources in the German and Russian languages (the notional content and information analysis was performed).

The research consists of three parts. In the first part of the investigation, the author presents the procedure and geography of appointment of the authorised representatives of the Council of Lithuania in Latvia and concludes that Chairmen of Lithuanian deportee committees (in Rēzekne) and/or the committees of the *Lithuanian Society* (in Riga) or the national council (in Daugavpils) who worked together with the authorised representatives sent by the Council of Lithuania from Vilnius – Tadas Šulcas, Jonas Vileišis, Kazimieras Vizbaras – became the authorised representatives of the Council of Lithuania in Latvian cities. The representatives of the Council of Lithuania worked in three Latvian centres – Riga, Rēzekne and Daugavpils – and their activities were coordinated by the senior authorised representatives to the Eastern and Western Front.

In the second part of the study, the author presents the activities of the authorised representatives of the Council of Lithuania in Riga, Rēzekne and Daugavpils and states that all authorised representatives of the Council of Lithuania, with no exception, performed the following major activities: registered Lithuanian deportees, refugees and prisoners in Latvian cities and their environs, issued them personal certificates (indicating that they were citizens of Lithuania), cooperated with the German military administration in bringing them back to Lithuania.

The third part of the study reveals the circumstances of transportation of the Aglona military hospital to Lithuania. The transportation of the Aglona military hospital with Lithuanians, including its staff and management, was coordinated with the *Lithuanian Society's* Central Committee (in Vilnius) and the Lithuanian Council in Daugavpils. When the working conditions in Lithuania were agreed upon, at the end of May 1918, the Aglona military hospital together with its equipment and the staff of 14 people was brought to Vilnius.

Annotation

The research reveals well-organised and coordinated activities of the authorised representatives of the Council of Lithuania on the Eastern and Western Front in the summer of 1918, presents the procedure and geography of appointment of the authorised representatives of the Council of Lithuania in Latvia (in Riga, Rēzekne and Daugavpils), and their activities.

Introduction

Latvia and its capital Riga played a special role on the path to Lithuania's statehood. In the 13th century, crowns for Grand Duke of Lithuania Mindaugas and his wife Morta were forged in Riga. In the summer of 1918, the fabric for the Lithuanian national flags to be raised during the ceremony of the declaration of Lithuania's independence was also purchased in Riga. The task to bring back the fabric for the flags was entrusted to Kazimieras Vizbaras, an authorised representative of the State Council of Lithuania in Riga (Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžio 1918 m. gegužės 28 d. protokolas 28).

Latvian cities – Riga, Rēzekne (Rezhitsa, Rositten), Daugavpils (Dvinsk), Liepāja – also played an important part on the road of Lithuanian deportees back to the homeland from Finland (Iš Helsinkių per Liepojų atvažiavo Vilniun), Estonia, Russia. Lithuanian deportees and refugees in Riga were taken care of by the Riga Lithuanian War Relief Committee (hereinafter – Riga Lithuanian Committee) as well as the committees for the return of deportees in Rēzekne and Daugavpils, which commenced their activities on 14 April 1918 (Draugelis S. Tremtinių grąžinimo reikalais).

Lithuanian and Latvian political, economic and cultural relations, Lithuanians in Latvia and Latvians in Lithuania in the period between 1918 and 1940 have already been extensively covered by Lithuanian (Butkus, Gaigalaitė) and Latvian (Jekabsons) historians. Most of them started the research on bilateral relations from the appointment of Jonas Šliūpas, the first

unofficial representative of the Provisional Government of Lithuania in Latvia. Few people are interested in what happened before him. Hence, the activities of the authorised representatives of the Council of Lithuania in the cities of Latvia, both in representing the Council of Lithuania and in handling the return of Lithuanian deportees and refugees to Lithuania, remain in the margins of research.

The importance of the study on the representatives authorised by the Council of Lithuania in Latvia in 1918 also lies in the fact that it helps to reveal the contribution of priests to the representation of the Council of Lithuania (*Draugelis S. Tremtinių gražinimo reikalais*). Teachers, engineers, lawyers and doctors were usually delegated to represent the Council of Lithuania in the cities of Russia, Georgia, Ukraine, and Belarus. The research reveals well-organised and coordinated activities of the authorised representatives of the Council of Lithuania on the Eastern and Western Front in the summer of 1918.

The research **geography** covers the territory of the would-be First Republic of Latvia; the research **chronology** covers the period from **16 February 1918 to 11 November 1918**.

The research is based on published (press, published documents) and unpublished sources (from the Lithuanian Central State Archives, the Manuscripts Department of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences). The material kept in Inventory 1 of the Fund of the State Council of Lithuania (F. 1014) at the Lithuanian Central State Archives, the funds of the Manuscripts Department of the Lithuanian Academy of Sciences (f. 70-146, f. 255-1021, f. 255-1096), published documents of the Council of Lithuania and the Presidium of the Council of Lithuania (Yčas, 1990) and the press of that time (*Darbo balsas* (Vilnius), *Lietuvos aidas* (Vilnius)) helped to find out the time and circumstances of appointment of the authorised representatives of the Council of Lithuania in Latvia, their competence and the specific nature of their activities. The study applied the methods of analysis and comparison, the descriptive method and the comparison of sources and literature. The logical analytical method was used in processing the primary sources in the German and Russian languages (the notional content and information analysis was performed).

The paper has several objectives: 1) to present the procedure and geography of appointment of the authorised representatives of the Council of Lithuania in Latvia; 2) to find out the activities of the authorised representatives of the Council of Lithuania in Riga, Rēzekne and Daugavpils; 3) to reveal the circumstances of transportation of the Aglona military hospital to Lithuania.

Procedure of appointment and geography of the authorised representatives of the Council of Lithuania in Latvia

Procedure of appointment

The authorisation to represent the Council of Lithuania used to be awarded by: 1) the Presidium of the Council of Lithuania; 2) the Presidium of the Council of Lithuania together with Aleksandras Stulginskis, Chairman of the Commission for Deportees and Prisoners; 3) a member of the Council of Lithuania already authorised to represent the Council of Lithuania abroad; however, the authorisation issued by the latter had to be approved by the Presidium of the Council of Lithuania.

Process/procedure of appointment of the authorised representatives of the Council of Lithuania

1. A Lithuanian having arrived from abroad could become an authorised representative of the Council of Lithuania (a member of a certain organisation representing Lithuanians abroad, e.g. Juozas Purickis, Pranas Dailidė, Pijus Mičiulis, Juozas Jankevičius, **Kazimieras Vizbaras, Stanislovas Kurliandskis**).

2. A member of the Council of Lithuania could be given authorisation to represent the Council of Lithuania (Jurgis Šaulys, Augustinas Voldemaras, **Jonas Vileišis**).

3. Authorisation could be granted to a person based in Vilnius (e.g. Česlovas L(i)andsbergis).

4. An authorised representative of the Council of Lithuania (or a delegation) could deliver the letter of authorisation abroad.

5. A Lithuanian having arrived from abroad could become an authorised representative of the Council of Lithuania (Augustinas Voldemaras, Valdemaras Čarneckis).

Authorised representatives came from a diversity of professional backgrounds (engineers, military officers, pedagogues, priests, medical doctors, teachers, lawyers, landowners). It shows the attraction of intellectual forces from all professional fields and their consolidation in the process of representation of the Council of Lithuania.

Geography of the authorised representatives of the Council of Lithuania in Latvia

After the negotiations between the members of the Presidium of the Council of Lithuania with the German military administration in Lithuania (regarding the return of Lithuanian refugees from Germany's "newly occupied lands in Russia") in May were over, it was agreed to set up **committees** in Pskov, **Rēzekne**, Polotsk and **Daugavpils** (Draugelis S. Tremtinių gražinimo reikalais). The members of the committees had to provide the required advice, to register deportees, to act as intermediaries between deportees and the German government, to facilitate the conditions for the return of deportees (Draugelis S. Tremtinių gražinimo reikalais). Deportees from Pskov, Rēzekne and Polotsk were transported through **Daugavpils**. In Daugavpils deportees used to be distributed and taken to quarantine procedures after 2–5 days (Tremtinių reikalais Vilniun praneša). Deportee committees maintained a close contact with the Council of Lithuania and its authorised representatives and had the powers given by the German military administration to register, group and transport deportees to Lithuania accompanied by an authorised representative assigned for that purpose (Mūsų žinios. Vilnius. Tremtinių reikalais). The following persons were authorised to represent the Council of Lithuania in the front-line area: member of the Council of Lithuania **Jonas Vailokaitis** (in Pskov and Rēzekne) (Mūsų žinios. Vilnius), priest Draugelis and engineer Šulcas (authorised representatives to the part of the Northern Front) (Mūsų žinios. Vilnius). The Riga Lithuanian Committee acted in **Riga**. **Tadas Šulcas**, an authorised representative of the Council of Lithuania, maintained contact with it and took care of the return of deportees.

Authorised representatives of the Council of Lithuania in Riga, Daugavpils, Rēzekne

In Riga

On 30 April 1918, *Lietuvos aidas* reported that engineer **Tadas Šulcas** was departing to **Daugavpils and Riga** to handle the affairs of the return of refugees. He was authorised by the Council of Lithuania to organise the return of deportees, refugees and prisoners. He had to take care of 541 Lithuanians waiting for their comeback to Lithuania in Riga (issue travel documents). A group of Estonian Lithuanians arrived from Tallinn (Reval) and waited for their return to Lithuania in Riga (Pabėgėlių gražinimas Lietuvon). They were taken care of by the Riga Lithuanian Committee. At the beginning of May 1918, several hundreds of Lithuanian deportees were expected from Estonia as well (Apie pabėgėlius mums praneša iš Rygos). In the middle of May 1918, 3,000 Riga Lithuanians returned to Lithuania (Grįžo Lietuvon).

In June 1918, **Šulcas** was entrusted “to handle the affairs in the whole part of the Western Front during the summer period” (Tremtinių ir belaisvių gražinimo komisijos įgaliotiniai). Priest Draugelis and engineer Šulcas, authorised representatives of the Council of Lithuania to the part of the Northern Front (Mūsų žinios. Vilnius), coordinated all activities relating to the return of deportees (Tremtinių ir belaisvių gražinimo komisijos įgaliotiniai) and issued personal certificates to them (Personal certificate issued to Stanislovas Adukauskas on 6 June 1918). The authorised representative of the Council of Lithuania had to travel from Riga to Daugavpils and from Daugavpils to Riga a lot (Įvairios žinios). While in Riga, Šulcas used to visit the labour camps and hospitals of refugees and registered Lithuanians (there were 150 of them) willing to come back to Lithuania. He tried to ensure that Lithuanians could come back at their own expense. Šulcas helped the Riga Lithuanian Committee in forming the 4th deportee echelon (around 100 people) and registering 417 more Lithuanian deportees to the 5th echelon which was already being formed (Įvairios žinios).

After his departure from Riga, teacher **Raimundas Liormanas** acted as the deputy authorised representative of the Council of Lithuania and as the authorised representative afterwards (Įvairios žinios). The Riga Lithuanian Committee was headquartered in the Small Blacksmith Street 10/11, Apartment No. 3. The doors for deportees were open every day from 9am to 1am. It was the place where deportees could register. However, only those were registered who fled the country during the war “forced by the circumstances of the war” in 1914 or 1915, as well as those Lithuanian citizens who were war refugees in German or Austrian prison camps (Lietuviai svetur. Ryga).

Kazimieras Vizbaras. On 23 April 1918, the press reported that lawyer Kazimieras Vizbaras moved to Riga (Lietuvon iš Rusijos grįžo). On 14 May 1918, the Presidium of the Council of Lithuania decided to hire Vizbaras to the position of “the official for special affairs under the authority of the Chairman”. His salary accounted for 500 marks per month (from 1 May 1918); it was also decided to cover his travel costs from Riga to Vilnius (Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžio 1918 m. gegužės 14 d. protokolas 23). On 28 May 1918, the Presidium of the Council of Lithuania took a decision to delegate Vizbaras to Riga to purchase the fabric required for the flags “as well as other items

required for the ceremony of the declaration of Lithuania's independence" (Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžio 1918 m. gegužės 28 d. protokolas 28).

On 10 November 1918, the State Council of Lithuania authorised Kazimieras Vizbaras, "the Head of the Affairs of the Council of Ministers", "**to represent the interests of the state of Lithuania and its citizens in Riga and to speak with the representatives of other States on its behalf**" (Letter of Authorisation of the Council of Lithuania to Kazimieras Vizbaras, 10 November 1918).

In Daugavpils

On 8 March 1918, the German military administration in Lithuania agreed to grant authorisation for going to Daugavpils, because there was a large concentration of Lithuanian refugees who required an allowance and assistance in returning to the homeland. It was also allowed to raise funds for the relief of refugees through the church and relief societies (Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžio 1918 m. kovo 9 d. protokolas 7). On 9 March 1918, the Presidium of the Council of Lithuania decided that the Lithuanian War Relief Society (hereinafter – *Lithuanian Society*) and the Board of the Lithuanian Society for Agronomic and Legal Aid would provide assistance to the authorised representatives of the Council of Lithuania in taking care of the returnees from Daugavpils (Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžio 1918 m. kovo 9 d. protokolas 7). At the beginning of April 1918, Aleksandras Stulginskis, a member of the Council of Lithuania, went to establish contacts with Daugavpils Lithuanians (Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžio 1918 m. kovo 30 d. protokolas 12).

As mentioned before, engineer Tadas Šulcas acted as the authorised representative of the Council of Lithuania in Riga and Daugavpils. He was assisted by the Lithuanian Council in Daugavpils (Dvinsk) established on 17 February 1918 (Šis tas iš lietuvių tremtinių gyvenimo Daugpilyje (Dvinske arba Dinaburge)) and the Refugee Committee set up on 14 April 1918 (Draugelis S. Tremtinių grąžinimo reikalais). The Deportee Committee in **Daugavpils (Dvinsk)** was led by **priest Stanislovas Kurliandskis**. He was assisted by priest Julius Jasienskis, Matuzonis, Matuzonytė, Tymukas, Leonidas Kytra, Gerfuldis, Bielinis, Ramošas (Draugelis S. Tremtinių grąžinimo reikalais). On 26 June 1918, priest Kurliandskis was assigned to the position of the authorised representative of the Council of Lithuania in Daugavpils (Letter of Authorisation of the Council of Lithuania to Kurliandskis, 26 June 1918). At the beginning of May 1918, there were 1,630 deportees in Daugavpils and about 3,000 Lithuanian soldiers in Daugavpils Fortress (Tremtinių komitetai). At the beginning of June 1918, the students from Tambov gymnasium and 30 Lithuanian intellectuals, with composer J. T. Tallat-Kelpša, his wife and sister, artist Aleksandravičius, Dr. Eliziejus Draugelis, his family and others among them, came back to Lithuania through Daugavpils (Lietuvon grįžta).

In Rēzekne

The Deportee Committee in Rēzekne commenced its activities on 14 April 1918. The committee was led by priest Inkrata. He was assisted by Oželis, Kubilius, Srutis, Bertalytė, Vaitiekūnaitė (Draugelis S. Tremtinių grąžinimo reikalais). At the beginning of May 1918, Rēzekne was home to about 2,000 Lithuanian deportees, of whom 10 were

seniors and 35 were children. There were 200 people who found it difficult to feed themselves, as funds were lacking (Tremtinių komitetai; Draugelis S. Tremtinių gražinimo reikalais). In May, dormitories were given to deportees, whereas on 11 May 1918, 5 echelons departed from Rēzekne to Lithuania (Tremtinių reikalais Vilniun praneša).

In June 1918, priest Inkrata was appointed to the position of the authorised representative of the Commission for Deportees and Prisoners of the State Council of Lithuania (Tremtinių ir belaisvių gražinimo komisijos įgaliotiniai). At the beginning of June 1918, **Jonas Vailokaitis**, a member of the Council of Lithuania and an authorised representative in Pskov and Rēzekne, arrived to provide assistance to priest Inkrata (Mūsų žinios. Vilnius).

Transportation of the Aglona military hospital

On 13 March 1918, Dr. Juozas Buzelis arrived from Aglona to Vilnius. He discussed the matter of the transfer of the military hospital in Aglona led by him, where only Lithuanians were employed, to Lithuania with the Council of Lithuania and the *Lithuanian Society* (Žinios iš Lietuvos. Vilniuje. D-ras Buzelis). At the meeting of 29 April 1918, the Central Committee of the *Lithuanian Society* considered how and where the Aglona military hospital had to be transferred and considered the working conditions of employees with the head of the hospital, Dr. Juozas Buzelis. A decision was taken to transfer the hospital to Vilnius. Kymantas was authorised by the *Lithuanian Society* to accept the hospital's inventory. He was assigned to obtain the required documentation of the hospital from the Lithuanian Council in Daugavpils (Žinios iš Lietuvos. Vilniuje. Lietuvių Komitetas).

At the end of May 1918, the Aglona military hospital was already transported to Vilnius. Thirteen employees of the hospital returned to Lithuania together with the head of the hospital, Dr. Buzelis: physician assistant Dobrovolskis, dentist Adelia Kibirkštaitė, obstetrician Buzelytė, sick nurse Jacevičaitė (medical student), matron Buzelytė, administrator Žukas (student of mathematics), and seven more staff members. The Aglona military hospital was re-established in the dormitory of the Church of the Gate of Dawn (Lietuvių Aglonos ligoninė atsikėlė Vilniun).

Conclusions

1. Chairmen of Lithuanian deportee committees (in Rēzekne) and/or the committees of the *Lithuanian Society* (in Riga) or the national council (in Daugavpils) who worked together with the authorised representatives sent by the Council of Lithuania from Vilnius – Tadas Šulcas, Jonas Vileišis, Kazimieras Vizbaras – became the authorised representatives of the Council of Lithuania in Latvian cities. The representatives of the Council of Lithuania worked in three Latvian centres – Riga, Rēzekne and Daugavpils – and their activities were coordinated by the senior authorised representatives to the Eastern and Western Front.

2. All authorised representatives of the Council of Lithuania, with no exception, performed the following major activities: registered Lithuanian deportees, refugees and prisoners in Latvian cities and their environs, issued personal certificates (indicating that

they were the citizens of Lithuania) to them, cooperated with the German military administration in bringing them back to Lithuania.

3. The transportation of the Aglona military hospital with Lithuanians comprising its staff and management was coordinated with the *Lithuanian Society's* Central Committee (in Vilnius) and the Lithuanian Council in Daugavpils. When the working conditions in Lithuania were agreed upon, at the end of May 1918, the Aglona military hospital together with its equipment and the staff of 14 people was brought to Vilnius.

References

1. Apie pabėgėlius mums praneša iš Rygos. *Lietuvos aidas*, 1918 05 04, p. 3.
2. **Draugelis, S.** Tremtinių grąžinimo reikalais. *Lietuvos aidas*, 1918 05 07, p. 2.
3. Grįžo Lietuvon. *Lietuvos aidas*, 1918 05 16, p. 2.
4. Iš Helsinkijų per Liepoją atvažiavo Vilniun. *Lietuvos aidas*, 1918 05 23, p. 3.
5. Įvairios žinios. *Lietuvos aidas*, 1918 09 12, p. 4.
6. **Yčas, M.** (1990) *Atsiminimai: Nepriklausomybės keliais*. T. 3. 2-oji laida. [Chicago], p. 160.
7. Letter of Authorisation of the Council of Lithuania to Kazimieras Vizbaras, 10 November 1918. *LMAVB RS*, F. 255-1021, l. 156ap.
8. Letter of Authorisation of the Council of Lithuania to Kurliandskis, 26 June 1918. *LMAVB RS*, F. 255-1096, l. 23ap.
9. Lietuviai svetur. Ryga. *Lietuvos aidas*, 1918 09 19, p. 3.
10. Lietuvon grįžta. *Lietuvos aidas*, 1918 06 01, p. 3–4.
11. Lietuvon iš Rusijos grįžo. *Lietuvos aidas*, 1918 04 23, p. 3.
12. Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžio 1918 m. gegužės 14 d. protokolas 23. In: Eidintas Alfonsas; Lopata Raimundas. Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžių 1918 m. protokolai. *Lietuvos istorijos metraštis. 1990 metai*. Vilnius, 1992, p. 114–115.
13. Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžio 1918 m. gegužės 28 d. protokolas 28. In: Eidintas Alfonsas; Lopata Raimundas. Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžių 1918 m. protokolai. *Lietuvos istorijos metraštis. 1990 metai*. Vilnius, 1992, p. 118.
14. Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžio 1918 m. kovo 30 d. protokolas 12. In: Eidintas Alfonsas; Lopata Raimundas. Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžių 1918 m. protokolai. *Lietuvos istorijos metraštis. 1990 metai*. Vilnius, 1992, p. 109.
15. Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžio 1918 m. kovo 9 d. protokolas 7. In: Eidintas Alfonsas; Lopata Raimundas. Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžių 1918 m. protokolai. *Lietuvos istorijos metraštis. 1990 metai*. Vilnius, 1992, p. 106.
16. Mūsų žinios. Vilnius. *Darbo balsas*, 1918 06 06, p. 9.
17. Mūsų žinios. Vilnius. Tremtinių reikalais. *Darbo balsas*, 1918 05 09, p. 11.
18. Pabėgėlių grąžinimas Lietuvon. *Lietuvos aidas*, 1918 04 30, p. 3.
19. Personal certificate issued to Stanislovas Adukauskas on 6 June 1918. *LMAVB RS*, F. 70-146, l. 20–20a.
20. Šis tas iš lietuvių tremtinių gyvenimo Daugpilyje (Dvinske arba Dinaburge). *Lietuvos aidas*, 1918 05 04, p. 2.
21. Tremtinių ir belaisvių grąžinimo komisijos įgaliotiniai. *Lietuvos aidas*, 1918 06 04, p. 3.
22. Tremtinių komitetai. *Lietuvos aidas*, 1918 05 02, p. 3.
23. Tremtinių reikalais Vilniun praneša. *Lietuvos aidas*, 1918 05 11, p. 4.
24. Žinios iš Lietuvos. Vilniuje. D-ras Buzelis. *Lietuvos aidas*, 1918 03 16, p. 3.
25. Žinios iš Lietuvos. Vilniuje. Lietuvių Komitetas. *Lietuvos aidas*, 1918 05 02, p. 3.

Anete Karlsona

Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts
Latvija, Rīga

ETNOGRĀFIJAS NOZARE PADOMJU LATVIJĀ: AINAS ALSUPES PĒTNIECISKĀ DARBĪBA

ETHNOGRAPHY SECTOR IN LATVIA: AINA ALSUPE'S RESEARCH ACTIVITIES

Summary

In Soviet Latvia, ethnographers were forced to work under strong ideological pressure. Nevertheless, studies were carried out and publications were prepared. Today, the work of ethnographers of the Soviet period has been evaluated only partially. The aim of this article is to give an insight into the development of the field, evaluating the work of one researcher – Aina Alsupe. The article is based on both unpublished and published sources. Aina Alsupe's lasting contribution is her studies in the history of weaving, her honest attitude towards the object being studied. Careful analysis of the material allows us to obtain information and draw conclusions not only on specific objects, but also on much wider regularities that affect different areas of the history of our culture. A. Alsupe paid great attention to the methodology of collecting ethnographic materials by developing several questionnaires and methodological programmes. The work done by Aina acknowledges that even under a politically controlled regime an honest, genuine scientific work is still possible.

Key words: ethnography, history of textile, applied art, Aina Alsupe.

Atslēgas vārdi: etnogrāfija, tekstiliju vēsture, lietišķā māksla, Aina Alsupe.

Anotācija

Padomju Latvijā etnogrāfijas pētnieki bija spiesti strādāt spēcīga ideoloģiskā spiediena apstākļos. Tomēr, neskatoties uz to, tika veikti pētījumi un sagatavotas publikācijas. Mūsdienās padomju perioda etnogrāfu veikums ir izvērtēts tikai daļēji. Šī raksta uzdevums ir dot ieskatu nozares attīstībā, vērtējot vienas pētnieces – Ainas Alsupes darbību. Rakstam izmantoti gan npublicētie, gan publicētie avoti. A. Alsupes nozīmīgākais devums ir pētījumi aušanas vēsturē, viņas godīgā attieksme pret pētāmo objektu: rūpīga materiāla analīze ļauj iegūt informāciju un izdarīt secinājumus ne tikai par konkrētiem priekšmetiem, bet par daudz plašākām likumsakarībām, kas skar mūsu kultūrvēstures dažādas jomas. Viņai svarīgi bija sistemātiski un precīzi izziņāt pētāmo parādību, noskaidrot visu pieejamo informāciju un tikai tad izdarīt secinājumus. A. Alsupe pievērsa lielu uzmanību etnogrāfisko materiālu vākšanas metodikai, izstrādājot vairākas aptaujas lapas un metodiskās programmas. Ainas Alsupes paveiktais apliecina, ka arī politiski kontrolētā režīmā iespējams godīgs, patiess zinātniskais darbs.

Aizvien ilgākam laikam paejot kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas, rodas nepieciešamība objektīvi izvērtēt iepriekšējo paaudžu devumu etnogrāfijas nozares attīstībā. Izvērtēt, kas tika paveikts un kas palika neizdarīts, apstākļos, kad pētnieks savā zinātniskajā darbā bija politiskās ideoloģijas ierobežots. Padomju Latvijā, tāpat kā citās sociālistiskajās republikās, etnogrāfijas pētnieki bija spiesti strādāt spēcīga ideoloģiskā spiediena apstākļos. Tomēr, neskatoties uz to, tika veikti pētījumi un sagatavotas publikācijas. Mūsdienās padomju perioda etnogrāfu veikums ir izvērtēts tikai daļēji. Šī raksta uzdevums ir dot ieskatu nozares attīstībā, vērtējot vienas pētnieces – Ainas Alsupes darbību.

Rakstā izmantoti gan npublicētie, gan publicētie avoti. Npublicētie avoti galvenokārt ir ekspedīciju materiāli, aptaujas lapas un anketas, A. Alsupes personiskie

pieraksti un pētniecisko tekstu melnraksti u. tml. no LU LVI Etnogrāfisko materiālu krātuves, kā arī mutiski izteiktās liecības: A. Alsupes izteikumi par viņas darba mūžu, kas tika stāstīti viņas kādreizējai studentei un doktorandai, tagad raksta autorei Anetei Karlsonei, kā arī etnogrāfes, *Dr.hist. emeritus*. Lindas Dumpes atmiņas par darbu padomju varas gados. Publicētie avoti vispirms jau ir A. Alsupes publikācijas dažādos izdevumos, sākot no 1957. gada, kā arī publikācijas par viņu. Raksta tapšanā izmantota zinātniskā literatūra par etnogrāfijas pētniecību Latvijā gan starpkaru posmā, gan pēc Otrā pasaules kara.

Lai runātu par etnogrāfijas nozares pētījumiem padomju varas gados, vispirms jāpievēršas situācijai Latvijā starpkaru posmā. Etnogrāfiskie pētījumi tolaik vairāk notika saistībā ar muzeju darbību. Tautai raksturīgā dzīvesveida pētniecībā galvenā uzmanība tika veltīta priekšmetiem: tautastērpam, ēkām, darbarīkiem, u. tml. (Andermanis, Kundziņš 1933; [Jaunzemis] 1935; Kundziņš 1927, 1932; [Zariņš 1924–1931]; Siliņš 1930–1931; u. c.).

Metodoloģijas ziņā 20. gadsimta 20.–30. gados Latvijas etnogrāfi gāja kopsolī ar jaunākajām zinātnes atziņām citviet Eiropā, īpaši Skandināvijā. Piemēram, pirmais brīvdabas muzeju Stokholmā – Skansen, kas tika ņemts par paraugu arī Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja izveidei (Kundziņš, 1932: 1). 20. gadsimta 20. gadu otrajā pusē un 30. gados, kad būtisks zināšanu apjoms etnogrāfijas jomā tika iegūts Pieminekļu Valdes organizētajās ekspedīcijās, aptaujas lapu izveidē par paraugu tika ņemta tolaik Skandināvijā izmantotā pētniecības prakse (Trociņš, 1940: 175; Strods, 1964: 142–143, 151–152). No Vācijas un Zviedrijas tika pārņemta arī tipoloģiski-salīdzinošā pētniecības metode, kuru etnogrāfijas jomā Zviedrijā plaši izmantoja Sigurds Eriksons. Būtiska šīs metodes daļa bija pētāmo parādību kartografēšana (Ancītis, 1940: 12; Ancītis, 1943: 6–7).

Valodnieki šo metodi izmantoja jau 19. gadsimtā (Ancītis, 1943: 5–6), bet etnogrāfijas nozarē tā popularitāti ieguva 20. gadsimta 20. gadu otrajā pusē, un it īpaši 30. gados. Latvijā sadarbībā ar zviedru etnogrāfu, Latvijas Universitātes docētāju Dāgu Trocigu, 1930. gadu beigās izveidoja ziņu vākšanas anketas iecerētajam Latvju kultūras atlantam. Tomēr darbs palika nepabeigts (Reinsone, 2014: 173–182).

20. gadsimta 20.–30. gados ilgstoši netika atrisināts jautājums arī par etnogrāfijas apgūšanu Latvijas augstskolās, vispirms jau Latvijas Universitātē. Tikai 1939. gadā izdevās uzsākt etnogrāfijas kursa docēšanu, pieaicinot darbā mācībspēku no Zviedrijas – jau minēto Dāgu Trocigu (Reinsone, 2014: 173–175).

Latvijai nonākot Padomju Savienības sastāvā, tāpat kā iepriekš, studentus etnogrāfijas specialitātē atsevišķi nesagatavoja (Latvijas PSR Universitātē vēstures studentiem tikai 1. kursā tika lasīts īss, vispārējs ieskats etnogrāfijā). Tomēr tieši padomju varas laikā etnogrāfija nonāca atsevišķas zinātniskās iestādes pārziņā (Strods, 1968: 22). Tā bija Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Sākotnēji etnogrāfu grupa darbojās LPSR ZA Vēstures un materiālās kultūras institūtā, bet no 1951. gada līdz 1955. gadam – jaunizveidotajā Etnogrāfijas un folkloras institūtā, lai pēc kārtējās reorganizācijas nonāktu atpakaļ Vēstures institūtā (no 1956. gada līdz 1990. gadam tā nosaukums vairākas reizes nedaudz tika mainīts). Ar LPSR ZA Vēstures institūta darbību saistāms arī regulāru etnogrāfisko ekspedīciju darbs, kurš tika uzsākts jau 1947./1948. gadā. Etnogrāfiskajās ekspedīcijās, kurās piedalījās gan zinātnieki, gan lietišķās mākslas un arhitektūras studenti un etnogrāfijas interesenti, tika metodiski vākti materiāli dažādu etnogrāfijas jomu pētījumiem.

2016. gadā Guntis Zemītis pārskatā par Latvijas vēstures institūta darbību pēc neatkarības atjaunošanas rakstīja: “Padomju laika īpatnība bija tā, ka zinātne koncentrējās tikai Zinātņu akadēmijas sistēmā ietilpstošajos institūtos, kamēr augstskolu uzdevums bija gatavot speciālistus, bet muzeju – izglītēt sabiedrību. Protams, augstskolu pasniedzēji, tāpat arī muzeju darbinieki centās nodarboties ar zinātni, tomēr zinātņi vadīja zinātniskie institūti.” (Zemītis, 2016: 164)

Etnogrāfijas nozarē ienāca jauna pētnieku paaudze: Ingrida Leinasare, Saulvedis Cimermanis, Aina Alsupe, Mirdza Slava, Anna Krastiņa, Linda Dumpe u. c. Etnogrāfisko pētījumu tematikā bija mainījies pētāmais objekts. Padomju varas laikā galvenais bija cilvēku kolektīvs: zemkopji, lopkopji, zvejnieki, amatnieki, tai skaitā audēji, u. tml. Arī etnogrāfu pētnieciskajām tēmām bija jābūt vērstām uz darbaļaužu dzīvesveida atspoguļojumu. Savā ziņā izņēmums bija tautas mākslas tematika, tai skaitā tautastērpa pētniecība, kurā galvenokārt tika pētīti priekšmeti. Šo tēmu aktualitāte tika pamatota ar to, ka tautas māksla savā būtībā ir darbaļaužu – latviešu zemnieku un padomju laika kolhoznieku māksla.

Atbilstoši etnogrāfijas nozares politiski nospraustajiem virzieniem tika noteiktas arī pētnieciskās tēmas (Strods, 1968: 22–24). Jaunie etnogrāfi savas tēmas vairumā gadījumu sāka no jauna (daļēji izņēmums bija tie, kas pētīja tautas celtniecību un tautastērpu). Kā atcerējās Linda Dumpe, Baltijas republiku etnogrāfi, tai skaitā arī A. Alsupe, savā pētnieciskajā darbā lielā mērā turpināja izmantot jau pirms kara uzsākto kartografēšanas un tipoloģiski-salīdzinošo metodi. Arī Maskavā, PSRS Zinātņu akadēmijas PSRS Zinātņu Akadēmijas N. Mikluho Maklaja Etnogrāfijas institūtā strādājošie pētnieki savā zinātniskajā darbā pārņēma šo metodiku.

Ainas Alsupes pirmā lielā pētnieciskā tēma bija aušanas attīstības vēsture Vidzemē. 1954. gadā viņa sāka strādāt LPSR ZA Etnogrāfijas un folkloras institūtā (Jansone, 2016; 2018: 149) un 1959. gadā bija publicēts viņas pirmais zinātniskais raksts (Alsupe, 1959). Iepriekš Latvijā plašāki pētījumi par aušanas attīstības vēsturi nebija veikti. Bija atsevišķi raksti par atsevišķām tekstiliju grupām vai to darināšanas tehnikām, bet galvenokārt saistībā ar arheoloģiskajiem atradumiem vai tautastērpu.

Savās pirmajās zinātniskajās publikācijās A. Alsupe redzama jau kā nobriedusi zinātniece ar plašu skatījumu un dziļām zināšanām ne tikai etnogrāfijā, bet arī valodniecībā un kultūras vēsturē (Alsupe, 1959, 1960, 1961, 1962a). Viņa pārzināja ļoti plašu etnogrāfisko avotu klāstu, kā arī izmantoja valodniecisko materiālu. Lielu iespaidu uz zinātnisko izaugsmi atstāja ar valodnieci Dainu Zemzari nostrādātais laiks, kas vēlāk tika pieminēts sarunās. Savu atzinību valodnieces veikumam A. Alsupe izteica Dainai Zemzarei veltītajā nekrologā (Dambe, Alsupe, 1971). A. Alsupes radošajā mūžā izveidojās aktīva sadarbība arī ar citiem Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas valodniekiem (Alsupe, 1986; Jansone, 2018: 149).

Aušanas vēsturi A. Alsupe skatīja, aptverot gan audumu veidu un aušanas rīku tipoloģisko attīstību, gan audēju apmācību un sociālo raksturojumu. Pirmajiem zinātniskajiem rakstiem sekoja citi. Aušanas vēsture bija tēma disertācijai vēstures zinātņu kandidāta grāda iegūšanai. Tas tika aizstāvēts krievu valodā Maskavā, PSRS Zinātņu akadēmijas N. Mikluho Maklaja Etnogrāfijas institūtā (Strods, 1968: 25). Tomēr uz disertācijas “Tekstiliju sīkražošana Vidzemē 19. gs. un 20. gs. sākumā” pamata izstrādātā monogrāfija (Alsupe 1982) atļauju publicēšanai gaidīja gandrīz 20 gadus. Tēma tika uzskatīta par pilnīgi neaktuālu un nevajadzīgu. A. Alsupe ne reizi vien tika stāstījusi, ka

pati redzējusi uz savas zinātņu kandidāta disertācijas stūra pašrocīgi Augusta Vosa (no 1966. gada līdz 1984. gadam Latvijas PSR Komunistiskās partijas Centrālās komitejas vadītājs) uzrakstīto: “*Kogda eto bezobrazija nakoņec končetsja? A. Voss*” (tulkojums: “Kad beidzot šī nevēdība beigsies?” A. Voss). Vadošo ierēdņu un padomju funkcionāru nepamatotie un neprofesionālie pārmetumi etnogrāfijas pētniekiem devalvēja vērtību sistēmu. Nereti apsūdzības sagatavotajām zinātniskajām publikācijām bija tik absurdas, ka tās nebija iespējams loģiski atspēkot. Tas pazemoja pētniekus un būtiski traucēja zinātniskam darbam.

Padomju sistēmā pētnieks savā izteiksmes veidā bija ierobežots. Vispirms jau pētnieciskās tēmas izvēlei un formulējumam bija jāatbilst valdošajai ideoloģijai. Tēmas tika administratīvi mainītas atkarībā no ideoloģiskiem apsvērumiem. Tas kavēja zinātnisko darbību, kur tēmas izpētes dziļumam un apjomam jābūt atkarīgiem no pieejamajiem avotiem un pētnieka kvalifikācijas, nevis citiem apsvērumiem. Tomēr nereti, kā dzīves nogalē bieži par to stāstīja pētniece, labi iesākta tēmas izstrāde tika pārtraukta, bet uzdota jauna tēma, kuru arī nebija iespējams pabeigt. Piemēram, pētījumi par amatniecības vēsturi Latvijā kopumā (Alsupe, 1973). Par aušanas vēsturi A. Alsupei neizdevās veikt pētījumus visā Latvijas teritorijā, bet tikai Vidzemē (Alsupe, 1982) un Latgalē. Materiālus par Latgali grāmatā pētniecei izdevās apkopot tikai mūža nogalē (Alsupe, 2008). Tekstiliju veidiem un to izveides vēsturei visā Latvijas teritorijā, lai arī diezgan vispārinātā veidā, A. Alsupe varēja pievērsties trīs sējumu izdevuma “Latviešu tautas māksla” II sējumā: Tekstilijas XIX–XX gs.” (Alsupe, 1962).

Padomju etnogrāfiem ne tikai tēmu formulējumā, bet arī zinātniskajā tekstā bija “jādod nodevas” pastāvošajai politiskajai iekārtai. Dažādu autoru un dažādu periodu padomju laika publikācijās to intensitāte ir atšķirīga. Kopumā komunistiskās ideoloģijas klātbūtne A. Alsupes tekstos ir maz jūtama, lai gan arī viņas radošajā biogrāfijā ir raksti, kurus mūsdienās ir grūti lasīt. Padomju ideologu pieprasītos pētījumus par latviešu un slāvu kultūru sakariem A. Alsupe izmantoja, lai parādītu plašākus kultūru mijiedarbības procesus, vairāk uzmanības no slāvu tautām veltot poļu kultūrai. Krievu tauta tika pieminēta salīdzinoši mazāk, atbilstoši tās ietekmei aušanas attīstībā. Pētniece mācēja formulēt secinājumus tā, lai valdošās ideoloģijas funkcionāri nevarētu neko īpaši pārnest. Formāli uzdevums bija izpildīts, bet tajā pašā laikā parādīts reāls vēsturiskais materiāls, iezīmējot katras tautas patieso aušanas attīstības līmeni (Alsupe, 1968).

Pētnieks savos tekstos sniedz ne tikai faktu materiālu, bet dod tam arī vērtējumu. Padomju perioda zinātnieki tai skaitā etnogrāfi nebija izņēmums. Ja viņi vēlējās, lai raksts vai cita formāta zinātniskais teksts tiktu publicēts, bija jāpieņem valdošās ideoloģijas uzspiestie attiecīgo vēstures periodu un parādību vērtējumi. Visvairāk tas attiecās uz Neatkarīgās Latvijas laiku un tās zinātniekiem, kultūras darbiniekiem u. tml., kuri bija jāvērtē negatīvi. Tomēr atkarībā no pētnieku uzskatiem, zināšanām un prasmes izteikties bija iespējams saglabāt faktu izklāstā objektivitāti. Pie šādiem pētniekiem pieskaitāma arī A. Alsupe.

Atbilstoši etnogrāfijas nozarei izvirzītajām prioritātēm zinātniekiem bija jāpēta “izmaiņas kultūrā un dzīves veidā sociālisma periodā” (Strods, 1968: 24). A. Alsupe to realizēja, pētot lietišķās mākslas pulciņu un studiju darbību. Viņa publicējusi vairākus tautas lietišķās mākslas attīstībai veltītus rakstus (Alsupe, 1983; 1985). Kā etnogrāfijas

speciāliste viņa ilgus gadus sadarbojās ar toreizējo Emīļa Melngaiļa Tautas mākslas namu (tam bija arī citi nosaukumi; mūsdienās – Latvijas Nacionālais kultūras centrs), vadot izglītojošus seminārus, vērtējot lietišķās mākslas izstādes, sniedzot konsultācijas u. tml. Aina Alsupe ir tekstu autore virknei lietišķās mākslas izstāžu katalogiem. 20. gadsimta 80. gadu nogalē Aina Alsupe sadarbībā ar Ausmu Kargāni izdeva krājumu “Tautas lietišķā māksla Padomju Latvijā” (Alsupe, Kargāne, 1988). Krājumā atspoguļotas un raksturotas visas lietišķās mākslas nozares, kuras ietilpa daiļamatniecības studiju un pulciņu darbības sfērā. Grāmata ir būtisks sava laika dokuments par lietišķās mākslas attīstību 20. gadsimta 70.–80. gados.

Jau kopš 20. gadsimta 50. gadiem A. Alsupe aktīvi iesaistījās LPSR Zinātņu akadēmijas organizēto etnogrāfisko ekspedīciju darbā. Paralēli zinātnisko publikāciju veidošanai A. Alsupe strādāja arī pie etnogrāfisko materiālu vākšanas programmu izstrādes. Etnogrāfijas nozarē par zinātniskās metodikas paraugiem viņa uzskatīja poļu un zviedru pētnieku darbus. Jau 1957. gadā, izmantojot zviedru etnogrāfu darba metodiku, A. Alsupe izveidoja anketu “Mājaušana Vidzemē kapitālisma periodā”. Tādā veidā tika plānots iegūt detalizētas ziņas par plašu jautājumu loku. Anketā bija ietvertas visas mājaustās tekstilijas, to darināšana (ieskaitot materiālu apstrādi), lietošana, kopšana u. tml. Par sastādījām programmām A. Alsupe raksta: “60. gadu pirmajā pusē izstrādāju programmu “Latvijas lauku amatniecība” un programmu “Aušana ar rokas darba rīkiem” sastādīju 60. gadu otrajā pusē. Specializēto anketu “Vērpšanas un aušanas darba rīki” (attēli+jautājumi) izstrādāju 60. gadu beigās nolūkā savākt datus, kas būtu izmantojami etniskās vēstures pētniecībā. Laikā no 1971. līdz 1975. gadam aptaujāju 1000 daiļamatnieces, kas sniedza atbildes uz 56 anketas jautājumiem. 70. gadu beigās izstrādāju specializētu anketu ar 42 jautājumiem un 441 iespējami formalizētu atbildi daiļamatnieku jeb tautas mākslas aktīvistu darba un dzīves veida pētīšanai.” (Alsupe, LU LVI EMK). Savā darba mūžā A. Alsupe izveidojusi šādas aptaujas anketas un materiālu vākšanas programmas aušanas un amatniecības vēstures un tautas lietišķās mākslas izpētei: “Mājaušana Vidzemē kapitālisma periodā”, “Amatniecība Latvijā”, “Lauku amatnieku dzīvesveids”, “Aušana ar rokas darba rīkiem”, “Vērpšanas un aušanas darba rīki un paņēmieni Latvijā”, “Latvijas PSR lauku iedzīvotāju mūsdienu kultūras un dzīves veids” un “Latvijas PSR Tautas daiļamata meistarību aptaujas lapa”. Ekspedīcijās iegūtais etnogrāfiskais materiāls plaši tika izmantots publikāciju gatavošanā, atspoguļojot gan 19. gadsimta nogales, gan 20. gadsimta situāciju.

Minētās programmas sastādītas tādā profesionālā līmenī, ka nav novecojušas materiālu vākšanas darbam arī šodien. Vienīgi varbūt šodienas ļoti steidzīgajā dzīves ritmā cilvēkiem ir mazāk pacietības sniegt atbildes uz tik daudziem jautājumiem. Mūsdienās katrs pētnieks veido pats savas aptaujas anketas atbilstoši savai pētniecības tēmai un pētāmā jautājuma specifikai.

Par to, ka A. Alsupe pievērsa lielu uzmanību etnogrāfisko materiālu vākšanas metodikai, liecina gan pētnieces izteikumi sarunās ar raksta autori, gan kāds, iespējams, referāta vai teksta melnraksts, kas pirmo reizi publicēts tikai pēc viņas nāves (Jansone, 2018: 152–156). A. Alsupes veikums savu aktualitāti nav zaudējis arī mūsdienās.

Vērtējot A. Alsupes zinātnisko darbību kopumā, jāsecina, ka paliekošākās vērtības ir pētījumi aušanas vēsturē, godīgā attieksme pret pētāmo objektu: rūpīga materiāla analīze

ļauj iegūt informāciju un izdarīt secinājumus ne tikai par konkrētiem priekšmetiem, bet par daudz plašākām likumsakarībām, kas skar mūsu kultūrvēstures dažādas jomas. Tāpat par paliekošu vērtību var uzskatīt pētnieces pārlicību, ka nav jātērē enerģija, lai atspēkotu nezinātniskas teorijas, bet vairāk pūles jāpieliek zinātniski pamatotas informācijas noskaidrošanai. Viņai svarīgi bija sistemātiski un precīzi izziņāt pētāmo parādību, noskaidrot visu pieejamo informāciju un tikai tad izdarīt secinājumus. A. Alsupes paveiktais apliecina, ka arī politiski kontrolētā režīmā iespējams godīgs, patiess zinātniskais darbs. Protams, vienmēr var uzdot jautājumu: vai citā situācijā nebūtu bijis izdevies paveikt vairāk?

Avoti un literatūra

1. **Alsupe, A.** [bez datējuma]. rokraksts, autobiogrāfijas uzmetums, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuve (LU LVI EMK).
2. **Alsupe, A.** (1959). Audēju arodapmācība Vidzemē kapitālisma periodā. *Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstis*, IV, 11–20.
3. **Alsupe, A.** (1960). Audumu veidi Vidzemē: 19. gs. otrā un 20. gs. pirmā puse. *Arheoloģija un Etnogrāfija*, II, Rīga: LPSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, 157–186.
4. **Alsupe, A.** (1961). Lauku audēju darba rīki Vidzemē 19. gs. *Arheoloģija un etnogrāfija*, III, Rīga: LPSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, 97–112.
5. **Alsupe, A.** (1962a). Mājaušana Gulbenes rajona teritorijā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, IV, Rīga: LPSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, 137–148.
6. **Alsupe, A.** (1962b). Tekstilijas XIX–XX gs. *Latviešu tautas māksla*, II, red. M. Stepermanis, Rīga: Liesma.
7. **Alsupe, A.** (1963). Lauku audēju darinājumi Vidzemē 19. un 20. gs. *Arheoloģija un etnogrāfija*, V, Rīga: LPSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, 139–158.
8. **Alsupe, A.** (1968). Latviešu un slāvu tautu kultūrvēsturiskie sakari XIX un XX gs.: Audumu un aušanas darba rīku materiāli. *Arheoloģija un Etnogrāfija*, VIII, Rīga: Zinātne 149–159.
9. **Alsupe, A.** (1973). Amatniecības nozares Latgalē 19. gs. otrajā pusē. *Arheoloģija un etnogrāfija*, X, Rīga: Zinātne, 81–113.
10. **Alsupe, A.** (1982). *Audēji Vidzemē: 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā*. Rīga: Zinātne.
11. **Alsupe, A.** (1983). Kultūrvēsturisko slāņu problēma tautas lietišķajā mākslā. *Tautas mākslas vēstures un attīstības problēmas*. Rīga: Zinātne, 5–7.
12. **Alsupe, A.** (1985). Tautas lietišķā māksla. *Padomju Latvijas lauku iedzīvotāji un viņu kultūra mūsdienās*. Rīga: Zinātne, 221–293.
13. **Alsupe, A.** (1986). Valodas liecības par aušanas darba rīkiem Vidzemē 19. un 20. gs. *Dialektālās leksikas jautājumi*, 1, Rīga: Zinātne, 127–186.
14. **Alsupe, A., Kargane, A.** (1988). *Tautas lietišķā māksla Padomju Latvijā, 1970–1985*. Rīga: Zinātne.
15. **Alsupe, A.** (2008). *Audumi Latgalē 20. gadsimtā*. Rīga: Tautas mākslas centrs.
16. [Ancītis, K.] (1940). *Norādījumi latvju kultūras atlanta līdzstrādniekiem*. [Rīga]: Latvijas rakstu un mākslas kamera.
17. **Ancītis, K.** sastād. (1943). *Latvju kultūras atlants: instrukcija līdzstrādniekiem / izmantojot prospektu “Latvju kultūras atlants 1940” un “Norādījumus Latvju kultūras atlanta līdzstrādniekiem”*. Rīga: Vēstures muzejs.
18. **Andermanis, K., Kundziņš, P.** (1933). *Celtniecības pieminekļi. Baudenkmäler*. Rīga: Pieminekļu valde.
19. **Dambe, V., Alsupe, A.** (1971). Dainas Zemzares piemiņai. *Literatūra un Māksla*, 18.09.1971.
20. **Jansone, A.** (2016). Etnogrāfe Aina Alsupe (10.12.1926.–29.12.2015.) *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, I, 204–205.
21. **Jansone, A.** (2018). Ainas Alsupes devums etnogrāfiskā materiāla vākšanas metodikā (Ieteikumi tekstiliju fondu komplektēšanai Latvijas muzejos). *Arheoloģija un etnogrāfija*, XXX, Rīga: Zinātne, 149–157.
22. [Jaunzemis, J.] (1935). *Brīvdabas muzeja vadonis. Guide du musée en plein-air Riga.*, ievada autors: Pauls Kundziņš, Rīga: I. M. Pieminekļu valdes izdevums.

23. **Kundziņš, P.** (1927). *Brāļu draudzes saiešanas nami Latvijā. Maison de prières des Frères Moraves en Lettonie: no Latvijas Arhitektu biedrības rediģētiem rakstiem.*, [Rīga: Latvijas Telegrāfa aģentūra]
24. **Kundziņš, P.** (1932). *Brīvdabas muzeja vadonis. Guide du musée en plein-air Riga, Freiluftmuseum Riga Führer.* [Rīga: Latvju Kultūra]
25. **Reinsons, S.** (2014). Folkloras studijas un pētniecība Latvijas Universitātē. *Latviešu folkloristika starpkaru periodā.* Rīga: Zinātne, 151–186
26. **Siliņš, M.** red. (1930–1931). *Valsts vēsturiskā muzeja krājumi. Sammlungen des Staatlichen historischen Museums Lettlands.* Rīga: Valsts vēsturiskais muzejs.
27. **Strods, H.** (1964). Daži etnogrāfisko materiālu vākšanas jautājumi buržuāziskajā latvijā (1920–1940). *Arheoloģija un Etnogrāfija*, VI, Rīga: LPSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, 141–159.
28. **Strods, H.** (1968). Latviešu padomju etnogrāfija 25 gados (1940–1965). *Arheoloģija un Etnogrāfija*. VIII, Rīga: Zinātne, 21–28.
29. **Trocigs, D.** (1940). Latviešu tautas gara mantu vākšana un pētīšana Latvijā. *Raksti un Māksla*, 2, 172–178.
30. [Zariņš, R.] sastād. ([1924–1931]) *Latvju raksti: tautas māksla uzvalkos, audumos, būvēs, podniecībā u.t.t. pēc materiāliem valsts un privātos krājumos. Ornement letton: art vestimentaire, textile, architectural, ceramique etc. d'après des documents officiels et privés.* Rīga: Valstspapīru spiestuve.
31. **Zemītis, G.** (2016). Sava ceļa meklējumos – LU Latvijas vēstures institūts pēc neatkarības atjaunošanas. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 163–172.

Ārija Kolosova
Liepājas Universitāte
Latvija, Liepāja

LIETUVIEŠU IESAISTĪŠANĀS TREŠĀS ATMODAS KUSTĪBĀ LIEPĀJĀ

INVOLVEMENT OF LITHUANIANS IN THE THIRD AWAKENING MOVEMENT IN LIEPAJA

Summary

During the third awakening, both in Latvia and in Lithuania, inhabitants participated in the events that contributed to the awakening of the national identity awareness. The Popular Movement, which led to the restoration of national independence, was led by the Latvian People's Front in Latvia and Sajūdis in Lithuania. In Liepāja, which has always been inhabited by Lithuanians, the members of the Lithuanian Cultural Association actively involved in these processes. The activity was restored by the Lithuanian Cultural Society "Rūta", which gathered together the most active Lithuanians for organizing meetings, celebrating important events, singing songs and dancing. It was important to teach the Lithuanian language to the younger generation, therefore a Lithuanian class was created. Although Liepāja Lithuanians paid more attention to cultural and language issues at that time, their support for the ideas of national independence in Liepāja was important in the struggle against political opponents. Nowadays, the activities of the Lithuanian association have become weaker, only the national singing ensemble works. This can be explained by the lack of funds and the change of generations.

Key words: Third National Awakening, Sajudis, Popular Front of Latvia, The Baltic Way, Liepāja Lithuanian Cultural Association "Rūta", Lithuanian class.

Atslēgas vārdi: Trešā atmoda, Sajūdis, Latvijas Tautas fronte, Baltijas ceļš, Liepājas Lietuviešu kultūras biedrība "Rūta", lietuviešu klase.

Anotācija

Trešās atmodas laikā gan Latvijā, gan Lietuvā plašas iedzīvotāju masas iesaistījās notikumos, kas veicināja nacionālās identitātes apzināšanos. Tautas kustību, kas noveda pie valstiskās neatkarības atjaunošanas, Latvijā vadīja Latvijas Tautas fronte, bet Lietuvā – Sajūdis. Liepājā vēsturiski dzīvoja liels skaits lietuviešu, kuri arī iesaistījās šajos procesos. Darbību atjaunoja Liepājas lietuviešu kultūras biedrība "Rūta", kura pulcēja ap sevi aktīvākos lietuviešus, organizējot tikšanos, kopīgu svētku atzīmēšanu, dziedot un dejojot. Svarīga bija lietuviešu valodas apguve jaunajai paaudzei, tāpēc tika izveidota lietuviešu klase. Lai gan Liepājas lietuvieši vairāk pievērsās kultūras un valodas jautājumiem, tomēr viņu atbalsts valstiskās neatkarības idejām Liepājā dotajā vēsturiskajā situācijā bija svarīgs cīņā ar politiskajiem pretiniekiem. Mūsdienās lietuviešu biedrības darbība ir pasīkusi, darbojas tikai ansambļis. Tas izskaidrojams gan ar līdzekļu trūkumu, gan paaudžu maiņu.

Divdesmitā gadsimta astoņdesmito gadu otrajā pusē visās trīs Baltijas republikās radās un attīstījās nacionālās atmodas kustība, kas noveda pie neatkarīgu valstu atjaunošanas un PSRS sabrukuma.

Vispirms 1988. gada 13. aprīlī Igaunijā tika nodibināta Igaunijas Tautas fronte – neformāla kustība reformu īstenošanai. Kļuva skaidrs, ka padomju vara neveiks represijas pret aktīvākajiem Mihaila Gorbačova pārkārtošanās politikas piekritējiem. Ja Latvijā par galveno tautas masu organizāciju un Atmodas procesa organizatoru kļuva Latvijas Tautas fronte (LTF), kura tika dibināta 1988. gada 9. oktobrī, tad Lietuvā par tādu kļuva kustība "Sajūdis". Kustība "Sajūdis" tika dibināta 1988. gada 3. jūnijā, kad uz apspriedi Lietuvas Zinātņu

akadēmijas zālē Viļņā pulcējās pustūkstotis inteliģences pārstāvju, kuri ievēlēja 35 cilvēku iniciatīvas grupu. Galvenais lozungs bija “Atklātība, demokrātija, suverenitāte”. Pirmie mītiņi, kas pulcēja tūkstošiem cilvēku, notika 1988. gada 24. jūnijā Ģedimina (tagad Katedrāles) laukumā, 9. jūlijā Viņģa parkā. 1988. gada oktobra beigās 1200 Lietuvā reģistrēto Sajūža grupu apvienoja 300 000 biedru (Lietuvas vēsture, 2014: 262). 1988. gada 6. oktobrī Lietuvas PSR Augstākās Padomes prezidijs piešķīra lietuviešu valodai valsts valodas statusu un legalizēja Lietuvas trīskrāsaino karogu, V. Kudirkas “Tautisko dziesmu” un lietuviešu nacionālos simbolus – Vīti un Ģedimina stabus, atcēla rīkojumus, kas ierobežoja mītiņus, ielu gājienus un demonstrācijas. Kustības dibināšanas kongress notika 1988. gada 22. un 23. oktobrī. Kongresā piedalījās 1021 delegāts. Kongresā tika ievēlēta 220 cilvēku liela padome, bet par padomes priekšsēdētāju kļuva muzikologs Vītauts Landsberģis. Sākotnēji Sajūdis par savu mērķi pasludināja Lietuvas kultūras atmodu, demokratizāciju un ekonomisko patstāvību. Vēlāk tas ieņēma patstāvīgu politisko nostāju un 1989. gada 16. februārī, Lietuvas neatkarības atjaunošanas 71. gadadienā, pasludināja, ka centīsies panākt, lai valsts atkal kļūtu neatkarīga. Pēc kustības “Sajūdis” pieprasījuma 1989. gada 18. maijā tika pieņemti Lietuvas PSR konstitucionālie grozījumi, kas pasludināja deklarāciju par Lietuvas PSR valstisko suverenitāti un to, ka Lietuvas likumiem ir augstāks spēks par PSRS likumiem (Lietuvas vēsture, 2014: 263– 264). Tieši kustības “Sajūdis” deputātu balsis toreizējā Lietuvas Augstākajā Padomē izšķīra Neatkarības atjaunošanas akta pieņemšanu 1990. gada 11. martā. Kustību “Sajūdis” atbalstīja visa tauta, jo Lietuvā nebija nevienas apdzīvotas vietas, kur nebūtu izveidojusies šīs kustības nodaļa vai iniciatīvas grupa.

Latvijā par valstisko neatkarību Augstākās Padomes deputāti nobalsoja 1990. gada 4. maijā.

Traģiski notikumi izvērsās Lietuvā 1991. gada janvāra sākumā: 1991. gada 10. janvārī PSRS spēki ieņēma vairākus nozīmīgus objektus Viļņā, pēc trim dienām, 13. janvārī, tika ieņemts arī televīzijas tornis, tajā laikā nogalinot 13 un ievainojot 580 protestējošo cilvēku (Lietuvas vēsture, 2014: 270). Notikumi pie Viļņas televīzijas torņa satrieca Lietuvu un izskanēja pa visu pasauli. Dienā, kad tika apbedīti 13. janvāra upuri, solidaritātes zvani skanēja Latvijā, Igaunijā, Somijā, Zviedrijā, Norvēģijā un citās Eiropas valstīs. Rietumvalstu politiskā spiediena rezultātā PSRS bija spiesta šīs akcijas izbeigt, un Lietuvas valdība turpināja darbu. Nevardarbīgās pretošanās pieredze tika izmantota citās Baltijas valstīs. Protestējot pret šādu brutālu PSRS bruņota spēka pielietošanu un demonstrējot gatavību nosargāt Latvijas valstisko neatkarību, 1991. gada janvārī Rīgā un citās Latvijas pilsētās tika būvētas barikādes, un iedzīvotāji demonstrēja nevardarbīgās pretošanās piemēru. Pirmā valsts, kas *de iure* atzina Lietuvas neatkarību, bija Islande (11.02.1991.). 1991. gada 17. septembrī Lietuva tika uzņemta ANO. 1992. gada 25. oktobrī ar referendumu tika pieņemta Lietuvas Republikas konstitūcija. 1992. gadā tika ievēlēts arī Lietuvas Republikas Seims. Par Lietuvas prezidentu 1993. gada 25. februārī tika ievēlēts Aļģirds Brazauskas (Algirdas Brazauskas) (Lietuvas vēsture, 2014: 275).

Atmodas procesos Latvijā iesaistījās arī mazākumtautības, t. sk., lietuvieši, kuri aktīvi sekoja līdzi notikumiem savā tēvzemē – Lietuvā. Vairāk informācijas ir par Rīgā dzīvojošo lietuviešu aktivitātēm. 1988. gadā Rīgā tika izveidota iniciatīvas grupa J. Rudaka, E. Lukošēvičienes, A. Liepiņa, B. Flanderes u. c. vietējo lietuviešu sastāvā, kas

1988. gada 27. novembrī organizēja lietuviešu sapulci, kurā piedalījās ap 600 cilvēku, un izveidoja Latvijas Lietuviešu kultūras biedrību. Par Latvijas Lietuvas kultūras biedrības pirmo priekšsēdētāju tika ievēlēts ārsts Romulds Ražuks. Kopā ar citām mazākumtautību nacionālajām organizācijām Latvijas Lietuvas kultūras biedrība iestājās 1988. gada novembrī dibinātajā Latvijas Nacionālo kultūras biedrību asociācijā, par kuras atbildīgo sekretāru tika ievēlēts R. Ražuks. 1989. gadā R. Ražuks tika ievēlēts Latvijas Tautas frontes domē un valdē, bet no 1990. gada līdz 1992. gadam viņš vadīja Latvijas Tautas fronti (Treija, 2004).

Kāda tad bija situācija Liepājā? Tā kā Liepāja atrodas tuvu Lietuvas robežai, šajā pilsētā vēsturiski jau sen dzīvojuši lietuvieši. Jau 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā Liepājā, īpaši Jaunliepājā, dzīvoja daudz lietuviešu, daudzi no viņiem bija ieradusies, lai strādātu Liepājas fabrikās (bija pat Lietuviešu iela). 20. gs. sākumā lietuvieši bija izveidojuši savas biedrības (gan reliģiskas, gan kultūras, gan sporta), viņiem bija sava skola. Tā kā lietuviešiem svarīga vienmēr bijusi ticība, tad aktīvi tika apmeklēta katoļu baznīca – Sv. Jāzepa katedrāle.

Pēc Otrā pasaules kara Latvijas lietuvieši bija pakļauti tādiem pašiem procesiem, kā pārējie Latvijas iedzīvotāji. Daudzi te ieradās Padomju Savienības migrācijas procesa rezultātā (norīkojums pēc studijām, darba iespējas u. c.). Daudzi lietuvieši ieradās Liepājā, jo pilsēta bija rūpnieciski attīstīta, bija plašas darba iespējas rūpnīcās, tika piedāvāta arī dzīvošana kopmītnēs.

Lietuviešu skaits Latvijā: 1959. gadā – 32 383 lietuviešu, 1970. gadā – 40 589 lietuviešu, 1979. gadā – 37 818 lietuviešu, 1989. gadā – 34 630 lietuviešu.

Liepājā 1989. gadā dzīvoja 2663 lietuviešu. Visvairāk lietuviešu dzīvoja apriņķos, kuri robežojās ar Lietuvu, piemēram, Dunikas apriņķī dzīvoja 131 (14%) lietuviešu, Gramzdas apriņķī – 246 (26%) lietuviešu, Kalētu apriņķī – 292 (34,1%) lietuviešu (Jēkabsons, 2003: 104).

Latvijā dzīvojošie lietuvieši bērniem izvēlējās skolas ar krievu valodas apmācību, lai gadījumā, ja ģimene atgrieztos Lietuvā, valoda neradītu problēmas. Rezultātā tas veicināja dzimtās valodas prasmes samazināšanos. 1959. gadā savā ģimenē lietuviešu valodu lietoja 76,5% lietuviešu, bet 1989. gadā – 64% lietuviešu, no kuriem latviešu valodu prata 40,3% Latvijā dzīvojošo lietuviešu (Jēkabsons, 2003: 104).

20. gadsimta 80. gadu beigās Latvijas lietuvieši, tai skaitā arī Liepājā dzīvojošie, kopā ar Latvijas tautu iesaistījās Trešās atmodas procesā, sekoja līdzī un atbalstīja valstiskās neatkarības atjaunošanas norises gan Latvijā, gan Lietuvā.

Notikumiem bagātākais bija 1989. gads, kad daudzas nacionālās minoritātes dibināja savas biedrības. Tā radās Poļu biedrība, Vācu biedrība, Baltslāvu biedrība, Liepājas Latgaļu biedrība. Kā atceras toreizējā Latvijas Tautas frontes Liepājas nodaļas koordinatore Sandra Šēniņa, šo biedrību veidošanās tika atbalstīta arī tāpēc, ka Liepājā latvieši bija mazākumā (38%). Lai uzvarētu vēlēšanās un panāktu savu ideju realizāciju, LTF vajadzēja meklēt savus atbalstītājus arī citu tautību iedzīvotāju vidū (Šēniņa, 2018.17.05.).

1989. gadā tika izveidota Liepājas Lietuviešu kultūras biedrība “Rūta” (Jēkabsons, 2007: 56). Biedrības dibināšanas pasākums aprakstīts Liepājas pilsētas laikrakstā “Komunisti”. Rakstā minēts, ka atjaunota Lietuviešu biedrības Liepājas nodaļa un pagaidām tā apvienoja ap 60 biedru. Dibināšanas sapulcē piedalījās viesis no Rīgas –

biedrības pārstāvis R. Kazlauks, un viesis no Skodas – dzejnieks S. Jonausks. Sapulcē tika ievēlēta valde 7 cilvēku sastāvā (valdes sastāvā minēts arī A. Šlais). Īpaši pieminēts fakts, ka viens no valdes locekļiem Jozs Kaups bijis Liepājas Lietuviešu biedrības loceklis jau pirms 1940. gada. Viņš pastāstījis par toreizējās biedrības darbību. Minēts, ka nodaļas valde nodibinājusi sakarus ar Lietuvas kustības “Sajūdis” Palangas nodaļu, kura ir gatava savās rindās uzņemt tos ārpus Lietuvas Republikas dzīvojošus lietuviešus, kuri nav iesaistījušies citās kustībās. Rakstā minēts, ka ir plānots veidot sadarbību ar Liepājas Latgaļu biedrību (Komunists, 1989. 24.02). 1991. gadā biedrībai “Rūta” izdevās atgūt savā īpašumā pirmskara lietuviešu biedrības namu Alejas ielā 9. (Jēkabsons, 2007: 61).

Izveidojoties Liepājas lietuviešu biedrībai “Rūta”, tika nodibināts koris, vēlāk ansamblis “Senoliai” (Senči), kas aktīvi darbojas līdz pat šodienai, piedaloties gan citu biedrību pasākumos, svētkos, gan arī tiekoties ar draugiem Lietuvā. Ansambļa vadītāja – Zita Bugavičiene. Biedrība izveidoja arī nelielu bibliotēku. Sākuma gados Lietuviešu biedrība darbojās, balstoties uz lielu entuziasmu. Tika rīkotas talkas, lai sakārtotu atgūto biedrības nama ēku, kurā padomju laikos atradās kinoteātris. Paši biedrības biedri ziedoja līdzekļus remonta darbiem. Regulāri notika arī kopā sanāksšanas, īpaši, kad tika atzīmēti Lietuvas valsts svētki. 20. gadsimta 90. gados telpas daļēji tika izīrētas, lai iegūtos līdzekļus izmantotu ēkas sakārtošanai. Pamazām viss apsīka gan līdzekļu trūkuma dēļ, gan arī tādēļ, ka netika iesaistīta jaunā paaudze un vecajiem vairs nebija ne spēka, ne enerģijas darboties.

1995. gada septembrī Pāvilstā, pateicoties ar Liepājas Lietuviešu biedrībai “Rūta”, tika atklāta piemiņas vieta Otrā pasaules kara beigās vācu nacistu drošības dienesta ar nāvi sodīto septiņu lietuviešu policijas bataljona karavīru atdusas vietā (viņi bija atļāvuši latviešu bēgļu laivām doties uz Zviedriju). Lietuviešu kopienas rīkotajos pasākumos pavisam piedalījās apmēram 2000 cilvēku (Jēkabsons, 2007: 61).

Par pasākumiem, kuros Atmodas laikā iesaistījās Liepājas lietuvieši, var spriest pēc publikācijām pilsētas laikrakstā. To nav daudz, bet zināmu priekšstatu iespējams gūt.

1989. gada 23. augustā tika noorganizēts Baltijas ceļš, kad rokās sadevās un cilvēku ķēdi izveidoja Lietuvas, Latvijas un Igaunijas iedzīvotāji, lai apliecinātu vienotību un protestētu pret Molotova–Ribentropa paktu, kura slepenais protokols noteica, ka Baltijas valstis nonāk PSRS okupācijā. Par šo notikumu aculiecinieka apraksts publicēts Liepājas laikrakstā “Komunists” (Komunists, 1989.25.08). Nav precīzu ziņu, cik Liepājas lietuviešu piedalījās akcijā, bet svarīgs ir fakts, ka liepājnieki atradās pie Latvijas – Lietuvas robežas 3 km posmā uz Bauskas – Pasvales šosejas. Ķēdes saslēgšanās notika 23. augusta vakarā tieši plkst.19.00, atskatot latviešu nacionālās himnas pirmajām notīm. Visās republikās pēc ķēdes saslēgšanās notika mītiņi. Bauskas posmā esošie akcijas dalībnieki devās uz Lietuvas – Latvijas robežu, kur ķēdes saslēgšanas brīdī tika iestādīts ozols. Vīrs mītiņa dalībnieku galvām plīvoja igauņu, latviešu, lietuviešu, arī gruzīnu un baltkrievu nacionālie karogi Pēc tam jaunieši ar lāpām devās cauri dalībnieku rindām, lai netālu no iestādītā ozola iedegtu brāļu tautām kopīgu ugunsgrūdu. Gan Lietuvas, gan Latvijas pārstāvji svinīgajās uzrunās pieminēja Molotova-Ribentropa paktu.

1990. gada februārī sakarā ar Lietuvas svētkiem pilsētas laikrakstā 2 lapas tika veltītas Baltijas ceļam (Kurzemes Vārds, 24.02.1990.) No šodienas viedokļa raugoties, materiāls ir diezgan raibs un informācijas pārblīvēts. Taču to laiku lasītājiem tā ir jauna un aktuāla informācija. Laikrakstā publicēta Lietuvas himnas teksts lietuviešu valodā,

dokumenti – Lietuvas Neatkarības akts, kas pieņemts 1918. gada 16. februārī, Lietuvas PSR Augstākās Padomes lēmums, kas pieņemts 1990. gada 7. februārī. Dokumentā “Par 1939. gada padomju – vācu līgumiem un to seku likvidēšanu Lietuvā” tika nosodīta Lietuvas okupācija un paziņots, ka Lietuvas iestāšanās PSRS ir nelikumīga un spēkā neesoša. 1990. gada 24. februāra “Kurzemes vārda” numurā publicētas divas fotogrāfijas no Liepājas lietuviešu vēstures – Liepājas lietuviešu pedagogi 1926. gadā un Liepājas lietuvju savstarpējās palīdzības biedrības zāles pamatakmens ielikšana 1931. gada 16. augustā. Publicēta intervija ar Liepājas Lietuviešu biedrības aktīvistu Aļģirdu Šlaitu. Intervijā A. Šlais vispirms iepazīstina lasītājus ar īsu Lietuvas vēsturi (tajā laikā sabiedrībā ir ļoti liela interese par vēsturi, jo padomju laikos ļoti daudz tika noklusēts). Tālāk aktīvists pauž lielu prieku, ka 1989. gadā Lietuvas Augstākā Padome pieņēma lēmumu 16. februārī pasludināt par Lietuvas valsts Atdzimšanas dienu un ka lietuviešu tauta nostājusies uz īstas neatkarības ceļa. Intervijā paustas arī rūpes par Liepājas lietuviešu lietuviskuma saglabāšanu, pie kā strādā Lietuviešu biedrība. Liepājā dzīvojot ap 2000 lietuviešu, taču daudzās ģimenēs runā vai nu krieviski, vai latviski. Tāpēc uz 2. vidusskolas bāzes izveidota svētdienas skola bērniem no 1. klases līdz 6. klasei. Tur mācās lietuviešu tautas tikumus, folkloru, rotaļas, spēles, bet galvenais – valodu. Bieži vien līdz ar bērniem mācās arī vecāki. Izglītības darbinieku namā izveidotas divas grupas, kurās lietuviešu valodu māca latviešiem. 1990. gada februārī esot paredzēts atzīmēt Lietuvas neatkarības dienu ar mītiņu pie Pedagoģiskā institūta, bet tie, kuri vēlēties, varēs braukt uz Klaipēdu vai Kauņu, kur notiks mītiņi. Intervijā izteikts no mūsdienu viedokļa interesants aicinājums – šajā nelielā dienā alkoholu, tādējādi atbalstot Lietuvas pretalkohola biedrību. Pasludināt 16. un 17. februārī par piecu “nē” dienām – negatavot, nepirkt, nedzert, nepārdot, necienāt alkoholu. Ja šajā dienā redz piedzērušos lietuvieti, tad to uzskata par savas tautas ienaidnieku. Vēl šajā numura lappusē stāstīts par aktuāliem notikumiem Klaipēdā, kas tajā laikā bija Liepājas sadraudzības pilsēta.

Kā iepriekš minēts, 1989. gadā tika uzsākta lietuviešu valodas mācīšana svētdienas skolās, arī Liepājā (Jēkabsons, 2007: 56). Tolaik par svētdienas skolu sauca ne tikai pie baznīcām darbojošos skolu. Kā minēts skolas mājaslapā, 1992./93. mācību gadā tika uzņemta klase ar lietuviešu mācību valodu Liepājas 8.vidusskolā (Dunikas ielā 9/11). Klasē mācījās 6 skolēni. Katru gadu lietuviešu skolēnu skaits palielinājās. Intervijā ar šīs klases absolventi Agnesi Getauti-Zariņu tika noskaidrots, ka lietuviešu klase tika atvērta gadu ātrāk – jau 1991./1992. mācību gadā. (Getaute-Zariņa, 2018.10.05.). 1998. gadā skolā mācījās vairāk nekā 30 skolēnu ar lietuviešu izcelsmi (Rīta Ekspresis. 1998.17.02.). Skolēni mācības apguva pēc latviešu plūsmas programmas, bet lietuviešu valoda, vēsture, ģeogrāfija, kultūra tika apgūta papildus. 2000. gadā bija 9. klases izlaidums (liep8vsk.lv). Skolu beidza 7 lietuviešu klases skolēni. Mācīt bērnus, entuziasma vadīti, brauca skolotāji no Lietuvas. No 1991. gada septembra līdz 2000. gadam par lietuviešu valodas skolotāju strādāja Lilija Višņauskiene, kura ieradās no Lietuvas. Skolotājas izglītības darbību atbalstīja arī Lietuvas valsts, tika sūtīti arī mācību līdzekļi, grāmatas lietuviešu valodā. Skolotāja L. Višņauskiene bija liela savas zemes patriote un centās to ieaudzināt arī skolēnos. Ļoti aktīvi tika organizēta lietuviešu skolēnu kultūras darbība, skolotāja centās iepazīstināt skolēnus ar Lietuvu, organizējot koncertus, tikšanās, ekskursijas uz Lietuvu. 1998. gada publikācijā par skolu minēta arī lietuviešu klases skolotāja Vita Dubinskaite

(Rīta Ekspresis. 1998.17.02.). Kādu laiku skolā par latviešu plūsmas mūzikas skolotāju strādāja Zita Bugavičiene, kura vadīja ansambli "Senoliai". Pēc 2000. gada, kad pamatskolu beidza lietuviešu 9. klases skolēni, vairs nepastāvēja atsevišķa klase lietuviešu bērniem. Skolēni tika iekļauti citu klašu kolektīvos. Publikācijā par Liepājas lietuviešiem 2006. gadā izskan skumjas, ka lietuviešu klases vairs nav, jo nav skolotāju, kuri brauktu no Lietuvas, lai mācītu bērnus (Kurzemes Vārds. 2006.02.12.).

Liepājā no 1990. gada līdz 1997. gadam darbojās lietuviešu bērnu grupa bērnodārzā Rojas ielā (Jēkabsons, 2003: 122), jāpiemin, ka ēka nav saglabājusies. Bērnodārzs atradās līdzās skolas ēkai, kurā bija izveidota lietuviešu klase.

Par atsevišķām lietuviešu personībām, kuras devuša savu ieguldījumu Atmodas procesā, ir maz informācijas. Vairākās publikācijās, arī mūsdienās, pieminēts Aļģirds Šlaits, taču, kā atceras Sandra Šēniņa, viņš prata izcelt savu personību. Bez A. Šlaita palīdzību LTF sniedza un to atbalstīja arī citi lietuvieši, taču viņu vārdi nav zināmi (Šēniņa, 2018. 17.05.).

Viens no Latvijas Tautas frontes Liepājas nodaļas aktīvistiem bija lietuvietis Aļģirds Šlaits. A. Šlaits dzimis 1948. gada 7. aprīlī Lietuvā, Ukmerges rajonā. Liepājā ieradās 1966. gadā, lai pēc Kronštates jūrskolas beigšanas strādātu par jūrnieku. A. Šlaits sapni īstenoja. Vairākās intervijās laikrakstos un arī audioierakstā A. Šlaits stāsta par savu aktīvo mūža gājumu, tai skaitā līdzdalību Atmodas laika notikumos. Atmodas laika sākumā A. Šlaits reģistrējās par Lietuvas pilsoni. A. Šlaitam nebija ticības, ka tik ātri izdosies atjaunot Latvijas valstisko neatkarību, kā arī Lietuva ātrāk pieņēma Pilsonības likumu. Vēlāk, palikdams uz dzīvi Latvijā, A. Šlaits kļuva par Latvijas pilsoni naturalizācijas kārtībā, kā pats uzsver, viņš bija pirmais naturalizētais cittautietis Liepājā. No 20. gadsimta 80. gadu beigu notikumiem, kad A. Šlaits iesaistījās Latvijas Tautas frontes darbībā, atceras, ka kopā ar citiem patriotiem piedalījās gan protestā pret atomelektrostacijas celtniecību Pāvilostā, gan Baltijas ceļā. 1988. gadā A. Šlaitam tika uzticēta Latvijas karoga pacelšana virs Pedagoģijas akadēmijas ēkas. Ar saviļņojumu viņš atceras pirmo lielo lāpu gājienu no Ziemeļu kapiem, tālāk pa Lielo, toreiz Leņina ielu. 1991. gada barikāžu dienās viņš bija Tautas frontes Liepājas nodaļas valdes loceklis. A. Šlaita un Jāņa Kuplā uzdevums bija gādāt, lai vieni un tie paši cilvēki nedežūrētu pie uguns kuriem, lai viņus nomainītu, lai viņiem būtu karsta tēja un viss nepieciešamais. Tāpēc A. Šlaitam nācās būt visās nozīmīgākajās vietās Liepājā. A. Šlaits atceras, ka bijis Lietuvā nedēļu pēc notikumiem pie Viļņas televīzijas torņa un parlamenta un apskatījis vietas, kur cilvēki mira zem kāpurķēdēm. Atmodas laikā viņš cītīgi nodarbojies ar tulkošanu, bija kustības "Sajūdis" koordinators. 90 gadu sākumā bijis pilsētas domes deputāts. Veidojoties Latvijas Jūras spēkiem, Aļģirds Šlaits uzaicināts uz karakuģa par bocmani, pēc tam uz velkoņa par komandiera vietas izpildītāju (Leine, 2005; Beluza, 2017).

Secinājumi

1. Trešās atmodas procesos bez latviešiem iesaistījās arī citu tautību pārstāvji, atbalstot nacionālās neatkarības ideju. Šis atbalsts bija nepieciešams LTF politiskajā cīņā pret neatkarības pretiniekiem.

2. Liepājas lietuvieši aktīvi darbojās 1989. gadā, viņus iedvesmoja brīvības cīņu norises gan Lietuvā, gan Latvijā, pie tam šie procesi Lietuvā notika dažus mēnešus ātrāk.

3. Liela nozīme bija Liepājas lietuviešu biedrības darbības atjaunošanai, kas pulcēja ap sevi lietuviešus, galvenā vērība tika pievērsta valodas un kultūras jautājumiem, mazāk politikai.

4. Lietuviešu biedrībai iezīmējās tradīcija katru gadu atzīmēt Lietuvas neatkarības dienu 16. februārī (sākot ar 1990. gadu).

5. Lai rūpētos par lietuviešu valodas, vēstures, kultūras popularizēšanu, nozīmīga vieta pieder lietuviešu klases izveidošanai un darbībai, kur atbalstu sniedza arī Lietuvas valsts, sūtot skolotājus un atbalstot materiāli.

6. Lietuviešu dziesmu un tradīciju popularizēšana nozīmīga vieta pieder ansamblim "Senoliai", kas turpina darboties arī mūsdienās.

7. Par atsevišķiem lietuviešiem, kuri aktīvi darbojās Atmodas laikā, ir maz informācijas, plašāk pazīstam Aļģirds Šlais.

8. Mūsdienās lietuviešu biedrības darbība ir pasīkusi, darbojas tikai ansambļi. Tas izskaidrojams gan ar līdzekļu trūkumu, gan paaudžu maiņu.

Avoti un literatūra

1. Beluza, V. (2008) **Meklē saknes vārdiem.** *Diena*, 2017.20.08. Pieejams: www.diena.lv [pēdējo reizi sk.26.03.2018].
2. Intervija ar Sandru Šēniņu. 2018.17.05.
3. Intervija ar Liepājas 8.vidusskolas Personāla vadītāju Mairu Sveili. 2018.10.05.
4. Intervija ar Liepājas 8.vidusskolas lietuviešu klases absolventi Agnesi Getauti-Zariņu. 2018.10.05.
5. *Komunisti*, 1989.25.08.
6. *Kurzemes Vārds*, 1990.24.02.
7. *Kurzemes Vārds*, 2006.02.12.
8. **Jēkabsons, Ē.** (2003) Lietuvieši Latvijā. Rīga: Elpa, 124 lpp.
9. **Jēkabsons, Ē.** (2007) Lietuvieši Latvijā. No.: *Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 42.–66. lpp.
10. **Leine, L.** (2005) Latviskais lietuvietis Aļģirds Šlais. *Kurzemes Vārds*, 2005.22.01. Pieejams: www.kurzemes-vards.lv [pēdējo reizi sk.30.04.2018].
11. *Liepājas 8.vidusskola*. Pieejams: liep8vsk.lv [pēdējo reizi sk. 05.05.2018].
12. *Lietuvas vēsture* (2014). A. Eidints, A. Bumblausks, A. Kulakausks, M. Tamošaitis. Rīga: Zvaigzne ABC.
13. **Sarma, S.** Lietuviešu biedrības pirmie soļi. *Komunisti*, 1989.24.02.
14. *Rīta Ekspresis*. 1998.17.02.
15. **Treija, A.** (2004) *Lietuviešu atzars Latvijas valstī*. 06.04.2004 Pieejams: <http://providus.lv/article/lietuviesu-atzars-latvijas-valsti> [pēdējo reizi sk.30.03.2018].

Iveta Krilova
Daugavpils Universitāte
Latvija, Daugavpils

SIEVIEŠU SEKSUĀLĀ DEVIANCE DAUGAVPILS PRESE UN DAUGAVPILS PROKURATŪRAS MATERIĀLOS (1953–1964)

FEMALE SEXUAL DEVIANCE IN DAUGAVPILS PRESS AND IN THE MATERIALS OF
DAUGAVPILS PROSECUTOR'S OFFICE (1953–1964)

Summary

During the Soviet period, the phenomenon of female sexual deviance in its different ways – (casual sex, prostitution, extramarital relations, deviant reproductive behaviour, the spread of venereal diseases, etc.), including in the regional context, is a topical issue of historical research. During the study period of the Soviet-era in the history of Latvia (1953–1964), women with a particularly sexually disordered behaviour were particularly persecuted, and other crimes were often charged with the aim of criminalizing them more effectively and isolating them from society.

The research base is the source of the Daugavpils City newspaper “Krasnoje Znamja” (“Padomju Daugava”) and the Latvian National Archives Daugavpils zonal archive Daugavpils City Prosecutor's Office (Fund 875, description1) criminal cases, the research and comparative analysis of which reveal the meaning and classification of women's sexual deviance in the normative acts and society of the Soviet period, activities, and confrontation with the Soviet power.

Key words: The Woman, sexual deviance, the Press, the Materials of Prosecutor's Office, the Soviet period, criminal case, Daugavpils City.

Atslēgas vārdi: sievietes, seksuālā deviance, prese, prokuratūras materiāli, padomju periods, kriminālieta, Daugavpils pilsēta.

Anotācija

Padomju periodā sieviešu seksuālās deviances fenomens tās daudzveidīgajās izpausmēs – gadījuma dzimumsakari, prostitūcija, ārlaulības sakari, deviānta reproduktīvā uzvedība, venērisko slimību izplatīšana u. c., tostarp arī reģionālajā kontekstā, ir aktuāla vēstures pētniecības problēma. Latvijas vēstures padomju perioda pētāmajā posmā (1953–1964) sievietes ar seksuāli deviāntu uzvedību tika īpaši vajātas, viņām bieži tika inkriminēti arī citi noziedzīgi nodarījumi ar mērķi efektīvāk viņas saukt pie kriminālatbildības un izolēt no sociālistiskās sabiedrības.

Pētījuma avotu bāze ir Daugavpils pilsētas laikraksts “Krasnoje Znamja” (“Padomju Daugava”) un Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils zonālā arhīva Daugavpils pilsētas prokuratūras (875.fonds, 1. apraksts) lietas, kuru izpēte un salīdzinošā analīze vispusīgi atklāj laikmeta sieviešu seksuālās deviances izpratni un klasifikāciju padomju perioda normatīvajos aktos un sabiedrībā, izpausmes, sieviešu sociālo statusu, konfrontāciju ar padomju varu un sabiedrību.

Padomju periodā sieviešu seksuālās deviances fenomens tās daudzveidīgajās izpausmēs – gadījuma dzimumsakari, prostitūcija un dzimumsakari ar mērķi atrisināt mājokļa problēmas, ārlaulības sakari, deviānta reproduktīvā uzvedība, venērisko slimību izplatīšana u. c., tostarp arī reģionālajā kontekstā, ir aktuāla vēstures, tostarp ikdienas vēstures, pētniecības problēma, kas dziļāk atklāj arī sieviešu marginalitātes kontekstu. Latvijas vēstures padomju perioda pētāmajā posmā (1953–1964) sievietes ar seksuāli deviāntu uzvedību, kas neatbilda padomju tiesību un morāles normām, tika īpaši vajātas, stigmatizētas, viņām bieži tika inkriminēti arī citi noziedzīgi nodarījumi ar mērķi efektīvāk

viņas sodīt, saucot pie kriminālbildības, to izmantojot kā ieganstu un likumīgu pamatu viņu izolācijai no sociālistiskās sabiedrības (t. s. “101” kilometra” prakse).

Praktizējot padomju valsts neakceptētu dzimumuzvedību, sievietes pārkāpa sociālistiskajā sabiedrībā pieņemtās normas. Šādu seksuālu, padomju tiesību un morāles normām neatbilstošu uzvedību var raksturot kā deviantu.

Deviance (novirze) tiek traktēta kā neatbilstība esošajai normai vai normu kopumam, kuras pieņēmusi lielākā grupas vai sabiedrības daļa (Paula, Korpa, 2010: 45). Respektīvi, seksuālā deviance ir sabiedrībā pieņemtajām normām neatbilstoša seksuāla uzvedība. Padomju valstī tās aptverošais loks bija samērā plašs, sākot no ārlaulības dzimumsakariem un beidzot ar seksuāla rakstura kriminālnoziegiem.

Kādas padomju tiesību normas regulēja sieviešu dzimumuzvedību, kas noteica sieviešu seksuālās deviances izpratni padomju sabiedrībā? Lai to noteiktu, tiks sniegts ieskats attiecīgā padomju vēstures laikposma normām atbilstošas padomju pilsoņa uzvedības standartos.

Standarts, kādam ir jābūt un kā jādzīvo jebkuram padomju cilvēkam, īsi un konkrēti bija noteikts “Komunisma cēlāja morāles kodeksā” (Моральный кодекс строителя коммунизма, 1961), kas apkopoja padomju cilvēka morāles normas. Sieviete, kuras seksuālā uzvedība neatbilda minētajām normām, precīzāk, kodeksa 7. punktam “morālā skaidrība, vienkāršība sabiedriskajā un privātajā dzīvē”, varēja tikt definēta kā seksuāli devianta persona. Savukārt seksuāla deviance tās radikālās izpausmēs varēja tikt sodīta atbilstoši Latvijas PSR Kriminālkodeksa pantiem, klasificējot to gan kā parazītisku dzīvesveidu, gan venērisku slimību izplatību, gan kā citus noziedzīgus nodarījumus.

Sieviešu deviantajai seksuālajai uzvedībai un ar to saistītiem likumpārkāpumiem bieži bija ekonomisks motīvs un to veicinošie faktori (bieži zems atalgojums rūpniecības sektorā strādājošajiem, preču deficīts, mājokļu trūkums, kas saasinājās līdz ar kaimiņrepubliku migrantu pieplūdumu pilsētā) netieši bija dotā padomju perioda posma sociāli ekonomiskie apstākļi, kaut arī pastāvēja seksuāli motivēti noziedzīgi nodarījumi un dzimumattiecības tika izmantotas kā izdzīvošanas veids.

Jāpiemin arī lokālās telpas ietekme uz sieviešu identitāti, tostarp arī uz seksuālo uzvedību kā vienu no sieviešu identitātes aspektiem un šķautnēm.

20. gadsimta 50. un 60. gados arī Daugavpils pilsētā notika jaunu mikrorajonu veidošanās un aktīvu daudzdzīvokļu māju celtniecība. Reizē ar rūpnīcu būvi no Krievijas un Baltkrievijas ieveda strādniekus, kuriem izbūvēja daudzstāvu dzīvojamo namu rajonus, lielākais no tiem – “Ķīmiķu ciemats” (Barkovska, Šteimanis, 2005: 98). Līdzās darbarūķiem Latvijā ieplūda arī margināli elementi.

Sieviešu piederība Daugavpilij kā multikulturālai, daudznacionālai pilsētai netālu no kaimiņu republiku robežām ceļu un dzelzceļu krustpunktā, kas padarīja to atvērtu un viegli pieejamu migrantu plūsmai no PSRS, īpaši Krievijas un Baltkrievijas padomju republikām, cietumu un līdz ar to kriminālu elementu perēkļu, kuros viņi uzturējās pēc soda izciešanas, esamība pilsētas teritorijā veicināja arī marginālo sabiedrības elementu (arī agrāk tiesātu sieviešu no citām PSRS republikām) migrāciju un negatīvu ietekmi uz sociālo vidi. Lai gan padomju sabiedrība centās marginālos elementus apkarot, ne vienmēr tas deva plānotos rezultātus – margināla uzvedība, kuras viena no izpausmēm ir tieši seksuāla deviance, izplatījās arī pilsētas sieviešu vidū.

Ņemot vērā iedzīvotāju kopskaitu 20. gadsimata 50. un 60. gadu Daugavpils pilsētas teritorijā (1955. gadā Daugavpils pilsētas teritorijā dzīvoja 58 600 iedzīvotāju, bet 1960. gadā – 67 500 iedzīvotāju (PMLP, 2018)), seksuāli deviantu sieviešu skaits, spriežot pēc avotu materiāliem, bija neliels. Tas, ka atklāto sieviešu skaits bija tik mazskaitlīgs pret pilsētas iedzīvotāju kopskaitu, netieši norāda gan uz parādības latentu raksturu, gan uz to, ka, nosodot šīs sievietes un katru no viņām aktīvi “ceļot saulītē”, negatīvā gaismā atklātu pilsētas padomju sabiedrības būtību kopumā, graujot tās idealizēto tēlu. Tādēļ padomju propagandai nebija izdevīgi atklāt devianto sieviešu patieso skaitu un seksuālās deviances kā parādības patiesos apmērus.

Sieviešu seksuālās deviances izpēte atklāj slēptus jautājumus, par kuriem nebija pieņemts runāt – abortu problemātika Ņ. Hruščova varas gados, ārlaulības sakaru cēloņus, raksturu un sociālos konfliktus, līdz ar to pilnīgāk rekonstruēt tā laika sociālo vidi, kurā dzīvoja sievietes, viņu mijiedarbību ar sabiedrību. Kādas bija sieviešu kategorijas, kuras visbiežākāk izvēlējās “nostāties uz noziedzības ceļa”, ir iespējams noteikt, izmantojot pilsētas prokuratūras un preses materiālus.

Pētījuma avotu bāze ir Daugavpils pilsētas laikraksts “Krasnoje Znamja” (“Padomju Daugava” 1953.–1964. gadu komplekti) un Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils zonālā valsts arhīva Daugavpils pilsētas prokuratūras (875. fonds, 1. apraksts) (turpmāk LNA DZVA) lietas, kuru izpēte un salīdzinošā analīze vispusīgi atklāj laikmeta sieviešu seksuālās deviances izpratni un klasifikāciju padomju perioda normatīvajos aktos un sabiedrībā, izpaušmes, sieviešu sociālo statusu, konfrontāciju ar padomju varu un sabiedrību.

Padomju Savienībā “sekse nebija”, tātad arī seksuālā deviance formāli nepastāvēja. Iespējams, tādēļ padomju preses, arī vietējās nozīmes preses, kāds bija Daugavpils pilsētas laikraksts “Krasnoje Znamja” (“Padomju Daugava”), uzmanības lokā sievietes, kuru uzvedība nebija sociāli akceptējama tieši dzimumattiecību kontekstā, nokļuva gaužām reti – tas varētu graut padomju sievietes tēlu un reputāciju, tādēļ līdz 1957. gadam šī problēma pilsētas presē tika noklusēta. Daudz regulārāk arī pēc 1957. gada Daugavpils pilsētas laikraksta slejās parādījās ziņas par spekulantiem un sociālistiskā īpašuma izlaupītājiem, parazitējiem jeb liekēdējiem, pagrīdes uzņēmējiem un dažādām sabiedriskās kārtības pārkāpējiem – alkohola lietotājiem, ubadzējiem, skandālistiem, nekā sievietēm ar izteikti raksturīgu vai arī preses piedēvētu seksuālu devianci.

Avotu izpēte liecina, ka viens no padomju varas mehānismiem, kā cīnīties ar varai nevēlamām sievietēm, bija seksuāli neakceptējamās uzvedības piedēvēšana. Šis paņēmieni tika samērā plaši izmantoti arī pret sievietēm, kurām tika inkriminēti ekonomiska rakstura noziedzīgi nodarījumi. Izmantojot presi kā ideoloģisko ieroci, šīs sievietes tika attēlotas maksimāli negatīvā gaismā.

Bieži seksuāli devianta uzvedība tika saistīta ar mātes pienākumu veikšanu, precīzāk, nepildīšanu. Ņemot vērā mātes kā sabiedrības pamatsūniņas – padomju ģimenes pamata padomju propagandas akcentēto lielo lomu sabiedrībā, šādi raksti simtprocentīgi sasniedza mērķi, veidojot sabiedrībā izteikti negatīvu attieksmi pret raksta varonēm un vēlmi viņas sodīt, izmantojot biedru tiesu u. c. iespējas.

Rakstā “Larisa Bitāne izklaidējas” raksturota pilsone L. B., kura savu mazo meitu vairākkārt nodeva bērnu namā, bet pati “vakarus pavadīja šaubīgās kompānijās [..], nekur nestrādā, vakaros viņu var satikt Kultūras namā vai Dzelzceļnieku klubā. Izklaidējas”

(Михайлова, 1964: 4). Minēts, ka sievietei daudz palīdzējušas sabiedriskās organizācijas un pat aizstāvējusi laikraksta redakcija, tomēr “dzeguze”, kā šī sieviete nodēvēta rakstā, nesteidzās nostāties “uz taisnā ceļa” – iekārtoties darbā, ievērot darba disciplīnu, rūpēties par meitu. Bērns bija vajadzīgs kā ierocis manipulācijām, tikai lai kā vientuļai mātei saņemtu dzīvojamo platību.

Rakstā “Vecāki un bērni” minēta kāda V. U., kuras neceļos aizgājušā dēla uzvedību raksta autore, tautas tiesnese N. Gudkova, skaidro ar mātes dzīvošanu savam priekam, nedomājot par dēlu, kuru bieži naktīs, kad atnāca viesi, izlika uz ielas. Tiesas piespriedā vecāku tiesību atņemšana sievieti pat iepriecināja, kas izraisīja sašutumu tiesnesei. Raksta noslēgumā tiesnese retoriski jautā: “Un tāda sieviete dzīvo mums līdzās, izmanto sabiedriskos labumus, ko sniedz padomju cilvēki, par viņu rūpējas arodbiedrība, ar viņu runā uzņēmuma, kurā viņa strādā, kolektīvs. Kāpēc viņi palaiduši garām U. necienīgu uzvedību? Apkārt tādām, kā V. U., jāizveido sabiedriskā nosodījuma loks” (Гудкова, 1957: 3).

Arī raksta “Viņi saindē gaisu” galvenā varone ir vientuļā māte Janīna V., kas audzina 12 gadus vecu meitu. Rakstā detalizēti aprakstīts jaunas sievietes Janīnas V. dzīvesveids un dzīves apstākļi, dažādiem epitetiem apveltot un maksimāli negatīvā gaismā attēlojot gan pašu Janīnu, gan viņas netīro, pēc padomju sadzīves kultūras kanoniem bezgaumīgi iekārtoto mājokli un viesus. Viņa ir izvirtības perēkļa turētāja, pie viņas regulāri ciemojas pilsētas kriminālais “zieds”. Publikācijā uzskaitīti tādi personāži kā spekulante, divas sievietes, kurām atņemtas vecāku tiesības, zagļi un vēl virkne vīriešu, spekulantu, zagļu un laulības pārkāpēju, visi ar izteiktu alkohola atkarību un dažādām deviantām uzvedības nosliecēm (Muraško, 1960: 4).

Devianta seksuāla uzvedība asi tika nosodīta arī jaunām neprecētām sievietēm.

Publikācijā “Ne kauna, ne goda” divas gadus jaunas sievietes – laborante Valentina B. un mazzēnu novietnes darbiniece Aleksandra G. sodītas par huligānismu sabiedriskā vietā – restorānā sadusmojušās uz vīriešiem, kuri ignorēja sievietes centienus piesaistīt viņus dzērienu izmaksāšanai, sievietes sarīkoja grautiņu ar trauku sišanu un turpināja pretoties arī milicijas darbiniekiem. Par huligānismu viņām jāpavada vairākas dienas ieslodzījumā un jāpasvīst fiziskā darbā (Dadzis, 1957: 4). Kā grautiņa vadone īpaši tika nosodīta Aleksandra G., kura pieskata darbaļaužu bērnus, bet Valentīnai B. tika pieminēts biogrāfijas tumšais fakts – liegtas tiesības dzīvot Ļeņingradā (no kā un arī no rakstā paustās informācijas netieši izriet, ka, iespējams, šī sieviete pagātnē varētu stāties ar vīriešiem dzimumattiecībās – no lielajām pilsētām visbiežāk sievietes tika izraidītas tieši par seksuāli neakceptējamu uzvedību). Rakstu papildina abu sievietes fotogrāfijas, kurās sievietēm ir izaicinoša sejas izteiksme.

Uzdzīvotājas tika nosodītas un kritizētas arī sadzīvē. Publikācijā “Viena priecājas – citi maksā” raksturota kopmītnes iedzīvotāja Zinaīda A., kuras divi pielūdzēji regulāri piekauj kopmītnes iedzīvotājus un izdemulē kopmītnu telpas, kurām nodarītos zaudējumus sedz pārējās piecas istabas Nr. 32 iedzīvotājas – jaunietes, kas orgijās nepiedalās (Соболь, 1963: 4).

Lai dziļāk atklātu patieso lietu stāvokli seksuālās deviances jomā, tika veikts ieskats arī LNA DZVA prokuratūras lietās (875. fonds, 1.a praksts). Fonds ietver 278 lietas; tika apzinātas 245 lietas par 1953.–1964. gadu, no tām – 185 pabeigtas lietas par 1953.–1964. gadu, un 60 izbeigtas pastāvīgas glabāšanas lietvedībā izstrādātas lietas, kas tika

izbeigtas pierādījumu trūkuma un noziedzīga nodarījuma neesamības sastāva dēļ. 33 lietās (25 pieņemtas lietas un astoņas izbeigtas lietas) par 1953.–1964. gadu figurēja sievietes, kurām tika inkriminēti noziedzīgi nodarījumi, tostarp astoņas lietas, kuru noziedzīgajos nodarījumos vai tiesībsargājošo orgānu raksturojumā tika atklātas pazīmes, kas liecina par šo sieviešu padomju sabiedrībā pieņemtajām normām neatbilstošu seksuālu uzvedību. Tajās, balstoties uz tiesībsargājošo iestāžu savāktajiem faktiem un liecībām, sievietēm tika inkriminēti seksuāla rakstura noziedzīgi nodarījumi. Lai gan nevar apgalvot, ka kāda no apskatītajām krimināllietām netika safabricēta, tomēr to ticamības līmenis ir augstāks nekā preses sniegtajai informācijai redakcijas darbinieku un citu rakstu autoru (milicijas darbinieku, tiesnešu, biedru tiesu locekļu un pat kaimiņu) interpretācijā un refleksijā.

Latenta, tomēr eksistējoša parādība Daugavpilī bija arī sieviešu prostitūcija. Spriežot pēc Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils Valsts Zonālā arhīva (LNA DZVA) prokuratūras materiāliem (875. fonds), tā gan pilsētā padomju periodā nebija plaši izplatīta, tikai atsevišķi precedenti, kas fiksēti prokuratūras materiālos. Lai kādas sociālas vai ekonomiskas grūtības neizjustu jaunietes un sievietes no tradicionālajām ģimenēm – studentes, rūpnīcu strādnieces, mājsaimnieces u. c., prokuratūras materiālos netika fiksēti fakti, ka šāda tipa sievietes būtu pieķertas seksuālo pakalpojumu sniegšanā par naudu. Par to liecina arī LNA DZVA materiālu analīze.

Jāatzīmē, ka prostitūcija padomju periodā bija marginālo sieviešu, kas tika uztvertas kā sabiedrības padibenes, “lauciņš” – tās bija ubadzēs, sievietes ar dziļu alkohola atkarību un bohēmiskā dzīvesveida atbalstītājas.

Arī padomju vēstures pētnieks D. Filcers norāda, ka XX gadsimta vidū prostitūcija Eiropā (arī PSRS) bija marginālu, sabiedrības atstumtu sieviešu – alkoholiķu, bijušo ieslodzīto, invalīdu lieta. Vidējais prostitūtas vecums bija 40–45 gadi (Filtzer, 2002: 25).

Lietā Nr. 142 “Lietvedība par Oktjabrinas C. apsūdzību pilsoņu personiskā īpašuma zādzībā” kā apsūdzētā figurēja pilsone Oktjabrina C., kas ar savu izteikti devianto dzīvesveidu bija vairākkārt nonākusi milicijas, prokuratūras un arī preses uzmanības lokā. Oktjabrina C. kā regulāra izvirtības perēkļa apmeklētāja ir pieminēta arī publikācijā “Viņi saindē gaisu” (Muraško, 1960: 4). Agrāk vairākkārt par zādzībām tiesātajai sievietei bez noteiktas dzīvesvietas, ar alkohola atkarību kārtējo reizi tika inkriminēta sistemātisku zādzību izdarīšana, tomēr līdzās faktiem par zādzībām lietā figurēja arī fakti par seksuālu pakalpojumu sniegšanu iereibušām personām. Sieviete iepazinās ar iereibušiem vīriešiem, lai tos apzagt.

Lai gan sešas reizes sodītā recidiviste Oktjabrina C. tika aizturēta par virkni zādzību, kas izcēlās ar krāpniecības elementiem, 1962. gada rudenī un ziemā viņa iepazinās ar vairākiem vīriešiem, kurus kopēju iedzeršanu laikā, taksometrā un tramvajā braucot, vīriešu mājās, apzaga. Oktjabrinas C. uzvedībā vērojamas izteiktas seksuālas deviances pazīmes: aizturētā savu rīcību skaidroja kā samaksas ņemšanu par seksuāliem pakalpojumiem, kurus pieprasīja apzagtā tēvs; par šo faktu sieviete bez īpašas kautrēšanās paziņoja arī milicijas darbiniekiem (LNA DZVA, 875. fonds, 1. apraksts, lieta Nr.131., 3–22), kas netieši norāda, ka seksuālu pakalpojumu sniegšana par samaksu vai par alkoholiskiem dzērieniem viņai bija ierasta prakse.

Prokuratūras uzmanības lokā par līdzīga rakstura pārkāpumiem nokļuva arī kāda Marija M., deviņu bērnu māte, kura 1959. gadā tika apsūdzēta izvirtības perēkļa turēšanā, bet pierādījumu trūkuma dēļ attaisnota. Šī pilsone no dažādiem vīriešiem dzemdēja bērnus, lai

sasniegta 10 bērnu skaitu un iegūtu valsts pabalstus un citus daudz bērnu “mātēm \ – varonēm” pienākošos labumus. Apsūdzētā dzīvoja izlaidīgu dzīves veidu, par alkoholu un naudu nodarbojās ar prostitūciju, kā arī kopā ar citām sievietēm apzaga oficerus un karavīrus, kas bija viņas viesi. Bet pēdējie, lai izvairītos no problēmām armijas daļā un šī fakta (dzimumkontakta ar “vieglas uzvedības sievietēm”) negatīvās ietekmes uz karjeru, atsauca savus ziņojumus milicijai (LNA DZVA, 875. fonds, 1. apraksts, lieta Nr. 260., 4).

Par huligānismu, regulāru izrēķināšanos ar mīļākā sievu, draudiem izdarīt slepkavību un personiskā īpašuma bojāšanu (logu sišanu) sodīta pilsone Anfisa G. Milicijas raksturojumā teikts: “Sadzīvē izvirtsusi, satikās ar dažādiem vīriešiem un rīkoja dzeršanas. Ļirgājās par sievu. Sodīta pēc Kriminālkodeksa 24. panta (Huligānisms)” (LNA DZVA, 875.fonds, 1.apraksts, lieta Nr.109., 2–8).

Reizēm prokuratūras redzeslokā nonāca dīvaini precedenti: Jeļena K. apvainoja kādu Uzbekistānas PSR pilsoni izvarošanā, vēlāk atklājās, ka nepatiesu apsūdzību sieviete izvirzījusi tādēļ, ka bijusi dziļa alkohola reibuma stāvoklī un menstruāciju noturējusi par izvarošanas traumas sekām (LNA DZVA, 875. fonds, 1. apraksts, lieta Nr. 9, 3-23).

Kā sieviešu seksuāla deviance pētāmajā laikposmā tika traktētas jebkuras dzimumattiecības, kas pastāvēja ārpus laulības (baznīcas laulības pirmspadomju posmā un padomju Dzimtsarakstu nodaļā noslēgtās laulības padomju posmā) rāmjiem. Respektīvi, laulība bija vienīgā dzimumattiecību legalitātes garantija.

Seksuālas pirmulaulību un ārpuslaulību attiecības, kuras 20. gadsimta 50.–60. gados nebija reta parādība, spriežot pēc publikācijām presē, tieši Daugavpils pilsētas sievietēm kvalitatīvas kontracepcijas līdzekļu un zināšanu par dzimstības regulēšanu trūkuma dēļ nepagāja bez sekām, un seku (nevēlama grūtniecība, ārulaulības bērni) likvidēšana bieži ieguva kriminālu raksturu.

Jau 50. gadu vidū aktualizējās problēmas, kas bija saistītas ar nelegālu grūtniecības pārtraukšanu. Abortnieču vidū bija arvien vairāk turīgu sieviešu, kurām kontracepcijas līdzekļu trūkuma apstākļos bērns (visbiežāk trešā vai ceturtā) dzemdēšana bija pretrunā ar viņu dzīves plāniem. Partijas vadība saņēma simtiem vēstuļu no sievietēm, kurās sievietes pārliecināja ierēdņus atcelt abortu aizliegumu. Tāda situācija motivēja PSRS Veselības aizsardzības ministri Mariju Kovriginu nākt klajā ar oficiālu ziņojumu, kurā, apelējot pie sieviešu un bērnu mirstības statistikas, rekomendēja atcelt abortu aizliedzošo politiku. Tika veikti pasākumi grūtnieču atbalstam, dekrēta atvaļinājuma ilguma pagarināšanai, materiālā pabalsta piešķiršanai daudz bērnu un vientuļām mātēm, pilsoņu izglītošanai ģimenes plānošanas jautājumos (Исупов, 2000: 135). Reproduktīvajai problēmai pēc šo jaunievedumu nostiprināšanas likumdošanas līmenī vajadzētu mazināties, tomēr tā nenotika.

Runājot par laikposmu līdz 1955. gadam, kad PSRS likumdošanā aborti bija aizliegti, “kriminālsodi par abortiem motivēja sievietes veikt vēl ļaunākus noziegumus: sagaidīt dzemdības un nogalināt jaundzimušo” (Исупов, 2000: 135). Lai gan ne Daugavpils prokuratūras, ne preses materiālos netika atrasti fakti, kas norādītu, ka arī Daugavpils pilsētas teritorijā līdz 1955. gadam, kad abortu aizliegums tika atcelts, būtu notikušas jaundzimušo slepkavības, tomēr tas vēl nenozīmē, ka tādi kriminālnozieģumi netika veikti; iespējams, sievietes prata rūpīgi slēpt nozieģuma pēdas, un tādēļ šie kriminālnozieģumi vienkārši netika atklāti.

Arī vēlāk pēc 1955. gada, kad aborti tika legalizēti, šādi smagi nozieģumi

Daugavpilī tika veikti.

Apsūdzētā 28 gadus vecā neprecētā Stropu mikrorajona iedzīvotāja Jefrosinija U. 1961. gada maijā pameta jaundzimušu, divas dienas vecu bērnu, sava mikrorajona mežā egļu biežoknī, un tikai tāpēc, ka laimīgas sagādīšanās dēļ bērnu atrada jauniešu pāris, bērns tika nogādāts medicīnas iestādē un izdzīvoja (LNA DZVA, 875. fonds, 1. apraksts., lieta Nr. 92., 2–32). Jefrosinija U. kā sava noziedzīgā nodarījuma motīvu minēja smagus dzīves apstākļus (kopā ar māti dzīvoja vasarnīcā vienā istabā, kur māte neļāva dzīvot ar bērnu, un pretējā gadījumā viņai būtu jāzaudē dzīvesvieta).

PSRS tika kontrolētas visas sieviešu dzīves nianšes, ieskaitot dzemdību un abortu, laulību un šķiršanās jautājumus. Sievietes dzīve bija bezgalīga skriešana pāri šķēršļiem, cīņa ar grūtībām, ko sauca par “sadzīvi” – īpašu padomju dzīvesveidu (Айвазова, 1998: 66). Tādi sadzīves apstākļi motivēja sievieti “pārkāpt pāri” morāles normām un veikt sociāli neakceptējamās darbības, tostarp nelegālos abortus, kas šādos gadījumos bija ekonomiski motivēti noziedzīgi nodarījumi, saistīti ar dzīvojamās platības šaurību vai sava mājokļa kā tāda neesamību, ierobežotajiem sievietes un ģimenes iztikas līdzekļiem, arī nevēlēšanās apgrūtināt sevi ar sadzīves problēmām un ierobežojumiem, kas rastos līdz ar bērna piedzimšanu. Otrs iemesls bija ārpuslaulību attiecības un līdz ar to sieviešu bailes no sabiedrības nosodījuma: lai gan PSRS pastāvēja formāla vīriešu un sieviešu līdztiesība un līdz ar to sievietes tiesības pašai izlemt par savu ķermeni, arī reproduktīvos jautājumos, sabiedrībā īpaši vecāka gadagājuma cilvēki, kas bija audzināti citā, Brīvvalsts laika sabiedrībā ar citādām morāles normām un no kuriem daudzi bija arī ticīgi, tādas sievietes nosodīja. Lai gan no 1955. gada aborti tika legalizēti un oficiāli veikti medicīnas iestādēs, tomēr sievietes meklēja citus ceļus, lai veiktu abortu un par šo faktu neviens neuzzinātu; legāli veikts aborts medicīnas iestādē šādu anonimitāti negarantēja.

Sievietes, kurām nebija iespējas griezties pie ārsta, veica abortus pašas ar visbarbariskākiem paņēmieniem (Исупов, 2000: 136).

Daugavpilī 20. gadsimta 50.–60. gados nelegālie aborti kā dzimstības regulēšanas mehānisms bija izplatīti samērā plaši (prokuratūras materiālos ir minētas daudzas epizodes vairākās krimināllietās).

Daugavpils prokuratūras 875. fonda krimināllietu materiālos ir fiksēti šādi fakti: 1953. gadā militārpersona Aleksandra Š., kurai jau bija vairāki mazi bērni, mājas apstākļos sev veica abortu pati, un tikai saskaņā ar PSRS Augstākās padomes prezidija dekrētu no 27.03.1953. “Par amnestiju” kriminālprocess tika pārtraukts. Pratināšanas protokolā sieviete atzina, ka šo soli viņai licis spert jau esošo mazo bērnu skaits, sliktie sadzīves un materiāli apstākļi (LNA DZVA, 875. fonds, 1. apraksts, lieta Nr. 229., 2–7).

Ar PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1954. gada 5. augusta lēmumu “Par kriminālatbildības atcelšanu grūtniecēm par aborta veikšanu” tika noteikts: “Atcelt kriminālatbildību grūtniecēm, kas veikušas sev abortu, kas noteikta PSRS Centrālās izpildkomitejas un Tautas komisāru padomes 1936. gada 27. jūnija lēmumā, saglabājot ar šo lēmumu noteikto kriminālatbildību personām, kas veic nelegālos abortus, un personām, kas piespiež sievietēm veikt abortus” (Указ Президиума ВС СССР от 05.08.1954)

Līdz ar šī lēmuma pieņemšanu valstiskā līmenī aborti tika legalizēti, bet sieviešu kriminālvajāšana par abortiem, arī pašrocīgi veiktiem, tika atcelta.

Atgriežoties pie jau apskatītās abortu pašveicējas Aleksandras Š. lietas, tā tika slēgta 1954. gadā, kad spēkā stājās minētais lēmums, kas kopā ar PSRS Augstākās padomes prezidija dekrētu no 27.03.1953. "Par amnestiju" faktiski glāba minēto sievieti no kriminālatbildības un līdz ar to ar nokļūšanu ieslodzījuma vietā – kriminālprocess tika pārtraukts (LNA DZVA, 875. fonds, 1. apraksts, lieta Nr. 229., 2–7).

Šim lēmumam sekoja nākošais, kas kopā ar pirmo nostiprināja abortu legālo statusu PSRS likumdošanas līmenī. Ar PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1954. gada 23. novembra lēmumu "Par abortu aizlieguma atcelšanu" abortus pēc sievietes vēlēšanās legāli varēja veikt tikai valsts ārstniecības iestādēs (Указ Президиума ВС СССР от 23.11.1955)

Minētajā lēmumā teikts: "Abortu aizlieguma atcelšana dod iespēju novērst lielu kaitējumu, ko sievietes veselībai nodara ārpus ārstniecības iestādēm un bieži neizglītotu personu veikti aborti. Mākslīgas grūtniecības pārtraukšanas operācijas pieļaut tikai slimnīcās un citās ārstniecības iestādēs atbilstoši PSRS Veselības aizsardzības ministra instrukcijai. Saglabāt noteikto kriminālatbildību gan ārstiem, gan personām, kurām nav speciālas medicīniskās izglītības, kuras veic abortus ārpus slimnīcām un citām ārstniecības iestādēm" (Указ Президиума ВС СССР от 23.11.1955)

V. Sakeviča un B. Deņisovs atzīst, ka abortu aizlieguma atcelšana likumdošanas līmenī padomju sieviešu vidū provocēja abortu bumu, kas ar katru gadu tikai pastiprinājās. Neraugoties uz to, ka pēc abortu legalizējošo lēmumu pieņemšanas sieviešu mirstība samazinājās, abortu legalizācija nenoveda pie pilnīgas kriminālo abortu likvidācijas (Сакевич, Денисов, 2011).

"Hruščova atkušņa" laikā, attīstoties padomju tiesību jomai, 1955. gadā atkal tika legalizēts aborts (Айвазова, 1998: 66), un to veica ārstniecības iestādēs, tomēr pēc prokuratūras materiāliem redzams, ka bija sievietes, kas joprojām veica abortus nelegāli, jo viņu klientes bija ar mieru maksāt, lai slēptu šo faktu no sabiedrības, kas atklātos, veicot abortu oficiālā medicīnas iestādē. Daugavpils prokuratūras 875. fonda krimināllietu materiālos laikposmā no 1953. līdz 1964. gadam figurē trīs kriminālnoziedzumi nelegālo abortu veikšanas jomā.

Pie kriminālatbildības saukta kāda strādniece Irina B., kura, dzīvojot ar ģimeni un bērniem vienā no strādnieku barakas istabām, bez medicīniskās izglītības vairāku gadu garumā (līdz 1955. gadam) par nelielu atlīdzību (100–130 rubļi) savā un svešos dzīvokļos, antisanitāros apstākļos, ar stikla caurules, kālija permanganāta šķīduma un gumijas katetra palīdzību veica nelegālus abortus četrām pilsonēm (LNA DZVA, 875. fonds, 1. apraksts, lieta Nr. 24., 7).

Apsūdzētā gados veda sieviete Jadviga H. 1964. gadā savās mājās Ilūkstē veica kriminālus abortus divām sievietēm, ar gumijas klizmas baloniņu ievadot dzemdē ziepju šķīdumu. Par paveikto Jadviga H. saņēma atlīdzību 3–7 rubļu (pēc naudas reformas) apmērā, divus pulksteņus un zvērādas cepuri (LNA DZVA, 875. fonds, 1. apraksts, lieta Nr. 184., 2–55).

Sievietes, kas nelegāli veica abortus, strādāja daudz sliktāk par ārstiem oficiālajās slimnīcās, par ko liecina sakropļotās un mirstošās sievietes, kuras kritiskā stāvoklī nokļuva medicīnas iestādēs, tomēr pie viņām vērsās, kad tika pārsniegti abortu termiņi, jo sievietes nevēlējās, lai par viņu "nesmukumu" kļūtu zināms visai pasaulei.

Kāpēc nelegālo abortu veicēju klientes savu organismu uzticēja personām, kurām nav medicīniskās izglītības, kas veica abortus izteikti antisanitāros apstākļos, mājās ar nesterilu instrumentu un ziepju šķīduma vai kālija permanganāta šķīduma palīdzību, kas izraisīja medicīniska rakstura sarežģījumus, paliek atklāts jautājums. Tas bija gan sieviešu kauns sabiedrības priekšā, gan smagie sadzīves apstākļi, bezdarbs, jau esošie vairāki bērni ģimenē, gan partnera neesamība vai destruktīvas partnerattiecības (Крылова, 2017).

Avotu izpēte, analizējot preses un prokuratūras materiālus, izmantojot Daugavpils piemēru, dod iespēju secināt, ka sieviešu seksuālās deviances apkarošana un dažādu noziedzīgu nodarījumu inkriminēšana sievietēm, kā arī sieviešu negatīvā tēla veidošana bija efektīva padomju tiesībsargājošo orgānu metodika cīņā pret sieviešu seksuālu devianci.

Avoti un literatūra

1. **Barkovska, G., Šteimanis, J.** (2005) *Daugavpils vēstures lappuses*. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība.
2. **Dadzis, P.** (1957). Ne kauna, ne goda. *Padomju Daugava*, Nr. 2 (153). 4. lpp.
3. **Filtzer, D.** (2002). Wirtschaft und Gesellschaft in der Nachkriegszeit. Plaggenborg, S. (Hg.), *Handbuch der Geschichte Russlands, Bd. 5/I: 1945–1991. Vom Ende des Zweiten Weltkriegs bis zum Zusammenbruch der Sowjetunion*. Stuttgart.
4. **Korpa, V., Paula, L.** (2010) *Socioloģija*. Jelgava: Jelgavas tipogrāfija.
5. Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils Zonālais Valsts arhīvs (LNA DZVA), 871.fonds (laikraksts «Krasnoe Znamja»: 1962.–1977.g.).
6. Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils Zonālais Valsts arhīvs (LNA DZVA), 875.fonds (Daugavpils pilsētas prokuratūra), 1. apraksts.
7. **Muraško, O.** (1960). Viņi saindē gaisu. *Padomju Daugava*, Nr. 72 (483). 4.lpp.
8. **PMLP** (2018) Latvijas iedzīvotāju skaits pašvaldībās. Pieejams: <http://www.pmlp.gov.lv/lv/sakums/statistika/iedzivotaju-registrs/arhivs.html> [pēdējo reizi sk. 24.05.2018.]
9. **Айвазова, С.** (1998) Свобода и равенство советских женщин. *Русские женщины в лабиринте равноправия (Очерки политической теории и истории. Документальные материалы)*. Москва: РИК Русанова. С. 66-99.
10. **Гудкова, Н.** (1957) Родители и дети. *Красное Знамя*, Nr. 117 (1277), 2. lpp.
11. **Исупов, В.** (2000) *Демографические катастрофы и кризисы в России в первой половине XX века: Историко-демографические очерки*. Новосибирск: Сибирский хронограф.
12. **Крылова, И.** (2017) Источники раскрытия социальной реальности прошлого: материалы Даугавпилсской прокуратуры (1953–1964) о женских уголовных преступлениях. *The 6th International Interdisciplinary Scientific Conference "The Regiona: History, Culture, Language"*. Šiauliai University.
13. **Михайлова, А.** (1964) Лариса Битан развлекается. *Красное Знамя*, Nr. 201 (5204), 4. lpp.
14. Моральный кодекс строителя коммунизма (1961) Pieejams: http://krotov.info/lib_sec/11_k/kom/munizm.htm [pēdējo reizi sk. 11.05.2018.]
15. **Сакевич, В., Денисов, Б.** (2011) *Успехи в снижении количества аборт. Сравнительный анализ изменения структуры методов внутрисемейного регулирования рождаемости в России, Белоруссии и Украине в постсоветский период*. Москва: Научный фонд НИУ ВШЭ. Pieejams: <http://www.demoscope.ru/weekly/2011/0465/tema01.php> [pēdējo reizi sk. 13.05.2018.]
16. **Соболь, Ф.** (1963) Одна веселится – другие платят. *Красное Знамя*, Nr. 74 (4869), 4.1 pp.
17. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 5 августа 1954 года «Об отмене уголовной ответственности беременных женщин за производство аборта». В: *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1954. № 15, ст. 334.
18. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 23 ноября 1955 года «Об отмене запрещения абортов». В: *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1955. № 22, ст. 425.

Arvydas Malonaitis
Lithuania, Vilnius

REVIEW OF THE SIZE AND WEIGHT OF THE AXES USED ON THE TERRITORY OF LITHUANIA IN THE 1ST–16TH CENTURY

ВЕС И ВЕЛИЧИНА ТОПОРОВ I–XVI вв. НА ТЕРРИТОРИИ ЛИТВЫ

Аннотация

В статье рассматривается вес и величина разных типов топоров, использовавшихся на территории Литвы в I–XVI вв. с целью установить: как эти параметры изменялись во времени, посмотреть, что о динамике их трансформаций говорится в археологической литературе. Поэтому для каждого типа топоров были выведены средние показатели по каждому параметру, а отдельный тип рассматривался как одно целое. Анализ данных показал, что примерно до первой половины XV в. величина топоров уменьшается. Однако анализ веса показал иную тенденцию: вес заметно начинает расти со второй половины XV в., когда появились топоры с плоским угловатым обухом, предназначенным для топорича овального сечения. Таким образом, на базе полученных результатов можно заключить, что те положения, в которых о топорах I тыс. говорится как о малых, несовершенных, неэффективных, а о топорах X–XIII вв. как о больших и тяжёлых, являются ничем не обоснованными или обоснованными на визуальных наблюдениях малого количества экземпляров, поэтому должны быть скорректированы.

Ключевые слова: втульчатые топоры, узколезвийные проушные топоры, широколезвийные топоры, вес, величина.

Key words: socketed axes, narrow-bladed blunt-ended axes, wide-bladed axes, size, weight.

Summary

The article sets out to review the size and weight of the axes used on the territory of Lithuania in the 1st–16th century in order to determine how these parameters changed over time and how well-founded the statements on the dynamics of these parameters appearing in archaeological literature are. To that end, the average values of axe size and weight were calculated, i.e. their individual type was regarded as a whole. The data analysis revealed a clear trend of decreasing axe size until the 14th–first half of the 15th century. The weight analysis showed a different trend – axe weight demonstrated a significant growth from the second half of the 15th century only, after the axes with angular flat butts designed for the fitting of the haft with an oval cross-section came into use. Consequently, occasional statements on the small size, imperfection and inefficiency of the 1st millennium axes and the large size and heavy weight of the 10th–13th century axes appear ill-founded or based on the visual observations of their small number only, and they should therefore be corrected.

Introduction

The article reviews the size and weight of the axes used on the territory of Lithuania in the 1st–16th century in order to find out how these parameters changed over time and how well-founded the statements on the dynamics of these parameters appearing in archaeological literature are. To that end, the average values of axe size and weight were calculated without focusing on the internal weight and size dynamics of individual axe types and their causal relationships, i.e. their individual type was regarded as a whole. For the sake of comparison, the average values of the main interval were additionally calculated with size and weight distribution diagrams as the starting point (Fig. 1); a significant difference in quantity can be seen on their left and right side.

As seen in Fig. 1, the number of axes under investigation is uneven. For the most part, it was determined by objective reasons: socketed and narrow-bladed blunt-ended axes had been in use for nearly a millennium, making them a common exhibit in museums, whereas the period of existence of other axe types was rather short, and the number of available artefacts is naturally smaller. The fact that the number of axes under investigation varies significantly does not essentially influence the reliability of calculations. Most importantly, axes have to be sufficiently varied in respect of size and weight. What is more, the given number is total, but it may vary with regard to individual parameters within each axe type.

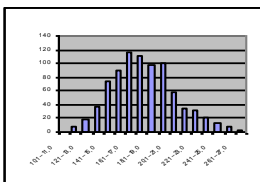
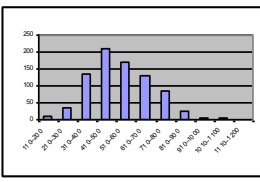

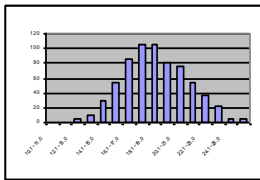
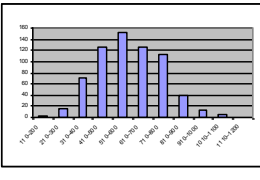

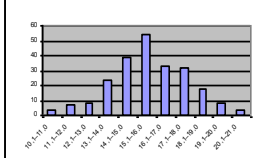
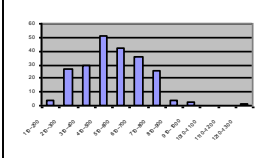

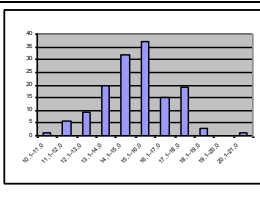
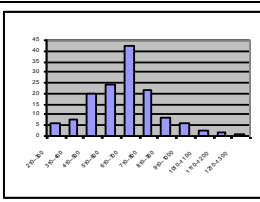

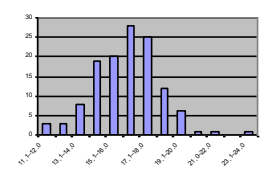
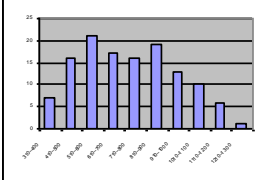
Axe type and chronology	Main shape	Number	Size distribution diagrams	Weight distribution diagrams
narrow-bladed socketed axes, 1 st -9 th c.		818		
narrow-bladed blunt-ended axes, 1 st -10 th c.		671		
wide-bladed axes, 10 th -13 th c.		229		
wide-bladed axes, 14 th -15 th c.		144		
wide-bladed axes, 15 th -16 th c.		131		

Fig. 1. Types and shapes of the axes used on the territory of Lithuania in the 1st-16th century, their number, diagrams of the distribution of the main parameters

Axe size

The size of the metal part of the axe is considered a distance from the top of the butt or the edge of the socket to the most bent edge of the blade. The measured distance in the case of size distribution within an axe type was divided into 1 cm intervals. In the case concerned, actual sizes were measured and the average value was calculated (Fig. 2-3). For the sake of comparison, the average values of the main interval were calculated as

well. As it can be seen, there are differences between the data, but they are not very significant. However, it only seems like that at first sight, because the size of the axes in question is conditionally close. It is evident when comparing size distribution diagrams, in particular their main intervals, featuring numerous overlaps (Fig. 1). Such a tendency was already observed before, and to evaluate it better, the size (height) of the available axes was divided into conditional size intervals: small (up to 15.0 cm), average (from 15.1 to 20.0 cm), and large (over 20.1 cm) (Malonaitis, 2008: 32). The so called average-sized axes dominate among all axe types.

Axe type and chronology	Average size (cm)		Average weight (g)	
	whole interval	main interval	whole interval	main interval
narrow-bladed socketed axes, 1 st –9 th c.	18.0	17.6	532.9	534.1
narrow-bladed blunt-ended axes, 1 st –10 th c.	18.7	18.4	569.0	564.1
wide-bladed axes 10 th –13 th c.	15.7	15.9	514.1	476.0
wide-bladed axes, 14 th –15 th c.	15.2	15.4	637.4	637.7
wide-bladed axes, 15 th –16 th c.	16.7	16.4	727.3	700.8

Fig. 2. Dynamics of change of the size and weight of the 1st–16th century axes.

The findings are, in fact, very significant and show a very clear trend – the decrease in size. Narrow-bladed blunt-ended axes are the largest, whereas the wide-bladed axes of the 14th–15th century are the smallest ones. Of course, we can only speak like that when viewing them as a whole. Many things can be found within each axe type. This especially applies to the axes of the 1st–10th century whose size distribution intervals, i.e. the distances between the smallest and the largest ones, are broad, e.g. it accounts for 16.1 cm in the case of socketed axes and 15.7 cm in the group of narrow-bladed blunt-ended axes. For the sake of comparison, it makes up 10.7 cm in the case of the 10th–13th century axes, 10.0 cm in the group of the 14th–15th century wide-bladed axes and 11.7 cm as far as the wide-bladed axes of the 15th–16th century are concerned.

Though the calculations show that narrow-bladed blunt-ended axes are the largest ones, it is not absolutely accurate with respect to socketed axes. This inaccuracy is concerned with the structure of the socketed axe. In contrast to the usual fitting of the haft into the butt, the hook-shaped haft of socketed axes used to be fitted from the top into the cylinder-shaped socket, resulting in some 3–5 cm high elbow above the edge of the iron socket, and the actual construction had to be much larger. However, it is not possible to determine it, as the haft is already decayed, and we can only measure the remaining iron part. The occasionally impressive size of socketed axes reflects in the size of the following axes, e.g. Zastaučiai, ŽAM 5080/812 (26.8 cm), 5248/979 (26 cm); Žviliai, k. 74, LNM

not inv. (26.6 cm); Rukuižiai, VDKM 1685:46 (25.8 cm); Šaukėnai, k. 40, LNM AR 656:72 (25.8 cm); Skrandėnai, k. 1, ŽAM 30/980 (25.5 cm). If we add several more centimetres to the above figures, we will get a rather bulky tool of nearly 30 cm. Some narrow-bladed blunt-ended axes found in Diktarai (UKM 383; 26 cm), Ivoškiai (ŠAM 281; 25.5 cm), Kairėnėliai (LNM AR 632:25; 25.1 cm), Pailiai (ŠAM 419; 25.5 cm), Pašušvys (LNM EM 5:14; 25.6 cm), Plinkaigalis (LNM AR 700:1147; 25.3 cm) as well as an axe whose place and circumstances of discovery are not known (LNM AR 384:142; 26.2 cm) are also close to the above axes.

The calculations revealed that the 10th–13th century axes are considerably smaller compared to the axes mentioned above. Though they also vary in size, there are no such extreme differences as in the case of socketed and narrow-bladed blunt-ended axes; the whole size interval is rather compact, with a shift towards smaller ones and without a single artefact exceeding 21 cm. This fact is well illustrated by the average value of the main interval provided in Fig. 2, which is slightly larger than the average value of the whole interval. The above data do not support the statements of some authors claiming that heavy and bulky wide-bladed axes with the blade widening towards the haft, which came to be used on the territory of Lithuania at the turning point between the millennia, were much more perfect compared to the axes of the previous period (Kazakevičius, 2007: 340; Volkaitė-Kulikauskienė, 1978: 53–54; 2001: 228–229). As shown in the previous review of these axes, except for their wide blade, they are very close to earlier narrow-bladed blunt-ended axes with regard to all other constructional features, including the size and shape of the butt and the size and shape of the wedge (Malonaitis, 2011: 3–13).

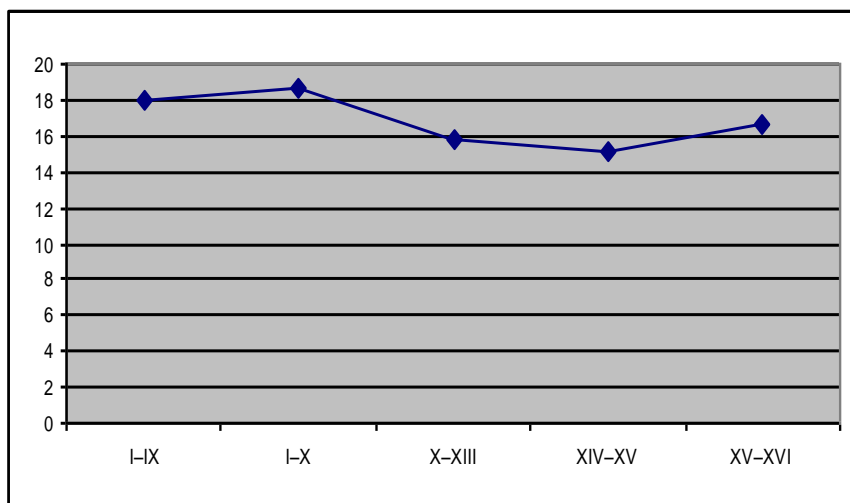

Fig. 3. Dynamics of change of the size of the 1st–16th century axes in graphical expression.

The axes of the later – 14th–16th century – period are usually discussed as a whole by occasionally distinguishing their two types (Kuncevičius, 2005: 161–163; Svetikas, 2011: 48–84, 97–133, 143–164, 188–197). However, their more in-depth analysis shows that it does not suffice to classify them into different types only (Malonaitis, 2013: 3–17). They are absolutely different axes and they should be addressed separately, especially considering that their dividing chronological limit is sufficiently clear (Svetikas, 2011: 48–84). This is the approach followed in the current review.

The calculations show that the wide-bladed axes of the 14th–15th century are the smallest ones among all the axes under discussion (Fig. 2). As in the case of the 10th–13th century axes, the average value of the main size interval is slightly larger than that of the whole interval, i.e. it shows a shift towards the smaller ones, and their whole size interval covers barely 10 cm and essentially ends at a 20 cm boundary. Generally, they seem very compact with respect to size, weight, and blade-width. In terms of size, the axes of the 15th–16th century are close to them, but they are already larger. Their major difference is a large, flat and angular butt intended for the fitting of an oval cross-section haft. It seems that it was quite an innovation for smiths, which also opened new opportunities – it gave rise to several variations of the butt and the head; large axes with narrow blades not typical of this period occasionally appear as well. Despite increased diversity, it does not have a decisive influence on size. We could therefore evaluate the size of these axes as the start of their final settlement.

Axe weight

Axe weight is one of the main parameters, which is tightly linked with the size of the metal part of the axe and is often determined by the specific purpose or conditions of axe making. However, the direct link between axe size and weight is not always clear. For instance, out of the six socketed axes mentioned above, the link is direct in a single case only (Šaukėnai, k. 40, LNM AR 656: 72 (25.8 cm; 1,040 g)), whereas the weight of others does not reach 900 g. The situation of narrow-bladed blunt-ended axes, where the direct link can also be seen in a single instance, is similar (Diktarai, UKM 383; 26 cm; 1,020 g). The heaviest axe out of all the axes covered in the present study is a wide-bladed axe of the 10th–13th century weighting 1,260 g, but its size accounts for barely 21 cm. After reviewing axe size and weight, we can find a number of cases where the axes of different size have the same weight and vice versa. This can be explained by a differently made axe head, which resembles a wedge when viewing from the front side (Malonaitis, 2008: 28, 94; Fig. 12, Fig. 47). The wider it is, the more mass is concentrated in it and the heavier the axe is. In some cases, it is also influenced by the width of the butt or the socket, and the length of the head itself. The wedge itself does not always look like an inverted isosceles triangle. It is more common to find an axe where the lateral sides underneath the butt approach one another and further narrow down towards the blade by maintaining the shape of a triangle. However, variations where the wedge is close to a wide triangle or it gets very close to a really narrow shape can be found as well.

The results of the calculation show a slightly different trend compared to the case of axe size – a slight variability of weight at the beginning and its prominent growth afterwards (Fig. 2, 4). Differences between the data are also marginal, because the weight of most of the axes is close, and distribution diagrams also show considerable overlapping (Fig. 1). In contrast to size, there are no significant variations in weight intervals; it accounts for 1,000 g in most of the cases, whereas upward or downward variations account for several tens of grams only. It is more uniform in the case of the 15th–16th century wide-bladed axes only – slightly more than 900 g, with the start of the interval at 320 g.

To discuss the findings, two important moments require a special mention. The first is concerned with the wide-bladed axes of the 10th–13th century. As seen in Fig. 4, the

average value of the whole weight interval marginally exceeds 500 g, while the average value of the main interval does not even reach this figure. It is the group of the lightest axes. In fact, it has already been mentioned that the heaviest axe of all the axes was found in this group as well (LNM AR 384: 164). However, it is the sole instance. Three axes, with their weight ranging from 900 to 1,000 g, are closest to it. Hence, we could consider them as isolated cases only. Of course, it may also be a coincidence, and there is much we do not know. Despite the above, the tendency is very clear, and it does not support the belief that the narrow-bladed axes of the 1st millennium were replaced with large and heavy wide-bladed axes. If we take their size into consideration, we will get the lightest and probably the smallest axes.

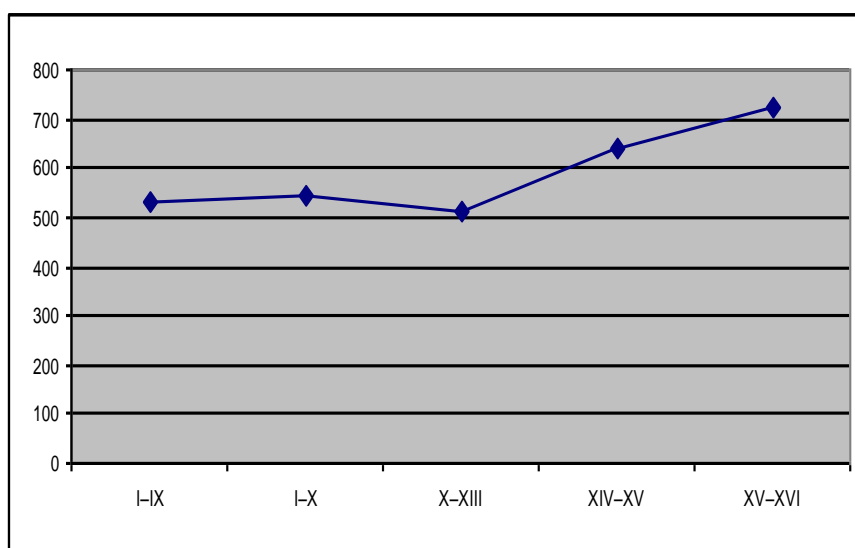

Fig. 4. Dynamics of change of the weight of the 1st–16th century axes in graphical expression.

Yet another moment is concerned with the wide-bladed axes of the 15th–16th century. Though there is nothing peculiar about their size, they are the heaviest axes in terms of weight. It is well illustrated by the fact that out of 129 axes under analysis, as many as 17 artefacts weigh over 1,000 g, whereas the number of the axes whose weight ranges from 900 to 1,000 g equals to 13. For the sake of comparison, it should be said that out of 144 earlier axes of the 14th–15th century, 6 artefacts weigh more than 1,000 g. As mentioned before, the reason of the prominent weight growth is concerned with the emergence of an essentially new, contemporary, axe with an oval cross-section haft fitted into a relatively large, angular and flat butt. Such a haft shape opens absolutely new opportunities compared to an ordinary stick, which served as the haft of all round-butt axes. However, to exploit the opportunities, a heavier metal part of the tool was required. What is more, the butt already gained an independent function – with a flat top, the axe could not only be used for cutting, chopping, splitting and dressing but also for hammering or similar activities. However, first of all, the link between the haft and the metal part had to be reliable. As a result, the butt enlarged in the direction of the longitudinal axe of the metal part (the haft hole already featured the shape of an extended oval) by retaining the overall height (size) of the metal part not enlarged, and the thickness of its walls became uniform along its overall perimeter with the butt occasionally prolonged towards the haft.

Certain changes occurred in the axe-head – axes with the rear part of the head featuring an acute angle took the lead. At least in technical terms, the above characteristics had to contribute to the increase in weight. It is likely that adjustments to a different fitting of the haft were required, i.e. the fitting applied today, though, if necessary, an oval haft could also be fitted into the butt by old means, through the front side of the butt, especially if the haft is straight.

We already know the result of the changes – the contemporary axe. However, back then, it was only the beginning, and there was still a long way to go to its finished shape. Nevertheless, with certain reservations, we can at least compare the heaviest axes of the group discussed above with present-day builder's or carpenter's axes with respect to axe weight and size.

Conclusions

1. The review of the weight of the axes used in Lithuania in the 1st–16th century revealed an obvious trend of decreasing size. The socketed axes and the narrow-bladed blunt-ended axes used in the 1st millennium were the largest, whereas the axes of the 14th–first half of the 15th century were the smallest ones. After the emergence of contemporary type axes in the 15th century, their respective size settled as well.

2. The review of axe weight showed a different tendency – the wide-bladed axes of the 10th–13th century are the lightest ones. Weight shows a prominent increase from the second half of the 15th century with the arrival of the axes with angular flat butts designed for the fitting of the haft with an oval cross-section. Consequently, the butt increased, the thickness of the walls became uniform along the whole perimeter, and the rear part of the head slightly changed – all that contributed to the increase in weight by retaining a conditionally small size.

3. Occasional statements on the small size, imperfection and inefficiency of earlier axes appear to be ill-founded or based on visual observations of their small number only, and they should therefore be corrected.

References

1. **Kazakevičius, V.** (2007). Vikingų ir baltų genčių konsolidacijos laikotarpis. *Lietuvos istorija. Geležies amžius*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, No. 2, pp. 318–399.
2. **Kuncevičius, A.** (2005). *Lietuvos viduramžių archeologija*. Vilnius: Versus aureus, pp. 200.
3. **Malonaitis, A.** (2008). *Geležiniai siauraašmeniai kirviai Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, pp. 308.
4. **Malonaitis, A.** (2011). Plačiaaašmeniai vėlyvojo geležies amžiaus kirviai: bendroji apžvalga. *Istorija*, No. 82, pp. 3–13.
5. **Malonaitis, A.** (2013). XIV–XVI a. kirviai: pagrindinių parametrų apžvalga. *Istorija*, No. 91, pp. 3–17.
6. **Svetikas, E.** (2011). *Žalgirio epochos lietuvių ir žemaičių karių kapai su ginklais*. Vilnius: Diemedžio leidykla, pp. 236.
7. **Volkaitė-Kulikauskienė, R.** (1978). Žemdirbystė, gyvulininkystė ir medžioklė. *Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII amžiuje*. Vilnius: Mokslas, pp. 48–72.
8. **Volkaitė-Kulikauskienė, R.** (2001). *Lietuva valstybės priešaušriu*. Vilnius: Vaga, pp. 471.

Vitālijs Šalda
Daugavpils Universitāte
Latvija, Daugavpils

DIVU DIKTATŪRU IZPOSTĪTA DZĪVE (NIKOLAJS SPAČKOVŠ 1913–1946)

**LIFE DESTROYED BY TWO DICTATORSHIPS
(NIKOLAY SPACHKOV 1913–1946)**

Summary

The article is devoted to the unsuccessful experience of a member of the Communist Youth Organization of Latvia and the underground organization N. Spachkov: he resisted the dictatorial regime of Ulmanis and died in the USSR GULAG camp. The officials of the Political Department of the Republic of Latvia made N. Spachkov collaborate with them. In 1940, due to the betrayal of the Head of the Department, information about the Department's agents came to the new government. Although there were no facts about Spachkov's guilt in the underground activists' arrests, in March 1941, Military Tribunal of the Baltic military district sentenced him to 10-year correctional works. He died because of pulmonary tuberculosis in November 1946. Stalin's dictatorship completed what the dictatorial regime of Ulmanis had started.

Key words: Nikolay Spachkov, dictatorial regime of Ulmanis, communist underground, Stalin's dictatorship, GULAG.

Atslēgas vārdi: Nikolajs Spačkovs, Ulmaņa diktatoriskais režīms, komunistiskā pagrīde, Staļina diktatūra, Gulags.

Anotācija

Raksts veltīts bijušā latviešu komjaunieša, pagrīdnieka N. Spačkova neveiksmīgajai pieredzei cīņā pret K. Ulmaņa diktatūru un viņa dzīves noslēgumam PSRS Gulaga nometnēs. Latvijas Republikas Politpārvaldes darbinieki piespieda N. Spačkovu piekrist sadarboties ar pārvaldi. 1940. gadā Politpārvaldes priekšnieka nodevības rezultātā ziņas par pārvaldes aģentiem nonāca LPSR IeTK rīcībā. Kaut nebija ziņu par N. Spačkova vainu, dēļ cietušie pagrīdnieki 1941. gada martā Baltijas kara apgabala Kara tribunāls piespieda viņam 10 gadus labošanas darbu nometnē. Mira viņš ar plaušu tuberkulozi 1946. gada novembrī. Faktiski staļiniskā diktatūra pabeidza jau K. Ulmaņa diktatūras aizsākto.

Raksts veltīts vienkārša Latvijas puīša dzīvei, kuru izpostīja divas diktatūras – K. Ulmaņa un J. Staļina diktatūra. Nikolaja Spačkova dzīves stāsts, kaut arī ļoti nepilnīgs, var kalpot ne tikai kā liecība par zināmu laikmetu, bet arī izraisīt interesi par jau vairāk nekā 20 gadus Latvijā aktuālo “čekas maisu” jautājumu.

Teiciens “Cilvēks ir pats savas laimes kalējs” lielu vēsturisku notikumu laikmetos ļoti bieži nav piemērojams. Tā tas notika arī ar Nikolaju Spačkovu. Ziņas gan par viņu ir saglabājušās visai trūcīgas. Kā avoti izmantoti Nikolaja Spačkova 1941. gada februārī–martā tapusī Latvijas PSR VDTK krimināllieta (7¹), daži N. Spačkova personīgie

¹ Teksta labākai pārskatāmībai te un tālāk šajā rakstā iekavās aiz konkrētā teksta fragmenta dots avota vai literatūras vienības numurs, nevis konkrēta atsauce.

dokumenti, kuri glabājas raksta autora personīgajā arhīvā, kā arī Nikolaja mātes un māsas atmiņas.

Nikolajs piedzima 1913. gada 5. maijā Jēkabpilī vienkāršā pilsētnieku ģimenē. Tēvs – Vasīlijs Spačkovs (1882–1839) – vietējais krievs, mācījies par aptiekāru, taču nebija izturējis gala pārbaudījumu. Pats apgalvoja, ka viņam kā krievam bija “piekasījušies” vācu eksaminatori, taču, cik tas atbilda patiesībai, grūti spriest, jo cilvēkiem raksturīgi savu vainu, neizdarību utt. novelt uz citiem.

Māte Matilde, dzimusi Māršava (1888–1987), Jaunjelgavas apkārtnes latviešu zemnieka meita. Toreizējās izglītības sistēmas rusifikācijas apstākļos, nespējot saprast skolotāju, kurš runāja tikai krievu valodā, bija spiesta pārtraukt mācības un apgūt šuvējas profesiju.

Par Spačkovu ģimenes pirmskara dzīvi tuvāku ziņu nav. 1915. gadā, fronteī tuvojoties Jēkabpilij, ģimene devās bēgļu gaitās, nonākot Krievijas pilsētā Rževā. Vietējie iedzīvotāji skatījās uz atbraucējiem ar neuzticību, jo tie bijuši pārāk “glauni” ģērbusies, izskatījās pēc “*ņemciem*” (vāciešiem), “*bariniem*” (kungiem). Vasīlijs iekārtojās darbā par dzelzceļa stacijas noliktavas pārzini, bet Matilde pelnīja, šujot pēc valsts pasūtījuma marles “gāzmaskas”, vēlāk “*fufaikas*” (ar vati pildītas vestes vai jakas). Meža malā nevienam nepiederošā zemē ģimene audzēja kartupeļus pārtikai, par ko vietējie iedzīvotāji brīnījās. Nākamā gada agrā rudenī Spačkovu kartupeļu raža tika nozagta. Dzelzceļa darbiniekiem bija iespējams salīdzinoši brīvi braukt uz Krievijas valsts dienvidiem, lai sāli un petroleju samainītu pret labību. Spačkovu ģimene dzīvoja pusbadā. Ap 1920. gadu ģimene devās atpakaļ uz Latviju, bet no Krievijā sagādātās iedzīves neko nedrīkstēja vest līdzī. Šujmašīna tika izjaukta, detaļas atsevišķi iepakotas, tā pārvedot pāri Krievijas – Latvijas robežai. (19)

Atgriežoties Jēkabpilī, Vasīlijs devās meklēt darbu uz šaursliežu dzelzceļa (lai strādātu uz “mazā bānīša”), bet nokavēja, jo iepriekšējā dienā cits darbinieks jau bija pieņemts. Ar to sākās Spačkovu ģimenes likstas. Vasīlijs, kurš pirms izbaušanas no Latvijas bija strādājis par zvērināta advokāta palīgu, kļuva par iecienītu “kaktu advokātu”: konsultēja tieslietās, rakstīja lūgumrakstus. Vasīlija sarunas ar klientiem bieži notika “pie glāzītes”, nereti klienti par pakalpojumiem norēķinājās ar alkoholiskajiem dzērieniem, valsts “kaktu advokātiem” noteica augstus nodokļus. Vasīliju “*ķēra trieka*”, no kuras viņš vairs neatlaba, un dzīvi beidza Jēkabpils nespējnieku patversmē. Jāpiebilst, ka 1924. gadā piedzima Nikolaja Spačkova māsa Zinaīda.

Māte viena audzināja divus bērnus. Matilde bija dāmu iecienīta šuvēja, viņai bija iespējams turēt 1–2 mācekles. Taču mazpilsētā bija arī konkurence, iztiku pelnīt nenācās viegli.

Nikolajs mācījās Jēkabpils valsts komercskolā. Ir saglabājusies 1933. gada martā izsniegtā skolnieka apliecība un 1933. gada jūnijā izsniegtā pagaidu apliecība, ka “Nikolajs Spačkovs ir sekmīgi nobeidzis komercskolas kursu un izturējis gala pārbaudījumus”. Māte Matilde stāstījusi, ka dēlam bija jāmacās bez mācību grāmatām, jo tās bija dārgas, un mācību laikā Nikolaja sekmes nav bijušas izcilas. Bet gala pārbaudījumos, kuros piedalījušies arī “Rīgas kungi”, Nikolajs saņēmis augstus vērtējumus. Skolas gados un arī vēlāk Nikolajs nodarbojās ar sportu, spēlēja futbolu, volejbolu, boksējās. (Māte Matilde un māsa Zinaīda Nikolaju atpazīna Latvju Mazās

enciklopēdijas ieliktnī "Sports" attēlā Nr. 7. "Boksa sacīkste", kur nofotografēta boksa cīņas epizodē. (10; 2336.sl.)). Nikolajam patika zīmēt, viņš iemācījās spēlēt tēva dāvināto vijoli (nav ziņu par to, ka viņam to kāds būtu mācījis). Zēns bija spējīgs, bet augstāk par diletanta līmeni nepacēlās. Nikolajs vēlējās studēt. Tā kā māte nevarēja sniegt materiālu atbalstu, iestāties universitātē viņš pat nemēģināja. Skolas laikā ieguva "kreisus" uzskatus. Māte atcerējās, ka dēla draugi bijuši t. s. "siseņi" – paramilitārās Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas sporta organizācijas "Strādnieku sports un sargs", kas pastāvēja no 1921. gada līdz 1934. gadam, biedri.

Pēc skolas beigšanas Nikolajam Spačkovam tika piedāvāts darbs kantorī, ko viņš noraidīja, jo nevēlējās būt par "buržuju" pakalpiņu. Tā vietā Nikolajs mēģināja pelnīt naudu kā plostnieks Daugavā. Pēc nevēlēta upes ūdens iedzeršanas Nikolajs smagi saslima ar tīfu. Pēc izveseļošanās Spačkovs pelnīja iztiku ar gadījuma darbiem. Kā strādnieks tika iesaukts armijā: no 1935. gada 1. aprīļa līdz 1936. gada 31. martam Nikolajs Spačkovs dienēja 12. Bauskas kājnieku pulkā. Komandiera raksturojums: "Uzvešanās laba, dienestu izpilda labi, labs kareivis." (17) Kā Nikolajs norādījis, iespējams, laba atsauksme bija tāpēc, ka sportoja kopā ar virsniekiem.

Pēc Nikolajam Spačkovam izvirzītā apsūdzības raksta var noprast, ka no 1929. gada līdz 1935. gadam Spačkovs darbojies "komjaunatnē", tikai pēc iesaukšanas armijā viņam nācās darbību komjaunatnē pārtraukt. Pēc māsas Zinaīdas stāstītā Nikolaju policija turēja aizdomās par revolucionāru darbību. Spačkovs vairakkārt pirms 1. maija svētkiem uz dažām dienām tika arestēts. Zinaīda norādījusi, ka Nikolajs pilsētas apkārtnē naktī ir izkāris sarkanu karogu, bet no rīta, lai neradītu aizdomas, sporta tērpā skrējis mājās. Pēc N. Spačkova liecības krimināllietā 1937. gadā mātes Matildes Spačkovas dzīvoklī notika kratīšana, bet nekas aizliegts netika atrasts. 1937. gadā Nikolajs divas reizes ir izsaukts pie vietējā Politiskās policijas aģenta H. Zēberga, lai pierunātu kļūt par ziņotāju (7; 7. lpp.), bet, kā norādījis N. Spačkovs, nesekmīgi.

1938. gadā N. Spačkovs pārcēlās dzīvot uz Rīgu, sākotnēji strādāja gumijas fabrikā "Varonis". Darbs "Varonī" Nikolajam nepatika. Pēc divām nedēļām, pavadītām bez darba, Spačkovs iekārtojās darbā fabrikā "Bekona Eksports" "pie desu žāvēšanas", kur maksāja 44 santīmus stundā, mēnesī bija iespējams nopelnīt ap 80 latiem. Par dzīves vietu [kopā] "ar policiju" (domājams, līdz ar dzīves vietas reģistrāciju) bija jāsamaksā 20 Ls [mēnesī] (16). 1938. gada 6. jūlijā Nikolajs Spačkovs iestājās "Gaļas produktu rūpniecības strādnieku arodbiedrībā" (3). 1940. gada 1. maijā, "izpildot Valsts Prezidenta 1940. gada 11. aprīļa rīkojumu", N. Spačkovs saņēma Rīgas kara aprīņķa priekšnieka uzaicinājumu ierasties apmācībās (18). Pēc mātes Matildes atmiņām Nikolajs tika iesaukts armijā, bet nav zināms, uz cik ilgu laiku.

1940. gada revolūcijas² dienās Nikolajs Spačkovs bija Rīgā, aktīvi piedalījās notikumos. Autoram šķiet, ka ir redzējis N. Spačkovu, fiksētu kinohronikā kādas demonstrantu kolonas pirmajā rindā. To apgalvot būtu iespējams tikai pēc visu 1940. gada vasaras kinohroniku izskatīšanas un ekspertīžu veikšanas.

N. Spačkovam tika uzdots pildīt miliča pienākumus kādā no Jēkabpils aprīņķa pagastiem. Nav zināms, kurš devis šādu uzdevumu Špačkovam. Māte atcerējās, ka

² Autors piekrīt vēsturnieka Ē. Žagara veiktajai 1939.–1940. gada notikumu periodizācijai: 1) kapitulācija, 2) okupācija, 3) revolūcija, 4) aneksija (20).

Nikolajs bijis nelaimīgs, viņam nepiemitušas kādas varas ambīcijas, kā arī nav gribējis nēsāt ieroci. Māsa atcerējās, ka uz jautājumu, kā Nikolajs vērtē jauno, “sociālistisko” iekārtu, izvairīgi atbildējis, ka “nav jau tā, kā pagrīdnieki bija gribējuši un par ko cīnījušies”.

1941. gada 4. februārī Nikolajs Špačkovs tika arestēts, ieslodzīts sākotnēji Jēkabpils cietumā, tad pārvests uz Rīgu un apsūdzēts pēc Latvijas PSR no 1940. gada 26. novembra spēkā esošā KPFSR Kriminālkodeksa (1926. gada redakcijā) sadaļas “Sevišķā daļa” 1. daļā, 58–13 pantā minētā “valsts nozieguma” “par aktīvu cīņu pret strādnieku šķiru un revolucionāro kustību”³.

Tālākās ziņas iegūtas no Latvijas PSR VDTK krimināllietas, saturošas apsūdzības rakstu, prokurora lēmumu, kara tribunāla sagatavošanas sēdes un paša tribunāla sēdes protokoliem un sprieduma (7, 2–18. lpp.).

1941. gada 8. marta apsūdzības rakstā norādīts, ka N. Spačkovs no 1936. gada līdz 1940. gadam bijis Latvijas Republikas Politiskās policijas pārvaldes (sarunvalodā “*Politpārvaldes*”) aģents ar segvārdu “Goba”, kurš 1936–1938. gadā sniedzis ziņas par Jēkabpils iedzīvotājiem, bet 1938.–1940. gadā Rīgā, strādājot “Bekonu Eksportā”, sekojis strādnieku noskaņojumam, sniedzis ziņas par komunistu Hugo Litki (1909–?), kurš pēc tam tika arestēts. Apsūdzēto atmaskojot divu liecinieku (viens no tiem bija jau minētais H. Litke, bet apsūdzības rakstā un prokurora lēmumā minēts vēl viens liecinieks, kura vārds gan tālāk lietā neparādās) un apsūdzētā Arvīda Levana, kurš kā Politpārvaldes aģents bija arestēts jau 1940. gada 23. augustā (15; 447. lpp.), liecības un “politpārvaldes materiāli.” Bijušais Latvijas Politiskās pārvaldes, Drošības policijas departamenta vadītājs Jānis Fridrihsons-Skrauja (1892–1941) ne tikai nebija parūpējies par aģentūras lietu iznīcināšanu, bet vēl vairāk – no PSRS atsūtītajiem PSRS IeTK Operatīvās grupas darbiniekiem sniedza liecības par Latvijas Politpārvaldes struktūru, darbību, metodēm un aģentūru. Šie Operatīvās grupas darbinieki ātri iekļāvās t. s. Tautas valdības iekšlietu ministra biedra un Politiskās policijas priekšnieka Vikentija Latkovska (1899–1983) vadītajā pārvaldē, kurā tika nomainīta vecā vadība un darbinieki. No 1940. gada 17. jūnija līdz 1940. gada 5. augustam Politiskā pārvalde jau bija arestējusi 184 cilvēkus: pamatā bijušos Politpārvaldes rajonu darbiniekus, aģentus, Latvijas armijas štāba informācijas daļas darbiniekus, policistus, tiesu – izmeklēšanas darbiniekus, cietumu uzraugus un valsts amatpersonas ar mērķi izziņāt aģentūru, arī bijušos aģentus – provokatorus, kuri savulaik darbojās komunistiskās pagrīdes rindās (1; 29. lpp.). Politpārvaldes materiālos bija atrastas ziņas par N. Spačkovu kā tās aģentu. Izmeklēšanā viņš savu vainu atzina. 1941. gada 19. martā notika kara tribunāla sagatavošanas sēde, kurā tika nolemts lietu izskatīt “slēgtā sēdē, bez apsūdzētāja un aizstāvja”, bet izsaucot liecinieku H. Litki.

1941. gada 21. martā apsūdzētais Nikolajs Spačkovs pieprasīja latviešu tulku Baltijas atsevišķā kara apgabala kara tribunāla sēdei, kura krievu valodā notika 25. martā bijušā Tautas, vēlāk Aizsargu, tagad Arodbiedrību namā.

Tribunāla sēdē N. Spačkovam vajadzēja mēģināt un viņš arī mēģināja mazināt savu nodarījumu. Salīdzinot Spačkova teikto ar H. Litkes liecību, rodas iespaids, ka daļēji Spačkova teiktajam var uzticēties. Sadarbību ar politpārvaldi pirms 1938. gada

³ Kopš 1940. gada 26. novembra, kad Latvijā stājās spēkā KPFSR Kriminālkodekss, Kriminālprocesa kodekss, Civillkodekss, Civilprocesa kodekss un Darba likumu kodekss, tiem bija atpakaļejošs spēks (1; 12. lpp.).

N. Spačkovs noliedza. 1938. gadā, strādājot “Varonī” un dzīvojot pie H. Litkes brāļa, vedis revolucionāra satura sarunas ar H. Litki. Tajā laikā Litke aicinājis N. Spačkovu iestāties Komunistiskajā partijā. H. Litke arī paziņojis partijas sapulcē, ka N. Spačkovs Komunistiskajā partijā ir uzņemts. (N. Spačkova vārds LKP biedru kartotēkā nav atrodams). Pēc tam N. Spačkovs tika aicināts pie fabrikas direktora, kur to sagaidīja Politpārvaldes aģents Maže. Polippārvaldes aģents parādījis kāda komunistu foto, kurš esot sniedzis ziņas par N. Spačkovu, Maže ar draudiem [var pieņemt, ka draudēts ar cietumu] piespiedis Nikolaju sniegt ziņas par fabrikas strādnieku politisko noskaņojumu. Acīmredzot Nikolajs nav vēlējis doties cietumā vai atkārtot Friča Gaiļa (1911–1933) likteni, kurš mīklainos apstākļos gāja bojā, izkrītot no Politpārvaldes ēkas 4. stāva loga.⁴

N. Spačkovs uzrakstījis ziņojumu, ka strādnieki nesimpatizējo K. Ulmaņa režīmam, ka H. Litke esot komunisti. Maže piešķīra N. Spačkovam segvārdu “Goba”. Tikai pēc tam Spačkovs tika pieņemts darbā “Bekonu Eksportā”. N. Spačkovs gan brīdināja H. Litki, lai viņš dzīvoklī neglabā nelegālu literatūru, bet neteica Litkem, ka pats ir spiests sadarboties ar Politpārvaldi. Par “darbu” Politpārvaldes labā N. Spačkovs divas reizes bija saņēmis naudu – sākotnēji 10 latus, vēlāk –25 Ls. 1940. gada sākumā H. Litke uz Latviju spēkā esošā 1917. gada 2. augusta t. s. Kerenska likuma pamata, kurš ļāva kara un iekšlietu ministram administratīvā kārtā arestēt un izsūtīt personas, kuru darbība tiem šķita valstij bīstama, tika apcietināts.

Atbildot uz tribunāla priekšsēdētāja jautājumu, cik ziņojumu viņš uzrakstījis, N. Spačkovs atbildēja: “Trīs vai četrus”.

Tad kā liecinieks tika izjautāts VK(b)P biedra kandidāts H. Litke⁵.

H. Litke liecināja, ka N. Spačkovs viņam teicis, ka agrāk darbojies komjaunatnē, tāpēc H. Litke sācis dot tam nelegālu literatūru, iekārtojot dzīvoklī pie sava brāļa. Vēlāk brāļa sieva stāstījusi, ka uz N. Spačkova vārda atnākusi vēstule no Politpārvaldes, kurā viņam prasītas ziņas par to, kā fabrikā strādājot komjaunatnes organizācija. Bez tam N. Spačkovs vienreiz neatdevis viņam izsniegto nelegālo literatūru. H. Litke esot bijis pārliecināts, ka N. Spačkovs ir Politpārvaldes aģents. (Autora komentārs: epizode par Politpārvaldes vēstuli aģentam uz dzīves vietu šķiet gaužām neticama. Tik neprofesionāli drošības dienests strādāt nevarēja, par to droši liecina tā panākumi cīņā pret komunistiem. Varbūt H. Litke to izdomāja, lai rādītu savu modrību, iespējams, ka stāstam par Politpārvaldes vēstuli N. Spačkovam bija arī kāds cits, autoram nesaprotams, pamats.) Sekoja tribunāla priekšsēdētāja jautājumi. Vispirms H. Litkem – vai apsūdzētais viņu brīdinājis, lai neglabā mājās nelegālo literatūru? Atbilde – jā, brīdināja, taču neteica, ka pats ir Politpārvaldes aģents. Naida pret N. Spačkovu viņam neesot. Sekoja jautājums N. Spačkovam – vai tas nodevis nelegālo literatūru Politpārvaldei? Atbilde – jā, vienreiz nodevu.

Pēdējā vārdā N. Spačkovs lūdza viņu smagi nesodīt, ļaut godīgi strādāt PSRS labā. Spriedums pēc KPFSR Kriminālkodeksa daļā 58–13 panta paredzēja 10. gadus labošanas darbu nometnē, vēl 4 gadus pilsonisko tiesību atņemšanu un personīgās mantas konfiscēšanu. Lieta tika pārsūdzēta kasācijas kārtībā, 15. jūnijā atbilde vēl nebija saņemta.

⁴ Politpārvalde F. Gaiļa nāvi skaidroja ar bēgšanas vai pašnāvības mēģinājumu, tomēr par izplatītāko viņa nāves apstākļu versiju kļuva pieņēmums, ka, izgrūžot F. Gaiļi pa ēkas logu, Politpārvalde ir centusies slēpt viņa spīdzināšanas sekas (2).

⁵ Kad 1940. gada oktobrī LKP tika iekļauta VK(b)P sastāvā, ne visi LKP biedri tajā nonāca automātiski, par daudzu stāža atzīšanu vai neatzīšanu sprieda augstākstāvošās iestādes (6; 21.–22. lpp.). Acīmredzot tā tas bija arī H. Litkes gadījumā.

Tomēr galu galā PSRS Augstākās Tiesas Kara kolēģija spriedumu atstāja spēkā. Pēc sprieduma notiesātajam atļāva sarakstīties (visa sarakste tika cenzēta), pie viņa pielaida apmeklētājus. Kad cietumā Rīgā viņu apmeklēja māsa Zinaīda, kura nezināja lietas apstākļus, un pajautāja, kāpēc viņš atzinis sevi par vainīgu, Nikolajs viņai atbildēja, ka nevarējis savu vainu neatzīt, taču ar lielu pārliecību apgalvoja, ka viņš nevienu neesot nodevis. 22. aprīlī vēstulē radniekiem viņš lūdza vienīgi produktus un “kādu siltu kreklu”. 4. maijā viņš tuviniekiem rakstīja: “drēbes un apavus mums dod valsts”, taču “vecu kreklu saplēsu un ar to salāpīju mēteli”. Šajā laikā notiesātais vēl cerēja, ka “viss sods nebūs jācieš, būs amnestijas un AT [Augstākā Tiesa].” (13)

Kad sākās Vācijas uzbrukums PSRS, N. Spačkovs vēl atradās Rīgas cietumā. Pirmais ieslodzīto ešelons ar 50 vagoniem no Rīgas uz aizmuguri devās 23. jūnija vakarā, 24. jūnijā tam sekoja otrs (5). N. Spačkovs atradās otrajā ešelonā.

Braucot gar Krustpili, N. Spačkovam izdevās izmest no vagona mātei adresētu vēstuli, kurā paziņoja, kas ar viņu notiek. Brīnumainā kārtā vēstulīti atrada labs cilvēks un adresātam nogādāja.

Kamēr pats N. Spačkovs atradās darba nometnē dziļā padomju aizmugurē, viņa māti apmeklēja vietējie šucmaņi, interesējoties, kur tad palicis viņas “sarkanais” dēls. Runas par arestu padomju laikā viņi uzklauzīja neticīgi. Var tikai minēt, kas ar N. Spačkovu notiktu, ja viņš būtu izbēdzis arestam un viņam nebūtu izdevies doties līdz ar Sarkano armiju uz austrumiem.

Tālākās ziņas smeltas no N. Spačkova vēstulēm radniekiem jau pēckara periodā. Visticamāk tās visas bija cenzētas, taču cenzūras svītrojumu tajās nav (14). Sākotnēji N. Spačkovs atradās cietumā Kuibiševā, pēc tam pārvests uz Urāliem, Sverdlovskas apgabalu. No 1942. gada janvāra tur ieslodzītie cēla ieroču fabriku, pusotru mēnesi strādāja pa 16 stundām diennaktī. 1942. gada un 1943. gada notikumus N. Spačkovs nosauca par “sliktu sapni” (acīmredzot bija domāts “slikts murgs” – V. Š.). Kara beigās N. Spačkovs dzīvoja nometnē pie Sisertas pilsētas, pēc tam tika pārcelts uz nometni pie Kamenskas-Uraļskas. Klimats bija “milzīgi nelāgs”, līdz 40 grādiem stiprs sals, vējains, laiks ļoti mainīgs.

Produkti nometnes veikaliņā bija ļoti dārgi: kilograms kartupeļu maksāja no 4 līdz 15 rubļiem, kilograms maizes – no 40 līdz 50 rubļiem., 1 litrs piena maksāja 20 rubļu, ¼ litra eļļas – 40 rubļu. (PSRS vidējā alga 1945. gadā bija 442 rbļ. mēnesī (21). Ieslodzītajiem mēnesī varēja iesūtīt 150 rbļ.) Visu ieslodzījuma laiku (6 gadus) Nikolajs nebija ēdis nevienu ābolu, nevienu tomātu. Baroti ieslodzītie tika 2 reizes dienā, bet jāiztiek bija no kāļu zupas un 200 gramiem biezputras. Sliktas kvalitātes maize tika dota pēc izstrādes līdz 750 – 800 gr. dienā. Ja nometnē pie Sisertas varēja dabūt kokvilnas eļļu, tad pie Kamenskas-Uraļskas taukvielas vispār nebija pieejamas. “Karā laikā bij’ labāk kā ar ēdienu, tā apģērbu”. Pat tādas pirmās nepieciešamības preces kā ziepes, zīmuļus u. c. nopirkt nevarēja.

Ieslodzīto vidū reti gadījās kāds baltietis. Nikolajs “nejauši uzzināja”, ka viņa lietā liecinājušais Hugo Litke 1944. gadā sēdējis Maskavas Butirku cietumā. Tā kā politieslodzītie atradās kopā ar kriminālnoziedzniekiem, N. Spačkovs rakstīja: “Grūti ir kolonijā morāliskā ziņā, apkārt zagļi un slepkavas, lamāšanās, kautiņi, draugs nodod draugu. Apkārtējā publika ir neizteicama īsta mocība. Lamu vārdi, mulķība, bērnišķīga

lielīšanās, mūžīgie stāsti par to, cik daudz spēka kurš ir ēdis uz vaļas...” Pats N. Spačkovs pēckara periodā kolonijas “kultūras-audzinašanas daļā” strādāja par mākslinieku, zīmēja lozungus sienas avīzei, citai uzskatāmajai (avotā – “redzamai”) aģitācijai. “Alga-prēmija” mēnesī bija 100 rubļu. Zīmējot “ar eļļas krāsām bildes, tepiķus, portretus”, šo to “izdevās piepelnīt”. Tāpēc radiem Nikolajs bez pārtikas, sadzīves lietām lūdza sūtīt viņam arī pastkartes ar gleznu reprodukcijām (“kaut ko no Purvīša, Rozentāla”), arī zirgu, suņu, medību attēliem, lai viņš varētu, iztopot klientu gaumei, kopēt sižetus. Savu stāvokli viņš vērtēja: “galvenais, zem jumta un gandrīz pilnīgi paēdis”. Tika lūgtas arī grāmatas krievu valodā, jo “šeit nav nevienas grāmatas, bet lasītāju daudz”, Latvijas avīzes, arī vijoles stīgas un astri tās locīnam, jo klubā bija orķestris un arī vijole. N. Spačkovs vēlējās “pa vakariem” spēlēt šai orķestrī.

Šādos apstākļos pirmskara dzīve, “lai arī mēs dzīvē tikām redzējuši samērā maz prieka”, viņam šķita “kā sapnī redzēta”. Viņš gandrīz katrā vēstulē brīdināja māsu būt ļoti uzmanīgai darbos un vārdos. Tā, izlasījis māsas rakstītajā vēstulē, ka arestētos gaida mājās, viņš rakstīja: “Jūs gaidāt mūs mājās? Es nedaudz smaidu. Rēķinies, ka šo “mūs” nav, viņi visi ir devušies pie tēviem. Jums nav pat priekšstata, kas ir nometne, un tāpēc Tu, Zina, strādā godīgi, ne ar vienu nedraudzējies un nepļāpā.”

Ja neilgi pēc uzvaras pret Vāciju un Japānu N. Spačkovs, kaut apzinājās, ka viņam piespriests 58–13 pants “amnestijai netiek pakļauts”, tomēr mēģināja ar māsas palīdzību saņemt no kādreizējiem pagrīdes biedriem pozitīvu raksturojumu (tie, pie kuriem N. Spačkova māsa griezās, atzina, ka tiešām kopā ar N. Spačkovu darbojušies pagrīdē, taču rakstiskus galvojumus atteicās dot), tad jau pāris mēnešus vēlāk rakstīja, ka “6 gadu laikā nav nācis priekšā neviens gadījums, kur kāds ar manu pantu būtu apžēlots” un viņš “amnestiju negaida”, ir “sagatavojies sēdēt līdz 1951. gada janvārim”.

1945. gada 18. oktobrī tapa N. Spačkova mātes iesniegums LPSR Augstākās padomes prezīdijam ar lūgumu apžēlot dēlu. 1945. gada 23. oktobrī tika saņemta atbilde, ka LPSR AP Prezīdijs nevar šo lūgumu izskatīt, jo viņas dēlu notiesājis Kara tribunāls, tāpēc ar lūgumu jāgriežas pie PSRS AP Prezīdija. (11) Droši vien arī šāds lūgums tika uzrakstīts, taču pozitīvu rezultātu nedeja.

Cerības sēdēt “līdz 1951. gada janvārim” arī, diemžēl, nepiepildījās. Jau kara laikā N. Spačkovs bija slimojis ar cingu, vairakkārt ar caureju, angīnu, gripu. No kādreiz sportiskā ķermeņa bija palikuši “vieni kauli”. Tā visa rezultātā attīstījās plaušu tuberkuloze. Pats ieslodzītais arī saprata: “Slimību nevar izārstēt tikai ar zālēm, vajag barību, taukvielas.” 1946. gada 17. novembrī Nikolajs Spačkovs šķīrās no dzīves. (4)

Jau pēc t. s. “Staļina personības kulta atmakošanas” Nikolaja māte bija griezusies ar lūgumu par dēla rehabilitāciju LPSR Prokuratūrā. Ar 1959. gada 15. jūniju datēta prokurora vietnieka 3. klases justīcijas valsts padomnieka Sproģa atbilde, ka uzraudzības kārtībā pārbaudot atklājies, ka N. Spačkova vainu pierādot viņa atziņās un liecinieku liecības, tāpēc notiesāts viņš pareizi. (8) Tiesa, N. Spačkova māsa autoram stāstīja, ka prokuratūras darbiniece par brāļa rehabilitāciju prasījusi “kukuli”. Naudas “kukulim” vienkārši nebija, tāpēc nevar zināt, kas notiktu, ja kukulis tiktu iedots.

Tikai 1992. gada 22. septembrī Latvijas Republikas Augstākā Tiesa saskaņā ar LR Augstākās Padomes 1990. gada 3. augusta lēmumu” Par Latvijas Republikas likuma “Par

nelikumīgu represēto personu rehabilitāciju” izrakstīja N. Spačkova Reabilitācijas apliecību N 7045 (9).

Jau 20. gadsimta beigās izdotajā pamatīgajā izdevumā par PSRS Iekšlietu tautas komisariāta Valsts Drošības komitejas darbību N. Spačkovs, tāpat kā padomju kara tribunāla spriedumā, klasificēts kā Politpārvaldes aģents. (15; 709. lpp.) Autors ir pārliecināts, ka pats N. Spačkovs pret to protestētu, uzskatot sevi nevis par K. Ulmaņa režīma balstītāju, bet gan par divu: K. Ulmaņa un J. Staļina diktatūras upuri.

Jāsecina, ka N. Spačkova likteni noteica kā objektīvie, tā subjektīvie faktori. Latvijas Republiku nevar uzskatīt par brīnumzemi, kur visi tās iedzīvotāji, ja tikai vēlējās godīgi strādāt, varēja būt apmierināti ar dzīvi. Šaurā Spačkovu ģimenes rocība, sabiedrībā pastāvošās pretrunas virzīja jaunekli uz sociālā taisnīguma meklējumiem. Iespējams viņš varēja izvēlēties sociāldemokrātu, bet ne komunistu norādīto ceļu, taču to objektīvi nepieļāva 1934. gada 15. maija apvērsums un autoritārā režīma izveidošana, kad vienīgais tam reālais opozicionārais spēks palika tikai komunistiskā partija. Cenšoties iznīdēt opozīciju ar politiskiem, vardarbīgiem, nevis sociāliem līdzekļiem, K. Ulmaņa diktatoriskais režīms rīkojās kā valstis, kuras arī veidoja un vēl šobaltdien veido aģentu tīklus politisko pretinieku vidū. Tika izmantotas arī politisko pretinieku cilvēciskās vājības. Vājumu izrādīja arī N. Spačkovs, nespēdams pārliecības dēļ doties cietumā un no juridiskā viedokļa piekrizdams sadarboties ar nīstā režīma drošībniekiem. Cerēja, ka izdosies piegādāt politpārvaldei “tukšas”, vispārīgas ziņas, tā izvairoties no apcietinājuma. Iespējams, ka konkrēti cilvēki tieši N. Spačkova dēļ vēl nebija cietuši, taču garantiju, ka tas tā ilgi turpināsies, neviens nevarēja dot. N. Spačkovs nevarētu ilgstoši pretoties politpārvaldes profesionāļiem, mūžīgi sniedzot “tukšas” ziņas.

No otras puses, tas, ka N. Spačkova un citu tādu aģentu lietas nonāca 1940. gadā nodibinātās padomju varas iestāžu rīcībā, neko labu par Latvijas Republikas Politpārvaldi, īpaši tās vadību, neliecina. Ja labi informētais par notiekošo PSRS pārvaldes priekšnieks J. Fridrihsons neuzskatīja par vajadzīgu pasargāt no PSRS represīvajām iestādēm savas valsts pilsoņus, vēl vairāk – savas pārvaldes aģentus, rodas šaubas par visas LR drošības sistēmas patriotismu un arī profesionālismu. LPSR VDK, 1991. gadā likvidējot savu darbību, neraugoties uz pašu komitejas darbinieku vidū pastāvošajiem savstarpējiem pārmetumiem (16), rīkojās daudz profesionālāk, uz gadu desmitiem radot problēmas atjaunotās LR sabiedrībai.

Nonākot nu jau staļiniskās PSRS “tiesu sistēmas” rokās, LR Politpārvaldes aģents, lai arī cik personīgi mazvainīgs viņš arī būtu, vairs nevarēja cerēt uz glābiņu. Staļiniskā diktatūra pabeidza jau K. Ulmaņa diktatūras aizsākto.

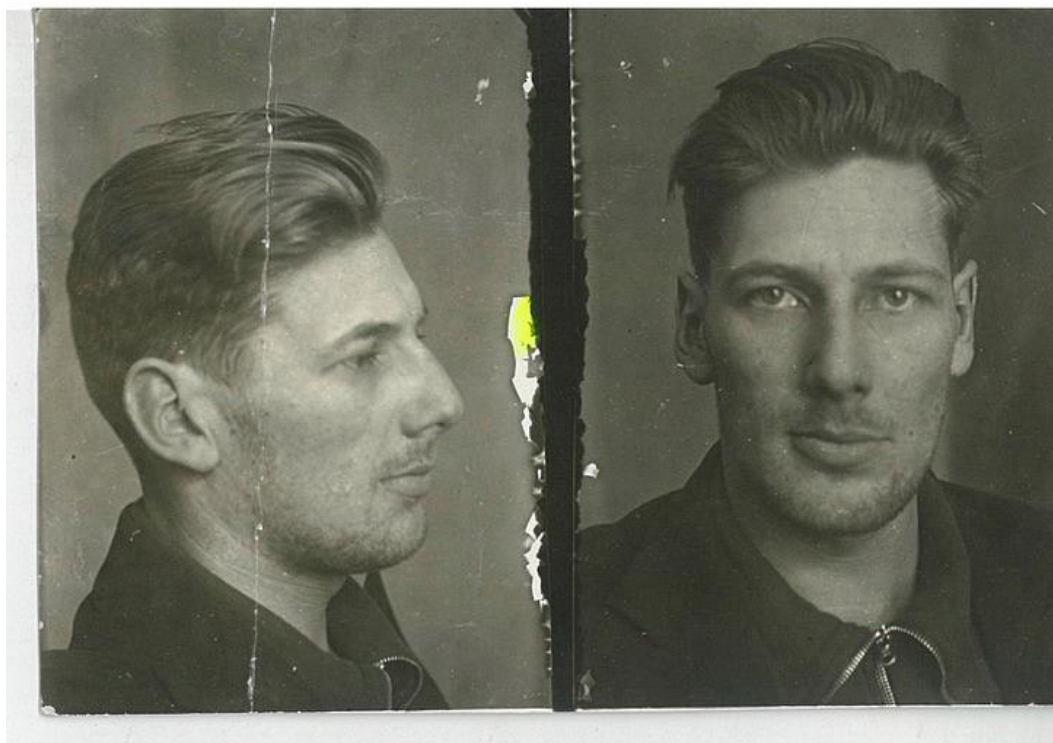
Protams, laiks bija bargs, cik ilgi N. Spačkovam, paliekot “tīram” no sadarbības ar Politpārvaldi un naivi ticot “sociālisma” ideāliem, izdotos vēl nodzīvot, neviens nevar pateikt. Taču tad viņam paliktu vismaz teorētiska iespēja dzīvē paveikt ko vairāk, īpaši cīņā pret nacismu, nekā tas bija iespējams, strādājot kā ieslodzītajam vienā no Gulag-a nometnēm.

Nikolajs Spačkovs

N. Spačkovs – Latvijas armijas kareivis ar māti un māsu. 1936. gads.

N. Spačkovs – K. Ulmaņa režīma ieslodzītais.

Avoti un literatūra

1. **Bambals, Ainārs.** *Latvijas PSR represīvo iestāžu dokumenti kā vēstures avots 1940.–1941.; 1944.–1991.* Promocijas darbs. Rīga. 2011. 29. lpp.
2. **Fricis, Gailis.** https://lv.wikipedia.org/wiki/Fricis_Gailis // 14.04.2018
3. **Gaļas produktu rūpniecības strādnieku arodbiedrības biedra karte N. 937.** Autora personīgais arhīvs.
4. Jēkabpils rajona dzimtsarakstu biroja izdota miršanas apliecība PIJ № 294483, Autora personīgais arhīvs. N. Spačkova lieta.
5. **Lasmanis, Uldis.** Sarkano okupantu steiga – 1941. Latvijas Avīze Pieejams: http://www2.la.lv/lat/latvijas_avize/jaunakaja_numura/vesture/?doc=58871 // 2.04.2018.
6. Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi. III. 1940–1959. Rīga: Avots. 1981.
7. Latvijas Nacionālais arhīvs. Latvijas Valsts arhīvs, 1986.f. (Latvijas PSR Valsts drošības komitejas (VDK) par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas) 1.apr., 6311.l.
8. *LPSR Prokurora vietnieka atbilde M. Grantiņai 1959.gada 15.jūnijā.* Autora personīgais arhīvs. N. Spačkova lieta.
9. Latvijas Republikas Augstākās Tiesas izrakstīta N. Spačkova Reabilitācijas apliecība N 7045. Autora personīgais arhīvs. N. Spačkova lieta.
10. Latvju Mazā Enciklopēdija, Rīga. Grāmatu draugs, 1936.
11. Matildes Grantiņas iesniegums LPSR AP Prezīdijam un tā atbilde 1954.gada 23.oktobrī Nr. 2-0515/4. Autora personīgais arhīvs. N. Spačkova lieta.
12. Nikolaja Spačkova 1938.gada 16.martā radniekiem rakstīta atklātne. Autora personīgais arhīvs. N. Spačkova lieta.
13. Nikolaja Spačkova vēstules radniekiem no 1941 gada 22. aprīļa līdz 15. jūnijam, Autora personīgais arhīvs. N. Spačkova lieta.
14. Nikolaja Spačkova vēstules radniekiem no 1945.gada 17.jūlija līdz 1946.gada 6.oktobrim. Autora personīgais arhīvs. N. Spačkova lieta.
15. *No NKVD līdz KGB.* Politiskās prāvas Latvijā: 1940–1986. Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs. Rīga. 1999.
16. Metuzāls, Sandris. Latvijas VDK. // <http://lpra.vip.lv/latvijasvdk.htm> // 7.04.2018.
17. Pielikums pie karaklausības apliecības. Autora personīgais arhīvs. N. Spačkova lieta.
18. Rīkojums iesaukšanai apmācībā N. 17 586. Autora personīgais arhīvs. N. Spačkova lieta.
19. Zinaidas Šaldas pierakstītas mātes – M Spačkovas atmiņas. Autora personīgais arhīvs. N. Spačkova lieta.
20. Малнач, Александр. *Эрик Жагарс: Москва не диктовала ничего.* Pieejams: <http://baltnews.lv/news/20151231/1015294167.html> // 7.04.2018
21. Средние зарплаты 1940-1955 гг. // <https://ihistorian.livejournal.com/412544.html> // 13.04.2018

FILOZOFIJA
PHILOSOPHY

Gunārs Brāzma

LLU Ekonomikas un sabiedrības attīstības fakultāte

Sociālo un humanitāro zinātņu institūts

Latvija, Jelgava

ANTROPOCENTRISMS UN BIOCENTRISMS VIDES ĒTIKĀ

ANTHROPOCENTRISM AND BIOCENTRISM IN ENVIRONMENTAL ETHICS

Summary

The aim of the paper is comparative assessment of two basic approaches of environmental ethics – anthropocentrism and biocentrism. According to anthropocentrism, nature has instrumental value for humans. Environmental ethics has developed as the critique of anthropocentrism and as the search for various biocentric alternatives that admit intrinsic value of the natural environment. Anthropocentrism has been criticized as based on an old-fashioned, unscientific view of a human's place in nature, and as the cause of a global ecological crisis. However, the attempts to justify biocentrism have their own difficulties. In addition, it has turned out to be almost completely impossible to get rid of anthropocentric and hierarchic view of nature. Therefore it seems reasonable to return to anthropocentrism with attempts to develop it by including the insights of biocentrism. Such “enlightened” anthropocentrism can include the idea of nature as intrinsic value that exists in addition to utilitarian and economic values. The attempts to synthesize anthropocentric and biocentric ethics lead to reflections that also include ontology and philosophy of religion.

Key words: environmental ethics, anthropocentrism, biocentrism, intrinsic value.

Atslēgas vārdi: vides ētika, antropocentrisms, biocentrisms, vērtība pati par sevi.

Anotācija

Raksta mērķis ir divu vides ētikas pamatnostādņu – antropocentrisma un biocentrisma salīdzinošs izvērtējums. Saskaņā ar antropocentrismu dabai ir instrumentāla vērtība cilvēkam. Vides ētika ir attīstījusies kā antropocentrisma kritika un dažādu biocentrisku alternatīvu meklējumi, kas atzīst dabisko vidi kā vērtību pašu par sevi. Antropocentrisms ir ticis kritizēts kā balstīts novecojušā nezinātniskā priekšstatā par cilvēka vietu dabā, un kā globālas ekoloģiskas krīzes cēlonis. Tomēr mēģinājumiem pamatot biocentrismu arī ir savas grūtības. Turklāt ir izrādījies, ka pilnībā atbrīvoties no antropocentriska un hierarhiska skatījuma uz dabu ir tikpat kā neiespējami. Tāpēc šķiet pamatoti atgriezties pie antropocentrisma, mēģinot to pilnveidot, un ietverot tajā biocentrisma atziņas. Šāds “apgaismots” antropocentrisms var ietvert priekšstatu par dabu kā vērtību pašu par sevi, kas eksistē papildus utilitārām un ekonomiskām vērtībām. Mēģinājumi sintezēt antropocentrisku un biocentrisku ētiku noved pie pārdomām, kas ietver arī ontoloģiju un reliģijas filozofiju.

Ievads

Kāpēc daba ir vērtība? Atbildes uz šo vides ētikas pamatjautājumu var iedalīt divās nostādnēs – antropocentrismā un biocentrismā. Saskaņā ar antropocentrismu daba ir vērtība priekš cilvēka: cilvēka veiktas dabiskās vides izmaiņas ir vērtējamas kā ētiski nepareizas tajos gadījumos, kad tās negatīvi ietekmē pašu cilvēku, ieskaitot nākamās paaudzes. Otru nostādņu kopumu var apvienoti apzīmēt kā biocentrismu. Saskaņā ar to dabai piemīt arī vērtība pati par sevi, neatkarīgi no cilvēku vērtējuma. Atšķirība starp dabu kā instrumentālu vērtību un dabu kā vērtību pašu par sevi (angl. *intrinsic value*) ir pamatā antropocentrisma un biocentrisma nošķīrumam. Jāpiebilst, ka šādu vērtību iedalījumu nav

pareizi saprast kā iedalījumu pēc vērtību nozīmīguma, uzskatot vērtības pašas par sevi par nozīmīgākām, bet instrumentālās vērtības par otršķirīgām: instrumentāla vērtība var būt izdzīvošanai nepieciešama, kamēr vērtība pati par sevi var būt arī salīdzinoši mazāk nozīmīga.

Biocentrismam ir dažādas versijas, kas var nonākt pie atšķirīgiem konkrētu darbību ētiskiem vērtējumiem; piemēram, par vērtību var atzīt vai nu visas dzīvās būtnes kā atsevišķus indivīdus ("egalitārais biocentrisms"), vai vienīgi būtnes, kas spēj just ("psihocentrisms"), vai arī sugas un ekosistēmas kopumā ("ekocentrisms"). Taču biocentrisma virzienu detalizētāks izklāsts paliek ārpus šī raksta ietvariem, kura mērķis ir antropocentrisma un biocentrisma salīdzinošs izvērtējums. Ņemot vērā, ka krasāko pretstatu antropocentrismam veido egalitārais biocentrisms, par pamatu salīdzinošai diskusijai tiks ņemts šis biocentrisma variants.

Antropocentrisma un biocentrisma atšķirību praktiskā nozīme

Runājot par konkrētu rīcību un prakšu ētisko vērtējumu, antropocentristi un biocentristi parasti var nonākt pie līdzīgiem secinājumiem, antropocentristiem atzīstot, ka, piemēram, dabas piesārņošana vai bioloģiskās daudzveidības zaudēšana ir vērtējama kā ētiski nepareiza tāpēc, ka tā atstās negatīvu ietekmi uz pašu cilvēku, bet biocentristu skatījumā arī tāpēc, ka no cilvēka rīcības cieš daba. Šī iemesla dēļ vides ētikai veltītajās publikācijās atrodamais uzsvars uz diskusijām par antropocentrismu un dažādiem biocentrisma virzieniem dažkārt tiek kritizēts kā praktiski nebūtisks (Keller, 2010: 11).

Tomēr praktiskas atšķirības starp antropocentrismu un biocentrismu pastāv. Antropocentristi principā neiebilst pret dabas pārveidošanu, ja tā cilvēkam nekaitē vai nāk par labu, bet no biocentrisma, kas dabu atzīst kā vērtību pašu par sevi, izriet, ka principā dabiskā vide jāizmaina, cik maz vien iespējams. Biocentristi varētu uzskatīt par pieļaujamu vienīgi tādu dabas pārveidošanu, kas atjauno kādreizējo vides "dabiskumu", kā arī nodrošina cilvēku eksistenci, aizsardzību pret parazītiem u.tml. Šādu "pašaizsardzības" principu atzīst arī viens no egalitārā biocentrisma aizsācējiem Pols Teilors (Keller, 2010: 14).

Šo atšķirību nozīmi starp antropocentrisku un biocentrisku attieksmi var ilustrēt ar piemēru, vērtējot cilvēku ietekmi uz Madeiras salas dabu (Donald Hughes, 2009: 1–3). Tā atrodas Atlantijas okeānā 1200 km uz dienvidrietumiem no Lisabonas un 765 km no Āfrikas krasta. Madeira bija cilvēku neapdzīvota līdz 1425. gadam, kad to atklāja portugāļu jūrasbraucēji. Sala bija klāta ar lauru koku mežiem. Vienīgie Madeiras zīdītāji bija sikspārņi, kā arī roņi tās krastos. Toties bagāta bija putnu fauna, ieskaitot endēmiskas nelidojošas sugas. Ieceļotāji sāka mežu izciršanu un dedzināšanu. Dedzināšanas apmērus raksturo nostāsts, ka ugunsgrēks bez apstājas turpinājies septiņus gadus. No meža atbrīvotajās teritorijās ieceļotāji iekārtoja cukurniedru un vīnkoku plantācijas (arī mūsdienās Madeira ir pazīstama ar saviem vīniem). Salā nokļuva jaunas augu un dzīvnieku sugas, ieskaitot liellopus, kazas, kaķus, trušus un žurkas, kas noveda pie endēmisko putnu sugu izmiršanas. Mūsdienās atlikušo lauru koku audzes tiek aizsargātas, bet kopumā salas ekosistēma ir radikāli izmainīta.

Kritizēt Madeiras ieceļotāju saimniekošanu gadsimtiem tālā pagātnē no mūsdienas vides ētikas skatpunkta būtu vēsturisks anahronisms. Šo piemēru minēju vienīgi, lai

ilustrētu, kādos gadījumos var parādīties atšķirības starp antropocentrismu un biocentrismu. Protams, savu kritiku ieceļotāji ir pelnījuši gan no antropocentrisma, gan biocentrisma viedokļa. Mūsdienu antropocentrisma skatījumā, piemēram, endēmisko nelidojošo putnu sugas bija jā saglabā kā unikāla vērtība nākamajām paaudzēm. Tomēr antropocentristi neuzskatītu pašu cilvēku saimniekošanas faktu Madeirā par ētiski nepieņemamu. Piemēram, izveidotās vīnkoku terases salas pakalnos var uztvert arī kā vērtību, kas dažādo Madeiras ainavu. Savukārt no radikālākā biocentrisma skatpunkta raugoties, ieceļotāju apmešanos Madeirā ir grūti attaisnot, ja vien tā nebija vienīgā iespēja viņu izdzīvošanai. Cilvēku ietekmi varbūt vajadzēja ierobežot tiktāl, ka labāk Madeirā bija vispār neapmesties, saglabājot to kā unikālu dabisku ekosistēmu.

Antropocentrisma kritika un biocentrisma pamatojums

Kritiķu skatījumā antropocentrismu balstās uz novecojušu, nezinātnisku priekšstatu par cilvēka vietu dabā. Darvinisma skatījumā, kā to izprot antropocentrisma kritiķi, nav pamata apgalvot, ka viena suga būtu pārāka pār citām pēc kāda absolūta kritērija. Katra suga ir adaptējusies izdzīvošanai konkrētā ekoloģiskā nišā, un tādejādi ieguvusi spējas, kas to atšķir no citām sugām. Arī cilvēkam ir izveidojušās spējas, kas citām sugām nepiemīt, un, pieņemot tās par salīdzinošu kritēriju, cilvēks sevi var uzskatīt par pārāku. Taču, kāds pamats tieši šīs spējas pieņemt par absolūtu kritēriju dažādu sugu salīdzināšanai? Raugoties no citu sugu spēju viedokļa, par kritēriju tikpat labi varētu pieņemt, piemēram, geparda ātrumu vai pērtiķa spēju pārvietoties pa koku zariem (Taylor, [1981] 2012: 108). Cilvēku nostādīšana augstāk par citām sugām saskaņā ar šo viedokli ir “cilvēkšovinisms” – tikpat patvaļīgs aizspriedums kā, piemēram, rasisms.

Pārejot pie antropocentrisma kritikas no praktiskās ētikas viedokļa, antropocentriskā pārlicība, ka dabai ir vienīgi instrumentāla vērtība, un cilvēks to var izmantot, kā vien vēlas, kritiķu skatījumā ir novedusi pie globālas ekoloģiskas krīzes. Turklāt antropocentrismu kritiķu skatījumā var novest arī pie subjektīvisma un relatīvisma, t.i., pie patvaļīgām indivīdu vai dažādu sabiedrību nostādnēm attieksmē pret dabu. Pieņemot šādu relatīvismu, zūd iespēja jebkādu rīcību vai praksi attiecībā pret vidi kritiski vērtēt no ētikas viedokļa.

Lai pamatotu, ka dabai ir vērtība arī neatkarīgi no cilvēku vērtējuma, biocentristi iesaka “pēdējā cilvēka” domas eksperimentu (Sylvan, [1973] 2010: 100): iztēlosimies, ka uz Zemes dzīvo vairs tikai viens cilvēks, kuram pirms nāves ir iespēja iznīcināt visas pārējās dzīvības formas. Šķiet pašsaprotami, ka šāda rīcība būtu vērtējama kā ētiski nepareiza, taču to var pamatot vienīgi no biocentrisma pozīcijām.

No biocentrisma skatpunkta vērtību dimensija Visumā parādās līdz ar dzīvības parādīšanos. Jebkuru būtnei var raksturot, pielietojot Aristoteļa terminoloģiju, kā “teleoloģiskās [no gr. *telos*] dzīves centru” (Taylor, [1981] 2012: 107). *Telos* Aristoteļa metafizikā apzīmē iekšēji piemītošu mērķi, kas realizējas individuālās attīstības rezultātā. Jebkurai būtnei ir vajadzības, kuru apmierināšana padara iespējamu šī mērķa realizāciju. Līdz ar to vērtību egalitārā biocentrisma skatījumā var raksturot kā “labo priekš” jebkuras dzīvās būtnes eksistences (O’Neill, [1992] 2010: 126; kā jau minēts ievadā, ārpus šī raksta ietvariem paliek ekocentrismu, saskaņā ar kuru vērtība piemīt nevis atsevišķiem organismiem, bet sugām un ekosistēmām kopumā). Runājot par dzīvību, starp faktiem un

vērtībām nav nepārkāpjamas robežas – fakti, kas attiecas uz dzīvo organismu eksistenci un veselību, ir it kā vērtību piesātināti (Brāzma, 2008).

Vides ētikas aizsākumi XX gadsimta septiņdesmitajos gados izpaudās lielā mērā kā antropocentriska kritika. Rezultātā pārlicēība, ka vides ētikai jābūt neantropocentriskai, ir kļuvusi gandrīz par sava veida “dogmu” (Keller, 2010: 10).

Antropocentristu atbildes un biocentriska kritika

Tajā pašā laikā starp filozofiem, kas ir pievērsušies vides ētikas problemātikai, nav trūcis arī antropocentriska aizstāvju. Saskaņā ar šo autoru pārlicēību, pilnībā atbrīvoties no antropocentriska skatījuma uz pasauli ir praktiski neiespējami (Beckerman, Pasek, [2001] 2010), jo nav iespējams runāt par vērtībām, ja nav ar apziņu apveltīta vērtētāja, t. i., cilvēka. Mēs neizbēgami piešķiram cilvēkam salīdzinājumā ar citām sugām īpašu statusu un augstāku pakāpi dzīvo būtņu hierarhijā jau tāpēc vien, ka nošķiram to, kā cilvēks rīkojas attiecībā pret dabu, no tā, kā cilvēkam vajadzētu rīkoties. Ja cilvēks būtu nekas vairāk kā dabas daļa, tad viss, ko cilvēks darītu, būtu tikpat dabiski, kā jebkuras citas sugas ietekme.

Egalitārā biocentriska aizstāvji var iebilst, ka arī morālā atbildība ir spēja, kas līdzīgi citām cilvēkam raksturīgām spējām to vienīgi atšķir, nevis nostāda augstāk par pārējām dzīvnieku un augu sugām (Taylor [1981] 2012: 108). Tomēr argumentu par cilvēka īpašo statusu var pārformulēt, izvairoties no “cilvēkšovinisma”, t. i., cilvēku sugas nostādīšanas augstākā hierarhijas pakāpē tikai tāpēc vien, ka runa ir tieši par cilvēka specifiskajām spējām. Tā vietā var pieņemt, ka jebkuras (uz Zemes vai citām planētām eksistējošas) būtnes spēju daudzveidība nosaka tās vietu dzīvo būtņu hierarhijā. Piemēram, augiem piemīt bioloģiskās vajadzības, bez kurām tie nevar eksistēt, bet kas nav saistītas ar apzinātām vēlmēm. Dzīvnieku valstī papildus bioloģiskām vajadzībām eksistē arī būtnes ar apzinātām vēlmēm (piemēram, ar vēlmi būt paēdušam). Visbeidzot atsevišķām sugām (piemēram, cilvēkiem) var būt ne tikai bioloģiskas vajadzības un apzinātas vēlmes, bet arī personiski “ilgtermiņa projekti”, kuru realizācija var ilgt gadiem, un piešķir šo būtņu dzīvei jēgu. Cilvēkam tie var būt visdažādākie: apgūt svešvalodu, apceļot tālas zemes, atrast risinājumu kādai zinātniskai problēmai utt.

Bioloģiskās vajadzības, apzinātas vēlmes un ilgtermiņa projekti veido hierarhisku sistēmu: piemēram, apzināta vēlme pēc barības ietver neapzinātas bioloģiskās vajadzības pēc specifiskām vielām (piemēram, vitamīniem); savukārt ilgtermiņa projekti nevar tikt realizēti, ja netiek apmierinātas gan apzinātas ikdienas vēlmes, gan bioloģiskās vajadzības (Varner, 2012). Vēlmes un projekti salīdzinoši jāvērtē no ētikas viedokļa. Piemēram, triviālas vai sadistiskas apzinātas vēlmes var būt ar mazāku vērtību, nekā neapzinātas bioloģiskās vajadzības. Tomēr kopumā, ja vērtību dimensiju var raksturot kā pieaugošu “vienotību daudzveidībā” (Nozick, 1981: 416), ar vajadzību, vēlmju un ilgtermiņa projektu hierarhiju var pamatot arī dzīvo būtņu vērtības hierarhiju: būtnes ar ilgtermiņa projektiem ir ar lielāku vērtību, nekā būtnes, kurām ir vienīgi vēlmes un bioloģiskās vajadzības.

Runājot par biocentriska kritiku, jāmin vēl viens praktisks aspekts. Cilvēks ir suga, kas “dabisko” vidi izmaina neizbēgami. Turklāt dažkārt šīs izmaiņas rada nevis negatīvu, bet pozitīvu iespaidu uz bioloģisko daudzveidību. Piemēram, Latvijā kā visdaudzveidīgākās dzīvotnes tiek aizsargātas “dabiskās” pļavas, lai gan tās ir cilvēku

darbības rezultāts, jo kādreiz visu Latvijas teritoriju pārklāja meži (Pavasars, 2011/2012). Tāpēc, atbildot uz jautājumu, tieši kādu vidi uzskatīt par “dabiskāko” un tādējādi vērtīgāko, biocentrismam var saskarties ar grūtībām.

Labāka antropocentriska meklējumos

Atzīstot minētos argumentus pret biocentrismu par pamatotiem, vienlaikus nebūtu pareizi ignorēt iemeslus, kāpēc biocentrismam daudziem cilvēkiem šķiet pievilcīgs. Gandrīz visā cilvēces vēstures gaitā dabiskā, cilvēku neskartā vide ir tikusi uzlūkota kā ienaidnieks, no kura jāatkaro dzīves telpa, dabu pārveidojot cilvēka vajadzībām – piemēram, mežu vietā izveidojot lauksaimniecībā izmantojamas zemes. Cilvēku pārveidota vide tika vērtēta augstāk par savvaļas, cilvēku neskartu vidi. Mākslas darbi tika vērtēti augstāk par dabas skaistumu, dārzi – augstāk par mežu, līdzenumi – augstāk par kalniem (Passmore, [1975] 2010: 107). Šāda attieksme pret dabu sāka mainīties vienīgi līdz ar romantisma izplatīšanos estētiskajā domāšanā. Biocentrismam radās kā ētiska opozīcija, kritiski pārvērtējot kādreizējo attieksmi, un mēģinot pamatot, ka arī cilvēka neskartai savvaļas dabai ir vērtība. Šī atziņa uzvedina uz domu, ka antropocentrismu nepieciešams pilnveidot, padarot to “apgaismotāku”, raugoties uz dabas vērtību.

Viena no iespējām apgaismotāka antropocentriska meklējumos ir minēto aristotelisko izpratni par dzīvajām būtnēm kā teleoloģiskās dzīves centriem attiecināt arī uz cilvēku. Cilvēka attīstības mērķis jeb *telos*, t.i., laime (tās aristoteliskā izpratnē) nevar tikt realizēta, ignorējot citu dzīvo būtnu intereses. Piemēram, augstākā draudzības pakāpe Aristoteļa ētikas izpratnē ir tā, kas nebalstās vienīgi uz derīgumu vai patiku, – tā ir draudzība starp krietniem cilvēkiem, kuri “vēl draugiem labu viņu pašu labā” (Aristotelis, 1985: 163). Līdzīgi cilvēks arī dabu sāk uzlūkot nevis vienīgi kā instrumentālu vērtību, bet arī kā vērtību pašu par sevi, piemēram, saskatot cilvēka nepārveidotā vidē estētisku vērtību (kā vērtību pašu par sevi). “Vērtība pati par sevi” šajā nozīmē ir nevis vērtība, kas ir neatkarīga no cilvēka kā vērtētāja, bet tādā nozīmē, ka tā tiek atzīta par vērtību neatkarīgi no kādiem instrumentāliem, utilitāriem mērķiem (Keller, 2010: 4–6). Dabas vērtība vairs netiek skatīta vienīgi ekonomiskās kategorijās (Brazma, 2018). Tādējādi minēto “pēdējā cilvēka” argumentu var pamatot arī antropocentriski, jo “pēdējais cilvēks”, kurš nespēj saskatīt dabas vērtību, nav realizējis savu *telos*.

Vienlaikus saskaņā ar šo pieeju daba kā vērtība pati par sevi paliek antropocentriska, jo parādās līdz ar apziņu apveltītu vērtētāju, t.i., cilvēku. Arī antropocentrismam var pieņemt minēto atziņu, ka, runājot par dzīvo dabu, starp faktiem un vērtībām nav krasas robežas, un vērtības eksistē kā “labais priekš” jebkuras dzīvās būtnes. Tajā pašā laikā šāds antropocentrismam var saglabāt jau aprakstīto hierarhisko skatījumu uz dzīvo būtnu vērtību: robeža starp vērtību kā “labo priekš”, piemēram, baktērijas, un cilvēka pienākumu šo vērtību sargāt, saglabājas (O’Neill [1992] 2010: 127), jo, saskaņā ar hierarhisku skatījumu, labais priekš cilvēka ir daudzkārt nozīmīgāka vērtība. Vienlaikus atzīstot, ka lielāka vai mazāka vērtība pati par sevi ir visam dzīvajam, šāds antropocentrismam ir ievērojami pietuvojies biocentrismam, un dažkārt tiek apzīmēts kā “hierarhiskais biocentrismam” (Keller, 2010: 11).

Tomēr var iebilst, ka pretruna starp antropocentrismu un biocentrismu dabas vērtību izpratnē saglabājas: antropocentriska skatījumā, pat, ja daba tiek atzīta par vērtību pašu par

sevi, tās atzīšana ir atkarīga no tā, kā mēs saprotam cilvēka *telos*. Vai cilvēka attīstības mērķiem noteikti jāietver arī dabiskas vides kā vērtības atzīšana? Vai tikpat labi kā dabiskās vides saglabāšanu tie nevar ietvert arī radikālu tās pārveidošanu cilvēka interesēs? Vai var runāt par vienotu *telos* visām kultūrām un indivīdiem? Vēlreiz atgriezīsimies pie “pēdējā cilvēka” iespējas iznīcināt visu dzīvo. Šāds vandālisms liecinātu par “pēdējā cilvēka” nerealizēto *telos*, bet, vai šo rīcību varētu vērtēt kā ētiski nepareizu, ja iznīcinātā dzīvība nebūtu vērtība pati par sevi (Attfield, 2003: 72)? Ņemot vērā šos jautājumus, kļūst skaidrs, kāpēc filozofi, kuri mēģina apvienot hierarhisku skatījumu uz dabu ar izpratni par dabisku vidi kā vērtību pašu par sevi, apzīmē savu nostādni nevis kā hierarhisku antropocentrismu, bet kā hierarhisku biocentrismu: biocentrisms, atšķirība no antropocentrisma, postulē, ka radikāla dabiskās vides pārveidošana nozīmētu tās vērtības zudumu.

Kā pamatot hierarhisku biocentrismu, ņemot vērā minētos argumentus pret biocentrismu un par labu antropocentrismam? Šķiet, ka atbilžu meklējumi uz šo jautājumu pārsniedz normatīvās ētikas ietvarus. Tie iesniedzas ontoloģijā un reliģijas filozofijā. Viena iespēja ir pārdomāt, kā hierarhiskais biocentrisms ir savienojams ar jūdaisma-kristietības teocentrisko ontoloģiju (protams, visi minētie “centrismi” apzīmē nevis ģeogrāfisko vai telpisko centru, bet centru vērtību hierarhijas izpratnē). Jūdaisma-kristietības tradīcija parasti tiek saistīta ar antropocentrismu, jo saskaņā ar to vienīgi cilvēks ir radīts pēc Dieva “tēla un līdzības” (Bībele, 1. Mozus grāmata, 1: 26). Tomēr jāatceras arī, ka saskaņā ar biblisko pasaules radīšanas stāstu pirmo cilvēku uzdevums bija “sargāt un apstrādāt” Ēdenes dārzu (1. Mozus grāmata, 2: 15). Tātad cilvēks ir nevis dabas īpašnieks, bet tās “pārvaldnieks” (Attfield, 2003: 21). Cilvēks nedrīkst ar dabu izrīkoties patvaļīgi; pārveidošana ir pieļaujama vienīgi “sargāšanas un apstrādāšanas” ietvaros. Dabas vērtība ir objektīvi dota, neatkarīgi no cilvēka kā vērtētāja (analoģiski, kā teocentriskā ontoloģijā pastāv fakti, kuru eksistence ir neatkarīga no cilvēka kā zinātāja). Tomēr šis tradīcijas ietvaros atklāts paliek jautājums, kāda ir dabiskas, savvaļas vides vērtība, salīdzinājumā ar cilvēka pārveidotu, “humanizētu” vidi. Vai var pamatot hierarhisku biocentrismu kā citādi, ir jautājums, kas paliek ārpus šī raksta.

Secinājumi

1. Vides ētika ir veidojusies kā antropocentrisma kritika, mēģinot pamatot biocentrismu – uzskatu, ka dabai piemīt vērtība pati par sevi, ne tikai instrumentāla vērtība priekš cilvēka. Antropocentrisms tika kritizēts kā zinātniski novecojis hierarhisks skatījums uz cilvēka vietu dabā, kas turklāt novedis pie globālas ekoloģiskās krīzes.

2. Tomēr pilnībā atbrīvoties no antropocentriska un hierarhiska skatījuma uz dzīvo dabu nav iespējams. Biocentrisms saskaras arī ar praktiskām problēmām, vērtējot, tieši kādu vidi uzskatīt par “dabiskāko” un tādējādi vērtīgāko.

3. Vienlaikus jāatzīst biocentrisma pozitīvā nozīme vides ētikā, jo tas ir pievērsis uzmanību dabiskās vides vērtībai un cilvēka bieži vien destruktīvai rīcībai attiecībā pret dabu. Tāpēc antropocentrismu nepieciešams un iespējams pilnveidot, ietverot tajā arī ideju par dabu kā vērtību pašu par sevi (raugoties no cilvēka skatpunkta), taču vienlaikus saglabājot hierarhisku vērtību skalu. Šāda antropocentrisma izpratne to tuvina biocentrismam.

4. Tomēr pilnībā sintezēt antropocentrisma un biocentrisma pieejas neizdodas, paliekot vienīgi normatīvās ētikas ietvaros. Šādas sintēzes mēģinājumi ir atkarīgi no pieņemtās ontoloģijas un reliģijas filozofijas perspektīvas.

Avoti un literatūra

1. **Aristotelis** (1985). *Nikomaha ētika*. Tulk. I. Ķemere. Rīga: Zvaigzne, 229 lpp.
2. **Attfield, R.** (2003). *Environmental Ethics*. Polity, 232 p.
3. **Beckerman, W., Pasek, J.** ([2001] 2010). In Defence of Anthropocentrism. No: **Keller, D. R.**, ed. *Environmental Ethics: the Big Questions*. Wiley-Blackwell, 83.–88. p.
4. *Bībele* (2012). Latvijas Bībeles biedrība, 2636 lpp.
5. **Brazma, G.** (2018). Remembering the River Daugava: the Economics and Ethics of Hydroelectric Dams. *Economic Science for Rural Development. Proceedings of the International Scientific Conference*. No 49, Jelgava. 287–295 p.
6. **Brāzma, G.** (2008). Dažādība un normalitāte: zinātniskie un bioētiskie aspekti. *Proceedings. 4th International Scientific Conference “New Dimensions in the Development of Society”*. Jelgava, 332–339. lpp.
7. **Donald Hughes, J.** (2009). *An Environmental History of the World*. Second Edition. London and New York: Routledge, 306 p.
8. **Keller, D. R.** (2010). Introduction: What is Environmental Ethics? No: **Keller, D. R.**, ed. *Environmental Ethics: the Big Questions*. Wiley-Blackwell, 1.–23. p.
9. **Nozick, R.** (1981) *Philosophical Explanations*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 764 p.
10. **O’Neill, J.** ([1992] 2010). The Varieties of Intrinsic Value. No: **Keller, D. R.**, ed. *Environmental Ethics: the Big Questions*. Wiley-Blackwell, 120.–129. p.
11. **Passmore, J.** ([1975] 2010). Attitudes to Nature. No: **Keller, D. R.**, ed. *Environmental Ethics: the Big Questions*. Wiley-Blackwell, 103.–110. p.
12. **Pavasars, I.** (2011/2012). Bioloģiskās daudzveidības diskursa globālcentriskā pozīcija un Latvija. *Akadēmiskā Dzīve*. 48. rakstu krājums. Latvijas Universitāte, 16.–24. lpp.
13. **Sylvan [Routley], R.** ([1973] 2010). Is There a Need for a New, an Environmental Ethics? No: **Keller, D. R.**, ed. *Environmental Ethics: the Big Questions*. Wiley-Blackwell, 98.–103. p.
14. **Taylor, P. W.** ([1981] 2012). The Ethics of Respect for Nature. No: **Schmidtz, D.** and **Willot, E.**, eds. (2012). *Environmental Ethics: What Really Matters, What Really Works*. New York and Oxford: Oxford University Press, 102.–113. p.
15. **Varner, G.** (2012). Biocentric Individualism. No: **Schmidtz, D.** and **Willot, E.**, eds. (2012). *Environmental Ethics: What Really Matters, What Really Works*. New York and Oxford: Oxford University Press, 90.–101. p.

Vilis Daberts
Rīgas Stradiņa universitāte
Latvija, Rīga

PATIESUMA VĒRTĪBAS TRADICIONĀLĀ LOGIKA – TIPISKAIS UN NETIPISKAIS

TRUTH VALUES IN TRADITIONAL LOGIC – TYPICAL AND ATYPICAL

Summary

The aim of the article is to show the mechanism of the functioning of the value of truth and to outline the real picture of its existence in the field of studies of traditional logic. The author shows determinative elements and moments of truth of descriptive statements. It is emphasized that the constitutional moment of the descriptive statement is the assessment, affirmation of the adequacy of the relation of the proposition and the objective situation. It is shown that the arena of functioning of two-valued truth is a sphere that is characterized by stability and controllability of changes in knowledge, where the subject situation is relatively simple and stable. The author connects the functioning of three-valued truth with such models of compatibility/incompatibility as a “logical square” and “logical triangle”. The functioning of the three-valued truth confirms the idea that such a fundamental phenomenon as a contradiction and the law of contradiction is not a universal phenomenon.

Key words: traditional logic, truth value, elements and moments determining the truth of a descriptive statement, a framework of two-valued logic, the beginnings of many-valued logic in the field of traditional analysis, the model of compatibility/incompatibility of statements, a contradiction, the weight of the law of a contradiction in verbal thinking.

Atslēgas vārdi: tradicionālā loģika, patiesuma vērtība, patiesumu determinējošie aprakstošā izteikuma elementi un momenti, divvērtību loģikas ietvari, daudzvērtību loģikas aizmetņi tradicionālās analīzes sfērā, izteikumu savienojamības/nesavienojamības modeļi, pretruna, pretrunu likumu svars verbālā domāšanā.

Anotācija

Raksta mērķis ir parādīt patiesuma vērtību funkcionēšanas “mehānismu” un ieskicēt reālo ainu patiesuma vērtību eksistencē tradicionālās loģikas izpētes sfērā. Šim nolūkam pētījuma sākumā autors kavējas pie patiesumu determinējošo aprakstošā izteikuma elementu un momentu analīzes. Tiek akcentēts viedoklis, ka konstitucionāls moments aprakstošā izteikumā ir izteikuma priekšmetiskā satura attiecināšanās adekvātuma novērtējums attiecībā pret priekšmetisko situāciju. Divu parametru patiesuma vērtību funkcionēšanas sfēru autors redz zināšanu sfērā, kas ir relatīvi stabila, noturīga, kur izmaiņas zināšanās ir samērā viegli “kontrolējamas”, kur pati priekšmetiskā situācija ir relatīvi vienkārša vai stabila, un akcepts propozīcijas un priekšmetiskās situācijas attiecībām tiek fiksēts kā samērā viennozīmīgs. Trīs parametru patiesuma vērtību funkcionēšanas sfēru autors reljefi saskata saistībā ar tādiem izteikumu savienojamības/nesavienojamības modeļiem kā “loģiskais kvadrāts” un “loģiskais trīsstūris”. Trīs parametru patiesuma vērtību apstākļos apstiprinās doma, ka tāds fundamentāls veidojums kā pretrunas un mūsu domāšanu regulējošs pretrunu likums nav universāli fenomeni.

Patiesums izpratnes krustcelēs

Vērtības kā zināms ir īpašas attiecības, kurās atrodas noteiktas pasaules lietas, pat lietu attiecības. Šādām attiecībām vienmēr piemīt funkcionalitāte un tāpēc arī relativitāte: kas vienam ir vērtība, tas citam tā var arī nebūt. Tādā pasaules un vērtību daudzveidībā

vienmēr var izdalīt kaut kādu ierobežotu vērtību sfēru, kura izraisa zināmus pētnieciskus jautājumus un spiež meklēt atbildes uz tiem.

Vērtību pasaulē interesi izraisošu vietu ieņem tādas vērtības, kas tā vai citādi saistās ar tekstu – tajā un ap to. Pie tam var norādīt, ka arī pēdējās vērtības var piederēt pie dažādām kategorijām. Vienu šādu kategoriju veido vērtības, kas savā tiešamībā ir epistemologu un loģiķu uzmanības objekts – patiesuma vērtības. Tās metaforiski var nosaukt par loģiskām¹. Otru kategoriju varētu veidot vērtības, kas saistītas ar tekstā atspoguļoto priekšmetisko situāciju. Pēdējās vērtības uz pirmo fona nereti sauc par ekstralogiskām vērtībām.

Patiesuma vērtības ir vērtības, kas piemīt ne katram izteikumam, bet tikai vienam no daudziem parasti pieminamiem izteikumiem. Šie izteikumi ir aprakstošs izteikums², jautājums, priekšraksts, solījums, ekspresīvs, vērtējums. Tradicionālās loģikas ietvaros tiek atzīts, ka aprakstošais izteikums var būt patiess vai aplams.

Divvērtību loģikas ietvaros aprakstošā izteikumā mēs propozīcijā fiksēto saturu vērtējam kā atbilstošu īstenībai. Ja tāda atbilstība pastāv, tad mēs runājam patiesību. Ja tādas atbilstības nav, tad mēs maldāmies. Tāpēc skaidri jāšķir šos vērtējuma momentus saturošus izteikumus: aprakstošā izteikumā propozīcijā fiksēto saturu mēs vērtējam kā atbilstošu vai neatbilstošu īstenībai, bet vērtējumā kā izteikumā propozīcijā fiksēto saturu mēs parādām kā atbilstošu vai neatbilstošu mūsu vērtību sistēmai.

Patiesuma un patiesības saistīšana ar atbilstības (korespondences) ideju iezīmē stratēģisko komponentu patiesuma izpratnē un galveno virzienu zināšanu novērtējuma aspektā. Tajā vai citā zināšanu sfērā zināšanu vērtējuma priekšplānā “uz laiku” var patādīties arī citas nostādnes: patiesība kā saskaņa (koherence) un patiesība kā derīgums³. Formālās zinātnēs – matemātikā un loģikā, kur nav tiešas saistības ar pieredzi, patiesuma kā kāda izteikuma saskaņas (ar iepriekš dotiem un zināmiem izteikumiem) izpratne ir, kā saka, galvenais darba instruments. Matemātikā un loģikā patiesības kā koherences izpratne nereti ir pat vienīgā patiesības izpratnes iespēja noteiktā abstrakcijas intervālā. Kāda izteikuma saskaņu ar noteiktu zināšanu sfēras izteikumu sistēmu nereti nosaka tā pakāpe, kādā šis izteikums ir derīgs dotajai zināšanu sistēmai un tai piegulošām zināšanām, tādā veidā parādot, ka arī matemātikā un loģikā saskaņa un derīgums var iet “roku rokā”. Teiktais pēc būtības liek domāt par trīs vektoru papildinošu darbību patiesības izpratnē: principiāli stratēģisko (korespondence⁴), tā vai citādi papildinošus un nereti priekšplānā izvirzošus (koherence un derīgums).

¹ Loģika tieši nenodarbojas ar patiesuma vērtībām, bet ar loģiku cieši saistītā analīze balstās uz patiesuma vērtībām. Ciešā saistība ar tām ir pamats metaforiskajam nosaukumam „loģiskās patiesuma vērtības”. Tāpat tas ir, piemēram, ar terminu *loģiskā analīze*.

² Dažreiz saka *deklaratīvs izteikums* vai pat *deklarācija*.

³ Karlam Poperam svarīgi ir norādīt uz 2 patiesības izpratnes kategorijām; subjektīvistiskās jeb epistēmiskās (korespondences, koherences jeb patiesuma kā nepretrunīguma, acīmredzamības, pragmatiskā jeb instrumentālā) teorijas un objektīvistiskā (metaloģiskā jeb, pēc Popera, atbilstības faktiem) teorija (skat. Поппер, 1983: 339–340). Pret deflācijas teoriju argumentus meklē G. D. Levins – skat. Левин, 2011: 16–9.

⁴ Savas grūtības ir arī, piemēram, korespondences teorijai – kaut vai atbilstības saistība ar nolieguma izteikumiem un negatīviem terminiem – skat., piemēram, Левин, 2011: 115–122. Turpat savus jautājumus „uzdod” arī iespējamo pasaulu teorija: skat., piemēram, Возможные миры, 2011: 114–159.

Vai aprakstošā izteikuma patiesuma vērtību daba ir dihotomiska?

Piekrītot uzstādījumam, ka patiess vai aplams var būt tikai aprakstošs izteikums vai tā apkopojumi (kopas) teoriju, koncepciju, aprakstu u. tml. veidā, nereti sastopamies ar gadījumiem, kas liecina, ka plaši izplatītais viedoklis par divām patiesuma vērtībām – patiess, aplams – “strādā” tikai noteiktā abstrakcijas intervālā. Šāds viedoklis pēc tradīcijas tiek saistīts ar nosaukumu “tradicionālā loģika”.

Tradicionālā loģika, esot pētniecības sfēra, kuras uzmanības centrā ir interese par verbālā domāšanā fiksētās informācijas noteiktu parametru (visupirms patiesuma) informatīvās drošības formāliem un saturiskajiem nosacījumiem un sasniegšanas ceļiem, modernās (matemātiskās) loģikas eksistences kontekstā izskatās kā nedaudz konservatīva loģika⁵.

Tradicionālā loģika parasti tiek aplūkota caur vienu no klasiskās loģikas parametriem⁶. Bet vai visas situācijas, kas sastopamas tradicionālās analīzes ceļā, var izskaidrot un saskaņot ar parametru “būt skaitā diviem”?

Cik saistoša, tipiska ir izteikumu saistīšana ar divām patiesuma vērtībām – *patiess* un *aplams*. Kā zināms jau Aristotelis minētās patiesuma vērtības nesaistīja ar izteikumiem, kas fiksēja nākotnes notikumus⁷. *Rīt būs jūras kauja* – nav ne patiess, ne aplams, jo nav ne apstākļu, lai dotais izteikums būtu patiess, ne arī apstākļu, lai būtu aplams.

Tradicionālās loģikas viennozīmīga saistīšana ar patiesuma divām vērtībām sašaurina tradicionālās loģikas izpētes lauku, mazina tās analītisko potenciālu. Raksta mērķis ir parādīt patiesuma vērtību funkcionēšanas ‘mehānismu’ un ieskicēt reālo ainu patiesuma vērtību eksistencē tradicionālās loģikas izpētes sfērā. Šim nolūkam pētījuma sākumā jāpakavējas pie patiesumu determinējošo aprakstošā izteikuma elementu un momentu analīzes.

⁵ Konservatīvuma un arhaiskuma izskatu tradicionālai loģikai nereti piešķir loģikas vispār priekšmeta aprišu neskaidrība, loģikas galveno terminu (loģiskā forma, loģiskais likums, nepieciešamība, loģiskā izrietēšana u.tml.) nenoteiktība, matemātiskās loģikas aiziešana tehniskās detaļās un pat matemātiskās loģikas izšķīšana matemātikā.

⁶ Ļoti bieži kopumā kā kritērijus, pēc kā precīzi (stingri) var noteikt, vai loģiskā sistēma ir klasiska vai neklasiska, uzskata sekojošus principus:

1. divvērtību princips;
2. ekstensionalitātes princips;
3. aktuālās bezgalības princips;
4. eksistences princips.

Saistībā ar pirmo kritēriju aprakstošam izteikumam var pierakstīt vienu no divām patiesuma vērtībām; saskaņā ar otro – saturiskais termins tiek analizēts tikai tādos kontekstos, kuri atļauj šo terminu aizvietot ar citu pēc priekšmetiskās nozīmes (apjoma) ekvivalentu terminu; pēc ceturrtā kritērija tiek atzīti tikai tādi termini, kuru apjomi nav tukšas kopas. Atteikšanās kaut vai no viena no nosauktajiem principiem pēc būtības saistās ar pāreju uz neklasisko loģiku.

⁷ Aristoteļa loģika, protams, nav tradicionālā loģika. Teiktais labi redzams saistībā ar siloģismu – specifisku slēdziena veidu. Aristoteļa siloģisms stipri atšķiras no vēlāk tradicionāli analizētā. Tradicionālais siloģisms nav salikts izteikums, kā tas ir Aristotelim. Tāpēc tas nav ne patiess, ne aplams, bet var būt pareizs vai nepareizs. Tradicionālais siloģisms divus izteikumus (sauktus par premisām) saista ar trešo izteikumu (secinājumu) caur secināšanas operatoru *tātad*, ko Aristotelis nelieto. Tādā veidā saistīti izteikumi nav jauns (salikts) izteikums. Tradicionālais siloģisms ir slēdziena veids; Aristotelis, par cik nelieto parasti saturiskos terminus, bet mainīgos, kuru vietā pirmos var ievietot, drīzāk operē ar regulām (shēmām).

Atklātā veidā Aristotelis runā par trim siloģisma grupām – figūrām. Pilnvērtīga figūra Aristotelim ir pirmā. Viņš pat galējos terminus raksturo tā, kā tie parādās 1. figūrā un pie tam ne visos gadījumos – lielākais galējais termins ir lielākais pēc apjoma, bet mazākais ir mazākais siloģisma termins pēc apjoma. Šāda izpratne loģikas vēsturē un izpratnē ir radījusi zināmus pārpratumus. Daži Aristoteļa izteikumi par pirmo figūru pēc būtības ļauj izdalīt arī ceturto figūru.

Siloģisma premisas Aristotelim ir būvētas uz vispārējo terminu pamata. Viņš siloģismā neatzina atsevišķos, negatīvos un tukšos terminus.

Patiesumu determinējošie aprakstošā izteikuma elementi un momenti

Kā literatūrā jau daudzkārt ir atzīmēts (sk., piemēram, Vedins, 1979: 90, 94), konstitucionāls moments aprakstošā izteikumā ir izteikuma priekšmetiskā satura attiecināšanās adekvātuma novērtējums attiecībā pret priekšmetisko situāciju (“ir tiesa, ka”, “ir tā, ka”). Aprakstošā izteikuma priekšmetiskā satura attiecināšanās uz priekšmetisko situāciju adekvātuma apstiprināšana apveltī pašu objektīvo adekvātumu ar tikai aprakstošiem izteikumiem (vai to kopumam) piemītošu īpašību – būt par patiesu.

Pie tam satura pasludināšana par adekvātu savai priekšmetiskai situācijai ir jānošķir no paša satura objektīvām atspoguļošanas attiecībām pret savu priekšmetisko situāciju. Piemēram, ekspresīvs *Piedodiet, ka esmu Jums sagādājis nepatikšanas* vai jautājums *Vai esmu Jums sagādājis nepatikšanas* var tiešām būt savā saturā adekvāti noteiktai situācijai (nepatikšanu sagādāšana), bet šis saturs netiek apstiprināts, apgalvots kā adekvāts: šeit var fiksēt divus momentus – 1) adekvātums priekšmetam un 2) šī adekvātuma apstiprinājums (ekspresīvam un jautājumam tā nebija).

Kad mēs apstiprinām aprakstošā izteikuma priekšmetiskā satura attiecināšanos uz priekšmetisko situāciju kā adekvātu, mēs pretendējam uz adekvātumu un paužam savu specifisku nostāju – ar šo nostāju mēs pasludinām priekšmetisko saturu par adekvātu priekšmetiskās situācijas atspoguļojumu. Šī specifiskā nostāja ļauj nodalīt patiesuma objektīvo un subjektīvo pusi – no vienas puses, propozīcija, priekšmetiskā situācija un attiecības starp pirmo un otro un, no otras puses, adekvātuma apstiprinājums.

Subjektīvā puse izteikuma patiesuma situācijā var izpausties daudzējādāk, nekā augstāk tika aplūkots. Subjekts propozīcijas un priekšmetiskās situācijas attiecību gadījumā:

1. apstiprina apgalvojumu (ir tiesa, ka ... ir ...) (ir tiesa, ka valis ir zīdītājs);
2. apstiprina noliegumu (ir tiesa, ka ... nav ...) (ir tiesa, ka valis nav zivs);
3. neapstiprina apgalvojumu (nav tiesa, ka ... ir ...) (nav tiesa, ka valis ir zivs)⁸;
4. neapstiprina noliegumu (nav tiesa, ka ... nav ...) (nav tiesa, ka valis nav zīdītājs).

Šie četri punkti var būt vispārināti, kas mūsu gadījumā izpaudīsies kā subjekta (cilvēka, stāstītāja) akcepts propozīcijas un priekšmetiskās situācijas attiecībām.

No subjektīvi psiholoģiskā viedokļa patiesums reducētās analīzes apstākļos izpaužas kā adekvātumu apstiprinošs pārdzīvojums.

Subjektīvā puse izteikuma aplamuma situācijā var izpausties sekojoši: subjekts propozīcijas un priekšmetiskās situācijas attiecību gadījumā:

1. apstiprina apgalvojumu (ir tiesa, ka ... ir ...) (ir tiesa, ka valis ir zivs);
2. apstiprina noliegumu (ir tiesa, ka ... nav ...) (ir tiesa, ka valis nav zīdītājs);
3. neapstiprina apgalvojumu (nav tiesa, ka ... ir ...) (nav tiesa, ka valis ir zīdītājs);
4. neapstiprina noliegumu (nav tiesa, ka ... nav ...) (nav tiesa, ka valis nav zivs)⁹.

⁸ Apskatītā apgalvojumu neapstiprināšana savā pētījumā iesaista jau metaanalīzi: *nav tiesa, ka p* jau paredz, ka *p* ir zināms kā aplams. Ārējā apgalvojumu un ārējā noliegumu attiecības prasa speciālu analīzi. Tāpēc turpmāk dotās analīzes sakarā patiesums tiks analizēts tikai saistībā ar apstiprinājumu.

⁹ Līdzīgi kā pie apgalvojumu neapstiprināšanas pie patiesuma arī apskatītā apgalvojumu neapstiprināšana pie aplamuma savā pētījumā iesaista jau metaanalīzi: *nav tiesa, ka p* jau paredz, ka *p* ir zināms kā patiess. Vēl vairāk: aplamums arī saistībā ar apstiprinājumu (apstiprina apgalvojumu (ir tiesa, ka ... ir ...), apstiprina noliegumu (ir tiesa, ka ... nav ...)) paredz zināmu metaanalīzi: *ir tiesa, ka p* jau paredz, ka *p* ir zināms kā aplams. Tāpēc aplamums turpmāk pēc būtības paliks analīzes ārā.

Patiesuma vērtības subjektīvā momenta modifikācijas

Ja patiesums no subjektīvi psiholoģiskā viedokļa izpaužas kā adekvātumu apstiprinošs pārdzīvojums, tad šī fenomena analīze paver noteiktas iespējas saskatīt adekvātumu apstiprinošā pārdzīvojumā zināmu izpausmes daudzveidību.

Zināšanu sfērā, kas ir relatīvi stabila, noturīga, kur izmaiņas zināšanās ir samērā viegli “kontrolējamas”, akcepts propozīcijas un priekšmetiskās situācijas attiecībām tiek fiksēts kā samērā viennozīmīgs. Ja ir dots teikums *Ir tiesa, ka teikums, kas tiek lasīts šajā grāmatā, ir uzrakstīts ne agrāk par 21. gs.*, tad grūti apšaubīt šī teikuma patiesumu. Par to nerodas pat nelielas šaubas. Bet jau teikums *Pašlaik, kad ir rudens, Latvijā nevienā pagastā nelīst* nesaistās ar pilnīgi drošu pārliecību par propozīcijas un priekšmetiskās situācijas attiecību adekvātumu.

Apskatītie divi teikumi labi parāda, ka propozīcijas un priekšmetiskās situācijas attiecību adekvātuma novērtējums var zināmā mērā modificēties: no adekvātuma pārdzīvojuma pārliecības (drošības izjūtas) formā un līdz adekvātuma pārdzīvojumam nedroša pieņēmuma (nav izslēgts, ka ...) formā. Teiktā sakarā var pieminēt angļu filozofa, matemātiķa un loģika Ramseja teikto par pārliecības pakāpēm¹⁰.

Šādā veidā patiesuma vērtības no dihotomiska pretnostatījuma var izvērsties līdz par eklektiskam variatīvi-dihotomiskam fenomenam¹¹: no *patiens – nepatiens (aplams)* (divvērtību princips) līdz pat *patiens – puspatiens – aplams*¹² (trīsvērtību princips). Ja šāda patiesuma vērtību līdzāspastāvēšana ir attaisnojama, tad tā iezīmē zināmu pavērsienu tradicionālās loģikas analīzes sfēras vērtējumā: parādās iespēja savā pētījuma lauciņā izmantot līdzekļus, ko piedāvā tādas analīzes sistēmas, kas iziet ārpus tā saucamās divvērtību loģikas ietvariem.

Trīsvērtību patiesuma principa pielietojuma uzskatāmas iespējas labi fiksējas vienā no tradicionālās loģikas izteikumu savienojamības/nesavienojamības modeļiem. Šis modelis saista savā starpā sekojošas formas izteikumus: SaP, SeP, SoP, SiP. Šie izteikumi savā starpā saistās ne tikai savienojamības/nesavienojamības (uz patiesumu vai aplamumu) attiecībās, bet arī secināmības/nsecināmības attiecībās. Dotajā analīzē priekšplānā izvirzās tieši šīs pēdējās.

Ja noteiktas analīzes izejas punkts ir, piemēram, SaP formas *patiens* izteikums *Visi klātesošie ir pabeiguši Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāti*, tad nav grūti secināt, ka viennozīmīgi aplams ir SoP formas izteikums *Daži klātesošie nav pabeiguši Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāti*. Bet, nonākot situācijā, kad kāds interesējas par klātesošajiem, bet līdz šim nav bijis informēts par tiem, no SiP formas *patiesa* izteikuma *Daži klātesošie ir pabeiguši Liepājas Universitātes*

¹⁰ Darba mērķiem par pārliecības pakāpēm noder Ramseja teiktais par šādu pakāpju izdalīšanas pamatu – Ramsejs runā par pārliecības pakāpēm kā par pārliecības kauzālu īpašību. Šādas pakāpes ir pakāpes, cik lielā mērā mēs esam gatavi noteiktas pārliecības ietekmē darboties – skat. Pamceņ, 2011: 173–196.

¹¹ Šeit var minēt sekojošas analogijas: dihotomiski iedalot terminu *cilvēks*, var iegūt sekojošus iedalījuma locekļus: *cilvēks ar naudu, cilvēks bez naudas*. Iedalot pirmo terminu, varam iegūt sekojošus variatīvā iedalījuma locekļus: *cilvēks ar mazu naudas daudzumu, cilvēks ar ar vidēji lielu naudas daudzumu, cilvēks ar lielu naudas daudzumu*. Apvienojot abus iedalījumus, rodas sekojoša eklektiska dihotomiski-variantīva terminu rinda: *cilvēks bez naudas, cilvēks ar mazu naudas daudzumu, cilvēks ar ar vidēji lielu naudas daudzumu, cilvēks ar lielu naudas daudzumu*.

¹² Pirmajā trīsvērtību loģiskā sistēmā, kas tika veidota 1920. g., tās autors poļu matemātiķis un loģiķis J. Lukasevičs izteikumam pierakstīja sekojošas patiesuma vērtības: 1) *patiens* – 1; 2) *aplams* – 0; 3) *neitrāli* – 0,5. Kā redzams, tikko minētai terminoloģijai ir savs vēsturisks analogs (*puspatiens*; *neitrāls*). Tālākā tekstā autors pāries ie termina *nenoteikts*.

Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāti viņš neko viennozīmīgu izsecināt nevarēs par SaP formas izteikumu *Visi klātesošie ir pabeiguši Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāti*. Šis izteikums dotajam cilvēkam patiesuma vērtības aspektā būs nenoteikts – patiess vai aplams no tradicionālā viedokļa. Nedaudz turpinot Liepājas Universitātes sakarā izteikto piemēru analīzi, var teikt, ka, piemēram, arī SoP formas izteikums *Daži klātesošie nav pabeiguši Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāti*, ja izejas punkts ir SiP formas patiess izteikums, tāpat kā SaP formas izteikums *Visi klātesošie ir pabeiguši Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāti*, patiesuma vērtības aspektā būs nenoteikts – patiess vai aplams. Šī nenoteiktība skaidri iezīmē trīsvērtību patiesuma principa pielietošanas iespējas minētā loģiskā modeļa analīzē.

Pēdējo piemēru analīze ir zīmīga ar to, ka trīsvērtību patiesuma principa pielietošana ietērpjas “ērtākā” terminoloģijā – no triādes *patiešs – puspatiešs – aplams* mēs nemanāmi esam pārgājuši uz triādi *patiešs] – nenoteikts – aplams*¹³.

Trīsvērtību patiesuma principa sakarā var izdarīt arī tādu vispārīgu pieņēmumu: propozīcijas un priekšmetiskās situācijas attiecību adekvātuma novērtējuma modificēšanās var izvērsties ne tikai divās formās, bet arī trijās, varbūt pat četrās, vispār n formās, realizējot attiecīgi trīsvērtību, četrvērtību, pat piecvērtību un vispār n-vērtību patiesuma principus, piezemējot šos daudzvērtību mūsdienu loģiku principus un parādot to iespējamo “izcelsmi” tradicionālās loģikas ietvaros.

Dotie apsvērumi dod iespēju pārvērtēt tradicionālās loģikas saistību ar raksturojumu “būt divvērtību loģikai”. Domājams, ka tradicionālā loģika pati par sevi nav ne 2-vērtīga, ne vispār n-vērtīga. Cita lieta, ka tradicionālās loģikas analīzes ietvaros vēsturiski mēs sākotnēji manām pieeju, kas balstās uz divvērtību principu izteikumu patiesuma vērtību analīzē.

11. gadsimta Bizantijas loģika Mihaila Psella izveidotā izteikumu savienojamības/nesavienojamības modeļa (loģiskā kvadrāta) sakarā var vērot arī tādu interesantu parādību: raugoties no dažādu patiesuma vērtību principu skatu punkta, noteikts izteikums var “pieņemt” atšķirīgas patiesuma vērtības: minētais SaP formas (tradicionāli) patiesais izteikums *Visi klātesošie ir pabeiguši Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāti*, nonākot “saķerē” ar SiP formas patiesu izteikumu *Daži klātesošie ir pabeiguši Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāti* kā induktīvās secināšanas izejas punktu (premisu) pieņem patiesuma vērtību *nenoteikts* – patiess vai aplams no tradicionālā viedokļa. Turpinot par premisu ņemt izteikumu *Daži klātesošie ir pabeiguši Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāti*, var teikt, ka, piemēram, arī SoP formas izteikums *Daži klātesošie nav pabeiguši Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāti* ir nenoteikts, bet, ja par izejas punktu ņem sākotnējo SaP formas patieso izteikumu *Visi klātesošie ir pabeiguši Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāti*, tad šis izteikums pieņem patiesuma vērtību *aplams*. Tātad vienā saistījumā izteikums no atšķirīgu patiesuma vērtību principa viedokļa var būt patiess un nenoteikts, citā saistījumā – aplams un nenoteikts.

¹³ Šāda terminoloģija ir atrodama amerikāņu loģiķa S. Klīnī loģiskajā sistēmā, kur izteikumam ir sekojošas vērtības: 1) patiess; 2) aplams; 3) nenoteikts (nezināms; nebūtisks; nevar zināt, patiess vai aplams).

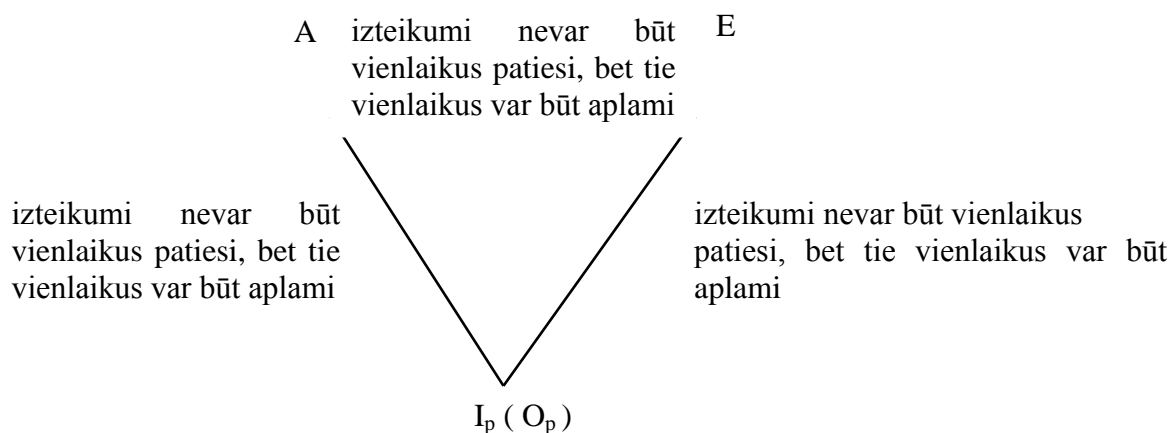
Cita lieta, ka izteikums noteiktu patiesuma vērtību “pieņem” uz noteikta epistēmiska fona. Tas nozīmē, ka izteikums sevi realizē noteiktas (divvērtību, trīsvērtību u. tml.) pieejas ietvaros un reālā domāšanā “neaplīp” ar dažādām patiesuma vērtībām, piemēram, iepriekš vienā ziņā patiesais izteikums *Visi klātesošie ir pabeiguši Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāti*, nonākot “saķerē” ar SiP formas patiesu izteikumu *Daži klātesošie ir pabeiguši Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāti* kā induktīvās secināšanas izejas punktu (premisu) pieņem patiesuma vērtību *nenoteikts*.

Pēc tradīcijas SiP un SoP formu izteikumi *Daži klātesošie ir pabeiguši Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāti* un *Daži klātesošie nav pabeiguši Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāti* ir subkontrāri, tas ir, tie var būt reizē patiesi, bet nevar būt reizē aplami. “Loģiskā kvadrāta” sakarā saistībā ar subkontraritātes principu var pārcilāt iespējamus SiP un SoP formu izteikumu patiesumu vērtību salikumus: SiP un SoP formu izteikumi abi var būt patiesi (*dažas kaijas ir apmetušās pie Liepājas* un *dažas kaijas nav apmetušās pie Liepājas*), patiess un aplams vai aplams un patiess (*dažiem kvadrātiem ir četras malas – dažiem kvadrātiem nav četras malas* vai *dažas ūdens molekulas nesatur ūdeņraža jonus – dažas ūdens molekulas satur ūdeņraža jonus*). Tai pat laikā uz cita epistēmiskā fona “loģiskā kvadrāta” ietvaros, ja par premisu ņem jau minēto izteikumu *Daži klātesošie ir pabeiguši Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāti*, tad, kā redzējām SoP formas izteikums (3) *Daži klātesošie nav pabeiguši Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāti* ir nenoteikts. Ja šajos apstākļos par premisu ņem jau minēto izteikumu *Dažiem kvadrātiem nav četras malas*, tad izteikums *Dažiem kvadrātiem ir četras malas* jau būs patiess. Tas nozīmē, ka trīsvērtību patiesuma principa ietvaros vispār ir iespējami tādi patiesuma vērtību salikumi – *patiess* un *nenoteikts*, *aplams* un *patiess*, un prasība “nevar būt reizē aplami” tiek ievērota.

Saistībā ar divvērtību patiesuma principu SaP un SeP formu izteikumi *Visi klātesošie ir pabeiguši Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāti* un *Neviens klātesošais nav pabeidzis Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāti* atrodas kontrārās attiecībās, jo reizē nevar būt patiesi. Pārejot uz citu epistēmisko fonu, ja par analīzes sākumu “loģiskā kvadrāta” ietvaros ņem jau minēto patieso izteikumu *Visi klātesošie ir pabeiguši Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāti*, var konstatēt, ka izteikums *Neviens klātesošais nav pabeidzis Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāti* ir aplams, bet ja pēdējais izteikums uzstājas kā induktīvās secināšanas izejas punkts (premis), tad izteikums *Visi klātesošie ir pabeiguši Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāti* pieņem patiesuma vērtību *nenoteikts*. Tas nozīmē, ka trīsvērtību patiesuma principa ietvaros SaP un SeP formu izteikumu attiecībās vispār ir iespējami tādi patiesuma vērtību salikumi – *patiess* un *aplams*, *aplams* un *nenoteikts*, un prasība “nevar būt reizē aplami” tiek ievērota.

Līdzīgs skats patiesuma vērtību sakarā atklājas saistībā ar specifisku savienojamības/nesavienojamības modeli – loģisko trīsstūri, kura daudzus momentus palīdz noskaidrot modeļa īsa definīcija: “loģiskais trīsstūris” – nosaukums modelim, kas ārēji atgādina ģeometrisku figūru – trīsstūri – un kura uzdevums ir parādīt vienas matērijas vienkāršu izteikumu attiecības savienojamības, nesavienojamības aspektā, saistībā ar

specifisku daļēju izteikumu subjektu kvantifikāciju (*daži un tikai daži*). Vizualizējot šo modeli un akcentējot dažus momentus, rodas sekojoša aina:

Šādā izskatā veidotu trīsstūri loģikas vēsturē saista ar krievu loģiķa N. A. Vasiļjeva (1880–1940) vārdu¹⁴.

N.A. Vasiļjevs, izdarot loģiskā trīsstūra analīzi, fiksēja sakarību, ka, ja trīsstūrī patiess ir viens stūris no trim, tad pārējie divi stūri ir aplami, jo atšķirīgās virsotnes savstarpēji saista pretējības attiecības.

Ja izteikums A ir patiess, tad, zinot tikai loģiskā trīsstūra saistīto izteikumu patiesuma vērtību sakarības un mēģinot no tā izsecināt pārējo loģiskā trīsstūra virsotņu izteikumu patiesuma vērtības, jāsaka, ka E – aplams; $O_p (I_p)$ – aplams. Ja izteikums *Katra doma ir ideāla* ir patiess, tad *Neviena doma nav ideāla* – aplams; *Dažas (un tikai dažas) domas nav ideālas* – aplams; *Dažas (un tikai dažas) domas ir ideālas* – aplams.

Ja izteikums E ir patiess, tad A – aplams; $I_p (O_p)$ – aplams. Ja izteikums *Neviena dzeja nav zinātne* ir patiess, tad *Visas dzejas ir zinātnes* – aplams; *Dažas (un tikai dažas) dzejas ir zinātnes* – aplams; *Dažas (un tikai dažas) dzejas nav zinātnes* – aplams.

Ja izteikums I_p ir patiess, tad E – aplams; O_p – patiess; A – aplams. Ja izteikums *Daži (un tikai daži) kaķi slikti redz* ir patiess, tad *Neviens kaķis slikti neredz* – aplams; *Daži (un tikai daži) kaķi slikti neredz* – patiess; *Visi kaķi slikti redz* – aplams.

Ja izteikums O_p ir patiess, tad A – aplams; E – aplams; I_p – patiess. Ja izteikumam *Dažiem (un tikai dažiem) cilvēkiem nav augstākās izglītības* ir patiess, tad *Visiem cilvēkiem ir augstākā izglītība* – aplams; *Nevienam cilvēkiem nav augstākās izglītības* – aplams; *Dažiem (un tikai dažiem) cilvēkiem ir augstākā izglītība* – patiess.

Ja izteikums A ir aplams, tad E – nenoteikts; $I_p (O_p)$ – nenoteikts; Ja izteikums *Katrs kurmis prot lidot* ir aplams, tad *Neviens kurmis neprot lidot* – nenoteikts; *Daži (un tikai daži) kurmji prot lidot* – nenoteikts; *Daži (un tikai dažiem) kurmji neprot lidot* – nenoteikts.

Ja izteikums E ir aplams, tad A – nenoteikts; $I_p (O_p)$ – nenoteikts. Ja izteikums *Neviens alumīnija vads neoksidējas* ir aplams, tad *Visi alumīnija vadi oksidējas* – nenoteikts; *Daži (un tikai daži) alumīnija vadi oksidējas* – nenoteikts; *Daži (un tikai daži) alumīnija vadi neoksidējas* – nenoteikts.

¹⁴ Skatīt viņa slavenu darbu „Воображаемая логика” – Васильев, 1989: с. 1–264.

Ja izteikums I_p ir aplams, tad E – nenoteikts; O_p – aplams; A – nenoteikts. Ja izteikums *Dažas (un tikai dažas) zivis lido lielā augstumā* ir aplams, tad *Neviena zivis nelido lielā augstumā* – nenoteikts; *Dažas (un tikai dažas) zivis nelido lielā augstumā* – aplams; *Visas zivis lido lielā augstumā* – nenoteikts.

Ja izteikums O_p ir aplams, tad A – nenoteikts; E – nenoteikts; I_p – aplams. Ja izteikums *Dažas (un tikai dažas) slimības nav patīkamas* ir aplams, tad *Visas slimības ir patīkamas* – nenoteikts; *Neviena slimība nav patīkama* – nenoteikts; *Dažas (un tikai dažas) slimības ir nepatīkamas*.

Apskatot dotās sakarības un to ilustrācijas, var redzēt, ka, ja “ieejas” (analīzes sākuma) izteikums ir paties, tad secinātās patiesuma vērtības, ja neskaita “ieejas” daļējos izteikumus, ir “aplams”. Ja “ieejas” izteikums ir aplams, tad secinātās patiesuma vērtības ir “nenoteikts”, ja neskaita daļējos izteikumus “ieejā” kā izņēmumu (“aplams”).

Atgriežoties pie modeļa “loģiskais kvadrāts” saistībā ar divvērtību patiesuma principu, SaP un SoP formu izteikumi *Visi klātesošie ir pabeiguši Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāti* un *Daži klātesošie nav pabeiguši Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāti* atrodas pretrunu attiecībās, jo reizē nevar būt ne patiesi, ne aplami, bet SaP un SoP formu izteikumu *Visi klātesošie ir pabeiguši Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāti* un *Daži klātesošie nav pabeiguši Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāti* patiesuma vērtības, ja par izejas punktu, kā iepriekš redzējām, ņem attiecīgo SiP formas izteikumu, trīsvērtību patiesuma sistēmā ir *nenoteikts – nenoteikts*. Izmantojot Jana Lukaseviča trīsvērtību patiesuma pierakstu tabulas veidā, var noskaidrot, vai šādos apstākļos darbojas bieži pieminētais un vienmēr uzmanību pievērsošais pretrunu likums – $\sim (A \wedge \sim A)$ ¹⁵.

Vispārpieņemtā izskatā viena no pretrunu paudošām formula parādās sekojoši: $\sim (p \wedge \sim p)$, kur \sim ir nolieguma operatora simbols, bet \wedge - konjunktīvā junktora simbols:

		1.	2.	3.	4.
		p	\wedge		$\sim (p \wedge \sim p)$
	p	$\sim p$		0	1
	/2	/2		1/2	1/2
				0	1

J. Lukaseviča trīsvērtību loģikā formula $\sim (p \wedge \sim p)$ ¹⁶, kas tradicionāli pauž pretrunu likumu, nepauž loģisko likumu. Tas labi parādās patiesuma tabulas veidošanas rezultātā¹⁷.

¹⁵ Šeit A ir metasimbols, kura vietā var būt dažādi vienkārši vai salikti izteikumi. Starp citu, šis nav vienīgais pretrunu fiksācijas veids: vēl Aristotelis faktiski norādīja, ka pretrunu izsaka, piemēram implikācija $A \rightarrow \sim A$, kur \rightarrow ir implikatīvā junktora simbols, vai, piemēram, $A \vee \vee A$, kur $\vee \vee$ ir stingrās disjunktijas simbols (*vai nu, vai*), vai, piemēram, $A | A | \sim A$, kur $|$ ir Šeffera svītra (*ne, ne*).

¹⁶ J. Lukasevičam raksturīgā pierakstā dotā formula parādās sekojoši: $NKpNp$, kur N ir nolieguma operatora simbols, bet K - konjunktīvā junktora simbols.

¹⁷ Tabulas pirmā rindiņa J. Lukaseviča pierakstā parādās sekojoši:

p	Np	KpNp	NKpNp
---	----	------	-------

Tāpatīgi patiesa formula nav ne $(p \wedge \sim p)$ (3. stabiņš), ne $\sim (p \wedge \sim p)$ (4. stabiņš), jo visas vērtības attiecīgajos stabiņos nav 1. Tāpēc ne viena, ne otra formula (atšķirībā no klasiskās 2-vērtību loģikas) 3-vērtību J. Lukaseviča loģikā neizsaka loģisko likumu¹⁸.

Teiktais ir laba demonstrācija tam, ka arī tāds fundamentāls veidojums kā pretrunas un mūsu domāšanu daudzsgadījumos regulējošs pretrunu likums nav universāli fenomeni¹⁹ (sk., piemēram, 44–46).

Atgriežoties pie jautājuma par to, ka arī tradicionālā loģikā var saskatīt trīs parametru patiesuma vērtību iespējas, jāsaka, ka šo iespēju izvēršanas plašums satur zināmas potences. Uz doto brīdi šādas iespējas ir konstatētas. Ir parādīts mehānisms, kā kļūst saprotamas trīs patiesuma vērtību parādīšanās, kādā epistēmiskā kontekstā šādas patiesuma vērtības normāli funkcionē un kādas sekas šāda funkcionēšana var ienest.

Avoti un literatūra

1. **Васильев, Н.А.** (1989). *Воображаемая логика. Избранные труды*. Москва: Наука, 264 с.
2. **Ведин, Ю.П.** (1979). *Структура, истинность и правильность мышления*. Рига: Лиесма, 194 с.
3. *Возможные миры. Семантика, онтология, метафизика* (2011). Е. Драгалина-Черная, Ж. Лоран, С. Крючкова и. с. Москва: Канон+, 432 с.
4. **Ивин, А.А.** (2017). *Противоречие смерти подобно... Философский очерк о логическом противоречии*. Москва: Проспект, 208 с.
5. **Левин, Г.Д.** (2011). *Истинность и рациональность*. Москва: Канон+, 224 с.
6. **Поппер, К.Р.** (1983). *Логика и рост научного знания*. Москва: Прогресс, 605 с.
7. **Рамсей, Ф. П.** (2011). *Истина и вероятность. Но: Рамсей, Ф.П. Философские работы*. Москва: vieta: Канон+, с. 162–230.
8. **Губанов, Н.Н.** О возможности универсальной концепции истины и ее критериях. – Pieejams: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-vozmozhnosti-universalnoy-kontseptsii-istiny-i-ee-kriteriyah> (pēdējo reizi skatīts 28. V.2018)

¹⁸ No šejienes J. Lukaseviča loģika nav divvērtību loģikas noliegums.

¹⁹ Šaubas par pretrunu likuma universālo pielietojamību izteica arī iepriekš pieminētais loģiķis N. A. Vasiļjevs.

Zaigonis Graumanis
Liepājas Universitāte
Latvija, Liepāja

SUBJEKTĪVĀ REALITĀTE UN INFORMĀCIJAS ŠIFRĒŠANA. VERSIJA PAR PROBLĒMU

**SUBJECTIVE REALITY AND ENCRYPTION OF INFORMATION.
A VERSION OF THE PROBLEM**

Summary

The article looks at philosophical issues concerning human brain and consciousness. These are questions about what exists in human consciousness in a material and nonmaterial way. The article takes a little look at the history of this subject in the Soviet-era philosophy. It reflects the views of Evald Iljenkov (1924-1979) and David Dubrovsky (born in 1929). Polemic also took place between them and their followers. The author considers that D. Dubrovsky's position is scientifically correct. The understanding of philosophical categories depends on whether the researcher is a pure philosopher or a natural scientist. The outcome is not the same thing, and it explains that the opinion of a natural scientist may not coincide with the philosopher's opinion, or vice versa. Then the author of the article focuses on strengthening the information in the brain. This is the question of how the brain encrypts the information. The author of the article has his own version of this process. He also tries to prove that it is impossible to access the information contained in another person's brain.

Key words: brain, neurone, material basis, ideal system, stream of consciousness, information, paraphrase.

Atslēgas vārdi: smadzenes, neironi, materiālais, ideālais, apziņas plūsma, informācija, šifrēšana.

Anotācija

Raksts aplūko filozofiskos jautājumus par materiālā un ideālā attiecībām, runājot par cilvēka smadzenēm un apziņu. Mazliet tiek aplūkots šīs tēmas risinājums padomju laika filozofijā, kad notika polemika starp Evaldu Iljenkovu (1924–1979) un Dāvidu Dubrovski (dzim. 1929. g.) un viņu piekritējiem. Autors vadās pēc uzskata, ka zinātniski pareizāka ir D. Dubrovskā pozīcija. Kategorijas “ideālais” izpratne ir atkarīga no pētnieka metodoloģiskās pieejas. Tā var būt tīri filozofiska un var būt dabzinātniska. Iznākums nav viens un tas pats, tāpēc nav brīnums, ka īstens dabas zinātnieks nesaprot filozofu, un otrādi. Tālāk autors pievēršas informācijas šifrēšanas tēmai. Te ir jautājums par to, kā smadzenes iešifrē informāciju un, vai pētnieks var nonākt līdz cita cilvēka smadzenēs iešifrētās informācijas iepazīšanai. Rakstā ir izteiktas šaubas par D. Dubrovskā nostāju, kurš pieļauj šādu iespēju. Autors piedāvā savu versiju par to, kā notiek informācijas šifrēšana smadzenēs un mēģina arī pierādīt, ka piekļūt pie svešas apziņas noslēpumiem nav iespējams.

Cilvēka intelektuālo attīstības līmeni varam vērtēt arī pēc šāda kritērija: vai viņš saprot un atšķir jēdzienus “subjektīvā realitāte” un “objektīvā realitāte”. Viņš jau no dzimšanas dzīvo abās realitātēs, bet ir jāpaiet laikam, lai to apzinātos. Sākumā dzīve pārsvarā rit subjektīvajā realitātē, bet pakāpeniski tiek iepazīta arī objektīvā realitāte. Ir vairāki vārdi, ko varam lietot šo realitāšu vietā: iekšpasaule, ārpuspasaule, objektīvā pasaule, appasaule, dzīves pasaule, subjektīvā pasaule. Filozofijā, lai tuvāk raksturotu attiecības starp ārpuspasauli un iekšpasauli, tiek izmantoti jēdzieni “materiālais” un “ideālais”. Arī šajā referātā bez tiem neiztiksim. Tiesa, mūsdienu filozofijā ir novērojami mēģinājumi iztikt

bez šo jēdzienu pretnostatījuma. Piemēram, mūsu galvenajā mācību grāmatā “Filosofija” (autori Kūle M. un Kūlis R., 1996) nav paragrāfa par materiālā un ideālā attiecībām.

Runājot par galvas smadzenēm un informācijas šifrēšanu, neizbēgami nākas pieskarties jautājumam par to, kas tajās ir materiāls un kas ideāls, un neizbēgami nākas runāt par to savstarpējām attiecībām. Tie, kas ir studējuši filozofiju padomju laikā, it sevišķi, sākot ar septiņdesmitajiem gadiem, atceras polemiku starp divu uzskatu pārstāvjiem šajā jautājumā – starp Evaldu Iljenkovu (1924–1979) un Dāvidu Dubrovski (dzimis 1929. gadā). Pirmais no viņiem izteica gandrīz vai oficiālo viedokli. E. Iljenkova raksts “Ideālais” bija ievietots tolaik prestižās 1962. gadā Maskavā izdotās “Filozofijas enciklopēdijas” 2. sējumā. Raksts aizņēma neparasti daudz vietas – no 219. lpp. līdz 227. lpp. To raksturo nemitīga atsaukšanās uz K. Marksu un F. Engelsu. Tika piesauktas arī citas autoritātes – Platons, Spinoza, Hēgelis, Feierbahs u. c. Bet nebija citātu no V. I. Leņina darbiem. Nu, negadījās boļševiku vadonim rakstīt par ideālo.

Nav referāta mērķis izvērtēt E. Iljenkova koncepciju. To jau sen ir izdarījuši citi. Pat, ja mēs gribētu, viņa koncepcija nepalīdzētu saprast to, kas notiek cilvēka smadzenēs. No dabzinātniskās pieejas Iljenkovs stingri norobežojās. Pēc padomju varas krišanas laikabiedri uzrakstīja atmiņu grāmatu par šo filozofu. Viņš tika nosaukts par “pēdējo marksistu krievu augsnē”. Plašāk par to var lasīt grāmatā *Драма советской философии. (Эвальд Васильевич Ильенков. – Москва, 1997. 240 с. (pieejams internetā))*. Atdusas “pēdējais marksists” prestižajā Novodevičjes kapsētā.

Jautājumā par ideālo ir viedoklis dažādiem pasaules uzskatiem – materiālismam, ideālismam, kā arī dažādām reliģiskām mācībām un pat ideoloģijām. Taču pastāv iespēja šo tēmu iztirzāt zinātniski pareizi. Praktiski tas nozīmē – no dabzinātniskām pozīcijām. Pieredze rāda, ka tas ne katram filozofam ir pieņemami. Piemēram, kāds intelektuālis izvērš teoriju par kāda laikmeta sabiedriskās apziņas saturu un dziļākiem slāņiem, bet te atnāk viens skeptiķis un pamāca, ka nekādas sabiedriskās apziņas objektīvi nav un pastāv tikai tā apziņa, kas ir katra konkrēta indivīda galvā. Cits piemērs: muzejā izstādīta no aizjūras atvesta glezna. Mākslas zinātnieks apmeklētājiem aizgūtnēm skaidro tās dziļo saturu un par to, ko glezna stāsta par tajā atveidotajiem tēliem. Skeptiķis to dzird un pusčukstus kaimiņam saka: “Nu gan melš! Tā glezna neko nestāsta un nemaz to nespēj. Es tur redzu tikai ar krāsām nelīdzeni apķēpātu audeklu”. Jā, tāds tīri materiālistisks un reizē dabzinātnisks skats uz mākslas darbu var kādu šokēt, tomēr nevar teikt, ka tam nav nekāda pamata.

Saskaņā ar materiālistisko uzskatu ideālais pastāv tikai galvas smadzenēs, bet ne ārpus tām. Šādu viedokli aizstāv D. Dubrovskis. Savukārt E. Iljenkovs ideālo atrada sabiedrības vēsturiski izveidojušās darbības formās, sabiedriskajā dzīvē un tās rezultātos. Sanāk, ka pastāv dažādi ideālie. Viens ideālais mīt galvas smadzenēs, otrs – ārpus tām. Abi bezķermeniskā veidā un abi dažādi. Raksta autoram par ideālo nācās rakstīt vēl padomju laikā. Lai izietu no situācijas, ieviesu apzīmējumus “pirmā veida ideālais” un “otrā veida ideālais”. E. Iljenkova oponents D. Dubrovskis savās atmiņās stāsta, cik sarežģīti viņam gāja, sešdesmito gadu beigās aizstāvot savu doktora disertāciju. Tad savas pozīcijas jau bija nostiprinājuši iljenkovieši un deva graužošanas atsauksmes par Dubrovskas disertāciju. Šo promocijas darbu, kā teiktu mūsdienās, Dubrovskis Rostovas universitātē aizstāvēja 3 reizes, no 1966. gada līdz 1969. gadam. Ar to vēl nepietika. Lai pārvarētu iljenkoviešu pretestību, disertāciju vēl ceturto reizi vajadzēja aizstāvēt Valsts Augstākās

atestācijas komisijas sēdē. Vēlāk uz disertācijas pamata tika izdota grāmata, kuru mūsdienās varam lasīt internetā (*Дубровский Д. И. Психические явления и мозг. Москва, 1971*).

Turpmākajās gadu desmitgadēs D. Dubrovskis ir turpinājis savu zinātnē iesākto ceļu – apziņas pētniecību. No mūsdienu filozofijas virzieniem ar to visvairāk nodarbojas analītiskā filozofija. Mūsu cienījamais filozofs seko tai līdzī un ir publicējis kritiskus rakstus par analītiķu paveikto šajā jomā. “Izrāviena nav”, – tāds ir viņa secinājums. Bet, kam vajadzētu būt? Uzskaitījumu par to, kam vajadzētu būt, varam ieraudzīt ne vienā vien D. Dubrovskā darbā. Mēs ieskatīsimies vienā no jaunākajiem filozofa rakstiem “Субъективная реальность и мозг: опыт теоретического решения проблемы», publicēts: «Вестник Российской академии наук» 2013. gada 1. numurā.

Minētajā rakstā ir uzskaitīti pavisam 5 uzdevumi, kurus vajadzētu risināt smadzeņu un psihi pētniekiem. Taču izšķiroša nozīme ir pirmajiem 2 uzdevumiem. Ja tiks atrastas atbildes uz tiem, tad jau pārējie nesagādās principiālas grūtības. **Pirmais jautājums:** kā izskaidrot subjektīvās realitātes parādību sasaisti ar smadzeņu procesiem, ja pirmajiem nevar pierakstīt fiziskas īpašības (masu, enerģiju, telpiskos lielumus), bet otrajiem tādi ir nepieciešami? **Otrais jautājums:** Ja subjektīvās realitātes parādībām nevar pierakstīt fiziskas īpašības, tad, kā izskaidrot to spēju cēloniski iedarboties uz ķermeniskajiem procesiem? (Dubrovskis, 2013: 5).

D. Dubrovskis pats piedāvā atbildes uz izvirzītajiem jautājumiem, īpaši pasvītrotot to faktu, ka subjektīvās realitātes parādības var uzlūkot arī kā informācijas nesējus. Filozofs spriež, ka “informācija ir nepieciešami iemiesota savā fiziskajā nesējā (neeksistē ārpus un neatkarīgi no tā) (Dubrovskis, 2013: 7). Informācijas nesējs saskaņā ar filozofa rakstīto, “ir noteikta smadzeņu neirodinamiskā sistēma” (Dubrovskis, 2013: 7). Nonākot apziņas uzmanības laukā, no šīs “neirodinamiskās sistēmas” tiek nolasīta informācija, ko tā satur. Taču apziņas uzmanības laukā informācija parādās tīrā veidā, it kā tai nebūtu nekādas saistības ar smadzeņu darbības fizioloģisko pusi. Rodas ilūzija, ka “gars” dzīvo pats par sevi un, ka tam nav sakara ar neironu aktivitātēm. Uzmanīgs pētnieks no pieredzes gan zina, ka “gara lidojumu” ietekmē vesela rinda ļoti prozaisku lietu – veselības stāvoklis, emocijas, ēdiens, dzēriens, smaržas vai smakas, mūzika, patīkami vai nepatīkami kompanjoni un kas tik vēl ne. Visu nemaz nevar uzskaitīt. Kādam, lai “gars lidotu”, vajadzīgs alkohols, nikotīns vai pat narko-tikas. Raksta autors pieturas pie uzskata, ka šie minētie faktori gan iedarbojas uz apziņu, bet ne tieši, izmantojot dabas izveidotus aplinkus ceļus.

Zinātne nemīl ilūzijas, tādēļ vadīsimies no fakta, ka “gars” gluži viens pats nedzīvo un tam ir sakars ar neironu aktivitātēm. Ja šīs sasaistes nebūtu, ja gars un matērija būtu katrs par sevi, tad jau nonākam pie R. Dekarta duālisma. Bet arī viņš mēģināja atrast to, kas cilvēkā apvieno garīgo un materiālo substanci. Distancējoties no tā, ko mācīja Dekarts, mēs šo apvienotāju varam meklēt smadzeņu funkcionālajos veidojumos, neironu savstarpējās attiecībās, kodos vai šifros. Šajā sakarībā jāprecizē vēl viena lieta. Arī šo rindu autors auditorijās ne vienu reizi vien ir teicis, ka jēdziens “ideālais” izsaka to, ka tas no atomiem un molekulām nesastāv un, ka “ideālais” apzīmē kaut ko nemateriālu. Šāds nošķīrums gan vairāk noder kā teorētisks uzstādījums, kad vajag principiāli atdalīt materiālo no ideālā. Galvas smadzenēs ideālais tīrā veidā, t. i., bez kādas saistības ar

materiālo, nepastāv. Atgriezāties pie tā, ko māca D. Dubrovskis: katram ideālajam vai, konkrētāk, informācijas vienībai ir savs materiālais nesējs.

Formulējis šīs idejas, D. Dubrovskis iet tālāk un aplūko jautājumu par smadzenēs iekodētās informācijas atšifrēšanu. Protams, pašas smadzenes ar šo uzdevumu ļoti labi tiek galā, bet te runa ir par to, vai šo informāciju var atšifrēt kāds pētnieks no malas. Te būtu jāaplūko jautājums, vai tas vispār ir iespējams. No D. Dubrovskā rakstītā izriet, ka tas ir iespējams vai, pareizāk sakot, viņš tic šai iespējai. Cita nostāja ir šī raksta autoram, kurš par iespēju atšifrēt smadzeņu kodus stipri šaubās. Šajā sakarībā nāksies kritizēt D. Dubrovskā koncepciju. Vispirms gan atzīmēsim tās atziņas, kurām raksta autors piekrīt.

Informācijas materiālie nesēji jeb “neirodinamiskās sistēmas” ir materiāli veidojumi un līdz ar to ir pieejami zinātniskai izpētei. Raugoties no dabaszinātņu pozīcijām, tikai materiālas dabas parādības var zinātniski pētīt. Varam jau iepriekš paredzēt, ka cilvēka galvā ir parādības, ko var pētīt un ir parādības, par ko var sacerēt tikai hipotēzes, ja līdz stingriem secinājumiem nevar nonākt.

Stingri ņemot, informācijas materiālais nesējs ir visnotaļ materiāls tikai līdz tam brīdim, kamēr nav nonācis apziņas uzmanības laukā vai nav iekļauts apziņas darbībā. Kamēr apziņas uzmanība tam nav pievērsta, tikmēr mūsu priekšā ir “snaudošs” potenciālās informācijas nesējs jeb, mūsdienu valodā runājot, neaktivizēts. Šo faktu var pierādīt, izejot no pretējā. Kas notiks, ja katra neirodinamiskā sistēma bliezīs apziņai visu to informāciju, ko tā satur? Apziņa nebūs spējīga darboties jo, runājot tautas valodā, tā vienkārši “uzkārsies”. Lai no tā izvairītos, nepieciešama selektīva apziņas vadības darbība, kura regulē neironu nonākšanu vai nenonākšanu apziņas uzmanības laukā. Ja informācijas materiālais nesējs nonāk apziņas uzmanības laukā, tad ļoti būtiski mainās tā statuss. Tas tiek aktivizēts un tādā stāvoklī jau reāli izpaužas kā apziņas sastāvdaļa jeb, kā rakstītu D. Dubrovskis, kā subjektīvās realitātes fragments ar noteiktu saturu.

Filozofijā tiek lietots īpašs jēdziens, kurš raksturo apziņas uzmanības lauka virzību. Tā ir intencionalitāte. Lai nerastos pārpratumi, raksta autors atturas no šī jēdziena lietošanas, jo vēstures gaitā dažādi filozofi tam ir pierakstījuši atšķirīgu saturu. Paliekam pie apziņas uzmanības lauka kustības.

Referāta autors savulaik universitātē apguva “Bioloģijas pamatus”, kur nedaudz tika aplūkota galvas smadzeņu darbība. Saskaņā ar mācīto, galvas smadzeņu garoza sastāv kā minimums no 14 miljardiem nervu šūnu, kuras savā starpā saista sinapses. Tās savukārt uztver un aizvada tālāk nervu impulsus. Toreiz atlika vien secināt, ka nemitīgā nervu impulsu kustība šurpu turpu arī veido apziņas darbību. Faktus par nervu impulsu kustību neapšaubu, taču, lai izskaidrotu apziņas darbību, ar to ir par maz. Piemēram, lai sameklētu vajadzīgo informāciju, nervu impulsiem jāšķērso miljardiem šūnu. Tas prasa laiku, un ne jau dažas sekundes. Un bez tam izvirzās jautājums: kurš apkopo to informāciju, ko nervu impulsi sameklē? Vai apziņa balstās tikai uz nervu impulsu kustību? Referāta autoru šāds vienkāršots skaidrojums neapmierina. Kaut kā būtiski pietrūkst. Piemēram, pieredze liecina, ka vismaz vienai daļai cilvēku piemīt ātra domāšana. Profesionāli izlūki gandrīz momentāni uztver un izprot situācijas maiņu, un gandrīz tikpat zibenīgi reaģē. Tad ir jautājums: kas nodrošina tik ātru apziņas darbību? Te var atbildēt vienkārši: ātro apziņas darbību nodrošina pati apziņa vai, precīzāk runājot, apziņas uzmanības lauka aktivitātes. Smadzeņu neironu kopums un pati apziņas plūsma ir atšķirīgi lielumi. Varam atgriezties

pie D. Dubrovskā filozofijas, saskaņā ar kuru smadzeņu šūnas, grozi kā gribi, pieder pie materiālas dabas parādībām, neskatoties uz to, kas tajās ir iešifrēts.

Tagad par to, kādā veidā eksistē apziņas plūsma. Pēc raksta autora domām, tā ir definējama kā īpašs bioenerģētisks vai, labāk teikt, bioinformatīvs lauks. Kas tas par lauku, to ir diezgan grūti pateikt; tomēr elektromagnētiskais lauks tas nav. Ja tas tāds būtu, tad fiziķi sen jau būtu devuši tā sīku skaidrojumu. No otras puses, vai pašas smadzenes ir tik nevarīgas, ka nespēj izveidot sistēmu savas darbības efektīvai nodrošināšanai? Gribas secināt, ka šī lauka darbībai ir viļņveida daba. Latviešu valodā šos vārdus var pārprast. Krievu valodā būtu jāsaka – “волновое поле”. Līdz ar to mēs varam teikt, ka apziņas plūsma ir kā viļņu lauks, kurš aptver visas smadzenes un iet cauri tām. Apziņas uzmanības lauks ir reizē apziņas vadības sistēma.

No filozofijas viedokļa arī šim – apziņas bioinformatīvajam laukam – ir materiāls ietvars, taču tā saturs ir ideāls. Tas nav nekas pārdabisks. Šajā gadījumā ir pareizi uzdot jautājumu: kādā veidā rodas tas, ko mēs saucam par ideālo. Lai atrisinātu šo problēmu, jāņem palīgā atslēgas vārds “mijiedarbība”. Tikai – kas ar ko mijiedarbojas? Mūsu atbilde: savā starpā mijiedarbojas smadzeņu iekšējās struktūras un apziņas uzmanības lauks. Tātad, no vienas puses, ir neironu kopums, kura struktūrās ir iešifrēta informācija, bet tādā kā snaudošā režīmā. No otras puses, ir apziņas uzmanības lauka plūsma, kura kā viļņu lauks šķērso visas smadzenes. Uzmanība nozīmē kādu vajadzību, kuras dēļ apziņa aktivizējas. Piemēram, ja man kāds pajautās “kas ir harakiri”, tad šis jautājums kodētā veidā ātri caur dzirdes nerviem nonāks galvas smadzenēs, un tūlīt iekļūs apziņas uzmanības laukā. Šis lauks tūlīt izveidos īpašu enerģētisku šifru, kurš kā meklētājs iztrauksies cauri atmiņu saturošiem neironiem un atradīs to vietīgu, kur šī informācija ir nostiprināta. Ja es nezinu, kas ir harakiri, tad apziņas uzmanības lauks neko neatradīs.

Faktu, ka apziņas darbība lielā mērā balstās uz mijiedarbību, pat īpaši jāpierāda nav. Ja šādas mijiedarbības nebūtu, tad nevarētu, piemēram, rasties tāda mācība psiholoģijā kā biheiviorisms. Tai nebūtu uz ko balstīties. Cita smadzeņu darbības likumība ir tā, ka nebūt ne viss, kas tajās notiek, parādās apziņā. Smadzeņu iekšējās darbības “virtuve” mums paliek neredzama.

Vienu parādību tomēr mēģināsim izskaidrot. Apziņā informācija parādās tīrā veidā kā tāds “gars”, kam it kā nav nekāda sakara ar neironiem un, vispār, ar smadzeņu fizioloģiju. Mēs pat gribēdami nevaram pateikt, kurā galvas pusē atrodas kādas mūsu domas, vienalga par ko. Var rasties ilūzija, ka “gars” brīvi lido.

Lai izskaidrotu šo parādību, ir jāņem palīgā tēlotāja ģeometrija. Filozofiem kā humanitāro zinātņu speciālistiem šis priekšmets ir gandrīz pilnīgi svešs. Šo rindu autoram jaunībā gadījās tajā nokārtot eksāmenu. Tēlotāja ģeometrija pilnīgi nemaz nav mācība par smadzenēm, tai ir savs pētīšanas priekšmets. Maza atkāpe. Kāpēc ir vajadzīga tēlotāja ģeometrija?

Materiāliem ķermeņiem, kā jau mācīja R. Dekarts, piemīt izplatība, proti, tie ir izplatīti telpā pa X, Y un Z asīm. Citiem vārdiem, tiem piemīt 3 dimensijas. Bieži rodas vajadzība materiālo ķermeņus uzrasēt uz papīra, bet tas nozīmē to, ka šī materiālā ķermeņa atveidojumam uz papīra būs tikai 2 dimensijas. Uz papīra ķermenis vai konkrētā detaļa izvietosies vairākās projekcijās. Speciālists, uzlūkojot rasējumu, ļoti labi sapratīs, kas tur ir domāts. Poētiski runājot, tēlotāja ģeometrija trīsdimensionālus ķermeņus padara par

divdimensionāliem. Teorētiski ņemot, objektus ar divām dimensijām nevar ieraudzīt, taču rasējumu veido zīmuļu vilktās līnijas, kuras ir materiālas. Sarežģītus rasējumus cilvēks no malas nesaprot. Viņš tikai redz, ka kaut kas ir iešifrēts līniju un krustojumu mudžeklī. Ir kaut kādi šķēlumi, kādas projekcijas.

Tagad atgriezīsimies pie galvas smadzenēm. Jau teicām, ka smadzeņu darbība balstās uz mijiedarbību. Neironiem – informācijas glabātājiem – noteikti ir kāda iekšēja struktūra. Bet iekšēja struktūra piemīt arī apziņas uzmanības laukam. Un gandrīz neizbēgami nākas pieņemt, ka uzmanības lauks var savu struktūru gandrīz vai momentāni izmainīt atkarībā no tā, kādu informāciju vajag sameklēt. Informācijas reālā atrašana notiek uz konfrontācijas pamata. Savā starpā saduras divas struktūras: viena ir neironu iekšējā struktūra, otrs ir smadzeņu bioinformatīvais lauks. Tēlotāja ģeometrija māca, ka sadursmes vietā jārodas kādai divdimensionālai figūrai. Tā var būt ieliekta vai izliekta un sazin ar kādu konfigurāciju. Un tomēr tieši minētā figūra ir meklētās informācijas šifrs. Nonākot apziņas uzmanības laukā, šifrs pārvēršas par konkrētu informāciju jeb, kā teiktu D. Dubrovskis, par subjektīvās realitātes fragmentu. Apziņai kļūst skaidrs, kas tas ir un ko nozīmē. Nolasīts gan tiek tikai pats šifrs, bet ne tā materiālais atbalsts vai izveidojums. Varam atkārtot to, ko jau teicām agrāk: apziņā neparādās domāšanas darbības fizioloģiskā puse.

Runājot par divdimensionālajām struktūrām, svarīgi ir saprast to, ka tās nepastāv vienas pašas par sevi. Kāds varētu iebilst, sakot, ka burts uz papīra lapas ir divdimensionāls, jo tam ir tikai 2 dimensijas attiecīgi pa X un Y asīm. Bet, neraugoties uz to, burtu mēs redzam. Nākas atgādināt, ka cilvēks ar savām fiziskajām acīm var ieraudzīt tikai materiālus priekšmetus, kuriem, protams, piemīt visas 3 dimensijas. Ja es to burtu redzu, tad tam noteikti ir pilns dimensiju komplekts. Tādos gadījumos uzdodu uzdevumu: meklējiet trešo dimensiju. Kura tā būs? Ar zināmām grūtībām daži nonāk līdz atklāsmei, ka trešo dimensiju veido burta krāsas biezums. Divdimensionālas figūras pastāv tikai materiālo priekšmetu vai lauku savstarpējās attiecībās, kur tās veido kaut kādas figūras un līnijas. Ja šīs figūras kalpo par šifriem, tad pašām smadzenēm nav grūti tās atšifrēt. Pamatojums: smadzenes nav novērotājs no malas, procesi norisinās to iekšpusē un, to, kas norisinās iekšpusē, smadzenes ir spējīgas kontrolēt. Atšifrējums parādās apziņā.

Pienācis laiks dot savas atbildes uz tiem jautājumiem, ko izvirzīja D. Dubrovskis. Kā izskaidrot subjektīvās realitātes parādību saistību ar smadzeņu procesiem, ja pirmajiem nevar pierakstīt fiziskas īpašības (masu, enerģiju, stāvokli telpā), bet otrajiem tas viss nepieciešami piemīt?

Ja vēlamies rast atbildi, balstoties uz tradicionāli filozofisko pieeju, tad iestrēgsim nepārvaramās pretrunās. Jo filozofiskais risinājums sadala realitāti materiālajā un ideālajā, un uzceļ starp tām nepārejamu sienu. Šis dalījums gan ir vajadzīgs, bez tā mēs savā teorētiskajā domāšanā nevaram iztikt, tomēr vajag paskatīties uz visām šīm lietām no pašas dabas puses. Tas nozīmē, ka jāpāriet uz dabaszinātnisko pieeju. Ja uz cilvēka smadzenēm paskatāmies no dabas viedokļa, tad pirmie divi secinājumi, kurus varam izteikt, ir šādi: 1) tajās nav nekā pārdabiska un 2) nav nekā pilnīgi nemateriāla. Daba smadzeņu darbību ir uzbūvējusi, balstoties uz tām iespējām, ko dod materiālais. Kas pie tā vainīgs, ka mums nav pilna priekšstata par to, ko spēj materiālais? Zinām gan, ka materiālais pastāv dažādās izpausmēs, formās, laukos un enerģijās. Tiem fenomeniem, kuri parādās mūsu apziņā, patiesi nepiemīt masa, stāvoklis telpā, enerģija (par pēdējo gan

var pastrīdēties). Tas nepiemīt tāpēc, ka smadzenes ir uzbūvētas tā, lai fizioloģiskā puse apziņā neparādītos. Tās fiziskās īpašības, par kurām raksta D. Dubrovskis, nekur nav pazudušas, tās ir veiksmīgi atstātas “aiz kadra”.

Nākamais filozofa jautājums: kā izskaidrot to, ka subjektīvās realitātes parādības spēj iedarboties uz ķermeniskajiem procesiem? Vecs jautājums. Citiem vārdiem, kā tas ir iespējams, ka mana tīrā doma liek pacelt roku, lai pakasītu ausi. Mūsu atbilde: tīrā doma roku necilā. Cilāšana ir citu smadzeņu vadības sistēmu kompetencē. Filozofi aizmirst, ka smadzenēs mīt arī griba un emocijas. Abas tās spēj darbināt vajadzīgos muskuļus. Pirmajā vietā gan šeit jāmin gribas mehānismi. Tie cieši seko visam, kas notiek domāšanas sfērā. Šī sekošana ir tik labi attīstīta un pieslīpēta, ka cilvēks nepamana robežu starp domāšanu un attiecīgo muskuļu kustību. Parasta lieta, ka domāšanu pavada žesti, grimases, pozas un citas kustības. Gribas mehānismu saistība ar muskuļu darbību ir noslīpēta garajā evolūcijas gaitā.

D. Dubrovskis savā rakstā izsaka varbūtību, ka smadzeņu pētnieki kaut kad iemācīsies atšifrēt smadzeņu kodus un varēs noteikt, par ko attiecīgais indivīds domā. Tiesa, turpat tālāk filozofs izsaka bažas par to, ko nesīs šāds sasniegums. Viņš raksta: “Ja subjektīvās realitātes parādību smadzeņu kodi tiks pamatīgi atšifrēti, tad tas izjauks fundamentālos sociālās pašorganizēšanās principus – personības relatīvo autonomiju, viņa subjektīvās pasaules aizsargātību” (Dubrovskis, 2013: 11).

Paskatīsimies, vai kaut kas tāds ir iespējams. Pētnieks no malas nevar tikt klāt smadzeņu šifriem. Tie veidojas neironu struktūru iekšējās mijattiecībās un pārstāv īpašu parādību klasi, ko varam nosaukt tā – *materiālais bez vienas dimensijas*. Jau rakstījām, ka smadzeņu šifriem trūkst vienas dimensijas. Bet pašas smadzenes tos prot nolasīt. Piemēram, tad, kad mēs lasām kādu tekstu, uzmanību pievēršam tikai burtiem un citām rakstu zīmēm, ko redzam. Bet nepievēršam uzmanību burtu biezumam. Tas mums nemaz nav vajadzīgs. Pietiek ar tām figūrām, ko redzam. Smadzenes šajā ziņā nav dumjākas. Arī tās prot pievērst uzmanību tikai tam, kam vajag. Bet izvilkt no turienes laukā *materiālo bez vienas dimensijas* nevar. Šifri nav atdalāmi no struktūrām, kurās rodas. Savā fantāzijā varam pieļaut variantu – šifrus redzam. Bet tālāk netiekam. Uzzināt, ko tie nozīmē, ir neiespējami.

Raksta autors neapšaubā faktu, ka ideālais smadzenēs pastāv, taču saskata atšķirības starp dabaszinātnisko un filozofisko pieeju. Pēdējā vairāk uzsver pretstatu starp materiālo un ideālo, balstoties uz kādreiz populāro, vēl marksisma laikā formulēto filozofijas pamatjautājumu. Tad sanāk, ka ideālais ir nemateriāls, no atomiem un molekulām nesastāv. Tāds spriedums ir pareizs tikai noteiktā kontekstā. Piemēram, es varu paskatīties uz tāfeli. Neapšaubāmi materiāls priekšmets, bet tāfeles vizuālais attēls manā apziņā ir visnotaļ ideāls. Nekādi atomi un molekulas no tāfeles manā galvā pārcēlušies nav. Tas ir filozofiskais skatījums. Ja pārejam uz dabaszinātnisko pieeju, tad, protams, piekrītu spriedumam, ka nekā no tāfeles manā galvā nav. Taču nevaru apgalvot, ka tāfeles ideālais atveidojums galvā ir brīvs no materiālā. Nav gluži brīvs. Varam atkārtot iepriekš teikto: mūsu apziņā neparādās smadzeņu darbības fizioloģiskā puse. Un jāsaka: paldies Dievam, ka neparādās. Grūti iedomāties situāciju, kurā mēs būtu liecinieki smadzeņu darbības “virtuvei”. Tiesa, tad varētu izteikt secinājumu: nu nav tā smadzeņu darbība tīri ideāla.

Avoti un literatūra

1. **Leikums, L.** (2008). Domāšana un apziņa. *Praktiskā filozofija*. Jelgava: LLU, 409.–446. lpp.
2. **Ведин, Ю., П.** (1983). *Познание и знание*. Рига: Зинатне. 310 с.
3. **Дубровский, Д. И.** (2002). *Проблема идеального. Субъективная реальность*. Москва: Издательство «Канон+». 368 с.
4. **Дубровский, Д. И.** (2013). Субъективная реальность и мозг: опыт теоретического решения проблемы. *Вестник Российской академии наук*, № 1 (pieejams www.globalistika.ru/dubrovsky/index.htm)
5. **Дубровский, Д. И.** (2015). *Проблема «сознание и мозг»: Теоретическое решение*. Москва: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 208 с.
6. **Ильенков, Э.** (1962). *Идеальное*. В книге: *Философская энциклопедия*, Т. 2. Москва: «Советская энциклопедия», с. 219–227.

Ināra Leikuma

LLU Sociālo un humanitāro zinātņu institūts

Latvija, Jelgava

HUMORS LATVISKAJĀ PASAULES UZSKATĀ

HUMOUR IN THE LATVIAN WORLDVIEW

Summary

This study reviews humoristic magazines in Latvia at the beginning of the 20th century, their topics and style. During the aforementioned period at least 30 such periodicals were issued. Nowadays, humour only appears in the press and public space in fragments, its appearance is not systematic and mostly manifests itself as satire, irony, or even jeering. Therefore, it is often said that Latvians have problems with the sense of humour. These facts create interest in the place of humour in the Latvian worldview, the objects and manifestations of jokes from the historical aspect. The study concludes that the main objects of jokes – politics and women – have remained stable during the last 100 years, only the way of presentation and the place of humour in the public space are different.

Key words: worldview, Latvian, humour, humoristic magazines, politics.

Atslēgas vārdi: pasaules uzskats, latviskais, humors, humora izdevumi, politika.

Anotācija

Pētījuma ietvaros tiks skatīti 20. gadsimta sākuma humora izdevumi Latvijā, to tematika, stils. Attiecīgajā periodā iznāca vismaz 30 šāda rakstura preses izdevumi. Mūsdienā Latvijā humors presē un publiskajā telpā parādās fragmentāri, nesistematizēti un biežāk izpaužas kā satīra, ironija vai pat paņirgāšanās. Tāpēc nereti izskan apgalvojums, ka latvietim ir problēmas ar humora izjūtu. Šie fakti rada interesi par humora vietu latviskajā pasaules uzskatā, joku objektiem un izpausmēm vēsturiskā griezumā. Pētījumā secināts, ka galvenie joku objekti – politika un sievietes – simtgadu periodā ir stabili nemainīgi, atšķiras pasniegšanas veids un humora vieta publiskajā telpā.

Ievads

“Dzīve ir bēdīgi smieklīga. Bet dzīvei nav jābūt smieklīgai un bēdīgi smieklīgai jau nu pavisam ne. Viņai jābūt smaidošai. Dzīve jānovēd tiktāl, ka katrs cilvēks tiek pie sava pasaules uzskata, pie labākā pasaules uzskata, pie humoristiska pasaules uzskata.” (Joku ziņas 1, 1926: 1)

Kāda ir humora vieta latviskajā pasaules uzskatā? Kas ir humors un kādas ir tā funkcijas? Vai humors ir vērtība? Vai iespējams precīzi, zinātniski pamatoti atbildēt uz šiem jautājumiem? Jēdzieni “pasaules uzskats”, “vērtības”, “humors” nav viennozīmīgi definējami, atstājot daudz vietas subjektīvām interpretācijām. Šie jēdzieni ir vairāk tēlaini un aprakstoši, nevis analītiski un loģiski pamatoti. Vērtība ir apziņas forma, ideāls, uz kuru tiek ties. Vērtības satur zināmu universālisma elementu, bet praktiski tās vienmēr ir vēsturiski nosacītas. Ikdienas apziņas līmenī vērtības izprot kā pastāvošus, normatīvus priekšstatus par labo-ļauno, skaisto-neglīto, traģisko-komisko. Izpratne par komisko, humoru ir būtiska individualitātes izpausme. Tāpēc priekšstats par humoru kā vērtību parasti ir subjektīvs un atkarīgs no attiecīgā indivīda humora izjūtas.

Pētījuma mērķis – apzināt latviskā humora publiskās izpausmes formas vēsturiskā kontekstā. Izpētes objekts – humors 20. gadsimta sākuma preses izdevumos.

Latviskais pasaules uzskats

Ir daudz mēģinājumu raksturot latvieti: G. Merķelis, P. Zālīte, J. Rainis, A. Švābe, P. Jurevics, P. Bikerts, Z. Mauriņa u. c. Arī P. Šmits apcerējumā par latviešu tautas dvēseli atzīmē, ka ir izteiktas dažādas domas par latviešu tautas savādībām, pat apgalvojot, ka nav jēgas runāt par raksturīgām īpašībām, jo tādas skaidri noteiktas latviešu tautas nemaz nav. “Daudzi latvieši neesot nekas cits, kā tikai latviski runājoši lībieši, igauņi, krievi un leiši. Nebūšot arī visai maz tādu pārlatvjotu vāciešu, zviedru, poļu un cittautiešu.” (Šmits, 1928: 81) P. Šmits oponē, atzīmējot, ka tīru, “nesamaisītu” tautu pasaulē grūti atrast un latvieši salīdzinājumā ar krieviem un vāciešiem ir pat labāk saglabājušies.

Raksta ietvaros nav paredzēts latvietim raksturīgo īpašību uzskaitījums un pasaules uzskatu raksturojošu elementu analīze. Atbilstoši tēmai akcentēta humora klātesamība latviskajā un jautājuma atspoguļojums 20. gadsimta sākuma humora izdevumos.

Raksturojot latvieti gan vēsturiskā, gan arī mūsdienu kontekstā, daudzo īpašību starpā humora izjūta parasti pat netiek pieminēta. Biežāk runā par individuālismu, noslēgtību, depresīvu noskaņojumu, tiesa, arī darba mīlestību un attīstītu skaistuma izjūtu. P. Šmits atzīmē, ka tomēr reizumis tiek runāts par “latviešu kaislību uz izsmiešanu un aprunāšanu. Šo latviešu trūkumu jau ir ievērojuši un aprakstījuši daudz vācu rakstnieku, sākot jau ar veco Paulu Einhornu. M. Boms gan uzslavē latviešu iedzimto tieksmi uz satīru, kur nereti esot sastopama liela asprātība; bet labāk gan laikam būtu, ka mēs šo kaislību mazāk cildinātu.” (Šmits, 1928: 81)

Savu artavu latviskuma meklējumos ienes arī humora izdevumi. Žurnālā “Rūgtās drapes” (1923) kāds autors pat rāda, ka Ābrams, Īzaks un citi žīdi bijuši latvieši. Ādams un Ieva ir īsti latviski vārdi. Ādams nogaršoja visus ābolus un deva dārzam latvisku nosaukumu “Ēdiens”. Ieva to gribējusi sieviešu dzimtē “Ēdene”. Kains vārdu dabūja pēc Ābela nogalināšanas, jo viņam bija Kauns. (Rūgtās drapes 6, 1923) Turpat teikts, ka latvieši ir cītīgi taupīgi, kautri un strādīgi, bet savā starpā gauži skaudīgi un naidīgi, kašķīgi, zobgalīgi un ņirdzīgi. “Bet, ja visai tautai kādreiz draud briesmas un priekšā stāv nāvīgi kautiņi, tad ciešā vienībā tūlīt noslēdzas latviešu ļautiņi un, tapuši itin satīcīgi un brālīgi sit naidinieku pelavās, smagi un sālīgi.” (Rūgtās drapes 9, 1923: 10) “Amerikāņu kultūra – kur darbs, tur maize. Franču – cilvēks nedzīvo no maizes vien. Vācu – alus un mundieris. Latviešu – amerikāņu pīpe, franču fraka un pūders, vācu cepure un alus, krievu dzejnieka gars, bet paša nabadzība un caurās bikses.” (Rūgtās drapes 10, 1924: 2) “Nelaimīgas mīlestības dēļ vai aiz greizsirdības angļi top pussamulsuši un vai nu pakaras vai noslēcinās; krievi iet šauties divkaujā vai viens otru labi izper; itālieši un spānieši viens otru nodur; franči atkal iemīlas no jauna; vācieši top grūtsirdīgi. Latvietis no visa tā pa daļai ko mantojis un uzskatāms par kosmopolītu.” (Tēvijas feļetons 1, 1889: 7)

Priekšstatos par latvisko humora izjūtu nekad nav valdījusi vienprātība. Arī mūsdienu latvieša ikdienas gaitās, draugu pulkā, kuluāros “sprēgā” joki, birst asprātības, pazib smalka ironija. Cita aina paveras tad, kad pie joku “taisīšanas” publiskajā telpā ķeras profesionāli. Daži apšaubāmas kvalitātes īslaicīgi šovi, atsevišķas rubrikas dažos preses izdevumos, bet neviena specifiska humora izdevuma. Reizēm pat mēdz teikt, ka vispār latviešu kultūrā smieklis nav bieži sastopama emociju izpausme. Tātad, vai latvieši pamatā ir jautri vai drūmi? P. Birkerts uzskata, ka “..latvju tautas prātnieciskā doma ir vairāk noskaņota pret smiekliem kā par smiekliem.” (Birkerts, 1939: 518) Pēc tautas estētiskās gaumes gudrība ir skaista, bet

muļķība neglīta. Tā kā gudrība vai muļķība daļēji atspoguļojas sejā, arī no smiekliem var spriest par gudrību vai muļķību. “Kas daudz smejas, tam maz prāta”. “Muļķi pazīst no smiešanas”. “Ko smejiēs kā pusrubļa aita?” Ievērojot to, ka smieklī vēlāk var cilvēkam atriebties un nest sāpes, tauta ieteic smieklus ierobežot un būt atturīgiem. “Ja nevari smieklus valdīt, iekod mēlē.” Varbūt tāpēc mūsu kalendārā ir desmit atceres un piemiņas dienu, piecas dienas gadā jāizkar karogs sēru noformējumā un reizi gadā radu pulkā jānosvin kapu svētki. Lieki piebilst, ka, izņemot vispārējo 1. aprīli, smiekliem dienas nav paredzētas. Dažkārt to mēdz skaidrot ar latvisko tieksmi glorificēt cietēja tēlu, kas sakņojas tradicionālajā domā par 700 gadu verdzību, 50 gadu okupāciju, mūžīgu atrašanos citu tautu ietekmes zonā. Mums ir daudz pētījumu un informācijas par vēsturi, kultūras attīstību, politisko situāciju, bet humora vieta un izpausmes ne vēsturiskā, ne arī mūsdienu kontekstā netiek uzskatītas par aktuālām un pētīšanas vērtām. Daļēji to var saistīt ar humora specifiku. Grūti pētīt fenomenu, par kuru gandrīz visiem ir viedoklis, kas ir izplatīts, it kā visiem piemīt, tāpēc šķiet pats par sevi saprotams un ar zinātnisku pieeju nesaistīts. Taču jāatzīst, ka humors ir neatņemama sociālās dzīves sastāvdaļa. Humora izpēti gan atvieglo, gan vienlaikus apgrūtina tas, ka šim jēdzienam ir daudz “radinieku”: smieklī, joki, komiskais, asprātība, humora izjūta, ironija, satīra. Šie fenomeni vairāk vai mazāk ir pētīti jau kopš Aristoteļa laikiem, tomēr nav viennozīmīgu definīciju un stabilu zinātniskās izpētes metožu. Smieklī ir universāli un atrodami visās kultūrās, tā ir sociāla emociju izpausme, kas vienlaikus norāda uz jūtām, gaumi, saprātu. Humors, humora izjūta saistīta ar tautas mentalitāti. Tas ir oriģināls tautas domāšanas veids, attiecīgas grupas identifikācijas līdzeklis. Tāpēc mēdz runāt par angļu, vācu, krievu, ebreju un citu tautu humoru un humora izjūtu. Ja gribam labāk saprast latvisko humoru, tā izpausmes formas un vietu mūsdienu sabiedrībā, jāmeklē vēsturiskās saknes, jāpēta humora veidošanās tradīcijas kultūrvēsturiskā kontekstā, sākot ar humoru latvju tautas dainās, ticējumos, anekdotēs, preses izdevumos. Žurnālā “Joku ziņas”(1926) teikts: “Kad Brēmenes laivinieki mūs uzvarēja un piemina pie zemes, tad latviešu vienīgais ierocis bij vārds, nedroša slēpta doma – humors.” (Joku ziņas 1, 1926: 5)

19. gadsimta trīsdesmito gadu sākumā presē parādās pirmās latviešu tautas anekdotes, kas sauktas arī par “smieklī pasakām” vai “smieklī stāstīņiem”. 1833. gadā “Latviešu ļaužu drauga” 4. numurā publicētas divas anekdotes. Strauja popularitāte neseko, kaut arī tautā dzimtbūšanas un klaušu laikos tomēr cirkulē atjautīgi stāstīņi un joki.

1853. gadā iznāk pirmais anekdošu krājums latviešu valodā. Tā ir Krišjāņa Valdemāra (1825–1891) grāmata “300 stāsti, smieklī stāstīņi, etc. un mīklas lusti uz grāmatām vairot”. Laikā, kad galvenā lasāmviela ir dievvārdu grāmatas, Valdemārs aicina atradināt tautu no mehāniskas lasīšanas. Tam varēt kalpot īsie, atjautīgie stāstīņi, anekdotes, kas spētu izraisīt interesi un patiesu lasītprīeku.

1865. gadā E. F. Šēnberģis izdod stāstu krājumiņu “Ihsi smieklī stāstīņi”, bet K. Šēnberģis 1866. gadā – “Pirmais trekns kumoss priekš smieklī mīlotājiem”. 19. gadsimta 70. gados avīžniecībā un rakstu krājumos anekdošu un humora praktiski nav. Par feļetona žanra dibinātāju uzskata Laubes Indriķi (1841–1889), bet par pirmo humoristisko preses izdevumu – A. Alunāna “Zobgaļu kalendāru” (no 1891. gada). 19. gadsimta 80. gadu beigās bija vērojams mēģinājums savākt anekdotes un izdot krājumu, bet tas neizdevās. To izdarīja Rainis, kurš daļu no savāktajām anekdotēm 1888. gadā laida klajā humoristiski-satīriskajā

krājumā “Mazie dunduri”. Tikai ar 1925. gadu, pateicoties P. Birkertam, sākas sistemātiska anekdošu vākšana un krāšana. Šis aspekts plašāk izvērsti grāmatā “Pēteris Birkerts: es laižu savus darbus pasaulē” (Leikuma, 2017).

20. gadsimta sākumā humora visos preses izdevumos uzskatīja tikpat kā par obligātu. Daudz satīrisku izdevumu parādās ap 1905. gadu: “Nātres”, “Ņirga”, “Pātaga”. No 1906. gada līdz 1907. gadam Pēterburgā iznāk žurnāls “Svari”, kas darbību atjauno 1920. gadā. Konkurentus “Svaru” atdzimšana nepriecē: “Vai klājas mironim no kapa ārā šķiebties,/Lai zīstu asinis un dzīvos biedētu?/Kad vecums nāca, Tilbergs sāka viebties:/Man naudas bruka ir to “Svari” dziedētu/Un Purīts, Zariņš abi gāja tiepties:/Varbūt, ka izšķilsim vēl olu iedētu/Tie “Svaru” kaulus ārā rok/ Un vāra buljonu: lai latvji pērk un lok/.Nu nāk no “Svariem” nejēdzīga smaka./Grib aprīt rakstniecību “Svaru “dūņu aka.” (Lapsene 2, 1923: 5) Šajā periodā iznāca liels skaits humoristisku izdevumu: “Aizkulises” (1927), “Gailis ar lielo seksti” (1912), “Greizais spogulis” (1914–1915), “Ho-ho” (1922–1924), “Jaunais jokupēteris” (1929), “Jautrais Fridolīns” (1927), “Joku ziņas” (1926), “Lapsene” (1922–1924), “Muša” (1927), “Nātra” (1930), “Ods” (1926), “Pīkols” (1920), “Pliks un traks” (1926), “Pūcesspiegēlis” (1923–1926), “Raibā avīze” (1929), “Rūgtās drapes” (1922–1923), “Runga” (1931), “Satīrs” (1925–1926), “Sensācija” (1924–1925), “Sikspārnis” (1922–1926), “Skudra” (1919–1920), “Sprigulis” (1925), “Svari” (1920–1931), “Tēvijas feļetons” (1889–1905), “Vecpūsis” (1926–1926). Redzams, ka vairumā gadījumu izdevumu mūžs nav ilgs. 1927. gadā žurnālā “Muša” atzīmēts, ka humoristiem iestājušies drūmi laiki: “Aizvēruši acis uz mūžību arī vesela rinda satīrisku žurnālu un joku lapu. Lai pieceļamies un vienu minūti klusējot, dziļās sērās pieminam “Sikspārni”, “Spriguli”, “Pūcesspiegēli”, “Satīru”, “Joku ziņu”, utt.” (Muša 1, 1927: 5) Viens no pirmajiem un stabilākajiem satīriskajiem žurnāliem tomēr bija “Svari”. Tas bija pirmais žurnāls, kas drīkstēja drukāt bildes bez cenzūras. Pat K. Ulmanis līdz zināmai robežai pret to neiebilda. A. Skailis grāmatā “Svari laika svaros” apraksta žurnāla lielo popularitāti gan lasītāju, gan autoru vidū. Tur daudzi gribējuši publicēties, redakcijā valdījusi laba atmosfēra. Vissīvāko konkurenci “Svariem” centās izrādīt “Rūgtās drapes”. Gandrīz katrā numurā tika publicēta kāda “indīga” karikatūra vai ironiska replika pret “Svariem” vai citiem konkurentiem: “Ko tas līdz, kad mēs tikmēr kliežam “Ho-ho”, kamēr nevaram pačukstēt ne “hi-hi”... Ko tas līdz, ka mēs sveramies ik nedēļas, bet paši paliekam arvienu vieglāki, vājāki un bālāki,” (Rūgtās drapes 1, 1922: 2), beigās secinot, ka vislabāk visos gadījumos noder rūgtās drapes. Savukārt žurnāls “Lapsene” izsmej un kariķē gan “Rūgtās drapes”, gan “Svarus”: ““Svari”. Lieluma mānijas 65,5 %, atkārtošanās 24 %, asprātības 4,5 %, pareizības 6 %.” (Lapsene 6, 1922: 3)

A. Skailis, pārskatot “Svarus,” secina: “Zem vecā mēness nekas nemainās un latviešu mentalitāte jau vismazāk. Tā pati spekulantu rijība, kukulīšu slidināšana ierēdņu kabatiņās, mūžīgā kašķēšanās, dubļu liešana un šķelšanās.” (Skailis, 1995: 3) Iepazīstoties ar augstākminētajiem preses izdevumiem, šim secinājumam var pilnībā piekrist. Tematika vismaz pēdējā simtgadē nav mainījusies. Zināmas atšķirības vērojamas joku pasniegšanas stilā, bet daļēji tas skaidrojams ar to, ka mūsdienu Latvijā humors sastopams galvenokārt interneta vidē.

Joku objekti

Izdevumā "Gailis ar lielo seksti" aprakstīta diskusija starp latvieti un vācieti, kurš apgalvo, ka latviešiem nav savas kultūras. Latvietis oponentē, ka ir. To apliecina tautas dziesmas, prasme pelnīt, namus celt, plēsties pēc direktoru vietām. Vācietis uzskata, ka tas viss aizgūts no vāciešiem. Visbeidzot latvietis min galveno argumentu, kuram galu galā vācietis gatavs piekrist: "Bet vai tad nav nekāda kultūras iezīme, ka latvieši ir saskaldījušies tik daudzās partijās, ka tās nemaz nav saskaitāmas, ka viņiem ir savi konservatīvie, savi mērenie un galēji kreisie, ar vārdu sakot no vis melnākiem līdz vis sarkanākiem elementiem? Tā tak ir gana sevišķas tautiskas kultūras iezīme, jo vācu kultūra parādās tautiskā vienprātībā." (Gailis ar lielo seksti 1, 1912: 2) "Latviešus pazīst pēc viņu pašu sakāmvarda: latvietis – latvieša velns ...sociāldemokrāti neparko nevar darboties kopā ar zemniekiem, zemnieki ar sociāldemokrātiem, centrs bez sociāldemokrātiem un zemniekiem, utt." (Sprigulis 8, 1925: 1) Lielākajā daļā 20. gadsimta sākuma humoristisko izdevumu priekšplānā ir politiskais humors. Politiskā satīra pastāvējusi visos laikos un visur. Atšķiras tikai tas, cik daudz un kura sabiedrības daļa to varēja atļauties, kādā formā joki tika pasniegti, lai auditorija tos uztvertu un saprastu. Humora funkcija nav tikai izklaidēt un novērst uzmanību no realitātes, bet funkcionēt arī kā politiskās socializācijas instrumentam, sabiedrības regulatoram un grupas identifikācijas līdzeklim. Smieklī nav iespējami bez tā, kurš smejas, un objekta, par kuru smejas. Galvenie smieklī objekti apskatāmajos humora izdevumos ir: 1) politika kopumā, bet īpaši Saeima un Saeimas vēlēšanas; 2) sievietes; 3) zemnieki; 4) mīlas lietas. Vairumā gadījumu humoram vēltītajos žurnālos atrodam ne tikai anekdotes, patiesi jautrus stāstiņus un lieliskas karikatūras, bet arī garus, turpinājumos publicētus "gabalus", kuros nav iespējams saskatīt kaut ko smieklīgu. Biežāk tie ir apcerējumi par mīlas lietām, kuri mūsdienu lasītājam var izraisīt smaidu ne tik daudz satura, kā formas un izteiksmes līdzekļu ziņā: "Kad viņa drusku pacēla galvu no zīmējuma, viņas matu sproga aizskāra manu ģīmi. Tad mēs abi nāvīgi satrūkāmies un no tās reizes mēģinājām izsargāties no katras saduršanās." (Tēvijas feļetons 11, 1889: 5) "Ja, draudziņ, kopš mīlestības spēks/Pār mani uz Annu ir nācis, –/Kā lauva dūšīgs esmu un drošs/Es – senākais ledus lācis." (Sprigulis 8, 1925: 3) "Viņš redzēja to daiļu un kaislīgu, vienā krekliņā trīsot istabas vidū. Viņas lūpas kvēloja asinsarkanās un vijīgās bālās rokas gaidīja skavas... viņš bez apdomāšanas ieslīga viņas kaislībā. Pazuda filozofija, pazuda Dievs un cilvēku sāpju vaidi. Palika tikai vīns un sieviete, balta un kairinoša." (Sensācija 1, 1925: 4)

Katrs no augstākminētajiem joku objektiem ir uzmanības un analīzes vērts fenomēns. Ja turpinātu tēmu par mīlas lietām, varētu runāt par humora morāli estētiskajiem aspektiem, mūsdienu "samaitāto jaunatni" un tikumu degradāciju. Bet jau 1925. gadā žurnāls "Vecpūsis" piedāvā apcerējumus "Par brīvo mīlu un citām gaužam derīgām padarīšanām", vairākos turpinājumos tiek aprakstīta "Baudu pasaule" un "Vakars trijātā". "Redzot šo bildi, no jauna manī uzliesmoja kaisle un es pievienojos apburošajam pārim un visādi pūlējos glāstīt jaunās pavedinošās miesas. Un atkal mēs visi trīs saģiftēti ar izsmalcināto saldkaisles ģifti, sakusām vienā veselā." (Vecpūsis 2, 1926: 6) "Baudu pasauli" šeit necitēsim, jo sacerējums arī mūsdienās varētu pretendēt uz vadošajām vietām pornogrāfiskās literatūras klāstā. Visos humora izdevumos redzam, ka viens no populārākajiem (tātad acīmredzot izplatītākajiem) joku objektiem ir ģimenes draugs:

“Klausies, Janci, vai mājas draugs tev jau ir? – Jā, tas ir vienīgais, ko mana sieva ir dabūjusi pūrā līdz.” (Vecpūsis 6, 1925: 13) “Tiesa ir gan dažas, kurām nav nedz vīra, nedz mīļākā. Dažām ir tikai mīļākie un nav vīra, bet pašām neglītākajām ir tikai vīrs, un nav mīļākā.” (Vecpūsis 3, 1925: 13) “Mīlestība, cerība un ticība – dažā laulības dzīvē spēlē savādu lomu: Mājas draugs mīlē, kundze ir labās cerībās, bet laulāts draugs tic, ka viņš ir tēvs.” (Muša 3, 1927: 4) Kopumā jāatzīst, ka visos humora izdevumos liela vieta atvēlēta sievietei, jo, kā raksta žurnāls “Vecpūsis”, diemžēl neviens cilvēks nevar rasties bez tam, ka sieviete pa pusei palīdz.

Politiskais humors

Tomēr rakstā jāpakavējas pie it kā nopietnākas un acīmredzot visos laikos aktuālas tēmas – politikas. Ņemot vērā to, ka raksts top 2018. gada 6. oktobra Saeimas vēlēšanu gaidās, gribētos vienkārši citēt to, ko līdzīgā situācijā raksta humoristiskie izdevumi 20. gadsimta sākumā, tādējādi ļaujot lasītājam vērtēt un interpretēt informāciju atbilstoši savām interesēm un humora izjūtai: “Skatos zvirbuļi pašlaik pie brokasta, kārpās pa siltajiem zirgāboliem un meklē graudus. Man nokrīt kā zvīņas no acīm. Mācaties no putniem laukā, es izsaucos. Es tomēr vēlēšu. Es būšu kā zvirbulis un mēģināšu šinī priekšvēlēšanu laikā izgāzto mēslu čupā atrast graudus.” (Rūgtās drapes 2, 1922: 6) “Grūta bija balsu zveja tik vētrainā laikā, kad tīklus konkurenti no rokām rauj. Maza tā jūriņa, maz zivju, bet lomu vilkt ikviens jau grib. Pāri lielā veļas mazgāšana, vēl nēzdodziņus paskalot, tad darbs ir galā. Lai nu žūst.” (Sprigulis 2, 1925: 3) Vēlēšanu krustceļos: “Jūs pats esat mūlāps, Jūs nīlzirgs tāds. Gorillas un begemota krustojums. Jūs sienāži, paskataties uz sevi., jūsu sieva ir bakurētaina, meita smiņķējas. Bet jūsu abi puikas slimo ar masalām. Bet jūsu krustēvs ir kandžas tecinātājs. Bet jūs, jūs omlete, pankoks tāds.” (Sprigulis 2, 1925: 5) “Tad būs vispārēja zobu klabēšana un trīcēšana: viena liela berzēšanās būs jūtama pilsoņu starpā un strīdēšanās astes galos pie balsošanas urnām. Tā tas ies, līdz saule nāks atpakaļ no dienvidu puses ar 100 jauniem deputātiem, vienotiem svētā pārliecībā par to, ka pastardiena nav piemeklējusi zemeslodes latvisko daļu. Tie visi būs baltās un tīrās drēbēs ģērbti un nesauks vairs viens otru par melnu un sarkanu, nesēdīsies vairs ne labos, ne kreisos sēdekļos, nedz arī vidū, un necels skandālus kuluāros. Tad nāks tā jaukā diena, kad veprītis ganīsies žogmalē ar tīru sirdsapziņu, ka viņa saimniekam nav par viņu jāmaksā zelta lats un ogotājas un sēnotājas nedzīs prom no bekām, ja nebūs samaksāts nodoklis.” (Lapsene 1, 1922: 8) “Plosījās vētra un rāva no stabiem un sienām raibos Saeimas vēlēšanu plakātus. Aizlidoja pa gaisu vērtīgā literatūra: Mēs prasām, mēs solām, mēs dosim, mēs balsosim. Labi tai partijai, kam stiprs klīsters.” (Sprigulis 2, 1925: 3) “Un vai mūsu saeima locekļi dzīvo bez darba? Nekā tamlīdzīga. Pirmo slaveno darbu viņi pastrādāja, paaugstinot savas personīgās algas no 15 000 uz 20 000 rubļu mēnesī.” (Lapsene 16, 1923: 2) Ja joki par Saeimu, vēlēšanām un pēcvēlēšanu laiku ir samērā universāli un saprotami arī mūsdienu lasītājam, tad citu politiskā humora tēmu izpratnei nepieciešamas zināšanas par attiecīgā perioda politisko situāciju, ekonomiku, ārpolitiku un personālijām. Jokojot vienmēr sajaucas fakti un izdoma. Labi humora izdevumi orientēti uz izglītotu auditoriju, kas spēj saprast un analizēt pasniegto informāciju. Par politiku jokoja visos humora izdevumos. Pat tādi kā “Vecpūsis”, “Sensācija”, “Jautrais Fridolīns,” kuriem bija pavisam citas prioritātes,

drukāja aprakstus par konkrētiem valstsvīriem, ministriem un ierēdņiem. Žurnāls "Vecpūsis" vairākkārt publicēja izteiksmīgas karikatūras un replikas par K. Ulmani: "Vai tad visai latvju zemei piemēram, nav zināmi īstie K. Ulmaņa kabineta krišanas iemesli, – tie iemesli, kāpēc šim vīram bija jāizlaiž valdības groži no rokām. Tikai tāpēc, ka viņš bija vecpūsis. (Vecpūsis 2, 1925: 3) Līdzīga iemesla pēc malā tiek atstumts arī ģenerālis Balodis: "Politīķi un kara vīri ir tālredzīgi, viņi zina, ka precētu vīru parastā galvas rota nav nekāda goda rota, un negrib ar sievu dotajiem ragiem vainagot savas laurvītās pieres." (Vecpūsis 2, 1925: 3) Šie piemēri parāda to, ka humors darbojas kā grupas identifikācijas līdzeklis un šajos gadījumos ir etnocentrisks. Tādi jokī nav īsti saprotami ārpus vēsturiskā konteksta. Atkarībā no politiskās situācijas tiek jokots par vāciešiem, ebrejiem, bet 20. gadsimta divdesmitajos gados īpaši par krieviem, konkrētāk, boļševikiem. "Jo projām Ļeņins nebeidz solīt, solīt/Un pulcēt daudzi izredzēto./Gan atkritējus lādēdams, gan draudēdams ar veto./ Vēl Trockis svīzdams ņemas plānus realizēt/Un, domājams, jo drīzā laikā tundras kolonizēt./Jo Krimā miera nedodot ne dunduri, ne odi." (Skudra 2, 1919: 5) "Katru gadu 1. maijā no pagrīdēm izrāpjas dažādi mošķi, kas ar sarkanām lupatām apkārušies klejo pa ielām un kūda neapzinīgas tautas masas uz slinkošanu un parazitismu." (Runga 2, 1931: 2) Spilgtas karikatūras un teksti attēlo Lāčplēša cīņu ar Melno bruņinieku un Sarkano lāci, kā arī Ļeņinu, Trocki, Raini, F. Trasūnu u. c. sociāldemokrātus. Žurnāls "Satīrs" raksta par karsto 1925. gada vasaru, kad karsējās visi un jūrmalā "pūlējās izcepties savos taukos", bet tālāk pāriet uz politiku: "Vai izsūktais, liesais proletārietis Rainis negribēja sapakāt savas mantiņas un doties atpakaļ uz ārzemēm? Še esot silti diezgan, bet tur būšot vēl siltāki. Bet var jau arī būt, ka Rainim šē tomēr sāk palikt par karstu." (Satīrs 1, 1925: 2) Īpaši daudz karikatūru un repliku par Raini publicē "Rūgtās drapes". Redzam lielas bildes: Rainis pie Trasūna, Rainis skolās sludina Internacionāli, komunismu, brīvo mīlestību. Visplašāk politiskais humors tika pārstāvēts žurnālos "Runga", "Svari", "Rūgtās drapes", "Muša".

Politika ir joma, kas spēj izraisīt nepatiku, īgnumu vai ironiju, bet politiskā satīra liecina par to, ka arī par politiku var pasmieties. Humors nav ierocis, ar kuru uzvarēt ļaunumu vai bezjēdzību. Tas tikai ļauj pieņemt, ka daudzas lietas notiek tā, kā tās notiek, bet iespējams uz tām dažādi paskatīties.

Secinājumi

1. Nav iespējams viennozīmīgi atbildēt uz jautājumu par humoru latviskajā pasaules uzskatā, jo jēdzieni "pasaules uzskats", "humors" ir vairāk aprakstoši un subjektīvi interpretējami.

2. Pasaules uzskata pamats ir tautas mentalitāte un vērtību sistēma. Raksturojot latvisko pasaules uzskatu, citu īpašību starpā humora izjūta parasti netiek akcentēta.

3. Nav noliedzams, ka humors ir specifiska komunikācijas forma, kas pastāv un pastāvējusi visos laikos, pie tam joku objekti vismaz pēdējā simtgadē palikuši nemainīgi.

Avoti un literatūra

1. **Birkerts, P.** (1939). *Estētika*. Rīga.
2. *Gailis ar lielo seksti*. Nr. 1, 07.04.1912.
3. *Joku ziņas*. Nr. 1, 06.02.1926.
4. *Lapsene*. Nr. 1, 30.08.1922.
6. *Lapsene*. Nr. 6, 09.11.1923.
7. *Lapsene*. Nr. 16, 08.12.1923.
8. **Leikuma, I.** (2017). *Globālo smieklu lokālās izpausmes*. Sabiedrība un kultūra. Rakstu krājums. Liepāja, 90.–99. lpp.
9. **Leikuma, I.** (2018). *Latviskā humora vēsture. Humors folklorā*. Sabiedrība un kultūra. Rakstu krājums. Liepāja, 108.–118.lpp.
10. **Leikuma, I.** (2017). *P.Birkerts: es laižu savus darbus pasaulē*. Jelgava.
11. *Muša*. Nr. 1, 02.12.1927.
12. *Muša*. Nr. 3, 17.12.1927.
13. *Runga*. Nr. 2, 08.05.1931.
14. *Rūgtās drapes*. Nr. 1, 10.08.1922.
15. *Rūgtās drapes*. Nr. 2, 20.08.1922.
16. *Rūgtās drapes*. Nr. 9, 01.03.1923.
17. *Rūgtās drapes*. Nr. 10, 02.11.1924.
18. *Satīrs*. Nr. 1, 15.08.1925.
19. *Sensācija*. Nr. 1, 08.01.1925.
20. **Skailis, A.** (1995). *Svari laika svaros*. Rīga.
21. *Skudra*. Nr. 2, 14.08.1919.
22. *Sprigulis*. Nr. 2, 09.10.1925.
23. *Sprigulis*. Nr. 8, 20.11.1925.
24. **Šmits, P.** (1928). *Latviešu tautas dvēsele*. Rīga: Daugava.
25. *Tēvijas feļetons*. Nr. 1, 04.01.1887.
26. *Tēvijas feļetons*. Nr. 11, 03.15.1889.
27. *Vecpuišis*. Nr. 2, 01.03.1926.
28. *Vecpuišis*. Nr. 3, 01.03.1925.
29. *Vecpuišis*. Nr. 6, 06.01.1925.

Gunta Plūksne
Filozofijas atbalsta fonds
Latvija, Rīga

P. FLORENSKA ANTROPOLOĢISKĀ ESTĒTIKA – MŪSDIENĪGAS VĒRTĪBAS

P. FLORENSKY'S ANTHROPOLOGICAL AESTHETICS – CONTEMPORARY VALUES

Summary

The article discusses P. Florensky's, the Russian Orthodox preacher and scientist, work, his heritage in the practice and theory of aesthetics and art. The first part displays the practical side of his *curriculum vitae* in art and aesthetics, and the axiological aspect of his life. The second part depicts the traits of his worldview: antinomy, paradoxes; the peculiarities of his method, its relation to life. P. Florensky's contribution to the theory of art and aesthetics is analysed. The main conclusions: P. Florensky's aesthetics expresses itself in his general idea about the Beauty, it is related to the Truth, and it is grounded in the christological anthropology.

The applied research methods: scientific analysis of literature, hermeneutic analysis of P. Florensky's texts.

Key words: antinomy, the God, a man, anthropology, aesthetics, art, cult, culture, a word, life, symbolism, axiology.

Atslēgas vārdi: antinomija, Dievs, cilvēks, antropoloģija, estētiskais, māksla, kults, kultūra, vārdi, dzīve, simbolisms, aksioloģija.

Anotācija

Rakstā aplūkota krievu pareizticīgā garīdznieka un zinātnieka P. Florenska darbības praktiskais un teorētiskais mantojums estētikā un mākslas jomā. Pirmajā daļā apskatīta viņa dzīves gājuma praktiskā puse mākslā un estētikā un viņa dzīves aksioloģiskais aspekts. Otrajā daļā atainotas viņa pasaules uzskata iezīmes: antinomija, paradokss, metodes īpatnības, tās saistība ar dzīvi. Turpinājumā analizēts P. Florenska teorētiskais ieguldījums mākslā un estētikā. Galvenie secinājumi: P. Florenska estētika izpaužas viņa vispārīgajā idejā par Skaisto, tā ir saistībā ar Patiesību un balstās kristoloģiskajā antropoloģijā.

Pielietotās pētījuma metodes: zinātniskās literatūras analīze, P. Florenska tekstu hermeneitiskā analīze.

Ievads

21. gadsimts ir saasinājis situāciju, kas apdraud cilvēku un vidi globālu pārmaiņu rezultātā. Cilvēks atrodas meklējumu krustcelēs starp antropocentrismu un kosmocentrismu. Šajā situācijā cilvēks meklē savu identitāti, un reliģija ir viens no veidiem, kur cilvēks to var atrast. Reliģijas vienmēr ir bijušas viens no civilizāciju veidošanās pamatiem, kas noteikušas atšķirīgas vērtību hierarhijas, simbolus, dzīves ciklus. Vienlaikus ar globalizācijas procesiem, notiek judeokristīgā skatījuma krīze Rietumos. Veidojas jaunas reliģiskās kustības, notiek pievēršanās austrumu reliģijām. Pastāv problēma – kā cilvēkam pašreizējos apstākļos atrast orientieri savas identitātes meklējumos. Īpaši aktuāli tas ir Eiropā, sevišķi Latvijā. Kā norisinās piemērošanās nepieņemamiem uzskatiem? Jāpiekrīt šīs tēzes autorei D. Bormanei, ka ir atšķirības starp totalitāro padomju un šodienas demokrātisko Latviju. Kā dzīvot kristīgam cilvēkam (un arī nekristīgam) pašreizējos apstākļos Latvijas Republikā, kur, salīdzinot ar Igauniju un Lietuvu, cilvēka un nācijas attīstībai, vērtību pastāvēšanai ir daudz nepieņemamāks, nelabvēlīgāks klimats? Tas ir jautājums par vērtībpraksi ikviena cilvēka un sabiedrības mērogā, lai neatbalstītu liekulīgi sludināto vispārcilvēcisko vērtību degradētību. Šie izteiktie apgalvojumi iezīmē problēmas aksioloģisko aspektu (Bormane, 2016: 99).

Mūsdienu saspringtajā politekonomiskajā situācijā joprojām pastāv diskusija starp Rietumu un Austrumu ceļa vērtībām. Īpaši aktuāli tas izvērtās pēc PSRS (kuras sastāvā bija arī trīs Baltijas republikas) sabrukuma. Tā saucamie *zapadņiki*, kuri Krievijā aizstāv Rietumu demokrātiskās vērtības, akcentē brīvā tirgus ekonomikas dominanci, savukārt *slavofili* kā nacionālradikālā kustība uzsver Krievijas īpašo misiju vēsturē, slāvu tautas pieredzes pārņemšanu. Pareizticībai šeit ir sava loma vērtību nostiprināšanā. Estētika un māksla ir viena no cilvēku darbības jomām, kur cilvēka radošās izpausmes brīvība ir eventuāli augstāka, nekā citās darbības sfērās. P. Florenskis, kas dzīvoja un darbojās pagājušā gadsimta sākumā, savā dzīvē ir apvienojis teoloģisko darbību ar spilgtu radošās domas izpausmi estētikā un mākslā. Tās ir vērtības, kas saglabājušas savu aktualitāti arī mūsdienās un ko var izmantot ne tikai šauri vienas pareizticīgās konfesijas ietvaros Krievijā, bet arī citos pasaules reģionos, t. sk. Latvijā un arī sekulārā sabiedrībā.

P. Florenska dzīves pasaule (E. Huserla termins)

Dzīves gājums

2017. gadā tika atzīmēta garīdznieka Pāvela Florenska jubileja: 135 gadi kopš viņa dzimšanas (22.01.1882.) un 80 gadi kopš viņa mocekļa nāves (08.12.1937.). Pēc savas garīgās apdāvinātības, zināšanu apjoma, nodarbošanās daudzveidīguma, darbaholisma, garīgā sasprindzinājuma piepūles viņš tiek salīdzināts gan ar Leonardo da Vinči, gan Paskālu. Viņš ir dzimis Jevlahā (mūsdienu Azerbaidžānas teritorijā) pareizticīgo krievu ceļu inženieru un Kalnu Karabahas armēņu dižciltīgo septiņu bērnu ģimenē. Tūlīt pēc Maskavas Universitātes Fizikas-matemātikas fakultātes absolvēšanas 1904. gadā viņš iestājas Maskavas Garīgajā akadēmijā. To viņš spīdoši pabeidz un kļūst par filozofijas vēstures docentu Troicas Sergija lavrā izvietotajā Garīgajā akadēmijā (1908). 1911. gadā viņš tiek iesvētīts par priesteri un apprecas, kļūdamas par teicamu ģimenes galvu un tēvu pieciem bērniem. Neilgu laiku viņš darbojas Kristīgās cīņas savienībā, kuras mērķis ir sabiedrības pārveidošana kristīgi pilsoniskā garā. Viņš ir vadījis akadēmisko žurnālu “Богословский вестник” (1912–1917). Balstoties uz teoloģijas maģistra disertāciju “Par

garīgo patiesību” (iespiesta 1913.; aizstāvēta 1914.), publicējis 1914. gadā pārstrādātu un paplašinātu variantu “Patiesības balsts un pamats: Pareizticīgās teodicejas pieredze (Столп и утверждение истины: Опыт православной теодицеи). Tas joprojām tiek uzskatīts par nepārspētu ievadu PB (pareizticīgā Baznīca) pneumatoloģijā un askētikā. Viņš ir rakstījis atmiņas, vēstules, reliģiski filozofiskus apcerējumus, recenzijas, referātus, zinātniskus rakstus visdažādākās zinātņu nozarēs. Pēc Troicas Sergija lavras (1918) un Sergija Posadas baznīcas slēgšanas (1921) bijis Krievijas elektrifikācijas plāna līdzstrādnieks. Iecelts par Tehniskās enciklopēdijas redaktoru (1927–1933), sarakstījis 134 šķirkļus pirmajiem 23 sējumiem. Apcietināts un izsūtīts uz Nižņijnovgorodu 1928. gadā. Pēc atbrīvošanas atgriezies Maskavā, vēlreiz apcietināts un izsūtīts, notiesājot uz 10 gadiem spaidu darbos (1933) Solovku nometnē. Tur pētījis agara un jodētā sāls iegūšanu no aļģēm, izstrādājis 10 patentus. Mūža beigās viņš pārvests uz Ļeņingradu, kur nošauts 1937. gadā (Pasaules reliģiju enciklopēdiskā vārdnīca. Kristietība. 2. sēj. 2009: 114–115). Pēc dažiem nekorekti nepārbaudītiem datiem viņa nāves datums tiek minēts 1943. gads. Pēc nāves viņš tiek rehabilitēts un kā viens no viņa dzīves gājuma erudītākajiem analizētājiem ir P. Florenska radnieks garīdznieks Androņiks (A. S. Trubačovs).

Māksla un estētiskā darbība (praktiskais aspekts)

Autobiogrāfiskajās atmiņās P. Florenskis apraksta savu saistību ar skaistuma pasauli. Tas īsumā tiek analizēts arī igumena Androņika rakstos par radošajām vērtībām, ko atstājis ievērojama zinātnieks un garīdznieks un kas nav zaudējušas savu aktualitāti mūsdienās. Pēc viņa vārdiem, Florenskis ir ticējis jaunrades debešķīgajam veselumam jebkurā laikmetā un ir to saistījis ar cilvēkam pieejamo garīgo harmoniju, kas dzīvo personības dziļumos, atklājoties mūsu bērnības atmiņās, greizsirdīgi izpildot dēla pienākumu mātes-dabas priekšā, savas dzimtas, tautas, zemes un Debesu dzimtenes priekšā (Павел Александрович Флоренский, 2013: 41). Florenskis jau no bērnības saskārās ar māksliniecisku vidi. Viņa trīs māsas kļuva par māksliniecēm. Būdam students, viņš apmeklēja Tretjakova galeriju, mākslas muzejus. Viņš komunicēja ar krievu nacionālās ievirzes māksliniekiem (M. Ņesterovu, M. Boskinu u. c.) un jaunās mākslas pārstāvjiem (V. Kandinski, A. Vesņinu, V. Tatļinu u. c.). Florenskis Tēlotājmākslas muzejā vadīja diskusiju grupas ar mākslas zinātniekiem un interesentiem. Arī izsūtījuma nometnē viņš bija saskarsmē ar māksliniekiem. Darbodamies Maskavas Garīgajā akadēmijā, viņš pievērsās pareizticīgās Baznīcas estētikai. Tā kļuva par svarīgu tēmu viņa mākslas teorētiskajos darbos. Laikposmā no 1918. gada līdz 1920. gadam Florenskis kļuva par zinātnisko sekretāru komisijā, kas nodarbojās ar mākslas pieminekļu un senlietu aizsardzību Sv. Trīsvienības Sergija lavrā, un tās krājumu glabātāju. Viņš piedalījās artefaktu un vēsturisko retumu aprakstu sastādīšanā, izdeva zinātnisku pētījumu apcerējumus par viņam uzticēto darbu. Pateicoties komisijas darbam, tika veikti apraksti par unikālām krievu kultūras bagātībām, un daudzas tika izglābtas no iznīcināšanas. P. Florenskis viens no pirmajiem aprakstīja “dzīvā muzeja ideju”. Šai laikā tika sarakstīti viņa divi galvenie darbi mākslas teorijā “Apgrīztā perspektīva” un “Ikonostass”. 1920. gados Florenska darbība saistījās ar literāri-māksliniecisko apvienību “Маковец”. Tās darbības galveno uzdevumu viņš saskatīja krievu kultūras centrējuma cildenumā.

1921. gadā Florenskis uzsāka pasniedzēja darbu Augstākajās mākslinieciski tehniskajās darbnīcās (ВХУТЭМАС). Tur starp viņa draugiem bija ievērojami mākslinieki un skulptori. Viņš izstrādāja oriģinālkursu, sarakstīja vairākus darbus, veltītus mākslinieciskās jaunrades jautājumiem. Laikā, kad mākslā attīstījās jauni virzieni (futūrisms, avangardisms, konstruktīvisms, tehnicisms), Florenskis aizstāvēja vispārcilvēciskas kultūrformas ar garīgu jēgu. Viņaprāt, kultūras darbiniekam jāatklāj eksistējošā garīgā realitāte. Savukārt, ja mākslinieks vai kultūras darbinieks pats organizē ko un kā vēlas, pauž subjektīvu un iluzoristisku uzskatu par mākslu un kultūru – tas gala rezultātā var novest pie kultūras un cilvēka bezjēdzīguma un sagraves. 1923. gadā Florenskis, izstrādājot “Simbolu vārdnīcu”, pierādīja, ka pasaules simbolikas vispārnozīmīgums dos iespēju izteikt esamības daudznozīmību un bagātību. 1937. gadā viņš savu ieguldījumu mākslas zinātnē aprakstīja šādi: “1. Senkrievu mākslas priekšmetu apraksta metodika un datēšana (grebums, juvelierizstrādājumi, glezniecība). 2. Telpiskums mākslas darbos, īpaši tēlotājmākslā” (Павел Александрович Флоренский, 2013: 42–43).

Mācoties Maskavas universitātē, P. Florenskis satuvinājās ar literātiem-simbolistiem (V. Brjusovu, K. Baļmontu, D. Merežkovski, N. Gipiusu, A. Bloku). Viņu saistīja simbolistu radošā pieeja pretstatā šaurajam racionālismam un pozitīvismam. Tomēr jau sākotnēji viņam nebija pieņemams simbolistu garīgo pamatu neskaidrība, melīgums. 1907. gadā iznāca P. Florenska dzejoļu krājums “В Вечной лазури” – simbolistiskās poēzijas paraugs, kura saturā ir Florenska garīgās pasaules pārdzīvojumi. Vēlāk tiek izveidots pilnīgāks dzejas krājums “Ступени”, kas viņa dzīves laikā netiek publicēts. Viņš sarakstījis arī poēmas, filozofiskas dzejas par dabu, pētījis tautas folkloru, sacerējis dažādus krievu častušku atdarinājumus (Павел Александрович Флоренский, 2013: 44). 1916.–1925. gadā P. Florenskis uzrakstīja autobiogrāfiskās atmiņas “Maniem bērniem”. Tas ir ievērojams darbs, kas ietver ne tikai sausus datus par Florenska dzīvi, sākot no agrīnās bērnības līdz studiju laikam (1900). To var uzskatīt par augsti mākslinieciskas autobiogrāfiskas prozas darbu, kur viņš atklājas kā rakstnieks, psihologs, zinātnieks (Павел Александрович Флоренский, 2013: 44). Pie literāriem darbiem var pieskaitīt daudzus viņa zinātniskos apcerējumus, kas sarakstīti literārā formā. P. Florenskis sacerējis arī vairākus darbus ar filoloģisku ievirzi: literatūrā un valodas teorijā, literatūras kritikā. P. Florenskis ir ietekmējis arī ievērojamus vārda mākslas meistarus (M. Vološinsu, V. Hļebņikovu, J. Zamjatinu, M. Bulgakovu, M. Prišvinu, V. Rozanovu u. c.).

P. Florenskis pats zīmēja, veidoja ilustrācijas saviem zinātniskajiem pētījumiem, spēlēja klavieres, labi pārzināja pasaules literatūras klasiku, īpaši vācu autorus. Viņš pārvaldīja vairākas valodas, t. sk. arī klasiskās: sengrieķu, latīņu, senebreju. Tāpēc viņa darbos ir neskaitāmas atsauces uz oriģinālavotiem, etimoloģiski ekskursi.

P. Florenskis dzīvoja laikā, kas bija krīzes un smagu politekonomisko kolīziju pārpilns ne tikai viņa dzimtajā zemē, bet arī visā pasaulē: jaunas paradigmas veidošanās pasaules uzskatā, “sudraba laikmets” Krievijā, 1905. gada revolūcija, Pirmais pasaules karš 1914. gadā, 1917. gada revolūcija (boļševiku apvērsums) Krievijā, kam sekoja represijas un Staļina GULAGA noņemnes. P. Florenska jaunrade bija nesaraujami saistīta ar viņa ikdienas dzīvi, daudzveidīgajiem nodarbošanās veidiem. Tomēr galveno misiju – būt kristietim un garīdzniekam viņš saglabāja visu mūžu. Viņš nenovilka savu garīdznieka talāru līdz pat 1928. gadam, kad sākās apcietinājumi, bet pēc tam, 1930. gados, kad sākās

izsūtīšana, viņš nēsāja apģērbu, kas stilizēti atgādināja viņa galveno nodarbošanos. Pat tad, kad viņam izteica piedāvājumu glābties, pamest Dzimteni un doties uz ārzemēm, viņš izvēlējās palikt; viņš palika iekšēji brīvs no valsts un politikas. Kaut arī bija izgājis cauri katastrofiskam laikmetam, viņš palika lojāls attiecībā pret jebkuru varu, tai skaitā arī pret padomju varu. Tad, kad vairs nevarēja darboties garīdznieka profesijā, viņš izvēlējās zinātniski pētniecisko darbu, kas saistīts ar eksaktajām disciplīnām, lai varētu tautai dot lielāku labumu. Viņš absolūti nebija verdziski padevīgs jebkurai varai, jo, ja tas aizskāra viņa dziļākos principus, viņš varēja kļūst dzelzains un nelokāms. To pierādīja arī viņa traģiskais dzīves noslēgums. Varētu teikt, ka viņu nepārsteidza tās katastrofālās izmaiņas, kas notika valstī un Baznīcā, jo viņš sekoja Mūžības balsij. Tāpēc laicīguma kolīzijas Florenski nesatricināja, viņš kā dabīgus uztvēra pavērsienus savā dzīvē, zinādams, ka to viņam sagatavojis Augstākais – Dievs. Piemērošanās nepieņemamiem uzskatiem – šeit nozīmīgs ir brīvības jautājums, kas tik aktuāls mūsdienu pasaulē. Kādreiz sarunā ar savu skolnieku S. Volkovu P. Florenskis izteicās: “Tagad visi runā un pat kliec par brīvību, bet maz to, kas zina, kā tā izpaužas. Muļķīgs cilvēks, kas, kņadas nospiešs, pat visdemokrātiskākajā valstī nesajūtīsies brīvs, nepratīs ar to rīkoties; bet paties gudrais var sajust sevi brīvu pat varmācības un verdzības apstākļos..” (Флоренский, 2001: 153).

Estētiski var novērtēt ne tikai Florenska jaunradi, bet arī viņu pašu kā personību un Florenska dzīvi. P. Florenskis bija neordināra ģeniāla personība, ko grūti iekļaut tradicionālā vērtējuma sistēmā. Kā raksturojis zinātnieks K. Jusupovs – viņā apvienojās daudzu personību īpašības, kas citiem sadalītas izklaidus, bet viņā tas apkopots sinhroni. P. Florenskis, meklējot Patiesību, atradās nemitīgā kustībā: caur pretrunām – antinomijām, cenšoties rast Vienoto (Флоренский, 2001: 12–13). Iespējams, ka tādēļ, viņu raksturojot kā personību, bija tik pretēji viedokļi – līdz krasi kritizējošiem, piemēram, M. Berdjajevs (kas saredz viņā kaut ko neīstu, samākslotu, pagrimušu, negatīvi vērtējot viņa estētiku, bet vienlaikus apzinoties arī viņa lielumu) līdz pat augsti cildinošiem apzīmējumiem (S. Bulgakovs, igumens Androņiks, A. Losevs). Tā, piemēram, igumens Androņiks raksturo Florenska personību kā veidolu, kurā harmoniski apvienojas pretrunas, kas mantotas no senčiem. Te izpaužas zinātniskums, jaunu ceļu un virzienu meklēšana, konkrētība, skaistuma izjūta. Zinātniskums un mākslinieciskums, izklaidētība un konkrētība – galvenās pretrunas, kas parādījās Florenskī. Florenskis pats ir pētījis sava vārda Pāvela īpatnības (kur galvenais ir griba un ticība, izzinot pasauli un iemiesojot dzīvē garīgumu), kā arī zinātniski aprakstījis savu galvaskausu un seju 1921. gadā. Arī sejā izpaudās pretrunīgums, kas iegūts no senčiem – no mātes mantotais dienvidnieciskums; helēniskie vaibsti vairāk izpaudās bērnībā un jaunībā (līdzība ar bulgāriem, grieķiem). Savukārt vēlāk, 20. gadsimta 20. gadu beigās, sāk iezīmēties no tēva mantotie Kostromas krieviskie vaibsti. Tas sevišķi labi redzams viņa pēdējos 1935. un 1936. gada portretos. I gumens Androņiks, noslēdzot P. Florenska autobiogrāfisko aprakstu, sniedz savu estētisko vērtējumu viņa dzīvei: “Tēva Pāvela dzīve, kas pilna pašiem negaidītākajiem pavērsieniem un pretrunām parādās mums kā harmoniski skaists *veselums*” (Флоренский, 2001: 448–489, 503).

Līdzīgu vērtējumu par P. Florenski sniedz viņa draugs un domubiedrs S. Bulgakovs. Atšķirībā no P. Florenska viņš devās svešumā trimdā un savās atmiņās dalījās jau būdams Parīzē. Saņemdam ziņu par drauga nāvi, viņš Florenski piemin kā lielāko laikabiedru, ko

izdevies sastapt savā dzīvē. S. Bulgakovs raksturo viņa garīgo tēlu ne tikai kā lielu, bet arī skaistu. “Tēvs Pāvels man bija ne tikai ģenialitātes parādība, bet arī mākslas darbs: tik harmonisks un skaists ir viņa tēls. .. Turklāt nevis viņš pats tāds ir piedzimis, bet bija garīgā mākslinieciskuma personiskais radītājs..” (Флоренский, 2001: 391) S. Bulgakovs apraksta viņa ārējo tēlu, kas visspilgtāk atainots 1917. gada M. Nesterova gleznā, kur viņš ir kopā ar savu draugu. Ārēji P. Florenskis ir bijis trauslas uzbūves, taču viņam piemita milzīga izturība un darbaspējas, ko viņš sasniedza ar askētiskiem vingrinājumiem. Florenski raksturoja stingra pašdisciplīna, dzelžaina griba un maģiska pievilcība. Arī S. Bulgakovs raksturojis viņa pretrunīgos sejas vaibstus, kas vienlaikus apvienoja kaut ko no Leonardo da Vinči tēliem ar Gogoļa ārieni. Viņam bija maiga, klusa, pievilcīga balss, bet, kad tas bija nepieciešams, tajā skanēja metāliski toņi. Viņā nebija nekā samākslota un neīsta; viņš bija brīvs no liekulīgas, stilīgas popa izturēšanās. P. Florenskim bija izteikta Dzimtenes izjūta; viņš nevarētu organiski dzīvot un strādāt atrautībā no savas zemes. Noslēdzot savas pārdomas par Florenska tēlu, S. Bulgakovs rakstīja: “.. īstenā tēva Pāvela jaunrade nav pat viņa uzrakstītās grāmatas vai viņa domas un vārdi, bet viņš pats, visa viņa dzīve, kas aizgājusi neatgriezeniski no šī gadsimta uz nākamo” (Флоренский, 2001: 398). Florenska personību un viņa dzīvi varētu raksturot kā estētiski harmonisku un skaistu, kas pilna traģisma.

P. Florenska māksla un estētika (teorētiskais aspekts)

P. Florenska pasaules uzskats un metode

P. Florenskis darbojās krasu kolīziju laikā, kad pasaulē klasisko pasaules sakārtojuma modeli nomainīja jauns skatījums. Vecās postklasiskās paradigmas vietā nāca jauna, kas krasi pārvērtā cilvēku dzīvi. Mainījās pasaules aina: notika cilvēka un pasaules kopsaplūšana. Cilvēks kā subjekts iekļāvās pasaulē kā tajā esošs nevis tai pretstāvošs.

Strauji attīstījās jaunas zināšanu nozares, dabaszinātnes un tehniskās disciplīnas. Jau Nīče iezīmēja jauno pagriezieni, kad cilvēkam zudusi orientācija un “Dievs ir miris”. Racionālā pasaules sakārtojuma vietā nāca jauns pasaules skatījums, kur parādījās idejas par absolūta zudumu, plurālismu, relatīvismu, visaptverošu pasaules skatījumu, kristietības pagurumu. Krievijas “sudraba laikmeta” pārstāvji krasi izjuta šo tradicionālo vērtību zudumu un cilvēka dezorientācijas problēmu. Par šī laikmeta hronoloģiskajām robežām uzskata 19. gadsimta otro pusi un 20. gadsimta sākumu. Kultūrā izveidojās īpašs filozofisks virziens, kam nav līdzīga nekur citur pasaulē, un kas saistīts ar pareizticībā kultivētajām vērtībām.

Savdabīgu vietu šeit ieņēma P. Florenskis. No vienas puses viņam bija tuvs “sudraba laikmeta” pārstāvju simbolisms un sākotnēji viņš simpatizēja šai kustībai. Laikam ritot, aizvien svešākas viņam kļuva radikālāko pārstāvju idejas un kritiskāk viņš izturējās pret šo garīgo mantojumu. P. Florenskim bija cita “simbolisma” izpratne, kas sakņojās viņa reliģiskajā pasaules uzskatā. Viņam noteicošie bija Dieva meklējumi, ko saistīja ar pārdomām par cilvēka dzīves atainojumu.

P. Florenska pasaules uzskatu raksturo plašs universālisms: viņš iedziļinās visās pastāvošajās zinātņu nozarēs: humanitārajās, dabas un tehniskajās, sociālajās disciplīnās. Turklāt P. Florenskim nozīmīga ir holistiska, vienota pasaules izpratne. Savā pēdējā dzīves gadā (1937) vienā no savām vēstulēm dēlam viņš rakstīja: “Ko es esmu darījis visu

mūžu? – Aplūkojis pasauli kā vienotu veselumu, kā vienotu ainu un realitāti, bet katrā momentā vai, precīzāk, katrā savas dzīves etapā zem noteikta skatu punkta. Es apskatīju attiecības pasaulē pasaules griezumā pēc noteiktas ievirzes, noteiktā griezumā un mēģināju saprast pasaules uzbūvi pēc tās pazīmes, kas mani nodarbināja dotajā etapā. Mainījās skatījuma aspekti, bet viens neatcēla otru, bet tikai bagātināja. No šejienes – nepārtraukts domāšanas dialektiskums (skatu punktu maiņa), ar pastāvīgu ievirzi uz pasauli kā veselumu.” (Павел Александрович Флоренский, 2013: 32)

Šāds universālisms ietvēra sevī arī vājās puses: gan dzīves apstākļu, gan citu interešu dēļ P. Florenskim nebija lemts daudz ko paveikt līdz galam. Viņa dzīves laikā palika iesākti projekti, nepiepildītas ieceres, neizdoti darbi, nepabeigti pētījumi. Te iespējams atrast analogiju ar Leonardo da Vinči jaunradi un pēc traģiskās dzīves izjūtas – līdzība ar B. Paskālu. Turklāt, kā atzīmējis K. Jusupovs: viņš pārsteidzis ne tik daudz ar apgūto informācijas daudzumu, cik ar veidiem, un kombinācijas loģiku, kā viņš to lietojis. Tie bija “runājoši”, tie bija atburti “teksti”. Tie bija eidosi, jēgpilnas konstrukcijas, tēlaini ķermeņi, dinamiski Esamības pašaplūkojuma žesti (Флоренский, 2001: 14).

Visu dzīvi P. Florenskis ir meklējis patiesumu un patiesību; to viņš nesaraujami saistījis arī ar savu dzīvi, to ir pieminējis savās autobiogrāfiskajās atmiņās “Maniem bērniem”.

P. Florenskis savu pētījumu metodoloģiju raksturo kā dialektisku. P. Florenska pasaules uzskatā iezīmējas vairāki koncepti, ko viņš izmanto savos pētījumos. Tādi ir “antinomija”, “simbols”. Tie ir sarežģīti jēdzieni, kategorijas, kam raksturīgs duālisms, sastāvošs no savstarpēji viena otru papildinošām pretrunām. P. Florenska duālismā pretmeti nav dihotomiski atdalīti, bet pastāv kā ambivalenta vienība. Viņa pasaules uzskatā pretmetu attiecības varētu raksturot ar komplementaritātes principu, ko gan sākotnēji lietoja eksaktajās zinātnēs un ko formulējis fiziķis N. Bors 1927. gadā: “Liela Patiesība ir Patiesība, kuras pretmets arī ir Liela Patiesība” (Siliņš, 2006: 14). E. Siliņš akcentē, ka Florenskī apvienojas Rietumu racionālistiskais domāšanas veids ar Austrumu kristietības misticismu. Kā atzīmē pētnieks: “Viena no Florenska filozofijas būtiskākajām iezīmēm ir tā, ka viņš aicina apvienot pretstatus, ko Eiropas filozofija tik cītīgi tika šķīrusi. Iekšējā un ārējā pasaule, jutekliskais un garīgais, parādība un jēga, neraugoties uz atšķirībām, pēc Florenska domām, cieši saistās. To vienība parādās simbolā” (Siliņš, 2006: 313).

Autoresprāt, ir jāpiekrīt izteikumiem par to, ka radošiem pētniekiem raksturīga ne tikai šauri plakana abstrakta loģiska domāšana, bet arī iedvesma saistībā ar tēlainību, intuīciju, paradoksālu risinājumu domu gaita. Paradokss ir izteikts arī P. Florenska jaunradē. Vēl viena raksturīga iezīme viņa pētnieciskajā darbā ir robežsituācijas aptvere. Šāda robežšķirtne viņam neizpaužas tikai kā attiecības pārejā uz dažādām zinātņu sfērām, bet arī kā ontoloģisks cilvēka pārdzīvojums izziņas kāpnēs uz Patiesību. P. Florenskis savā uzstāšanās runā, aizstāvot maģistra grādu 1914. gadā, dialektiku raksturo plašā nozīmē kā dzīvīgu un dzīvu nepastarpinātu domāšanu pretstatā skolnieciskajai, spriedumizdarošajai, analizējošajai un klasificējošai.

Šeit nepastāv divējādošanās starp īstenību un vārdu..., bet pati īstenība vārdos parādās mūsu garam. Dialektikas jēga ir tās veselumā (Флоренский, 1990: 822–823).

Pētnieki, kas analizējuši P. Florensa estētiku, ir dažādi vērtējuši viņa ieguldījumu šajā jomā, piem., krasi atšķirīgie N. Berdjajeva un L. Čuhinas viedokļi. N. Berdjajevs, raksturojot P. Florenski kā pareizticības konservatīvu stilizatoru, nosauc viņu par reakcionāru pēc savas estētiskās izjūtas (Флоренский, 2001: 389). Savukārt L. Čuhina, novērtējot domātāja jaunradi kopumā, akcentē viņa izsmalcināti estētisko īstenības uztveri (Чухина, 1996: 147). Dažādi aksioloģiskie vērtējumi tomēr neizslēdz daudzu pētnieku kopīgo atzinumu: P. Florensa dziļo erudīciju mākslas un estētikas jomās. Zinātniskie ieguldījumi šeit izpaužas organiskā korelācijā praktiskajā un teorētiskajā darbībā. Savā dzīvē viņš visu laiku saskārās ar mākslu, skaisto kā ideju, kas caurauž viņa darbu arhitektoniku, t. sk. arī antropodiceju. Tas bija skaistums visplašākajā nozīmē, sākot ar dabu, beidzot ar P. Florensa konkrētajiem darbības veidiem.

Galvenais viņa estētiskajā darbībā bija teoloģiskais pamatprincips. Jau 1914. gadā, aizstāvot savu maģistra grādu, viņš rakstīja, ka reliģija piesaista sev ar savu esību būt pestīšanas māksliniecei un tās darbs ir – glābt. “No kā glābj reliģija? Tā glābj mūs no mums pašiem, glābj mūsu iekšējo dzīvi no tur slēpjošā haosa.” Tā pārvar tumsu, kas ir mūsos, ievaino čūskas, kas tur ligzdo. Ienesot mieru dvēselē, tā nomierina veselu sabiedrību un visu dabu (Флоренский, 1990: 818). Savās 2 lielajās darbu grupās, kur iezīmējas antropodicejas tematika, Florenskis raksta ne tikai kā zinātnieks, bet arī kā literāts. Viņa sacerējumos organiski apvienojas inteligibls, racionālistisks vēstījuma stils ar tēlaini konkretizēto, kas raksturīgs mākslas darbiem. Tāpēc arī viņa galvenie darbi šajās grupās 1) “Pie domas šķirtnēm” un 2) “Kulta filozofija” var tikt aplūkoti kā literāri sacerējumi. Pirmajā darbu grupā ir daudz pārdomu par mākslas, zinātnes un filozofijas attiecībām. Te var atrast konkretizētus prātojumus par mākslas darbu vērtību – kas tos padara par augsta līmeņa sacerējumiem; par ikonu māksliniecisko būtību, glezniecības metodēm, vārdu un simbolu nozīmi. Tātad šeit iekļautas daudzpusīgas tēmas ar vispusīgu izvērsumu. Šajā darbu ciklā iekļauti arī divi nozīmīgi sacerējumi: “Maniem bērniem..” (autobiogrāfiskās atmiņas) un īpaši jāatzīmē šīs grupas ievaddarbs “На Маковце”, ko daudzi viņa jaunrades pētnieki aplūko ne tikai kā interesantu literāru darbu, bet arī kā galveno viņa antropodicejas kodolu – estetizētā veidā izteiktu Patiesību, kur alegoriski izpaužas cilvēces liktenis korelācijā ar Dievišķo Trīsvienību. Savukārt otrajā darbu kopā “Kulta filozofija” Florenskis apraksta pareizticīgā kulta formas, detalizēti analizēdams liturģiju kā centrālo norisi pareizticīgajā baznīcā. Septiņi Sakramenti, lūgšanas, dziedājumi u. c. – faktiski tā ir Pareizticīgās Baznīcas Estētika, kas aplūkota filozofiski kristoloģiskā skatījumā. Florenskis pats savu stilu raksturojis 1914. gadā, kad, aizstāvēdams maģistra darbu, izklāsta metodoloģiju salīdzināja ar daiļliteratūras darba izklāsta veidu. Viņam konkrētā doma ir personīgā doma, bet tā nav doma vispār, abstrakta un bezkrāsaina. P. Florenskis, aprakstot sevi kā autoru, uzskata, ka tad viņa personiskumam jābūt vairāk izteiktam, nekā neattīstītajam autora “Es”. Bet tam jābūt vienlaikus konkrēti vispārīgam, viengabalainam, raksturīgam – simboliski personīgam Es acīmredzot ir Es tipiskais, ja meklēt tam paralēles, tad vistuvāk tas pieder tipam mākslas darbā. Viņa dialektiskā ielūkošanās ir personiska, bet tā nav psiholoģiska. .. tā veidojas metodoloģiskais Es, kam atbilst metodoloģiskie mēs u. c. dialektiskās drāmas personas. Rodas metodoloģiskā vide, kas sapludina ar objektu savas personīgās enerģijas (Флоренский, 1990: 825). P. Florensa jaunradē liela nozīme ir bijusi dabas skaistumam un jaunības degsmei.

Literāri izteiksmīgi tas apvienots darbos “На Маковце” un “Maniem bērniem..”. Bērnībā viņu ļoti saistīja vienotības forma, kas viņam bija realitāte, bet primārā intonācija bija saistīta ar noslēpumaino īstenības izgaismojumu no citām pasaulēm (Флоренский, 1998: 796). P. Florenskis mīlēja zemi, dabu vairāk nekā cilvēkus. Ēdene viņam saistījās ar bērības divējādo ainu (kalni, aiz kuriem ir tropiskā ainava) un vietām, kur noritēja viņa galvenā garīdznieka darbība – Sergija Posadas baznīca. Būdams galvenokārt teologs, viņš centās saglabāt bērības dienu skatījumu. Būdams izsūtījumā Solovkos, Florenskis rakstīja vēstulē meitai Olgai: “Jaunrades noslēpums – jaunības saglabāšanā. Ģenialitātes noslēpums – bērība, bērna konstitūcijas saglabāšanā uz visu mūžu... Būt ar skaidru, caurskatāmu garastāvokli, viengabalainu pasaules uztveri un audzēt nesavtīgu – domu – lai vecumā varētu teikt, ka dzīvē paņemts viss labākais, kas apgūts pasaulē, viss visvairāk cienījamākais un skaistākais un ka sirdsapziņa nav aptraipīta gružiem, kam tā kļaujas klāt cilvēki un kas, pēc tam, kad kaislība pagājusi, atstāj rupju riebumu” (Флоренский, 1998: 14). Analizējot apgrieztās perspektīvas paņēmienus gleznošanā, P. Florenskis aplūko bērnu zīmēšanas manieri, salīdzinot to ar profesionāļu apgūtajiem paņēmieniem. Tā laika metodi viņš analizē saistībā ar šo apgriezto perspektīvu, ko bērni nepastarpināti lieto sākotnēji, bet pēc tam pedagogi viņiem rūpīgi iemāca līnijas perspektīvu, un tā bērības tiešums tiek zaudēts. P. Florenskim “.. bērna domāšana – tā nav vājā domāšana, bet īpašs domāšanas tips..” (Флоренский, 1998: 56). Šī bērnam raksturīgā pasaules uztvere P. Florenska darbos tiek cildināta kā nepastarpināta, dzīva, kurai vēl raksturīga nepazaudētā Paradīze. Šāda uztvere tiek pausta viņa autobiogrāfiskajās atmiņās, jau pieminētajā darbā “На Маковце”. Estētika viņam saistīta ar formu, struktūru, vienlaikus sinerģijā saplūstot ar saturu un to veidojot. Visizteiktāk P. Florenskis domu par formu izteicis darbā “Pie domas šķirtnēm”, kur forma viņam ir realitātes radīts sākums. Florenska stils raksturīgs tikai viņam. Tas nav izteikti akadēmisks, stingrs, jēdzieniski precīzs, bet viņa tekstos ir arī šādi fragmenti. Tas nav arī izteikti poētisks, metaforisks. Bet viņa tekstā ir arī šādi vēstījumi, papildīti ar vārsēm, tēlainiem salīdzinājumiem, poētiskiem aprakstiem. Tas ir stils, kas raksturīgs filozofam, kā to raksturojis H. Gādamers: “Filozofam teksts nepastāv kā literatūra. Tāpēc arī stils filozofijā, par ko runājam, nav pielīdzināms literāram stilam. Filozofs tekstus apjēdz tad, kad, kā mēdz teikt, dvēsele runājas pati ar sevi.” (Kūle, Kūlis, 1997: 56–57). Kāda tad ir teksta struktūra, ko veido pats darba autors? Par to P. Florenskis ir teicis, ka viņam kā autoram domu saiknes ir organiskas, viegli ieskicētas, smalkām līnijām. Tas nav veidojums, kur pamatā ir dzelzs stieņi ar balstiem, bet neskaitāmi šķiedru virknējumi, kas savstarpēji saistās kā zirnekļa tīklojums. Šāds audums nav līnijveida, nav ķēde, bet ar tīklveida mezglojumiem, tā ka no jebkura mezgla sākumposma var veikt apļveida apgaitu. Šāda domu daudzveidība un daudzskaitlība padara audumu izturīgu, elastīgu, tas var piemēroties individuālam prātam... Šeit arī uzreiz nevar ieraudzīt visas mezgla punktu attiecības un iespējamības. Negaidot no centrējuma uz centrējuma parādās jaunas pieejas (Флоренский, 1998: 25).

Šāds stils Florenskim ir nepieciešams tādēļ, lai varētu parādīt domas dzīvo virzību, organisko sasaisti ar īstenību. Viņš iestājas pret nedzīvu sistēmu; viņam svešs ir franču, romāņu domāšanas veids; daudz tuvāks ir angļu domāšanas stils, ievērojami mazāk – vācu, kaut arī, kā pats autors saka – daudz atsaucas uz Gēti, Hofmani, Novalisu, Šellingu, Paracelzu. P. Florenskis uzskata, ka viņa uzdevums ir vākt konkrētas domas, kas it kā

sākotnēji ir loģiski nesakārtotas, bet vēlāk veidos nākamo paaudžu filozofisko antropoloģiju. Viņa stilam ar aplveida domāšanu raksturīgs vērojums kā austrumniekiem. Kaut arī šeit nav loģiskās vienotības, te veidojas cita veida vienotība, kas viņaprāt ir daudz dziļāks un sakarīgāks nekā laķēts skatījums. Savu teksta struktūru P. Florenskis salīdzina ar pulsējošā ritmā esošu krievu tautas dziesmu, kur valda heterofonija, pilnīga visu balsu brīva plūsma un saskaņa. Viņš, lai gan dziļi apguvis viduslaiku Summas, tomēr no šīm sistēmām atgrūžas. Viņam izziņa saistās ar rotaļu pasaules apgūšanu. Radīt rotaļu – tā ir izziņas metode, kur katra metode ir ritms (Флоренский, 1998: 25–29). Savā estētikā, aplūkojot konkrētas parādības, P. Florenskis atkal lieto antinomijas pretstatus. Tas caurvij viņa galvenos tematiskos problēmu jautājumus: simbols, kults, kultūra, vārds. P. Florenska teksti aptver šeit visdažādākos žanus: tēlojums, recenzija, lekciju pieraksti, vārsmas, filozofiskas apceres, referāti.

Māksla un estētika (teorētiskais aspekts)

Symbolisms ir raksturīgs P. Florenska pasaules uztverei un pārdzīvojumam. Tas nav simbolisms šaurā nozīmē, kas raksturo māksliniecisko jaunradi, bet tas ir pasaules ontoloģiskajā un gnozeoloģiskajā pamatā, kā to pārdzīvo un uztver Florenska cilvēks. Arī šajā uztveres pamatā ir ambivalentā antinomija kā pretstatu vienība, kas apvienojas simbolā. Šie divi pretstati: noumens un fenomens parādās visā esamībā, un simbolā tie it kā apmainās vietām, ir invarianti. Savās autobiogrāfiskajās atmiņās P. Florenskis raksta: “Visu dzīvi es domāju būtībā par vienu: par parādības attiecībām pret noumenu, par noumena atklāšanu fenomenos, par tā izpausmi, par tā iemiesošanu. Tas ir jautājums par simbolu. Un visu dzīvi es domāju tikai par vienu problēmu, par SIMBOLA problēmu.” (Флоренский, 1998: 793) Kanta antinomijas pretstats ar viņa fenomenu un noumenu ir svešs Florenskim. Viņam fenomens ir garīgās pasaules parādība, un tas nebija domājams ārpus tās. Parādība ir divvienība sinerģijā ar noumenu. Simbols ir šīs ambivalences savienojums konkrētā izpausmē. Simbola izzināšana ir meklēt fenomenā slēpjošos noumenu. Florenskim nav pieņemamas puspatiesības, kas absolutizē fenomenu vai noumenu. Tāpēc viņš ir gan pret pozitīvismu, gan izklaidējošu metafiziku. Florenskis gribēja redzēt dvēseli, bet konkrētā iemiesojumā. Šī konkrētība tad arī ir symbolisms. Tāpēc viņam neder Kanta lietas pretstatīšana parādībai.

Lai atmirdzētu gaisma uz noumenu pasauli, ir nepieciešams noteikts cilvēku sasprindzinājums un piepūle. Tas palīdz cilvēkam atvieglot ceļu uz noumenu pasauli, reizē atrodoties fenomenu pasaulē. Šo saikni nodrošina **kults**. Faktiski kults Florenskim plašā nozīmē ir darbība, kas nodrošina šo saikni, un tās misija ir daudzpusīga, kults ir tā aktivitāte, kas var noņemt šos izkropļojumus pagrimušajā pasaulē, radīt zināmus apstākļus un priekšnosacījumus, lai atjaunotu esamības veselumu. Tātad kults faktiski atjauno un uzlabo saikni starp abām pasaulēm. Kultā izpaužas īstenības “iegaismošanās.” Florenskim sākotnēji tā nozīmēja intuitīvu vēstījumu, kas bija noslēpumains un dzīvs (Флоренский, 1998: 796). Kulta jautājumus Florenskis ir aplūkojis fundamentālā darbā “Kulta filosofija.” Ar kulta tēmu ir saistīti arī jautājumi par sapņiem, nāvi, mistisku ekstāzi, ikonu glezniecību. Plašākā nozīmē ar kultu saistās arī jaunrades darbība, kas īstenojas filozofijā, zinātnē, mākslā. “Kults” un no tā atvasinātu jēdzienu “**kultūra**” Florenskis meklē etimoloģijā. Etimoloģija viņam nav pašmērķis, bet dziļāki vārda jēgas meklējumi dzīvajā

īstenībā. Redzamā un dievišķā, jutekliskā un garīgā, noumenālā un fenomenālā saskare, tā, pēc P. Florenska domām, ir galvenā kulta pazīme (Флоренский, 2004: 30). Kults viņam vienlaikus ietver abus virzienus: augšup – debesu valstība, lejup – zemes pasaule. Etimoloģiski meklējot vārdu “kults” un “kultūra” nozīmi, viņš to redz latīņu “culter” – nazis jēdzienā; un šis jēdziens savukārt nāk no “colo” – apstrādāt, pilnīgot. Kults ieiet “kultūrā” implicēti, kur zaudējis savu sakrālo nozīmi, bet arī tad tā “culter” nozīme būs saistīta ar – kulta norisi. Nazis šeit kalpo kā upurēšanas rīks, kults ir upuris (Флоренский, 2004: 493). Kultam piemīt transcendentā daba, tas ir sociāla sastāvdaļa, tas parādās žestā, vārdā, skaņā, intonācijā, gaismā, krāsā (dievnams, ikona, freska, dievkalpojums, tā atribūti). Bet tie ir īpaši – pārveidoti – žests, vārds utt. Kults ir oriģināls, tas nav kopija. Turklāt P. Florenskim sabiedrība izriet no kulta, nevis kults no sabiedrības. Tāpēc arī, ieejot kulta sfērā, jutekliskais dzīvo nevis pēc savām imanentām saiknēm, bet pēc citām, kļūstot par daļu no citas, transcendentas struktūras (Флоренский, 2004: 435, 490–491). Florenskim kults ir primārs un kultūras vērtības viņam ir izrietošas no kulta; tas ir kas līdzīgs saviem apvalkiem, kas aptver sīpolveida augu. Šeit vairāk izpaužas kultūras un kulta saikne nevis vērtējums no kulta puses. Kultūra Florenskim ir kā kāda telpa, kas atrodas starp cilvēku un Dievu. Tās attīstība nosaka, cik intensīvas būs cilvēka attiecības ar Radītāju. Kultā izpaužas cilvēka robežattiecības starp divām pasaulēm. Ir atšķirības starp cilvēku, kas dzīvo pēc Dieva likumiem, vai cilvēku, kam kults ir svešs. Tomēr pēdējam šī saikne ar Dievu paliek. Gala rezultātā visi cilvēki savienojas ar Dievu. Ir tikai atšķirība: viens apzinās savu būtisko saikni ar Dievu, otrs – nē; viens pārdzīvo šo saikni, otrs – nē. Īsti cilvēcisks ir tikai kulta dvēsele, bet tie, kam tādas nav, ir līdzīgi cilvēkveidīgiem zvēriem, minotauriem (Флоренский, 2004: 51). Florenskis kultu un kultūru aplūkoja no trim galvenajiem cilvēka darbības veidiem; tas ir – teorētiskais, praktiskais un liturģiskais. Tas izpaužas kā pasaules uzskats, saimniecība un kults. Šo grupu viņš apzīmē ar trīs latīņu burtiem, kuru nozīme ir Notiones, Instrumenta, Sacra. Skanējuma dēļ šo burtu savienojumu viņš apzīmē ar SIN. Primārā viņam ir sakrālā darbība, kuras centrējumā ir liturģija. Savukārt māksla nav patstāvīga darbība, bet tā ir cilvēka jebkuras darbības puse, kas izpaužas teorētiskajā, praktiskajā un sakrālajā. Atkarībā no cilvēka darbības veidiem tā izpaužas vairāk vienā vai pārējās divās sfērās. Tāpēc arī mākslu vajag aplūkot kā īpašību, kas raksturo visus trīs cilvēka darbības veidus, nevis kā patstāvīgu darbību. Analizējot visus trīs darbības veidus, izveidojas arī trīs galvenās teorijas: ideoloģisms – kas atbilst N, ekonomiskais materiālisms – I, sakrālā teorija – S. Florenskis uzskata, kas sakrālā teorija tikai veidojas, tā radusies 19., 20. gadsimta mijā, to varētu apzīmēt kā *konkrēto ideālismu*. To attīsta kultūras pētnieku antropoloģiskā skola, kas sakņojas angļiskajā domā. Kā galvenais centrējums reliģijā šeit ir kults, kulta rituāls; svētdarbības, sakramenti – tas ir galvenais (Флоренский, 2004: 60–65). Kultūra ir kulta aptvērumums, kas pēdējo ieskauj, tās virsuzdevums ir organiski izvērsties Dievišķajā. Ja kultūra imanenti noslēdzas sevī, tad tā kļūst agresīva pret cilvēku. Tādējādi Rietumu pasaule, pašai nemanot, ir kļuvusi imanenta kultūrai, izšķīdusi tajā. Darītājs ir izšķīdis darbībā. Vara, autonomija, padarīta par dievu; un tā pakļāvusi sev cilvēkus. Kultūra tā kļuvusi par pašpietiekamu likumu attiecībā pret cilvēku. Kultūra ir virzījusies pa saviem ceļiem, samīdot pašu cilvēku. Šo domas fragmentu Florenskis nosauc par “Antropodiceju”. Teodiceja viņam nodarbojas ar cīņu pret sātānisko sākumu cilvēkā, bet antropodiceja ir cīņa ar titānisko (Флоренский,

2004: 475, 455). P. Florenskis aplūko konkrēto sakrālā attīstību Krievijas kultūrā. Viņam nozīmīgs ir XIV–XV gs., kad kultūra un Baznīca atrodas vienotībā, netiek atdalītas viena no otras. Tālākajā attīstībā, sākot ar XVI gs., jau sākas šī atdalīšanās, viena nostājas pretī otrai, cenšoties iznīcināt viena otru. XIX gs. jau ved uz “misticismu,” atzīstot Baznīcu tikai kā ārēju parādību, slepenībā to nicinot, tāpēc ir nepieciešams kas cits, nevis baznīca. Baznīca un kultūra kļūst par sāncensēm, katra no tām uzskata sevi par realitāti, bet otru – par šķietamu spoguļattēlu. Tā kā izvēle ir brīva, tad saprāts svārstās starp vienu un otru (Флоренский, 2004: 494–495). Rezultātā prāts sairst, cilvēka Es traģiski atdalās no sevis. Pētniece I. A. Fedošina akcentē, ka Florenskis nekad nav atdalījis kultūru no jutekliskās pasaules; viņam skaists ir ķermenis, kas ir sinerģijā ar dvēseli. Tieši šeit slēpjas mākslas mistiskums, ar kuru jāiekrāso jebkura darbība kultūras radīšanā. Organiski apvienoti kulta telpiskumā darbības veidiem jāveido ideāls kultūras tēls, kur cilvēku (kā tā radītāju) savieno ar Dievu patiesi dzīvas jūtas (Флоренский, 2013: 489).

Kopumā Florenskis neaplūko kultūrvēsturisko procesu kā vienotu laikā un telpā. Viņš analizē atsevišķus kultūras tipus, kas viens otru nomaina. Florenskis pretstata divus kultūras tipus, kas seko viens otram. Kā pozitīvu viņš novērtē viduslaiku kultūru, bet kā negatīvu – renesanses kultūru. Renesanses kultūrai raksturīga ir sadrumstalotība, individuālisms, loģiskums, statiskums, intelektuālisms, sensuālisms, iluzionisms, virspusība. Viņaprāt, Eiropas renesanses tipa kultūra ir beigusī pastāvēt 20. gs. sākumā, bet ar jauno gadsimtu ir parādījusies jauna tipa kultūra. Tā ir viengabalaina, organiska, savākusies, dialektiska, dinamiska, aktīva, ar gribas sākumu, pragmatiska, reālistiska, sintētiska. To raksturo konkrētība, savāktība. Tā kā pasaules pamatā ir entropijas pieaugums (t. i., Haosa palielināšanās visā pasaulē), tad tam pretstats ir Logoss. Viduslaiku kultūra, kas sakņojas reliģiskajā kultūrā, cīnās ar renesanses kultūru, kas savos dziļumos nes Haosa sākumu. Florenskim ticība nosaka kultūru, bet kults – pasaules izpratni, no kuras tālāk izriet kultūra (Флоренский, 2013: 30–31).

Kā nozīmīgs estētiskās darbības struktūrelements, veids, kurā viņš izteica saturisko, bija **Vārds**. Te varētu izdalīt divus aspektus: a) Florenska izpratne par Vārdu un b) kā viņš savā jaunradē lietoja Vārdu. Tas ir filoloģiskais skatījums, kas ietver divas nozares: valodniecību un literatūru. Valodas filozofija aprakstīta darbu ciklā “Pie domas šķirtnēm,” īpaši pētījumos: “Doma un valoda”, “Vārdi”, “Ideālisma vispārcilvēciskās saknes”. Savu valodas filozofiju viņš saista ar V. Humboltu, atsaucas uz A. Potebņu u. c. vadošiem tā laika lingvistiem. Tomēr arī šeit izpaužas viņa oriģinālais patstāvīgais skatījums. Arī lingvistikā viņš balstās uz savu pamatojumu par antinomijas ambivalenci, noumena un fenomena sinerģiju, simboliskuma teoriju.

Pētot vārdu, to etimoloģiju, struktūru, Florenskis atkal to saista ar dzīvi, dzīvīgumu. Tāpēc viņš runā par vārda enerģiju, maģiju. Valodniecība viņam arī ir ontoloģiska un gnozoloģiska. Īpašu vietu P. Florenska lingvistikā aizņem viņa mācība par personvārdiem vai kā viņš to sauc – onomatoloģija.

Jāatzīmē, ka P. Florenska raksturotajā kultūrā, kas bija saistīta ar viņa reģionu izpaudās mantojums no Bizantijas kultūras – lielāks plastiskums, jutekliskums; tā ir īpatnība, kas prevalē salīdzinājumā ar Rietumeiropas vārdiskumu. Kopš Bizantijas laikiem pareizticībā vairāk ir dominējis askētisms, vērība uz aiz-sauli nevis šo pasauli. Viens no P. Florenska lielākajiem nopelniem – parādīt pareizticīgās Baznīcas mākslas estētisko

nozīmību, akcentēt krievu ikoniskās mākslas estētisko vērtību. Īpaši tas attiecināms uz diviem viņa lielajiem darbu cikliem “Pie domas šķirtnēm” un “Kulta filozofija”, kur tas ir izcelts un analizēts. Florenska teorētiskās pārdomas par kultūras tipiem un “apgrieztās perspektīvas” dihotomisko dalījumu pretstatā līniju perspektīvismam, kritiski arogantās nostādnes attiecībā pret katolicismu un protestantismu salīdzinājumā ar pareizticību var uzskatīt par vienpusīgām (saistībā ar pirmo divu estētisko mazvērtīgumu), bet tas neizslēdz viņa ieguldījumu estētiskās domas un mākslas attīstībā, pārņemot progresīvo un konstruktīvo (piemēram, viņa analītiskais apraksts par A. Rubļova gleznu “Trīsvienība”).

Jāsecina, ka P. Florenska formas estētika ir nosacīta, jo tā sinerģiski ir saistīta ar saturu, pakāpeniski tādi jēdzieni, kā simbols, kults, kultūra, vārds, valoda paši pārveidojas par satura struktūrelementiem, tie ir aksioloģiski, kļūstot par estētiskām vērtībām, kur izpaužas Skaistais, balstoties uz vienoto patiesību – Dievu. Tomēr zināmā mērā Florenska stilistiskā “bez sistēmas sistēma” kā forma neļauj pilnībā izprast antropodicejas satura sistēmiskumu.

Secinājumi

P. Florenska ieguldījums estētikas teorijā un mākslā ir attīstāms mūsdienās, izceļot tā pozitīvo kodolu.

Estētiskais aspekts izpaužas viņa vispārīgajā idejā par Skaisto, kas balstās Sv. Trīsvienībā – Dievā, kur nozīmīgs ir enerģijas jēdziens (Palamasa idejas).

Šī vispārīgā ideja viņam ir saistīta ar Patiesību; viņš daudzpusīgi izmanto Platona, neoplatonisma idejas.

Estētikas un mākslas darbība P. Florenskim sakņojas kristoloģiskajā antropoloģijā, kur cilvēks noumenu/ fenomenu pasaulē ir kā nozīmīgs sistēmelements, un visu mākslu sintēze viņam ir liturģija, kur īstenojas tikšanās ar dievišķo.

P. Florenska dzīve, personība un jaunrade var tikt raksturota estētiski kā Skaistā iemiesojums traģiskajā dzīves īstenībā.

Avoti un literatūra

1. **Bormane, D.** (2016). Vērtību kartējums cilvēka attiecībās ar biogrāfiju. *No: Vērtības: Latvija un Eiropa. Kolektīva monogrāfija divos sējumos. Otrais sēj. Vērtību pētījumi – reliģijpētnieciskie un nacionālās mutvārdu vēstures aspekti.* Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 99.–108. lpp.
2. **Kūle, M., Kūlis, R.**, (1997). *Filosofija.* Rīga: Zvaigzne ABC, 656 lpp.
3. *Pasaules reliģiju enciklopēdiskā vārdnīca. Kristietība. 2. sēj.* (2009). Rīga: LU Akadēm. apgāds, 159 lpp.
4. **Siliņš, E.** (2006). *Lielo patiesību meklējumi:* Rīga: Jumava, 510 lpp.
5. *Павел Александрович Флоренский.* (2013). Москва: Российская Политическая энциклопедия, 587 с.
6. *П. А. Флоренский: Pro et contra.* (2001). Спб.: РХГИ, 824 с.
7. **Флоренский, П.,** священник. (2004). *Собрание сочинений. Философия культа (Опыт православной антропологии).* Москва: Мысль, 686 с.
8. **Флоренский, П.** (1998). *Имена. Сочинение.* Москва: ЗАО изд-во ЭКСМО-Пресс, Харьков: Изд-во Фашо, 912 с.
9. **Флоренский, П.** (1998). *Столп и утверждение истины: Опыт православной теодицеи.* Москва: Правда, 840 с.
10. **Чухина, Л.** (1996). *Человек в религиозной философии. Учебное пособие.* Rīga: Zvaigzne ABC, 301 с.

Andrejs Pegaševs
RISEBA
Latvija, Rīga

СОЦИАЛЬНЫЕ МЕДИА В КОНТЕКСТЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ

SOCIAL MEDIA IN THE CONTEXT OF POLITICAL COMMUNICATION

Summary

The emergence of social media has led to significant changes in the system of political communication. The specific concept of “social media” is a collection of the Internet sites and services that operate on the basis of Web 2.0 technology. This technology allows one to publish, comment, edit and share information, as well as to establish contacts with other users and form online communities. This understanding of social media places emphasis on consumers of content which at the same time generate it. The results of social media as an instrument and platform for political communication are very ambiguous. On the one hand, social media opens up new opportunities for all actors of political communication; and on the other hand, increases the risks of political manipulation.

Key words: the Internet, social media, political communication, new media, social network, Web 2.0.

Ключевые слова: Интернет, социальные медиа, политическая коммуникация, новые медиа, социальные сети, Веб 2.0.

Аннотация

В статье рассматривается трансформация политической коммуникации под влиянием такого феномена как социальные медиа. На основе имеющихся в науке подходов, автор стремится конкретизировать понятие «социальные медиа», отграничить его от ряда пересекающихся понятий. Раскрывается специфика и уточняется классификация социальных медиа. Отталкиваясь от характерных черт социальных медиа, автор пытается проанализировать и взвешенно оценить последствия их воздействия на современную политическую коммуникацию, принимая во внимание как новые открывающиеся возможности, так и сопутствующие риски.

Введение

Стремительное развитие компьютерных технологий, в частности, технологий Веб 2.0 с её акцентами на интерактивность, пользовательский контент и образование онлайн-сообществ, привели к появлению социальных медиа как наиболее яркого феномена современного Интернета. Социальные медиа развивались по мере того как повышались доступность компьютерных технологий и количество Интернет-пользователей. Процесс формирования социальных медиа начался в 1997 году, когда появились первые блоги LiveJournal и Blogger, а в 2003 году была основана первая социальная сеть MySpace. В 2004 году была запущена социальная сеть Facebook, в 2005 году – видеохостинг YouTube, а в 2006 году – микроблогинг Twitter. На сегодняшний день общее число сайтов и приложений, относящихся к социальным медиа, трудно поддаётся учёту, а по популярности они занимают ведущие позиции в Интернете. Из 10 самых посещаемых в мире сайтов четыре относятся к социальным медиа: Facebook, YouTube, Wikipedia и Reddit.

Появление и быстрый рост числа социальных медиа значительно изменили общественную жизнь. Они оказали сильное влияние на политические процессы в мире и трансформировали систему политической коммуникации. Во многих событиях последних лет, начиная от “арабской весны” и заканчивая последними президентскими выборами в США, социальные медиа сыграли весьма заметную роль. Актуальность темы статьи обусловлена необходимостью уточнения понятия «социальные медиа», их классификации и характерных черт, а также недостаточной изученностью воздействия социальных медиа на политическую коммуникацию. Данное исследование имеет междисциплинарный характер, находясь на стыке философии, политологии, социологии, журналистики и коммуникативистики.

О понятии «социальные медиа»

В настоящее время понятие «социальные медиа» не имеет однозначной интерпретации в науке. Обращая внимание на дискуссию вокруг социальных медиа, следует отметить два наиболее часто встречающихся подхода к понятию «социальные медиа»: как к технологиям и как к особой разновидности Интернет-сайтов. На самом деле, технологии тесно взаимосвязаны с функционирующими на их основе виртуальными пространствами (Каткина, 2015: 109). Кроме того круг явлений, охватываемый данным понятием, пересекается с рядом других понятий, и, в первую очередь, такими как «новые медиа» и «социальные сети», что делает необходимым четко разграничить их значения.

Прежде всего следует рассмотреть соотношение понятий «медиа» и «массмедиа». Появившийся в начале XX века англоязычный термин «media» обозначал инструменты передачи информации. Затем он преобразовался в «mass media», то есть стал применяться для обозначения СМИ. Речь в данном случае идёт о традиционных СМИ (газеты, радио, телевидение), которые возникли ещё в досетевую эпоху. Однако сейчас под термином «медиа» понимаются не только СМИ, а вся совокупность разнообразных средств, механизмов и возможностей передачи информации. По сравнению с медиа СМИ имеют в своём распоряжении более ограниченный набор средств и способов распространения информации (Балуев, Каминиченко, 2016: 154). С этой точки зрения СМИ – это только часть медиа. Все СМИ являются медиа, но не все медиа – СМИ. Другими словами, *«СМИ – это медиа, некий посредник, через которого информация, контент, идёт от адресата–журналиста (выступающего медиатором) – к адресату (аудитории)»* (Суворова, 2017: 72). Добавим к сказанному, что СМИ есть более формализованное и институционализированное явление, чем медиа. Таким образом, понятие «медиа» является более широким, чем понятие «СМИ».

Что касается понятий «новые медиа» и «социальные медиа», то представляется, что данные, близкие по смыслу, понятия всё же не следует отождествлять. Весьма широкое понятие «новые медиа» появилось в 1980-е годы для обозначения всей совокупности инструментов массовой коммуникации, основанных на цифровых онлайн-технологиях. К ним, в частности, относились: Интернет, спутниковое телевидение, компьютерные игры, мобильные телефоны. Возникшие цифровые технологии оказали влияние на традиционные СМИ, которые

создали электронные версии своих изданий, а также способствовали появлению самостоятельных изданий, существующих только в Интернете. Однако, как и в случае с терминами «медиа» и «СМИ», понятие «новые медиа», на нашему мнению, является более широким по сравнению с понятием «Интернет-СМИ». Последние не исчерпывают собой всё пространство новых медиа.

Как уже отмечалось, понятие «социальные медиа» определяется по-разному. Приведём формулировки, которые, на наш взгляд, наиболее корректно отражают суть социальных медиа. Так Д.Нейшенс полагает, что *«социальные медиа – это средства коммуникации на основе Интернета, которые позволяют людям взаимодействовать друг с другом путем обмена информацией и её совместного потребления»* (Nations, 2018). Близкое, по сути, определение даёт К. Хонг, считая, что социальные медиа *«включают в себя онлайн-инструменты и веб-сайты, которые побуждают людей взаимодействовать с компаниями, брендами и людьми (включая знаменитостей и журналистов) и формировать сообщества путем создания, публикации и совместного использования контента»* (Hong, 2018). И одно и другое определение фиксируют внимание на двух важнейших аспектах социальных медиа: на онлайн-инструментах и платформах коммуникации и на взаимодействии между людьми посредством создания, обмена и совместного использования информации. Несколько дополняя и конкретизируя данные определения, можно сказать, что понятие «социальные медиа» обозначает совокупность веб-сайтов и сервисов, работающих на основе технологии Веб 2.0., которые дают возможность публиковать, комментировать, редактировать и перемещать информацию, а также устанавливать контакты с другими пользователями или группами. Социальные медиа стимулируют определённое взаимодействие и образование онлайн-сообществ, а контент в них генерируют сами пользователи, которым для присоединения нужно лишь завести личную страницу. Можно сделать вывод, что понятие «социальные медиа» является более узким, по сравнению с понятием «новые медиа». Специфика социальных медиа связана с их общественным характером и главной целью – социальной коммуникацией.

Относительно классификации социальных медиа существуют разные позиции. Заметим, что исчерпывающую классификацию социальных медиа дать практически невозможно по причине их бурного и продолжающегося развития. И всё же, основываясь на определении, данном выше, типологически к ним можно причислить: блоги и микроблоги (например, Twitter), социальные сети (например, Facebook), новостные форумы (например, Reddit), сервисы для обмена фотографиями (например, Instagram) и видео (например, YouTube), сервисы для поддержания деловых контактов (например, LinkedIn), вики-проекты (например, Wikipedia) и очень многое другое. Сюда же необходимо отнести такие мобильные Интернет-сервисы как Viber, Whats App, Instagram и прочие. В тоже время нужно подчеркнуть, что нельзя провести чёткое разграничение между социальными медиа и «несоциальной» частью Интернета. Так, например, сайты Интернет-СМИ, несмотря на наличие в них интерактивных элементов, непосредственно относить к социальным медиа, строго говоря, не следует. Дело в том, что *«контент этих сайтов, как правило, производится силами оплачиваемых и специально обученных*

работников и проходит редакторскую проверку перед публикацией» (Неяскин, 2010: 3)

И последнее, очень важно различать термины «социальные медиа» и «социальные сети». Если первый обозначает новую и специфическую часть онлайн-коммуникации, то второй – формализованную платформу, через инструментарий которой эта коммуникация происходит. По-другому говоря, понятие «социальные сети», с точки зрения И. А. Быкова и О. Г. Филатовой, скорее характеризует формат, в котором информация создаётся и распространяется. Особенность социальных сетей состоит в том, что они имеют способность воспроизводить в виртуальной форме некоторые виды социальных отношений (Быков, Филатова, 2011: 132). Видимо, именно этой особенностью можно объяснить особую популярность социальных сетей как одного из множества видов социальных медиа.

Характерные черты социальных медиа и их влияние на политическую коммуникацию

Рассмотрим основные черты социальных медиа важные с точки зрения их воздействия на систему политической коммуникации.

1. Широкий охват аудитории. Как уже говорилось, социальные медиа являются сегодня наиболее популярным сегментом Интернета. Согласно прогнозам, уже в 2018 году аудитория социальных медиа составит 2,62 млрд, а в 2021 году она вырастет до 3,02 млрд человек (Statista, 2018). Рядовой пользователь в среднем на социальные медиа тратит 30% времени, которое он проводит в сети (Globalwebindex, 2017). Для многих людей уже сегодня социальные медиа стали основным источником политической информации о мире. В 2016 году 62% американцев заявляли, что узнают о последних новостях в социальных сетях, а в 2017 году таковых было уже 67% (Crook, 2016).

2. Оперативность и высокая скорость распространения информации. Информация, в данном случае политическая, распространяется в социальных медиа практически мгновенно в круглосуточном режиме и без территориальных ограничений (за исключением случаев вмешательства государства). В самом деле, зачем смотреть новости по телевизору с запозданием или читать газету на следующий день, когда можно получить всю самую актуальную информацию из социальных медиа.

3. Интерактивность. В социальных медиа интерактивность приобрела качественно новое измерение, намного превосходя интерактивность традиционных СМИ. Здесь обычный индивид является не только потребителем политической информации, но и одновременно её производителем. Чем больше в социальных медиа пользователей, тем быстрее распространяется информация и шире охват аудитории. Фактически на смену традиционной схеме коммуникации «один – многим» пришла схема «многие – многим». Одна часть исследователей полагает, что социальные медиа способствуют более активному вовлечению граждан в политико-коммуникационные процессы, особенно тех, кого не удовлетворяют традиционные медиа и формы политической активности. Другая же часть, напротив, утверждает, что социальные медиа привели к фактической гибели реального

политического активизма, говоря о «диванном активизме» или «кликтивизме». По мнению исследователя Д. Нильсена, большинство пользователей социальных медиа занимают позицию сторонних наблюдателей. В 2006 году он назвал такое явление «неравенством участия» и предложил формулу «90-9-1», суть которой заключается в том, что 90% участников онлайн-сообществ являются пассивными наблюдателями, 9% вносят свой вклад «время от времени» и 1% проявляет «сильную активность» (Nielsen, 2006). Если ситуация с тех пор и изменилась, то, скорее всего, не слишком значительно.

4. Анонимность. Большинство пользователей социальных медиа публикует информацию не от своего имени, а от псевдонима. Зачастую они не проверяют достоверность информации и не несут ответственности за свои публикации. Это снижает личную ответственность за распространяемую информацию. Индивиду сложнее отдавать себе отчет в последствиях своих действий. Кроме того, заинтересованные в манипуляции политические акторы могут сознательно распространять через социальные медиа фальшивые новости (fake news). Эта проблема стала сегодня одной из ключевых для социальных медиа. К примеру, после избрания президентом США Дональда Трампа, все крупнейшие социальные сети выступили с заявлениями, что на их платформах велась целенаправленная кампания по дезинформации. Были созданы тысячи фальшивых аккаунтов с большим объёмом не соответствующего действительности контента, что в конечном итоге могло повлиять на результаты выборов. Противодействуя поддельному контенту (и запрещенному контенту в целом), только один Facebook, как говорится в официальном блоге социальной сети, с ноября 2017 года по май 2018 года удалил 1,27 млрд ложных аккаунтов (Facebook.com).

5. Неподцензурность. Несмотря на предпринимаемые в ряде государств попытки контролировать социальные медиа, делать это весьма затруднительно по техническим и технологическим причинам. С одной стороны, слабая подконтрольность социальных медиа властям создаёт возможности для передачи практически любой политической информации, в том числе и оппозиционного характера. С другой стороны, информация, циркулирующая в социальных медиа, может быть использована в целях политического манипулирования и дискредитации конкурентов.

6. Передача значительного объёма информации в визуальной либо аудиовизуальной форме. Социальные медиа могут использовать различные варианты распространения контента, но превалирует в них контент в визуальной или аудиовизуальной форме. По сравнению с более абстрактным текстом, интерпретация которого требует определённых навыков анализа и интеллектуальных усилий, более конкретная картинка апеллирует к эмоциям и чувствам. Как отмечает Г. Кёхлер, *«усиление эмоциональной составляющей происходит не только из-за повышенной доли аудиовизуального контента, но и высокой скорости его распространения, не оставляющей достаточно времени на рефлексию. Тем самым получатель сообщения склонен судить о нем согласно своим эмоциям, которыми, в свою очередь, можно манипулировать еще легче, чем мнениями»* (Кёхлер, 2013: 83–84).

Отмеченные выше характерные черты социальных медиа позволяют утверждать, что они способствовали заметным изменениям в системе политической коммуникации. В тоже время нужно подчеркнуть, что результаты деятельности социальных медиа как инструмента и платформы политической коммуникации весьма неоднозначны. Сугубо оптимистический первоначальный взгляд на них постепенно уступает место более взвешенным оценкам и суждениям. Тем не менее дискуссия по поводу социальных медиа и их конструктивного и негативного влияния на политическую коммуникацию отнюдь не закончена. Обладая фактически неограниченными возможностями и уникальными достоинствами, социальные медиа способны оказывать позитивное влияние на политику в целом и политическую коммуникацию в частности. Вне сомнения, социальные медиа открывают ранее не имевшиеся возможности как для действующих политических акторов, так и для привлечения новых коммуникаторов. Вместе с тем им свойственны и определённые риски, связанные с возможным использованием в целях политического манипулирования. Стремительное, далеко не завершившееся развитие социальных медиа, и их воздействие на политическую коммуникацию требуют дальнейшего пристального внимания и осознания со стороны специалистов из разных областей научного знания.

Заключение

Появление социальных медиа привело к заметным изменениям в системе политической коммуникации. Конкретизированное понятие «социальные медиа» представляет собой совокупность Интернет-сайтов и сервисов, работающих на основе технологии Веб 2.0., которые дают возможность публиковать, комментировать, редактировать и распространять информацию, а также устанавливать контакты с другими пользователями и образовывать онлайн-сообщества. Такое понимание социальных медиа делает акцент на потребителях контента, которые одновременно его генерируют. Результаты деятельности социальных медиа как инструмента и платформы политической коммуникации весьма неоднозначны. С одной стороны, социальные медиа открывают новые возможности для всех акторов политической коммуникации, а с другой стороны, повышают риски политического манипулирования.

Источники и литература

1. **Crook, J.** (2016) *62 percent of U.S. adults get their news from social media, says report*. TechCrunch. Доступ: <https://techcrunch.com/2016/05/26/most-people-get-their-news-from-social-media-says-report/> [последний раз см. 25.06.2018]
2. **Facebook.** Доступ: <https://transparency.facebook.com/community-standards-enforcement#fake-accounts> [последний раз см. 23.06.2018.]
3. **Hong, K.** *What is social media?* Доступ: [http://www.seniornet.org/index.php?option=com_content&view=article&id=713:what./](http://www.seniornet.org/index.php?option=com_content&view=article&id=713:what/) [последний раз см. 16.06.2018]
4. **Nation, D.** (2018) *What Is Social Media?* Доступ: <https://www.lifewire.com/what-is-social-media-explaining-the-big-trend-3486616> [последний раз см. 15.06.2018]

5. **Nielsen, D.** (2006) *The 90-9-1 Rule for Participation Inequality in Social Media and Online Communities*. Доступ: <https://www.nngroup.com/articles/participation-inequality/> [последний раз см. 10.06.2018]
6. **Statista.** The Statistics Portal. Доступ: <https://www.statista.com/statistics/278414/number-of-worldwide-social-network-users/> [последний раз см. 05.06.2018]
7. **Young, K.** (2017) *Social Media Captures Over 30% of Online Time*. Globalwebindex. Доступ: <https://blog.globalwebindex.com/chart-of-the-day/social-media-captures-30-of-online-time/> [последний раз см. 11.06.2018]
8. **Балуев, Д., Каминиченко, Д.** (2016) *Сравнительный анализ «новых СМИ» и социальных медиа в контексте социально – политического и исторического факторов*. Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология, №1 (33), 153–161 с.
9. **Быков, И., Филатова, О.** (2011) *Технологии Веб 2.0 и связи с общественностью: смена парадигмы или дополнительные возможности?* Вестник Санкт- Петербургского университета. Сер. 9, Вып. 2, 226–237 с.
10. **Катькина, А.** (2015). *Роль социальных медиа в политической жизни современной Великобритании*. Вестник Томского государственного университета. №398, 109–112 с.
11. **Кёхлер, Г.** (2013) *Новые социальные медиа: шанс или препятствие диалога?* Полис. Политические исследования, №4, 75–87 с.
12. **Неяскин, Г.** (2010) *Влияние социальных медиа на бизнес – коммуникацию*. Доклад. Интернет-конференция «Диалогические коммуникации в бизнесе». Доклад, 17 с. Доступ <http://ecsosman.hse.ru/iconf/33373863/index.html> [последний раз см. 15.06.2018]
13. **Суворова, А.** (2017) *Роль новых медиа в контексте медиатизации политических процессов*. Коммуникология. Международный научный журнал. Москва, Том 5, №1, 69–79 с.

NENOTEIKTĪBAS NOZĪME PILNASINĪGAS PASAULES AINAS VEIDOŠANĀ

THE ROLE OF UNCERTAINTY IN SHAPING A FULL-BLOODED WORLD SCENE

Summary

The central problem of the research is understanding the role of undefined concepts and ambiguity in discourse of modern science, because, in a lot of cases, researchers and bureaucratic representatives of scientific institutions try to avoid uncertainty and build illusion that the problem of uncertainty is solved by ignoring it. Thus, it is possible to make a conclusion that they (part of scientists and representatives of modern western culture) are afraid of uncertainty and ambiguity. The aim of the research is by using philosophical ground methodology (doubting, wondering, and asking), historical method and method of discourse, transcend everyday thinking and examine ambiguous views toward undefined concepts and ambiguity at all in different stages of philosophical history, thus highlighting that the main problem of the 21st century exact and natural science discourse (and possibly for science in general) problem is neurotic fear from uncertainty. And explicate that ability to noticed uncertainty is important for obtaining radically new knowledge.

Key words: Uncertainty, ambiguity, undefined concepts, new knowledge, language, thinking.

Atslēgas vārdi: Nenoteiktie jēdzieni, nenoteiktība, ambigvitāte, jaunas zināšanas, valoda, domāšana, loģika.

Anotācija

Pētījuma galvenā problēma ir nenoteikto jēdzienu un nenoteiktības lomas ierobežošana modernajā rietumu zinātnē un šīs ierobežošanas cēloņu un seku ieskicēšana. Tādējādi pētījuma mērķis ir, izmantojot filozofijas pamatmetodi – filozofisko refleksiju, ar apšaubīšanas, izbrīna un jautājumu uzdošanas palīdzību transcendējot ikdienas domāšanu, kā arī diskursa metodi un vēsturisko metodi aplūkot neviennozīmīgo skatījumu uz nenoteiktajiem jēdzieniem un (nenoteiktību vispār) dažādos ideju vēstures posmos, tādējādi aktualizējot (uzsverot kā pētījuma centrālo problēmu) bailes no nenoteiktības kā vienu no 21. gadsimta filozofiskā, pedagoģiskā diskursa īpatnībām un eksplicēt nenoteiktības īpatnējo nozīmi jaunu zināšanu iegūšanā.

Metodoloģiskais prologs

Problēma 1

Modernās jeb mūsdienīgās zinātnisko rakstu tapšanas metodoloģiskās prevalences bieži balstās uz citātiem, svešu atziņu recitēšanu un autoritāšu vai vispārpieņemtu konvenciju atkārtotu piesaukšanu. Tādējādi raksts vai pētījums var tapt kā jau iepriekšdotu zināšanu pārlikums citā kārtībā. Tomēr, ja zinātnes galvenais uzdevums ir jaunu zināšanu, īsti jaunu zināšanu iegūšana, tad mūsu uzdevums ir tieši izraušānās no šīs ierastās saprotamās akceptētās kārtības, tās pārvarēšana. Tātad nevis lasītāja un klausītāja vai dialoga (komunikācijas) līdzdalībnieka vadāšana pa kādu zinātnes (jebkuras zinātnes) zooloģisko vai botānisko dārzu, rādot, kādu kārtību mēs te esam ieviesuši, kur katrs dzīvnieks un katrs augs ir iekārtots savā mājā vai aplokā vai dobē, bet mums būtu vairāk jālūkojas uz to, kas šajās dobēs (vēl) neatrodas, uz to būtisko kā tur nav vai kas tur varētu

nebūt. Filozofijas metodoloģijas specifika teorētiski un praktiski tādu pieeju varētu atļauties, tai tas pat būtu jādara. Lai tā nezaudētu sevi – visu iepriekš doto apšaubīt jeb savu pārdomu taku sākt pavisam no jauna.

Prolēma 2

Galvenais uzsvars zinātnē tiek likts uz pabeigtību jeb nobeigtību un noteiktību, kur rakstā vai pētījumā tiek aplūkots noteikts problēmu loks un izdarīts galīgs skaits secinājumu, kas tiek uzskatīti par pietiekamiem konkrētās problēmas risināšanā vai detektēšanā. Iepriekšējo teikumu tādējādi bija ļoti grūti uzrakstīt korekti, jo parasti tā ir nevis problēmas atrisināšana, bet šī atrisinājuma ilūzijas radīšana ar doto zinātnisko rakstu tapšanas instrumentāriju gan sev, gan visai zinātniskajā tradīcijā audzinātajai un konvenciju ieturošajai auditorijai.

Prolēma 3

Treškārt, īsi sakot, zinātnes attīstība, kuras būtība ietverta jaunu zināšanu iegūšanā, stagnē, jo zinātniskās diskusijas (konferencēs) bieži ir formālas, “nogludinātas”, autori baidās vai nesaredz iespēju izvirzīt revolucionāras idejas (baidās tikt nesaprasti, izstumti no konvencijas, sodīti ar nepublicēšanu), tomēr vai šī nepieradinātība, zinātniskais godīgums, nav vienīgā iespēja piešķirt zinātnei tās sākotnējo nesavtību un arī jaunu atklājumu iespēju?

Filozofijas metodoloģiskā instrumentārija arsenāls ir gandrīz pilnīgs, lai iepriekš minētās nepilnības novērstu un problēmas risinātu.

Pētījuma mērķis ir, izmantojot filozofijas pamatmetodi – filozofisko refleksiju, ar apšaubīšanas, izbrīna un jautājumu uzdošanas palīdzību transcendējot ikdienas domāšanu, kā arī diskursa metodi un vēsturisko metodi, aplūkot neviennozīmīgo skatījumu uz nenoteiktajiem jēdzieniem un (nenoteiktību vispār) dažādos ideju vēstures posmos, **tādējādi aktualizējot (uzsverot kā pētījuma centrālo problēmu) bailes no nenoteiktības kā vienu no 21. gadsimta filozofiskā, pedagoģiskā diskursa īpatnībām, eksplīcēt nenoteiktības īpatnējo nozīmi jaunu zināšanu iegūšanā.**

Savā ziņā šis metodoloģiskais prologs ir arī raksta par konkrēto tēmu ievads. Izmantojot konkrēto trīs punktu metodoloģisko pieteikumu, pētījuma eksplikācijā, rakstā, apzinoties recitēšanas novitāti (taču pilnībā nespējot no tās izvairīties), pabeigtības iluzorumu un tiecoties realizēt zinātnisko godīgumu, iespējams, tiks izteiktas nenogludinātas un nepabeigtas idejas, kas savā ziņā sasaucas ar noteiktu filozofisko paradigmu, kas robežojas ar esejismu, aforismiskumu, piemēram, M. Aurēlijs “Pašam sev”, S. Kjerkegors, P. Florenskis u. c. To rezumē somu filozofa T. Airaksinena doma “Filozofija ir domāšanas veids, kas palīdz sajūties komfortabli situācijā, kad mēs saprotam, ka uz visiem jautājumiem nav atbilžu.” (Buševica, 2003: 3) Vai M. Depāpe, kas uzsver, ka [ideju vēstures] pētījumam nav nepieciešamas ekonomiska izdevīguma un tūlītēja praktiska pielietojuma prasības, jo tādējādi pētījums tiek būtiski ierobežots ar modernitātes mērauklām, konvencijas un konjunktūras prasībām, īstenības un zinātniskās precizitātes ideālus atstājot otrajā plānā, tāpēc viņš uzskata, ka “[..] no kultūrkritiskā viedokļa distances, pētījums izglītības vēsturē (tātad arī ideju vēsturē) izvirza mērķi iziet

viņpus moderno laiku īsredzības, ieliekot to ģenēzi garumgarā stāstā, kurā, iespējams, ir paradoksi”. (Depaepe, 2008: 14–24) Īsi sakot, pretenzija, ka tēma ir izsmelta vai izsmelama ne vienmēr ir zinātniski pamatota, bet šo ekonomiski un funkcionāri vēlamu izsmelamību filozofiskā domāšana nevar atļauties kultivēt, ja vēlas saglabāt sevi un savu godīgo reputāciju, ievērot savas cunftes tikumiskā kodeksa centrālo asi.

Filozofijas patoss – neizdabāt laikmeta bailēm no nenoteiktības, nepakļauties eksakto zinātņu spiedienam (protams, ir arī filozofijas sfēras, kurās darbojamies ar noteiktajiem jēdzieniem) neignorēt būtisku filozofijas pētījuma priekšmeta daļu, bet sargāt atvērtas durvis uz nenoteiktību un mēģināt atklāt tajā slēpto jauno zināšanu potenciālu.

Nenoteikti jēdzieni (Vedins, 2009: 38–42) ir jēdzieni ar nepietiekami skaidru saturu un neprecīzu apjomu. Attiecībā uz nenoteiktiem jēdzieniem nevar viennozīmīgi atbildēt uz jautājumu – kādas objektīvās pazīmes nodrošina kritēriju droši atšķirt un norobežot viena jēdziena saturu¹ un apjomu² (A) no visa tā, kas paliek ārpus A (ne-A). Šādai nenoteiktībai un nekonkrētībai ir sekojoši cēloņi:

1. Pašu lietu un parādību objektīvas kvalitatīvas robežas ne vienmēr ir noteiktas.

2. Daži jēdzieni ir nenoteikti pēc savas būtības (smags, liels, gudrs). Kādā attiecībā? Kādā aspektā?

3. Cilvēka izziņa balstās uz noteiktām sociālām un personiskām vērtībām (ir subjektīva).

Piemēram, nenoteikti jēdzieni ir “laime”, “mīlestība”, “smags”, “izcils”, “interesants” un daudzi citi. Ņemot vērā, ka jēdziens var sastāvēt ne tikai no viena, bet vairākiem vārdiem, piemēram, viens jēdziens ir “Latvijas Lauksaimniecības universitāte” (kas viennozīmīgi ir noteikts jēdziens) vai “gudrs cilvēks” (nenoteikts jēdziens) u. c. nenoteiktība iegūst lielākus plašumus, bieži jāņem vērā jēdzienu lietojuma konteksti, kas var būt visai dziļi un individuāli noteikti. Tāpat jāņem vērā, ka vēl lielāka nenoteiktība var veidoties vairāku nenoteiktu jēdzienu apvienojumā kādā spriedumā, izteikumā. Turklāt būs sfēras, kurās būs ļoti sarežģīti atsijāt noteiktību no nenoteiktības, atklāt noteiktības “sauso atlikumu”, atmaskot nenoteiktību. Īpaši sarežģīti tas būs spriedumos par reliģijas, mitoloģijas, ticības, psiholoģijas, literatūras u. tml. tēmām, jo visās šajās cilvēka domāšanas, prāta sfērās būtisku vietu ieņem kompleksi jēdzieni un spriedumi, kas balstīti nenoteiktībā, tie ir vairāk simboli nevis zīmes.

Šī pētījuma un autora zinātnisko interešu kontekstā (Vuguls, 2001: 374, 375) ar zīmi tiek saprasts noteikts jēdziens vai koncepts, kas pēc savas būtības ir noteikts vai potenciāli nosakāms, tā saturs ir konkrēti definējams un apjoms – izsmelams. Zīmes pārdzīvojums jeb precīzāk – izpratne, saprašana gan prasa arī personisku piepūli, tomēr šis pārdzīvojums vai piedzīvojums pilnībā precīzi nododams citiem, piemēram, matemātikas uzdevuma risinājums; konkrēta informācija par kāda notikuma sākuma laiku, u. c. Savukārt simbols ir nenoteikts formējums, kas tikpat labi var tikt uztverts kā pavisam parasta galīga zīme, noteikts jēdziens, taču simbola būtība norāda uz kaut ko vēl – iespējamu, neizsakāmu. Dž. Kempbels, kas darbojies salīdzinošās mitoloģijas un reliģijas jomās, tāpat kā krievu reliģijas filozofi P. Florenskis, A. Losevs, pirmkārt, norāda uz jēdziena “simbols” etimoloģiju, t. i. grieķu σύμβολον (*symbolon*) – salikteņa pirmā daļa norāda uz *σύμ* –

¹ Jēdziena saturu veido attiecīgo būtisko pazīmju kopums.

² Jēdziena apjomu veido attiecīgo priekšmetu kopums kam ir attiecīgās būtiskās pazīmes.

summēšanu, apvienošanu, kādu divu vai vairāku kaut kā daļu salikšanu *βολον* kopā; otrkārt – uz simbola saturisko neizsmeļamību, bezgalīgumu. Principā simbols nekad nepastāv kā kaut kas viens pats, tas var pastāvēt tikai kopā ar simbolu uztverošo, tātad, precizējot – pastāv simbolizācijā jeb simbola uztveršanas notikumā, kurā apvienojas divas puses – simbola uztvērējs un tas, ko viņš uztver, apjēdz, saprot. Simbolizācija ir individuāls ar personisku piepūli un šīs piepūles vēsturi piepildīts unikāls cilvēka un simbola sastapšanās mirklis, kas ir neverbalizējams (absolūtā pilnībā neverbalizējams) taču reāls notikums, piemēram, tāds ir konkrēta cilvēka skaistuma vai cildenumā pārdzīvojums vai piedzīvojums, kas nav pilnībā aprakstāms un ar šī apraksta palīdzību pilnībā nododams citiem. Simbols ir tīrs nenoteiktības piemērs.

Problēma slēpjas apstākļī, ka mūsdienu rietumu zinātnē (dabaszinātnēs) pastāv masīvs stereotips, viedoklis, sociāli un psiholoģiski neapzināts diskurss, ka sapratne vai saprašana un zināšana nozīmē pilnīgu un skaidru kāda jēdziena satura definēšanu un apjoma izsmelšanu un šī prasība tiek automātiski un nekritiski pārnesta uz nenoteiktības un simbolizācijas sfēru, piemēram, “man nepatika kinofilma vai teātra izrāde jo es to nesapratu”. Taču tāda prasība noved pie mākslas didaktizācijas (prasība lai māksla būtu didaktiska), savā ziņā atņemot mākslai to, kas to par mākslu padara. Reliģijai šāds diskurss atņem tiecību uz bezgalīgo un nenoteiktā noteicošā apjausmu, kas definē reliģiju. Filozofijai atņem visu metafizikas sfēru. Šajā masīvajā diskursā prevalē ilūzija, ka iegūstot kontroli pār jēdzieniem tos precizējot tik tālu, kamēr tie paliek absolūti skaidri un izsmelti, tiek iegūta kontrole pār realitāti. T. i., es kontrolēju realitāti ar absolūti precīzas domāšanas un valodas starpniecību. Ilūzija tā ir tāpēc, ka es ignorēju būtisku šīs realitātes daļu, kas ir man neērta – realitātes vai esamības nenoteikto daļu. Austrumu gudrais mulla Nasredins šo paradoksālo diskursu demonstrē, meklējot dārgu gredzenu uz ielas laternas gaismā, kur to vieglāk izdarīt, nevis tumšajā istabā, kur to reāli pazaudējis.

Rezumējot – nenoteiktība domāšanā eksistē.

Tādējādi dažkārt jebkuras diskusijas vai karsta strīda pamatā ir nepietiekama izpratne par konkrēto jēdzienu vai jēdzienu kopu, tās noteiktības, nenoteiktības un subjektivitātes līmeņiem. Diskusijas vai strīda dalībnieki, vienojoties par jēdziena vai koncepta precīzu definīciju, konkrētajos apstākļos samērā ātri un, galvenais, efektīvi risinātu problēmu vai virzītos uz priekšu tās risināšanā, ja atzītu, ka galvenā problēma ir nevis sarunu partnera “stulbumā”, bet pamatotā jēdziena nenoteiktībā un vienotos par kādu konkrētu vienu jēdziena lietojumu sarunā. Dažādi domātāji nenoteiktības problēmu valodā un domāšanā piedāvājuši risināt vairāk un mazāk radikāli.

Nenoteiktību valodā un domāšanā nav iespējams nepamanīt, to nav ignorējuši arī pozitīvistiskās domāšanas pārstāvji. Vācu filozofs L. Vitgenšteins, kā uzskata U. Tīrons, ar savu “Loģiski filozofisko traktātu”, kurā ietverta bieži citētā doma, ka pareizā filozofijas metode būtu teikt tikai to, ko var pateikt, citiem vārdiem – palikt dabaszinātņu robežās. “Traktāts” ir demonstrācija tam, cik tālu par filozofiju var runāt kā par dabaszinātniski precīzu zinātņi (Taurens, 2009), tomēr arī “Traktātā” bieži parādās doma par nepateikto, nepasakāmo, neizsakāmo, kas parasti tiek uzskatīts par metafizikas vai filozofijas kā metafizikas meklējumu reģionu. Šo problēmu pamana arī J. Taurens, J. Vējš un U. Tīrons, apspriežot Vitgenšteina filozofijas īpatnības diskusijā “Cilvēciskā valodas ķēza”. Kur jau pats diskusijas pieteikums norāda uz kādu vispārzināmu iepriekšminēto diskursu, ka

valodai un domāšanai jāspēj izsmelt realitāte, kas pieprasa likvidēt nenoteiktību un aptuvenību valodā un domāšanā. Vai ķeza ir tā, ka tas tiek pieprasīts un darīts bez seku apzināšanās, vai ķeza ir tā, ka šo vēlmi leģitīmi apmierināt nav iespējams?

Angļu filozofs J. L. Ostins ar tā dēvēto *Ostina metodi*, ar kuras palīdzību tiecas risināt iepriekšminēto “valodas ķezu”, uzskata, ka būtiska risinājuma pamatnostādne ir atteikšanās no pēdējā vārda, pēdējās patiesības diskursā (Warnock, 1989: 5). Arī Ostins uzsver, ka valodiskā darbība ir ierobežota, ikdienā lietotie vārdu krājumi ir ierobežoti; taču iespējamo situāciju, ar kurām mēs saskaramies, dažādības nav ne ierobežotas, ne pārredzamas, jēdzieni nav nošķirami skaidrās dihotomijās, bet pat dihotomijās nošķiramajiem jēdzieniem ir vēl sīkāks dalījums nozīmju niansēs. J. Šķilters, komentējot Ostina filozofiju, uzsver, ka nav absolūta kritērija, kas dabiskajā valodā principā atrisinātu ambigvitātes – nenoteiktības un daudznozīmības. Ostins tiecies radīt metodi, tādu filozofēšanas iespēju, kas būtu precīza un sistemātiska, vērsta uz ambigvitātes mazināšanu dabiskajā valodā. Ostina metodei raksturīgs, ka šie “patiesības” meklējumi notiek zinātnieku grupas komunikācijā, kuras pirmais solis ir diskusijā lietojamo vārdu un jēdzienu uzskaitīšana un sinonīmu meklēšana, kā arī konvencija par attiecīgo vārdu lietojumu un to nozīmēm. Tomēr arī Ostina diskursa metodē nav ieteicams nodarboties ar t. s. tradicionālajām filozofijas problēmām (substanci, akcideni, garu, dvēseli, daiļo u. c.) (Šķilters, 1999: 74–78)

S. Averincevs savā darbā “Cilvēks un vārds” ieskicē nedaudz citu piedāvājumu, kas raksturīgs reliģiskajai filozofijai un viduslaiku kultūrai (arī citām kultūrām). Skatīt, piemēram, Dionīsijs Areopagīta apofātiskās teoloģijas ideju. Averincevs atzīst, ka arī viduslaiku domātāji, kuru pārdomu priekšmets visbiežāk bija pārpasaulīgā un transcendentā realitāte un kuri labi apzinājās tās neizsakāmību “... tāpat kā citas kultūras, nekļuva un nevarēja kļūt “bezvārdiska”; tās filozofi, dzejnieki un zinību vīri gan daudzinaja savu vārdu satura “neizsakāmību” un “neizpaužamību”, tomēr nepārtrauca atkal un atkal “izteikt” un “izpaust” šo saturu. (Averincevs, 1998: 48)

Kā redzam no dažādiem filozofiskās domas avotiem, valodas un domāšanas ambigvitāte – nenoteiktība, daudznozīmība, aptuvenība, netiek noliegta, vienīgi attiecībā uz to tiek piedāvāta dažāda iespējama attieksme un rīcības algoritmi.

Jau tika minēts, ka ambigvitātes cēloņi ir dažādi un to esamība ir objektīva. Tāpēc, ja valodas un domāšanas nenoteiktība tiek uztverta kā problēma, “ķeza”, jāmeklē arī šīs problēmas cēloņi. Pirmkārt, jājautā, kāpēc t. s. stihiski un dabiski veidojošās mītu un reliģijas valodas šo nenoteiktību nebūt neuztver tik sāpīgi, bet viedi rod risinājumus, izsakot neizsakāmo mākslas darbos, dzejā, alegorijās, mītos, pasakās, mūzikā u. c. Bieži tām tiek pārmesta neobjektivitātē, atrautība no realitātes. Otrkārt, jājautā, kāpēc mūsdienu sociāl-politiski-psiholoģiskā paradigma pieprasa šo nenoteiktību uzvarēt, pārvarēt, atrisināt? Kāpēc filozofijai svarīgāk pielāgoties dabaszinātņu metodoloģiskajiem ideāliem?

Viens no zinātnes attīstības kritērijiem un pamatuzdevumiem ir jaunu zināšanu iegūšana. Kā raksta ievadā tika minēts, jaunu zināšanu iegūšana nevar aprobežoties tikai ar esošo zināšanu pārkārtošanu vai esošo pētījumu lauku un objektu padziļinātu un vēl detalizētāku izpētīšanu ar jau esošajām metodēm. Arī dabaszinātnes savas attīstības sākotnējās stadijās, un vēl joprojām, izmanto filozofijas un metafizikas metodoloģiju. Par vienu no neapšaubāmi dabaszinātniskām vai vismaz eksaktām filozofijas sfērām tiek

uzlūkota loģika, pie kuras ambigvitātes gadījumos parasti vēršas dabaszinātnes vai dabaszinātniski nosvērtie prāti. Tomēr arī loģikā paliek vieta nenoteiktībai un aptuvenībai.

Aplūkojot definēšanas kārtulas, redzams, ka definīcijai jābūt samērīgai, tā nedrīkst būt pārāk šaura un tāpēc tai jāietver visas definējamā jēdziena būtiskās pazīmes, ja kāda no būtiskajām pazīmēm, piemēram, būtu bezgalīgais, bet tas tiktu ignorēts, tad jēdziens būtu definēts loģiski nepareizi.

Savukārt viena no galvenajām iedalīšanas kārtulām vēsta, ka arī iedalījumam jābūt samērīgam – nepilnīgs iedalījums ir iedalījums, kad netiek uzrādīti visi iedalījuma locekļi. Tātad, piemēram, ja iedalot mīlestību, tiek izlaists kāds no iedalījuma locekļiem (piemēram, platoniskā mīlestība), tad jēdziena iedalījums ir nepilnīgs.

Protams, varam pieņemt, ka mūsu zināšanas par kādu nenoteikto jēdzienu ir tik pilnīgas, ka tā definēšanā un iedalīšanā nepilnības un kļūdas nav tikušas pieļautas, tomēr arī šeit nopietnam domātājam nevajadzētu aizcirst definēšanas un iedalīšanas nama durvis vai, citiem vārdiem sakot, nevajadzētu atteikties no jēdziena nenoteiktības dimensijas, tādējādi arī turpmāk atstājot vietu iespējamiem jauniem atklājumiem un jaunu zināšanu iegūšanas iespējai. Iznīcinot nenoteiktību pētnieks gan rada skaistu ilūziju par konkrētās realitātes daļas absolūtu izzināšanu un kontroli, tomēr, ja tā ir tikai ilūzija vai maldi, viņš uz kādu laiku (ja to dara ar birokrātiskā aparāta atbalstu, jo ilgāk un smagāk) atslēdz cilvēces vai konkrētās sabiedrības, kultūras daļu no jaunu zināšanu iegūšanas iespējas, kas nozīmē uzņemt lielu atbildību. Tāpēc der ieklausīties franču filozofā, kam noteikti nav bijušas svešas arī katoliskās reliģiskās domāšanas īpatnības – R. Dekartā, kurš savā darbā “Pārruna par metodi” izziņā uzsver četru uz veselo saprātu balstītu priekšrakstu ievērošanas nepieciešamību, no kuriem konkrētā pētījuma kontekstā būtiski ir trīs, proti – Dekarts iesaka 1) spriedumos izvairīties no pārsteidzības un aizspriedumiem...; 3) ... pieļaut domu, pastāv kārtība pat starp tiem (izzināmajiem), kas dabiski neseko viens otram un 4) ”...it visur izdarīt tik aptverošu uzskaiti un tik vispārējus apskatus, lai es būtu drošs, ka nekas nav izlaists.” (Dekarts, 1978: 27, 28)

Filozofiskajam izziņas procesam jaunu zināšanu iegūšanas kontekstā ir būtiski pamanīt nenoteikto zināšanu plastu ignorēšanas precedentus, pat atsevišķu (humanitāro) zinātņu sfēru ekonomiskas, birokrātiskas u. c. veida boikotēšanas precedentus, jo tieši norobežošanās no ambigvitātes (nenoteiktības, daudznozīmības, aptuvenības), kas potenciāli satur vēl neizzināto izzināmo, varbūt ir viens no iemesliem, kāpēc 21. gadsimta sākumā netiek iegūtas revolucionāri jaunas zināšanas (t. sk. eksaktajās zinātnēs).

Mūsdienu rietumu kultūras diskurss, kas pieprasa no zinātnes noteiktību un pretendē uz realitātes saturu zinātnisku “izsmelšanu”, ignorējot nenoteiktību, protams pretendē uz savu centienu tīri racionālo un loģikā balstīto zinātnisko objektivitāti, tomēr to atspēko (vai vismaz lūdz aizdomāties) psihologu un filozofu Z. Freida, K. G. Junga, Ē. Fromma, u. c. izvirzītās idejas par cilvēku un sabiedrības apzinātajiem un neapzinātajiem, tieši kontrolējamajiem un tieši nekontrolējamajiem psihi slāņiem kolektīvo apziņu, u. c. Piemēram, Jungs, rakstot par primitīvo cilvēku, izsakās, ka “Primitīvais gara stāvoklis no civilizētā atšķiras galvenokārt ar to, ka apziņas in puncto izplatība un intensitāte ir daudz mazāk attīstīta. Tādas funkcijas kā domāšana, griba u. tml. vēl nav diferencētas, bet ir pirmsapzinātas; domāšanā tas, piemēram, izpaužas tādējādi, ka domas nevis tiek apzināti domātas, bet gan parādās. Pirmatnējais cilvēks nevar apgalvot, ka viņš domā, “viņā

domājas”. Domāšanas akta spontanitāte ir kauzāli atkarīga nevis no viņa apziņas, bet gan no viņa zemapziņas.” (Jungs, 1994: 163) Tātad – modernās kultūras domāšanas stilu joprojām bieži nosaka zemapziņa. Un zemapziņā urdošie spēki, arhetipi, ar mūsu starpniecību vienmēr runā netieši, runā vēl par kādu “...nezināmo trešo, kas vairāk vai mazāk zīmīgi izpaužas visās šajās līdzībās, bet paliek – un tas vienmēr izraisīs intelekta sašutumu – nezināms un neformulējams. Šī iemesla dēļ zinātniskais intelekts vienmēr padodas apgaismības vilinājumam, cerot galīgi likvidēt šo (nenoteiktā – J. V.) rēgu. Īstenībā no arhetipiskajiem pamatiem nevar atbrīvoties leģitīmi, ja vien nevēlas iegūt neurozi ...” (Jungs, 1994: 165, 166) Tāpēc konkrētā pētījuma kontekstā rietumu kultūras vēlme pēc noteiktības, nenoteiktības ignorēšana, vēlme izsmelt realitāti liecina ne tikai par tiecību uz zinātnisko objektivitāti, bet arī par bailēm no nenoteiktības, ko varētu nosaukt par ambigvofobiju (autora J. V. piezīme), kolektīvu kultūras neurozi, kas (turklāt) norobežo rietumu civilizāciju no būtiskām jaunu zināšanu iegūšanas iespējām.

Varbūt tāpēc arī daļai rietumu kultūras kolektīvās apziņas, stihiski pret to protestējot, no dzīlēm iznirst un, Annāļu skolas domātāju vārdiem izsakoties: diktē saklausīt spējīgajiem laikmeta heroldiem tēzes par nenoteiktības nozīmību. Kāpēc gan tieši pēdējo pāris gadu nogrieznī Latvijas kultūras apritē uzplaiksnījuši vairāki (uzskaitīšu trīs) notikumi, kas postulē nenoteiktības nozīmību izziņā un jaunu zināšanu iegūšanā – jau pieminētā diskusija žurnālā “Rīgas laiks” “Cilvēciskās valodas ķeza” (raksts aktualizēts 2018); itāļu filozofa Nučo Ordines grāmatas “Nelietderīgā lietderīgums” tulkojums latviešu valodā (2017), kurā autors postulē protestu pret peļņas loģiku, kas valda mūsdienu zinātniskajās institūcijās, un aicina pamanīt tieši šajā pētījumā pieminēto zināšanu daļu, kuru lielākajai vērtībai vajadzētu būt zināšanām zināšanu pēc, neatkarīgi no spējas nest peļņu vai praktisku labumu, kam svešas jebkādas praktiskas vai komerciālas saistības, bet kas spēlē būtisku lomu gara izkopšanā un cilvēces pilsoniskajā un garīgajā izaugsmē. (Ordine, 2017: 9) Gata Kokina rakstā žurnālā “Rīga Laiks”, kas pārpublicēts portālā “Delfi” – “Nezināšanas vērtība” (2018), autors ieskicē sokrātisko izziņas principu – (izzinošajam) pieļaut, ka kaut kas vēl ir palicis neizzināts, tādējādi neaizcērtot durvis nenoteiktības priekšā un atverot durvis dialogam, labvēlīgai komunikācijai un intensīvai sapratnei. (Kokins, 2018)

Ambigvitātes ievērošana, atminēšanās, pamanīšana, atļaušana ir būtiska filozofijas un filozofēšanas pazīme. Tas ir kopjams un kultivējams process, ne acumirkļi izveidojams iemaņu kopums (bet diskusijās un domāšanas procesā attīstāma prasme), kam cieša saistība ar zinātnē tik svarīgo jaunu zināšanu iegūšanu, tās attīstīšana nevar tikt panākta citādi kā, nodarbojoties ar filozofiju un filozofēšanu, kopjot kritisko domāšanu, pieļaujot vēl neizzinātu ceļu pastāvēšanu un noteikti raugoties nenoteiktības esamībā.

Būtiska vieta nenoteiktības atļaušanā ir arī dzīves filozofijā, jo katrs cilvēks savas tapšanas sākumposmā satopas ar neziņu par savu nākotni, par savu es, tāpēc labi, ja neaizcērtam daudzas durvis un neizslēdzam daudzu ceļu iešanas iespēju tikai tāpēc, ka vēl pagaidām, konkrētajā mūsu attīstības posmā tur redzam kādu neērtu nenoteiktību.

Secinājumi

1. Nenoteiktība, neizsakāmība, aptuvenība (ambigivitate) ir būtiska cilvēciskās, valodiskās un domāšanas realitātes sastāvdaļa, kas mūsdienu rietumu kultūras un dabaszinātņu diskursā tiek uzskatīta par neērtu aspektu, pretendējot, ka no tā var atbrīvoties jeb izsmelt realitātes saturu līdz galam ar noteiktu metožu palīdzību.

2. Ignorējot vai neievērojot nenoteiktību, tiek ignorēta būtiska realitātes daļa un pārkāpts zinātniskuma princips.

3. Rietumu kultūras vēlme pēc noteiktības, nenoteiktības ignorēšana, vēlme izsmelt realitāti, liecina ne tikai par zinātnisko objektivitāti, bet arī par bailēm no nenoteiktības, t. s. ambigvofobiju, kolektīvu kultūras neurozi, kas norobežo rietumu civilizāciju no būtiskām jaunu zināšanu iegūšanas iespējām

4. Nenoteiktais, tāpat arī vēl līdz galam neizzinātais, slēpj sevī jaunu zināšanu potenciālu.

5. Nenoteiktības atminēšanās un diskusija vai prātošanas process ap un par nenoteiktajiem (bieži vien arī metafiziskajiem) jēdzieniem, simboliem ir būtiska filozofijas un filozofēšanas procesa sastāvdaļa, kuras kopšana un kultivēšana cieši saistīta ar jaunu zināšanu iegūšanas potenciālu, tāpēc ka neaizslēdz durvis uz, iespējams, nepamanītajām iespējām, tāpēc būtu ieteicama kā mācību procesa svarīga sastāvdaļa gan vidusskolas beidzamajās klasēs, gan augstskolā, gan arī tālākizglītībā.

Avoti un literatūra

1. **Averincevs, S.** (1998). *Cilvēks un vārds*. Intelekts, 264 lpp.
2. **Buševica, A.** (2003). Par ko nogalināja Sokratu? *Neatkarīgā Rīta Avīze Latvijai*, 03.01.2003., 3.lpp.
3. **Dekarts, R.** (1978). *Pārruna par metodi*. Rīga: Zvaigzne, 96 lpp.
4. **Depaepe, M.**, (2008). Nenožīmības īpatnības. *Pedagoģijas vēsture skolotāju izglītībā*. Spring University. Teacher of the 21st Century: Quality education for Quality teaching. May 2–3, 14.–24. lpp.
5. **Jungs, K. G.** (1994). *Dvēseles pasaule*. Rīga: Spektrs, 216 lpp.
6. **Kokins, G.** (2018). *Nezināšanas vērtība*. Rīgas Laiks, 2018, Nr. 8.
7. **Ordine, N.** (2017). *Nelietderīgā lietderīgums*. Jāņa Rozes apgāds, 175 lpp.
8. **Šķilters J.** (1999). Ostina metode diskursā. *Kentaurs XXI*, Nr.20, 75.-79.lpp
9. **Taurens, J., Vējš, J. N., Tīrons, U.** (2009). Cilvēciskā valodas ķeža. *Rīgas Laiks*, 2009, Nr. 2.
10. **Vedins, I.** *Loģika*. 38.–42.lpp. R., Avots, 2009. 399 lpp.
11. **Vuguls, J.** (2001). Ceļš uz zīmes un simbola izpratni hēsiasma mācībā. *Reliģiski filozofiski raksti*. Rīga: FSI, 362.–401. lpp.
12. **Warnock, G. J.** (1989). *J.L.Austin*. London; New York: Routledge. 165 lpp.

STARPDISCIPLINĀRI PĒTĪJUMI:
SOCIOLOĢIJA, TIESLIETAS
INTERDISCIPLINARY STUDIES:
SOCIOLOGY AND LAW SCIENCES

Sarma Freiberga
Latvijas Kultūras akadēmija
Latvija, Rīga

ES DOMĀŠU PAR TEVI

I WILL THINK OF YOU ...

Abstract

The research subject is people with special needs, their artistic practices, and the interaction with the audience. Artistic practices of people with disabilities often indirectly serve to promote social and psychological well-being and health. But people with disabilities in their artistic practices also create bright artistic products. Therefore, the author examines the fact of the availability of culture in Latvian cultural institutions. Both physical accessibility and people's openness to people with disabilities. The data were obtained through telephone interviews with leading employers of 40 cultural institutions supported by the Government or Municipalities. The author analyzes the data to show how people with disabilities are able or unable to exercise their rights to cultural and artistic accessibility.

The Integrative Art Festival *Come along!* will be used for analysis of the best practice case. The document focuses on the artistic product that people with disabilities create as a means of socialization and promote understanding between different social groups by presenting the *Come along!* as a successful development that can provide an unconventional approach to inclusion and culture of people with disabilities as a component of cultural diversity.

The author will report on the feedback received from in-depth interviews and the audience Internet surveys by e-mails from the concerts where people with disabilities took part as artists.

Key words: People with disabilities, Stereotypes, Art product, Cultural diversity, accessibility of the environment.

Atslēgas vārdi: Cilvēki ar īpašām vajadzībām, stereotipi, mākslas produkts, kultūras daudzveidība, vides pieejamība.

Anotācija

Pētījuma fenomens ir cilvēki ar īpašām vajadzībām, viņu mākslinieciskās prakses¹, to radītais mākslas produkts un tā mijiedarbība ar auditoriju. Cilvēku ar īpašām vajadzībām mākslinieciskā prakse netieši veicina sociālo un psiholoģisko labklājību un veselību. Taču cilvēki ar invaliditāti savā mākslinieciskajā praksē rada arī spilgtus mākslas darbus. Lai izprastu cilvēku ar īpašām vajadzībām iespējas piedalīties kultūras procesos, pētīju kultūrvides pieejamību Latvijas kultūras iestādēs. Lai to apzinātu, tika veikta vadošo kultūras institūciju aptauja. Dati tika iegūti, izmantojot telefonintervijas ar 40 kultūras institūciju, ko finansiāli atbalsta valsts vai pašvaldības, vadošajiem darbiniekiem. Tika analizēti dati, lai parādītu cilvēku ar īpašām vajadzībām iespējas izmantot savas tiesības uz kultūras pieejamību.

Integratīvais mākslas festivāls "Nāc līdzās!" aprakstīts kā labās prakses gadījuma analīze. Publikācija centrējas uz māksliniecisko produktu, ko cilvēki ar īpašām vajadzībām rada kā socializācijas līdzekli, un kas veicina izpratni starp dažādām sociālajām grupām, kas var nodrošināt nekonvencionālu pieeju iekļaušanai un cilvēku ar īpašām vajadzībām kultūrai kā kultūras daudzveidības sastāvdaļai.

Rakstā analizētas atbildes no skatītāju padziļinātajām intervijām un auditorijas interneta aptaujas², no koncertiem, kuros piedalījās cilvēki ar īpašām vajadzībām. Kā arī analizēti vecāko klašu

¹ Mākslinieciskās prakses – nodarbības, kurās cilvēki ar īpašām vajadzībām izkopj savas spējas un talantus profesionāla pedagoga vadībā.

² 123 skatītāju izpildīja elektronisko anketu pēc 2 koncertiem – 2017. gada decembrī Cēsu koncertzālē un 2018. gada martā Vīlandes draudzes namā.

skolēnu³, domrakstu teksti.

Latvijā līdz šodienai nav zinātnisku pētījumu par cilvēku ar īpašām vajadzībām radīto kultūru, par to, kā viņi var realizēt savas tiesības uz kultūru gan kā tās patērētāji, gan kā tās veidotāji. Lai izpētītu kultūras pieejamību cilvēkiem ar īpašām vajadzībām un auditorijas attieksmi pret cilvēku ar īpašām vajadzībām radītajiem mākslas produktiem, tika izmantotas aptaujas metodes, telefonintervijas un padziļinātās intervijas, tekstu analīze un literatūras materiālu studēšana par saistošām tēmām citās valstīs.

Šodien, kad dzīvojam lielas globālas neskaidrības un trauksmes laikā, kad valda juceklis starptautiskās sadarbības sistēmās, identitātes, pārliecības un ideoloģijas sadursmes, ir acīmredzamas akadēmiskajās aprindās, plašsaziņas līdzekļos un mākslā, rodas sajūta, ka cilvēce pazūd no kontroles. Tādēļ jo īpaši svarīgi domāt par cilvēku savstarpējām attiecībām, kas atspoguļo cilvēku kā vērtību. Arī cilvēki ar īpašām vajadzībām ir sabiedrības īpaša vērtība, kas no mums ne tikai prasa, bet arī bagātina cilvēku kopumu ar savu pienesumu gan kultūrā, gan vērtību sapratnē.

Cilvēku ar īpašām vajadzībām kultūra arī citviet pasaulē sāka pētīt salīdzinoši nesen – divdesmitā gadsimta deviņdesmitajos gados to aizsāka Stīvens Brauns, Invaliditātes kultūras institūta līdzdibinātājs. Viņš ar jēdzienu “invaliditātes kultūra” apraksta kultūru tās plašākajā perspektīvā – kā domāšanas veidu, izturēšanās veidu sadzīvē, valodu utml.

Cilvēki ar īpašām vajadzībām ar savu atšķirīgo kultūru un valodu (kurlmēmie) var dot nozīmīgu ieguldījumu, parādot, ka cilvēku ar īpašām vajadzībām kultūra ir arī jaunu vērtību radīšana. Rakstā vēlos pievērsties cilvēku ar īpašām vajadzībām radītajai kultūrai kā mākslas veidiem.

Pētījuma fenomens ir cilvēku ar īpašām vajadzībām mākslinieciskās aktivitātes un viņu radīto mākslas darbu mijiedarbība ar auditoriju, un tā ietekme uz sabiedrības stereotipu un viedokļu maiņu.

Stereotipu vai aizspriedumu par cilvēkiem ar īpašām vajadzībām pārvarēšana notiek lēnām, jo tā saistīta ar cilvēka domāšanas un vērtību izpratnes izmaiņām. Sally French grāmatas *Beyond Disability* rakstā “Veselības speciālistu attieksme pret cilvēkiem ar īpašām vajadzībām” (French, 1995: 103) uzskata, ka attieksme ietver 3 komponentes: kognitīvo, emocionālo un uzvedības. Kognitīvā komponente attiecas uz mūsu uzskatiem – to, ko mēs zinām; emocionālā – uz personas vai objekta, uz kuru attieksme vērsta, novērtējumu un tā pauž to, ko mēs jūtam. Novērtējumi ir bāzēti mūsu pamatvērtībās, kas satur mūsu ētiskos kodus un sociālās un kultūras normas. Tas daļēji ļauj izskaidrot, kādēļ attieksmes maiņa pret cilvēkiem ar īpašām vajadzībām mainās tik lēni.

Pētījumā tiek analizēts Integratīvais mākslas festivāls “Nāc līdzās!”, kas iesaista bērnus un jauniešus ar īpašām vajadzībām mākslinieciskajās aktivitātēs Latvijā. Cilvēkiem ar īpašām vajadzībām, realizējot mākslinieciskās prakses un iesaistoties kultūras procesos, tiek iegūts rezultāts, kas netieši kalpo arī sociālās, psiholoģiskās labsajūtas un veselības funkciju veicināšanai. Procesī veicina ne tikai viņu personību attīstību, bet arī viņu sociālo iekļaušanos, kurā kultūra kalpo kā instruments, kā vērtību transformators. Runājot par mūsdienu sabiedrības attieksmi pret kultūru vispār, domas dalās. Daļa sabiedrības kultūru

³ Tika analizēti 35 domrakstu teksti no dažādiem Latvijas novadiem, kuros jaunieši puda savu attieksmi pret cilvēkiem ar īpašām vajadzībām un viņu vietu sabiedrībā.

uzskata par sabiedrības virzītājspēku, piemēram, pētniece Annamari Laaksonen uzskata, ka kultūra ir palielinājusi savu nozīmi un klātbūtni ekonomikā, un saistībā ar tirgu tā ir izrādījusies arī kā nozīmīga sociālās un ekonomiskās pārveides, sociālās kohēzijas un pilsoniskās demokrātiskās līdzdalības izglītības sastāvdaļa (Laaksonen, 2010: 12). Daļa sabiedrības – kultūrai piedēvē tikai izklaides un patērētājas lomu, kam nav vajadzīgs īpašs valsts atbalsts. Jo īpaši aktuāls šis skatījums kļūst, ja domājam par cilvēku ar īpašām vajadzībām kultūru.

Jāaktualizē kultūras daudzveidības aspekts, tajā kā vienu no sastāvdaļām iekļaujot cilvēku ar īpašām vajadzībām kultūru, viņu mākslinieciskās prakses, viņu radītos jaunrades darbus dažādos mākslas žanros. Šis aspekts ir nozīmīgs tāpēc, ka šodien Latvijā kultūras daudzveidību lielākoties saprot kā etnisko kultūru daudzveidību. Taču sabiedrību veido dažādas sociālās grupas, no kurām viena ir cilvēki ar īpašām vajadzībām, kam ir sava identitāte un līdz ar to arī sava kultūra. Šodien kultūras pastāv daudz ciešāk līdzās kā jebkad agrāk, pateicoties laikmeta dimaniskajai attīstībai, tās jaucas, transformējas un ietekmējas viena no otras.

Jautājums – kādēļ Latvijā cilvēku ar īpašām vajadzībām radītie mākslinieciskie produkti nav līdzās citu mākslinieku darbiem? Vai šie cilvēki paši to nevēlas, vai iemesls ir cits? Uz šo jautājumu mēģināšu sniegt atbildi savā rakstā, detalizētāk apskatot pieejamības faktu Latvijas kultūras un mākslas institūcijās. Gan fizisko pieejamību, gan cilvēku atvērtību pret cilvēkiem ar īpašām vajadzībām. Iespējams, tieši šeit ir atslēga, kādēļ Latvijā cilvēku ar īpašām vajadzībām radītie mākslas darbi ir maz pamanāmi mākslas darbu kopumā.

Lai izpētītu, cik pieejama ir kultūras lietošana un radīšana Latvijā cilvēkiem ar īpašām vajadzībām, tika veiktas 40 telefonintervijas ar Rīgas kultūras namu, muzeju, koncertzāli, mūzikas un mākslas skolu vadošajiem darbiniekiem. Aptaujas rezultāti un secinājumi atklāj reālo situāciju kultūras pieejamībai un lietošanai dažāda tipa kultūras institūcijās. Ja uzskatām, ka kultūrizglītība jāsāk apgūt jau skolā, tad pētījums parādīja, ka no 10 Rīgas mūzikas un mākslas skolām 4 skolās cilvēks ar kustību traucējumiem nevar iekļūt pa ārdurvīm, 4 skolās nevar ieļūt zālē. Skatuves cilvēkiem ar kustību traucējumiem pieejama ir tikai J. Mediņa skolā, kad pieliek uzbrauktuvi un P. Jurjāna skolas mazajā ēkā. Invalīdu tualete ir tikai 3 no 10 apskatītajām skolām. Apskatot situāciju 4 Bērnu un jauniešu centros (BJC) Rīgā, jāsecina, ka stāvoklis nav iepriecinošs, nevienā no 4 BJC nav pieejama skatuve, zāle, invalīdu tualete, ieeja pa ārdurvīm. Iekļūt pa ārdurvīm iespējams tikai BJC “Laimīte” Var secināt, ka bērniem un jauniešiem ar īpašām vajadzībām nav iespēju sevi pilnveidot ne profesionālajās mākslas ievirzēs, ne mākslinieciskajās praksēs BJC. Līdzīga situācija ir arī Rīgas kultūras namos. Kā izņēmumu var minēt VEF Kultūras pili, kas pēc renovācijas ir labi pieejama cilvēkiem ar kustību traucējumiem, Rīgas Mākslas telpu, kur reizēm notiek mākslas nodarbības bērniem, un Latvijas Nacionālo bibliotēku (LNB), kur praktiski ir visa veida pieejamība – gan vides, gan cilvēkresursu. Arī aptaujātie Fonda “Nāc līdzās!” jaunieši atzina, ka LNB ir vispretimnākošākā institūcija cilvēkiem ar īpašām vajadzībām – gan cilvēkiem ar kustību traucējumiem, gan redzes un dzirdes invalīdiem. Laba vides pieejamība ir visās jaunuzceltajās koncertzālēs, izņemot faktu, ka Vidzemes koncertzālē Cēsīs cilvēkiem ar kustību traucējumiem nav pieejama skatuve. Šis fakts apliecina, ka sabiedrībā joprojām dzīvo stereotips, ka cilvēks ratiņkrēslā

un skatuve nav savienojami jēdzieni. Aptaujās tika uzdoti arī jautājumi par kultūras institūciju darbinieku gatavību pieņemt un strādāt ar cilvēkiem ar īpašām vajadzībām. Lielākā daļa intervējamo atbildēja, ka šim darbam nepieciešama lielāka atdeve un individuālāka pieeja.

No aptaujas rezultātiem var secināt, ka mūsu kultūras institūcijas nav gatavas pieņemt cilvēkus ar īpašām vajadzībām.

Tomēr Latvijā līdzīgi kā citur pasaulē, notiek cilvēku ar īpašām vajadzībām māksliniecisko aktivitāšu izpausmes. Pārsvārā tās tiek rādītas dažādos lokālos pasākumos – dienas aprūpes vai rehabilitācijas centros, biedrībās, koncertos veco ļaužu pansionātos, speciālajās skolās. Reti cilvēkus ar īpašām vajadzībām aicina uzstāties lielākās auditorijas priekšā. Mūzikas skolotāja dienas aprūpes centrā un speciālajā internātskolā Ieva Altrofa atzīst: “Atnāk tantiņas un tuvinieki. Parastie skolēni neatnāk. Lielajos pasākumos – novada, pilsētas, mūs neaicina. Gājām pa tirdziņiem uzstāties, mūs neaicināja, tad pati zvanīju, lai paņem mūs. Bet ieinteresētības no pašvaldības vai valsts nav. Viss tik no tavas iniciatīvas atkarīgs.”⁴

Pagājušā gadsimta beigās pastiprinājās demokratizācijas procesi pasaulē. Kultūras demokratizācijas ideja veicināja ikviena tiesības aktīvi piedalīties kultūras dzīvē. Šīs idejas tika atbalstītas kopienu mākslas kustībās (līdzdalības māksla) un citās sociālās kustībās, kas uzsvēra kultūras lomu cilvēku dzīvē. Šīs kustības arī atzina radošo potenciālu, ko ikviens pienes.

Sāka veidoties jauni izpausmju veidi arī cilvēku ar īpašām vajadzībām kultūrai. Austrālijā 1998. gadā radās Adelaides biennāles *High Beam* festivāls, kas ir kļuvis par galveno mākslas un invaliditātes atzīmēšanas notikumu līdz šodienai Austrālijas kontinentā. Desmit dienu starptautiskais festivāls ir notikums, ko iedvesmo vai ietekmē invaliditātes pieredze, tas tiek prezentēts ar divām galvenajām plūsmām, profesionālu vitrīnu un kopienas svinībām (Jayne Leslie Boase, 2006).

Tajā laikā arī Latvijā radās Festivāls “Nāc līdzās!”, kas pirmo reizi kā labdarības akcija notika 1997. gada februārī Sv. Valentīna dienā Rīgā. Uz skatuves deju ansambļa “Sprīdītis” pirmsskolas vecuma grupā uzstājās ļoti vājdzirdīgs puisītis (dzirdēja tikai ritmu). Lai puisītis varētu ienākt grupiņā, tika veikts sagatavošanas darbs. Bērna māte iedrošināja viņu nebaidīties, bet nākt un darīt visu to, ko dara citi bērni, kopēt viņus. Savukārt es kā deju ansambļa vadītāja stāstīju grupas dalībniekiem, ka mums pievienosies puisītis, kurš nedzird mūziku, tādēļ mēģinās atkārtot visu, ko dara citi grupas dalībnieki. Lai bērni neizvairītos puisītim sniegt roku, vajadzēja viņus pabrīdināt, ka puisītim no dzimšanas ir fizisks rokas defekts. Veicot šos priekšdarbus, puisītis uzsāka dejošanu un nodejoja grupiņā līdz skolas gaitu sākumam.

Tādējādi pirmajā labdarības akcijā, kurā es vēlējos parādīt, ka bērni ar īpašām vajadzībām var sniegt savu priekšnesumu tāpat kā citi bērni, uz skatuves uzstājās tikai viens bērns ar īpašām vajadzībām. Citi bērni, kas bija aicināti uz sarīkojumu, togad sēdēja skatītāju zālē. Taču jau nākamajā gadā uz skatuves uzstājās vairāk nekā 100 dalībnieku. Tā aizsākās Integratīvā mākslas festivāla “Nāc līdzās!” kustība. Divdesmit divos pastāvēšanas gados kustība pieaugusi gan dalībnieku skaita ziņā, gan paplašinājusies ģeogrāfiski. Šobrīd festivāls notiek vairākās atlases kārtās: pirmā dalībnieku atlase notiek lokālajās institūcijās

⁴ Padziļinātā intervija ar Ievu Altrofu, 2017.

(speciālajās internātskolās, bērnu rehabilitācijas centros, dažādās biedrībās, dienas centros, bērnu sociālās aprūpes namos un citās institūcijās, kur piedalīties gribētāju ir vairāk nekā atļauj festivāla nolikums). Tad seko reģionālie festivāli četrās Latvijas pilsētās – Daugavpilī, Jelgavā, Valmierā un Kuldīgā, tiek izvirzīti labākie priekšnesumi un lietišķās mākslas darbi, lai piedalītos Rīgas Lielkoncertā un izstādē. Katru gadu Integratīvajā mākslas festivālā “Nāc līdzās!” piedalās vairāk nekā 1000 dalībnieku (koncertos un izstādēs).

Liels festivāla panākums bērnu un jauniešu ar īpašām vajadzībām spēju un talantu apliecināšanai ir Ziemassvētku labdarības koncerta “Nāc līdzās Ziemassvētkos!” translēšana Latvijas sabiedriskajā televīzijā un Latvijas Radio 1. programmā. Izmantojot mediju starpniecību, ir iespējams parādīt un ļaut labāk iepazīt cilvēkus ar īpašām vajadzībām katru gadu vidēji ap 100 000 skatītāju lielai auditorijai Latvijas Televīzijā un daudzu simtu auditorijai Latvijas Radio. Fakts, ka skatītāju auditorija koncertam ir ar augstiem reitingiem, apliecina koncerta māksliniecisko kvalitāti un to, ka cilvēki ar īpašām vajadzībām spēj sniegt māksliniecisko baudījumu.

Veicot septiņas padziļinātās intervijas ar pieaugušajiem auditorijas pārstāvjiem, tika iegūtas divējādas atbildes par cilvēka ar īpašām vajadzībām kā mākslinieka uztveri. Atbildes variējās atkarībā no situācijas. Priekšnesuma izpildītājs – mākslinieks ar īpašām vajadzībām ir klāt mākslas produkta radīšanas brīdī, piemēram, mūzikas atskaņošana, dziesmas izpildījums utml., vai nav klāt, piemēram, izstādē. Uz jautājumu – ko prioritāri uztver skatītājs: māksliniecisko sniegumu vai to, ka cilvēks ir ar īpašām vajadzībām, no septiņiem padziļināti intervētajiem trīs minēja, ka vispirms tomēr redz cilvēku ar īpašām vajadzībām un sekundāri uztver mākslas darbu, divi kā prioritāro minēja māksliniecisko sniegumu, bet viens teica, ka vairumā gadījumu priekšplānā parādās cilvēks ar īpašām vajadzībām, bet ir gadījumi, kad viņš to neredz, tie ir gadījumi, kad mākslas produkts ir ļoti augstvērtīgs. Viens no intervējamajiem atzina, ka nespēj izdalīt vienu vai otru faktoru, ka uztver visu kā vienu veselu. Sacītais liek secināt, ka sabiedrības attieksme mainās. Situācijās, kad autors ir klāt neesošs, piemēram, audioierakstā vai fotomākslas izstādē, cilvēki darbus vērtē ļoti atzinīgi un ir izbrīnīti, uzzinot, ka autori ir cilvēki ar īpašām vajadzībām. Viņu izbrīns apliecina to, ka vēl darbojas stereotips – cilvēks ar īpašām vajadzībām nav spējīgs radīt mākslinieciski labu darbu.

Lai iegūtu lielāku auditorijas attieksmes pētījumu, tika veikta interneta aptauja, izmantojot skatītāju e-pastus. Kopā tika aptaujāti 123 divu koncertu, kuros piedalījās jaunieši ar īpašām vajadzībām, apmeklētāji. Puse aptaujāto pirmo reizi bija koncertā, kurā piedalījās cilvēki ar īpašām vajadzībām. 70,7% respondentu novērtēja cilvēku ar īpašām vajadzībām entuziasmu, 61% – augstu novērtēja cilvēku ar īpašām vajadzībām spēju līdzvērtīgi nostāties blakus māksliniekam profesionālim, bet 48% – augstu novērtēja tieši snieguma māksliniecisko kvalitāti. Tikai 8,9% respondentu min profesionālo mākslinieku sniegumu. Aptautātie tika lūgti nosaukt arī negatīvi ietekmējošos faktorus: 66% respondentu atbildēja, ka viņus nekas neietekmēja negatīvi, 26% respondentu bija žēl, ka bērni un jaunieši ir cilvēki ar īpašām vajadzībām, 55,2% respondentu uzskata, ka šie jaunieši varētu kļūt par profesionāliem māksliniekiem (tā ir ļoti iepriecinoša atbilde), bet tikai 3,2% respondentu uzskata, ka tas nav iespējams. Gandrīz visi aptautātie – 95,9% uzskata, ka vislielākie ieguvēji no uzstāšanās ir paši tā dalībnieki – cilvēki ar īpašām vajadzībām, bet 68,3% respondentu uzskata, ka iegūst visa sabiedrība, 63,4% respondentu

ieguvējos ierindo ģimenes locekļus. Pozitīvi vērtējams fakts, ka auditorija bija ekonomiski aktīvā vecuma cilvēki, kas ietekmē dažādus sabiedriskos un ekonomiskos procesus, tikai 3,2% jeb 4 cilvēki bija vecumā no 61–70 gadiem. Lielākā daļa auditorijas bija sievietes – 87%, tikai 13% – vīrieši. Apmēram puse respondentu dzīvoja Rīgā, puse – citās Latvijas vietās. 74% respondentu bija augstākā izglītība, kas varētu likt domāt, ka cilvēki ar augstāko izglītību ir vairāk tendēti uz atvērtību un sapratni. 23% intervējamo bija vidējā izglītībā, 3% – pamatizglītība. 98,4% respondentu bija latvieši. Izzinājot iegūtos datus, var secināt, ka sabiedrība ir atvērta cilvēku ar īpašām vajadzībām mākslas produktu pieņemšanai.

Lai uzzinātu bērnu un jauniešu attieksmi pret vienaudžiem ar īpašām vajadzībām, pēc reģionālo festivālu koncertu apmeklējuma tika aptaujāti vispārizglītojošo skolu bērni. Viņiem bija jāatbild uz vairākiem anketas jautājumiem. Rezultāti liecināja, ka bērnu un jauniešu attieksme pret vienaudžiem ar īpašām vajadzībām mainījies koncertu apmeklējuma rezultātā. 89% aptaujāto atzina, ka koncerta apmeklējums viņiem licis ieraudzīt šos bērnus citādāk: šie bērni jūt tāpat kā viņi un principā ir tādi paši, ka bērni ir ļoti talantīgi un centīgi, koncerts izraisīja arī līdzjūtību. 4% respondentu minēja, ka koncerts neko nav mainījis.⁵ (Skatīt diagrammu raksta beigās).

2018. gada pavasarī vidusskolu jaunieši tika aicināti apmeklēt Festivāla “Nāc līdzās!” koncertus, lai koncerti stimulētu rakstīt domrakstus par tēmu “Tilti, kas vieno, sienas, kas šķir”. Tika iesūtīti 35 vidusskolēnu domraksti no Daugavpils, Valmieras, Kuldīgas un Jelgavas. Veicot jauniešu darbu tekstu analīzi, tika gūti apliecinājums faktam, ja jauniešu domāšanā vairs nedzīvo iepriekšējo paaudžu aizspriedumi, viņi ir atvērti un dažādību pieņemt gribīgi.

10. klases skolnieces Annas Tipses no Valmieras: “Diskriminācija pret citiem nav iedzimta, tā ir iemācīta. Bērniem citu cilvēku ādas krāsa, fiziskās vai garīgās veselības traucējumi neko neizsaka, jo bērni šajā ziņā uztver pasauli vienkāršāk – tādu, kāda tā reāli ir, bez aizspriedumiem. No kurienes tad rodas šī negatīvā attieksme pret atšķirīgo? Tā ir iegūta laika gaitā, saskaroties ar stereotipiem... Nevis stāvēt malā, bet aktīvi darbojoties un palīdzot apkārtējiem, mēs varam progresēt kā sabiedrība.”

Roberts Jurka no Valmieras raksta: “Būt citādākam – tā ir invalīda būtība, viņa esība, ko nav iespējams mainīt. Tā ir viņa dzīve, kas var mainīt sabiedrību, nojaucot uztveres un attieksmes mūrus un būvējot līdzietības, pieņemšanas un atbalsta tiltus.

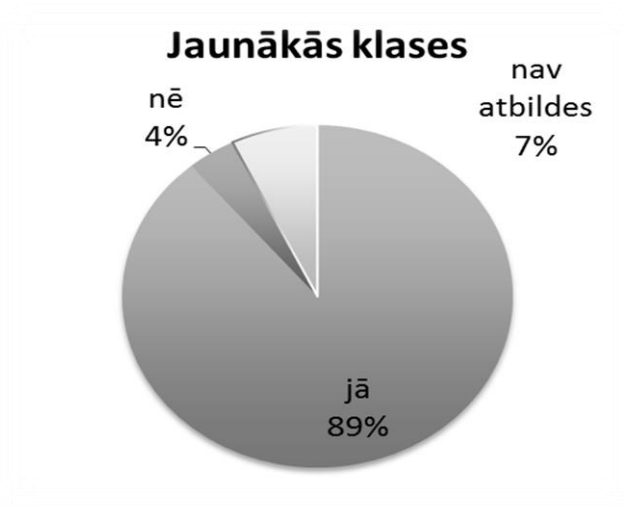
“Daudzi jaunieši runāja par iejūtības tiltiem, par pozitīvo saskarsmē ar īpašajiem cilvēkiem, par prasmī pasniegt roku un pieņemt savā pulkā šos īpašos cilvēkus, veidot ar viņiem draudzīgas attiecības, ko viņi uzskata par savu ceļu pie viņiem. “Sienas – ignorēšana, izlikšanās, ka tādu cilvēku mūsu starpā, sabiedrībā nav. Mans novēlējums – veidosim vairāk tiltus un nojauksim šīs bezjēdzīgās sienas,” raksta 8. klases skolniece Rita Avotiņa no Jelgavas.

Rinalds Jānis Kārklīšs no Vidzemes vienā teikumā domraksta noslēgumā rezumē: “Neviens nekur nepazudīs, mēs būsim līdzās un veidosim kopā vienu Latvijas sabiedrību. Gribētos, ka katrs pasākuma apmeklētājs ikdienā atcerētos, cik mēs esam līdzīgi un tomēr

⁵ Pilotprojekta aptaujas rezultāti 3.-4.klašu 369 bērniem pēc reģionālajiem koncertiem festivālā “Nāc līdzās!” 2015. un 2016. gadā.

dažādi, un apsolītu koncerta dalībniekiem dziesmā izteiktos vārdus: “Es domāšu par tevi...”

Diagrammā atbildes uz jautājumu: “Kā koncerta apmeklējums mainīja Tavas domas par bērniem un jauniešiem ar īpašām vajadzībām?”

Avoti un literatūra

1. Beyond Disability, Gerald Hales, Sage, 1995.
2. Festivals: Agents of Change?, Jayne Leslie Boase, The International Journal of Humanities, vol 3, Nr. 10, 2006
3. Making culture accesible, Annamari Laaksonen, 2010, Council of Europe Publishing

Ilze Liepiņa-Naula

Loima Evangēliskā Tautas Augstskola

Somija, Loima

SABIEDRĪBAS INTEGRĀCIJA VIRTUVĒ

INTEGRATION AND LEARNING BY COOKING IN THE PROJECT *DELICIOUS ENGLISH*

Summary

The integration for society of local inhabitants and foreigners took place through interaction in a one-year *Project Delicious English*. It included preparatory work and actions in the 12-session cooking course and discussion group meetings for everybody. There was also prepared and printed out International Cookbook with English – Finnish vocabulary. *Delicious English* covers 12 different cultures from four continents. Speakers live or work in Loimaa permanently. Participants had an opportunity to learn about different cultures and to brush up their English language skills by studying recipes, cooking and chatting together in an easy and pleasant way.

Key words: Integration, society, foreigners, cooking, interacting, project.

Atslēgas vārdi: Integrācija, sabiedrība, ārzemnieki, ēdienu gatavošana, mijiedarbība, projekts.

Anotācija

Sabiedrība attīstās mijiedarbības rezultātā kā integrācija. Eiropā šobrīd īpaši aktuāla ir integrācija starp pamatiedzīvotājiem un ārzemniekiem. Viengadīgais vietējās sabiedrības integrācijas projekts “Garšīgā angļu valoda” palīdz uzlabot integrācijas procesus Somijas mazpilsētā. Tas notiek, apzinot tur ilgāku laiku dzīvojošus vai strādājošus ārzemniekus, kopā gatavojot ēdienus, iepazīstoties ar viņu dzīvesstāstiem un apkopojot tos visiem piejamā formā sociālā tīkla *Facebook* lapā un grāmatā.

Mēs dzīvojam sabiedrībā, kas ir dinamiska savā virzībā un attīstībā. Šajā pasaules daļā robežas ir atvērtas, un iedzīvotāju sastāvs ir mainīgs. Somijā pēdējo 10 gadu laikā ir izmainījies strādājošo etniskais satāvs. Šobrīd katrs desmitais iedzīvotājs Somijā ir dažādu tautību pārstāvis, ne somi (Pariona). Kādas tautības veido Somijas sabiedrību? Nepilni 90% somu, kam seko Somijai etniski un vēsturiski piederošie zviedri – ap 5%, tad tuvākie kaimiņi: krievi un igauņi, un citi Eiropas iedzīvotāji. Pēdējos gados ir pieaudzis somāliešu un arābu īpatsvars (Population..). Pēc Wikipēdijas definīcijas “Sabiedrība ir individuāla cilvēku grupa, kurai ir kopīgas sociāli politiskas saites – kultūra, radniecība, teritorija, valstiska forma vai kopīgas ekonomiskas intereses”. Tajā starp cilvēkiem notiek savstarpēja mijiedarbība kultūras apgūšanai un bagātināšanai (Culture and..). *Ārzemnieki* – ir tik ļoti dažāda izpratne par šo jēdzienu, sākot ar bēgļiem, imigrantiem, migrantiem, svešautiešiem, ārzemju speciālistiem, klaidoņiem. Tie ir cilvēki, kas uz īsāku vai ilgāku laiku pēc savas gribas vai piespiedu kārtā ir pametuši dzimto zemi un apmetušies uz dzīvi citā zemē. Līdzīgi ir ar jēdzienu “Imigrants”. Statistikā tas tiek definēts kā bēglis vai kā uz patstāvīgu dzīvi apmeties cittautietis, bieži speciālists, arī viesstrādnieks, reemigrējušais tautas pārstāvis. Šie cilvēki kopā ar pamatiedzīvotājiem veido sabiedrību. Sabiedrība var pastāvēt un attīstīties tikai mijiedarbībā. Mijiedarbība ir divpusēja. Visbiežāk tiek uzskatīts, ka ārzemnieki ir tā sabiedrības daļa, kurai ir jābūt aktīvai, jāzina jaunās mītnes zemes tradīcijas, paražas, kultūra un jāpielāgojas. Visbiežāk tā arī notiek. Arī pamatiedzīvotājiem ir dota unikāla iespēja paplašināt savu redzesloku un zināšanas par

citām kultūrām, tuvāk iepazīstot ārzemniekus. Šāda iespēja Somijā Loimas pilsētas apkārtnē 2017.–2018. gadā tika piedāvāta projekta *Garšīgā angļu Valoda/ Delicious English/ Maukas Englanti* ietvaros. Projekts tika realizēts Loimas Evangēliskajā Tautas Augstskolā (LEKO) ar EAFRD un LEADER finansiālo atbalstu.

Loimaa ir subreģionālais centrs Somijas dienvidrietumu reģionā. Iedzīvotāju ziņā pilsēta ierindojas 52. vietā no 100. Vadošā ražošanas nozare ir lauksaimniecība, pilsētā darbojas arī metālapstrādes uzņēmumi, pat viena no pasaulē vadošajām metināšanas robotu ražotnēm. Projekta realizēšanas laikā vietējiem iedzīvotājiem tika piedāvāta iespēja iepazīties ar ārzemniekiem, kas dzīvo viņiem līdzās jau ilgāku laiku, uzlabojot savas angļu valodas zināšanas, pagatavot cittaustu ēdienu. Projekta ietvaros tika apzināti vietējie ārzemnieki jeb cilvēki, kas pārcēlušies uz patstāvīgu dzīvi Somijā, dzīvo vai strādā netālu no Loimas. Kopā tika novadītas 12 dažādu tautu tradicionālo ēdienu gatavošanas paraugklases. Ēdienu gatavošanas un diskusiju klubos vietējie iedzīvotāji iepazīnās ar ārzemnieku dzīves stāstiem, pieredzi un atziņām par dzīvi Somijā.

Projektā piedalījās 4 kontinentu pārstāvji. Aktivitātes tika dokumentētas un publicētas sociālā tīkla *Facebook* lapā *Delicious English/ Maukas Englanti*. Pagatavotās 12 valstu receptes tika iekļautas grāmatā “Taste of World in Loimaa” (Pasaules Garšas Loimaa) angļu valodā. Grāmatā ir 12 atvērumu, katrā atvērumā ir vienas tautas tradicionālās virtuves apraksts, recepte ar fotogrāfijām un 6–10 vārdi angļu-somu valodā. Grāmatas lasītājam ir iespējams iepazīties ar tautu tradicionālo virtuvi, pagatavot ēdienus un iemācīties jaunus vārdus somu vai angļu valodā.

Viena no 12 tikšanās reizēm tika organizēta kā mācību ekskursija, tās dalībnieki ciemojās pie ļoti pieredzējuša un veiksmīga pavāra un kafejnīcas īpašnieka Turkū pilsētā. Bija iespējams redzēt ēdienu pagatavošanu profesionālā līmenī. Kafejnīcas virtuvē, kas bija gandrīz 8 reizes mazāka par LEKO skolas mācību virtuvi, tika radīti vienkārši un izcili ēdieni. Ekskursijas dalībnieki mācījās pagatavot dažādu zemju raksturīgākās garšas no Somijā pieejamo izejvielu klāsta. Tā bija brīnišķīga pieredze ne tikai dalībniekiem, bet arī šefpavāram. Viņa profesionālās prasmes tika novērtētas, ne tikai baudot ēdienu, bet arī tika nodota ēdienu gatavošanas pieredze ieinteresētiem cilvēkiem.

Somu valodā vārds “Integrācija” (*kotoutuminen*) ir veidots uz vārda “Mājas” bāzes, tas nozīmē iedzīvošanos, tādējādi vārds *integrācija* Somijā nozīmē faktu, ka cilvēks ir iedzīvojies: viņš ir apmesties uz dzīvi Somijā, ieguvis zināšanas un prasmes, kas nepieciešamas Somijas sabiedrībai (Integration into..). Iedzīvošanās jeb integrācija sevī ietver 1) valodas apgūšanu, 2) darbu vai mācības un 3) iekļaušanos sabiedrībā.

Projekta aktīvākie dalībnieki (anonimitātes dēļ tiek izmantota tikai vīriešu dzimtes forma) bija amerikānis, bosnijietis, irāķietis, itālis, kazahs, krievs, kurds, latvietis, pakistānietis, sjerraleonietis, vācietis, vjetnamietis. Šie cilvēki Somijā ir ieradušies sekojošu iemeslu dēļ: viens dalībnieks bija bēglis, trīs dalībniekus vecāki uz Somiju atveda bērnībā, 4 – ieprecējušies, bet citi 4 dalībnieki – atbraukuši strādāt. Dalībnieki norādījuši, ka jo ilgāk ir dzīvots Somijā, jo labākas ir somu valodas zināšanas. Labāka izglītība ir dalībniekiem, kas Somijā ieradušies jau bērnībā. Viena no projekta dalībnieka ģimenēm ir bijusi pietiekami turīga arī savā mītnes zemē, bet uz Somiju pārcēlās, lai bērni iegūtu labāku izglītību. Laika gaitā viņu bērni apguva ar medicīnu saistītas profesijas, kas viņu dzimtenē nebūtu bijis iespējams.

Par cilvēkiem, kas pārcēlās uz Somiju darba dēļ: tikai pusei dalībnieku izdevies kļūt par veiksmīgiem savas jomas speciālistiem. Tie, kuri ir ieprecējušies, ne visi strādā savā jomā, bet ir ļoti apmierināti ar esošo situāciju profesionālajā jomā. Analizējot iekļaušanos sabiedrībā, jāsecina, ka 9 no 12 dalībniekiem ir spēcīgas saites ar dažādām somu sabiedrības grupām, tas ir atkarīgs no katra dalībnieka vēlmes iesaistīties. Šie dati iezīmē tendences un dod ieskatu integrācijas procesos Somijas mazpilsētā.

Projekta ietvaros ārzemnieki iepazīstināja ar savu nacionālo piederību un lepojās ar savas tautas vērtībām. Dalībnieki bija sarūpējuši priekšmetus, kas raksturo viņu tautas tradīcijas un kultūru. Bija gan trauki, galda piederumi, apģērbi, mūzikas instrumenti. Dažādu valodu skanējums bija dzirdams teikās un dziesmās. Tās bija ļoti interesantas un bagātīgas tikšanās reizes ne tikai klausītājiem, bet arī runātājiem.

Somijā viena no interesantākajām sabiedrību integrējošām aktivitātēm valstiskajā līmenī ir diena "Bērns līdzī uz darbu". Vienu dienu gadā vecāki uz darba vietu ņem līdzī sākumskolas vecuma bērnu un iepazīstina ar savu darbu, lai bērnam veidotos labāka izpratne par darba dzīvi. Vecāko klašu skolēni meklē praktizēšanas iespējas uzņēmumos. Projekta "Ēdienu Gatavošanas un Diskusiju Kluba" dienā ar amerikāņu galda kultūru, bijušo NBA spēlētāju un viņa ģimeni iepazīs visu dalībnieku bērni.

Projekta ietvaros Loimas iedzīvotāji iepazīs tuvāk, mazinot aizspriedumus un stereotipus, veidojot savstarpējo uzticēšanos. Ne visi uzrunātie ārzemnieki vēlējas projektā piedalīties. Daži bija kautrīgi un nevēlējas dalīties pieredzē. Lai gan projekta sākumā tika plānots, ka klausītāju īpatsvaru veidos somu nacionalitātes cilvēki, liela interese par projekta gaitu bija arī cittautiešiem. Par projektu tika publicēti 3 raksti vietējā avīzē, viena publikācija internetā, par projektu tika stāstīts vairākās vietēja un starpautiska mēroga sanāksmēs.

No somu tautas var mācīties pirmām kārtām tās ir pamatīgumu un vienkāršību. Sabiedrības integrācija var notikt, esot kopā, gatavojot ēdienu, sēžot pie viena galda, un runājot, bet darot to patiesi un pamatīgi.

Avoti un literatūra

1. **Pariona, A.** *Ethnic Groups And Nationalities In Finland*. Pieejams: <https://www.worldatlas.com/articles/ethnic-groups-and-nationalities-in-finland.html> [pēdējo reizi sk. 30.07.2018.].
2. *Population*. Pieejams: https://www.stat.fi/tup/suoluk/suoluk_vaesto_en.html [pēdējo reizi sk. 30.08.2018.].
3. *Culture and Society Defined*. Pieejams: <https://www.cliffsnotes.com/study-guides/sociology/culture-and-societies/culture-and-society-defined> [pēdējo reizi sk. 30.09.2018.].
4. *Integration into Finland* Pieejams: <https://www.infopankki.fi/en/living-in-finland/as-an-immigrant-in-finland/integration-into-finland> [pēdējo reizi sk. 21.09.2018.].

Dana Rone

Biznesa augstskola Turība

Latvija, Rīga

CIVILTIESISKĀS SANKCIJAS APDROŠINĀŠANAS LĪGUMTIESISKAJĀS ATTIECĪBĀS

CIVIL LAW SANCTIONS IN THE INSURANCE LAW RELATIONS

Summary

Although Latvian Civil Law does not use a legal term of sanctions, the Insurance Contract Law in Article 52, part 3 refers to this term, stating that “in the case of insurance of civil liability the insurance indemnity does not cover penalty sanctions or other sanctions imposed on insured”. The term “sanctions” in Latvian normative regulation for insurance was introduced on June 1, 2018 when Insurance Contract Law came into effect. Until then, the term “sanction” was mostly used in the public administration law as a type of criminal or administrative liability sanction. However, also in contractual law civil sanctions exist, which the contractors apply or may demand to apply mutually in their relations. Civil sanctions cause negative consequences, and a chance to apply these sanctions functions as motivation to fulfil obligations in a correct and due manner. There are four civil sanctions in the insurance contractual relations: demand for legal interest percent for delayed payment of insurance indemnity, termination of insurance contract before its term, reduction of insurance indemnity and compensation of caused damages.

Key words: Insurance, civil law sanctions, insurance contract, legal interest per cent.

Atslēgas vārdi: Apdrošināšana, civiltiesiskās sankcijas, apdrošināšanas līgums, likumiskie procenti.

Anotācija

Lai gan Civillikumā nav lietots sankciju jēdziens, tomēr Apdrošināšanas līguma likuma 52. panta trešajā daļā ir atsauce uz šo terminu, nosakot, ka “civiltiesiskās atbildības apdrošināšanā apdrošināšanas atlīdzība nesedz apdrošinātajam piemēroto naudas sodu, kavējuma naudu vai cita veida sankcijas”. “Sankciju” jēdziens Latvijas apdrošināšanas normatīvajā regulējumā tika ieviests 2018. gada 1. jūnijā, spēkā stājoties Apdrošināšanas līguma likumam. Līdz tam ar terminu “sankcija” visbiežāk bija saprotamas publiskās pārvaldes īstenotas soda sankcijas kriminālatbildības vai administratīvās atbildības veidā. Tomēr arī līgumtiesībās ir secināma civiltiesisku sankciju esamība, ko līdzīgi piemēro vai var prasīt piemērot viens otram savstarpējās attiecībās. Civiltiesiskās sankcijas rada civiltiesisko attiecību dalībniekiem negatīvas sekas, un šo sankciju piemērošanas iespējamība darbojas kā pamudinājums izpildīt saistības pareizā, pienācīgā veidā. Apdrošināšanas līgumtiesiskajās attiecībās ir iespējamas četras civiltiesiskās sankcijas – likumisko procentu piedziņa par apdrošināšanas atlīdzības savlaicīgu neizmaksu, apdrošināšanas līguma pirmstermiņa izbeigšana, apdrošināšanas atlīdzības samazināšana, nodarīto zaudējumu atlīdzināšana.

Sankcijas pret apdrošinātāju

Apdrošinātais ir ieinteresēts saņemt apdrošināšanas atlīdzības izmaksu laicīgi un pilnā apmērā. Gadījumos, kad apdrošinātājs vai nu vispār nepiekrīt izmaksāt apdrošināšanas atlīdzību vai arī piedāvā izmaksāt mazāku atlīdzību, nekā prasīts, to iespējams prasīt tiesas ceļā prasības tiesvedības kārtībā. Tiesu prakse liecina, ka arī tad, ja tiesas spriedums ir bijis labvēlīgs apdrošinātajam un apdrošinātājam uzlikts par pienākumu izmaksāt apdrošināšanas atlīdzību, no apdrošinātāja lielākoties netiek pieprasīts maksāt likumiskos procentus par savlaicīgi neizmaksāto apdrošināšanas atlīdzību, nerunājot par zaudējumu, kas radies

novēlotas apdrošināšanas atlīdzības izmaksas dēļ, atlīdzību. Visbiežāk apdrošinājumaņēmējs nesaņem nekādu gandarījumu par apdrošinātāja pieļauto pārkāpumu, piemēram, novēloti izmaksātu vai nepareizi aprēķinātu apdrošināšanas atlīdzību (Rone, 2006). Šāda tiesu prakse apdrošinātājiem nerada ekonomisku vai juridisku motivāciju laikus vai vispār izmaksāt apdrošināšanas atlīdzību. Tiesu praksē bieži ir lietots sankciju jēdziens, ar to saprotot civiltiesiski negatīvas sekas – kā līgumā, tā likumā noteiktajā veidā.¹

Likumiskie procenti

Likumisko procentu piedziņa no apdrošinātāja ir viena no iespējām, kā juridiski un finansiāli motivēt apdrošinātāju laikus izmaksāt apdrošināšanas atlīdzību. Procentu maksāšanas pienākums iedarbojas kā pamudinājums parāda ātrākai nokārtošanai (Torgāns). Saskaņā ar kompensācijas principu, iestājoties apdrošināšanas gadījumam, apdrošinātājs izmaksā zaudējuma vērtībai atbilstošu naudas summu vai sniedz kādu citu atbilstošu labumu (Chitty). Ne vienmēr ir iespējams precīzi noteikt apdrošināšanas atlīdzības pamatu un apmēru. Par visu to laiku, kamēr apdrošinātājs veic nepieciešamās darbības, lai noteiktu apdrošināšanas atlīdzības lielumu, netiek izmaksāta apdrošināšanas atlīdzība. Šāda situācija kaitē apdrošinātā finansiālajām interesēm.

Problēmai būtu jārod tiesisks risinājums, lai godprātīgs apdrošinātais neciestu no apdrošināšanas atlīdzības izmaksas kavēšanās un lai arī godprātīgs apdrošinātājs neciestu no nepamatotiem apdrošināšanas atlīdzības pieprasījumiem. Tiesiskajās attiecībās starp apdrošinātāju un apdrošināto ir jāaizsargā arī apdrošinātāja tiesības uz īpašumu, savukārt apdrošinātais šajās tiesiskajās attiecībās iesaistās, lai aizsargātu savas tiesības uz īpašumu.² Likumdevējam, radot tiesisko regulējumu, gadījumā, kad saduras divu vai vairāku privātpersonu tiesības, tās jālīdzsvaro tā, lai ikvienas personas pamattiesību ierobežojums būtu pēc iespējas mazāks.³

Viens no risinājumiem ir iestrādāts Latvijas Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likumā, kur noteikts, ka par novēlotu lēmuma pieņemšanu par apdrošināšanas atlīdzības izmaksu un novēlotu atlīdzības izmaksu apdrošinātājam ir pienākums maksāt soda procentus par labu apdrošināšanas atlīdzības saņēmējam (Janevičs).

Raksta autore atbalsta līdzīgu papildinājumu ieviešanu Apdrošināšanas līguma likumā. Tomēr jauna tiesību norma bez efektīvas tiesu prakses neatrisinās visas novēlotas apdrošināšanas atlīdzības izmaksas problēmas. Pat ja likums tiktu papildināts ar jaunu tiesību normu, aktuāls paliks jautājums, kāds ir saturiskais piepildījums jēdzieniem

¹ Skat., piemēram, Augstākās tiesas (AT) Civillietu departamenta 2016. gada 20. maija spriedumu civillietā Nr. C24079010 (SKC-233/2016), 9.2. punktā norādot, ka “puses pielīgušas sankcijas par saistību izpildes nokavējumu”, ar to saprotot līgumsodu un nokavējuma procentus; AT Civillietu departamenta 2016. gada 5. decembra spriedumu civillietā Nr. C20362313 (SKC-365/2016), kur tiesa 6. punktā piekrīt līgumsoda sankcijai par saistību neizpildi noteiktā termiņā; AT Civillietu departamenta 2015. gada 27. marta spriedumu civillietā Nr. C20231907 (SKC-52/2015), kur 7.2. punktā tiesa norāda, ka līguma “atceļamības sankcija neiestājas pati no sevis, bet tikai uz tiesas sprieduma pamata”. Šī tēze arī minēta Kurzemes apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 2018. gada 18. maija spriedumā civillietā Nr. C29398416 (CA-0126-18/10) 8.6. punktā; AT Civillietu departamenta 2016. gada 12. februāra spriedumu civillietā Nr. C35070510 (SKC-95/2016), kur tiesa 7. punktā norāda, līdz kādam termiņam piedzenamas “pārējās sankcijas, tajā skaitā līgumsods un procenti par kapitāla lietošanu”; AT Civillietu departamenta 2016. gada 18. maija spriedumu civillietā Nr. C20292813 (SKC-225/2016), kur tiesa 5.2. punktā raksturoja “līgumsodu kā sankciju par līgumsaistību izpildes nokavējumu” un 5.7. punktā noteica, ka “līgumsodam ir privāttiesisks sankcijas raksturs, kurš izpaužas kā pienākums ciest mantisku pametumu par pienācīgi neizpildītu saistību”.

² Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2018. gada 6. jūnija sprieduma lietā Nr. 2017-21-01 19. punkts.

³ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2018. gada 6. jūnija sprieduma lietā Nr. 2017-21-01 19. punkts.

“novēlota lēmuma pieņemšana” un “novēlota atlīdzības izmaksa”. Ja šādi grozījumi likumā tiktu izdarīti, apdrošinātāji savu interešu aizsardzībai nekavējoties varētu papildināt apdrošināšanas noteikumus ar punktu, kas fiksētu lēmuma pieņemšanas termiņu un atlīdzības izmaksas termiņu, padarot to atkarīgu no “brīža, kad iegūta visa nepieciešamā informācija”, “mirkļa, kad apdrošinātājs guvis dokumentālu apstiprinājumu apdrošināšanas gadījumam un izmaksājamās apdrošināšanas atlīdzības lielumam”. Vairāk nebūtu strīda par to, vai apdrošināšanas atlīdzība izmaksāta laikus – laiks būtu ievērots. Tomēr saglabātos apdrošinātā risks saņemt atteikumu vai novēlotu un neefektīvu apdrošināšanas atlīdzības izmaksu. Likuma papildinājumi par pienākumu izmaksāt apdrošināšanas atlīdzību laicīgi bez atbalstošas un atbilstošas tiesu prakses neveicinās apdrošinātāju laikus un pilnā apmērā izmaksāt apdrošināšanas atlīdzību. Rezultātu varētu sasniegt, ja tiesu prakse atzītu, ka apdrošināšanas līgumtiesībām piemērojamas ne tikai speciālās normas, kas izriet no likuma “Par tiesu varu”, bet arī vispārējās normas, kas izriet no Civillikuma (Rone, 2012). Proti, Civillikuma 1753. pants un 1759. panta 1. un 2. punkts paredz iespēju prasīt likumiskos procentus gadījumā, kad aizkavēta pamata parāda izmaksa. Piemērojot Civillikumu, varētu secināt, ka par nepilnīgi izmaksātu vai vispār neizmaksātu apdrošināšanas atlīdzību pastāv pamats prasīt likumiskos procentus Civillikumā noteiktajā kārtībā un apmērā. Ja tomēr tiesu prakse netiktu mainīta, tad efektīvāk būtu papildināt Apdrošināšanas līguma likumu ar normu, ka apdrošinātājam ir pienākums izmaksāt apdrošinātajam likumiskos procentus no apdrošināšanas atlīdzības izmaksājamās summas, kas netika izmaksāta, lai gan apdrošinātāja rīcībā bija visa nepieciešamā informācija un pierādījumi, kas ļautu noteikt apdrošināšanas gadījuma iestāšanos un apdrošināšanas atlīdzības lielumu.

Lai aprēķinātu likumiskos procentus, juridiski precīzi nosakāms atskaites brīdis likumisko procentu aprēķināšanai apdrošināšanas atlīdzības izmaksas lietās. Apdrošināšanas līguma likuma 31. panta pirmajā daļā noteikts, ka apdrošināšanas atlīdzība izmaksājama, “iestājoties apdrošināšanas gadījumam”. Tātad brīdī, kad apdrošināšanas gadījums ir iestājies, apdrošināšanas līgumā norādītajai personai ir tiesības saņemt apdrošināšanas atlīdzību. Tas, ka apdrošinātājam ir jāpārbauda apstākļi un pierādījumi, kas apliecina apdrošināšanas gadījuma iestāšanos, ir apdrošinātāja profesionālais pienākums. Pierādījumi šajā gadījumā ir ne tikai Civilprocesa likumā noteiktie seši pierādīšanas līdzekļi, bet gan pierādījumi visplašākajā nozīmē. Atbilstoši I. Vedīna uzskatam, pierādījums ir domāšanas process, kurā sprieduma patiesums tiek loģiski pamatots ar citiem patiesiem spriedumiem (Vedīns).

Būtu papildināms Apdrošināšanas līguma likums, nosakot, ka objekts, kuru var aplikēt ar likumiskajiem procentiem, ir apdrošināšanas atlīdzības summa, ko apdrošinātājs varēja noteikt brīdī, kad viņa rīcībā nonāca nepieciešamā informācija šāda lēmuma pieņemšanai. Savukārt laika atskaites brīdis, no kura likumiskie procenti ir rēķināmi, ir mirklis, kad apdrošinātāja rīcībā bija tāds pietiekams informācijas kopums, kas dod viņam iespēju pieņemt lēmumu par apdrošināšanas atlīdzības izmaksu.

Apdrošinātāja radīto zaudējumu atlīdzināšana

Lai gan zaudējumu atlīdzināšana netiek pieskaitīta pie civiltiesiskajām sankcijām, tomēr tas ir finansiāli iedarbīgs līdzeklis, kā saņemt no atbildīgās personas atlīdzinājumu par radītajiem izdevumiem, kuri citādi nebūtu radušies, ja nebūtu bijuši zaudējumu

atlīdzināšanas priekšnoteikumi – attiecīga darbība vai bezdarbība un cēloņsakarība starp darbību vai bezdarbību un zaudējumiem. Saskaņā ar Apdrošināšanas līguma likuma 1. panta pirmās daļas 4. punktu apdrošināmā interese ir “apdrošinātā ieinteresētība neciest zaudējumus, iestājoties apdrošinātajam riskam”. Iestājoties apdrošinātajam riskam, apdrošinātais vai persona, kurai saskaņā ar apdrošināšanas līgumu ir tiesības saņemt apdrošināšanas atlīdzību, var gūt zaudējumus divu pamatu dēļ:

1) zaudējumus, ko tieši radījis apdrošinātais risks – zādzība, plūdi, ārstniecības izdevumi;

2) zaudējumus, ko radījis apdrošinātājs, laikus vai pilnā apmērā neizmaksājot apdrošināšanas atlīdzību.

Saņemot apdrošināšanas atlīdzību, apdrošinātais vai persona, kurai saskaņā ar apdrošināšanas līgumu ir tiesības saņemt apdrošināšanas atlīdzību, var likvidēt tikai pirmā veida zaudējumus, ko radījis apdrošinātais risks. Savukārt otrā veida zaudējumus pašreizējā tiesu prakse neatzīst un neatbalsta to atlīdzināšanu. Tomēr faktiski pastāv gadījumi, kad apdrošinātāja negatīvā lēmuma vai lēndarbības dēļ apdrošinātajam tiek nodarīti zaudējumi.

Visos gadījumos, kad apdrošinātājs laikus neizmaksā apdrošināšanas atlīdzību vai arī neizmaksā to pilnā apmērā, apdrošinātajam rodas gan neērtības, gan finansiāli zaudējumi, gan papildu laika patēriņš citu risinājumu atrašanai. Nav nekādas atšķirības, vai apdrošinājuma ņēmējs ir fiziska vai juridiska persona, jo abos gadījumos apdrošināšanas līgums tiek noslēgts ar vienu un to pašu mērķi – iegūt finansiālu aizsardzību (Adelmann). Nav pamata apdrošināšanas līgumu un no tā izrietošās sekas analizēt atšķirīgi no citiem civiltiesiskiem darījumiem.⁴

Atbilstoši Civillikuma 1779. pantam, “katram ir pienākums atlīdzināt zaudējumus, ko viņš ar savu darbību vai bezdarbību nodarījis”. Kā noteikts Civillikuma 1779.-1. pantā, tad zaudējumu nodarītājs atlīdzina zaudējumus tādā apmērā, kādu varēja saprātīgi paredzēt darījuma noslēgšanas laikā kā neizpildīšanas sagaidāmās sekas, ja vien neizpildīšana nav notikusi ļauna nolūka vai rupjas neuzmanības dēļ. Ja apdrošinātājs savlaicīgi un pilnā apmērā nesamaksā apdrošināšanas atlīdzību, nesedzot ar apdrošinātā riska iestāšanos radītos zaudējumus, tas rada apdrošinātajam jaunus papildu zaudējumus. Līdz šim Latvijas tiesas nav apmierinājušas prasības par apdrošinātāja nodarīto zaudējumu atlīdzību.⁵ Ir nepieciešams aizsardzības mehānisms pret gadījumiem, kad apdrošinātājs noraida pamatotu pieteikumu izmaksāt apdrošināšanas atlīdzību. Turklāt šim aizsardzības mehānismam jābūt tādā, lai apdrošinātais vai apdrošināšanas līgumā norādītā persona gala rezultātā saņemtu ne tikai apdrošināšanas atlīdzību, bet arī papildu ieguvumu gan likumisko procentu, gan radīto zaudējumu atlīdzības veidā.⁶

Grozījumu izdarīšana normatīvajos aktos ir efektīvāks veids, kā veicināt pozitīvas pārmaiņas, pieprasot no apdrošinātājiem ne tikai likumiskos procentus par novēloti

⁴ Šādu viedokli paudusi arī Lielbritānijas Apdrošinātāju Asociācija (*Association of British Insurers*). 2.2. punkts. Insurance Contract Law. Summary of Responses to Issues Paper 6. Damages for Late Payment and the Insurer’s Duty of Good Faith. Scottish Law Commission. November 2010. Iegūts 31.05.2018. no https://www.scotlawcom.gov.uk/files/5912/7981/3396/cpinsurance_issue6.pdf

⁵ Izņēmums ir LR AT Senāta 2008. gada 9. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-21.

⁶ Lielbritānijas Apdrošinātāju Asociācija (*Association of British Insurers*) ir līdzīgi atzinusi, ka šādā situācijā piemērojami vispārējie komercietības principi. 2.1. punkts Insurance Contract Law. Summary of Responses to Issues Paper 6. Damages for Late Payment and the Insurer’s Duty of Good Faith. Scottish Law Commission. November 2010. Iegūts 31.05.2018. no https://www.scotlawcom.gov.uk/files/5912/7981/3396/cpinsurance_issue6.pdf

izmaksātu apdrošināšanas atlīdzību, bet arī radīto zaudējumu segšanu. Likumos nostiprinātajām tiesībām ir jābūt reālām un efektīvām, nevis iluzorām vai noteiktām tikai izskata pēc (Rudevskis).

Apdrošinātājam ne tikai ir jāizmaksā apdrošinātajam pienākošās apdrošināšanas atlīdzība, bet arī jādara viss iespējamais, lai nenodarītu apdrošinātajam papildu zaudējumus. Tā kā apdrošinātais paļaujas, ka, iestājoties apdrošināšanas gadījumam, apdrošinātājs nekavējoties un pilnā apmērā samaksās apdrošināšanas atlīdzību, tad parasti apdrošinātais neveic dubultus piesardzības pasākumus, lai finansiāli sevi aizsargātu apdrošināšanas gadījumam.

Apdrošinātājam ir jāspēj pieņemt lēmumu par apdrošināšanas atlīdzības izmaksu un izmaksāt apdrošināšanas atlīdzību saprātīgā laika posmā pēc apdrošināšanas gadījuma iestāšanās. Ņemot vērā apdrošināmo risku daudzveidību un apdrošināšanas gadījuma iestāšanās apstākļu dažādību, nav iespējams noteikt vienu kopēju termiņu apdrošināšanas atlīdzības izmaksas brīdim. Tomēr apdrošinātājam ir jābūt pienākumam apmaksāt apdrošinātajam radītos zaudējumus, ja apdrošināšanas atlīdzība nav izmaksāta saprātīgā laika posmā pēc apdrošināšanas gadījuma iestāšanās, lai gan apdrošinātājs šajā laikā būtu varējis iegūt pārlicēbi un pierādījumus par apdrošināšanas gadījuma iestāšanos. Ja apdrošinātājs pārsniedz šādu saprātīgu laika posmu, tam ir pienākums gan izmaksāt likumiskos procentus, gan segt apdrošinātajam radītos zaudējumus.

Ņemot vērā apdrošinātāja kā profesionāla komercdarbības veicēja pieredzi, nav pamata apdrošinātāju atbrīvot vai ierobežot nodarīto zaudējumu atlīdzības ziņā. Šāds ierobežojums būtu mākslīgi veidots. Apdrošinātājam ilggadējas pieredzes laikā ir uzkrātas zināšanas un izveidotas datu bāzes par iespējamo zaudējumu veidiem un apmēriem. Apdrošinātājiem ir jāuzņemas pilna atbildība par sekām, ko rada to pakalpojums – solījums izmaksāt apdrošināšanas atlīdzību, iestājoties apdrošināšanas gadījumam. Šādam solījumam ir finansiālas sekas, jo apdrošinātais rēķinās ar noteiktas apdrošināšanas atlīdzības savlaicīgu saņemšanu. Ja apdrošinātājs aizkavē apdrošināšanas atlīdzības izmaksu, tam rodas pienākums par labu apdrošināšanas atlīdzības saņēmējam izmaksāt likumiskos procentus. Savukārt, ja aizkavētas apdrošināšanas atlīdzības izmaksas rezultātā apdrošinātajam rodas zaudējumi, apdrošinātājam rodas papildus pienākums izmaksāt radušos zaudējumu atlīdzību.

Sankcijas pret apdrošinājuma ņēmēju un apdrošināto

Apdrošināšanas līguma likuma 22. panta otrajā daļā, 29. panta otrajā daļā un 35. panta otrajā daļā ir noteiktas trīs iespējamās sankcijas pret apdrošinājuma ņēmēju, apdrošināto vai labuma guvēju:

- 1) apdrošināšanas līguma pirmstermiņa izbeigšana;
- 2) apdrošināšanas atlīdzības daļēja izmaksa, iestājoties apdrošināšanas gadījumam;
- 3) apdrošināšanas prēmijas neatmaksāšana, izbeidzot apdrošināšanas līgumu.

Katra sankcija ir piemērojama tikai Apdrošināšanas līguma likumā noteiktajos gadījumos un kārtībā. Pirms sankciju piemērošanas ir nosakāmi faktiskie un tiesiskie apstākļi, kuru atbilstības gadījumā sankcijas mehānisms var tikt izmantots. Ir iespējami gadījumi, kad tiesiski apstākļi sankcijas piemērošanai ir objektīvi nosakāmi, piemēram, apdrošināmās intereses neesamība nekustamā īpašuma apdrošināšanā, jo īpašums pieder citai, tiesiski

nesaistītai personai. Savukārt citos gadījumos tiesiskie apstākļi ir vērtējami un nav objektīvi nosakāmi, piemēram, nosakot, vai ziņas netika sniegtas ar apdrošinājuma ņēmēja ļaunu nolūku vai rupju neuzmanību, vai tomēr vieglas neuzmanības dēļ.⁷ Ja sankciju pamatā ir vērtējamas, tātad subjektīvas situācijas, par kurām iespējams ne tikai līdzēju, bet arī citu tiesību piemērotāju – apdrošināto, labuma guvēju, tiesas – atšķirīgs viedoklis, personai, pret kuru sankcija ir vērsta, ir tiesības celt prasību tiesā, prasot atzīt sankcijas nepamatotību un atjaunot to tiesisko stāvokli, kāds būtu bijis, ja sankcija nebūtu piemērota.

Avoti un literatūra

1. **Adelmann, N.** (2008). *Unfair Terms in Insurance Contracts*. 134–135. lpp. Iegūts 31.05.2018. no www.springerlink.com/content/g5692318j1r0t367/fulltext.pdf
2. *Chitty on Contracts*. (1994). The Common Law Library. No. 1. 27th edition. Volume I and II. London: Sweet and Maxwell, p. 1580.
3. **Janevičs, G.** Kam izdevīgs jaunais apdrošināšanas likums. *Latvijas Vēstnesis. Eiropas Vēstis*. Nr. 36, 24.10.2003.
4. **Rone, D.** (2006). Apdrošināšanas līguma nepildīšanas sekas un iespējamie iznākumi. *Tiesību pārkāpumu sekas publiskajās un privātajās tiesībās. Zinātnisko rakstu krājums*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds “Saule”, 46.–57. lpp.
5. **Rone, D.** (2012). Likumisko procentu piedziņa apdrošināšanas atlīdzības izmaksas lietās. *Juridiskās zinātnes aktuālās problēmas. Rakstu krājums*. Rīga: Latvijas Universitāte, 7.–20. lpp.
6. **Rudevskis, J.** (2011). Valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar šo Satversmi, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem. *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 43. lpp.
7. **Torgāns, K.** (2006). *Saistību tiesības. I daļa. Mācību grāmata*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 315 lpp.
8. **Vedins, I.** (2000). *Loģika*. Mācību grāmata augstskolām. Rīga: Avots, 440 lpp.
9. **Insurance Contract Law**. Summary of Responses to Issues Paper 6. Damages for Late Payment and the Insurer’s Duty of Good Faith. Scottish Law Commission. November 2010. Pieejams: https://www.scotlawcom.gov.uk/files/5912/7981/3396/cpinsurance_issue6.pdf [Pēdējo reizi skatīts: 31.05.2018.]
10. Apdrošināšanas līguma likums. Pieņemts 03.05.2018. Publicēts “Latvijas Vēstnesī” 18.05.2018. Nr. 97 (6183). Spēkā no 01.06.2018.
11. Civillikums. Saistību tiesības. Pieņemts 28.01.1937. Publicēts “Ziņotājs” 14.01.1993. Nr. 1. Spēkā no 01.03.1993.
12. Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2018. Gada 6. Jūnija spriedums lietā Nr. 2017-21-01.
13. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 5. decembra spriedums civillietā Nr. C20362313 (SKC-365/2016).
14. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 20. maija spriedums civillietā Nr. C24079010 (SKC-233/2016).
15. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 18. maija spriedums civillietā Nr. C20292813 (SKC-225/2016).
16. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 12. februāra spriedums civillietā Nr. C35070510 (SKC-95/2016).
17. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 27. marta spriedums civillietā Nr. C20231907 (SKC-52/2015).
18. Kurzemes apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 2018. gada 18. maija spriedums civillietā Nr. C29398416 (CA-0126-18/10).
19. Augstākās tiesas Senāta 2008. gada 9. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-21.

⁷ Turpat, 16. panta otrā un trešā daļa.

Lidija Semenova

Biznesa, mākslas un tehnoloģiju augstskola RISEBA

Latvija, Rīga

РЕКЛАМА, ПОБУЖДАЮЩАЯ ДЕТЕЙ И ПОДРОСТКОВ К ПОТРЕБИТЕЛЬСТВУ

ADVERTISING THAT DRIVES CONSUMERISM IN ADOLESCENTS

Summary

Mass media content is diverse and its impact on children and adolescents has both negative and positive sides. For practical purposes the author will focus on one of the negative aspects of such impact: on advertising. Modern business is focused mainly on the profits for individual business owners rather than on the benefits of wider society. Corporations strive to earn more, and for this they need to expand their markets to stimulate consumption, turning it into consumerism. Advertising is entirely based on the encouragement of consumption and deliberately creates a consumer value system aimed at conditioning people from an early age to focus on material goods, to instill extreme individualism and desire for material benefits, devaluing anything that does not relate to consumption.

Key words: consumerism, invidious consumption, system of values, children, adolescents, mass media, advertising, manipulation.

Ключевые слова: потребление, показное потребление, система ценностей, дети, подростки, масс-медиа, реклама, манипуляция.

Аннотация

Содержание СМИ разнообразно и его влияние на детей и подростков имеет как положительные, так и отрицательные стороны. Целесообразно сделать акцент на одном из негативных аспектов такого влияния: на рекламе. Современный бизнес ориентирован в основном на прибыль отдельных индивидов, а не на благо общества в целом. Корпорации стремятся зарабатывать все больше, а для этого им необходимо расширять свои рынки и стимулировать потребление, превращая его в потребительство. Реклама целиком построена на поощрении потребления, она преднамеренно создает потребительскую систему ценностей и воздействует на людей практически с младенчества, сосредотачивая человека на товарах, прививая крайний индивидуализм и жажду материальных благ, – обесценивая все, что не относится к потреблению.

В данной статье реклама рассматривается не как прикладная рыночная стратегия и методика сбыта, а как стратегия и методика формирования потребительской идеологии, подменяющей труднейшую задачу поиска своей идентичности в стремительно меняющемся мире готовым набором товаров и услуг как системы индикаторов этой идентичности.

Маркетологи с помощью рекламы предлагают людям систему ценностей, смысл которой – покупать конкретные товары (символы) и успех продаж все более основывается на активной идентификации потребителя с образом изделия. **Товары**, таким образом, становятся символом:

а) статуса (*status*) – социальное или профессиональное положение кого-либо относительно других людей (Hornby, 2000: 1268): окружающие люди по товарам, которые принадлежат конкретному человеку, определяют его социальную значимость;

б) самоидентификации (*self-identification*) – отождествление индивидом себя с другим человеком или объектом (Кравченко, 2004: 365): через обладание определёнными товарами человек сам относит себя к определённой группе людей, социальной прослойке, самоопределяется в социуме.

Потребление само по себе имеет вполне нейтральное значение – использование продукта в процессе удовлетворения потребностей, приобретение благ и услуг. С другой стороны, потребление можно понимать как истребление, уничтожение (Даль), оно может ассоциироваться с отсутствием духовности. **Престижное или демонстративное / показное потребление** (англ. *invidious consumption*) – это использование потребления для доказательства обладания богатством (Веблен, 1984: 108), потребление с умышленной целью вызвать чувство зависти. Термин этот ввёл Торстейн Веблен, американский социолог и экономист, желая обозначить им новый, зародившийся в XIX веке класс быстро разбогатевших людей из низкого сословия – нуворишей (от фр. *nouveau riche* [нувориш] – новый богач). Через потребление они желали продемонстрировать свой новый социальный статус. То же самое происходит и в наши дни. Причём, как показали исследования экономистов Кервина Кофи Чарльза, Эрика Хёрста и Николая Русанова, демонстративное потребление больше распространено в развивающихся экономиках среди групп относительно бедных людей. Демонстрация дорогих вещей в подобных группах, члены которых воспринимаются обществом как бедные, служит средством борьбы с впечатлением о низком достатке (Postrel, 2008).

Поскольку человек стал определяться и самоопределяться через товары, то и основной его задачей становится приобретение тех товаров, через которые он сможет заявить о себе желаемым образом. Соответственно, деньги, покупательская способность, изобилие товаров, указывающие на благосостояние и хорошую жизнь, могут превращаться в главную и нередко единственную жизненную цель, серьёзно деформируя самосознание, культуру и социальную жизнь (Lasmane, 2006: 11). И вот с этого момента потребление перерастает в потребительство. **Потребительство** – это крайняя степень потребления, выражающаяся в зависимости от покупок, это своего рода зависимость (ониомания). Товары теряют собственную значимость и становятся лишь символом причастности к некой общественной группе. Под потребительством также понимается продажа, покупка и использование товаров и услуг, которые стимулирует реклама и современные коммуникационные технологии, и которые существенно влияют на желания и потребности человека, его идентификацию, отношения между людьми, культуру, социальную и природную среду. Потребительство заключается в коммерциализации частной и социальной жизни. Деньги, покупательская способность, изобилие товаров, указывающие на благосостояние и хорошую жизнь, могут превращаться в главную и нередко единственную жизненную цель, серьёзно деформируя самосознание, культуру и социальную жизнь (Lasmane, 2006: 11).

Реклама целиком построена на поощрении потребления, переходящего в потребительство, она преднамеренно создаёт систему ценностей, построенную на потреблении, и воздействует она на людей, начиная с самого младшего возраста.

Особенно эффективна в этом плане видеореклама. Именно у видеорекламы больше всего шансов убедить людей, особенно маленьких, в необходимости покупки чего-либо.

В литературе можно обнаружить две точки зрения на рекламу, с помощью которой людям с самого раннего детства начинают прививать определённые ценности, которая сосредотачивает человека на товарах. Подобные ценности превращают его, прежде всего, в потребителя и отодвигают другие важные ценности на задний план (если вообще их не уничтожают, обесценивая всё, что не относится к потреблению).

Первая точка зрения традиционна с маркетинговой точки зрения. Авторы, например, Жене дель Веккьо в своей книге «Киндерсюрприз для маркетологов: как создать «долгоиграющий» бренд для детей» (а также Мартин Линдсторм, написавший книгу «Детский брендинг» и др.) предлагают различные способы сбыта товаров детям и подросткам, учат, как сделать так, чтобы они:

- захотели покупать определённые вещи,
- стремились приобретать вещи, которые не соответствуют их возрастной категории и / или *пропагандируют нежелательные ценности*,
- желали бесконечно обновлять и пополнять имеющийся набор вещей,
- учились манипулировать родителями для получения желаемого,
- влияли на выбор родителей, когда те приобретают товары для себя или семьи: автомобили, телефоны и т.п.

Все эти способы базируются на потребностях и желаниях человека, присущих возрасту, в котором он находится. «Поняв демографические особенности разных групп, можно предсказывать, как поведут себя люди в той или иной ситуации, куда они направятся и что будут покупать» (Пулер, 2006: 149).

В частности, Жене дель Веккьо предлагает идеи популяризации брендов, которые помогут производителям закрепить в сознании ребёнка убеждённость, что рекламируемые товары – самые «крутые», используя его эмоциональные потребности и нужды.

«Крутые» демонстрации. Этот подход подразумевает использование сюжета при демонстрации возможностей бренда. Например, девочка, выпив молока, превращается в девушку, рассказывая при этом, какие преимущества молоко даёт её растущему организму (рациональный аспект) и как при этом повышается её самооценка, как она ощущает себя более сильной и красивой (удовлетворение эмоциональных потребностей).

«Крутые» проблемы / решения. Например, в рекламе видеоприставки показан мальчик, над которым издевались хулиганы, пока он не купил её.

«Крутой» персонаж. Реальные и вымышленные персонажи, такие как клоун Роналд Макдоналд и другие, могут заявлять о своей любви к определённому продукту, товару.

«Крутые» характеристики. Использование образов реальных, уважаемых людей – потребителей бренда. Эти люди должны априори оцениваться детьми как «крутые».

«Крутые» герои. В некоторых случаях для рекламы брендов используют знаменитых людей, чей образ связан с конкретным брендом (Майкл Джордан,

например, рекламирует товары *Nike*). Такая реклама, адресованная детям, считается некорректной, поэтому в роликах, адресованных детям младше 12 лет, этот приём не используется. Однако дети всё равно смотрят рекламу, предназначенную для взрослых и подростков, и у них формируются устойчивые ассоциации между данным человеком, его профессиональными успехами и рекламируемым им брендом.

«Крутые» *фантастические миры*. Реклама преподносит преимущества бренда, показывая, какую роль он может сыграть в фантастических обстоятельствах.

«Крутые» *шоу*. В рекламе используется популярная музыка, модные словечки, например, спортивная тема и связанная с этим атрибутика, позволяющая поместить бренд в контекст детской жизни. Однако бренд при этом должен быть «крутым» сам по себе (Веккьо, 2005: 204–205).

Исследование американской и европейской литературы показывает, как серьёзно в этих странах подходят к таким вопросам: постоянно проводятся исследования целевых групп, закрытые конференции по обмену опытом и демонстрацией результатов воздействия рекламы на детей и подростков. В определённых кругах это считается совершенно нормальным и никого не заботит, каким образом такая деятельность отразится на ценностях уже выросшего человека и гражданина, а также на его физическом и душевном здоровье (Линн, 2006: 31-61.)

Несмотря на то, что речь идёт о западном явлении, тем не менее, стоит обратить на него внимание, поскольку различные регионы постсоветского пространства в большей или меньшей степени пытаются повторить этот путь, перенять рекламные приёмы воздействия на людей. Не говоря уже о том, что иностранные корпорации активно завоёвывают рынки сбыта этих территорий. В связи с этим, проблема создания потребительской системы ценностей у настоящих и будущих поколений актуальна и для Латвии.

И хотя существует **другой подход** к рекламе, направленный против такого воздействия, а также авторы, пишущие об опасности воздействия рекламы на детей и подростков (Сьюзен Линн, Дэниэл С. Экофф, Роберт Х. Райер и др.), их значительно меньше, чем тех, кто намерен заработать любым путём.

Реклама без сомнения работает, о чём свидетельствует статистика затрат на рекламу в развитых странах мира. Например, в 2017 году мировые расходы на интернет-рекламу достигли 209 млрд долларов, на ТВ-рекламу – 178 млрд долларов или 35% от рынка (Тлек, 2018). И даже взрослые, которые, как предполагается, способны, принимая решение, разумно использовать информацию и мыслить критически, чтобы понять, что будет лучше для них, далеко не всегда могут противостоять рекламным призывам. Очевидно, что дети в такой ситуации остаются практически беззащитными перед рекламными чарами, так как, например, дошкольникам в силу физических особенностей стадии развития трудно различить рекламу и обычные телевизионные передачи. Более старшие дети и подростки могут критически относиться к рекламе, но это не препятствует их желанию купить, представленные в рекламе, товары: (Линн, 2006: 16). Кроме того, рекламы настолько много, что укрыться от неё практически невозможно, особенно, проживая в городе. Впрочем, все у кого есть телевизор и / или Интернет, подвергаются воздействию рекламы в той или иной степени.

И рекламодателям есть за что бороться. Психолог Джеймс Макнил, много пишущий о том, как и почему компаниям следует заниматься маркетингом для детей, сообщает, что по его оценкам, потребитель, который будет всю жизнь лояльным покупателем, может принести розничной фирме 100 000 долларов (Линн, 2006: 78). А сформировать такую лояльность проще всего, начиная воздействовать на человека чуть ли не в младенчестве. Для этого выпускается крохотная одежда от кутюр с логотипами модного дома, для этого логотипы компаний и популярные персонажи мультфильмов размещаются на постельном белье, игрушках, банных принадлежностях и так далее. Постепенно определённый логотип или образ начинает ассоциироваться у человека с детством, которое обычно вспоминается с теплом и всё, что родом из детства, кажется человеку особенно желанным. Помимо этого, на ребёнка начинает воздействовать и реклама, в которой совершенно сознательно используются слабые места в развитии ребёнка в каждый возрастной период, с примерами можно ознакомиться в таблице ниже (см. Таблицу 1).

Таблица 1

Самые уязвимые места детей 3-7 и 13-15 лет¹

3–7 лет	13–15 лет
<i>Отсутствие логики.</i> Не имея познавательной способности эффективно рассуждать и различать, дети склонны верить почти всему, что им говорят. Это относится и к рекламе, которую они видят.	<i>Отстранение.</i> Вместе с независимостью приходит и возможность выбирать отличные от родительских и, возможно, противоречивые ценности, другие авторитеты и ближайшее общество.
<i>Импульсивность</i> в отношении своих пристрастий. Они следуют своим эмоциям, а не логике, склонны тяготеть к вещам, привлекающим яркой формой, не задумываясь об их содержании.	<i>Влияние сверстников.</i> Часто на них сильнее влияют мышление, ценности и поведение друзей, и они чаще ищут удовлетворения своей потребности быть принятыми ими, а не семьёй, а иногда и вместо них.
<i>Ими управляют эмоции.</i> Они более чувствительны к таким негативным эмоциям, как гнев, страх, чувство вины и уныние. Эмоциональная память на этой стадии очень активна, следы негативных воздействий могут остаться на всю жизнь.	<i>Влияние ролевых образцов.</i> Звёзды индустрии развлечений и спорта, публичные люди обладают огромным влиянием на подростков. Желая быть «как взрослые», подростки могут попасть в сети многих неприемлемых для их возраста соблазнов.
<i>Склонны к подражанию</i> старшим и принимают ролевые модели, которые они видят по телевидению.	<i>Потребность в свободе.</i> В годы юности эта потребность значительно возрастает.
<i>Часто они не могут отличить фантазию от реальности.</i> Мультки, телепередачи и реклама, основанные на фантазии, во многих случаях воспринимаются детьми как правда.	<i>Тяга к экспериментам.</i> Часто подростки активно стремятся к новым, зачастую опасным занятиям (секс, наркотики, бунтарское и даже противозаконное поведение).
	<i>Сексуальная привлекательность.</i> Влечение к противоположному полу, а также возможность и реальность романтических отношений и не только становятся весьма заманчивыми.

¹ Составлено автором по Экофф, Райер, 2006: 155, 257–258.

Таким образом, уязвимость детей и подростков очевидна. И в конечном итоге реклама успешно использует все эти слабости в своих интересах. По данным одного американского опроса общественного мнения, 90% родителей считают, что маркетинг и реклама в СМИ делает их детей слишком меркантильными. А опрос родителей, проведённый «Центром новой американской мечты», показал, что 63% респондентов считают, что самооценка их детей определяется вещами, которыми они владеют; 78% респондентов думают, что реклама оказывает на их детей слишком сильное давление, побуждая их делать неоправданно дорогие, вредные для здоровья или ненужные покупки; 70% считают, что коммерциализация негативно влияет на ценностные ориентации и мировоззрение их детей (Линн, 2006: 26–27).

Культура, которая традиционно формировалась на основе творческого самовыражения, результаты которого становились общим опытом и достоянием, теперь вытесняется коммерческой, потребительской культурой. В детях производители видят лишь потребителей и потребление как ценность навязывается им даже вместе с игрушками. Например, ещё в 2003 году перед рождественскими праздниками компания *Mattel* предложила для своей куклы Барби семь игровых наборов для шоппинга: «Пойдём в гастроном, Барби!», «Игрушечный магазин для Барби», «Кондитерский магазин для Барби», «Модный магазин для Барби», «Салон красоты для Барби», «Обувной салон для Барби» и «Сладкие пончики для Барби» (Магазин игрушек *VumVom.ru*). Такие наборы продаются и сегодня во многих офлайн- и онлайн- магазинах. Эта тенденция распространилась и на другие серии популярных игрушек. Например, *Littlest PetShop*, *Sylvanian families*, *Lalaloopsy* и т.д. В игровых наборах этих серий обязательно присутствуют наборы для походов по магазинам.

Помимо того, что дети сами просят купить им что-то конкретное, маркетологами используются различные уловки, чтобы дополнительно стимулировать родителей к покупкам.

На Западе пик продаж для производящих игрушки компаний приходится на рождественские праздники. Их проблема заключается в том, что в следующие два месяца в торговле игрушками отмечается выраженный спад. Но было найдено решение, основанное на понимании родительской психологии. Перед Рождеством фирмы начинают активно рекламировать по телевидению определенные игрушки. Дети берут у родителей обещания подарить им эти игрушки на Рождество. Компании же поставляют в магазины недостаточное количество этих игрушек. Большинство родителей обнаруживают, что нужные им игрушки распроданы, и вынужденно заменяют их равноценными подарками. Затем, после Рождества, компании снова начинают навязчиво рекламировать те, «особенные» игрушки. Это заставляет детей желать обещанных игрушек особенно сильно. И взрослым приходится идти в магазин, чтобы не нарушать данное ими слово (Сороченко, 2003). Этот приём был с успехом применён в минувший новый год в Латвии с куклами *L.O.L. Surprise!*

В долгосрочной перспективе последствия такого погружения в культуру потребления гораздо важнее и серьёзнее того, что они покупают или не покупают. Реклама в конечном итоге нацелена на более важные задачи, чем выбор

определённых товаров. Она пытается влиять на такие ключевые ценности, как выбор стиля жизни: на то, как люди понимают счастье и формулируют самооценку. И черты, которые поощряет сегодняшняя реклама: меркантильность, импульсивность, слепая привязанность к названиям и маркам, – прямая антитеза качествам, необходимым гражданину здорового демократического общества.

Источники и литература

1. **Lasmane, S.** (2006). *Labklājības mērķis ikdienas apkaime*. Grām.: Lasmane, S. (proj. vad.). *Agora 5: Patēriecība Latvijā: tendences un alternatīvas*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 9. - 20. lpp.
2. **Hornby, A. S.** (2000) *Oxford Advanced Learner`s Dictionary of Current English*. Oxford University Press, p. 1268.
3. Postrel, V. *Inconspicuous Consumption. A new theory of the leisure class*. Available: <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2008/07/inconspicuous-consumption/306845/> [last viewed 12.05.2018].
4. **Веблен, Т.** (1984). *Теория праздного класса*. Москва: Прогресс, 108 с.
5. **Веккьо, Ж.** (2005). *Киндерсюрприз для маркетологов: как создать «долгоиграющий бренд для детей»*. Пер. с англ. К. Савельева. М.: ФАИР-ПРЕСС, 256 с.
6. **Даль, В.** *Толковый словарь живого великорусского языка*. Доступно: <http://slovardalja.net/word.php?wordid=31831> [последний раз просмотрено 28.06.2018].
7. **Кравченко, С.** (2004). *Социологический энциклопедический русско-английский словарь*. М.: ООО «Издательство Астрель», 511 с.
8. **Линн, С.** (2006). *Проданное детство. Как агрессивный маркетинг лишает будущего наших детей*. М.: ООО Издательство «Добрая книга», 400 с.
9. **Магазин игрушек BumBom.ru.** *Игровые наборы для Барби*. Доступно: http://www.bumbom.ru/catalog/igrov_nabory/ [последний раз просмотрено 20.05.2018]
10. **Пулер, Д.** (2006). *Почему мы покупаем. Мотивация и стратегия продаж*. М.: ЗАО «Одлимп-Бизнес», 272 с.
11. **Сороченко, В.** *Детская реклама*. Доступно: <https://psyfactor.org/recl15.htm> [последний раз просмотрено 29.06.2018]
12. **Тлек, Е.** *Каким будет рынок рекламы в 2018 году?* Доступно: <https://kapital.kz/business/65972/kakim-budet-rynok-reklamy-v-2018-godu.html> [последний раз просмотрено 29.06.2018].
13. **Экофф, Д. С., Райер, Р. Х.** (2006). *Похищенные. Дети в заложниках у маркетологов. Как воспитать разумного потребителя*. М.: Издательство «Добрая книга», 328 с.

Jana Zīle, Pjotrs Palčejs
Baltijas Starptautiskā akadēmija
Latvija, Rīga

NEKUSTAMĀ ĪPAŠUMA NODOKLIS SABIEDRĪBAS DIMENSIJU SKATĪJUMĀ

REAL ESTATE TAX IN THE VIEW OF THE SOCIETY DIMENSION

Summary

A tax on immovable property shall be the payment imposed on catching cases situated in the territory of the Republic of Latvia and which cannot be moved from one place to another without being damaged externally, i. e., land, buildings and structures which are owned by legal or natural persons. Direct tax regulation is the responsibility of each Member State of the European Union, but the tax on immovable property is not regulated by the EU. In the EU Member States, the real estate tax ranges from 1 % to 3 %.

The publication highlights the need to organize existing legislation in such a way as to reduce the problems of collecting real estate taxes.

The methodological basis for the study shall be composed of a methodological method of scientific knowledge, as well as theoretical analyses in general scientific and separate scientific methods.

Key words: a tax on immovable property, payment imposed on catching cases, organize existing legislation.

Atslēgas vārdi: maksājums, ar kuru apliek zemi, ēkas vai to daļas un citas nepārvietojamas lietas, juridiskas vai fiziskas personas īpašums.

Anotācija

Nekustamā īpašuma nodoklis ir nodoklis, ar kuru apliek zemi, ēkas vai to daļas un citas nepārvietojamas lietas, kas ir juridiskas vai fiziskas personas īpašumā

Tiešo nodokļu regulēšana ir katras Eiropas Savienības dalībvalsts kompetencē – arī nekustamā īpašuma nodokli ES neregulē. ES dalībvalstīs nekustamā īpašuma nodoklis svārstās no 1% līdz 3%. Piemēram, Dānijā nodokļa minimālā likme ir 1,6%, bet maksimālā – 3,4%.

Ar nekustamā īpašuma nodokli apliek ķermeniskas lietas, kuras atrodas Latvijas Republikas teritorijā un kuras nevar pārvietot no vienas vietas uz otru, tās ārēji nebojājot, tas ir, zemi, ēkas un būves.

Publikācijā paustas atziņas par nepieciešamību sakārtot spēkā esošo likumdošanu tā, lai samazinātu nekustamā īpašuma nodokļu iekasēšanas problēmas .

Pētījuma metodoloģisko pamatu veido zinātniskās izziņāšanas dialektiskā metode, kā arī teorētiskās analīzes vispārzinātniskās un atsevišķi zinātniskās metodes.

Atjaunotās Latvijas valsts nodokļu sistēmas juridiskais pamats bija Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1990. gada 28. decembra lēmums. Tas noteica, ka Latvijā no 1991. gada 1. janvāra stājas spēkā jauna nodokļu sistēma, kas atceļ PSRS nodokļu un nodevu sistēmu. Pieņemtais likums “Par nodokļiem un nodevām” noteica Latvijā piemērojamo nodokļu un nodevu veidus, ar nodokli apliekamos objektus, nodokļu maksātājus, atbildību par nodokļu likumu pārkāpšanu un strīdu izskatīšanas kārtību. Saskaņā ar šo likumu neatkarīgi no īpašuma formas visām juridiskajām un fiziskajām personām, kas veic gan saimniecisko, gan uzņēmējdarbību Latvijas Republikas teritorijā,

tās teritoriālajos ūdeņos un gaisā telpā, ir pienākums maksāt likumos noteiktos nodokļus un nodevas, ja likumā nav noteikts citādi (Urtāns, Ketners, Ankalniņš, 2008: 204).

Likums "Par nodokļiem un nodevām" bija t. s. *jumta likums* visiem līdz tam pieņemtajiem nodokļu likumiem. Tas noteica ar nodokli apliekamos objektus un tiem atbilstošus nodokļus vai nodevas, kuru starpā bija arī nekustamais īpašums – īpašuma nodoklis un lietojumā esošās zemes nodoklis.

Nekustamā īpašuma nodokļa vispārīgs raksturojums

Nekustamā īpašuma nodokli reglamentē likums "Par nekustamā īpašuma nodokli", kā arī citi normatīvie akti un Ministru Kabineta noteikumi.

Likums "Par nekustamā īpašuma nodokli" tika pieņemts 1997. gada 4. jūnijā, stājies spēkā 1998. gada 1. janvārī. Šajā likumā tiek noteikts ar nodokli apliekamais objekts, kā arī nekustamie īpašumi, kuri tiek atbrīvoti no nodokļa maksāšanas, nodokļa maksātājs utt.

Ar nekustamā īpašuma nodokli tiek apliktas ķermeniskas lietas, kuras atrodas Latvijas Republikas teritorijā un kuras nevar pārvietot no vienas vietas uz otru, tās ārēji nebojājot. Tās ir :

- zeme;
- ēkas (Likums "Par nekustamā īpašuma nodokli")

Savukārt virkne nekustamo īpašumu netiek aplikti ar nekustamā īpašuma nodokli, to uzskaitījums dots iepriekš minētajā likumā.

Nekustamā īpašuma nodokli maksā Latvijas vai ārvalstu fiziskās un juridiskās personas un uz līguma vai citādas vienošanās pamata izveidotas šādu personu grupas vai to pārstāvji, kuru īpašumā, tiesiskajā valdījumā vai šajā likumā noteiktajos gadījumos lietošanā ir nekustamais īpašums.

Par nekustamā īpašuma īpašnieku likuma izpratnē uzskatāma persona, kuras īpašuma tiesības uz nekustamo īpašumu ir nostiprinātas zemesgrāmatā vai kurai piederošais nekustamais īpašums (ēkas un inženierbūves) līdz Zemesgrāmatu likuma atjaunošanai ir reģistrēts pašvaldībā vai Valsts zemes dienestā.

Par nekustamā īpašuma īpašnieku minētā likuma izpratnē uzskatāms apbūves tiesīgs, ja Nekustamā īpašuma valsts kadastra informācijas sistēmā uz zemesgrāmatā ierakstītas apbūves tiesības pamata reģistrēta ēka vai inženierbūve.

Savukārt par nekustamā īpašuma tiesisko valdītāju likuma izpratnē uzskatāma:

1) persona, kurai atbilstoši likumā noteiktās institūcijas lēmumam zemes reformas gaitā zeme nodota (piešķirta) īpašumā par samaksu vai atjaunotas īpašuma tiesības uz to un zeme ierādīta (iemērīta) dabā;

2) persona, kurai īpašuma tiesības uz ēkām vai inženierbūvēm atjaunotas likumā noteiktajā kārtībā un kura tās ir pārņēmusi;

3) persona, kura nekustamā īpašuma valdījumu ieguvusi uz mantojuma tiesību vai cita pamata. Nekustamā īpašuma nodokli par nekustamo īpašumu, kas uz kopīpašuma tiesību pamata pieder vairākām personām vai atrodas kopvaldījumā, maksā katrs kopīpašnieks (kopvaldītājs) atbilstoši savai domājamai daļai kopīpašumā (kopvaldījumā).

Nekustamā īpašuma nodokli par valstij piederošo nekustamo īpašumu maksā persona, uz kuras vārda nekustamais īpašums ierakstīts zemesgrāmatā. Ja likumā ir noteikta persona, kurai valstij piederošais nekustamais īpašums nodots lietošanā,

nekustamā īpašuma nodokli maksā persona, kurai uz likuma pamata noteiktas īpašuma lietošanas tiesības.

Nekustamā īpašuma nodokli par valstij piekritīgo nekustamo īpašumu maksā persona, uz kuras vārda atbilstoši normatīvo aktu prasībām šis īpašums ierakstāms zemesgrāmatā. Ja likumā ir noteikta persona, kurai valstij piekritīgais nekustamais īpašums nodots valdījumā, nekustamā īpašuma nodokļa maksātājs ir šī persona.

Nekustamā īpašuma nodokli par nekustamo īpašumu, kas ar tiesas nolēmumu kriminālprocesā atzīts par noziedzīgi iegūtu un konfiscēts valsts labā, par laiku no nākamā mēneša pēc tam, kad stājies spēkā tiesas nolēmums par noziedzīgi iegūtas mantas konfiskāciju, līdz nākamajam mēnesim, kad stājies spēkā tiesas nolēmums, ar kuru apstiprināts nekustamā īpašuma izsoles akts, akts par nekustamā īpašuma paturēšanu pēc nenotikušas izsoles vai akts par nekustamā īpašuma pārdošanu bez izsoles, Noziedzīgi iegūtas mantas konfiskācijas izpildes likumā noteiktajā kārtībā sedz no naudas līdzekļiem, kas iegūti, izpildot mantas konfiskāciju, un atrodas zvērināta tiesu izpildītāja depoziņa kontā.

Nekustamā īpašuma nodokli par pašvaldībai piederošo vai piekritīgo nekustamo īpašumu maksā persona, kurai ar pašvaldības institūcijas lēmumu nekustamais īpašums nodots valdījumā. Ja pašvaldībai piederošais vai piekritīgais nekustamais īpašums nav nodots valdījumā, bet uz likuma vai cita pamata atrodas citas personas lietošanā (faktiskā lietošanā), nekustamā īpašuma nodokļa maksātājs ir attiecīgā nekustamā īpašuma lietotājs (faktiskais lietotājs).

Nekustamā īpašuma nodokli par daudzdzīvokļu dzīvojamo māju (tās daļu), kas ierakstīta zemesgrāmatā uz valsts vai pašvaldības vārda, un valstij vai pašvaldībai piederošo vai piekritīgo zemi, uz kuras šī māja atrodas, maksā daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas pārvaldnieks, kas nekustamā īpašuma nodokļa maksājumus iekasē no šīs dzīvojamās mājas (tās daļu) īrniekiem, nomniekiem vai personām, kuras īpašuma tiesības uz dzīvojamo māju (tās daļu) ieguvušas līdz dzīvojamās mājas privatizācijai, kā arī no dzīvokļu īpašumu tiesiskajiem valdītājiem (līdz nekustamā īpašuma reģistrēšanai zemesgrāmatā) papildus noteiktajai īres maksai, nomas maksai vai daudzdzīvokļu mājas apsaimniekošanas maksai. Pašvaldībai attiecībā uz daudzdzīvokļu dzīvojamo māju (tās daļu), kas ierakstīta zemesgrāmatā uz pašvaldības vārda, un pašvaldībai piederošo vai piekritīgo zemi, uz kuras šī māja atrodas, ir tiesības piemērot minētā likuma attiecīgo normu.

Nekustamā īpašuma nodokli par daudzdzīvokļu dzīvojamo māju (tās daļu), kas ierakstīta zemesgrāmatā uz pašvaldības vārda, un pašvaldībai piederošo vai piekritīgo zemi, uz kuras šī māja atrodas, maksā pašvaldības daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas (tās daļu) īrnieki un nomnieki, kuriem īres un nomas līgumi slēgti ar pašvaldību, vai personas, kuras īpašuma tiesības uz dzīvojamo māju (tās daļu) ieguvušas līdz dzīvojamās mājas privatizācijai, vai dzīvokļu īpašumu tiesiskie valdītāji (līdz nekustamā īpašuma reģistrēšanai zemesgrāmatā), vai likumā noteiktie nodokļa maksātāji, ja pašvaldība savos saistošajos noteikumos, kurus tā publicē līdz pirmstaksācijas gada 1.novembrim, ir noteikusi šādu maksāšanas kārtību.

Nekustamā īpašuma nodokli par valstij vai pašvaldībai piederošo vai piekritīgo nekustamo īpašumu, kurš atrodas brīvostas vai speciālās ekonomiskās zonas teritorijā un

kuru brīvosta vai speciālās ekonomiskās zonas pārvalde nodevusi citas personas lietošanā, maksā attiecīgā nekustamā īpašuma lietotājs.

Nekustamā īpašuma nodokli par valstij piederošo uz valsts vārda Zemkopības ministrijas personā zemesgrāmatā ierakstīto meža zemi un valstij piekritīgo Zemkopības ministrijas personā ierakstāmo meža zemi, kā arī uz šīs zemes esošajām ēkām vai inženierbūvēm, kurām kā lietotājs Nekustamā īpašuma valsts kadastra informācijas sistēmā ir reģistrēta valsts akciju sabiedrība “Latvijas valsts meži”, maksā valsts akciju sabiedrība “Latvijas valsts meži”.

Nekustamā īpašuma nodokli par Nekustamā īpašuma valsts kadastra informācijas sistēmā reģistrētu un uz nekustamā īpašuma nodokļa likmi vai likmes no 0,2 līdz 3 procentiem no nekustamā īpašuma kadastrālās vērtības nosaka pašvaldība savos saistošajos noteikumos, kurus tā publicē līdz pirmstaksācijas gada 1. novembrim. Nekustamā īpašuma nodokļa likmi, kas pārsniedz 1,5 procentus no nekustamā īpašuma kadastrālās vērtības, pašvaldība nosaka tikai gadījumā, ja nekustamais īpašums netiek uzturēts atbilstoši normatīvajos aktos noteiktajai kārtībai. Ja pašvaldība līdz noteiktajam termiņam saistošos noteikumus nav publicējusi, nekustamā īpašuma nodokļa likme ir:

1) 1,5 procenti no nekustamā īpašuma kadastrālās vērtības:

a) zemei,

b) ēkām vai to daļām, izņemot šīs daļas 2. punktā un šā panta 1.² daļā minētajiem nekustamā īpašuma nodokļa objektiem,

c) inženierbūvēm;

2) dzīvojamām mājām neatkarīgi no tā, vai tās ir vai nav sadalītas dzīvokļu īpašumos, dzīvojamo māju daļām, telpu grupām nedzīvojamās ēkās, kuru lietošanas veids ir dzīvošana, kā arī telpu grupām, kuru lietošanas veids ir saistīts ar dzīvošanu (garāžām, autostāvvietām, pagrabiem, noliktavām un saimniecības telpām), ja tās netiek izmantotas saimnieciskās darbības veikšanai:

a) 0,2 procenti no kadastrālās vērtības, kas nepārsniedz 56 915 *euro*,

b) 0,4 procenti no kadastrālās vērtības daļas, kas pārsniedz 56 915 *euro*, bet nepārsniedz 106 715 *euro*,

c) 0,6 procenti no kadastrālās vērtības daļas, kas pārsniedz 106 715 *euro*.

Ar nekustamā īpašuma nodokļa papildlikmi 1,5 procentu apmērā apliek neapstrādātu lauksaimniecībā izmantojamo zemi, izņemot zemi, kuras platība nepārsniedz vienu hektāru vai kurai normatīvajos aktos ir noteikti lauksaimnieciskās darbības ierobežojumi. Minēto papildlikmi piemēro arī tad, ja pašvaldība neapstrādātai lauksaimniecībā izmantojamai zemei ir noteikusi nekustamā īpašuma nodokļa likmi savos saistošajos noteikumos saskaņā ar šā panta pirmo daļu.

2. punktā noteiktās likmes piemēro arī dzīvojamo māju palīgēkām un garāžu īpašnieku kooperatīvo sabiedrību, garāžu īpašnieku biedrību un fizisko personu garāžām (izņemot smagās tehnikas un lauksaimniecības tehnikas garāžas), ja tās netiek izmantotas saimnieciskās darbības veikšanai.

Nekustamā īpašuma nodokļa taksācijas periods ir kalendārais gads (turpmāk – taksācijas gads).

Nekustamā īpašuma nodokli aprēķina no nekustamā īpašuma nodokļa objekta kadastrālās vērtības pēc stāvokļa taksācijas gada 1. janvārī. Ja nekustamā īpašuma nodokļa

objekts Nekustamā īpašuma valsts kadastra informācijas sistēmā reģistrēts taksācijas gada laikā, nodokli aprēķina no kadastrālās vērtības objekta reģistrācijas brīdī.

Minimālais nekustamā īpašuma nodokļa maksājums katram nodokļa maksātājam katrā pašvaldībā ir 7 *euro*, arī gadījumos, kad nodokļa maksātāja nekustamā īpašuma nodokļa objektiem ir piemēroti nodokļa atvieglojumi un pēc to piemērošanas par taksācijas gadu aprēķinātais kopējais nodoklis attiecīgajā pašvaldībā ir mazāks par 7 *euro*. Ja aprēķinātā nodokļa summa trūcīgām un maznodrošinātām personām pēc atvieglojumu piešķiršanas 90 procentu apmērā ir mazāka par 7 *euro*, tad pašvaldībai ir tiesības maksāšanas paziņojumu nodokļa maksātājam nenosūtīt. Šādā gadījumā aprēķinātā nodokļa summa tiek uzkrāta līdz tam brīdim, kad izmaiņu rezultātā vai nodokļa aprēķina par nākamo taksācijas gadu rezultātā kopējā aprēķinātā nodokļa summa pārsniedz 7 *euro*, un pašvaldība nosūta kopēju maksāšanas paziņojumu par visiem taksācijas gadiem, par kuriem aprēķinātais nodoklis uzkrāts. Maksāšanas termiņi tiek noteikti tajā taksācijas gadā, kurā izsūtīts maksāšanas paziņojums saskaņā ar šā likuma 6.panta trešo daļu.

Runājot par nekustamā īpašuma nodokli, ir jāmin tā taksācijas periods, t. i., kalendārais gads (Kodoliņa, 1998: 55)

Nekustamā nodokli aprēķina gadam. Ir iespējams apmaksāt pašvaldības noteikto nekustamā īpašuma nodokli uzreiz, vai nodokļa gala summa tiek sadalīta pa ceturkšņiem: līdz noteiktam datumam ir jāapmaksā noteikta summa no nekustamā īpašuma nodokļa gala summas. Nekustamā īpašuma nodoklis tiek iemaksāts tās republikas pilsētas vai novada pašvaldības budžetā, kuras administratīvajā teritorijā atrodas nekustamais īpašums vai tā daļa.

Apmaksājot nekustamā īpašuma nodokli, nodokļu maksātājam var būt nodokļu atvieglojumi, kuri tika noteikti likumā. Pirmkārt, nodokļu atvieglojumi ir politiski represētajām personām par zemi un individuālo dzīvojamo māju apbūvē ietilpstošajām ēkām, kas ir šo personu īpašumā vai valdījumā vismaz piecus gadus, nekustamā īpašuma nodokļa summa ir samazināma par 50 procentiem, ja nekustamais īpašums netiek izmantots saimnieciskajā darbībā. Ja nekustamais īpašums daļēji tiek izmantots saimnieciskajā darbībā, tad šai nekustamā īpašuma daļai nodokļa samazinājums netiek piemērots. Tā kā nekustamā īpašuma nodokļu iemaksa tiek veikta pašvaldību budžetā, pašvaldības pašas var izdot saistošus noteikumus, kuros paredzēti atvieglojumi atsevišķām nekustamā īpašuma nodokļa maksātāju kategorijām. Šādi saistoši noteikumi stājas spēkā likumā “Par pašvaldībām” noteiktajā kārtībā.

Atvieglojumus atsevišķām nekustamā īpašuma nodokļa maksātāju kategorijām pašvaldības var noteikt 90, 70, 50 vai 25 procentu apmērā no nekustamā īpašuma nodokļa summas. To nodokļa maksātāju kategorijām, kuri ir saimnieciskās darbības veicēji, pašvaldības var piešķirt nodokļa atvieglojumus kā *de minimis* atbalstu, ievērojot Komisijas 2006. gada 15. decembra regulas (EK) Nr.1998/2006 par Līguma 87. un 88. panta piemērošanu *de minimis* atbalstam (turpmāk – regula Nr.1998/2006) nosacījumus. Ja regulas Nr.1998/2006 2. panta 2. punktā noteiktais *de minimis* atbalsta apmērs tiek pārsniegts, pašvaldībai pirms nodokļa atvieglojuma piešķiršanas ir jāsaņem Eiropas Komisijas lēmums par individuālā atbalsta projekta atbilstību līgumam (Likums “Par nekustamā īpašuma nodokli”)

Tie nodokļa atvieglojumi, kurus saskaņā ar šā likuma noteikumiem nekustamā īpašuma nodokļa maksātājiem piešķirusi pašvaldība, netiek ņemti vērā, nosakot nekustamā

īpašuma nodokļa prognozi, kuru izmanto, aprēķinot pašvaldību iemaksas pašvaldību finanšu izlīdzināšanas fondā un izmaksas no tā.

Nekustamā īpašuma nodokļu problemātika

Mūsdienās Latvijas ekonomiskā un politiskā situācija ir ļoti saspringta. Valdība meklē jaunas iespējas, kā uzlabot līdzšinējo valsts stāvokli, jo īpaši tās finansiālo jomu. Valsts budžeta finanšu nepietiekamības rezultātā, meklējot palīdzību ārvalstu fondos, valdība nonāk pie sabiedrībai nepatīkamiem jautājumiem par jauno nodokļu ieviešanu un esošo palielināšanu. Viens no apspriestākajiem jautājumiem ir nekustamā īpašuma nodoklis.

Līdz šim Latvijas Republikas likumdošana tika paredzēti noteikumi, ka ar nodokli netiek apliktas dzīvojamās platības. To nosaka likums "Par nekustamā īpašuma nodokli", kurā noteikts, ka ar nodokli netiek aplikta "individuālo dzīvojamo māju apbūvē ietilpstošās ēkas, ja tās netiek izmantotas saimnieciskās darbības veikšanai, daudzdzīvokļu dzīvojamo māju daļas, ko izmanto dzīvošanai, un mākslinieku darbnīcas, kas netiek izmantotas saimnieciskās darbības veikšanai, kā arī šo māju apbūvē ietilpstošās palīgēkas" Par nekustamā īpašuma nodokli. stājies spēkā 01.01.1998.). Latvijas iedzīvotājiem piederošie dzīvokļi līdz šim netika aplikti ar nodokļiem.

Jaunā nodokļa ieviešana izraisīja asas debates. Tam bija savi atbalstītāji un pretinieki, bet vienaldzīgo nebija. Diskusijas raisīja nevis ideja par jauna nodokļa ieviešanu, bet nodokļa likmes izveidošana, jo valdībai nebija konkrētu risinājumu un piedāvājumu. Nekustamā īpašuma nodokļa likmes svārstījās no 0,2 procentiem līdz 0,4 procentiem ("Nekustamā īpašuma nodoklis, visdrīzāk, būs 0.2% apmērā no kadastrālās vērtības").

Kā viens no piedāvājumiem bija līdzšinējo 1,0 procenta likmi palielināt līdz 1,5 procentiem. Taču, nosakot nekustamā īpašuma nodokļa likmi, nevarēja vienoties, no kā tiks atskaitīti procenti. Par pamatu tika ņemta dzīvojamās platības kadastrālā vērtība, taču bija arī viedokļi, ka likmi ir jārēķina no dzīvojamās telpas platības.

Jautājuma risināšanas rezultāta nonāca līdz trīs variantiem. Pirmais variants paredzēja nekustamā īpašuma nodokli piemērot visām dzīvokļu un individuālo dzīvojamo māju platībām 0,2 procentu apmērā, nenosakot minimālo neapliekamo platību. Otrais variants paredzēja piemērot dzīvokļiem un individuālām dzīvojamām mājām 1,5 procentu likmi, nosakot minimālo neapliekamo platību, bet trešais variants – piemērot 1,5 procentu likmi, nosakot minimālo neapliekamo platību par katru mājoklī reāli dzīvojošo personu.

Rezultātā valdība nonāca pie vienota viedokļa un izvirzīja prognozes un plānus nodokļu ieviešanā. Valdība ārkārtas sēdē akceptēja "mājokļa nodokļa" ieviešanu 0,1% apmērā no īpašuma kadastrālās vērtības, kā arī zemes nodokļa palielināšanu un inženiertehnisko būvju aplikšanu ar nodokļiem. (Likums "Par nekustamā īpašuma nodokli")

No 2010. gada 1. janvāra pašreizējiem nodokļa objektiem – zemei un saimnieciskā darbībā izmantojamām ēkām, kā arī inženiertehniskajām būvēm (līdz šim netika apliktas ar nodokli) tika paredzēts noteikt likmi 1,5% no to kadastrālās vērtības, saglabājot 25% nodokļa pieauguma ierobežojumu pašreiz esošajiem nodokļa objektiem līdz 2010. gada beigām. Neapstrādātai lauksaimniecības zemei tika paredzēts noteikt paaugstinātu nodokļa likmi – 3% no kadastrālās vērtības. Tā ir lauksaimniecībā izmantojamā zeme, kurā nenotiek lauksaimniecības produktu ražošana vai audzēšana, ieskaitot ražas novākšanu,

dzīvnieku ganīšanu un turēšanu lauksaimniecības nolūkiem, vai nenotiek zemes uzturēšana lauksaimniecības un videi draudzīgā stāvoklī.

Vai šāda valdības rīcība ir pareiza, ir grūti spriest, ņemot vērā, ka nekustamā īpašuma vērtība ir pieaugusi un pie iepriekšējās nodokļu likmes nodokļu iemaksāšanas summas būtu nepietiekamas valsts un pašvaldību finanšu situācijas uzlabošanai. Ar jaunā nodokļa ieviešanu valdība var tikai nedaudz uzlabot saspringto situāciju. Lai īstenotu stabilāku un racionālāku nodokļu sistēmu, pirmkārt, būtu jāplāno nodokļu iekasēšana ilgākam laika posmam.

Sabiedrība asi reaģēja uz situācijā, kas radās, ieviešot nekustamā īpašuma nodokli vienīgajam mājoklim.

Iniciatīvas “Par nekustamā īpašuma nodokļa atcelšanu vienīgajam īpašumam” autore Liāna Hiršsone un pensionārs Valdis Vītolsone Satversmes tiesā (ST) iesniedza konstitucionālās sūdzības par nekustamā īpašuma nodokļa (NĪN) prettiesisko būtību.

L. Hiršsone un V. Vītolsone ST apstrīdēja likuma “Par nekustamā īpašuma nodokli” piekto pantu, kas regulē atvieglojumus NĪN maksātājiem, tiktāl, ciktāl tas neparedz NĪN atvieglojumus personām, kurām nav pietiekamu ienākumu, lai samaksātu nekustamā īpašuma nodokli par savu vienīgo mājokli.

Tika apstrīdēta šī panta atbilstība Satversmes 105. panta pirmajam teikumam kopsakarā ar 91. panta otro teikumu un pirmo pantu, kā arī atbilstība Latvijas Republikas Satversmes 105. panta trešajam teikumam.

Satversmes 105. pants noteic, ka ikvienam ir tiesības uz īpašumu. Īpašumu nedrīkst izmantot pretēji sabiedrības interesēm. Īpašuma tiesības var ierobežot vienīgi saskaņā ar likumu. Īpašuma piespiedu atsavināšana sabiedrības vajadzībām pieļaujama tikai izņēmuma gadījumos uz atsevišķa likuma pamata pret taisnīgu atlīdzību.

Savukārt Satversmes 91. pants nosaka, ka “visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā. Cilvēka tiesības tiek īstenotas bez jebkādas diskriminācijas”.

Kā norāda sūdzību iesniedzēji, viņu iebildumi par to, ka normatīvajos aktos iztrūkst tiesiskā regulējuma, kuram demokrātiskā sabiedrībā būtu jāparedz atvieglojumi atbrīvošanai no NĪN pilnībā vai daļēji tām personām, kurām NĪN slogs vienīgajam nekustamajam īpašumam ir nepanesami augsts.

Vēstīts, ka L. Hiršsone un iniciatīvas atbalstītāji nosūtījuši vēstuli Valsts prezidentam Raimondam Vējonim, lūdzot viņu aicināt Saeimu atkārtoti lemt par šī nodokļa atcelšanu.

“Latvijas iedzīvotājiem aizvien grūtāk ir nomaksāt nekustamā īpašuma nodokli, jo tā procentu likmes ir nesamērīgi augstas, tādēļ 2016. gada martā platformā “Manabalss.lv” tika uzsākta parakstu vākšana, lai atceltu šo nodokli vienīgajam īpašumam, kas kalpo par īpašnieka dzīvesvietu,” atklātajā vēstulē prezidentam rakstījusi iniciatīvas autore L. Hiršsone:

Saeima lēma par 10 496 Latvijas pilsoņu iesniegto kolektīvo iesniegumu “Par nekustamā īpašuma nodokļa atcelšanu vienīgajam īpašumam” un nodeva to izskatīšanai Ministru kabinetam (MK). 2017. gada aprīlī MK neatbalstīja priekšlikumu atcelt nekustamā īpašumu nodokli vienīgajam īpašumam.

Secinājumi

Apkopojot rakstā izklāstīto, secināms, ka

1. nekustamā īpašuma nodoklis ir viens no vecākajiem nodokļiem cilvēces pastāvēšanas laikā. Laika gaitā Latvijas teritorijā nekustamā īpašuma nodoklis atkarībā no tolaik pastāvošās varas tika iekasēts dažādos veidos;

2. Latvijas Republikas likumdošanā stingri tika noteikts nodokļa objekts (zeme, ēkas), maksātājs, likme un taksācijas periods, kā arī nekustamie īpašumi, kas netiek aplikti ar nodokli, un atvieglojumi, kuri tiek piemēroti, pastāvot noteiktiem nosacījumiem;

3. Nekustamā īpašuma nodokļa jautājums ir viens no apspriestākajiem jautājumiem Latvijā. Sarežģītas ekonomiskas situācijas rezultātā valdība ķeras pie sabiedrībai sāpīga jautājuma – jauno nodokļu ieviešanas un esošo palielināšanas. Kā vienu no variantiem izvirzīja nekustamā īpašuma nodokļa ieviešana dzīvojamām platībām, kas agrāk ar likumu netika apliktas ar nodokli. Pretrunīgo debašu rezultāta tika izvirzīti vairāki varianti nodokļu likmes noteikšanai un aplikšanai. Tika izvirzīts viedoklis, ka nekustamā īpašuma nodoklis dzīvojamām platībām tika noteikts 0.1 procenta apmērā no īpašuma kadastrālās vērtības, kā arī zemes nodokļa palielināšana un inženiertehnisko būvju aplikšana ar nodokļiem līdz 1,5 procentiem no nekustamā īpašuma kadastrālās vērtības.

Avoti un literatūra

1. **Hiršsone, L.** Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/satversmes-tiesa-apstrid-ipasuma-nodokli-vienigajam-majoklim.a261301/>
2. **Kodoliņa I.** (1998). Nodokļi : *Mācību līdzeklis kursa apguvei studiju programmā Uzņēmējdarbības vadība*. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 55. lpp.
3. Likums "Par nekustamā īpašuma nodokli". Pieejams: <http://www.likumi.lv>
4. LR Satversme. Pieejams: <http://www.likumi.lv>
5. **Urtāns A., Ketners K., Ankalniņš M.** (2008). Nodokļi, nodevas un muita Latvijā. Rīga: RTU Izdevniecība.
6. Nekustamā īpašuma nodoklis, visdrīzāk, būs 0.2% apmērā no kadastrālās vērtības. Pieejams: <http://www.financenet.lv/zinas/latvija/article.php?id=245910>.

PEDAGOĐIJA
PEDAGOGY

Inese Briška
Liepājas Universitāte
Latvija, Liepāja

SADARBĪBAS RĪKI INTERNETA VIDĒ UN TO NOZĪME TOPOŠO MATEMĀTIKAS SKOLOTĀJU METODISKĀS KOMPETENCES ATTĪSTĪBĀ

COLLABORATION TOOLS IN THE INTERNET ENVIRONMENT AND THEIR MEANING TO
FUTURE MATHEMATIC TEACHER'S FOR METHODOLOGICAL COMPETENCE DEVELOPMENT

Summary

The report of the UNESCO international Commission "Education for the Twenty-First Century" stresses that the education of the present-day should comprise four fundamental types of learning: learning to know – to acquire means of understanding; learning to do – in order to be able to collaborate creatively and work effectively to achieve the goal; learning to live together – in order to participate and collaborate with others in all fields of human activity, and learning to exist – in order to form awareness of oneself, own value and of the place and the role in the world. In order to fulfil this objective each budding maths teacher needs professional competences.

The most important professional competence for a subject teacher is competence in teaching methods. Method – in translation from ancient Greek means "a way of investigating", which means a form, technique for reaching some aim or a set of techniques. Effective teaching techniques, technology, methods are vital instruments for a competent, qualified leader. Competence in teaching methods manifests itself as a skill of planning, organisation, coordination and control. For a future mathematics teacher competence in teaching methods is an integral part of the professional competence, but its acquisition is one of the most significant goals in educating a future specialist.

Key words: mathematics teacher, mathematics teaching methodology, IT tools and technologies, teacher's methodical competence.

Atslēgas vārdi: matemātikas skolotājs, matemātikas mācīšanas metodika, IT rīki un tehnoloģijas, skolotāja metodiskā kompetence.

UNESCO starptautiskās komisijas "Izglītība divdesmit pirmajam gadsimtam" ziņojumā uzsvērts, ka mūsdienu izglītībai jāietver četri fundamentāli mācīšanās veidi: mācīšanās zināt – iegūt sapratnes līdzekļus; mācīšanās darīt, lai spētu radoši sadarboties un efektīvi virzīties uz mērķi; mācīšanās dzīvot kopā, lai piedalītos un sadarbotos ar citiem visās cilvēkdarbības jomās, un mācīšanās būt, lai apzinātos sevi, savu vērtību, savu vietu un lomu pasaulē (Izglītība divdesmit pirmajam gadsimtam, 1998). Lai īstenotu šos uzdevumus, ikvienam topošajam matemātikas skolotājam nepieciešamas profesionālās kompetences.

Jēdzienam "kompetence" ir vairāki skaidrojumi vai pieejas:

- 70.–80. g. – kompetences kā konkrēta priekšmeta mācīšanai nepieciešamās prasmes (Homiča, 2009: 5);
- 80.–90. g. – kompetences kā kvalifikācijas (konkrētas profesionālās darbības veikšanai) (Stabiņš, 1998: 10);
- Mūsdienās – kompetence ir indivīda spēja kompleksi lietot zināšanas, prasmes

un paust attieksmes, risinot problēmas mainīgās reālās dzīves situācijās¹.

Priekšmeta skolotājam svarīgākā no profesionālajām kompetencēm ir metodiskā kompetence. Metode tulkojumā no sengrieķu valodas “pētāmais ceļš” nozīmē veids, paņēmiens kāda mērķa sasniegšanā vai paņēmienu kopums (Svešvārdu vārdnīca, 1999). Metodiskā kompetence izpaužas kā prasme plānot, organizēt, koordinēt un kontrolēt. Topošam matemātikas skolotājam metodiskā kompetence ir profesionālās kompetences neatņemama sastāvdaļa, bet tās veidošana ir viens no galvenajiem mērķiem topošā speciālista sagatavošanā.

Balstoties uz jauno izglītības satura modeli – kompetenču pieeju mācību procesā, lai skolēna mācīšanās rezultāts būtu kompetence, aktualizējas skolotāja prasmes vadīt atbilstošu mācīšanos, analizēt un reflektēt, sadarboties (Kompetenci attīstoša mācīšanās, 2018). Tiek aktualizētas arī šādas skolotājam nepieciešamās prasmes:

- Izvēlēties un prasmīgi lietot mācību paņēmienus, metodes, kas panāk skolēnu iedziļināšanos un iesaistīšanos, izmantot produktīvus uzdevumus, veidot sasaisti ar reālo dzīvi;

- Mācīt jēgpilni izmantot informācijas un komunikācijas tehnoloģiju (IKT) rīkus.

Līdz ar to mainās arī skolotāja loma – no skolotāja, kurš nodod zināšanas skolēnam, uz skolotāju, kurš vada skolēna mācīšanos (Biemans, Nieuwenhuis, Poell” Mulder, Wesselink, 2004). Ir nepieciešama akcentu maiņa:

- no gatavu zināšanu nodošanas un atprasīšanas uz jautāšanu, sarunu, situāciju analīzi, produktīviem uzdevumiem, radot jaunas zināšanas;

- no frontāla procesa uz iesaistīšanos un sadarbību;

- no faktoloģisku zināšanu iegaumēšanas uz zināšanu lietošanu daudzveidīgās situācijās un kontekstos, lai skolēni iegūtu šādas vingrināšanās un pārnesuma veidošanas pieredzi;

- no tikai summatīvās vērtēšanas uz jēgpilnu atgriezenisko saiti par mācīšanās procesu, refleksiju, mācīšanās apzināšanos².

Kā liecina pētījumi (Lāce, 2010), skolotāji nepilnīgi izmanto skolā esošo uzskates līdzekļu un tehnoloģiju piedāvātās iespējas padarīt skaidrojumu uzskatāmu. Tāpat nepietiekami tiek izmantotas arī iespējas ieviest jaunus jēdzienus un sakarības, skolēniem praktiski darbojoties. Līdz ar to netiek izmantotas iespējas iesaistīt mācību procesā pēc iespējas daudzus uztveres kanālus.

Lai skolēni apgūtu daudzveidīgu mācību pieredzi, arī apgūtu zināšanas un prasmes praktiskā darbībā, skolotājiem būtu jāizmanto stundās dažādas mācību metodes. Analizējot pētījumus (Lāce, 2010) un aptaujājot studentus, raksta autore konstatē, ka stundās pārsvarā jaunā mācību satura apguvei tiek izmantots skolotāja stāstījums jeb lekcija, informāciju par to, kā skolēni sapratuši mācību saturu, skolotāji iegūst mācību dialogā, bet pārējā laikā notiek uzdevumu risināšana, kuru frontāli pārrauga skolotājs. Skolotājiem nepietiek praktiskās pieredzes interaktīvu mācību metožu lietošanā. Tas ir izskaidrojams ar to, ka vairums šobrīd Latvijas skolās strādājošo matemātikas skolotāju ir ieguvuši savu izglītību laikā, kad tehnoloģiju iespējas bija nesalīdzināmi zemākas, nekā šobrīd.

¹ OECD Education2030 <https://www.skola2030.lv/single-post/2017/07/05/CE%C4%BB%C4%80-UZ-UNIK%C4%80LU-SATURU-SKOL%C4%92NAM> [pēdējo reizi sk. 10. 05.2018.].

² Kompetenci attīstoša mācīšanās <https://www.skola2030.lv/apsprisa> [pēdējo reizi sk. 10. 02.2018.].

Pamatojoties uz jauno izglītības mācību saturu, uz kompetenci jābūt vērstai arī topošā skolotāja metodiskai pieejai. Nepieciešams attīstīt topošā skolotāja digitālās prasmes jēgpilnai IKT rīku un resursu lietošanā:

- zināšanu konstruēšanai;
- procesu modelēšanai;
- problēmu risināšanai;
- jaunu produktu radīšanai;
- sadarbībai;
- personalizēta mācību procesa organizācijai.

Šodienas izglītības mērķi liek izvēlēties aktīvu izziņas procesu veicinošas metodes, kas attīsta gan prasmes mācīties, gan radoši izmantot zināšanas, gan arī prasmes sevi novērtēt un kontrolēt, sadarboties ar citiem, iecietīgi izturēties pret atšķirīgu viedokli, kritiski domāt un pieņemt atbildīgus lēmumus. Šos uzdevumus palīdz īstenot interaktīvās metodes.

Interaktīvo metožu būtība ir sadarbība un mijiedarbība divos līmeņos:

- Skolotājs – skolēns;
- Skolēns – skolēns.

Galvenās iezīmes, kas atšķir interaktīvās metodes no tradicionālajām metodēm:

- mācību procesā nodrošina skolotāja un skolēna sadarbību zināšanu un prasmju apguvei;
- mācīšanās darot;
- skolēniem ir iespēja izmantot savu pieredzi, zināšanas;
- tiek veicināts radošums un patstāvīgā darbība;
- tiek iegūta atgriezeniskā saite.

“K. Džonss (Jones, 1988) interaktīvu mācību procesu raksturo kā plašu spektru darbību, kura dalībnieki sadarbojas ar mērķi iegūt zināšanas un prasmes. Šī raksturojuma autors par galveno jēdzienu skaidrojumā pasvītro “darbību”.” (Rubana, 2000: 262)

Kā vienu veidu no interaktīvām mācību metodēm autore saskata dažādu sadarbības rīku interneta vidē izmantošanu mācību procesā. Pastāv plašs sadarbības rīku iedalījums:

- sadarbības dokumenti;
- sadarbības vides;
- piezīmju servisi un sadarbības sienas;
- failu apmaiņa;
- blogi, Wiki un sociālie tīkli;
- virtuālās sanāksmes un čata istabas;
- virtuālās tāfeles zīmēšanai;
- multimedijālie plakāti un lapas.

Raksta autore darbā ar topošajiem matemātikas skolotājiem izmanto dažādas sadarbības vides un dokumentus, sadarbības sienas, kā arī māca veidot interaktīvus matemātikas uzdevumus, piemēram:

- Nearpod.com;
- Classflow.lv;
- Linoit.com;
- Padlet.com;

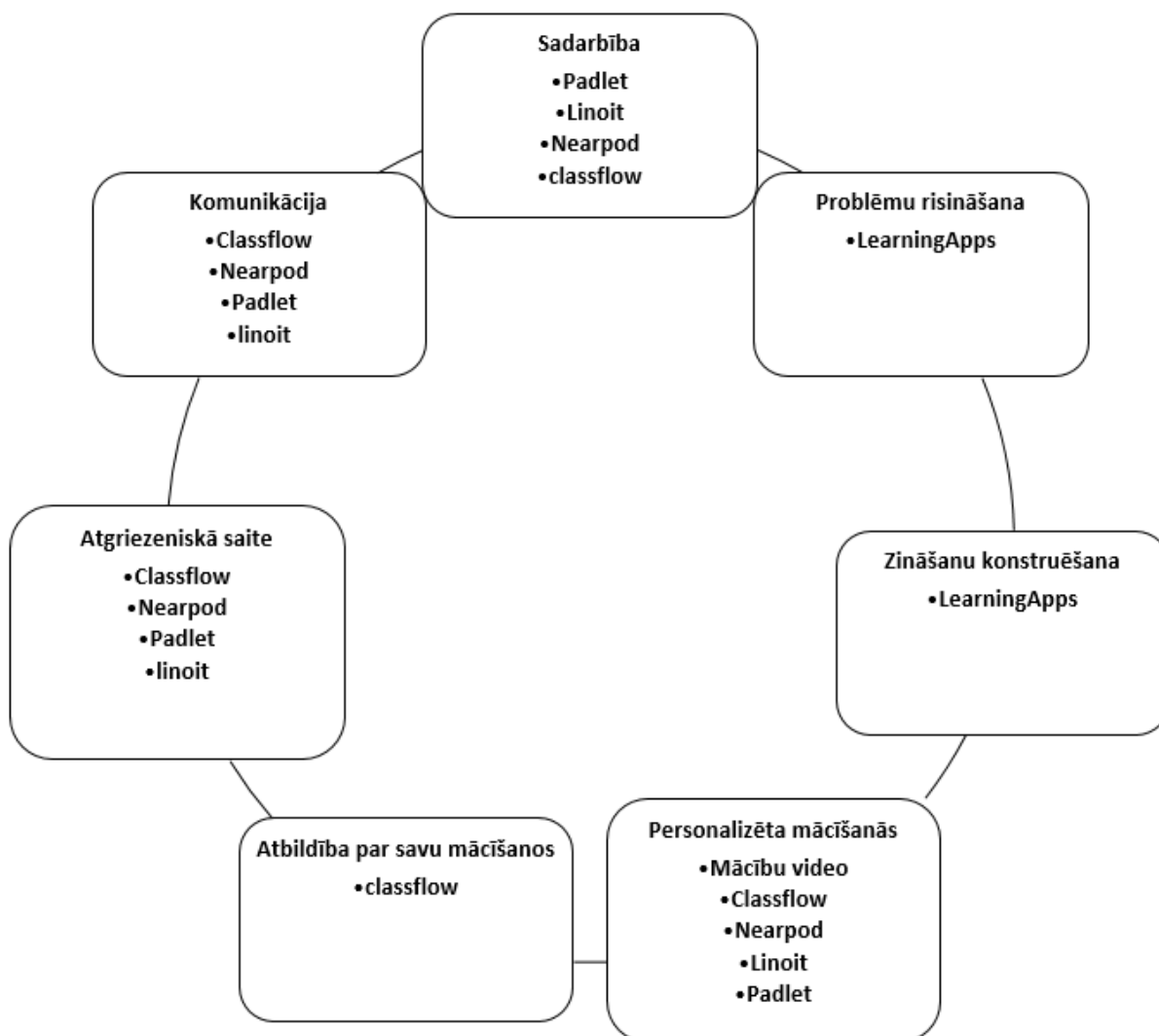
- Learningapps.org u. c.

Topošajiem matemātikas skolotājiem, izmantojot iepriekš nosauktos rīkus, autore māca veidot interaktīvas stundas, kurā iekļautas gan dažādas sadarbības formas ar skolēniem, gan izmantot dažādas metodes atgriezeniskās saites iegūšanai. Kā kontroles rīks stundās tiek veidots arī interaktīvs tests. Izmantojot Learningapps.org aplikāciju, topošie skolotāji tiek mācīti veidot dažādus interaktīvus matemātikas uzdevumus. Viss iepriekš nosauktais veicina mūsdienīga matemātikas skolotāja metodisko izaugsmi.

Tiek uzskatīts³, ka skolēns jēgpilni lieto IKT rīkus, ja viņš māc tos izmantot:

- komunikācijai;
- problēmu risināšanai;
- zināšanu konstruēšanai;
- sadarbībai;
- personalizētai mācīšanās;
- atgriezeniskās saites iegūšanai;
- atbildībai par savu mācīšanos.

Autores izmantotos sadarbības rīkus var pakārtot šīm prasībām (sk. 1. attēlu)

1. attēls. Sadarbības rīku pielietojums.

³ Kompetenci attīstoša mācīšanās <https://www.skola2030.lv/apsprisa> [pēdējo reizi sk. 10. 02.2018.l.]

Pēc autores domām, efektīvi darba paņēmieni, tehnoloģija, metodes ir galvenie instrumenti kompetentam, kvalificētam skolotājam. Kā zināms, matemātikas skolotāja profesionālās kompetences pamats ir nepieciešamo matemātikas zināšanu, prasmju un iemaņu sintēze, skolas kursa matemātikas uzdevumu apguves un mērķtiecības saprašana, matemātikas metodikas un tās teorētiskā materiāla pārvaldīšana.⁴

Lai sasniegtu augstāk minētās kompetences, īpaši svarīgi ir attīstīt vispārējo uzdevumu jeb problēmu risinātprasmi, izkopt vērtību sistēmu un sadarbības prasmes.

Ņemot vērā pētījumus (Vaivode, 1996: 5), (Кожабаяев, 2009: 19), orientējot studiju procesu uz matemātikas skolotāja metodiskās kompetences apguvi, principiāli mainās mācībspēka pozīcija. Viņš kopā ar mācību grāmatu pārstāj būt “objektīvu zināšanu”, kuras cenšas nodot studentam, nesējs. Par docētāja galveno uzdevumu kļūst motivēt studentus izrādīt iniciatīvu un patstāvību, viņam jāorganizē apmācāmo patstāvīgā darbība, lai katrs spētu realizēt savas spējas un intereses. Faktiski mācībspēks rada apstākļus jeb labvēlīgu vidi studentu personības attīstībai. Pedagoģis Z. Lancmanis uzsver vajadzību nozīmi mācību vielas apgūvē: “No vielas, kam vienāda izglītojoša nozīme, priekšroka dodama tādai, kam var būt loma arī skolēnu vēlākā praktiskā darbā.” (Ģirupnieks, Delle, Greste, Lancmanis, Mežsēts, Karlivāns, 1931: 337–355)

Viss iepriekš izklāstītais ļauj secināt, ka topošā matemātikas skolotāja profesionālās kompetences un iegūtās zināšanas kļūst pilnīgākas, ja studenti aktīvāk iesaistās to apgūvē, paši jēgpilni pielieto IT rīkus studiju laikā, veidodami gan interaktīvas stundas (piemēram, nearpod.com, classflow.com vidē), interaktīvus matemātikas uzdevumus (learningapps.org), izmantojot mācību darbā virtuālās sienas (linoit.com, padlet.com). Tādā veidā skaidrāk saskata augstskolas mācību kursa saistību ar apkārt notiekošajiem dabas procesiem, ar turpmāko darba lauku.

Secinājumi

Sadarbības rīku nozīme:

- Mācīties efektīvāk, ko nodrošina iespēja saņemt atgriezenisko saiti uzreiz mācību procesā;
- Veidot daudzpusīgu skatu uz apskatāmo problēmu, ko nodrošina digitālie resursi;
- Radīt kvalitatīvus darbus;
- Konstruēt zināšanas vidē, kurā iespējams aktīvi iesaistīties procesā;
- Mācīties jebkurā vietā un laikā.

Avoti un literatūra:

1. **Biemans, H., Nieuwenhuis, L., Poell, R., Mulder, M., Wesselink, R.** (2004.) *Competenc – based VET in the Netherlands: background and pitfalls.*
2. **Ģirupnieks, I., Delle, I., Greste, I., Lancmanis, Z., Mežsēts, I., Karlivāns, A.**(1931). *Dabas mācības metodika.* Rīga.
3. **Homiča A.** (2009). *Konstruktīvisma pieeja profesionālās fiziskās sagatavotības kompetences pilnveidē Latvijas Policijas Akadēmijas studentiem.* Rīga.
4. *Izglītība divdesmit pirmajam gadsimtam.* (1998) Nākotnes izglītības meti UNESCO starptautiskās komisijas ziņojumā. Rīga, Vārti.

⁴ Skolotāja profesijas standarts (2004) <http://visc.gov.lv/profizglitiba/dokumenti/standarti/ps0238.pdf> [pēdējo reizi sk. 20.06.2018.].

5. **Kangro, I.** (2010). *Studentu matemātiskās domāšanas attīstība profesionālās kompetences veidošanas procesā*. Promocijas darba kopsavilkums. Rīga, RA izdevniecība.
6. *Kompetenci attīstoša mācīšanās* Pieejams: <https://www.skola2030.lv/apspriešana> [pēdējo reizi sk. 10.02.2018].
7. **Lāce, G.** (2010). *Latvijas pamatskolas matemātikas skolotāju kompetence matemātikas didaktikā* Disertācijas kopsavilkums. Izd.: Rīga LU.
8. *OECD Education2030* Pieejams: <https://www.skola2030.lv/single-post/2017/07/05/CE%C4%BB%C4%80-UZ-UNIK%C4%80LU-SATURU-SKOL%C4%92NAM> [pēdējo reizi sk. 10. 05.2018.].
9. **Rubana, I. M.** (2000). *Mācīties darot*. Interaktīvas mācības: otrais papildinātais izdevums. Rīga: RaKa.
10. *Skolotāja profesijas standarts* (2004) Pieejams: <http://visc.gov.lv/profizglitiba/dokumenti/standarti/ps0238.pdf> [pēdējo reizi sk. 20. 06.2018.].
11. **Stabiņš, J.** (1998). *Izglītības iestādes vadītāja un skolotāja misija*. Rīga: Vārti, 10. lpp.
6. *Svešvārdu vārdnīca* (1999). Rīga: Jumava.
7. **Vaivode, A. L.** (1996). *Matemātikas mācīšanas organizēšana pedagoģiska novirziena augstskolā*. Promocijas darba kopsavilkums. Liepāja: LPA, 5. lpp.
8. **Кожабаяв, К. Г.** (2009). Профессиональная компетентность учителя как ориентир проектирования его методической подготовки. Ибраев Ш.И. Материалы международной научно-практической конференции *Формирование профессиональной компетентности будущих специалистов в условиях кредитной технологии обучения: опыт, проблемы и перспективы*, Кокшетау, 456 с.

Viola Ēvele

Biznesa augstskola *Turība*

Latvija, Rīga

STUDIJU PROCESA NORISE BIZNESA AUGSTSKOLĀ TURĪBA

ORGANIZATION OF THE STUDY PROCESS AT TURĪBA UNIVERSITY

Summary

Turība University (TU) is one of the leading private higher educational institutions in the Baltics with established traditions and clear vision. It takes a solid position not only in Latvia but also in the international higher education market. It offers highly- competitive education where theory combines with practice and prepares specialists who are capable to adapt to the changing economic conditions, ensuring the acquisition of theoretical and practical knowledge, skills, and competences.

The aim of the study is to investigate the organization of the study process at Turība University.

Key words: study process, motivation, employment, competition, labour market.

Atslēgas vārdi: studiju process, motivācija, nodarbinātība, konkurence, darba tirgus.

Anotācija

Biznesa augstskola Turība (BAT) ir viena no lielākajām privātajām augstskolām Baltijā ar stabilām tradīcijām un skaidru nākotnes vīziju. Tā ieņem stabilu pozīciju ne tikai Latvijas, bet arī starptautiskajā augstākās izglītības tirgū. Augstskola piedāvā konkurētspējīgu izglītību, kur teorija apvienota ar praksi. Tā sagatavo speciālistus, kas spējīgi piemēroties mainīgajiem ekonomiskajiem apstākļiem, nodrošinot teorētisko un praktisko zināšanu, prasmju un kompetenču apguvi.

Darba mērķis ir izpētīt studiju procesa norisi Biznesa augstskolā Turība.

Ievads

Pēdējo 10 gadu laikā studentu skaits Latvijā ir būtiski samazinājies, bet ievērojami palielinājies ārzemju studentu skaits. Privātās augstskolas turpina veiksmīgi attīstīties un konkurēt ar valsts augstskolām.

Biznesa augstskola Turība (turpmāk – BAT) ir viena no lielākajām privātajām augstskolām Baltijā ar stabilām tradīcijām un skaidru nākotnes vīziju. Tā piedāvā studijas četrās jomās: starptautiskais tūrisms, uzņēmējdarbības vadība, jurisprudences un komunikācijas. Veiksmīgi darbojas arī augstskolas filiāles Liepājā, Cēsīs, Talsos un Jēkabpilī.

25 gadi kopš Turības dibināšanas ir pierādījuši, ka privātajai izglītībai Latvijā ir milzīga loma.

BAT mērķis ir dot iespēju iemācīties darboties biznesa vidē un kļūt par darba devējiem, nevis ņēmējiem.

Augstskolas misija un filozofija ir virzīt biznesa domu pasaulē, pelnot pašiem un mācot pelnīt citiem. Augstskola ir orientēta uz darba tirgu. Tā piedāvā konkurētspējīgu izglītību, kur teorija apvienota ar praksi. 60% no mācību laika sastāda praktiskā darbība, bet teorija – 40%.

Sadarbība pēc augstskolas absolvēšanas nebeidzas. Absolventi turpina iesaistīties augstskolas dzīvē. Viņi kļūst par sadarbības partneriem vai kolēģiem, darbojas fakultāšu domēs, sniedz ieteikumus studiju satura pilnveidošanā un piesaista praktikantus saviem

uzņēmumiem.

Konkurētspējīgākie ārvalstu jaunieši pēc augstskolas absolvēšanas tiek aicināti palikt uz dzīvi Latvijā, jo viņi ir apguvuši latviešu valodu, iepazinuši kultūru un tradīcijas.

Darba mērķis ir izpētīt studiju procesa norisi Biznesa augstskolā Turība.

Metodoloģija

Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, pētījuma gaitā tika veikta:

- izglītības dokumentu un zinātniskās literatūras izpēte;
- BAT studējošo aptauja;
- iegūto datu apstrāde un novērtēšana.

Rezultātu analīze un diskusija

CSP, IZM un augstskolu iesniegtie ikgadējie statistikas pārskati liecina, ka 2017./2018. akadēmiskajā gadā studējošo skaits Latvijas augstskolās salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu nav būtiski mainījies. Nākamajos gados 18 gadus veco iedzīvotāju skaits stabilizēsies ar nelielu pieauguma tendenci, tādēļ paredzams, ka pieaugs arī studējošo skaits.

Kopējais studējošo skaits 2017./2018. akadēmiskajā gadā Latvijas augstskolās (73 906) un koledžās (7696) kopā ir 81 602. Tas ir par 2% mazāks nekā iepriekšējā gadā (82 914).

Studējošo skaits valsts augstskolās ir 58 467, bet juridisko personu dibinātajās augstskolās – 15 439 (no kopējā skaita).

Latvijas augstskolas kļūst aizvien saistošākas ārvalstu studentiem. Attīstās tehnoloģijas, pazūd attālumi un robežas kļūst caurspīdīgākas.

2017./2018. akadēmiskajā gadā ārzemju studentu skaits ir sasniedzis 8806, jeb 11% no visiem studējošajiem.

Ārzemju studentu skaits pieaudzis arī Biznesa augstskolā Turība, kur kopējais studējošo skaits 2017./2018. akadēmiskajā gadā ir 3649, bet 20% no kopumā uzņemto studentu skaita veido ārvalstu studenti.

Studiju procesa organizācija augstskolā notiek atbilstoši Latvijas Republikas Izglītības likumam, Augstskolu likumam, Zinātniskās darbības likumam, Profesionālās izglītības likumam, augstskolas Satversmei un citiem augstāko izglītību reglamentējošiem normatīvajiem aktiem, kuri ir spēkā Latvijā, kā arī BAT mērķiem un uzdevumiem.

Profesionālā ievirze ļauj studentiem jau studiju laikā iegūt darba pieredzi, piedāvājot plašas prakses iespējas. Darba devēji ļoti augstu vērtē praktisku pieredzi, Turības studenti un absolventi ir konkurētspējīgi un pieprasīti darba tirgū. Vairāk nekā 80% augstskolas studentu strādā jau studiju laikā.

Lai uzlabotu un pilnveidotu studiju procesa organizāciju, ļoti svarīgi ir veikt studējošo aptaujas. Aptaujā piedalījās 412 studentu, no kuriem:

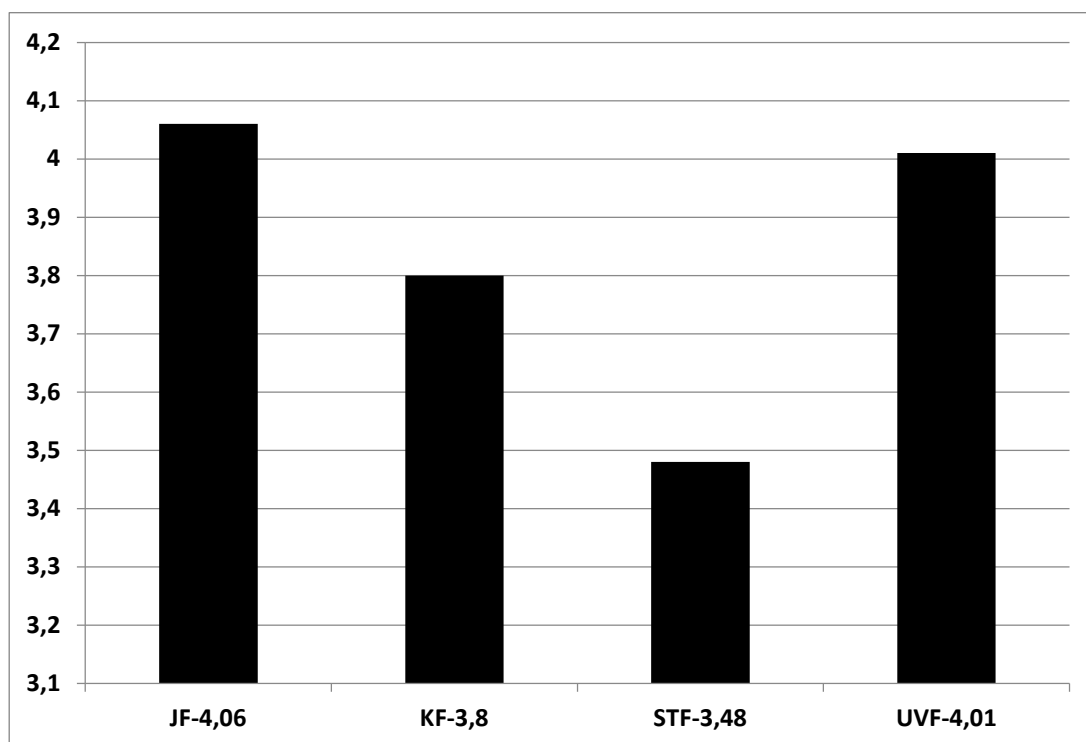
- UVF (Uzņēmējdarbības vadības fakultātes studenti) – 158
- STF (Starptautiskā tūrisma un viesmīlības fakultātes studenti) – 101
- JF (Juridiskā fakultātes studenti) – 104

- KF (Finanšu un grāmatvedības studenti) – 49

Respondentiem tika lūgts atbildēt uz sekojošiem jautājumiem:

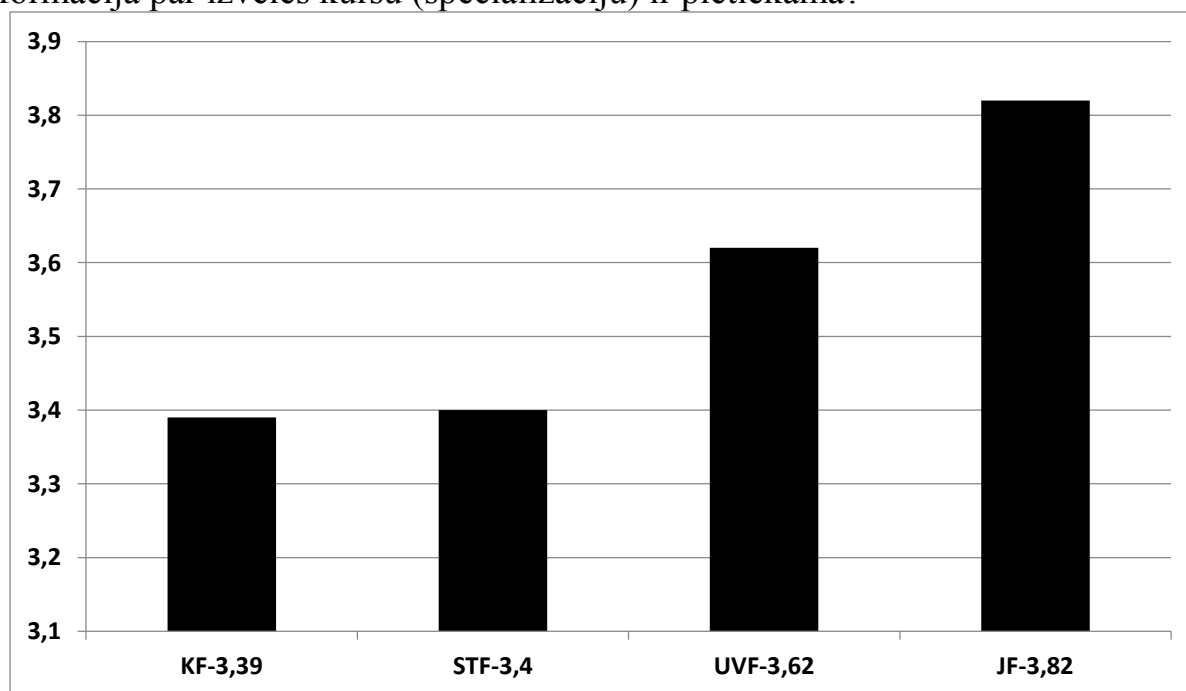
1. Vai informācija par studiju procesu ir pietiekama?

Salīdzinājums pa fakultātēm (1 – ļoti slikti, 5 – ļoti labi)

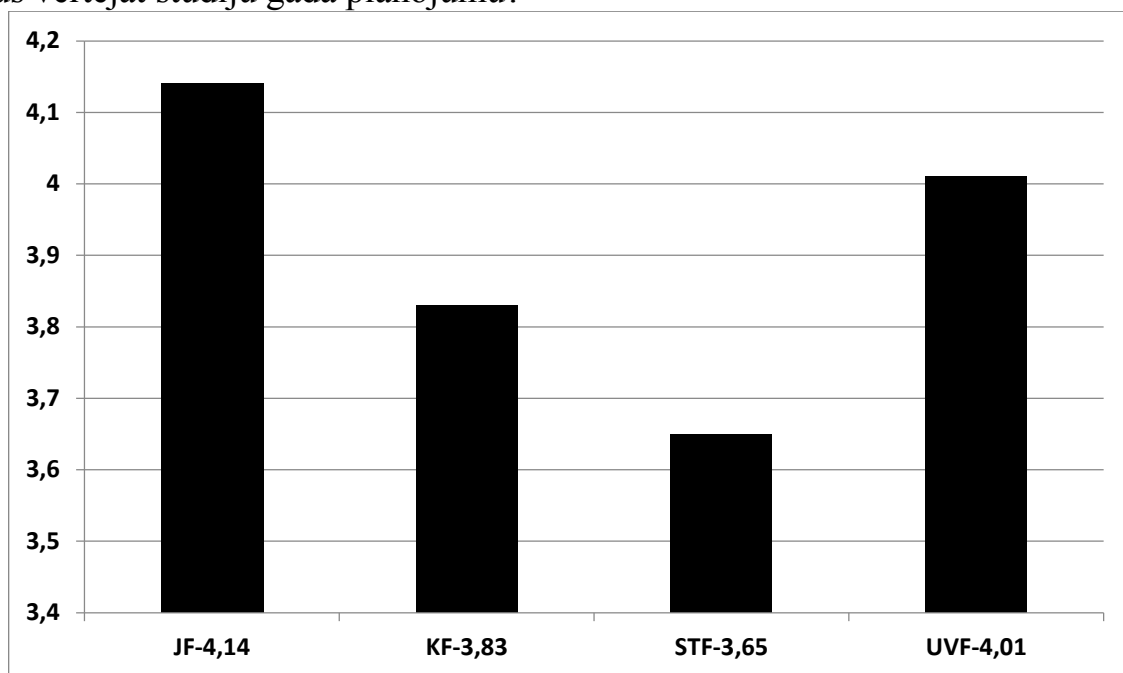
1. attēls. Informācijas pietiekamība par studiju procesu.

2. Vai informācija par izvēles kursu (specializāciju) ir pietiekama?

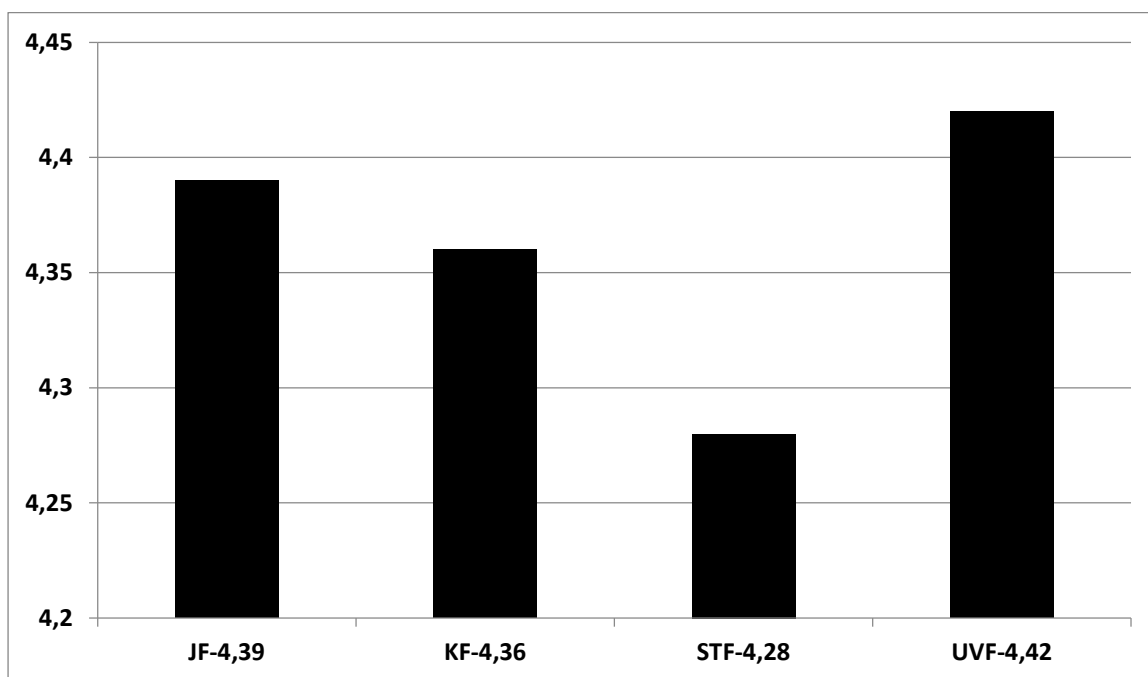
2. attēls. Informācijas pietiekamība par izvēles kursiem (specializāciju).

3. Kā Jūs vērtējat studiju gada plānojumu?

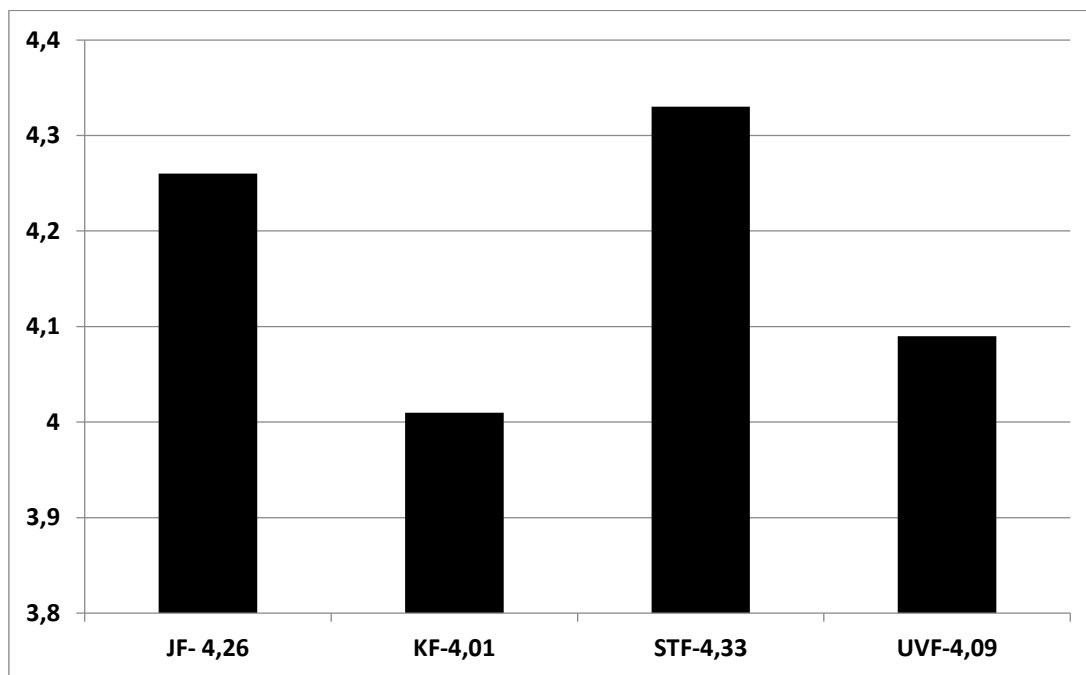
3. attēls. Studiju gada plānojums.

4. Kā jūs vērtēja docētāju darbu?

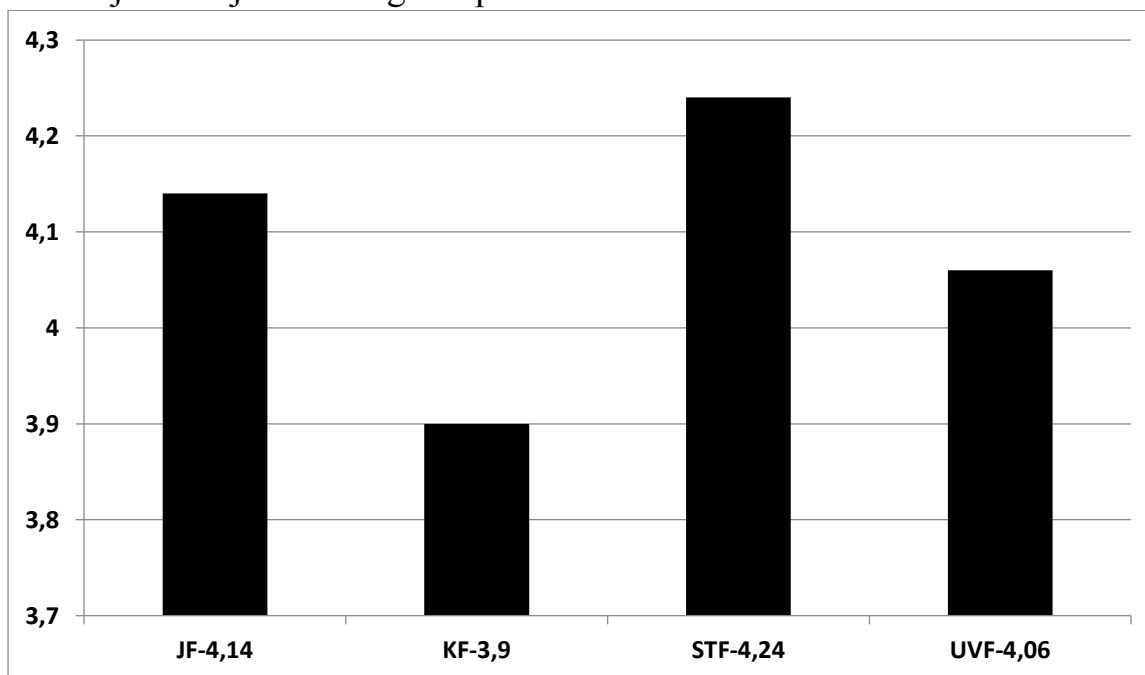
4. attēls. Docētāju darba vērtējums.

5. Kā Jūs vērtējat studiju kursā iegūtās zināšanas?

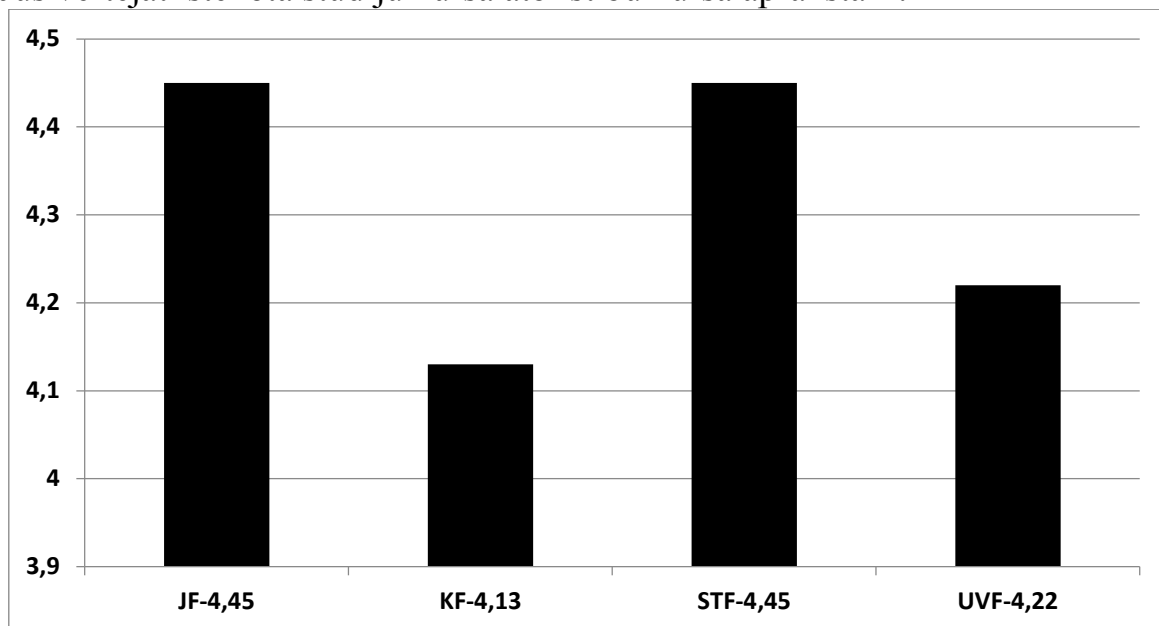
5. attēls. Studiju kursā iegūtās zināšanas.

6. Kā Jūs vērtējat studiju kursā iegūtās prasmes?

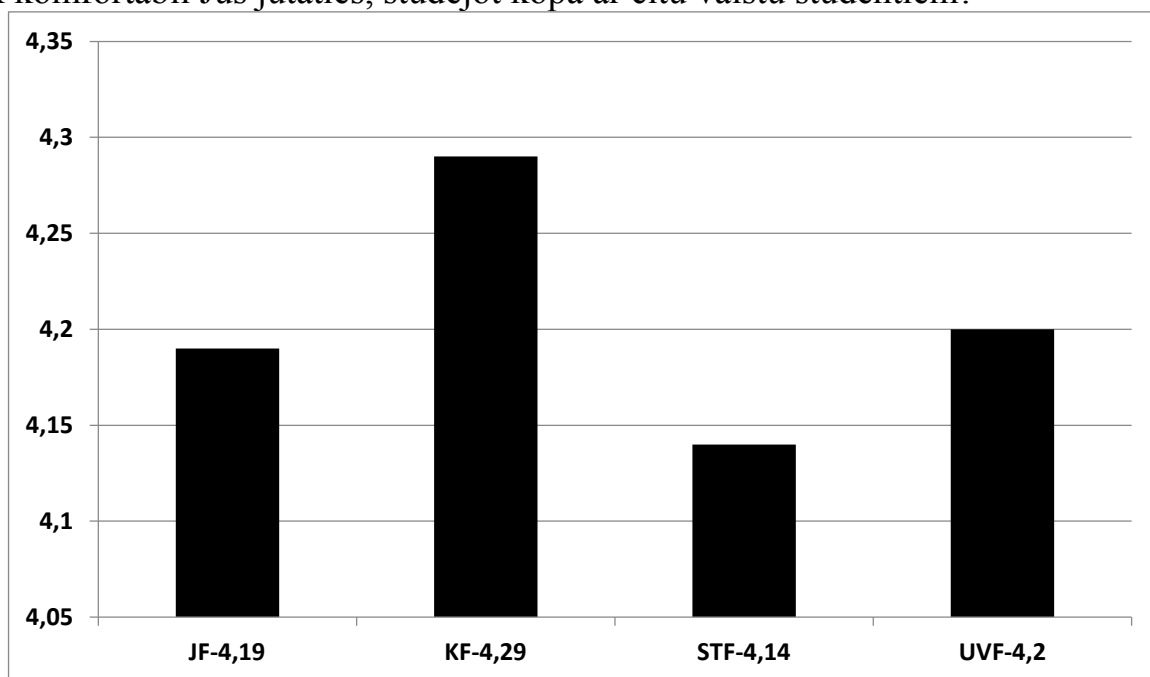
6. attēls. Studiju kursā iegūtās prasmes

7. Kā Jūs vērtējat īstenotā studiju kursa atbilstību kursa aprakstam?

7. attēls. Īstenotā studiju kursa atbilstība kursa aprakstam.

8. Cik komfortabli Jūs jūtaties, studējot kopā ar citu valstu studentiem?

8. attēls. Cik komfortabli studenti jūtas, studējot kopā ar citu valstu studentiem.

Aptaujas rezultāti liecina, ka:

- Informācijas pietiekamību par studiju procesu (piecu ballu sistēmā) visaugstāk novērtējuši JF studenti – 4,06. Nedaudz zemāk to ir novērtējuši UVF studenti – 4,01 un KF studenti – 3,8, bet viszemāk to ir novērtējuši STF studenti – 3,48;

- Informācijas pietiekamību par izvēles kursiem (specializāciju) visaugstāk novērtējuši JF studenti – 3,82, nedaudz zemāku vērtējumu ir devuši UVF studenti – 3,62, bet viszemāk to ir novērtējuši STF studenti – 3,4 un KF studenti – 3,39;

- Visaugstāko vērtējumu par studiju gada plānojumu ir devuši JF studenti – 4,14 un UVF studenti – 4,01. Ar 3,83 to ir novērtējuši KF studenti, bet ar 3,65 – STF studenti;

- Docētāju darbu vislabāk novērtējuši ir UVF studenti – 4,42 un JF studenti – 4,39, bet nedaudz zemāk to ir novērtējuši KF studenti – 4,36 un STF studenti – 4,28;

- Studiju kursā iegūtās zināšanas visaugstāk novērtējuši ir STF studenti – 4,33 un JF studenti – 4,26, bet tikai nedaudz zemāk UVF studenti – 4,09 un KF studenti – 4,01;

- Studiju kursā iegūtās prasmes STF studenti novērtējuši ar 4,24, JF studenti ar 4,14, UVF studenti ar 4,06, bet KF studenti – tikai ar 3,9;

- JF un STF fakultāšu studenti studiju kursa atbilstību kursa aprakstam novērtējuši ar 4,45, UVF studenti ar 4,22, bet KF studenti ar 4,13;

- BAT studenti labi jūtas studējot kopā ar citu valstu studentiem un viņu vērtējums ir sekojošs: KF studenti – 4,29, UVF – 4,2, JF – 4,19, STF studenti – 4,14;

Izvērtējot aptaujas rezultātus, varam secināt, ka:

- Augstskola turpina veiksmīgi strādāt. Nospraustais virziens ir pareizs.

- Aktuālas programmas ir iemesls, kāpēc augstskola pastāv jau 25 gadus. Daudz laika tiek ieguldīts, lai aktualizētu programmu saturu.

- Liela uzmanība tiek veltīta ievadkursiem specialitātē, lai radītu izpratni par katras studiju procesa daļas un tajā sasniedzamo studiju rezultātu nozīmi un pielietojamību profesionālajā darbībā.

- Katram studiju kursam tiek definēti sasniedzamie rezultāti un pamatota to pielietojamība profesionālajā darbībā.

- Mācību slodze ir piemērota, un pasniedzēji atsaucīgi.

- Studenti atzinīgi novērtē iegūtās zināšanas, prasmes un kompetences.

- Ievērojami pieaudzis ir ārzemju studentu skaits un veiksmīgi notiek dažādu kultūru mijiedarbība.

- Augstskolas studenti ir konkurētspējīgi un pieprasīti darba tirgū ne tikai Latvijā, bet arī ārzemēs.

Visi aptaujā izteiktie studentu komentāri un priekšlikumi tiks ņemti vērā, lai nodrošinātu atgriezenisko saiti, novērstu trūkumus un uzlabotu studiju procesu.

Avoti un literatūra

1. Latvijas Republikas Augstskolu likums. Latvijas Vēstnesis, Nr.179, 1995. gada 17. novembris.
2. Latvijas Republikas Izglītības likums. Latvijas Vēstnesis, Nr.343/344, 1998. gada 17. novembris.
3. Latvijas Republikas Profesiju klasifikators. Pieejams: <http://lm.gov.lv/text/80> [pēdējo reizi sk. 28.02.2016.].
4. Latvijas Republikas Profesionālās izglītības likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 213/215, 1999. gada 30. jūnijs.
5. Latvijas Republikas Zinātniskās darbības likums. Latvijas Vēstnesis, Nr.70, 2005. gada 5. maijs.
6. Eiropas izglītības ministru kopējā deklarācija: "Eiropas augstākās izglītības telpa". Boloņa, 1999. gada 19. jūnijs.

7. Eiropas Komisija izglītības un attīstības pārskats, 2017.
https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/monitor2017-lv_lv.pdf
8. Eiropas Komisija (2017. gads), Ieteikumi konkrētai valstij.
https://ec.europa.eu/info/publications/2017-european-semester-country-specificrecommendations-commission-recommendations_en
9. Latvijas valdība (2017. gads), Latvijas nacionālā reformu programma “Eiropa 2020” stratēģijas īstenošanai.
<https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2017-european-semester-national-reform-programme-latvia-lv.pdf>
10. <http://www.izm.gov.lv/lv/>

Anžela Fomina
Latvija, Liepāja

СОХРАНЕНИЕ РУССКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ШКОЛАХ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ ЛАТВИИ

PRESERVATION OF RUSSIAN IDENTITY IN NATIONAL MINORITY SCHOOLS IN LATVIA

Summary

In 2018, there were accepted the amendments to the Education Law and General Education Law, providing transition of schools in the stage of secondary education (in forms 10–12) to the acquisition of general secondary education in the state language only, which will start in the 2018/2019 school year and end in the 2021/2022 school year.

Scientists, teachers, parents of students of national minority schools and representatives of non-governmental organizations consider that education in national minority schools does not contribute to preservation of cultural identity of representatives of national minorities, which as a result causes decrease of Russian awareness in Latvia in general. In this article, national minorities refer to Russian and Russian-speaking inhabitants of Latvia, which makes up about 25% of the total population of the country.

Scientists believe that preservation of cultural identity can not be achieved by teaching only separate subjects in the native language – the native language, literature and the subjects connected with history and culture, because a language as a tool of learning and a language as a subject of learning pursue different aims (Бухвалов, 2017, Дербешева). Also, preservation only of a language does not mean preservation of identity – the Russian language has to remain a language of fostering Russian cultural identity (Бухвалов, 2017).

Since 1996, when the concept of education development was developed, the idea of which was a gradual transition of national minority schools by means of bilingual education in Latvian (Бухвалов, Плинер, 2009: 9). Since that time, there have not been conducted any researches to what extent modern Latvian national minority schools form Russian cultural identity (Худенко, 2018), just as there have not been conducted any researches on a possibility of forming Russian cultural identity of children (Бухвалов, 2017).

It is necessary to elaborate a conception of Russian school in Latvian Russian diaspora for preservation of Russian cultural identity in schools of Latvia – a normative document, based on socio-cultural and cultural education programmes and a standard of education consisting of mental-cultural models of Russian traditions. Meanwhile, public control of a process of fostering Russian cultural identity has to be possible (Бухвалов, 2018).

In the article, the concepts of cultural identity, national minority and the role of the native language are examined, the necessity of elaboration of a conception for preservation of Russian cultural identity in Latvian national minority schools is presented. The used research method – the analysis of theoretical scientific literature.

Key words: national minorities, identity, Russian language, Russian cultural identity, culture.

Ключевые слова: национальные меньшинства, идентичность, русский язык, русская культурная идентичность, культура.

Аннотация

В 2018 году приняты поправки к закону об образовании и к закону о всеобщем образовании, предусматривающие постепенный переход школ на этапе среднего образования (в 10-м–12-м классах) на обучение на государственном языке, который начнется в 2018/2019 учебном году и завершится в 2021/2022 учебном году (Вейонис провозгласил закон о переходе школ на латышский язык, 2018).

Ученые, педагоги, родители учащихся школ национальных меньшинств и представители негосударственных организаций считают, что образование в школах нацменьшинств не

способствует сохранению культурной идентичности представителей нацменьшинств, что вызывает сокращение поля русского самосознания в Латвии в целом. Под нацменьшинством в данной статье понимается русское и русскоговорящее население Латвии, которое составляет около 25% от общего числа населения страны.

Ученые считают, что сохранение культурной идентичности не может быть достигнуто, сохранив в новой системе образования при переходе на латышский язык обучения преподавание на родном языке только отдельных предметов – родного языка, литературы и с историей и культурой связанных предметов, потому что язык как средство обучения и язык как предмет изучения преследуют разные цели (Бухвалов, 2017; Дербишева, 2015). Так же как сохранение только языка не означает сохранение идентичности – русский язык должен оставаться языком воспитания русской культурной идентичности (Бухвалов, 2017).

С 1996 года, когда была разработана концепция развития образования, предполагающая постепенный перевод школ с русским языком образования посредством билингвального обучения на латышский язык (Бухвалов, Плинер, 2009: 9), в Латвии не проводились исследования, в какой мере формируют русскую культурную идентичность современные латвийские школы национальных меньшинств (Худенко, 2018), так же как не проводились научные исследования о возможности формирования у детей русской культурной идентичности в полной мере (Бухвалов, 2017).

Для сохранения русской культурной идентичности в латвийских школах необходимо создание концепции русской школы в латвийской русской диаспоре – нормативного документа, основанного на культурно-образовательных и социокультурных программах и стандарте образования из духовно-культурных моделей русских традиций, при котором возможен общественный контроль процесса воспитания русской культурной идентичности (Бухвалов, 2018).

В статье рассмотрены понятия культурной идентичности, национального меньшинства, роль родного языка, представлена необходимость разработки концепции сохранения русской культурной идентичности в школах нацменьшинств Латвии. Использованный метод исследования – анализ теоретической научной литературы.

Одна из основных человеческих потребностей состоит в разнообразных взаимосвязях с окружающим миром, в коллективной жизнедеятельности, которая реализуется путем самоотождествления индивида с какими-либо идеями, ценностями, социальными группами и культурами. Такого рода самоотождествление определяется в науке понятием «идентичность» (Культурная идентичность).

Слово «идентичность» (лат. *Identitas* – тождественность) происходит от классического латинского *idem*, означающего «тот же самый» (*Identitas*; *Idem*). Термин «идентичность» стал популярным в 50-х гг. в США после появления работ американского психолога Эрика Эриксона (1902–1994) (Эриксон, 1993; 1996). Э. Эриксон, вводя этот термин в научный обиход, рассматривал идентичность как процесс, сосредоточенный в сущности человека и культуры, к которой данный индивид принадлежит (Эриксон, 1993: 340) и утверждал, что идентичность выступает фундаментом любой личности и показателем ее психосоциального благополучия (Культурная идентичность). В сообществе других людей, в различных социокультурных контекстах, идентичность способна развиваться и изменяться (Сапожникова, 2005: 15). На идентичность влияют такие факторы как культурная среда семьи, среда ближайшего окружения, культурная среда школы, а также общественно-политическая и природная среда (Rungule, 2006: 241).

Принято выделять различные виды идентичности – профессиональную, гражданскую, этническую, политическую, религиозную и культурную. Во взгляде многих ученых наблюдается единство во мнении, что культура является одним из важнейших показателей идентичности (Aizsila, 2006: 453) и идентичность всегда бывает культурной (Матузкова, 2014: 65). Так, например, известный ученый-культуролог, философ Оксана Ежи-Яновна Пахлёвская (1956–2011) в одном из своих выступлений отметила, что без культуры нет идентичности (цит. по: Матузкова, 2014: 65). Культурная идентичность – это принадлежность индивида к какой-либо культуре или культурной группе, формирующая ценностное отношение человека к самому себе, другим людям, обществу и миру в целом (Культурная идентичность).

Особенное значение принципа идентичности в культурном самоопределении общества официально признает ЮНЕСКО (от англ. *UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*) и в своем определении идентичности указывает на то, что «общество, опираясь на свое прошлое, черпая силу в своих внутренних возможностях и осваивая внешние достижения [...], осуществляет процесс постоянного развития» (цит. по: Ерасов, 2007: 443). Так и по мнению кандидата социологических наук Федотовой Надежды Николаевны, каждая культура существует потому, что усвоила свои символы современности в своих собственных традициях – связи с прошлым, что является будущим культуры, так как поиск и осмысление истины возможны только в случае осмысления прошлого (Федотова, 2000: 60).

В условиях информационных технологий и глобализации, охвативших область культуры примерно три десятилетия назад, актуальным становится вопрос о сохранении культурной идентичности и родного языка (Дергунова, 2015: 77). Данный вопрос актуален и для русского населения Латвии, которая за счет особенности своего географического положения на границе различных культур (Иванов, 2011: 62) исторически была и остается многонациональным обществом. На протяжении веков здесь проживали латышская, балтийско-немецкая, русская, еврейская, польская, а также эстонская и литовская общины (Министерство иностранных дел Латвийской Республики, 2015).

По данным Базы данных Центрального статистического управления Латвийской Республики в начале 2018 года из 1 934 379 жителей Латвии латыши составляли 62,2% от всего населения страны, русские – 25,2%, остальные этнические группы (белорусы, украинцы, литовцы, евреи и другие) – 12,6% (Centrālās statistikas pārvaldes datubāzes, 2018). Как можно видеть по статистическим данным, русские являются вторым по численности народом республики, составляя значительную часть общества – около 490 тысяч человек (Centrālās statistikas pārvaldes datubāzes, 2018). Латвия – лишь одна из многих стран, где русские проживают постоянно вне своей исторической родины. По оценкам Министерства иностранных дел Российской Федерации, число русских, проживающих на 2015 год за пределами России, в странах СНГ составляет около 17 миллионов человек, в остальных странах и регионах мира – более 12,5 миллионов человек (Кожевникова, Кузнецов, 2017: 4–5). Кроме того, русские являются крупнейшим народом Европы

(Самые большие народы мира в лицах (39 фото), 2011), и сегодня более 180 миллионов человек считают русский язык родным (Скиба, 2017).

Русское население в Латвии имеет статус национального меньшинства (сокращенно *нацменьшинство*). Согласно В. А. Тишкову «национальными меньшинствами» считается часть людей, находящаяся за пределами государств основного проживания этнически родственного населения (венгры – за пределами Венгрии или поляки – за пределами Польши)» (2005: 248). Первым и главным отличительным признаком национальных меньшинств является рассеивание этнической общности за пределами страны (территории) их происхождения и пребывание на территории определенного государства в окружении доминирующего этнического большинства (Ким, 2010: 30).

Белорусский политолог И. В. Ковалева рассматривает национальные меньшинства как этносы или части этносов, нуждающихся в повышенной правовой защите (Ковалева, 2003: 7). В свою очередь, один из основателей теории примордиализма Энтони Смит считает, что в случае многонациональных государств для включения разных этнических групп (или национальных меньшинств) в общество данного государства, сохранив при этом особое культурное наследие каждого этноса, необходим определенный порядок (цит. по: Brokāne, Ozola, 2011: 281).

Одним из важнейших условий сохранения культурного наследия народа и осознания личностью своей культурной идентичности является язык. Об этом свидетельствуют и исследования российских социологов и этнополитологов, согласно которым главными индикаторами при культурной идентификации выступают: язык национальности (75%); культура, обычаи, праздники (47–63%), родная земля, природа (53%); историческое прошлое (49%); государство (33%); религия (32%); черты характера (20%) (Почему россияне покидают страну).

Русский язык в Латвии выступает транслятором русской культуры, которая в этой стране, так же как история проживания русских, имеет давние корни (Черняков, 2011: 36). Дануте Балшайтите, профессор Института иностранных языков Вильнюсского университета, считает, что русский язык – это то, что объединяет миллионы людей не только в России, но и по всему земному шару (Черняков, 2011: 24).

Сохранению русской культурной идентичности детей из русских семей способствует изучение родного – русского языка (Дербишева, 2015: 72) в школе, и возможность получения общеобразовательного образования на родном языке, что также благотворно влияет на результаты учебы. Профессор филологии из Кыргызстана Замира Дербишева считает, что образование каждого учащегося должно начинаться на его родном языке, так как «обучение на родном языке имеет важное значение [...] для обеспечения грамотности, и его следует, по возможности, осуществлять до последней ступени образования», и уровень владения языком, на котором не получают образование, а на котором только говорят дома, «остается в лучшем случае на уровне бытового, а не профессионального использования» (2015: 74). З. Дербишева акцентирует, что язык как средство обучения и язык как предмет изучения преследуют разные цели и имеют разные результаты (там же).

В свою очередь, по мнению доктора педагогики Валерия Бухвалова, ограничение или запрещение родного языка как средства обучения в школьном образовании неизбежно ведет к деформации исторической памяти и снижению качества воспитания культурной идентичности у детей. В. Бухвалов считает, что русский язык передает не только достижения и ценности родной культуры, но и православные духовные идеалы, из которых выросла русская культура (2018).

Возможность получения образования на языке нацменьшинств – это условие сохранения культурной идентичности нацменьшинств в Латвии (Brokāne, Ozola, 2011: 281). Кроме того, ряд ученых считают, что, сохраняя культурную идентичность национальных меньшинств, страна достигает улучшения межнациональных отношений, баланса интересов в обществе, способствует сохранению культуры своей собственной, а также плодотворному и полноценному культурному диалогу с другими странами (Мурзин, 2015: 11; Черняков, 2011: 33–34, 30). Так, например, доктор политических наук Андрей Павлович Клемешев в открытой дискуссии «Состояние и перспективы межкультурного взаимодействия в странах Балтии: фактор России» выразил свое мнение о взаимодействии культур: «[...] когда мы сохраняем чужую культуру, мы тем самым сохраняем и культуру свою собственную; когда мы помогаем сохранять любую национальности, мы тем самым помогаем сами себе. [...] Если изъять русский язык и культуру из современной жизни стран Балтии, то это, конечно же, их очень обеднит. И наоборот [...]» (Черняков, 2011: 33 – 34). Следовательно, можно предположить, что сохранение русской культуры способно также повысить потенциал развития латышской культуры (Бухвалов, 2018).

В Латвии в 2004 году была введена модель системы билингвального образования, осуществляемая в программах образования национальных меньшинств, по которой обучение в общеобразовательных средних заведениях до 2017/2018 учебного года проходило на государственном и родном языках. С 1 сентября 2021 года система билингвального образования завершится в средней школе – 10–12-х классах, где преподавание будет проходить только на государственном языке, и будет изменена на других этапах школьного образования (Izglītības un zinātnes ministrija, 2017). Из новой реформы образования, введение которой начнется 1 сентября 2019 года и завершится 1 сентября 2022 года, следует, что, начиная с 2021/2022 учебного года, на этапе дошкольного образования (в детском саду) обучение будет осуществляться на двух языках – на языке нацменьшинств и государственном языке; с 1-го по 6-й класс будут обеспечены три модели билингвального образования; с 7-го по 9-й класс 80% обучения будет проходить на латышском языке (Иванова, Чурсина, 2018).

Согласно латвийским педагогам и ученым в области педагогики, переход школ на латышский язык обучения осуществляется, не имея под собой научных оснований (Бухвалов, 2017: 8), которые предусматривали бы выбор оптимальных моделей соотношения языков в преподавании для сохранения русской культурной идентичности учащихся (Бухвалов, 2017: 9).

Для сохранения русской культурной идентичности русского населения Латвии необходимо разработать концепцию – теоретическую модель сохранения русской культурной идентичности в латвийской школе нацменьшинств. Так как именно на образовании лежит ответственность за формирование и развитие культурной

идентичности личности, разработка данной концепции, утвержденной министерством образования и науки, в первую очередь необходима для школьного образования. На сегодня пока нет единого учебника и не разработана единая программа по реализации этнокультурного образования – образования, формирующего культурную идентичность детей (Бороздин, 2016: 110).

В основе концепции в виде стандарта образования должны лежать духовно-культурные модели русских традиций (Бухвалов, 2017: 37) с культурно-образовательными и социокультурными программами по разным предметам (Бухвалов, 2018), так как, по мнению ряда ученых, культурная идентификация происходит на основе духовно-культурных ценностей мировоззрения (Бухвалов, 2017). Кроме того, в условиях преимущественного обучения на латышском языке сохранению русской идентичности поспособствует реализация специальной межпредметной системы воспитания культурной идентичности у учащихся в школе и доминирования вне школы русской информационно-культурной среды (Бухвалов, 2018).

Основой разработки концепции является анализ практического опыта сохранения русской идентичности в латвийской диаспоре и диаспорах других стран и анализ известных теорий сохранения русской культурной идентичности (Бухвалов, 2017: 4).

Концепция сохранения русской культурной идентичности необходима для получения представителями национальных меньшинств Латвии современного образования с воспитанием у детей русского духа и сохранением родной (русской) культуры и родного языка.

Выводы

1. Идентичность выступает фундаментом любой личности и сосредоточена в сущности человека и его культуры.

2. Культурная идентичность – это принадлежность индивида к какой-либо культуре или культурной группе, существующей на традициях, в поиске и осмыслении прошлого.

3. Вопрос сохранения культурной идентичности актуален для русского населения Латвии во время перехода латвийских школ национальных меньшинств на обучение только на латышском языке при получении среднего общего образования (в 10–12-х классах).

4. Одно из важнейших условий сохранения культурной идентичности национальных меньшинств в Латвии – возможность получения образования на родном языке.

5. Для сохранения русской культурной идентичности русского населения Латвии необходимо разработать концепцию сохранения русской культурной идентичности в латвийской школе нацменьшинств, в основе которой будут лежать духовно-культурные модели русских традиций.

6. Данная концепция послужит основой для воспитания у детей русского духа и сохранения родной культуры и языка.

Литература и источники

1. **Бороздин, А. А.** (2016). Этнокультурные подходы к образованию с использованием этнокультурных компонентов. *Экономические и социально-гуманитарные исследования*, № 2 (10) 2016, с. 109–113.
2. **Бухвалов, В.** (2018). *В ожидании заговора латвийских гуманистов*. Доступен: https://imhoclub.lv/ru/material/v_ozhidanii_zagovora_latvijskih_gumanistov [просмотрено 20.06.2018.].
3. **Бухвалов, В.** (2017). *Идеи славянофилов для хранителей русских традиций*. Рига.
4. **Бухвалов, В.** (2017). *О концептуальных основаниях защиты латвийской русской школы*. Доступен: https://imhoclub.lv/ru/material/russkojzazichnij_-_eto_eres [просмотрено 20.06.2018.].
5. **Бухвалов, В.** (2018). *О педагогической перспективе сохранения русской школы*. Доступен: https://imhoclub.lv/ru/material/o_pedagogicheskoj_perspektive_sohranenija_russkoj_shkoli [просмотрено 20.06.2018.].
6. **Бухвалов, В.** (2018). *О поиске идей для защиты русской школы*. Доступен: https://imhoclub.lv/ru/material/o_poiske_idej_dlja_zaschiti_russkoj_shkoli [просмотрено 20.06.2018.].
7. **Бухвалов, В. А., Плинер, Я. Г.** (2009). Латвийская школа евроэтнокультурного развития. Из: *Латвийская русская школа XXI века. Сборник научно-методических материалов*. Рига: JUMI, с. 7–40.
8. *Вейонис провозгласил закон о переходе школ на латышский язык.* (2018). Доступен: <http://rus.delfi.lv/news/daily/latvia/vejonis-provozglasil-zakon-o-perehode-shkol-na-latyshskij-yazyk.d?id=49898019&all=true> [просмотрено 20.06.2018.].
9. **Дербишева З. К.** (2015). Билингвальное и полилингвальное образование в контексте языковой ситуации в Кыргызстане. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия Вопросы образования: языки и специальность*, № 5, с. 72–77.
10. **Дергунова, Н. В.** (2015). Динамика этнокультурной и гражданской идентичности выпускников российских вузов за рубежом. *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 4, История. Регионоведение. Международные отношения*, № 6 (36) с. 76–80.
11. **Ерасов, Б. С.** (2007). Самобытность. *Культурология: энциклопедия: в 2 т.* Том 1 М.: РОССПЭН.
12. **Иванов, К. О.** Этническая структура населения Латвии. (2011). Псковский регионологический журнал, с. 62–69.
13. **Иванова, А., Чурсина, М.** (2018). «Дискриминационные правила игры»: сейм Латвии одобрил перевод всех школ на государственный язык. Доступен: <https://russian.rt.com/ussr/article/495064-latviya-zakon-shkoly-russkiy-yazik> [просмотрено 20.06.2018.].
14. **Ким, А. С.** (2010). Диаспора как национальное меньшинство. *Известия вузов. Северо-кавказский регион. Общественные науки*, № 1, с. 26 – 31.
15. **Ковалева, И. В.** (2003). Национальные меньшинства как объект государственной национальной политики Республики Беларусь: автореф. дис. ... канд. полит. наук. Минск, 20 с.
16. *Культурная идентичность* (без года). Доступен: <http://www.grandars.ru/college/sociologiya/kulturnaya-identichnost.html> [просмотрено 20.06.2018.].
17. **Матузкова, Е. П.** (2014). Культурная идентичность: к определению понятия. *Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Вып. 2.*, с. 62–68.
18. **Министерство иностранных дел Латвийской Республики.** (2015). *Этнический состав, сохранение и развитие культурной идентичности национальных меньшинств*. Доступен: <http://www.mfa.gov.lv/ru/novosti/integracija-obshestva-v-latvii/etniceskij-sostav-sohranenie-i-razvitie-kulturnoj-identichnosti-nacionalnyh-menshinstv> [просмотрено 20.06.2018.].
19. **Мурзин, А. Э.** (2015). Проблема русской идентичности в национальной политике и стратегии государственного строительства постсоветской России. *Человек в мире культуры*, №1, с. 3–13.
20. *Почему россияне покидают страну.* (без года). Доступен: <http://wciom.ru/index.php?id=266&uid=112648> [просмотрено 19.10.2015.].
21. **Ременцов, А. Н., Кожевникова, М. Н., Кузнецов, А. Л.** (2017). Этнокультурный подход к обучению детей. *Мир русского слова*, № 3, с. 95 – 99.
22. *Самые большие народы мира в лицах (39 фото).* (2011). Доступен: <http://top-antropos.com/rating/item/207-krupnejshie-narody-mira> [просмотрено 20.06.2018.].
23. **Сапожникова, Р. Б.** (2005). Анализ понятия «идентичность»: теоретические и методологические основания. *Вестник ТГПУ. Выпуск 1 (45). Серия: психология*, с. 13 – 17.

24. **Скиба, В.** *Самые многочисленные народы мира. Список крупнейших народностей.* (2017). Доступен: <https://topcafe.su/fakty/chelovek/samye-bolshie-narody-mira.html> [просмотрено 20.06.2018.].
25. **Тишков, В. А.** (2005). *Этнология и политика: статьи 1989 – 2004 гг.* М.: Наука, 383 с.
26. **Федотова, Н. Н.** (2000). Возможна ли мировая культура? *Философские науки*, №4, с. 58 – 68.
27. **Худенко, К.** (2018). *Цель образования – латышский язык? МОН отвечает на 10 главных вопросов родителей о школьной реформе.* Доступен: <http://rus.delfi.lv/news/daily/story/cel-obrazovaniya-latyshskij-yazyk-mon-otvechaet-na-10-glavnyh-voprosov-roditelej-o-shkolnoj-reforme.d?id=49901163&page=1> [просмотрено 20.06.2018.].
28. **Черняков, А. сост.** (2011). Диалог между культурами зависит от культуры диалога... Материалы открытой дискуссии. *Слово.ру: Балтийский акцент*, с. 11–40.
29. **Эриксон, Э.** (1993). *Детство и общество.* Обнинск: Детство, 56 с.
30. **Эриксон, Э.** (1996). *Идентичность: юность и кризис.* М.: Издательская группа «Прогресс», 344 с.
31. **Aizsila, A.** Valoda izglītībā un zinātnē – kultūras sastāvdaļa. (2006). *No: Sabiedrība un kultūra. Rakstu krājums VIII.* Liepāja: LiePA, 449.–454. lpp.
32. **Brokāne, L., Ozola, I.** (2011). Etniskās iedentitātes saglabāšanas problēmas Latvijas reģionos. *No: Sabiedrība un kultūra, rakstu krājums, XIII.* Liepāja: LiePA, 279. – 283. lpp.
33. Centrālās statistikas pārvaldes datubāzes. *Pastāvīgo iedzīvotāju etniskais sastāvs gada sākumā.* (2018). Pieejams: http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/Sociala/Sociala__ikgad__iedz__iedzskaits/IS0070.px/table/tableViewLayout1/?rxid=09cbdccf-2334-4466-bdf7-0051bad1dec1 [pēdējo reizi sk. 20.06.2018.].
34. *Identitas.* (без года). Доступен: <https://www.lingvolive.com/ru-ru/translate/la-ru/identitas> [просмотрено 20.06.2018.].
35. *Idem.* (без года). Доступен: <https://www.lingvolive.com/ru-ru/translate/la-ru/idem> [просмотрено 20.06.2018.].
36. **Izglītības un zinātnes ministrija.** (2017). *Par pāreju uz mācībām valsts valodā mazākumtautību izglītības programmās.* Pieejams: <https://lvportals.lv/skaidrojumi/290751-par-pareju-uz-macibam-valsts-valoda-mazakumtautibu-izglitibas-programmas-2017> [pēdējo reizi sk. 20.06.2018.].
37. **Rungule, R.** (2006). Jauniešu identitāte kā piederība. *No: Sabiedrība un kultūra. Rakstu krājums VIII.* Liepāja: LiePA, 241.–248. lpp.

Kristīne Jozauska
Latvijas Universitāte
Latvija, Rīga

WHAT SHAPES BASIS FOR THE TEACHER'S AUTHORITY TODAY

KAS VEIDO SKOLOTĀJA AUTORITĀTES PAMATUS ŠODIEN

Abstract

The purpose of education is to initiate the young into the different ways in which, over the centuries, people have organized their experience and understanding of the world. This initiation depends upon the teacher's ability to explain and inspire, and on the willingness of young people to engage in this enterprise with a proper humility. The discussion on the role of authority in knowledge development and the subject of lack of the teacher's authority is in great tension. The role of the teacher has changed; authority, a fundamental part of the teaching-learning process, is problematic and is questioned by society, the media, parents, and students. Due to the fact that the teacher is in the role of the class manager, they require power in another form, the authority to influence students' behaviour. This could be termed teacher authority. Power and authority are central features of the teacher's work. Many studies of teachers emphasize the impact that teachers have on students (Preston, 2011; Elliott, 2009, 2014; Kitchen, 2014; Mattioni, 2013). Legitimate teacher authority is fundamental to effective teaching, but is often a thorny issue that teachers need to grapple with when teaching in modern teaching contexts.

The main goal of the article is to analyze the teacher's authority and the pedagogical act in the situation of social change.

Key words: social change, classroom management, role of education, power, teacher's authority.

Atslēgas vārdi: sociālās pārmaiņas, izglītības loma, vara, skolotāja autoritāte.

Kopsavilkums

Izglītības mērķis ir palīdzēt bērniem mācīties organizēt un sakārtot savu pieredzi un izprast pasauli. To lielā mērā ietekmē skolotāja prasme izskaidrot un iedvesmot, kā arī bērna vēlme iesaistīties un uzticēties. Skola ir viena no ietekmīgākajām institūcijām sabiedrības zināšanu, prasmju un attieksmju veidošanā, tādēļ diskusija par skolotāju kā sociālo pārmaiņu aģentu un skolotāja autoritāti, ir ļoti vērtīga (Bourn, 2015; Patil, 2012). Skolotāja "loma" ir mainījusies, fundamentālais aspekts pedagoģiskajā procesā ir problemātisks un daudz apspriests. Skolotāja loma aizvien ir nozīmīga, bet autoritātes izpratne mainās, tā mazinās. Ikvienā skolā un izglītības sistēmā kopumā pastāv stratēģiskas varas attiecības. Skolotājiem šodien ir nepieciešama vara citādā formā, lai ietekmētu bērnu uzvedību. Vara un autoritāte ir centrālie aspekti skolotāju darbā. Virkne pētījumu pierāda skolotāja ietekmi pār bērniem (Preston, 2011; Elliott, 2009, 2014; Kitchen, 2014; Mattioni, 2013). Leģitīma skolotāja autoritāte ir fundamentāla, lai mācīšanās būtu efektīva. Izglītībā autoritāte ir nepieciešama. Pētījumi pasaulē apliecina, ka skolotāja autoritāte ir cieši saistīta ar skolēnu mācību sasniegumiem un personības izaugsmi (Esmaili et al, 2015, Meador, 2017, Macleod et al, 2012). Zināšanu apguve ir atkarīga no autoritātes (Kitchen, 2014). Autoritātes mazināšanās rezultējas izglītības degradācijā. Izglītības sistēmai jābūt atvērtai sabiedrībai un atbildīgai par sava snieguma kvalitāti sabiedrības priekšā. Raksta mērķis ir analizēt skolotāja autoritāti un pedagoģisko darbību sociālo pārmaiņu situācijā.

Introduction

Education is a significant social institution leading the individual to empowerment and social-emotional development. As a human being a person cannot live without

association, without social relationships. In these interactions we learn and adopt values, attitudes and build behaviour models. Education is a process of guidance and leadership. Education should prepare learners for future challenges. The person who offers the guidance, judgment and knowledge is the teacher.

Education has brought about phenomenal changes in every aspect of a person's life. Francis J. Brown remarks that education is a process which brings about changes in the behaviour of society. It is a process which enables every individual to effectively participate in the activities of society and to make positive contribution to the progress (Patil, 2012). Education has been accepted as one major agency of socialization, and teachers and educational institutions as socializing agents.

According to the sociological perspective, education does not arise in response to the individual needs of the individual, but it arises out of the needs of the society of which the individual is a member (Patil, 2012). The educational system of any society is a sub system performing certain functions for the on-going social system. The goals and needs of the total social system get reflected in the functions it lays down for educational system and the form in which it structures it to fulfil those functions.

Teachers are looked upon as the individuals who can help to bring about positive changes in the lives of people. They are seen as natural leaders who can give advice on various affairs in the community. Education is built on the assumption that learning is closely linked to personal and social change (Bourn, 2015). Within these discourses and practices, the role of the teacher as the agent for promoting these changes is often assumed but rarely discussed as to what it means.

The scientific literature indicates the need to pay attention to different aspects changing educational field and culture. To build the theoretical framework of the research the objective of this paper is to analyze major guiding concepts to explain the interaction in pedagogical act in the situation of social change. Research method: analysis of scientific literature.

Authority concept

Learning is one of the most important fields of educational system that over history has been addressed by philosophers. The main components of learning are teacher and student (Esmaeili et al., 2015). The role of the teacher and his or her management style is highly important and essential for succeeding in educational objectives of students in proportion of today's world. One important aspect of the teacher that makes the transmission of all qualities is his or her authority.

Concern with authority is as old as human history itself. The modern world attempted to develop new foundations for authority – democratic consent, public opinion, science – Furedi (2013) shows that this problem has remained unresolved, arguing that today the authority of authority is questioned. The discussion is important: How do you have order in a world where people have different interests, and where religion can no longer provide a narrative or consensus? How do you get people to cooperate and to abide by a certain set of shared assumptions? The problem of order, of what morally grounds society, used to be the main subject many political thinkers dealt with. But now, as Furedi (2013) argues, the problem of order has been redefined in a more narrow technical sense, as a problem of social cohesion, for instance, or as a problem of trust. The break with

tradition and the past as a source of authority – this seems to be a key turning point in the conception of authority.

The discussion on teachers' loss of authority is taking on a totally new dimension today. From the former "man of repute" who, while not necessarily well-paid, was at least seen as a person above suspicion and beyond criticism, the teacher has become a service provider mistreated both by the media and by his students (Meirieu, 2009).

Authority concept has close relation with the concept of power and influence. Authority means legitimate power. Authority is meant as power based upon satisfaction. The authority is one of the most effective forms of the influence and not only it is more reliable and durable than the force (Esmaeili et al, 2015). Authority is the power to make decisions which guide the actions of another. Authority is a restrictive force within education. Any education must have, as one of its cornerstones, a component which encourages the fullest development of knowledge, which serves as the great educational emancipator. In this version of knowledge-driven education, the teacher's authority should be absolute, so as to ensure that the teacher has the scope to liberate his students.

William H. Kitchen (2014) gives a view of education as a process that liberates through the guidance and leadership of authority.

Concept of power

Power can be defined in a variety of ways. Michel Foucault (Fuko, 2001) has been hugely influential in shaping understandings of power, leading away from the analysis of actors who use power as an instrument of coercion, and even away from the discreet structures in which those actors operate, toward the idea that 'power is everywhere', diffused and embodied in discourse, knowledge and "regimes of truth" . Power for Foucault is what makes us what we are, operating on a quite different level from other theories. Foucault states the idea that power is everywhere and comes from everywhere so in this sense is neither an agency nor a structure.

Foucault (Fuko, 2001) is one of the few writers on power who recognizes that power is not just a negative, coercive or repressive thing that forces us to do things against our wishes, but can also be a necessary, productive and positive force in society. Power is also a major source of social discipline and conformity. For Foucault, power and knowledge are not seen as independent entities but are inextricably related—knowledge is always an exercise of power and power always a function of knowledge. Power/knowledge not only limits what we can do, but also opens up new ways of acting and thinking about ourselves. Power is the possession of authority, control, or influence by which a person influences the actions of others, either by direct authority or by some other, more intangible means. A person with knowledge is oftentimes able to use that knowledge to directly or indirectly influence the actions of others.

Empirically, power affects relations between categories of groups/agents, but control socializes people within given forms of interaction. Thus, power can be seen as more than authority, domination or control, and may be exercised within micro human relationships or at a macro level (Wong, 2016).

Concept of social change

The role of education as an agent or instrument of social change and social development is widely recognized today. Social change may take place – when humans need change. When the existing social system or network of social institutions fails to meet the existing human needs and when new materials suggest better ways of meeting human needs. Societal change comes from the collective transformation of the individuals within society (Patil, 2012).

Social change takes place as a response to many types of changes that take place in the social and nonsocial environment. Education can initiate social changes by bringing about a change in outlook and attitude of human. It can bring about a change in the pattern of social relationships and thereby it may cause social changes. Education can be used as a tool to empower the individual.

It is essential to consider the context in which authority of the teacher forms. It is important to have a view of knowledge transmission and teacher-student relations in the fast-changing world in which we live. Education today is oriented to promoting values of an urban, competitive consumer society.

The educational system of any society is related to its total social system. The relationship between the educational system and society is mutual; sometimes the society influences changes in the educational system and at other times the educational system influences changes in the society.

As Patil (2012) describes, in a static society, the main function of the educational system is to transmit the cultural heritage to the new generations. But in a changing society, these keep on changing from generation to generation and the educational system in such a society must not only transmit the cultural heritage, but also aid in preparing the young people for adjustment to any changes in them that may have occurred or are likely to occur in future.

Bourn (2015) emphasizes the teacher's role as agents of social change. Teachers are looked upon as the individuals who can help to bring about positive changes in the lives of people. They are seen as natural leaders who can give advice on various affairs in the community. Education is built on the assumption that learning is closely linked to personal and social change. Within these discourses and practices, the role of the teacher as the agent for promoting these changes is often assumed but rarely discussed as to what it means. It is important to discuss the role of teachers within global learning practices and teachers' perceptions about their role. The change may be in the total social environment surrounding the society. It may be due to some internal forces or external forces arising in other societies. The social change may be in social goals, objectives and values. The changes may be in social values that directly affect the content of social roles and social interaction. The social change may be "institutional" which includes change in more definite structures such as form of organization, roles and role content. The changes may be in the existing knowledge and technology. Thus, different types of social changes occurring in society make the existing educational system dysfunctional to a certain extent and in course of time pressurize to bring changes in it.

One of the acknowledgments in new paradigms in describing childhood and adult-child relationships is that children are active agents who are not simply shaped by the

world around them but actively shape and change that world.

Relationships between adults and children generate fields of negotiation and renegotiation where norms and expectations are actively challenged and modified. Children adopt a host of multiple strategies in their dealing with adults, at times complying with or resisting adult control over their daily lives. Children interact with adults to produce negotiated outcomes. They make sense of and interpret their everyday interactions with adults. Within these interactions with more powerful actors, children strive to achieve elements of social control over their daily environment, power to make and shape decisions about their everyday lives. This focuses on necessity to revisit structured power relationships between adults and children (Leonard, 2015). The discussion on how power is activated, practiced and accomplished within and across children's everyday interactions with adults is in great significance. There are many important aspects in analyzing power relations among students- teachers, for example how power is exercised and resisted in various aspects of an academic situation in pedagogy.

Teacher competency

Classroom is a preliminary stage for educational activities and it is a position for preparing people for living in a changing world. Classroom is a place that some direct services are provided for students so that they develop individually and socially and the requirement for healthy and holistic society development can be provided. Instruction or class management is a part of education and is referred as a part of educational activities that takes place with presence of the teacher in classroom. Therefore class management can be considered as an important indicator in teachers' task is a complicated task that is referred as an “art” (Esmaeili et al., 2015). The role of the teacher and his management style is highly important and essential for succeeding in educational objectives of students in proportion of today’s world. Many researchers show (Trapanes, 2017; Warren, 2016; Meador, 2017; Levine, 2017; Göncz, 2017) that differences in teacher effectiveness have a profound impact on student learning and have been shown to affect student performance for several years. All authors state the main question: What makes teachers effective in the classroom? The teacher’s effectiveness is often determined by many indicators. Lists of qualities that characterize effective teachers include a range of characteristics, such as strict discipline skills, engaging personality, ability to form good relationships with adults, as well as knowledge of subject matter, curriculum and standards, passion for teaching, and strong rapport with students.

The teacher impacts student success, as well as can bring up strategies that activate student thinking and learning intentions. For teachers, a direct relationship needs to exist between what happens in the classroom, in the school, and within wider society, because teachers are agents for change.

Conclusions

The public discussion about the need of competent teachers and teachers who are authority is needed. This means discussions, analyses of experiences, unified understanding and strategic approach, critical thinking and persistent improvement of competence in the field of teacher authority. The modern environment requires new

knowledge and thinking and attitudes, therefore cooperation between society and school is vitally important for children's learning and well-being. Challenges of modern society, including school, require changes in conceptual approach of pedagogical sciences for interpretation of modern social phenomena. Teacher quality and authority are most important factors influencing learner outcomes. Esmaeili (2015) states teachers' authority resources have significant relationship with students' learning. It means that as the teachers' authority is at a higher level, the learning of students of studied population increases too.

Sources and literature

1. **Bourn, D.** (2015). Teachers as agents of social change. *International Journal of Development Education and Global Learning*, 7 (3), 63–77p.
2. **Elliott, J.** (2009). The nature of teacher authority and teacher expertise. *Support for Learning*, 24 (4), 197–203 p.
3. **Esmaeili, Z., Mohamadrezai, H., Mohamadrezai, A.** (2015). The role of teacher's authority in students' learning. *Journal of Education and Practice*, 6 (19), 1–15 p.
4. **Fuko, M.** (2001). Uzraudzīt un sodīt. *Omnia Mea*, Rīga, 294 p.
5. **Furedi, F.** (2013). *Authority: A Sociological History*. Cambridge University Press, 446 p.
6. **Göncz, L.** (2017). Teacher personality: a review of psychological research and guidelines for a more comprehensive theory in educational psychology. *Open Review of Educational Research*, 4 (1), 75–95 p.
7. **Kitchen, W.H.** (2014). *Authority and the Teacher*. Bloomsbury Academic, 202 p.
8. **Leonard, M.** (2015). *The Sociology of Children, Childhood and Generation*. SAGE Publications, 176 p.
9. **Levine, G.** (2017). *Effective Teacher Characteristics: Future Teachers' Voices*. NERA Conference Proceedings 2017.
10. **Meador, D.** (2017). Personality Traits that help teachers and students succeed.
11. **Meirieu, P.** (2009). from : https://www.meirieu.com/ARTICLES/autorite_english.pdf [pēdējo reizi sk. 1.07.2018.]
12. **Patil, N.** (2012). Role Of Education In Social Change International Educational. *E-Journal I (II)*, 205-210 p.
13. **Trapanese, E. M.** (2017). Helping teachers become leaders. *The Education Digest*, 83 (3), 37–39 p.
14. **Warren, L.L.** (2016). Viewing teachers as leaders without being administrators. *Education*, 136 (4), 508–514 p.
15. **Wong, M.Y.** (2016). Teacher–student power relations as a reflection of multileveled intertwined interactions. *British Journal of Sociology of Education*, 37 (2), 248–267 p.

Kristīne Mackare, Maksims Žigunovs, Anita Jansone
Liepājas Universitāte
Latvija, Liepāja

PIELĀGOTO E-MATERIĀLU VEIDOŠANAS PROGRAMMAS NEPIECIEŠAMĪBAS PAMATOJUMS

SUBSTANTIATION FOR NEED OF THE ADAPTIVE E-MATERIAL PROGRAM

Summary

In daily life, more and more users of digital devices experience various fatigue symptoms, discomfort, and vision problems after different types of near distance workload, especially after more extensive use of screens. Such digital devices with screens as smartphones, tablets, computers, and the Internet are actively introduced for educational purposes in formal and informal education, and for self-educational needs. According to Central Statistical management database (CSB) data, 46.8% population of Latvia is involved in educational activities, and therefore in using modern technology to access education.

Not only CBS statistical data analysis has been carried out but also two surveys for the Internet and computer users of different ages were conducted. The survey data showed the purposes of digital data use, especially in education. It has been found out that more than 90% of respondents use devices to get information. It can have a negative impact on users' vision. The program for customized e-material creating can help solve part of problems and provide comfort for users.

Key words: digital devices, e-study, user analysis, statistical data, target group.

Atslēgas vārdi: digitālās ierīces, e-studijas, mērķa grupa, lietotāju analīze, statistikas dati.

Anotācija

Arvien vairāk digitālo ierīču lietotājs ikdienā izjūt dažādus noguruma simptomus, diskomfortu un redzes pasliktināšanos pēc dažāda veida tuvuma slodzes, īpaši ekrānu ilgstošas lietošanas. Tādas digitālās ierīces ar ekrāniem kā viedtālruni, planšetes, datori, un internets aktīvi tiek ieviests izmantošanai izglītības nolūkos formālajā un neformālajā izglītībā, arī pašizglītības nolūkos. Balstoties uz Centrālās Statistikas pārvaldes datubāzes (CSB) datiem, 46,8 % Latvijas iedzīvotāju ir iesaistīti izglītības aktivitātēs un līdz ar to arī mūsdienu tehnoloģiju izmantošanā izglītības sasniegšanai.

Tika veikta ne tikai statistisko datu analīze no CSB, bet ir veiktas arī 2 aptaujas dažāda vecuma interneta un datorlietotāju vidū. Aptaujas rezultāti uzrādīja digitālo ierīču izmantošanas nolūkus, īpaši izglītībā. Noskaidrots kādiem mērķiem visbiežāk tiek izmantota katra no ierīcēm. Vairāk nekā 90 % aptaujāto izmanto ierīces informācijas iegūšanai. Tas šobrīd var sniegt negatīvu ietekmi uz lietotāju redzi. Pielāgoto e-materiālu veidošanas programma var palīdzēt atrisināt daļu no problēmām un sniegt komfortu lietotājiem.

Ievads un metodoloģija

Digitālo ierīču lietošana ikdienā pieaug nepārtraukti. Tās piedāvā ļoti plašas iespējas un sniedz lielāku brīvību. Tomēr ir arī negatīvi apstākļi, jo ekrānu ierīču lietotāji aizvien vairāk izjūt dažādus diskomforta simptomus, lielāku nogurumu un izmaiņas redzē. Optometristi ikdienas praksē sastopas ar arvien pieaugošu sūdzību skaitu saistībā ar acu diskomfortu un redzes pasliktināšanos, kas ir saistīti ar lielu tuvuma slodzi ikdienā. Diemžēl tās nav tikai sūdzības, bet tās tiek apstiprinātas arī ar objektīvām atradnēm redzes pārbaudes laikā, un tā ir problēma.

Pašas ierīces tieši neietekmē acis un redzi. Problēmas veido tas, ka visiem patīk izmantot ierīces sniegto iespēju dēļ, tādēļ tās tiek izmantotas ļoti daudz, ilgstoši, bez lieliem

atpūtas brīžiem un tuvā attālumā. Ilgstoša ierīču lietošana veido lielu slodzi redzes sistēmai. Ir jāmeklē risinājumi, lai uzlabotu ekrānu sniegumu un saglabātu populācijas veselību.

Lai pamatotu pielāgoto e-materiālu veidošanas programmas nepieciešamību, ir veiktas vairākas darbības:

- veikts neliels pacientu statistikas pētījums no prakses par sūdzībām un atradnēm, to saistību ar tuvuma redzes slodzi;
- veikts statistisko datu apskats;
- veiktas divas interneta lietotāju aptaujas, kas fokusētas uz interneta un digitālo ierīču lietošanas biežumu, daudzveidību un lietošanas nolūkiem, īpaši pievēršot uzmanību mācību/studiju nolūkiem.

Rezultāti un analīze

Sākumā tika izanalizēti dati par 306 raksta autores pacientiem 2017. gadā: vecums, dzimums, vai pārbaude ir pirmreizējā vai jau atkārtota, kādas ir sūdzības par redzi, vai pārbaudes laikā ir izrakstītas brilles, vai ir notikušas izmaiņas refrakcijā, izmaiņas apjoms redzes stāvoklī, vai lieto datoru.

Var secināt, ka vismaz 91% optikas pacientu izmanto datoru, līdz presbiopijas vecumam – 99%. Gandrīz 30% datorlietotāju vecumā līdz 40 gadiem veica pirmreizējo redzes pārbaudi, jo bija sūdzības par redzi vai dažādām diskomforta sajūtām, kas rodas, strādājot pie datora.

Cilvēki visbiežāk sastopas ar šāda veida sūdzībām dažādās pakāpēs:

- Sausums acīs (graušanas un dedzināšanas sajūta)
- Acu apsārtums
- Acu sāpes
- Galvassāpes
- Redzes miglošanās un/vai dubultošanās
- Grūtības pārslēgt skatu no tuvuma uz tālumu
- Redzes pasliktināšanās
- Diskomforts, veicot darbu tuvumā/nepatika lasīt

Nepatīkamās sajūtas var būt īslaicīgas vai ilgstošas, pārejošas vai pastāvīgas.

Sūdzības nav tas, kas satrauc primārās redzes aprūpes speciālistus. Diemžēl sūdzības apstiprinās ar objektīvām atradnēm optometrista praksē, tiek konstatētas izmaiņas un uzstādītas diagnozes, un nereti veicina dažādu izmaiņu progresēšanu.

Pārbaudes laikā tiek konstatētas galvenokārt tādas atradnes:

- Sausās acs sindroms (kas ir ap 30% iedzīvotāju un pieaug)
- Acu apsārtums
- Akomodācijas problēmas
- Refrakcijas izmaiņas.

Turklāt parādās nepieciešamība pēc jebkāda izmēra refrakcijas nepilnības korekcijas, lai sasniegtu redzes sistēmas komfortu. Ir novērots miopijas biežuma, attīstības straujuma un ilguma, un apmēra pieaugums dažāda vecuma pacientiem, īpaši bērniem un jauniešiem.

Balstoties uz plaša mēroga pētījumiem, jau 2000. gadā vairāk nekā 22% pasaules populācijas bija konstatēta miopija, bet jaunākie dati liecina, ka 2015. gadā – vairāk nekā 30%. Tendencei turpinoties, paredzams, ka ap 2050. gadu vismaz pusei pasaules

iedzīvotāju būs miopi. (Stuart, 2015; Holden, et.al, 2016)

Gandrīz 30% no datorlietotājiem vecumā līdz 40 gadiem tika veikta pirmreizējā redzes pārbaude, jo bija sūdzības par redzi vai dažādām diskomforta sajūtām, strādājot pie datora. Visiem tika veikta redzes korekcija un konstatētas novirzes no normas redzes stāvoklī, kas apstiprina sūdzības. Arī tiem datorlietotājiem, kas veica atkārtotas pārbaudes, tika konstatētas izmaiņas redzes korekcijā, salīdzinot ar esošām brillēm.

Datorlietotājiem vecumā līdz 40 gadiem tika konstatētas vidēji 0,45 D izmaiņa 1–2 gadu laikā. Arī visiem pacientiem pēc 40 gadu vecuma tika konstatētas izmaiņas, bet to nevar viennozīmīgi piedēvēt tuvuma redzes slodzei, jo šīs izmaiņas var būt saistītas ar to, ka pacienti ir presbiopijas vecumā, kurā izmaiņas balstās galvenokārt uz lēcas elastības izmaiņām un citām patoloģiskām izmaiņām acu struktūrās.

Kā tas ir saistīts ar tuvuma redzes slodzi un digitālajām ierīcēm?

Par tuvuma redzes slodzi tiek uzskatīti visi tuvuma darbi, īpaši smalkie, kas tiek veikti <1m attālumā, piemēram, rokdarbi, tekstu un attēlu aplūkošana, lasīšana, mācīšanās gan no drukāta veida materiāliem, gan no datora ekrāna, spēļu spēlēšana, u. tml. (Watten, etl., 1993) Mūsdienās šī slodze pieaug – īpaši ar jauno tehnoloģiju (*datora, planšetes, viedtālruna, e-grāmatu lasītāju izmantošanu*) arvien plašāku ienākšanu mūsu dzīvē.

Balstoties uz Latvijas Centrālās Statistikas pārvaldes datiem, vismaz 78,5% iedzīvotāju izmanto internetu un tātad kādu no digitālajām ierīcēm. Pēc CSB datiem 48,6% iedzīvotāju ir iesaistīti izglītības procesos, tātad arī digitālo ierīču izmantošanas nepieciešamība arī mācību nolūkos. (CSB, 2017)

Tika veiktas 2 e-aptaujas, kurās piedalījās interneta lietotāji. Pirmajā aptaujā piedalījās 146 respondenti (102 sievietes un 44 vīrieši) un otrajā aptaujā – 106 respondenti (70 sievietes un 26 vīrieši) no 7 līdz 67 gadu vecumam.

No sākuma tika apskatīts interneta lietošanas biežums (1. tabula). Tikai 6,8% pirmās aptaujas respondentu lieto internetu retāk nekā vienu reizi dienā. Otrai aptaujai nav tādu datu, visi izmanto biežāk. Abu aptauju dati liecina, ka visbiežāk internets tiek lietots dažas reizes dienā (īstermiņā) – ap 41% respondentu. Aptuveni ¼ interneta lietotāju norāda, ka viņi internetu lieto gandrīz nepārtraukti visu dienu.

1. tabula

Interneta lietošanas biežums

Interneta izmantošanas biežums	Aptauja 1		Aptauja 2	
	Respondentu skaits	%	Respondentu skaits	%
Dažas reizes dienā (īstermiņā)	54	40,9	43	40,8
Katru dienu	39	29,5	14	12,6
Gandrīz nepārtraukti visu dienu	32	24,2	49	46,6
Retāk nekā 1x nedēļā	5	3,8		
2–3 reizes nedēļā	4	3,0		

Ne tikai internets tiek daudz izmantots, bet arī digitālās ierīces ar ekrāniem (2. tabula). Balstoties uz aptaujas datiem, 45,6% respondentu arī dažādas ierīces lieto

gandrīz nepārtraukti visu dienu. Viena trešdaļa lietotāju izmanto tās dažas reizes dienā (katru reizi ilgāk par 20 min). Tikai 5,8 % respondentu izmanto ierīces katru dienu, bet nedaudz un īsu laika sprīdi.

2. tabula

Digitālo ierīču lietošanas biežums

Digitālo ierīču lietošanas biežums	Respondentu skaits	%
Gandrīz nepārtraukti visu dienu	47	45,6
Dažas reizes dienā (katru reizi ilgāk par 20 min.)	34	33,0
Dažas reizes dienā (katru reizi mazāk nekā 20 min.)	16	15,5
Katru dienu (reti/ īsā laika posmā)	6	5,8

Tā kā ierīces ir visur – gan darbā, gan mācībās, tika aplūkots digitālo ierīču izmantošanas nolūks (3. tabula), īpaši pievēršot uzmanību izglītības mērķiem.

98,6% respondentu no pirmās aptaujas un 96,2% respondentu no otrās aptaujas izmanto ierīces, lai piekļūtu informācijai un iegūtu zināšanas dažādā veidā. 78,1% respondentu izmanto digitālās ierīces mācību un/vai studiju materiālu lasīšanai, 75,3% – to veidošanai. Tieši e-mācībām un e-studijām digitālās ierīces izmanto 65,1% respondentu. Visvairāk digitālās ierīces ar ekrāniem tiek izmantotas interneta piekļuvei, e-pastu lasīšanai un digitālo mēdiju izmantošanai un piekļūšanai. Lietotāji norāda, ka ir arī citi nolūki, kādiem tiek izmantotas digitālās ierīces, ārpus norādītajām iespējām.

3. tabula

Visu digitālo ierīču lietošanas nolūks

Nolūks	Atbilžu skaits	%
<i>Kopējais respondentu skaits</i>	<i>146</i>	<i>100</i>
Interneta piekļuvei	129	88,4
E-pasta lasīšanai	123	84,2
Sociālie mēdiji (Facebook, Instragram, Twitter)	121	82,9
Mācību / studiju materiālu lasīšana	114	78,1
Darba / personīgo dokumentu lasīšana	113	77,4
Darba / personīgo dokumentu veidošana	113	77,4
Mācību / studiju materiālu veidošana	110	75,3
Garu tekstu lasīšana	109	74,7
Spēļu spēlēšana	108	74,0
e-mācības / e-studijas	95	65,1
Grāmatu lasīšana	87	59,6
Citi iemesli	53	36,3

Diskusija

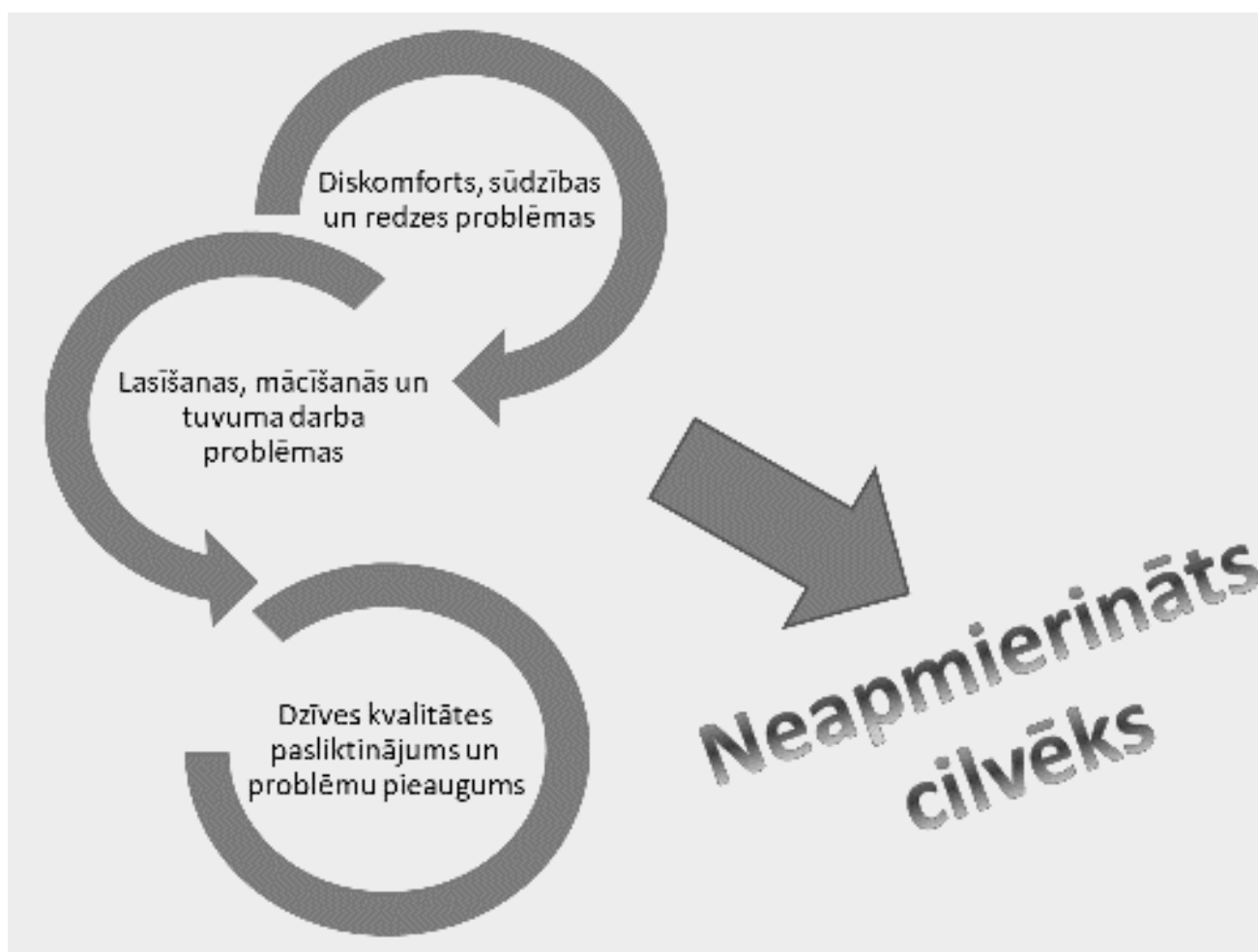
Ļoti liela sabiedrības daļa ir iesaistīta zināšanu iegūšanai un vēl lielāka daļa lieto digitālās ierīces ar ekrāniem. Tātad viņi ir pakļauti iespējamībai, ka radīsies diskomforts vai redzes problēmas. (1. attēls)

1) Sākotnēji veidojas diskomforts un sūdzības. To esamība un/vai to pieaugums, var veidot arī redzes problēmas. Tas veido loku, jo šie apstākļi pastiprina viens otru.

2) Tas var veidot lasīšanas, mācīšanās un tuvuma darba problēmas, kas var novest pie zināšanu iegūšanas, pašattīstības, ikdienas pienākumu izpildes problēmām.

3) Tas savukārt var novest pie dzīves kvalitātes pasliktināšanās un problēmu pieauguma, kā arī radīt pašsajūtu problēmas.

4) Tas viss izveido neapmierinātu un nelaimīgu cilvēku.

1. attēls Problēmu cikls

Skatoties tikai no izraisīto problēmu skatupunkta, varētu domāt, ka risinājums ir jāveic optometristu kabinetos: uzlikt visiem korekciju, izrakstīt pilienus vai veikt citas manipulācijas, kas noņem sūdzības un atrisina redzes problēmas, un visi būs laimīgi. Diemžēl viss nav tik vienkārši un tas nav galējs risinājums, jo problēma turpinās pieaugt un tās pieaugums veicina citas problēmas, turklāt ne visos gadījumos brilles palīdzēs.

No vienas puses, risinājums būtu aizliegt izmantot digitālās ierīces ar ekrāniem vispār, vai vismaz tuvuma darbam un izglītības nolūkam. Bet mūsdienu sabiedrībā tas nav

iespējams, jo tā ir ikdiena. Tas arī veicina progresu un attīstību. Digitālās ierīces visās jomās sniedz ļoti daudz ieguvumu.

Tāpat ir nepieciešams meklēt iespējas, kā uzlabot esošas digitālās ierīces. Mēs piedāvājam: E-materiālu formatēšanas rīku, kas pielāgots individuālajām prasībām un vajadzībām, lai atvieglotu tuvuma redzes slodzi, izmantojot e-materiālus mācību/studiju nolūkos.

Secinājumi

Mūsdienu attīstītajās valstīs internets un digitālās ierīces izmanto vairāk nekā 50% iedzīvotāju. Latvijā – vismaz 78% iedzīvotāju. Digitālās ierīces tiek ļoti plaši izmantotas, arī izglītības un zināšanu iegūšanas jomā.

Ir liela daļa iedzīvotāju, kas ir dažādu redzes problēmu iegūšanas riska grupā digitālo ierīču izmantošanas un tuvuma redzes slodzes dēļ. Redzes diskomforts un simptomi nav tikai lietotāju izdomas, bet tie ir apstiprināti arī ar atradnēm. Problēma ir reāla un tā pieaug. Ir nepieciešami risinājumi, lai uzlabotu esošo un nākotnē veidojamo digitālo ierīču sniegumu un mazinātu negatīvo ietekmi uz redzes sistēmu.

Avoti un literatūra

1. Holden, B. A., Fricke, T. R., Wilson, D. R. (2016) Global prevalence of Myopia and High Myopia and temporal trends from 2000 through 2050 *Ophthalmology*, Epub, Nr. Feb.2016
2. Stuart, N. (2015) Myopia Research: From the Margins to the Mainstream, *EyeNet Magazine*, Nr. Nov., 2015
3. Watten .G., Lie I., Birketvedt, O. (1994) The influence of long-term visual near-work on accommodation and vergence: a field study, *Human Ergol.*, Nr.23: 27–39
4. CSB, *Latvijas Centrālās Statistikas Pārvaldes dati 2017* Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/dati/statistikas-datubazes-28270.html> [pēdējo reizi sk. 15.05.2018.]

INTERAKTIVITĀTES METODES JURIDISKO ZINĀTŅU STUDIJU KRIMINĀLCIKLĀ

INTERACTIVE METHODS FOR LEGAL SCIENCE STUDIES IN CRIMINAL SECTOR

Summary

The main objective of the article “Interactive methods for legal science studies in criminal sector” is to show the usage of these methods in law science.

In the author’s opinion, the traditional training methods do not satisfy the main goal of higher educational institutions, which are to train students for creative thinking, interactive communication and ongoing desire to enhance and develop the knowledge in the area.

The author of the article is suggesting various options of interactive training, which could be used in the creative training process not only in juridical science criminal sector, but other disciplines as well.

Key words: study, interactive training, juridical science, criminal sector, creative thinking.

Atslēgas vārdi: augstskola, interaktīvā mācīšana, juridiskās zinātnes, radošā domāšana.

Anotācija

Referātā konceptuāli izskatīti jautājumi, kas saistīti ar interaktivitātes principu un metožu izmantošanu juridisko zinātņu studijās. Pēc autora viedokļa, tradicionālās studiju metodes nevar nodrošināt augstskolas absolventus ar radošās domāšanas iemaņām.

Pielietojot interaktivitātes metodes priekšrocības, pedagogs rada labvēlīgus apstākļus, lai nākamajā juristā veidotu tādas personiskās īpašības un prasmes kā aktivitāte, prasme ātri un loģiski domāt, atrast nepieciešamo informāciju un pieņemt personiskus lēmumus, diskutējot aizstāvēt savu viedokli. Studentiem veidojas iespēja ieklausīties kolēģu domās un izdarīt atbilstošus secinājumus, kas attiecas uz parādību, procesu un attiecību būtību.

Raksta pamatmērķis – parādīt iespējas, kā izmantot interaktivitātes metodi juridisko zinātņu studijās. Pēc autora domām, tradicionālās mācību formas neveicina augstskolas mērķa sasniegšanu – absolventiem sniegt nepieciešamās kompetences, radīt vēlēšanos un prasmi radoši domāt, interaktīvi sazināties un pastāvīgi tiekties papildināt un atjaunot zināšanas.

Autors piedāvā dažādus interaktīvās mācīšanas variantus, kas ar radošu pieeju varētu tikt izmantoti, mācot ne tikai juridiskās zinātnes, bet arī citus mācību kursus. Raksta tapšanas gaitā tika izmantotas anketēšanas, indukcijas, dedukcijas un dažādu informācijas avotu analīzes metodes.

Vispārīgie nosacījumi

Mūsdienu sabiedrība no augstskolu absolventiem sagaida ne tikai spēju ātri reaģēt uz apstākļu maiņu (dzīvē, ražošanā, zinātnē), bet arī pieredzi un prasmi. Ar tradicionālo skaidrojoši–ilustratīvo mācību formu nav pietiekami. Nav pietiekami arī mācību procesa organizācijā iekļaut problēmjautājumu elementus. Var secināt, ka lietderības koeficients šajā gadījumā nav augsts, jo studentu reproduktīvās domāšanas formas attīstīšanai tiek patērēts daudz mācību laika. Tas studējošo vidū rada liekēdības un konformisma noskaņu, kas nekādā

ziņā neveicina absolventu kompetenci un progresu kādā no sabiedriskās dzīves jomām.

Autors sadarbībā ar socioloģijas doktoru Vladislavu Volkovu veica pilotpētniecību dažās Latvijas augstākajās mācību iestādēs ar mērķi noskaidrot, kā humanitāro fakultāšu studenti novērtē dažādu zināšanu apguves formu efektivitāti. Pamatojoties uz pētniecības materiāliem, ir izdarīts secinājums, ka, pēc studentu domām, visefektīvākā zināšanu apguves forma ir pasniedzēju lekcijas, tad seko praktiskās nodarbības, visbeidzot – studentu patstāvīgais darbs un kursa darbu, referātu gatavošana. Par visneefektīvāko formu studenti atzinuši piedalīšanos zinātniskajās konferencēs. Šie dati liecina par:

- 1) studentu vispārīgo sagatavotību,
- 2) studentu noskaņojuma pakāpi meklēt un apstrādāt jaunu informāciju,
- 3) studentu izzināšanas prasmju un analītiskā darba līmeni.

Kas attiecas uz patstāvīgo darbu, tad visaugstāk studenti vērtē tā lomu informātikas apgūvē un, apgūstot svešvalodu, mazāk nozīmīgs, viņuprāt, tas ir nozarēs, kas saistītas ar izvēlēto specializāciju un teorētiskajām un vispārīzglītojošajām zinātnēm.

Interesanti, ka nozīmīguma ziņā patstāvīgais darbs no respondentu puses tiek vērtēts zemāk nekā pasniedzēju lekcijas un praktiskās nodarbības, bet patstāvīgais darbs patīk 49% aptaujāto. 43% respondentu par tādu uzskata darbu studentu grupā, bet 8% respondentu – kā grupā, tā arī patstāvīgi.

Jautājums par nepieciešamību atteikties no triviālām mācību formām (lekcija, seminārs, praktiskās nodarbības) un principiāli jaunu mācību organizācijas un pasniegšanas metodiku izstrādāšanu līdz pilnīgai pārejai uz aktīvām mācību procesa formām ir visai akūts. Ikvienā mācīšanās norisē, kas nav pakļauta rutīnai, vajadzīga radoša pieeja. (Pūre, 2016: 187) Sprotams, ka tas ir ļoti sarežģīti no psiholoģiskā viedokļa. Kā norāda Mildreds Kolins, zināmu stresu, gatavojoties mācību nodarbībām, kas noritēs aktīvā formā, pārdzīvo kā pasniedzēji, tā arī studenti. (Collins, 1969: 80) Tomēr maksimāla studentu aktivitātes nodrošināšana mācību nodarbībās ir mūsu laikmeta un mūsdienu sabiedrības diktēta aktuāla un kategoriska nepieciešamība. Mūsdienās izglītība vairs nav materiāla kategorija, bet gan pieredzes veids (*Теория поколений*). Ja neliekuļotu un teiktu atklāti, tad visiem ir acīmredzams, ka lielāko materiāla daļu, kuru pasniedzēji piedāvā lekcijās, studenti var izlasīt ārpus auditorijas, pareizi izmantojot pasniedzēja rekomendētos un patstāvīgi atrastos informācijas avotus. Bieži lekcijās izsniedzamais materiāls ir nepietiekami analītisks, lai nodrošinātu iespējami lielāku informācijas apjomu. Ir pasniedzēji, kuri uzskata, ka monogrāfijas un citāda literatūra, kas rakstīta konkrēti viņu pasniegtajam priekšmetam, neiztur nekādu kritiku, jo tikai viņi ir patiesi zinoši priekšmetā un viņu teiktais ir absolūti paties, neapstrīdams. Viņuprāt, eksistē tikai divi mācību kursa materiāla saprašanas varianti: viens – viņu, un otrs – nepareizais, tad viņiem nekad nepietiek mācību laika, kuru tie patērē, skaidrojot vien viņiem zināmo patiesību. Pietrūkst laika vēl vienai diezgan lielai grupai, kas sastopama “pedagogu” vidū, proti, tie ir pedagogi, kuri visus studentus uzskata, tēlaini izsakoties, par garīgiem invalīdiem. Par invalīdiem, kas nav spējīgi patstāvīgi apgūt piedāvāto literatūru, kur nu vēl patstāvīgi meklēt un atrast kādus papildus, vai, kā tos nosauc D. Sandakovs, “dabiskos” informācijas avotus (Сандаков, 2010: 47), nemaz nerunājot par pašu uzietu ziņu intelektuālu apstrādi. Pirmajai nosauktajai stundu pasniedzēju grupai gribētos dot padomu: savā priekšmetā uzrakstīt personīgo mācību grāmatu, kas atbilstu viņu neparastajam domas lidojumam un

kvalitātes ziņā pārspētu jau esošos izdevumus. Viņi to varētu veiksmīgi rekomendēt saviem studentiem patstāvīgai izstudēšanai pirms mācību nodarbībām. No otras grupas gribētos sagaidīt pieejamus (pēc formas un satura) metodiskos mācību līdzekļus, kuros izklāstīts studējošo iespējamo darbību algoritms, kas izmantojams informācijas atrašanās un strādājot ar atrastajiem informācijas avotiem. Plaši zināms ir teiciens par to, ka bērniem bērnodrāzēs nemāca augstāko matemātiku ne jau tāpēc, ka viņi būtu tādi muļķi, ka nespētu saprast to, bet gan tāpēc, ka pedagogi nav tik gudri, lai spētu viņiem to iemācīt.

Tiesību zinātnes disciplīnu pasniegšana

No juridiskajām zinātnēm, kuras pasniedz augstākajās mācību iestādēs, gribētos vērst īpašu uzmanību zinātnēm, kas attiecināmas tā dēvētajam kriminālajam ciklam, pie kura pieder krimināltiesības un administratīvās tiesības, kriminoloģija, kriminālistika un virkne citu. Tās pelna īpašu pedagoģisko uzmanību, tā kā ir priekšplānā cīņai ar noziedzību, kas saēd mūsdienu sabiedrību no iekšienes, apdraud vispārcilvēciskās un sociālās vērtības. Protams, katrai no juridiskajām zinātnēm kā fundamentālajām, tā arī speciālajām ir savas īpatnības. Piemēram, atšķirībā no pārējām kriminālistika ir kompleksa zinātne, tā kā ietver sevī ne tikai dažādas juridiska rakstura zināšanas, bet arī zināšanas, kas nepieciešamas dabisko un specialo zinātņu (psiholoģijas, matemātikas, fizikas, ķīmijas) apguvei. Juridiskajā literatūrā absolūti pareizi tiek uzsvērts, ka jebkuri paši precīzākie un vismūsdienīgākie līdzekļi nesniegs gaidīto rezultātu, ja tie nonāks nesagatavota cilvēka rīcībā (Статкис, 2000: 36–37). Tiesībsargājošo iestāžu darbinieka profesionalitāti veido ne tikai profesionālā (izmeklēšanas, operatīvās) un dzīves pieredze, bet jo īpaši svarīgs ir profesionālās attīstības sākuma etaps, tas ir, izglītošanās augstskolā.

Šajā sakarā rodas jautājums par to, kuram un kādā veidā jārisina uzdevums, kas saistīts ar juridisko disciplīnu un kriminālistikas, pasniegšanas kvalitāti. (Бахин, Машошин, 2004: 176). Literatūrā tiek izteikti viedokļi, ka mācību didaktisko problēmu risinājums kriminālistikā jāmeklē nevis pašai kriminālistikai, bet pedagoģijai kā zinātnei par audzināšanu un mācīšanu (Волчецкая, 2000: 23). Tas izpaužas faktā, ka, mēģinot izpētīt kriminālistikās didaktikas jautājumus, daži kriminālistikas “speciālisti” apgalvo, ka iepriekš minētā problemātika ir pedagoģiskās zinātnes prerogātīva. Piemēram, Kijevā vienā no IM (Iekšlietu ministrijas) sistēmas augstskolām tika apstiprināts disertācijas izpētes temats “Izmeklētāju kriminālistikās sagatavošanas optimizācija”.

Analizējot juridisko zinātņu pasniegšanas sistēmu, vispirms nepieciešams uzsvērt, ka mācību procesa pareizai organizēšanai nepieciešams plašs metožu un metodiku arsenāls atkarībā no pasniedzamā kursa, sadaļas un temata, neminot īpašos pedagoģiskos aspektus, piemēram, tādus kā atkarību no konkrētiem apstākļiem un apmācāmo grupas īpatnībām. Taisnība ir K. Fopelam, kurš teicis, ka nav mācību metodes vai tehnikas, kas ir universālas un pielāgojas cilvēku intelekta daudzveidībai. (Фопель, 2003: 19) Runāt, bez šaubām, nepieciešams par pasniegšanas metožu sistēmu, bet raksta autors dod priekšroku tām metodēm, kuras studentam ļauj maksimāli izpausties, rādot savas dotības, tādējādi izprotot apgūstamo priekšmetu. Var piekrist, ka no pasniedzēja tiek prasīts “ļoti daudz”, pirmkārt, ne jau prasme izklāstīt iespējami vairāk informācijas minimāli īsākā mācību laikā, bet prasme ieinteresēt studentu, audzinot viņā gatavību aktīvam mērķtiecīgam darbam. Ne velti kolēģi pedagogi, Latvijas inteliģences biedrības XXXI konferences dalībnieki

akcentēja to, ka mācīšanās iespējama vienīgi ar līdzdalību. (*Izglītība un zinātne – Latvijas nacionālā bagātība*, 2000: 29). Tiek uzsvērts, ka klātbūtnes nodarbībās lietderības koeficients, piemēram, klausoties lekciju, ir daudzkārt zemāks, nekā līdzdarbojoties radošā procesā, vēl jo vairāk – ņemot līdzdalību pasniegšanas procesā. Piemēram, frāze par to, ja gribi kaut ko iemācīties un apgūt – māci to citiem. Grūti nepiekrīst.

Pirmo sadaļu izklāsts (vispārīgie nosacījumi) par pasniedzamajām juridiskajām disciplīnām nes apjomīgu jēgpilnu un organizatorisku slodzi. Pētāmajā aspektā ievada nodarbību mērķis ne tikai iepazīstināt studentus ar pasniedzamajiem mācību kursiem, bet vērst īpašu uzmanību metodoloģijas jautājumiem, parādīt un paskaidrot piedāvātās specifiskas izziņas metodes un atsevišķu kursa sadaļu savstarpējo saikni. Pie tam, iezīmējot “savas” zinātnes metodoloģisko bāzi, pasniedzējam, sākot jau ar pašām pirmajām nodarbībām, nepieciešams klausītājus mudināt jeb “izvilkt” uz diskusiju par tiem vai citiem noteikšanas, sakarības, terminu elementiem. “Bez juridisko terminu zināšanas, kā bez alfabēta, nav iespējams izprast likuma definīcijas”. (Кносе, Шиндер, 2017: 129) Šim nolūkam ir lietderīgi rādīt tieši krimināltiesiskās, administratīvi tiesiskās, kriminālistikas definīcijas un teorijas, kuru izprašanā studentu maldīšanās iesākumā ir lielākā mērā, bet pēc tam mazāka mērā acīmredzama. Piemēram: “Kriminālistika – tā ir zinātne par noziegumu atklāšanu” (?) Aizstāvot līdz zināmam momentam šāda apgalvojuma patiesumu, pasniedzējs izaicina savus jaunākos kolēģus – vai tik tiešām neviens nevarēs apgāzt šo acīmredzamo kļūdaino apgalvojumu, vai vismaz to apšaubīt. Diskusijas uzsākšanai nepieciešams panākt maksimālu individualizāciju, lai neviens klausītāju viedoklis, izteiciens nepaliktu nepamanīts no pasniedzēja puses. Rekomendējot mācību kursa literatūru, tiek uzsvērts patstāvīga darba nozīmīgums, paplašinot piedāvāto informācijas avotu uzskaitījumu, kā arī tiek norādīti tādi informācijas avotu veidi kā: mācību, populārzinātniskā un zinātniskā literatūra, (periodika), interneta vietnes un interneta meklētājprogrammas. Pētāmo mācību disciplīnu specifika šajā gadījumā nozīmē to, ka iespējams izmantot informāciju, kas iegūta kā no teorētiskajiem avotiem, tā arī no operatīvās izmeklēšanas prakses materiāliem: krimināllietas un civillietas, atteikuma materiāli, izmeklēšanas darbību protokoli, orientieri, apskati utt.

Juridisko zinātņu kriminālcikla pamatsaturā ir jautājumi, kas saistīti ar likumpārkāpumu kvalifikāciju un dažādu izmeklēšanas un administratīvo darbību izpēti. Katra šāda darbība līdztekus vispārīgajiem teorētiskajiem nosacījumiem ir konkrētās situācijas darbību projicēšana un tādējādi atver durvis plašai situatīvajai interaktīvajai pasniegšanai. Iepriekš norādītā mācību procesa organizācija, kas pastiprināta ar juridisko teoriju, indukcijas, dedukcijas un citām izpētes metodēm, nodrošina tiešu saikni starp mācību nodarbībām un reālo dzīvi, darba praksi tiesībpiemērošanas institūcijās. Praktiskās nodarbības, no vienas puses, nozīmē detektīvisīzeta fragmentu, no otras puses – lomu spēles iespēju, situatīvu uzdevumu risināšanu, sasniegto rezultātu reālu demonstrēšanu. Individuāli–grupveida pieeja, kad uzdevumi tiek pildīti grupās pa 3–4 cilvēkiem, ļauj panākt, ka dalībniekos attīstās profesionālās saskarsmes prasmes. Pedagogam noteikti ir jāpatur prātā, ka interaktīvā pasniegšana – tā ir ne tikai viņa un studentu savstarpējā kontaktēšanās, bet arī kontaktēšanās starp pašiem studentiem, kuri pēc kārtas uzņemas pasniedzēja un apmācāmā funkcijas. Studentos rodas “intelektuālā atbildība”. (Сандаков, 2010: 49) Katram auditorijā esošajam studentam ir pienākums uzdot jautājumu vai izteikt

piezīmi saviem kolēģiem, kuri prezentē izpildīto uzdevumu. Minētā sakarā autora personīgajā praksē bijusi šāda pamācoša situācija. Pirms kārtējās studentu prezentācijas zāle tiek pacelta roka un uzdots jautājums: “Sakiet, vai jautājumus būs nepieciešams uzdot? Nē, nu tas tādēļ, ka klausīties prezentāciju vai arī nē?”

Pasniedzēja uzdevums nav uzspiest savu viedokli un savu darbību paņēmienus, piemēram, izzinot kratīšanas veikšanas procedūru, bet gan korekti un sākotnēji iejūtīgi kritizējot, analizēt pieļautās kļūdas ar obligātu savas pozīcijas argumentēšanu. Šāda pedagoga uzvedības forma noved pie tā, ka pārējie diskusijas dalībnieki sāk uzvesties līdzīgi, nostiprinot savstarpējās saskarsmes variantus, jautājumu formulēšanas un argumentēšanas prasmi.

Mācību nodarbību vadīšanas procesā pasniedzējs vērs studentu uzmanību uz konkrētu uzdevumu – fabulu risināšanu, kā auditorijā, tā arī patstāvīgā darba laikā. Šāda studentu darba organizācijas forma, kad uzmanība galvenokārt tiek pievērsta viņu patstāvīgai sagatavošanai, būs veiksmīga tikai tajā gadījumā, ja tiks nodrošināta maksimāla problemātika, meklēšanas mērķtiecīgums un sistēmiskums. Jo no izglītības filozofiskā viedokļa patstāvīgais darbs – tas nav nekas cits kā vienīgi “process, kad cilvēks izmanto savu saprātu, lai organizētu personīgo pieredzi noteiktā sistēmā”. (Гусинский, Турчанинова, 2003: 156) Citiem vārdiem, cilvēka saprāts sāk darboties, tikai uzrodoties kādai problēmai. Apgūstot juridiskās krimināldisciplīnas, šāda problēma ir reāli vai virtuāli pastrādāts noziedzīgs nodarījums, kuru nepieciešams kvalificēt un izmeklēt. Klausītājiem piedāvātās patstāvīgam darbam kā auditorijā, tā arī ārpus tās, situācijas – uzdevumi paredz atrast vienīgo pareizo atbildi vai realizēt pārliecinošāko lēmumu no reāli esošajiem vai teorētiski iespējamajiem. Tas studentus noved apgrūtināšanā stāvoklī, kura pārvarēšanai nepieciešams mērķtiecīgs meklēšanas un izzināšanas darbs. Vienlaikus viņi sevī attīsta radošas (produktīvas) spriešanas spējas. Viņi ir spiesti rīkoties tā sauktās “uzdevumu metodes” dēļ, kas neļauj iztikt vienīgi ar reproduktīvajām prasmēm. Tādā veidā apmācāmo iegūtajām zināšanām un prasmēm ir stabils un kreatīvs raksturs, kas pārāug kompetencēs, tā kā balstītas uz nepieciešamību tās piemērot konkrētās izmeklēšanas situācijās. Kā zināms, nepieciešamība ir labākais skolotājs.

Sagatavotajā patstāvīgi atrisinātā uzdevuma variantā ieklausās ne mazāk kā trīs četri studenti. Piedāvāto variantu apspriešanas procesam jāpiemīt kolektīvisma raksturam, kurā dalība jāņem studentu vairākumam, kuri ieradušies uz nodarbībām. Pasniedzējs, koordinējot diskusijas gaitu, panāk no klausītājiem, lai tie noteikti izklāstītu savus apsvērumus, tajā skaitā, izmantojot atsauces uz konkrētām tiesību normām, piemēram, Krimināllikuma un Kriminālprocesa likuma pantiem un citiem informācijas avotiem. Juridiskā pamatojuma nepieciešamība liek studentiem ieņemt aktīvu pozīciju un līdz ar to viņos pakāpeniski, pat pašiem neapzinoties, izstrādājas argumentēšanas prasme, vēlēšanās, bet ideālā variantā – nepieciešamība, zinoši aizstāvēt savu viedokli. Pasniedzēja piedāvātā nozieguma patstāvīgās izmeklēšanas rezultātu apspriešana izvēršas par individuāli-kolektīvo izzināšanu, kuru vada pasniedzējs, tiek ievērotas objektivitātes, vispusīguma, pilnības, bet galvenais – aktivitātes un mērķtiecības principa prasības. Tas loģiski papildina darbu, kuru patstāvīgi paveikuši studenti, iepriekš nodarbībām sagatavojoties mājās. Klausītājiem tiek skaidrots, ka izmeklēšanas gaitā nepieciešams noteikt katra fakta, kas minēts uzdevumā, juridisko nozīmi, formulēt detalizētus jautājumus, galvenokārt par

криминāltiesisko un civiltiesisko attiecību dalībnieku tiesībām un pienākumiem, par viņu prasību pamatotību (nepamatotību), piemēram par tiesībām uz dzīvokļa, transportlīdzekļa vai cita privātīpašuma neaizskaramību, kad tiek lemts jautājums par apskates veikšanu, kratīšanu vai izmeklēšanu interesējošo objektu (priekšmetu, dokumentu) izņemšanu, par pieļaujamiem taktiskiem liecinieka, aizdomās turētā nopratināšanas paņēmieniem, par nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas pienākumu utt. Visai noderīgi ir piedāvāt studentiem iejusties vienas puses un pēc tam pretējās puses lomā, juridiski tiesiskās attiecībās, bet tieši atrisinot konkrētu konfliktsituāciju, apskatot notikuma vietu, veicot telpu kratīšanu vai aptaujājot reālu personu.

Nobeigums

Iesaistot studentus problemātiska rakstura interaktīvā mācību procesā, pasniedzējs palīdz veidot īpaši labvēlīgus apstākļus, lai nākamajos speciālistos attīstītos tādas nepieciešamas un daudzveidīgas personiskās īpašības un prasmes kā radoša zinātkāre un aktivitāte, mērķtiecība, patstāvība, prasme ātri domāt, atrast nepieciešamo informāciju un pieņemt pamatotus lēmumus, diskutēt, aizstāvēt savu viedokli, tajā pašā laikā prast ieklausīties kolēģu viedoklī un izdarīt atbilstošus secinājumus, kas skar parādību, procesu un attiecību būtību.

Avoti un literatūra

1. **Collins, M.** (1969). *Students into Teachers. Experiences of Probationers in Schools.* London: Routledge & Kegan Paul Ltd, 98 p.
2. Izglītība un zinātne – Latvijas nacionālā bagātība. *Latvijas inteliģences XXXI konferences Latvijas Zinātņu akadēmijas materiāli.* (2000). Rīga: Latvijas inteliģences apvienība, 124 lpp.
3. **Pūre, D.** (2016). Mācīšanās prasmju attīstīšana profesionālās vidējās izglītības procesā.- *Sabiedrība un kultūra.* Rakstu krājums, XVIII /Sastādītājs, atbildīgais redaktors Arturs Medveckis. Liepāja: LiePA, 377 lpp.
4. **Бахин, В.,Машошин, Ю.** (2004). Дидактика в криминалистике.// *Раксти.* XI.- Rīga: LPA, 175. - 193. lpp.
5. **Волчецкая, Т.** (2000). Ситуационный подход в обучении криминалистике. *Вестник криминалистики.* Вып.1. Москва: Спарк, 23-28.с.
6. **Гусинский, Э.Н., Турчанинова, Ю.И.** (2003). *Введение в философию образования.*- Москва: Логос, 248 с.
7. **Кносе, В.И., Шиндер, А.И.** (2017). Эффективный маркетинг правовой грамотности в молодежной среде.- *Юридические клиники и СО НКО в системе оказания бесплатной юридической помощи Российской Федерации: история, реальность и стратегия развития :* материалы Всерос. конф. с междунар. участием / Шадр. Гос. Пед. Ун-т ; под ред. Н.В. Соколовой. Шадринск : ШГПУ, 361 с.
8. **Сандаков, Д. Б.** (2010). Интерактивное обучение и его использование для подготовки специалистов-биологов / Д. Б. Сандаков // *Біялогія : праблемы выкладання.* Мінск, № 6. с. 46-50.
9. **Статкус, В.** (2000). Некоторые проблемы подготовки специалистов по раскрытию и расследованию преступлений. *Вестник криминалистики.* Вып.1.- Москва, 35.-41.lpp
10. Теория поколений. Pieejams: <http://www.marketing.spb.ru/lib-around/socio/generation.htm>. [pēdējo reizi sk. 24.01.2018.]
11. **Фопель, К.** (2003). *Эффективный воркшоп. Динамическое обучение.* Пер. с нем. Москва: Генезис, 362 с.

Sandra Mihailova
Rīgas Stradiņa universitāte
Latvija, Rīga

LATVIJAS VIDUSSKOLĒNU AKTUĀLĀS TERMINĀLĀS VĒRTĪBAS NO 1998. GADA LĪDZ 2018. GADAM

TOPICAL VALUES OF LATVIAN SECONDARY SCHOOL STUDENTS FROM 1998 TO 2018

Summary

The aim of the research is to study the current values of secondary school students and to compare them with the research results during previous years. The study has a cross-sectional comparative design. Quantitative analysis of the survey results was carried out. The terminal values of young people and their hierarchy are analyzed depending on the place of residence and ethnolinguistic affiliation.

Key words: values, school students, adolescents, terminal values, hierarchy of values, comparison of values.

Atslēgas vārdi: vērtības, vidusskolēni, jaunieši, terminālās vērtības, vērtību hierarhija, vērtību salīdzinājums.

Anotācija

Pētījuma mērķis – pētīt pašreizējo Latvijas vidusskolēnu vērtības un salīdzināt tās ar iepriekšējo gadu pētījumu rezultātiem. Pētījumam ir šķērsriezuma salīdzinošais dizains. Tika veikta iegūto aptauju rezultātu kvantitatīvā analīze. Tika analizētas jauniešu terminālās vērtības un to hierarhija atkarībā no dzīves vietas un etnolingvistiskās piederības.

Ievads

Jauniešu vērtību izpēte ir bijusi pētnieku redzeslokā visos laikos. Vairāki zinātnieki pievērsušies indivīda vērtību pētījumiem (tostarp Latvijā – Pauls Dāle, Pauls Jurevičs, Jūlijs Aleksandrs Students, Augusts Milts, Skaidrīte Lasmane, Andris Rubenis, Ārija Karpova, Ilze Koroļeva, Ritma Rungule, Viesturs Reņģe, Silva Seņkāne, Spodra Austruma, Airisa Šteinberga, Ineta Tunne, Ivars Austers u. c.).

Pētījuma aktualitāti noteica mūsdienu Latvijas sociāli-ekonomiskā un politiskā situācija, pārmaiņas, kas skārušas Latvijas sabiedrību pēdējos 30 gados. Latvijas neatkarības atgūšana un savas valsts veidošana, pievienošanās Eiropas Savienībai, pasaules integrācijas un globalizācijas procesi, straujā digitalizācija ietekmēja gan dažādus sociālos procesus, gan arī katras personas pasaules uzskatus, stereotipus, vērtības un statusus, kā arī iespējas.

Digitalizācijas ienākšana visās dzīves jomās, izteikta pasaules “paplašināšanās” ievērojami dažādo iespējas mūsdienu jauniešiem. Kā tiks izmantotas piedāvātās iespējas, būs atkarīgs no vērtībām, kurās balstoties, jaunieši izdarīs savu izvēli. Mainoties ārējiem apstākļiem, mainās arī vērtības, taču ir vajadzīgs laiks, lai apzinātos, kuras vērtības ir vairāk atbilstošas jaunajai situācijai, kuras mainās, veidojas no jauna un kuras paliek nemainīgas.

Turklāt cilvēkiem jāpielāgojas jaunajām vērtībām, pārkartojot savu domāšanu un dažreiz visu dzīvi. Jāatzīmē, ka, lai gan agrīnās jaunības vecumposmā pamatā ir jau

izveidojušās jauniešu pamatvērtības, kuras balstītas uz iepriekšējo savas dzīves pieredzi, uz ģimenē ieaudzīnāto, tās spēcīgas sociālās ietekmes rezultātā var mainīties. Jaunieši ir tā grupa, kas no vienas puses ātrāk kā citas spēj pielāgoties jaunām vērtībām, bet no otras – visvieglāk pakļaujas dažādu mediju ziņām un sociālajām ietekmēm.

Vairāki pašreizējie Latvijas vidusskolēni ir bērni “kara laika mazbērniem”, kurus audzināja kara laika bērni, viņiem smago apstākļu dēļ nebija iespējams izaugt normālos bērniības apstākļos. Lai izdzīvotu karā, bija jāiemācās noliegt savas emocijas un nejust savas sāpes, to arī apguva “kara laika bērni”. Kā liecina manas profesionālas prakses gadījumi, savu apgūto “skolu” viņi nodeva tālāk bērniem, bet viņi – tālāk saviem bērniem. Taču šobrīd ir laiks, kad sabiedrībā tiek sludinātas citas vērtības, tādēļ jaunajiem cilvēkiem ir dilemma, uz kurām vērtībām balstīties – no dzimtas mantotām vai sabiedrības sludinātām. Savā ziņā notiek vērtību atlase, kuras vērtības ir vairāk piemērotas konkrētiem dzīves apstākļiem un dzīvei konkrētajā sabiedrībā. Uzlabojoties sociāli-ekonomiskai situācijai, pieaug materiālās aizsargātības un stabilitātes līmenis, kas rada labvēlīgus apstākļus cilvēka pašizpaušmei un pašrealizācijai, tādējādi aktualizējot tās vērtības, par kurām iepriekšējās paaudzes tikai sapņoja.

Pirmo reizi vērtību pētījumiem raksta autore pievērsās jau 1994. gadā, kad skolās mācījās padomju laikā audzināti bērni, pēc tam tika pētīti bērni, kas savas skolas gaitas bija uzsākuši, atmodas laikam sākoties, tad tie, kuri uzsāka savas skolas gaitas neatkarīgajā Latvijā un tad jau milēniuma skolēni. Ievērojot, ka kopš atmodas ir pagājuši gandrīz 30 gadi – skolās ir mācījušies dažādās sabiedriskās iekārtās dzīvojuši jaunieši.

Šobrīd vidusskolā mācās jaunieši, kas piedzimuši 20.–21. gadsimtu mijā, skolas gaitas uzsākuši, kad Latvija jau bija Eiropas Savienības sastāvā, kad populāras kļuva ES sludinātās vērtības. Šie jaunieši ir auguši līdzī Latvijai attīstībai. Latvijas valsts labklājība nākotnē ir lielā mērā atkarīga no šo jauniešu izpratnes par vērtībām, jo, nonākot vadošos amatos, viņi veidos savu pieeju un attīstīs valsti pēc savas izpratnes par vērtībām.

Kādas ir pašreizējo vidusskolas jauniešu vērtības, vai tās būtiski atšķiras no iepriekšējām paaudzēm? – tas ir pētījuma pamatjautājums. Tādēļ **pētījuma mērķis**: izpētīt pašreizējo vidusskolēnu terminālo vērtību hierarhiju un salīdzināt to ar iepriekšējo gadu pētījumu rezultātiem. Tiek izvirzīti trīs **pētījuma jautājumi**: Kāda ir pašreizējo vidusskolēnu vērtību hierarhija? Kā tā atšķiras no jauniešu vērtību hierarhijām iepriekšējos gados? Kā tā atšķiras pēc dzīves vietas un etnolingvistiskās piederības?

Vērtības kā pamatkoncepts pētījumā

Kā minēts raksta ievadā, vērtību pētniecība ir plaši izplatīta dažādās zinātņu nozarēs īpaši 20. gadsimta otrajā pusē (Kluckhohn, 1951; Katz & Stotland, 1959; Allport, Vernon & Lindzey, 1960; Smith, 1963; Fallding, 1965; Williams, 1968 u. c.). Tomēr katra no zinātnēm saprot ar “vērtībām” kaut ko citu, specifisku. Psiholoģijā, filozofijā un socioloģijā definīcijas atšķiras, t. i., nepastāv vienota vērtību definīcija un pieeja to izpētei. Vienmēr bijis aktuāls jautājums – cik lielā mērā personu vērtības var ietekmēt citi, un kādā veidā. Tikai tad, kad tika publicēts amerikāņu sociālā psihologa Milтона Rokiča (Rokeach, 1968, 1973) darbs, izveidojies daudz maz vienots skatījums uz vērtībām, kas spēcīgi ietekmēja tālāko vērtību pētniecību. Mūsdienās M. Rokiča metodika tiek izmantota kā vērtību pētīšanas instruments vairākās zinātņu nozarēs – gan psiholoģijas, gan

socioloģijas, gan mārketinga pētījumos. Balstoties uz viņa metodiku, vairāki autori izstrādāja savus vērtību izpētes instrumentus (Schwartz, 1992; Фанталова, 1992).

Arī šī pētījuma teorētiskais pamatojums balstās M. Rokiča vērtību teorijā. M. Rokičs vērtību definē kā indivīda ilgtermiņa pārliecību, ka noteikts darbības veids (*mode*) vai noteikts eksistences stāvoklis ir pieņemamāks, salīdzinot ar citiem darbības veidiem vai stāvokļiem gan pašam indivīdam, gan sabiedrībai (Rokeach, 1973).

Pēc M. Rokiča uzskata vērtību sistēmas veido divas vērtību pamatgrupas: “terminālās vērtības” un “instrumentālās vērtības”. Ar “terminālām vērtībām” viņš saprot indivīda dzīves pārliecību un vēlamo eksistences gala stāvokli, ko indivīds tiecas sasniegt savas dzīves laikā. (Rokeach, 1973). Savukārt par “instrumentālām vērtībām” viņš nosauca principus/ uzskatus, ar kuru palīdzību (piemēram – godīgums, drosme) tiek sasniegti indivīda vēlamie dzīves mērķi, t. i., terminālās vērtības (Rokeach, 1973). Šī pieeja tika gan atbalstīta, gan arī plaši kritizēta no vairāku zinātnieku puses (Gorsuch, 1970; Lynn, 1974; Schwartz, 1974, Keats & Keats, 1974; Kitwood & Smithers, 1975; Jones, Sensening, & Ashmore, 1978; Braithwaite & Law, 1985 u. c.). Ričards Gorsaks kritiski izteicās par vērtību iedalījumu, jo, ja reiz jebkura terminālā vērtība nav absolūta, tad tā var tikt uztverta kā instrumentālā vērtība (Gorsuch, 1970). Šaloms Švarcs uzskatīja, ka M. Rokiča izveidotajam iedalījumam neesot nozīmes, pieļaujot pārāk šauru, ierobežotu vērtību sistēmu (Schwartz, 1974).

Taču atšķirībā no Š. Švarca teorijas, kurā ir 57 vērtības, kas iedalītas 10 universālās pamatvērtību grupās, M. Rokičam ir tikai 36 vērtības. Vidusskolēni, kā liecina raksta autores pieredze, M. Rokiča aptaujas anketu aizpilda labprātīgāk nekā Š. Švarca aptaujas anketu. Autoresprāt, vidusskolēnu vērtību izpētē M. Rokiča vērtību aptauja ir vairāk piemērota un arī biežāk tiek pielietota.

Vērtību sistēmu kopumā ietekmē daudzi faktori: ģimene, sabiedrība, mediji un autoritātes, dažādi politiskie, sociāli-ekonomiskie apstākļi (Koroļeva, 2009), tādēļ ir grūti izvērtēt, kas vērtības ietekmē vairāk un kas mazāk. Īpaši jūtīgi attiecībā uz dažādu ārējo faktoru ietekmi un sociālo spiedienu ir jaunieši, jo viņi mēģina izveidot līdzsvaru starp iekšējām un ārējām vērtībām (Craig, 1996), mēģina veidot savus nākotnes mērķus un plānus (Greene, 1990). Jaunieši ir arī tā grupa, kuru visbiežāk pēta, turklāt 21. gadsimtā arvien populārāki kļūst tieši jauniešu starpkultūru pētījumi (Karvonena, Young, West, & Rahkonen, 2012; Gorlova, Romanyuk, Vanbrabant, & van de Schoot, 2012; Doring, Schwartz, Ciecuch, Groenen etc., 2015 u. c.). Šajā pētījumā, salīdzinot dažādu laiku jauniešus, tiek meklēta atbilde uz jautājumu, kuras vērtības tiek ietekmētas un kuras paliek nemainīgas jauniešu vērtību hierarhijā gan laika, gan etnolingvistiskā kontekstā.

Metodoloģija

Kā pētījuma respondenti kvantitatīvai aptaujai tika intervēti 150 jauniešu vecumā no 16 līdz 18 gadiem (10–12. klašu skolēni 2018. gadā), pa 50 jauniešiem no trīs dažādām vidēm: Rīgas skolēni, kas mācās latviešu skolā (tālāk – grupa “Rīga 1”); Rīgas skolēni, kas mācās mazākumtautības skolā (tālāk – grupa “Rīga 2” vai “krieviski runājošie jaunieši”); skolēni no lauku skolas (grupa “Lauki”). Tā kā Latvijā ir divas mediju telpas (latviešu un krievu valodā) ar dažāda satura informāciju, tad Rīgas skolēnu salīdzināšana var dot ieskatu, kādā veidā mediji ietekmē jauniešu vērtības.

Lai salīdzinātu 2018. gada vērtību pētījumu rezultātus ar iepriekšējo gadu latviešu jauniešu vērtību pētījumu datiem, grupas “Rīga 1” un “Lauki” tika apvienotas 100 jauniešu grupā “2018”. Dati tika salīdzināti ar 74 vidusskolēnu izlases datiem, kas tika iegūti 2010. gadā, un 110 vidusskolēnu datiem, kas tika iegūti 1998. gadā, tādējādi iegūstot informāciju par dažādu ekonomiski-politiski-sociālu situāciju iespaidu uz jauniešu vērtībām. Rīgas krieviski runājošo skolēnu rezultāti netika salīdzināti ar 1998. un 2010. gada datiem.

Visās respondentu grupās bija gan puīši, gan meitenes, taču precīza informācija, cik puīšu, cik meiteņu, netika ievākta, jo pētījumā nebija plānots analizēt dzimumatšķirības.

Datu statistiskā analīze veikta SPSS programmā, vērtības pa grupām savstarpēji salīdzinātas, izmantojot Manna Vitneja U un Kraskola-Valisa H testu.

Kvantitatīvo datu analīzei tika izmantota “Rokiča vērtību aptauja” (Rokeach Value Survey, Rokeach, 1973; adaptāciju latviešu valodā veica Karpova, 1994), kas sastāvēja no divām daļām: terminālām un instrumentālām vērtībām. Katrā daļā bija 18 vērtības, kuras skolēniem vajadzēja sarunāt pēc subjektīvā svarīguma un novērtēt (procentuāli), cik lielā mērā šī vērtība jau ir realizēta. Rezultātā katrai vērtībai tika piešķirta sava vieta hierarhijā. Pētījumā tika analizētas tikai terminālās vērtības, netika analizēti instrumentālo vērtību rezultāti, jo iepriekšējo gadu pētījumi parādīja, ka tieši instrumentālo vērtību ziņā ir vērojama liela daudzveidība, līdz ar to ir grūti pēc tām spriest par grupu kopumā. M. Rokiča vērtību aptauja tika izmantota arī 1998. gadā un 2010. gadā veiktajos pētījumos, tādēļ pastāv iespēja rezultātus salīdzināt.

Iegūtie rezultāti un to analīze

2018. gada jauniešu terminālo vērtību salīdzinājums

Sākumā tika salīdzinātas terminālās vērtības starp visām 2018. gada respondentu grupām. Lai noteiktu, kuras terminālo vērtību atšķirības ir statistiski nozīmīgas, tika izmantoti statistiskie neparametriskie kritēriji: lai salīdzinātu rezultātus starp visām trim grupām – Kraskola-Valisa H testu (sk.1.tabulu) un lai salīdzinātu pa pāriem – Manna Vitneja U testu.

1. tabula

Terminālo vērtību salīdzinājums 2018. gadā pa jauniešu grupām pēc Kraskola-Valisa kritērija

Vērtību veids	<i>Mdn (IQR)</i>			Kraskola-Valisa H tests	
	2018-Rīga1	2018-lauki	2018-Rīga2	χ^2	<i>p</i>
Aktīva un darbīga dzīve	7(5-11)	7(4-12)	9(6-13)	5,522	0,063
Dzīves gudrība	8(4-11)	7(4-12)	9(6-12)	0,871	0,647
Fiziskā un psihiskā veselība	4(2-8)	4(2-6)	3(1-7)	1,235	0,539
Interesants darbs	11(8-14)	11(7-14)	10(7-13)	0,340	0,844
Dabas un mākslas skaistums	16(13-17)	16(13-18)	14(8-17)	7,582	0,023
Mīlestība	3(2-5)	5(2-10)	3(2-11)	5,180	0,075
Materiāli nodrošināta dzīve	11(4-14)	9(5-13)	10(4-14)	0,138	0,934
Labi un uzticami draugi	6(4-8)	7(4-11)	8(4-14)	5,972	0,049
Sabiedrības atzinība un cieņa	15(12-16)	14(9-16)	13(10-16)	3,431	0,180
Izzināšana	12(7-15)	10(6-13)	10(5-12)	6,056	0,048
Produktīva dzīve	9(5-12)	10(7-13)	9(6-12)	1,613	0,446

Attīstība	8(6-12)	8(4-11)	7(4-10)	0,475	0,789
Ar baudām un izpriecām bagāta dzīve	15(8-18)	15(10-16)	14(9-16)	1,572	0,456
Brīvība	8(5-10)	9(5-11)	8(4-14)	0,640	0,726
Laimīga ģimenes dzīve	2(1-6)	3(1-8)	6(2-15)	15,136	0,001
Cītu laime	15(13-17)	15(11-17)	13(9-16)	2,061	0,357
Jaunrade	15(11-17)	13(9-16)	13(10-16)	1,805	0,406
Pašpārlicība	9(6-14)	10(5-13)	7(5-12)	4,646	0,098

Ar Kraskola–Valisa rangu summu testa palīdzību (sk. 1.tabulu) tika konstatēts, ka pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības starp šādām jauniešu terminālajām vērtībām: “Laimīga ģimenes dzīve”, “Dabas un mākslas skaistums un tā pārdzīvošana”, “Labi un uzticami draugi”, “izzināšana (iespēja paplašināt savu redzesloku, izglītību, kultūras līmeni)”.

Izmantojot Manna–Vitneja statistisko kritēriju, tika konstatēts, ka pastāv statistiski nozīmīga atšķirība starp Rīgas un Lauku latviešu jauniešiem tikai vienā vērtībā: “mīlestība” ($z=-2.043$, $p=0.016$). Tas nozīmē, ka latviešu grupā Rīgas jauniešiem “mīlestība (kā garīga un fiziska tuvība ar mīļoto cilvēku)” ir svarīgāka vērtība kā lauku jauniešiem. Līdzīgā pētījumā (Mihailova, Pipcāne, 2018) tika izpētīts, ka arī instrumentālo vērtību ziņā Rīgas un lauku jaunieši daudz neatšķiras vērtību svarīguma ziņā. Tādēļ var teikt, ka nav būtiskas atšķirības, vai pēta Rīgas vai lauku latviešu jauniešu vērtības.

Tāpat tika konstatēts, ka starp Rīgas latviešu un krievu jauniešiem pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības šādās vērtībās: “draugi” ($z=-2.469$, $p=0.014$), “izzināšana” ($z=-2.403$, $p=0.016$), “laimīga ģimenes dzīve” ($z=3.637$, $p=0.00$), “pašpārlicība” ($z=-2.083$, $p=0.037$). Tas liecina, ka Rīgas latviešu jauniešiem “labi un uzticami draugi”, “laimīga ģimenes dzīve” ir svarīgākas vērtības kā krievu valodā runājošiem jauniešiem. Šie rezultāti nesakrīt ar 2015.gada pētījumu, kurā tika konstatēts, ka jauniešiem, kas pieder pie latviešu etnolingvistiskās grupas, salīdzinot ar jauniešiem, kas pieder pie krievu etnolingvistiskās grupas, svarīgākas ir terminālās vērtības: “aktīva un darbīga dzīve” un “fiziskā un psihiskā veselība” ($p = 0,004$) (Ļevina, Mārtinsons, & Mihailova, 2015: 374). Pētījumā attiecībā uz vērtību “aktīva un darbīga dzīve” iezīmējās līdzīga tendence, taču attiecībā uz vērtību “veselība” – pretēja tendence (krieviski runājošiem jauniešiem tā ir svarīgāka nekā latviešiem), tomēr abos gadījumos statistiskas nozīmīgas atšķirības neuzrādās. Iespējams, ka šo vērtību nozīmīgumam ir gadījuma raksturs un dažādās izlasēs šīs tendences būs atšķirīgas.

Pētījumā tika konstatēts, ka krieviski runājošiem jauniešiem “izzināšana (iespēja paplašināt savu redzesloku, izglītību, kultūras līmeni)” un “pašpārlicība (iekšēja harmonija, atbrīvošanās no iekšējām pretrunām un šaubām)” ir svarīgāka vērtība nekā latviešu jauniešiem Rīgā. Līdzīgi rezultāti tika iegūti arī 2015. gadā citās skolēnu izlasēs Rīgā, kad tika izpētīts, ka jauniešiem, kas pieder pie krievu etnolingvistiskās grupas, salīdzinot ar jauniešiem, kas pieder pie latviešu etnolingvistiskās grupas, svarīgākas ir terminālās vērtības: “izzināšana (iespēja paplašināt savu redzesloku, izglītību, kultūras līmeni)” un “interesants darbs” (Ļevina, Mārtinsons, & Mihailova, 2015: 374). Attiecībā uz vērtību “interesants darbs” pētījumā iezīmējas līdzīga tendence, taču statistiski nozīmīgas atšķirības neuzrādās.

Tika konstatēts, ka pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības starp lauku un Rīgas krieviski runājošajiem jauniešiem šādās vērtībās: “aktīva darbīga dzīve” ($z=2.246$, $p=0.025$),

“dabas mākslas skaistums” (z-2,630, p-0.019), “laimīga ģimenes dzīve” (z-2.836, p-0.005). Tas nozīmē, ka laukos dzīvojošajiem latviešu jauniešiem “aktīva darbīga dzīve”, “laimīga ģimenes dzīve” ir svarīgāka vērtība nekā Rīgā dzīvojošajiem krieviski runājošajiem jauniešiem. Savukārt krieviski runājošajiem Rīgas jauniešiem “dabas un mākslas skaistums” šķiet svarīgāka vērtība nekā laukos dzīvojošajiem jauniešiem. Iespējams, ka tas ir tādēļ, ka laukos dzīvojošajiem jauniešiem iespēja baudīt dabas skaistumu ir katru dienu, tādēļ viņi to neuzskata par īpašu vērtību. Savukārt Rīgas jaunieši dabas skaistumu var baudīt daudz retāk, tikai izbraucot no Rīgas. Interesanti, ka šī atšķirība ir tikai starp lauku un krieviski runājošajiem jauniešiem, bet nav konstatējama starp lauku un Rīgas latviešiem.

Nemot vērā iepriekš analizēto, var konstatēt, ka latviešu jauniešiem neatkarīgi no dzīves vides vērtība “laimīga ģimenes dzīve” šķiet svarīgāka nekā krieviski runājošajiem jauniešiem. Savukārt vērtības: “dzīves gudrība”, “interesants darbs”, “veselība”, “materiāli nodrošināta dzīve”, “sabiedrības atzinība un cieņa”, “produktīva dzīve”, “attīstība”, “ar baudām un izpriecām bagāta dzīve”, “brīvība”, “citu laime” un “jaunrade” – ir vienādi nozīmīgas visiem 2018. gadā aptaujātajiem jauniešiem neatkarīgi no dzimtās valodas un dzīves vietas. Nav nevienas vērtības, kas lauku jauniešiem svarīguma ziņā statistiski nozīmīgi atšķirtos vienlaicīgi gan no latviešiem, gan krieviski runājošajiem jauniešiem Rīgas grupās. Iezīmējās tendence, ka atsevišķu vērtību svarīgums ir vairāk atkarīgs no etnolingvistiskās piederības nekā no dzīves vietas.

Ja analizē visu 2018. gada jauniešu subjektīvo izjūtu par konkrētās vērtības procentuālo izpildījumu dzīvē, tad visvairāk jaunieši ir realizējuši vērtības “Labi draugi” (vid=70%), “Laimīga ģimenes dzīve” (67%), “Veselība”(65%) bet vismazāk (38%) – “interesants darbs”, kas ir likumsakarīgi, jo daudzi jaunieši vēl nestrādā vai strādā maz kvalificētu darbu, kas attiecīgi var būt neatbilstošs viņu interesēm. Var pieņemt, ka jauniešiem nav vērtību konfliktu starp vērtību svarīgumu un to realizāciju – to, kas viņiem ir svarīgs, viņi var arī realizēt. Iespējams, ka šo tendenci var attiecināt tikai uz jauniešu, kas pārstāv salīdzinoši labas Latvijas skolas, izlasi.

11.–12. klašu terminālo vērtību salīdzinājums pa gadiem.

Tā kā iepriekšējos gados vērtību svarīgums tika pētīts tikai latviešu 11.–12. klašu jauniešiem, kas pārstāvēja gan Rīgu, gan laukus, tad arī **terminālo vērtību salīdzinājumam pa gadiem no 2018 gada jauniešu grupām** tika izmantota jauniešu grupa “2018”, ko veidoja kopā grupu “Rīga 1” un “lauki” jaunieši.

Lai pārbaudītu, vai pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības starp 1998., 2010. un 2018. gadā aptaujāto Rīgas latviešu jauniešu terminālajām vērtībām, tika pielietots Kraskola-Valisa tests (sk. 2. tabulu).

2. tabulā redzams, ka statistiski nozīmīga atšķirība starp visām grupām ir tikai šādās vērtībās: “Dzīves gudrība”, “Interesants darbs”, “Materiāli nodrošināta dzīve”, “Sabiedrības atzinība un cieņa (cieņa no apkārtējiem, no skolas biedriem)”, “Ar baudām un izpriecām bagāta dzīve (dzīve bez pienākumiem)”, “Laimīga ģimenes dzīve”, “Dabas un mākslas skaistums (tā pārdzīvošana)”, “Labi un Uzticami draugi”.

Salīdzinot respondentu grupas pa pāriem (izmantojot Manna-Vitneja kritēriju), tika konstatēts, ka pastāv statiski nozīmīgas atšķirības starp 2018. gada un 2010. gada rezultātiem šādās vērtībās: “interesants darbs” (z=-2.356, p=0.018), “dabas un mākslas

skaistums” ($z=-2.411$, $p=0.016$), “sabiedrības atzinība un cieņa” ($z=-2.729$, $p=0.006$), “ar baudām un izpriecām bagāta dzīve” ($z=-2,349$, $p=0.019$), “laimīga ģimenes dzīve” ($z=-5.183$, $p=0.000$).

2. tabula

Terminālo vērtību salīdzinājums pa gadiem pēc Kruskola-Vallesa kritērija

Vērtību veids	<i>Mdn (IQR)</i>			Kruskola-Valisa tests	
	1998	2010	2018	χ^2	<i>p</i>
Terminālās vērtības					
Aktīva un darbīga dzīve	8(5-11)	8(5-12)	7(5-11)	1,135	0,567
Dzīves gudrība	10(5-13)	9(4-13)	8(4-11)	8,043	0,018
Fiziskā un psihiskā veselība	5(2-10)	5(2-9)	4(2-8)	1,508	0,471
Interesants darbs	8(5-11)	9(5-12)	11(8-14)	16,378	0,000
Dabas un mākslas skaistums	16(14-17)	14(10-17)	16(13-17)	8,908	0,012
Mīlestība	4(2-7)	4(2-8)	3(2-5)	0,953	0,621
Materiāli nodrošināta dzīve	6(3-11)	7(4-13)	11(4-14)	7,837	0,020
Labi un uzticami draugi	4(3-7)	7(4-12)	6(4-8)	17,421	0,000
Sabiedrības atzinība un cieņa	9(6-13)	12(8-15)	15(12-16)	33,827	0,000
Izzināšana	10(6-12)	11(7-14)	12(7-15)	3,743	0,154
Produktīva dzīve	11(6-14)	9(6-13)	9(5-12)	1,802	0,406
Attīstība	8(5-11)	8(5-12)	8(6-12)	0,343	0,843
Ar baudām bagāta dzīve	16(12-18)	11(7-16)	15(8-18)	16,417	0,000
Brīvība	9(5-12)	9(5-14)	8(5-10)	0,869	0,648
Laimīga ģimenes dzīve	6(3-13)	9(3-14)	2(1-6)	40,459	0,000
Citu laime	15(13-17)	15(11-17)	15(13-17)	0,744	0,689
Jaunrade	15(11-17)	14(8-17)	15(11-17)	3,939	0,149
Pašpārlicība	9(5-13)	10(6-14)	9(6-14)	1,048	0,586

Tas nozīmē, ka vērtības “interesants darbs”, “dabas un mākslas skaistums”, “sabiedrības atzinība un cieņa”, “ar baudām un izpriecām bagāta dzīve” 2018. gada jauniešiem ir mazāk svarīgas, nekā tas bija 2010. gadā, taču daudz svarīgāka ir kļuvusi vērtība “laimīga ģimenes dzīve”.

Starp 2018. un 1998. gadu vērtību svarīguma rādītājiem pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības šādās vērtībās: “dzīves gudrība” ($z=-2.906$, $p=0.004$), “interesants darbs” ($z=-4.062$, $p=0.000$), “materiāli nodrošināta dzīve” ($z=-2.768$, $p=0.006$), “labi un uzticami draugi” ($z=-2.857$, $p=0.004$), “sabiedrības atzinība un cieņa” ($z=-5.728$, $p=0.000$), “laimīga ģimenes dzīve” ($z=-5.698$, $p=0.000$). Tas nozīmē, ka 2018. gada jauniešiem vērtības “dzīves gudrība” un “laimīga ģimenes dzīve” šķiet svarīgākās nekā 1998. gada jauniešiem. Savukārt, salīdzinot ar 1998. gadu, mazāk svarīgas šķiet vērtības “interesants darbs”, “materiāli nodrošināta dzīve”, “labi un uzticami draugi”, “sabiedrības atzinība un cieņa”.

Tas nozīmē, ka vienīgā vērtība, kura ir kļuvusi svarīgāka 2018. gada jauniešiem, salīdzinot gan ar 2010. gada, gan ar 1998. gada jauniešiem, ir “laimīga ģimenes dzīve”, savukārt mazāk svarīgas – “interesants darbs”, “sabiedrības atzinība un cieņa”.

Salīdzinot iegūtos datus ar 2015. gada pētījuma datiem (Levina, Mārtinsons, Mihailova & Gintere, 2015), kad tika salīdzināti 1998. gada dati ar 2005., 2010. un

2015. gada datiem, var konstatēt, ka 1998 gadā vērtībai “dzīves gudrība” tika piešķirta mazāka nozīme, nekā 2015. gadā un 2018. gadā, taču vienāda nozīme ar 2005. un 2010. gadu. Tātad jauniešu attieksme pret šo vērtību mainījās pēc 2010. gada.

Savukārt vērtībai “interesants darbs” dinamika ir pretēja – pēc 2010. gada šī vērtība jauniešiem kļūst mazāk svarīga. 1995. gadā banku krīze, pēc tam 2008. gadā pārdzīvotā ekonomiskā krīze daudziem cilvēkiem radīja draudus zaudēt darbu, līdz ar to vērtība “interesants darbs” gan 1998. gada, gan 2010. gada jauniešiem šķita svarīga. Situācijai normalizējoties, vērtības “interesants darbs” svarīgums 2018. gadā samazinās. Vērtības “labi un uzticami draugi”, “sabiedrības atzinība un cieņa”, “produktīva dzīve” kļūst mazāk svarīgas pēc 2005. gada.

Vērtībai “ar baudām un izpriecām bagāta dzīve” 1998. gadā tika piešķirta mazāka nozīme, nekā 2015. gadā, taču tāda pati nozīme kā 2018. gadā. Tādējādi šīs vērtības nozīmīgums pieaug no 1998. gada līdz 2010. gadam, tad pakāpeniski samazinās, jau 2018. gadā sasniedzot to pašu līmeni kā 1998. gadā. Pretēja dinamika ir vērtībai “laimīga ģimenes dzīve” – no 2005. gada līdz 2010. gadam tā zaudē savu nozīmīgumu, bet pēc tam atkal to pakāpeniski atgūst, 2018. gadā kļūstot par svarīgāku jauniešu vērtību, nekā tas bija 1998. gadā. Vērtība “brīvība” kļūst nozīmīgāka 2015. gada jauniešiem, bet 2018. gadā atgriežas tajā pašā līmenī, kā bija iepriekšējos gados.

Starp 1998. un 2010. gadu grupām parādās statistiski nozīmīgas atšķirības šādās vērtībās: “dabas mākslas skaistums” ($z=-2,851$, $p=0.004$), “labi un uzticami draugi” ($z=-3,947$, $p=0.000$), “sabiedrības atzinība un cieņa” ($z=-2,786$, $p=0.005$), “ar baudām un izpriecām bagāta dzīve” ($z=-3,996$, $p=0.000$). Turklāt vērtība “sabiedrības atzinība un cieņa” ir kļuvusi mazsvarīgāka 2010. gadā (un pakāpeniski kļūst vēl mazsvarīgāka 2018. gadā (1998. gadā individuālajās hierarhijās ieņēmot 6.–13.vietu, 2010. gadā – 8.–15. vietu, bet 2018. gadā – 12.–16.vietu). Pārējām vērtībām tāda dinamika nav vērojama. Iespējams, ka sociālo tīklu attīstība radījusi zināmu “imunitāti” pret “sabiedrības atzinību”, tādēļ šī vērtība laika gaitā zaudē savu svarīgumu.

Savukārt vērtības: “aktīva un darbīga dzīve”, “fiziskā un psihiskā veselība”, “izzināšana (iespēja paplašināt savu redzesloku, izglītību, kultūras līmeni)”, “produktīva dzīve (savu spēju, spēku un iespēju maksimāla izmantošana)”, “attīstība (darbs ar sevi, pastāvīga fiziska un garīga pilnveidošanās), brīvība (patstāvība kā neatkarība domāšanā un spriedumos)”, “citu laime (citu cilvēku, visas tautas labklājība)”, “jaunrade (radoša darba iespēja)” un “pašpārliecība (iekšēja harmonija, atbrīvošanās no iekšējām pretrunām un šaubām)” – ir vienādi nozīmīgas visiem latviešu valodā runājošajiem jauniešiem 1998., 2010. un 2018. gadā.

Vērtības: “veselība”, “produktīva dzīve”, “attīstība”, “brīvība”, “citu laime” un “jaunrade” ir vienādi nozīmīgas visiem jauniešiem 1998., 2010. un 2018. gadā neatkarīgi no piederības etnolingvistiskai grupai un dzīves vietas Rīgā vai laukos 2018. gadā. Tas nozīmē, ka šo vērtību svarīgumu neietekmē ne laiks, ne sociāli-ekonomiski-politiskā situācija. Turklāt “veselība” individuālajās vērtību hierarhijās ieņem 1.–10. vietu, produktīva dzīve – 5.–14. vietu, attīstība – 4.–12. vietu, brīvība – 4.–14. vietu, citu laime – 11.–17. vietu, jaunrade – 8.–17. vietu. Tas nozīmē, ka vērtību svarīguma ziņā individuālās atšķirības ir lielākas nekā dažādu gadu jauniešu grupu savstarpējās atšķirības.

Taču, ja salīdzina ar 2015. gada pētījuma rezultātiem, tad nemainīgs vērtību nozīmīgums latviešu grupās gan 1998., 2005., 2010., 2015. un 2018. gadā ir tikai vērtībām: “aktīva un darbīga dzīve” (individuālajās hierarhijās 5.–12.vieta), “izzināšana” (6.–15.vieta), “citu laime” (11.–17.vieta), “pašpārliecība” (5.–14.vieta). Vienīgā vērtība, kuras nozīmīgums neatšķiras 20 gadu laikā pēc lingvistiskajās grupās 2018. gadā ir “citu laime”. Visām pārējām vērtībām, kas laikā nemainījās latviešu grupās, ir atšķirības starp lingvistiskajām grupām 2018. gadā.

Vērtību – “aktīva un darbīga dzīve”, “mīlestība”, “izzināšana” un “pašpārliecība” – svarīgums ir atkarīgs no piederības etnolingvistiskajai grupai un dzīves vietas kā arī laika, kurā dzīvo jaunieši, savukārt vērtības “laimīga ģimenes dzīve” svarīgums – no piederības lingvistiskajai grupai 2018. gadā.

Terminālo vērtību hierarhijas izmaiņas pa gadiem

Ja apskata visu grupu galvenās terminālās vērtības (sk. 3.tabulu), tad redzams, ka ir šādas vadošās piecas vērtības 1998., 2005., 2015. gadā: “mīlestība”, “draugi”, “veselība”, “materiāli nodrošināta dzīve” (tabulā – materiālā labklājība), “laimīga ģimenes dzīve”.

3.tabula

Galvenās terminālās vērtības un to vietas vērtību hierarhijā dažādās respondentu grupās (izmantojot arī iepriekšējo pētījumu datus):

Grupa	1.vieta	2.vieta	3.vieta	4.vieta	5.vieta
1998	mīlestība	labi draugi	veselība	materiālā labklājība	Laimīga ģimene
2005	mīlestība	veselība	Labi draugi	Laimīga ģimene	Materiālā labklājība
2010	mīlestība	veselība	labi draugi	materiālā labklājība	Attīstība
2015	veselība	Mīlestība/ laimīga ģimene	Labi draugi	materiālā labklājība	Attīstība
2018 (kopā latvieši)	laimīga ģimene	veselība	mīlestība	labi draugi	Aktīva dzīve
2018-Rīga2	veselība	mīlestība	laimīga ģimene	attīstība	pašpārliecība
2018-Rīga1	laimīga ģimene	veselība	mīlestība	labi draugi	Aktīva dzīve
2018 – lauki	Laimīga ģimene	Veselība	mīlestība	Aktīva dzīve/ dzīves gudrība	attīstība

Šīs vērtības kā vadošās tiek minētas arī raksta autores veiktajos pētījumos gan vidusskolēnu grupās (Jirgena, 1999; Ёиргена & Михайлов, 2007; Jirgena & Mārtinsone, 2007; Михайлова, 2010; Mihailova, 2011; Ļevina, Mārtinsone, Mihailova & Gintere, 2015), gan studentu grupās (Mihailova, Rasnačs, 2011), gan starpvalstu pētījumos (Mihailova & Perepjolkina, 2018). Šie dati sakrīt arī psiholoģijas profesores Ārijas Karpovas veiktajiem pētījumiem studentu grupās (Karpova, 1994). Līdzīgus rezultātus ieguva arī Spodra Austruma, kas 2012. gadā sava promocijas darba ietvaros, pētot vērtības, kuras apgūst jaunie cilvēki patērētājsabiedrībā Latvijā, konstatēja, ka dominējošās vērtības ir: “ģimene”; “draugi”; “veselība”; “izglītība”; “mīlestība”; “karjera”; “brīvība” (Austruma, 2012).

Saskaņā ar pētījuma datiem 2010. gadā “laimīgu ģimeni” nomaina “attīstība”; savukārt 2018. gadā “materiālo labklājību” nomaina “aktīva un darbīga dzīve”. Turklāt 2018. gada jauniešiem “laimīga ģimenes dzīve” hierarhijā izkonkurē draugus un materiālo labklājību. Līdztekus līdz šim neredzētu augstu vietu hierarhijā lauku jauniešiem ieņem “dzīves gudrība”, bet krieviski runājošajiem jauniešiem – “pašpārliecība”.

Iespējams, ka šos rezultātus var skaidrot ar vides atšķirību. Laukos, lai izdzīvotu, daudz vairāk cilvēki paļaujas uz savā dzīvē un dzimtā uzkrātajām zināšanām, ko attiecīgi varētu nosaukt par “dzīves gudrību”, taču statistiski nozīmīgas atšķirības starp grupām netiek uzrādītas. Savukārt krieviski runājošie cilvēki Latvijā tiek uzskatīti par mazākumtautību, un viņiem kā minoritātei vajag attīstīt pārliecību par saviem spēkiem, lai veiksmīgi konkurētu ar pamatnāciju – latviešiem – darba tirgū (un ne tikai). Krieviski runājošie jaunieši dzīvo zināmā trauksmē, vai viņiem būs darbs nākotnē, vai varēs iegūt labu augstāko izglītību, tādēļ vairums aptaujāto mazākumtautību jauniešu pēc skolas plāno pamest Latviju un doties mācīties uz ārzemēm, apprecēties ar ārzemnieku, lai pēc tam paliktu dzīvot ārzemēs. Arī viņu vecāki, sajūtot zināmu nedrošību Latvijā, atbalsta šādu jauniešu izvēli.

Pēc Izglītības un zinātnes ministrijas pasūtījuma SIA Excolo Latvia 2012.–2013. gadā veica pētījumu par Latvijas jauniešu vērtībām. Pētījumā tika atklāts, ka nozīmīgas jauniešu vērtības ir: “mājīgums”; “stabils darbs”; “interesants darbs”; “laimīga dzīve ar partneri”; “profesija, kas tiek labi atalgota”; “labā izglītība”; “spēja nodrošināt saviem bērniem drošu nākotni” Savukārt visretāk kā būtiskas novērtētas tādas vērtības kā interese par politiku, darīt kaut ko sabiedrības labā, iepazīt citas kultūras. (Excolo Latvia, 2013).

2018. gada pētījumā ar darbu un naudu saistītās vērtības neizvirzās vērtības hierarhijas sākumā, taču darbs citu labā (šajā pētījumā vērtība “citu labklājība) arī ir viena no vismazāk svarīgām vērtībām visās respondentu grupās 20 gadu laikā.

Pētījums parāda tikai tendences, kā mainījušās vērtības 20 gadu laikā gan šķersgriezumā, gan longitudināli, cik lielā mērā šo vērtību dinamiku ir ietekmējuši mediji, cik – ekonomiska un politiskā situācija, cik – digitalizācija un globalizācijas procesi – tas ir jāpēta turpmākajos pētījumos. Lai varētu vairāk saprast, kādēļ ir notikusi šāda vērtību nomaiņa, būtu vērtīgi izpētīt attiecīgo gadu jauniešu medijus un galveno vēstījumu nomaiņu tajos, kā arī veikt jauniešu vērtību kvalitatīvo pētījumu.

Secinājumi

1. Individuālās vērtību hierarhijas vienas grupas kontekstā atšķiras vairāk nekā, salīdzinot dažādu gadu, dažādas etnolingvistiskās piederības un vides jauniešu grupu vērtību hierarhijas.

2. Ir vērtības (“veselība”, “produktīva dzīve”, “attīstība”, “brīvība”, “citu laime” un “jaunrade”), kuru svarīgumu neietekmē ne laiks, ne sociāli-ekonomiskā un politiskā situācija, bet ir vērtības, kuru svarīgums pa gadiem mainās, ar gadiem kļūstot gan svarīgākas (“laimīga ģimenes dzīve”), gan mazāksvarīgas (“interesants darbs, sabiedrības atzinība un cieņa”):

- a. Vērtības: “aktīva un darbīga dzīve”, “izzināšana”, un “pašpārliecība” ir vienādi nozīmīgas visiem latviski runājošajiem jauniešiem 1998., 2010. un 2018. gadā.
- b. Vienīgā vērtība, kura ir kļuvusi svarīgāka 2018. gada jauniešiem, salīdzinot ar 2010. gada, ar 1998. gada jauniešiem, ir “laimīga ģimenes dzīve”, savukārt mazāk

- svarīgas vērtības 2018. gada jauniešiem šķiet “interesants darbs”, “sabiedrības atzinība un cieņa”.
- c. Salīdzinot ar 1998. gadu, vērtība “sabiedrības atzinība un cieņa” 2010. gadā ir kļuvusi mazsvarīgāka un vēl mazsvarīgāka 2018. gadā. 2018. gada jauniešiem, salīdzinot ar 1998. gada jauniešiem, šķiet svarīgākas vērtības “dzīves gudrība” un “laimīga ģimenes dzīve”, savukārt mazāk svarīgas šķiet vērtības “interesants darbs”, “materiāli nodrošināta dzīve”, “labi un uzticami draugi”, “sabiedrības atzinība un cieņa”.
 - d. Vērtības “interesants darbs”, “dabas un mākslas skaistums”, “sabiedrības atzinība un cieņa”, “ar baudām un izpriecām bagāta dzīve” 2018. gada jauniešiem ir kļuvušas mazāk svarīgas, nekā tas bija 2010. gadā, taču daudz svarīgāka ir kļuvusi vērtība “laimīga ģimenes dzīve”.
3. Iezīmējas tendence, ka atsevišķu vērtību (“laimīga ģimenes dzīve”, “aktīva un darbīga dzīve”, “dabas un mākslas skaistums”, “pašpārliecība”) svarīgums ir vairāk atkarīgs no etnolingvistiskās piederības, nekā no dzīves vietas:
- a. Latviešu jauniešiem 2018. gadā neatkarīgi no dzīves vietas vērtība “laimīga ģimenes dzīve” šķiet svarīgāka, nekā krievisku valodā runājošiem jauniešiem.
 - b. Nav nevienas vērtības, kas lauku jauniešiem svarīguma ziņā statistiski nozīmīgi atšķirtos vienlaicīgi gan no latviešiem, gan no krievu valodā runājošiem jauniešiem Rīgas grupās.
 - c. Rīgas jauniešiem vērtība “mīlestība” šķiet svarīgāka, nekā lauku jauniešiem, taču statistiski ticama šī atšķirība ir tikai starp latviešu grupām.
4. Vienīgā vērtība, kuras nozīmīgums neatšķiras ne 20 gadu laikā, ne pēc lingvistiskās grupas 2018. gadā ir “citu laime”.
5. Vērtības: “dzīves gudrība”, “interesants darbs”, “materiāli nodrošināta dzīve”, “sabiedrības atzinība un cieņa” un “ar baudām un izpriecām bagāta dzīve – ir vienādi nozīmīgas visiem 2018. gada jauniešiem neatkarīgi no dzimtās valodas un dzīves vietas, bet atšķiras no agrāko gadu jauniešu vērtību nozīmīguma.
6. Terminālo vērtību hierarhijā līdz 2010. gadam pirmajās vietās bija “mīlestība”, “draugi”, “veselība”. Savukārt 2018. gada jauniešiem “laimīga ģimenes dzīve” hierarhijā izkonkurē “uzticamus draugus” un “materiālo labklājību”, ieņemot pirmo vietu latviešu skolēnu izlasē un trešo krieviski runājošo jauniešu izlasē.

Avoti un literatūra

1. **Allport, G. W., Vernon P. E., & Lindzey, G.** (1960). *A study of values*. Boston: Houghton, Mifflin Co.
2. **Austruma, S.** (2012) *Jauniešu vērtības patērētāj sabiedrībā Latvijā. Promocijas darba kopsavilkums*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola. Pieejams: www.ru.lv/ckfinder/userfiles/RAweb/Saturs/zinatne/doktoranturas_studijas/promocijas_darbu_komsavilkumi/Austruma.pdf [pedējo reizi sk 8.01.2013]
3. **Braithwaite, V. A., Law, H. G.** (1985). Structure of Human Values: Testing the Adequacy of the Rokeach Value Survey. *Journl of Personality and Social Psychology*. Vol. 49, No. 1, p.250.–263.
4. **Craig, G. J.** (1996). *Human development*. New Jersey: Prentice Hall.
5. **Doring, A., Schwartz, S., Cieciuch, J., Groenen, P., Glatzel, V., Harasimczuk, J., Janowicz, N., Nyagolova, M., Scheefer, R., Allritz, M.** (2015) Cross-cultural evidence of value structures and priorities in childhood. *British journal of psychology*, Vol 106, Issue: 4, pp. 675.–699.
6. **Fallding, H.** (1965). A proposal for the empirical study of values. *American Sociological Review*, 30, pp. 223–233.

7. **Gorlova, N., Romanyuk, L., Vanbrabant, L. & van de Schoot, R.** (2012). *European Journal of Developmental Psychology*, 6, pp. 744–750.
8. **Gorsuch, R. L.** (1970). Rokeach's approach to value systems and social compassion. *Review of Religious Research*, 11, pp. 139–143.
9. **Greene, A. L.** (1990). Great expectations: Constructions of the life course during adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 19, pp. 289–303.
10. Excolo Latvia (2013). *Jauniešu iespēju, attieksmju un vērtību pētījums*. Pieejams <http://www.izm.gov.lv/images/statistika/petijumi/23.pdf> [pedējo reizi sk.28.12.2018]
11. **Jirgena, S.** (1999). *Jauniešu pašizjūta un adiktīvas uzvedības izvēle*. Promocijas darbs. Latvijas Universitāte. Rīga, 78 lpp.
12. **Jirgena, S. & Mārtinsons, K.** (2007.) Vērtību hierarhija: jauniešu salīdzinošais vērtējums 1998. un 2005. gadā. *Sabiedrība un kultūra. Rakstu krājums IX*. A. Medveckis (Sast.). Liepāja: LiePa, 2007, 112.–119. lpp.
13. **Jones, R. A., Sensening, J., & Ashmore, R. D.** (1978). Systems of values and their multidimensional representations. *Multivariate Behavioral Research*, 13, pp. 255–270.
14. **Karpova, Ā.** (1994). *Personība un individuālais stils*. Rīga: LU.
15. **Karvonena, S., Young, R., West, P., & Rahkonen, O.** (2012). Value orientations among late modern youth – a cross-cultural study. *Journal of Youth Studies*, 15(1), pp. 33–52.
16. **Katz, D., & Stotland, E.** (1959). A preliminary statement to a theory of attitude structure and change. In S. Koch (Ed.), *Psychology: A study of a science*. New York: McGraw-Hill, pp. 423–475.
17. **Keats, D. M., & Keats, J. A.** (1974). Review of “The nature of human values” by M. Rokeach. *Australian Journal of Psychology*, 26, pp. 164–165.
18. **Kitwood, T. M., & Smithers, A. G.** (1975). Measurement of human values: An appraisal of the work of Milton Rokeach. *Educational Research*, 17, pp. 175–179.
19. **Kluckhohn, C. K. M.** (1951). Values and value orientations in the theory of action. In T. Parsons & E. Shils (Ed.), *Toward a general theory of action*. Cambridge, MA: Harvard Univ.Press, pp. 388–433.
20. **Koroļeva, I.** (2009). Jauniešu vērtības un nākotnes plāni. *Latvijas jaunatnes portrets: integrācija sabiedrībā un marginalizācijas riski*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 189.–210. lpp.
21. **Lynn, R.** (1974). Review of “The nature of human values” by M. Rokeach. *British Journal of Psychology*, 65, pp. 453.
22. **Ļevina J., Mārtinsons K., Mihailova S., & Gintere I.** (2015). Characteristics of personal value-meaning systems of Latvian youths in 1998, 2005, 2010 and 2015: a comparative study. *Sabiedrība, integrācija, izglītība. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. III daļa. Rēzekne: Rēzeknes augstskola, 577.–587.lpp.
23. **Ļevina, J., Mārtinsons, K., & Mihailova, S.** (2015). Jauniešu vērtību dzimumatšķirības un specifika latviešu un krievu etnolingvistiskajās grupās. *RSU 2015.gada zinātniskā konference. Tēzes*. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte, 374. lpp.
24. **Mihailova S. & Rasnačs O.** Vērtību hierarhijas izpēte: Rīgas Stradiņa universitātes 1.kursa dažādu programmu salīdzinošais vērtējums 2010.gadā. *RSU 2011.gada zinātniskā konference. Tēzes*. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte, 409 lpp.
25. **Mihailova, S.** Динамика ценностей латвийской молодежи во время кризиса. *Starptautiskās starpdisciplinārās zinātniskās konferences “Krīze un tās pārvarēšanas iespējas” tēžu krājums*. Rīga: RPIVA, RSU, 36.–37. lpp.
26. **Mihailova, S. & Perepjolkina, V.** (2018) Krievvalodīgo skolēnu vērtības: Baltijas valstu salīdzinājums. *RSU 2018.gada zinātniskā konference. Tēzes*. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte, 295 lpp.
27. **Mihailova, S. & Pipcāne, A.** (2018). Comparison of adolescent's values: Riga and Vidzeme region. *7th International interdisciplinary scientific conference “Society Health Welfare”: Contemporary Social Dynamics and Welfare: Urban and Rural Development Perspectives. Abstracts*. Rīga: RSU, p.89
28. **Rokeach, M.** (1968). *Beliefs, attitudes and values*. San Francisko: Jossey-Bass.
29. **Rokeach, M.** (1973). *The nature of human values*. New York: Free Press.
30. **Schwartz, S.** (1974). Review: A Survey of Guiding Principles. Reviewed work(s): The Nature of Human Values by Milton Rokeach. In *Science. New Series*, Vol. 186, No. 4162, pp. 436.–437.

31. **Schwartz, S.H.** (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In M.P. Zanna (Ed.) *Advances in experimental psychology*. Vol.25, San Diego: Academic Press, pp. 1.–65.
32. **Smith, M. B.** (1963). Personal values in the study of lives. In R. W. White (Ed.). *The study of lives*. New York: Atherton Press, pp. 324–347.
33. **Sokola-Nazarenko M., Martinsone K., Mihailova S., Levina J., & Karsa E.** The Dynamics of Value System in 1998 and 2015: Longitudinal Research in Latvia. *6th International Interdisciplinary Scientific Conference “Society. Health. Welfare”. Living in the World of Diversity: Social Transformations. Innovations. Solutions. Abstracts*. Rīga: Rīga Stradiņš University, p.111.–112.
34. **Williams, R. M.** (1968). The concept of values. In E. Sills (Ed.) *International encyclopedia of the social sciences*. New York: Macmillan, pp. 283–287.
35. **Михайлова, С.** (2010). Сотрудничество как ценность: сравнительная оценка латвийской молодёжи в 1998 и 2009 году. *Partnerstwo i współpraca a kryzys gospodarczo-społeczny w Europie środkowej i wschodniej*. – Lublin: Wydawnictwo. т.1., с.607–615.
36. **Йиргена, С., Михайлов, И. Я.** (2007). Динамика ценностных ориентаций в структуре личностных характеристик молодёжи Латвии. *Межкультурная коммуникация: концепты и модели поведения*. – Астрахань: Издательский дом “Астраханский университет”. с. 191.–195.
37. **Фанталова Е. Б.** (1992). Об одном методическом подходе к исследованию мотивации и внутренних конфликтов. *Психологический журнал*. Т.13.,н1, с.107.–117.

Jurate Sucilaite
Lithuania, Klaipeda

READING, WRITING AND SELF-PERCEPTION IN DIGITAL ENVIRONMENT: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

LASĪŠANA, RAKSTĪŠANA UN UZTVERE DIGITĀLAJĀ VIDĒ: PRIEKŠROCĪBAS UN TRŪKUMI

Summary

Целью этого качественного исследования было – оценить и сравнить качество чтения печатных и цифровых стихотворений, изучить влияние цифровой среды на самосознание. Информаторами были студенты программы “Степень магистра в области реабилитации”, а также библиотекари и преподаватели. Все наши информаторы сказали, что традиционная книга намного лучше. Все читатели понимали идеи цифровых и печатных стихов. Способность чувствовать настроение стихотворения не зависит от формы текстового представления, но цифровая среда оказывает большое влияние на привычки чтения. Во время цифрового чтения отношение к тексту стихотворения более рационально, гораздо труднее ощутить и представить содержание текста, читатель выражает меньше личных воспоминаний после чтения, чтение оказывает меньше влияния на самовосприятие. Специальная программа обучения, которая помогает задуматься и письменно выразить свои мысли конкретным, аутентичным, визуальным языком имеет хорошее влияние на самовосприятие.

Ключевые слова: чтение, самовосприятие, письменность, цифровая среда, рефлексивное мышление, социальные сети.

Key words: reading, self – perception, writing, digital environment, reflective thinking, social networking.

Annotation

The goal of this qualitative research was to evaluate and compare the quality of reading poetry from printed books and electronic devices, to explore the impact of the digital environment on self-awareness. The respondents were students of Rehabilitation Master’s program, librarians and teachers. All our respondents said that the traditional book is much better. They all understood the ideas of digital and printed poems. The reader’s ability to feel the poem’s tone does not depend on the form of text presentation, but the digital environment has a big impact on reading habits. During digital reading, relation to the poem’s text is more rational, it is more difficult to sense and to imagine the content of the text, readers share fewer personal memories after reading; reading has less impact on self-perception. Special education to reflect on the content of digital text and to express thoughts in concrete, authentic, visual speech in written form has good influence on self-perception.

Nowadays digital reading is part of communication, collaboration, learning, and leisure. Digital texts can be presented on a computer screen, a tablet, an e – reader, smart phone. Contemporary technologies change the perceptual and habitual experience of reading and have influence on self – perception, communication and mood. Now scientists are discussing the problem of immersion in digital literary reading. When the reader is immersed, he or she feels empathy or sympathy to fictional character deeper. When we read printed books we have linear text, when we choose digital reading we find literary hypertexts with links; in case of hypertext reading immersion is based on different mechanism: on choice which link to follow (Douglas and Hargadon, 2001). According to

M-L. Ryan (2001), it can be said, that the choice – which link to follow – has external perspective, the reader is moving away from internal perspective.

Digital literature hypertext can include sound or dynamic visual images and is potentially more immersive than traditional print, immersion is a crucial modulator for emotional response in different media (words, narratives, pictures, sounds, videos or virtual reality (Schlochtermeyer, 2015). D. Miall (2004) writes that during literature hypertext reading emotional focus of the reader is changing not so rapidly, and self-modifying feeling is unlikely to occur; “linked sequences of lexias provide only a brief focus on a given character or setting”. Reading hypertext readers lose their personal mode of reading (Miall, Dobson, 2001). Some readers feel pleasure reading hypertext: they report greater sense of control through linking and compare reading pleasure with the puzzle game (Kaakinen et al., 2018).

A printed poem and digital poem give us aesthetic feelings, emotional arousal may not be different in both cases, because a digital poem is a short text and has no links, view of a digital poem is similar to view of a printed poem, but when the reader takes one text after another, it is a risk that the reader will experience aesthetic feelings, but don't be surprised by finding meaningful pattern of own life (Miall, 2004). Poetry reading and listening to poetry is highly affective process and leads to affective and emotional readers' experiences (Schrott, Jacobs, 2011). It is known that poetry lines are able to activate different thoughts, memories, and emotions (Lea et al., 2008; van Peer et al., 2007). Poetry reading is tied with reflection: the beauty of a poem and its emotional or intellectual impact is reflected (Kintsch, 2012). J. Luetdke et al., (2014) writes that only the interaction between the reader and the text brings a poem to life.

In digital environments, reading is often an interactive activity, people read texts, comment on them, respond. J. Kaakinen et al., (2018) notes, that the distinction between the author and the reader becomes diffuse, as the reader comments become part of the text. Social networking is a good way to share information, but now scientists speak about addictive qualities of social networking: neglect of personal life, avoiding reality, mood modifying experiences (Kuss, Griffiths, 2011, citing Young, 2009). D. Kuss and M. Griffiths (2011) write that extraverts appear to use social networking sites for social enhancement, introverts use it for social compensation, and confirm that greater usage is related to low conscientiousness and high narcissism. When people spend more and more time on social networking sites, they have less time to read and to enjoy immersion during fiction or poetry reading, fewer opportunities to open eyes to see reality (external and internal), to reflect on it deeper.

Summarising the scientific data about reading in digital environment, we noticed trends: 1) from authentic individual reading to technical, template reading; 2) from understanding of textual universe (external and internal reality as wholeness) to external perspective of understanding, 3) from rich authentic emotional experiences during reading to emotional damping and lost self-modifying feeling.

In this paper, we discussed the quality of digital and printed poems reading, interpreted reading impact on the reader's mood, self perception, and explained how the data depend on the chosen reading form. We assumed that perhaps the digital environment degrades the understanding of inner life and self awareness, therefore, the growth of the personality, in our

opinion, could be strengthened by developing reflexive thinking and writing skills. We suggested a short writing program having a goal to strengthen reflective and creative writing skills and to promote quality of self – perception. The data let us emphasize the importance of the education in humanities and show reflexive capacity building as one of the possibilities to compensate for what is lost in the digital environment.

Methodology

A qualitative research, based on phenomenological approach, was conducted. Six students of Rehabilitation program for Master's degree (22–27 years old), two librarians and two teachers (40–46 years old) were our respondents. They all had a bachelor's or master's degree. They worked with computer every day. Every participant had to read one poem from the book and one poem from the computer screen. Lithuanian poems, written by A. Baltakis and by V. Macernis (Mačernis), were used. After reading, we had a semi-structured interview. We focused on the experience acquired during reading a poem: was it difficult to understand the text; how the text acted on their mood; what memories they had during reading; what thoughts came after reading the text; what they thought about poetry reading from the computer screen. A qualitative content analysis was performed having a goal to understand the phenomenon of digital reading better. After digital reading, the students took part in writing a program (three short workshops). Writing workshop method: to write a personal response to the digital poem, the group leader (facilitator) read the student's response and wrote a question with a purpose to disclose the student's abstract idea, the student wrote an answer, the facilitator wrote concrete illustrations to the student's written abstract thought and expressed his own concrete personal experience, and wrote an open-ended sentence and asked the student to continue, then the facilitator wrote a personal answer and an open-ended sentence or question. At the end of the workshop, students with the facilitator read the written dialogues and discussed them. An interview on the benefit or need of a writing workshop was conducted with each participant of this research. The study data are summarized using the strategy of the grounded theory.

Analysis of the results

Digital and printed poems: readers' experience

Our respondents were able to repeat a line from the poem or some words after reading it from a printed book or from the computer screen. They all were able to understand the content of the poem in all reading situations, but some of them confessed that they had to put in more effort into understanding the poem displaced on the computer screen. Category *understanding* is explained by data of 3 subcategories (Table 1).

Difficulties in understanding were linked to the lack of motivation to read the poem on the screen, with temporally feeling (with a recollection of work routine, with unexplained difficulties (insufficient attention or simply fatigue from computer work).

Table 1

Digital poems reading difficulties

SUBCATEGORY	STATEMENT
Lack of motivation	I understood the poem, but it was difficult for me. Reading a poem from a computer screen is completely nonsense. I felt the inner resistance to reading.
Temporally feeling	Writing on a computer is my job. I am writing information, invitations, and projects. I am writing I'm doing it. What I'm writing, I'm throwing it out of my head. Temporary writings - it is my routine. Poetry – is human soul, fragility, eternal things. It's hard to go deep into the text, to escape from the sensation that this reading is a temporary activity without serious meaning.
Unexplained difficulty	I find it is difficult to read a poem from a computer screen, I do not even know why. It's hard to concentrate, or maybe we're just tired of those computers.

The reader's ability to feel the poem's tone (sadness, joy, etc.) does not depend on the presentation of the text, but it is possible to notice that the negative effect (strong feeling) is weaker and the positive effect is stronger in the case of digital reading. It is possible to see the tendency: rational feelings of the outside world more aroused during digital reading. See Table 2–3.

Table 2

Emotions after reading a digital poem

Subcategory	statement
sadness	It's sad, that those rivers are under the earth, where is dark, but in fact the poem is not sad. The underground rivers flow out as sources [response to "Underground rivers"] Mačernis poem is sad, but not only sad. The lyrical subject remains calm, realizing that human life ends in death [response to "Shadow"].
	Temporary difficulties, underground rivers flow from the depths of the earth. Sooner or later, good things can be seen [response to "Underground rivers"].

Table 3

Emotions after reading a printed poem

subcategory	statement
sadness	It's a very sad poem for me. I think of people whom nobody notices, nobody cares about them, but they are and suffer. And it can be years and even decades. Like the underground rivers, where it is dark [response to "Underground rivers"] Mačernis poem gave me thoughts about life that passes through. It is sad.[response to "Shadow"]
joy	At first, it seemed to me, that this poem is sad. But not... The river from the depths stuck to the surface. Genuine miracle. Transparent water, like the eye of God. It's very exciting, reading even the tears appear in the eyes [response to "Underground rivers"]

Reading a poem, emotional arousal and memories are typical processes. Responses after reading a digital poem were expressed in a more abstract form – the respondents used abstract words to express poetry subjects and their personal mood: *loneliness; peacefulness; observation; longing; not angry, but calm observation*. After digital reading more vivid responses had these words: *grayish-blue color, through the fog*. The respondents were more likely to share concrete personal memories after reading a printed

poem. A tendency has been observed: after reading a digital poem (Table 4) people were more likely to interpret the poem, and after reading the printed poem people more easily opened up, they not only interpreted the text, but also talked more and shared memories (Table 5). In vivid language they expressed their senses: smell, colours, sounds. Moreover, it was easy to imagine what they were telling.

Table 4

Interpretation after reading a digital poem

Category --	-----Relation to text
Subcategory:	statement
analytic	The poet writes about the rivers, but speaks about the lives of people [response to “Undeground rivers”] This is not a poem of our day, although the poet is known and loved [response to “Shadow”]
personal	Just a nice poem [response to “Undeground rivers”] Sadness. Yes, this poet likes to look for life meaning, life values. His world is not easy. It's a good poet, but you need an appropriate mood to read [response to “Shadow”]
Category -	-----Speech
Subcategory:	statement
abstract	Poet experiences loneliness. He is longing [response to “Shadow”] Peaceful poem [response to “Shadow”] Watching what's around [response to “Shadow”] Life is hard. Death is inevitable, but the observation here is not angry, calm [response to “Shadow”]
senses	I imagine nothing, only grey – blue colour in front of my eyes [response to “Shadow”]
imagination	It seems, I see a lake, but everything is through the fog [response to “Shadow”]

Table 5

Interpretation after reading a printed poem

Category	----- Relation to text
Subcategory:	statement
analytic	And here's the same question of the meaning of life - the life that is temporary, will end with death. In nowadays we loose our need to be in-depth, to think deeply. Mačernis thoughts are deep; his poetic language draws us into the depth. When we think deeply, we discover that we are part of the whole. It's soothing [response to “Shadow”]. It's not just about the rivers, but also about people's lives. we do not notice them [response to “Undeground rivers”].
personal	I remembered the village, where I grew up. An old folk artist, who often sat alone at the lake [response to “Shadow”] I imagine a dark shadow that runs away with water. I imagine the clouds, strong wind gusts, my father's face comes up before my eyes, I do not know why [response to “Shadow”] There was a time when I felt a strong inferiority complex. I felt strange among people. I was an underground river; others did not recognize me [response to “Undeground rivers”] I think of people whom nobody notices, nobody cares about them, but they are and suffer [response to “Undeground rivers”].

Category----	-----Speech
Subcategory:	statement
abstract	We are too hasty; we should stop more often to see the life. Stop is wonderful, but we are unable, even we are afraid of meeting with something more spiritual [response to “Shadow”] There are very beautiful sources in the forest [response to “Undeground rivers”]
senses	I imagine: the air smells with the refreshing wind of the lake. I hear: water is shaking sandy shore. Quiet sounds. The soul is merged with the lake and its coasts [response to “Shadow”]
Imagination	I see how seasons are changing at the lake. I see the summer evening, a man.. A shadow that wanders on his face, and fades away, runs through a lake. I could paint many views. [response to “Shadow”]

Reading and the respondents' attitude to modern technologies

All respondents said that poetry should be read from books, because such reading allows forgetting work, science, and help to relax, to feel empathy.

Some respondents (one of them was 27 years old, three – 42–45 years old) spoke about difficulties in understanding digital poems. They worked on a computer every day; their computer work was associated with writing reports and projects, with one-day activity, which does not include what is individual, eternal; they also used Facebook, but checked most of their messages at the beginning and end of the day. Their messages were mostly informational with relation to direct work; their private photos and other personal information circulated in Facebook once a month. They said that long-term presence on the Facebook network makes it difficult to read fiction and their ability to read slowly, with deep feelings and thinking is lost. From their point of view, people lose their ability to establish deep spiritual relationships because they are all the time in a hurry - rush can only cover the surface. These respondents did not have any motivation to read poetry on a computer screen.

Most respondents (23–35 years old) rated digital poems as comfortable to share with friends on the social network (Facebook) and did not admit having problems in understanding digital poems – they highlighted the challenge of the present time to cover many areas of life; they had a requirement for themselves: to keep up with the changing life – failure meant a threat of losing self-esteem. They were open to modern digital technologies; their smartphones were on the table all the time, and they could control Facebook messages during academic lectures and private conversations. In this case, it is easy to see their orientation to external life.

Reflective writing and understanding

One girl experienced strong feeling of sorrow after the writing session. She confessed that she sometimes thought she should feel happier. Compared to others, she had everything: work, opportunities to study, family. “It's sad that many people do not know what they really want, – the girl has said, – it seems like we want this and that, but in reality it's not our true desire. We hurry, do not stop, and do not know ourselves. We do not even think that it can be different. Now I understand what I want to achieve, I've got a lot of writing. But others... Nobody shows them how to hear their own soul”.

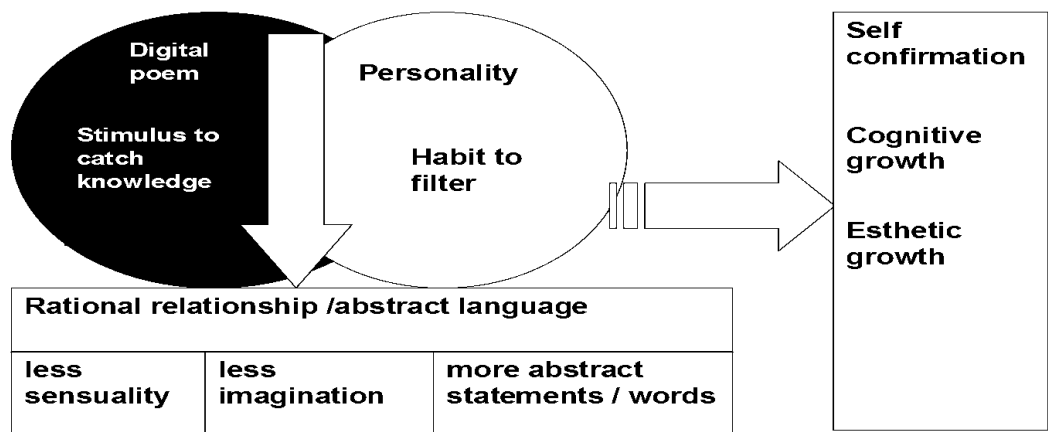
The students evaluated the writing program. It brought them benefit, because 1. Every participant has experienced, that he/she was understood, 2. His/her understanding was unbelievably high, 3. Sense of understanding was accompanied by a strong sense of relaxation; 4. Personal sense of purpose was discovered along with the sense of understanding.

Some students chose not a sheet of paper and a pencil for writing tasks, but a smart phone. They were less engaged in the writing process. Sometimes during writing exercises they checked their messages on Facebook. They appreciated the benefits of writing sessions, emphasizing the rest. They were interested in listening to what others had written and confessed that they had a special feeling that the group leader understood them.

In conclusion, it is possible to notice the problem of focusing attention to inner life in digital environment. It can be assumed that this problem is more related to human motivation and values, and not to electronic devices. Additional learning to think reflectively and authentically, to express thoughts vividly is one of the opportunities to strengthen self-confidence and a sense of comprehension in the community.

Discussion

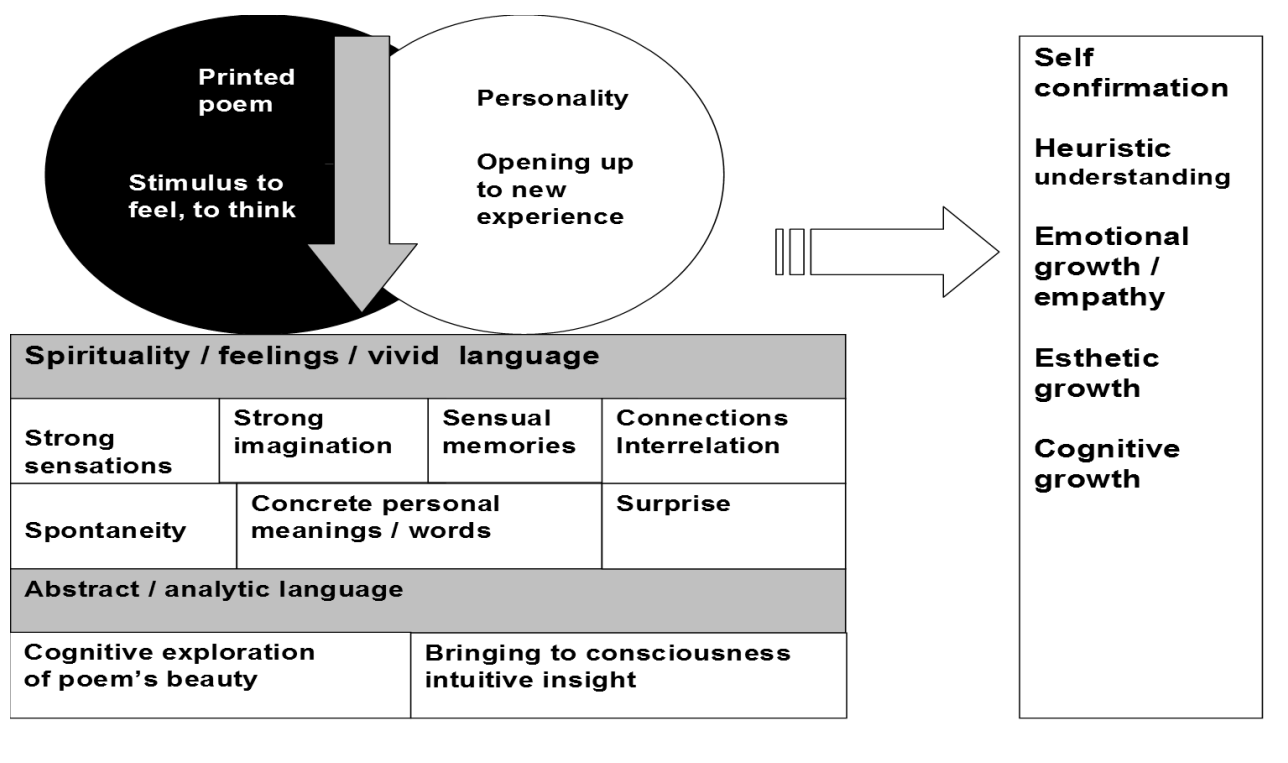
Readers' relation to the text of a digital poem is usually analytic; the text information is abstractly summarized, understanding is based on the existing perception scheme. During the digital reading, the reader pays less attention to his inner experiences, finds fewer discoveries between personal experiences and lyrical subject experience, fewer surprises, and has fewer unexpected insights. The differences of understanding the text reading it from the book and the computer screen are presented in the drawings (Picture No. 1, No. 2

Picture No.1. Interaction with the poem: reading from the computer screen.

There is not enough neurological scientific data available to claim that the poem is better perceived when reading it from the book. The quality of reading depends on the motivation to immerse into the world of poetry and on the reading habit, on the speed of

reading. The motivation to read poetry from the book is reinforced by the cultural tradition and the fatigue from the computer. Our will can slow down the reading speed and encourage reflection, but our research has shown that communication in social networks, as well as frequent searching for information in databases and the writing of temporary documents alter the reading habits and reading culture. The stimulus to catch new knowledge and the person's habit to filter information dominate in the digital reading environment. The traditional book gives a stimulus to feel, to think and strengthens opening up to new experience, has more impact on self-perception.

Picture No.2. Interaction with the poem: reading from the book.

The virtual environment and the habit to read digital texts lead to an orientation towards the external world. The direction towards the outside world is associated with more positive emotions, but when there is a lack of attention to inner experiences and reflexive thinking the authenticity of the person is suppressed, therefore, emotional tension is increasing, and the purpose of one's life is worse perceived, a person feels that he is not well understood in society. Education in reflective writing and writing from within help to discover the mysteries of inner life, develop creativity, and reduce equalization of personalities.

Limitations

A qualitative research was carried out. Authenticity is necessary to ensure the reliability of a qualitative research. The interviews were conducted in Lithuanian; the respondents' answers were written in Lithuanian and analyzed. By translating their statements into another language, the statements lost a part of their authentic expression. Future studies could include wider layers of readers.

Conclusion

Literature as a source of existential knowledge and as a treasury of sensual living testimonies more interact with the reader's inner experience during reading a printed not digital poem. The difference is not due to an electronic device, but is due to cultural changes. In the virtual environment, we are dealing with information overload, we have a challenge to generalize new knowledge and we do this in a rational abstract way; lack of respect for individual experiences and worldview. Teaching to reflect and to speak from within can reduce the orientation to the external world and to change the superficial relationship with the read text, to make the perception of the text deeper, and can help to discover inner self, to promote personal growth.

Sources and literature

1. **Douglas, Y. & Hargadon, A.** (2001). The Pleasure of Immersion and Engagement. Schemas, Scripts, and the Fifth Business. *Digital Creativity*, 12(3), pp. 153–166 Available from: https://www.researchgate.net/publication/324864789_Emotional_and_motivational_aspects_of_digital_reading [accessed Jul 30 2018].
2. **Kaakinen, J.K., Papp-Zipernovszky, O, Werlen, E., Castells, N., Bergamin, P., Baccino, T., & Jacobs, A.M.** (2018). Emotional and motivational aspects of digital reading (pp. 143-166). In M. Barzillai, J. Thomson, S. Schroeder, & P. van den Broek (eds.), *Learning to read in a digital world*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. Available from: https://www.researchgate.net/publication/324864789_Emotional_and_motivational_aspects_of_digital_reading [accessed Jul 30 2018].
3. **Kintsch, W.** (2012). Musings about beauty. *Cognitive Science*, 36, 635–654
4. **Kuss, D. J., & Griffiths, M. D.** (2011). Online social networking and addiction—a review of the psychological literature. *International journal of environmental research and public health*, 8(9), 3528–3552.
5. **Lea, R. B., Rapp, D. N., Elfenbein, A., Mitchel, A. D., & Romine, R. S.** (2008). Sweet silent thought: Alliteration and resonance in poetry comprehension. *Psychological Science*, 19, 709–716.
6. **Lüdtke, J., Meyer-Sickendieck, B., & Jacobs, A. M.** (2014). Immersing in the stillness of an early morning: Testing the mood empathy hypothesis of poetry reception. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 8(3), p.363.
7. **Miall, D. S., & Dobson, T.** (2001). Reading hypertext and the experience of literature. *Journal of Digital Information*. Available at: <https://journals.tdl.org/jodi/index.php/jodi/article/view/35/37> [accessed Jul 30 2018].
8. **Miall, D. S.** (2004). Reading hypertext - theoretical ambitions and empirical studies. Available at: <http://computerphilologie.uni-muenchen.de/jg03/miall.html> [accessed Jun 30 2018].
9. **Ryan, M-L.** (2001). *Narrative as Virtual Reality: Immersion and Interactivity in Literature and Electronic Media*. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press. p. 20
10. **Schlechtermeier L. H., Pehrs C., Kappelhoff H., Kuchinke L., & Jacobs A. M.** (2015). Emotion processing in different media types: Realism, complexity, and immersion. *Journal of Systems and Integrative Neuroscience*, 1, 41–47.
11. **Schrott, R., & Jacobs, A. M.** (2011). *Gehirn und gedicht: Wie wir unserwirklichkeiten konstruieren [Brain and poetry: How we construct our realities]*. München, Germany: Hanser. P.528
12. **Van Peer, W., Hakemulder, J., & Zyngier, S.** (2007). Lines on feeling: Foregrounding, aesthetics and meaning. *Language and Literature*, 16, 197–213
13. **Young, K.** Facebook Addiction Disorder?; The Center for Online Addiction: Bradford, PA, USA, 2009.

Karina Taruškaitė
Lithuania, Kaunas

CRITERIA FOR STUDY CHOICE IN GREAT BRITAIN: SOCIAL AND CULTURAL ASPECTS OF THE URBAN ENVIRONMENT

STUDIJU IZVĒĒLES KRITĒRIJI LIELBRITĀNIJĀ:
PILSĒTVIDES SOCIĀLIE UN KULTŪRAS ASPEKTI

Summary

Целью данной статьи является анализ определенных аспектов культурной среды города, которые приводят к выбору обучения в Великобритании. Методы исследования: полуструктурированные интервью, структурированный анализ содержания онлайн-форумов и анализ текста интервью. Участники исследования: ученики трех престижных Каунасских гимназий 11–12 классов, которые планируют учиться в Великобритании. 17 студентов были опрошены с использованием полуструктурированного интервью. Были просмотрены и проанализированы онлайн-форумы с участием 118 молодых людей, которые обсуждали вопрос об отъезде или уже приняли решение уехать учиться за границу (Великобритания). Результаты исследования показали, что выпускники выбирают учебу за границей на основе индивидуалистических и космополитических ценностей и установок, оценивая особенности городской среды как в Литве, так и в Великобритании.

Ключевые слова: академическая эмиграция, студенческая эмиграция, культурная среда, городская среда, контент-анализ.

Key words: Academic emigration, student emigration, cultural environment, city environment, content analysis.

Annotation

The purpose of this article is to analyze certain aspects of the cultural environment of the city which leads to the choice of studying in Great Britain. Research methods: semi-structured interviews, structured analysis of the content of online discussion forums, and text analysis of interviews. Research participants: students of three prestigious Kaunas gymnasiums in grades 11–12 who are planning to study in Great Britain. 17 students were interviewed using a semi-structured interview. Online forums with 118 young people who were discussing leaving or had already made a decision to leave to study abroad (Great Britain) were observed and analyzed. The results of the research showed that graduates choose to go abroad to study based on individualistic and cosmopolitan values and attitudes, assessing the characteristics of the city environment both in Lithuania and in Great Britain.

Introduction

A young person is part of the cultural and social environment of their country, the city and the community, which constantly manages various cultural and social factors that shape their opinion and determines their choices. One of these choices is emigration. The emigration process became very active after Lithuania joined the European Union in 2004 and the Schengen area in 2007 due to the increase in opportunities regarding possible residence, studying and work in foreign countries. The largest number of Lithuanian citizens emigrate to Great Britain in particular. According to the Lithuanian Department of

Statistics, in the year 2013 – 17 985 Lithuanian citizens left for Great Britain, in 2014 – 16 768, in 2015 – 18 999, in 2016 – 23 266 and 21 577 in 2017¹.

This article will discuss the academic emigration of young people from Lithuania. It should be emphasized that the concept of academic youth emigration used in this article is perceived as a long-term process of going abroad to study in another country for the entire period of studies. Depending on the university, baccalaureate studies in Great Britain take 3 or 4 years. Thus, participants of the Erasmus program as well as students who spend 6 months or less studying abroad are not considered emigrants. Both Lithuanian and foreign researchers point out that academic graduation is characterized by the fact that graduates often stay in the country where they studied and rarely return to their home country (Didžgalvytė, Pukelienė 2010: 124), (Haase, Lautenschläger 2014: 193). Although most of the emigrants indicated departure with the purpose to work, the share of outbound students is also increasing. Student migration influences various areas of public life, the education system, the economic situation and the general cultural situation of the country. Academic study of youth emigration is relevant, since the knowledge gained during the research can be applied in practice in order to predict and manage the processes taking place in society. There are not enough studies both in Lithuania and abroad to examine the cultural and social factors that determine the choice of graduate studies abroad, although it cannot be said that there are no such studies at all. This study uses a novelty – a structured analysis of the content of online discussion forums.

The object of the article: the reasons for the graduate students' choice of the country of study and their interactions with the respondents in significant cultural urban environments. *The aim of the paper* is to analyze the qualities of cultural urban environments that encourage Lithuanian graduate students to go to study in Great Britain. To achieve this, several *tasks* are defined:

1. To determine the cultural characteristics of both the native and the future studies of the city in the environment affecting the choice of graduate studies abroad;
2. To analyze the motivating attitudes and values of the graduates' decisions to study abroad.

The article perceives the cultural environment as a multifaceted set of values and knowledge. The social environment is a social setting in which a person interacts with other people and organizations. A cultural environment affects individuals without their knowledge, it determines their behaviour. People themselves support the current culture as well as constructing new culture with their actions and thoughts. The graduate is directly affected by the cultural environment of their residential city, but also indirectly by the environment of the city to which they are planning to move. This article discusses both the environments of the home town and the city that the student is planning to leave for. Each city has a unique cultural environment that includes certain qualities, which were identified by graduates during interviews as well as discussed on the Internet among their peers.

Academic youth emigration both in Lithuania and in the world was studied by anthropologists, sociologists, economists, psychologists, and educologists. Joanna Waters

¹ The Lithuanian Department of Statistics. Available: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=f7a31c84-26e9-4a21-bcd8-ab0d8550a98b#/> [accessed for the last time. 22.05.2018]

(Waters 2008) observes that Chinese students often choose to study in another country because they feel that they will get a better education abroad or simply want to emigrate from their home country (Waters 2008). A. Tiškutė and J. Sondaite found out that students are more interested in learning and living abroad because of the desire to learn about another culture, to learn a language, or to change their environment rather than economic reasons (Tiškutė, Sondaite 2011). Economists M. Didžgalvytė and V. Pukelienė (Didžgalvytė, Pukelienė: 2010) analyzed the reasons why the respondents chose postgraduate or doctoral studies abroad. The authors relied on the push and pull theory. More than a quarter of the surveyed students said that studying abroad was due to the need for changes and new experiences. Other motives for academic emigration related to the cultural environment: the desire to live in a different multicultural environment, to change the environment (Agarwal, Winkler 1985; Tiškutė, Sondaite 2011; Buivydas, Kairaitytė, Ramanauskaitė, Vaišnys 2013), the desire to stay in another country permanently (Waters 2008; Gribble 2008 Liu-Farrer 2009), the belief that in foreign countries there are more opportunities for self-realization (Tiškutė, Sondaite 2011, Buivydas, Kairaitytė, Ramanauskaitė, Vaišnys 2013, 2015), the idea that graduation abroad is prestigious (Agarwal, Winkler 1985; Gribble 2008; Boreikaitė 2012; Syed, Khimani, Andrades, Kausar Ali, Paul 2008), seeking to gain useful links or acquaintances in the future (Agarwal, Winkler 1985). Researchers say that the more the position of a person will be ethnocentrically binding from a nationality standpoint, the more his view of emigration will be ethnocentric, and as ethnocentrism, national identity and commitment are lessened the person will view emigration opportunities in a more cosmopolitan way (Merkys, Baršauskienė, Antinienė 2006; Tiškutė, Sondaite 2011). R. Aidis and D. Krupickaitė, A. Skačkauskaitė (Aidis, Krupickaitė 2007, 2009; Skačkauskaitė 2007) studied the provisions about emigration of Lithuanian students. V. Kumpikaitė and I. Žičkutė discussed the factors influencing emigration (Kumpikaitė, Žičkutė 2012), K. Žardeckaitė-Matulaitienė – the psychological causes of emigration (Žardeckaitė-Matulaitienė 2010). Among the more recent studies, R. Račiūnaitė-Paužuolienė's study "The Cultural and Religious Identity of English Lithuanians" should also be mentioned (R. Račiūnaitė-Paužuolienė, 2017), which was prepared in accordance with the Council for the Safeguarding of Ethnic Culture, program "Investigation of Continuity and Change of Ethnic Culture in 2016–2020".

Research methods and theoretical basis

The study is based on Push and Pull theory. According to this theory, the decision to emigrate is determined by the push and pull factors in the countries of origin and destination, the obstacles arising from emigration and personal factors (Damulienė, 2013). The push and pull theory was formed in 1966 by US researcher Everett S. Lee in his article "A Theory of Migration" (Lee 1966). This theory is categorized as a group of neoclassical migration theories. It states that every migrant has the necessary information about the situation in other countries, thinks rationally and strives for maximum benefit from their choice. In 1970, L.A. Brown and E. Moore expanded the push and pull theory. They argued that the decision to emigrate could be divided into two separate decisions: the decision to leave the country and the decision to arrive in another country. Both of these decisions are made on the basis of their desires and opportunities, reflecting the potential difficulties and advantages of the situation. Usually in the first stage, dissatisfaction is felt when making a decision to leave the country, and in the second

phase, when it is decided to emigrate, new conditions are evaluated (Brown, Moore 1970: 9). Such trends were also observed in this study on the choice of graduate studies in the UK. Graduates assessed their living and studying conditions in another country and argued that they left Lithuania for particular reasons. When they chose the future country of study, they relied on already available information about Great Britain and studies there. The study found that graduates, even without knowing about the push and pull theory, perceived push and pull factors as pluses and minuses, which they seemed to sum up into a score of sorts. The speakers have repeatedly referred to the terms “plus” and “minus”, and said that these factors sum up in a certain way.

The research of migration is interdisciplinary (Didžgalvytė, Pukelienė 2010: 129). Methods of semi structured interviewing and structural analysis of online discussion forum content were used to collect the research material. The analytical comparative method was used to compare interviews, questionnaires and web sites according to the categories and subcategories found. During the interview, the respondents were asked how they chose the city to which they were going to move, what city characteristics they described when talking about their home town and the city they were going to study in, how important these qualities were and how they would like to have these qualities manifest in their chosen study environment. Using the method of qualitative content analysis, online texts were searched for the factors that make up the city's environment and its constituents.

The structured content analysis method was chosen to identify the meaningful categories in the text describing the social reality in the presence of the context. While analyzing the collected material, which was textual (Internet discussions, transcribed interviews texts), it was observed that certain thematic categories that can be categorized into even more subcategories were highlighted. According to Shapiro and Markoff (Markoff, Shapiro, 1997), the term *content analysis* means any systematic reduction of the flow of text (or other symbolic forms) into a standardized totality of statistically processed symbols that reflects the existence, intensity or quantity of certain characteristics relevant to social and human sciences. During the qualitative content analysis, the excerpts of the text were analyzed in the context of both common texts and web forums in order to answer the research questions. In its analysis, it was observed that certain thematic categories are emerging, which can be subdivided into even more subcategories. Using mathematical sets to write down the material seemed quite proficient. Sets in mathematics are perceived as an entirety of a certain number of mathematical objects such as numbers, geometric shapes, number tables, symbols, etc. Objects of this entirety are called elements of a set. In describing specific sets, a pair of figure brackets {...} is used. Among these brackets are the elements of the set. Each set is characterized by its elements. (Apynys, Stankus 2009: 11). The elements of a set can also be played in its subsets. In this text analysis, categories and subcategories were formulated and written in sets. There is a hierarchical link between the category and the subcategory. Such categorization helped to classify, systematize and summarize the available material (Markoff, Shapiro, 1997).

Characteristics of the respondents in this study: they were students of Kaunas gymnasiums (grades 11–12) who were thinking about studying or who have already chosen to study in Great Britain. The “snowball” method was used when selecting the participants of the study, graduates who were leaving to study abroad named other

outgoing graduates. In a semi-structured interview method 17 students were interviewed in three prestigious Kaunas gymnasiums: J. Jablonskis Gymnasium, “Saulės” Gymnasium, and A. Pushkin Gymnasium. Five online discussion forums were examined in which graduates intending to go to study in Great Britain chat on topical topics concerning their studies and living abroad. 389 A4 pages of material from online discussion forums were analyzed using this method. Observed in the internet discussion forums were the discussions of 118 young people who have opted for or are studying in the UK. Although there were several discussions concerning studies in Great Britain, only the most recent topics that were discussed in 2014–2015 were selected. The aim was to ensure that the information received is up-to-date and relevant. The criteria for choosing forums for review were based on how populous they were, how popular and how important they were at the given time. These were the five largest forums, which had, among other types of themes, discussions about studies in Great Britain. These were <http://www.anglija.com/forum>, <http://www.anglija.lt/>, <https://uzdarbis.lt/>, <http://www.kastu.lt/forumas> and <http://www.vinted.lt/>. Students participate in these forums due to personal interest in order to gain relevant information as well as to share their experience with students who have already decided to leave to study abroad. The Internet discussions about studying abroad are not only about the choice of study, but also about practical things related to living conditions in the country of study destination. When analyzing the content of the online discussion forums, it was possible to notice that the graduates were not hiding their true identities when discussing the issues, often using their real names and surnames. These names and/or nicknames could be cross-linked to other websites through Google search where the same people could be found in other discussion groups of similar nature. The characteristic trait of these mutual internet discussions among students was very open, unregulated mode of language through which certain factors were disclosed that normally would be withheld from the interviewing researcher. The complementary methods of collecting ethnographic material increase the credibility of the material, and can verify whether the live thoughts of the presenters coincide with the prevailing opinions in the internet forum discussions (Sade-Beck 2004: 48).

During Observation of the forums the phenomena that the researchers call “trolling” were not noticed. A person called an “Internet Troll” connects to the virtual community and writes messages or uploads material that is provocative, thus provoking mixed emotions and responses from other participants. In this way, they seek to disturb members of the community, spoiling the usual process of discussion (Hardaker 2010: 217). The fact that intense emotion-inducing discussions on controversial topics, coming from newly arrived forum participants in online texts about studying abroad were not detected can once again prove the credibility of the data.

Choice of study city: cultural and social characteristics of the urban environment

As the graduates were choosing the city for study, there were certain aspects of a city that seemed very important. 58.82% of the people interviewed claimed that it is important to be in a city that is likable. It became apparent that comparing aspects of the destination city and their hometown were understood as push and pull factors.

Sometimes the description of potential cities of destination in online discussions is not detailed, with subtle details left out. Most frequently the favoured city of destination is

described relatively vaguely - a simple statement where one city is seen as more likable and another as unfavourable. Characteristic expressions of young people commenting on the issue as seen in online forums (the language is unedited): *“Liverpool gets a big Like just for the city²”*; *“It's a veeery great, perfect city I like it there³”*; *“I really don't want to live in London⁴”*; *Edinburgh is my favourite city as well, but I didn't choose anything in it :D. my sort of dream was to enroll either to Glasgow or Edinburgh⁵...*. Those who were interviewed in person revealed and detailed the city selection criteria. The city is valued by its environment, both cultural, social, aesthetic and architectural. One submitter claimed that the choice of city depends to a large extent on whether it is beautiful or not. She believes that it is important for the city to be beautiful, cozy in its aesthetic and architectural environment, to be reminiscent of Lithuania in its appearance. When choosing her studies, the interviewee mentioned that she looked at photos and decided, in accordance with the aesthetic image of the city, where she intended to study, and where not. In this online statement, the city is called gloomy – it is also a rating of its aesthetic value: *“The city of Dundee is very gloomy. (...) What I know about Dundee is that it's a significant in game developers. Aberdeen is not bad either. Just create priorities for the city you want to live in in accordance to the university itself, so on and so forth⁶”*. As we can see from the example, when choosing to study abroad it is also necessary to choose the city in which they want to live.

The city of study is not just buildings or the university; it is also the community of people living within it. 52.94% of the respondents interviewed in person said that they preferred people living in the UK because they thought they were more friendly. They are also attracted by an interesting multicultural environment, which, as they say, includes people from different countries: *“Excluding friends, it's quite dreary in Lithuania, so I really wanted to change the environment. The people, there are many people who are, themselves, of a very dreary attitude, so like, all the foreigners are often much more jolly and especially in England there's a whole lot of people from different countries and that's very appealing, like many easterners are very friendly.⁷”* According to the interviewee, there is a difference between the Lithuanian and Great British society, the social environment of the city. As it was already mentioned, over 70.59% of Kaunas gymnasium interviewed students wanted to change their environment for the aforementioned or similar reasons. They were impressed by a different culture, life in a cosmopolitan city in which the environment is open and tolerant. There is also a widespread belief that people in Britain tend to communicate in a different way and are much more friendly.

Both those interviewed in person and internet discussion participants believe that leisure and cultural opportunities are also important in the city they are planning to live. This was stated by 58.82 % of respondents. Students, who think like this, want to study in a larger city because they have more opportunities to find desired leisure activities, as well as cultural

² R19 VMU CRC B203

³ R19 VMU CRC B203

⁴ R20 VMU CRC B203

⁵ R21 VMU CRC B203

⁶ R22 VMU CRC B203

⁷ P5 VMU CRC B203

phenomena that are relevant to a young person. Small cities, they think, are boring for them: *“The city itself is small and boring.”*⁸ As a rule, larger opportunities for entertainment and cultural activities can be offered by bigger cities than smaller towns; larger cities, district centres have a greater choice of cultural activities and related institutions: museums, exhibition galleries, concerts, cinemas, theatres, music festivals, and so on. *“There are so many clubs and bars all through the night, and here ... Just staying at home, nodding.”*⁹ In Great Britain, there are more opportunities and entertainment, there are more bars, clubs and other popular youth gathering places: *“I’m not gonna just sit in the dormitory all the time. In some of the smaller towns, I’ve heard some rumors that nothing ever happens. But, well, Liverpool is a big city, it has a whole bunch of clubs and stuff, there’s just a lot of places to go.”*¹⁰ The desire to study abroad because of a different cultural environment is usually associated with other characteristics of the environment that they perceive as a value.

This is not just a different quality of studies, but also another cultural environment. This view is very well illustrated by the following quote by the interviewee: *“You know, Lithuania is maybe just not quite up to speed, compared to other countries, where England is so progressive and there’s just so much stuff going on. I think it’s quite interesting and there’s so much culture. Also, if it’s not going to work out You can always come back.”*¹¹ Thus, according to the respondents, a “more advanced” culture, a more intense city life is what attracts them to go abroad for studying. These phenomena are perceived as pull action, a favourable environmental feature. Such a desire to plunge into the life of a big city is also determined by the particular values of a graduate of a multicultural environment – individuality, enjoyment.

Not all respondents viewed these factors as primary, but rather as something complementary: *“Yes, it’s a sort of a plus. I can’t say that that’s the reason I’m going there, but, well, things like these add up. Various entertainment, like it’s a new place, it’s all novelty. There’s a lot that you can see, all the museums and all the things that you can see, experience. It gives a certain push, but it didn’t determine my choice.”*¹² Thus, the assessment of certain characteristics as pluses and minuses in the respondent’s mind summarize and confirm the push and pull theory. Students single out their choice of place by evaluating various factors of the cultural environment.

The respondents who said that the quality of studies was more important than cultural activities in the city or friends were favouring small towns and were avoiding metropolitan areas. 29.41% of respondents chose the study city in this manner. According to them, the aesthetic and cultural environment of the city of leave did not matter: *“For me, for example, clubs really don’t matter, when choosing studies you should concentrate on the studies themselves.”*¹³ These graduates would like to live in a small town and turn their attention to studies. A characteristic opinion expressed during internet discussions by a girl: *“(…) the city being small is certainly not a minus. I live in Newcastle and it’s clearly way too big for me. There’s nothing in it, just a bunch of night clubs and bars...”*¹⁴

⁸ R23 VMU CRC B203

⁹ P10 VMU CRC B203

¹⁰ P1 VMU CRC B203

¹¹ P1 VMU CRC B203

¹² P3 VMU CRC B203

¹³ P2 VMU CRC B203

¹⁴ R18 VMU CRC B203

To summarize we can say that the city's advantages or disadvantages have other reasons that lie behind these abstract statements. These reasons are related to the aesthetic criteria for city assessment, the social environment and the alleged behaviour of the local population, with the cultural environment and operational opportunities. Some respondents say they would like to study in a smaller town because it would be difficult to concentrate in a bigger city because of the commotion. Other contributors believe that the cultural environment of a small town can not meet all their needs, both leisure and culture, in their words, there is nothing to do in a small town. Therefore, the factors of pushing and pulling depend on personal values. The pseudo-factors were named as a small choice of leisure opportunities, unfriendly city residents. The most commonly called attraction factors are the aesthetic, “beautiful” characteristics of the city's physical environment, the greater choice of cultural events and entertainment, and the opportunity to live in a multicultural environment. However, the city is not always valued on the basis of rational criteria.

The quality of studies and the desire to change the environment

The study revealed that one of the key factors driving a graduate to study in Great Britain is the desire to live abroad and not in Lithuania. This desire is often associated with a desire to live in a foreign country and, less often, to stay for a lifetime in another country, which are Great Britain or other countries (usually Western). Here, push and pull factors are named in a more abstract way, choosing broader concepts to describe the environment.

Often, living and studying abroad is a dream that a young person has been cherishing for many years. Characteristic speech of the participants in the online discussion: *“Well, I don't know, I just feel such a strong pull towards the UK that I can't even describe it. It's my dream country since the sixth grade. Maybe that's the reason that I'm so motivated to go there.¹⁵”*; *“I'm committed to study in Scotland (humanitarian, most likely English literature or English and Spanish) 2016 m (...) I'm certainly not getting financial support from my parents, they're having a hard time as it is. But the dream is alive and well since the tenth grade and I hope it will come true.¹⁶”* Sometimes this desire is specific when you want to live and study only in a certain country, for example, in Great Britain.

Studying abroad is first and foremost living abroad. 70.59% of the respondents said that they want to change the environment because their current living environment (Kaunas) has become dull to them and they would like to live elsewhere. The typical statement by respondents is: *“I don't know, I'm just so tired of Kaunas it seems that when I was going to London to work it was so amazing, everything's so new, so much to see, to travel¹⁷”* A small percentage associated living elsewhere with travelling. 35.29% of the face-to-face interviewees and part of the online discussion participants said that the possibility of studying in another country is also an opportunity for travel. In their view, going to study in Great Britain is a journey where you can see what has not been seen, experience what has not been experienced yet. The participants in the online discussion argued that even if they did not complete their studies, or they would not be satisfied with their studies and would stop them, at least they would have travelled. Travelling, experiencing new things and enjoying it is an

¹⁵ R25 VMU CRC B203

¹⁶ R25 VMU CRC B203

¹⁷ P10 VMU CRC B203

asset to current graduates. It has been noticed by other researchers that this value is not alien to the late 20th and the 21st century inhabitants of the Western world. In the postmodern society, young people develop an identity, part of which is the internalization of global secular values (Dasen 2000: 20). It could be possible to say that students have taken over the values of universal secular culture, among which are individuality, consumption, and enjoyment (Swadźba 2011: 333).

Although many people are tempted to change the environment, live in another city, this is not mutual to everyone. In conversation with the graduates, we heard an opposite opinion: a small part (29.41%) of respondents said they would like to concentrate more on studies, that the environment is not of great importance: *“I don't feel a great need to change my residence because I am living with my parents at the moment because of the situation, and I don't have to pay rent, which is a big plus. I concentrate more on the study program, studies themselves.”*¹⁸ This speaker emphasizes not the cultural or social environment, the culture of the city, but the study program and its quality when it comes to the choice of studies. Therefore, her value is high-quality studies, a secure future. The quality of studies is highlighted by those graduates who do not care if they live in Lithuania or abroad: *“I was thinking about the quality of the studies, that they're of a higher quality that here in Lithuania, and if I stay or not I don't really care. I'm still going to acquire knowledge, and knowledge can be applied either in Lithuania or elsewhere.”*¹⁹ Thus, the factors that have been identified as push factors have been the boredom of the native city and the poor quality of studies. As pull factors – a better quality of studies, a new living environment, the ability to move, travel. Only a handful of graduates have argued that the urban environment is not relevant for them, that what matters to them is the quality of their studies.

Conclusions

The results of the study showed that students' determination about studying in Great Britain is determined by their environmental characteristics, as well as the values and attitudes of the students themselves in regards to the surrounding world.

Although all respondents said they want to get a good education, only 29.41% of respondents said they were not interested in the cultural environment of the city and claimed that they just want to concentrate on studies.

Most of the graduates emphasized the characteristics of the city and the need to change the environment. It can be assumed that such a large number of graduates want to change their cultural environment due to the fact that the native city environment does not meet their expectations, they do not have the same desirable qualities as the chosen city of Great Britain. According to high school students, the environments of both Lithuania and Great Britain cities have certain characteristics. These qualities are perceived by students as push and pull factors. The push factors are the lack of relevant cultural institutions and events and the overall dissatisfaction with the environment of the home town. The pull factors are the multicultural and friendly environment, the abundance of cultural and leisure activities, the opportunity to experience new sensations and engage in new activities.

¹⁸ P2 VMU CRC B203

¹⁹ P3 VMU CRC B203

It has been noticed that an environment characterized by diversity and multiculturalism, the opportunity to see and get to know the world, individuality, and enjoyment is an important value to the graduates, thus they base their decisions on these values. In accordance with the needs arising from the values of a graduate, we can mention the need for high quality studies, self-realization, and the need for leisure. The study has shown that students see the world as a space for greater opportunities for openness, or conversely as an environment in which such opportunities may or may not be possible. They are convinced that they want to express themselves, do what they find personally interesting.

Literature

1. **Agarwal, Vinod B., Winkler, Donald R.** (1985). Migration of Foreign Students to the United States. *The Journal of Higher Education Policy and Management*, Nr. 56, pp. 509-522.
2. **Aidis, R., Krupickaitė D.** (2007). Jaunimo emigracijos tyrimas: Lietuvos universitetinių aukštųjų mokyklų studentų nuostatos emigruoti. *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, Nr. 3, p. 36-50.
3. **Aidis, R., Krupickaitė D.** (2009). *Kaip neiššvaistyti protų: Lietuvos studentų nuostatos emigruoti*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
4. **Apynis, A., Stankus, E.** (2009). *Matematikos pagrindai*. Vilnius: TEV.
5. **Boreikaitė, V.** (2012). *Jaunimo edukacinė migracija: mokinių, tėvų ir mokytojų vertinimas (Švenčionių Z. Žemaičio gimnazijos atvejis): final master's thesis*. Vilniaus pedagoginis universitetas, Vilnius.
6. **Damulienė, A.** (2013). Migration Problem in Lithuania and its Impact on the Economy. *Business Systems and Economics*, Nr. 3 (1), pp. 107–118.
7. **Dasen, P.** (2000). Rapid social change and the turmoil of adolescence: A cross-cultural perspective. *International Journal of Group Tensions*, Nr. 29, pp. 17 – 49.
8. **Didžgalvytė, M., Pukelienė, V.** (2010). Protų nutekėjimas: užsienyje magistrantūros ar doktorantūros studijas baigusiuju reemigracijos analizė ir vertinimas. *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai*, Nr. 4 (1), pp. 123–138.
9. **Dreher, A, Poutvaara, P.** (2011). Foreign Students and Migration to the United States. *World Development*, Nr. 8 (39), pp. 1294–1307.
10. **Gribble, C.** (2008). Policy Options for Managing International Student Migration: The Sending Country's Perspective. *Journal of Higher Education Policy and Management*, Nr. 30 (1): 25-39.
11. **Hardaker, C.** (2010). Trolling in asynchronous computer-mediated communication: From user discussions to academic definitions. *Journal of Politeness Research*, Nr. 6 (2): 215 - 242.
12. **Haase, H., Lautenschläger, A.** (2014). What Determines The Migration Intentions Of University Students? *Balkan Region Conference on Engineering and Business Education*, Nr. 1(1), pp. 193-198.
13. **Jančaitytė, R., Valavičienė, N., Augutienė, R., Prakapas, R.** (2009). *Tarpkultūrinės kompetencijos didinimas bei įvairovės valdymo gebėjimų stiprinimas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
14. **Krippendorff, K.** (2012). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Sage Publications, pp. 413.
15. **Kumpikaitė, V., Žičkutė, I.** (2012). Emigracijai įtaką darančių veiksnių analizė. *Economics and Management*, Nr. 17(2), pp.740-746.
16. **Liu-Farrer, G.** (2009). Educationally Channeled International Labor Mobility: Contemporary Student Migration from China to Japan, *International migration review*, Nr. 43 (1), pp. 178 – 204.
17. **Merkys, G., Baršauskienė, V., Antinienė, D.** (2006). Lietuvos studentų emigracinės nuostatos ir jas lemiantys veiksniai, *Ugdymas, kūno kultūra, sportas*, Nr. 3: 36-42.
18. **Ramanauskaitė, E., Vaišnys, J. R., Kairaitytė, A., Buivydas, A.** (2013). *Lietuvos akademinio jaunimo migracija: studijų aplinkos įtaka sprendimams*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, pp. 68.
19. **Ramanauskaitė-Kiškina E., Vaišnys J., R, Kairaitytė-Užupė, A.** (2015). *Lietuvos akademinio jaunimo migracija: studijų aplinkos įtaka sprendimams. Metinė apžvalga 2013-2014*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, pp. 36.
20. **Račiūnaitė-Paužuolienė, R.** (2017). Anglijos lietuvių kultūrinė ir religinė tapatybė. Project (reg. Nr. SA-1) was prepared in accordance with the Council for the Safeguarding of Ethnic Culture, program “Investigation of Continuity and Change of Ethnic Culture in 2016-2020”. Available:

- https://eltalpykla.vdu.lt/bitstream/handle/1/35827/Tyrimo%20ataskaita_Pauzuoliene_2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y [Accessed for the last time: 12.02.2018].
21. **Sade-Beck, L.** (2004). Internet Ethnography: Online and Offline. *International Journal of Qualitative Methods*, Nr. 3 (2), pp. 45-51.
 22. **Shapiro, G., Markoff, J.** (1997). A matter of definition. No: **Roberts, W.** *Text Analysis for the Social Sciences: Methods for Drawing Statistical Inferences from Texts and Transcripts*. Mahwah, NJ: Erlbaum, pp. 9–34.
 23. **Syed, N. A., Khimani, F., Andrades, M., Kausar Ali, S., Paul, R.** (2008). Reasons for migration among medical students from Karachi. *Medical Education*, Nr. 42: pp. 61–68.
 24. **Skačkauskaitė, A.** (2007). Tarptautinė lietuvių migracija: studentų nuostatos, požiūris ir emigracinių galimybių įvertinimas. *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, Nr. 3, pp. 51-60.
 25. **Swadźba, U.** (2011). The Impact of Globalization on the Traditional Value System. In *The Scale of Globalization. Think Globally, Act Locally, Change Individually in the 21st Century*, Ostrava: University of Ostrava, pp. 332-337.
 26. **Tiškutė, A., Sondaitė, J.** (2011). Kokybinė studentų ketinimo emigruoti arba planuoti savo ateitį Lietuvoje socialinių ir psichologinių veiksnių analizė. *Socialinis darbas*, Nr. 10 (2), pp. 365–376.
 27. **Vaitkevičiūtė, V.** (2007). *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Žodynas.
 28. **Waters, J.** (2008). *Education, Migration, and Cultural Capital in the Chinese Diaspora*. New York: Amherst.
 29. **Žardeckaitė-Matulaitienė, K.** (2010). Ar emigravę lietuviai yra kitokie? *Tarptautinis psichologijos žurnalas: Biopsichosocialinis požiūris*, Nr. 6, pp. 155–166.

Sources

1. VMU CRC (Archive of Cultural Research Centre (CRC) at Vytautas Magnus University, Faculty of Humanities), folder Nr. 203. (collected by Karina Taruškaitė 2014–2015 at Kaunas).
2. http://www.anglija.com/forum/forum_posts.asp?TID=14630&PN=1 [accessed for the last time. 10.01.2015]
3. http://www.anglija.com/forum/forum_posts.asp?TID=2599&PN=1 [accessed for the last time. 10.01.2015]
4. http://www.anglija.com/forum/forum_posts.asp?TID=14829&PN=1 [accessed for the last time. 10.01.2015]
5. http://www.anglija.com/forum/forum_posts.asp?TID=14210&PN=1&TPN=2 [accessed for the last time. 10.01.2015]
6. http://www.anglija.com/forum/forum_posts.asp?TID=14663&PN=1 [accessed for the last time. 10.01.2015]
7. http://www.anglija.com/forum/forum_posts.asp?TID=6296&PN=1&TPN=4 [accessed for the last time. 10.01.2015]
8. http://www.anglija.com/forum/forum_posts.asp?TID=6842&PN=1&TPN=3 [accessed for the last time. 10.01.2015]
9. http://www.anglija.com/forum/forum_posts.asp?TID=2606&PN=1&TPN=51 [accessed for the last time. 10.01.2015]
10. http://www.anglija.com/forum/forum_posts.asp?TID=14360&PN=1 [accessed for the last time. 10.01.2015]
11. http://www.anglija.com/forum/forum_posts.asp?TID=2094&PN=1&TPN=4 [accessed for the last time. 10.01.2015]
12. http://www.anglija.com/forum/forum_posts.asp?TID=14504&PN=1 [accessed for the last time. 10.01.2015]
13. http://www.anglija.com/forum/forum_posts.asp?TID=14215&PN=1 [accessed for the last time. 10.01.2015]
14. http://www.anglija.com/forum/forum_posts.asp?TID=15017&PN=1 [accessed for the last time. 10.01.2015]
15. http://www.anglija.com/forum/forum_posts.asp?TID=15334&PN=1 [accessed for the last time. 10.01.2015]

10.01.2015]

16. http://www.anglija.com/forum/forum_posts.asp?TID=3276&PN=1&TPN=18 [accessed for the last time. 10.01.2015]
17. http://www.anglija.com/forum/forum_posts.asp?TID=12940&PN=1&TPN=7 [accessed for the last time. 10.01.2015]
18. http://www.anglija.com/forum/forum_posts.asp?TID=6452&PN=1&TPN=56 [accessed for the last time. 10.01.2015]
19. <http://www.anglija.lt/forumas/viewtopic.php?f=24&t=4156&sid=fd8e8f2fb325c3ec4d8cc9aef526dcc5> [accessed for the last time. 10.01.2015]
20. <http://www.anglija.lt/forumas/viewtopic.php?f=24&t=4267&sid=fd8e8f2fb325c3ec4d8cc9aef526dcc5> [accessed for the last time. 10.01.2015]
21. <http://www.anglija.lt/forumas/viewtopic.php?f=24&t=4272&sid=fd8e8f2fb325c3ec4d8cc9aef526dcc5> [accessed for the last time. 10.01.2015]
22. <http://www.anglija.lt/forumas/viewtopic.php?f=24&t=4274&sid=fd8e8f2fb325c3ec4d8cc9aef526dcc5> [accessed for the last time. 10.01.2015]
23. <http://www.anglija.lt/forumas/viewtopic.php?f=24&t=4282&sid=fd8e8f2fb325c3ec4d8cc9aef526dcc5> [accessed for the last time. 10.01.2015]
24. <http://www.anglija.lt/forumas/viewtopic.php?f=24&t=4367&sid=fd8e8f2fb325c3ec4d8cc9aef526dcc5> [accessed for the last time. 10.01.2015]
25. <http://www.anglija.lt/forumas/viewtopic.php?f=24&t=4368&sid=fd8e8f2fb325c3ec4d8cc9aef526dcc5> [accessed for the last time. 10.01.2015]
26. <http://www.anglija.lt/forumas/viewtopic.php?f=24&t=4389&sid=fd8e8f2fb325c3ec4d8cc9aef526dcc5> [accessed for the last time. 10.01.2015]
27. <http://www.anglija.lt/forumas/viewtopic.php?f=24&t=4429&sid=fd8e8f2fb325c3ec4d8cc9aef526dcc5> [accessed for the last time. 10.01.2015]
28. <http://www.anglija.lt/forumas/viewtopic.php?f=24&t=223&sid=fd8e8f2fb325c3ec4d8cc9aef526dcc5&start=10> [accessed for the last time. 10.01.2015]
29. https://uzdarbis.lt/t150124/studijos-skotijoje/page__st__820 [accessed for the last time. 10.01.2015]
30. <http://www.kastu.lt/forumas/poteme/02841> [accessed for the last time. 10.01.2015]
31. <http://www.kastu.lt/forumas/poteme/02879> [accessed for the last time. 10.01.2015]
32. <http://www.kastu.lt/forumas/poteme/02885> [accessed for the last time. 10.01.2015]
33. <http://www.kastu.lt/forumas/poteme/02830> [accessed for the last time. 10.01.2015]
34. <http://www.kastu.lt/forumas/poteme/02849> [accessed for the last time. 10.01.2015]
35. <http://www.kastu.lt/forumas/poteme/02781> [accessed for the last time. 10.01.2015]
36. <http://www.kastu.lt/forumas/poteme/02769> [accessed for the last time. 10.01.2015]
37. <http://www.kastu.lt/forumas/poteme/02774> [accessed for the last time. 10.01.2015]
38. <http://www.kastu.lt/forumas/poteme/02783> [accessed for the last time. 10.01.2015]
39. <http://www.kastu.lt/forumas/poteme/02795> [accessed for the last time. 10.01.2015]
40. <http://www.kastu.lt/forumas/poteme/02764> [accessed for the last time. 10.01.2015]
41. <http://www.vinted.lt/forumai/karjera-darbas/884384-stojancios-uk-2015> [accessed for the last time. 10.01.2015]

Līvija Zeiberte
Banku augstskola
Latvija, Rīga

TRANSVERSĀLĀS PAMATKOMPETENCES PROFESIONĀLAJĀ IZGLĪTĪBĀ

TRANSVERSAL KEY COMPETENCES IN VOCATIONAL EDUCATION AND TRAINING

Summary

The importance of defining and measuring learning outcomes, including competences, in particular transversal key competences (TKC) that will be required in the future and will be faced with in vocational education and training (VET) has been discussed for many years since 2006, when *Reference Framework of Key Competences for Lifelong Learning* was adopted. Till today, European societies and economies have experienced significant changes: increased mobility and cultural mixity, new forms of communication, economic and social inequalities, digital and technological innovations, ecological challenges.

Working conditions and tasks are changing, and as we see, a lot of new occupations will emerge. Furthermore, it will be increasingly important for people to continuously improve their own competences and vocational skills in the future. It makes us more intensively develop the conditions to provide education and training in line with the new needs already now. Competence needs are not static, they change throughout human's life and across generations. In 2018, *Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning* repeals and replaces the 2006 Recommendation.

This article addresses today's challenge of VET learners' transversal key competences that has become highly topical in the European Union and Latvia as well. It is based on the presentation of the TKC in educational policy documents and the analytical view of the methodology used in the Erasmus + Strategic Partnership project *Developing, assessing and validating transversal key competences in the formal initial and continuing vocational education and training (TRACK-VET)* for implementation in the curriculum at VET schools.

Key words: Transversal Key Competences (TKC), vocational education and training (VET), life-long learning.

Atslēgas vārdi: Transversālās pamatkompetences (TPK), profesionālā izglītība, mūžizglītība.

Anotācija

Profesionālajā izglītībā daudzu gadu laikā jau kopš Eiropas parlamentā un padomē 2006. gadā pieņemtās *Mūžizglītības pamatkompetenču ietvarstruktūras* tiek apspriesta nepieciešamība iespējami precīzi noteikt un novērtēt sasniegtos mācību rezultātus – kompetences, jo īpaši transversālās pamatkompetences (TPK). Pēdējos gados Eiropas sabiedrības un ekonomika ir piedzīvojusi būtiskas pārmaiņas: ir palielinājusies iedzīvotāju mobilitāte, kultūru daudzveidība, ekonomiskā un sociālā nevienlīdzība, strauji pilnveidojušās digitālās un tehnoloģiskās inovācijas, saasinājušies ekoloģiskie izaicinājumi. Arī kompetences nav statiskas, tās mainās līdzī laimam, visā cilvēka dzīves garumā. Tāpēc 2018. gadā *Eiropas Padomes Rekomendācijas par pamatprasmēm mūžizglītībā* atceļ un vienlaicīgi aizstāj 2006. gada rekomendāciju, kurā pirmo reizi tika nosauktas pamatkompetences mūžizglītībā.

TPK apguve profesionālās izglītības programmās galvenokārt tiek iekļauta mūžizglītības moduļos: *Sabiedrības un cilvēka drošība, Zaļās prasmes, Iniciatīva un uzņēmējdarbība, Sociālās un pilsoniskās prasmes, Valodas, kultūras izpratne un izpausmes*. Vienlaikus tās caurvij arī vispārīzglītojošos priekšmetus, un profesionālos moduļus.

Šis raksts balstās uz TPK atspoguļojuma analīzi izglītības dokumentos un sniedz ieskatu TPK izpētes metodoloģijā, kas izstrādāta Erasmus+ stratēģiskās partnerības projektā *Transversālo*

pamatkompetenču attīstīšana, vērtēšana, atzīšana sākotnējā profesionālajā izglītībā un profesionālajā tālākizglītībā, ar mērķi sniegt atbalstu izglītības institūcijām un profesionālās izglītības iestādēm.

Ievads

Mūsdienās cilvēka profesionālā darbība tiek vērtēta mūžizglītības kontekstā, kur atklājas viņa kompetences, to pilnveides gaita un raksturs. Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (OECD) kopš 20. gadsimta 90-tajiem gadiem veic plašus pētījumus par būtiskiem izglītības jautājumiem. 2015. gadā OECD ir uzsākusi jaunu iniciatīvu – *Izglītība 2030: OECD pamatkompetenču sistēma (Education 2030: the OECD key Competences Framework)*, kas pirmajā posmā (2015–2018) noslēdzās ar padziļinātu mācību programmu salīdzinošo analīzi un konceptuālās mācīšanās ietvarstruktūras 2030 izveidi (OECD Learning Framework 2030).

Ar šo plašo OECD pētījumu sasaucas arī 2017. gada septembrī Varšavas Ekonomikas augstskolas vadībā uzsāktais Erasmus+ KA2 stratēģiskās partnerības četru gadu projekts *Transversālo pamatkompetenču attīstīšana, vērtēšana, atzīšana sākotnējā profesionālajā izglītībā un profesionālajā tālākizglītībā (Developing, assessing and validating transversal key competences in the formal initial and continuing vocational education and training* (turpmāk – TRACK-VET projekts). Projekta dalībvalstu (Polija, Slovākija, Austrija, Francija, Norvēģija, Latvija) izglītības institūciju mērķis ir zinātniski izpētīt situāciju TPK apgūvē profesionālajā vidējā un tālākizglītībā kā arī sagatavot ieteikumus Eiropas Savienības valstu izglītības politikas veidotājiem un citām iesaistītajām pusēm par TPK tālāku attīstīšanu, novērtēšanu un atzīšanu (validēšanu) profesionālajā izglītībā.

Darba tirgus no izglītības sistēmas gaida kvalificētus profesionāļus, kuri ir uzņēmīgi, profesionāli un pilsoniski aktīvi, ar labām saskarsmes prasmēm, spējām sazināties svešvalodās, izmantot modernas tehnoloģijas, ir motivēti mācīties un izprot vides un kultūras vērtības.

Autore ir TRACK-VET projekta (TRACK-VET: Developing, assessing and validating transversal ..., 2018) satura eksperte un Latvijas nacionālā ziņojuma līdzautore.

Raksta mērķis analizēt un apkopot informāciju par aktuālajām izmaiņām TPK izpratnē Eiropas Savienības izglītības politikas dokumentos un izvērtēt TPK iekļaušanu profesionālās izglītības saturā Latvijā. Izmantota kvalitatīvā pētījuma metode – sekundāro un primāro dokumentu analīze.

Rakstā četras TPK – personiskā, sociālā un mācīšanās kompetence, pilsoniskā kompetence, uzņēmējdarbības kompetence, kultūras izpratnes un izteiksmes kompetence tiek aplūkotas Eiropas parlamenta un padomes 2018. gada 22. maija rekomendācijas kontekstā (European Commission Proposal for..., 2018).

Izmaiņas mūžizglītības pamatkompetenču formulējumos

2006. gada 18. decembrī Eiropas Parlamentā un Padomē tika pieņemta Eiropas pamatprasmju sistēma mūžizglītībā, definējot pamatkompetences, kas nepieciešamas ikvienam personības pilnveidošanai, sociālajai integrācijai, aktīvai pilsonībai un darbam zināšanu sabiedrībā (Eiropas Parlamenta un Padomes ieteikums..., 2006). Tajā tiek nosauktas astoņas pamatkompetences, no kurām mācīšanās mācīties kompetence, sociālo un pilsonisko

prasmju kompetence, pašiniciatīvas un uzņēmējdarbības kompetence, kultūras izpratnes un izpaušmes kompetence tiek sauktas arī par transversālajām kompetencēm (sk. 1. tabulu). Pamatkompetenču stratēģiskās nozīmes aktualizācija notiek 2018. gada 22. maijā ar Eiropas komisijas izdoto Rekomendāciju, kas aktualizē 2006. gadā formulēto mūžizglītības pamatkompetenču izpratni un formulējumus atbilstoši aktualitātēm ekonomiskajā un sabiedriski politiskajā dzīvē. (European Commission Proposal for..., 2018).

1. tabula

Izmaiņas pamatkompetenču formulējumos

Mūžizglītības pamatkompetences Eiropas parlamenta un padomes rekomendācija (18.12.2006.)	Mūžizglītības pamatkompetences Eiropas parlamenta un komisijas rekomendācija (22.05.2018.)
Saziņa dzimtajā valodā	Lasītprasmes kompetence
Saziņa svešvalodās	Valodu kompetence
Matemātiskās prasmes un pamatprasmes dabaszinībās un tehnoloģijās	Matemātiskā kompetence un kompetence zinātnē, tehnoloģijā un inženierzinātnēs
Digitālā prasme	Digitālā kompetence
Mācīšanās mācīties	Personiskā, sociālā kompetence un mācīšanās kompetence
Sociālās un pilsoniskās prasmes	Pilsoniskā kompetence
Pašiniciatīva un uzņēmējdarbība	Uzņēmējdarbības kompetence
Kultūras izpratne un izpaušme	Kultūras izpratnes un izteiksmes kompetences

Avots: TRACK-VET projekta metodoloģija

Kompetenču jēdziena izpratne Latvijā bieži tiek traktēta visai plaši un nekonsekventi pat normatīvajos un metodiskajos dokumentos. Visbiežāk jēdziens “*kompetence/s*” tiek lietots kā sinonīms jēdzienam “prasmes”. Senākais piemērs tam ir 2006. gada dokuments *Eiropas Framework for key Competences*, kas latviešu valodā iegūst nosaukumu “*Mūžizglītības galvenās pamatprasmes*”, kur 8 pamatkompetences tiek nosauktas (tulkotas) par pamatprasmēm.

Arī TRACK-VET projekta ietvaros veiktajā dokumentu analizē un intervijās atsevišķos gadījumos apstiprinājās nekonsekvence jēdzienu “*kompetence*” un “*prasme*” izpratnē un lietošanā.

Jēdziens “transversāls” (*latīņu val. Transversus – šķērsvirziena*) latviešu valodā galvenokārt atbilst “*caurviju*” jēdzienam, kas valodas konstrukcijā “*transversālās kompetences*” skaidri atklāj to pamatīpašību – būt klātesošām, cauraust ikvienu darbības jomu.

Kopumā, raksturojot TPK izpratni Latvijā profesionālajā izglītībā, TRACK-VET projekta gaitā veiktajā pētījumā tika konstatēts, ka TPK tiek saprastas kā indivīda vērtības, mērķi un spējas sekmīgi vadīt procesus, projektus, resursus, kā arī plānot, koordinēt, kritiski domāt un analizēt problēmas, pieņemt atbilstošus lēmumus, izmantot datu bāzes, iepazīties ar novitātēm, komunicēt, u. c (Profesionālā izglītība Latvijā: Īss apraksts...,2015; Profesionālās izglītības programmas).

Dalībvalstīm, vienojoties par kopīgu TRACK-VET projekta metodoloģiju, tika sagatavots pētījumā iekļauto TPK aprakstošo kategoriju saraksts (sk. 2. tabulu), kas nodrošināja vienotu pieeju turpmākajā pētījuma gaitā. (Competences for Democratic ..., 2016; Sylvest J., Kwaw E., 2017; Reeff, J., 1999).

Nozīmīgākie Latvijas profesionālās izglītības pētījumi

Vēsturiski mūsdienu profesionālās izglītības sistēmas veidošanās sākas 1995. gadā, kad tika nodibināta valsts bezpeļņas organizācija “Profesionālās izglītības attīstības programmu aģentūra” ar mērķi sekmēt profesionālās izglītības politikas un stratēģijas attīstību. Latvijā pirms 1990. gada nepastāvēja profesionālās izglītības pētniecības institūcijas, profesionālās izglītības pētījumi bija fragmentāri un tiem bija maza ietekme uz profesionālās izglītības politiku. No 1998. līdz 2000. gadam minētā aģentūra nodrošināja arī OECD ziņojuma “Nacionālo izglītības politiku analīze. Latvija” sagatavošanas organizatorisko darbu. Šajā ziņojumā analizēti procesi Latvijas izglītības politikā un ar starptautisko neatkarīgo ekspertu palīdzību formulētas rekomendācijas izglītības attīstības turpmākajai stratēģijai. Ziņojumam ir būtiska nozīme pārmaiņu sākotnējās bāzes nodrošināšanā izglītībā.

Regulāri profesionālās izglītības pētījumi sākās no 1996. gada, kad tika saņemts atbalsts no Eiropas Izglītības fonda. No 2004. gada, kad Latvija iestājās Eiropas Savienībā, Latvija izglītības pētījumiem sāka saņemt finansējumu no ES struktūrfondiem.

2. tabula

Transversālo pamatkompetenču aprakstošās kategorijas

Transversālās pamatkompetences	Kompetences aprakstošās kategorijas
Personiskā, sociālā kompetence un mācīšanās kompetence	Mācīšanās metodes un stratēģijas
	Motivācija un mācīšanās autonomija
	Labklājības pārvaldība
	Sociālās un starppersonu attiecības
Pilsoniskā kompetence	Sabiedrības izpratne
	Dalība sabiedriskajos procesos
	Vērtības un identitāte
Uzņēmējdarbības kompetence	Lēmumu pieņemšana un rīcība
	Iniciatīvu īstenošana
Kultūras izpratnes un izteiksmes kompetences	Kultūras izpratne un kultūras vērtējums
	Kultūras izpaušme

Avots: TRACK-VET projekta metodoloģija

2005.–2007.gadā tika īstenots pirmais plaša mēroga teorētiskais pētījums – ESF Nacionālās programmas projekts “Vienotas metodikas izstrāde profesionālās izglītības kvalitātes paaugstināšanai un sociālo partneru iesaistei un izglītošanai”, kurā atbilstoši Latvijas kultūrvidei tika izstrādātas sešas savstarpēji saistītas metodikas – nozares izpētes metodika, profesiju standartu izstrādes metodika, profesionālās izglītības programmu izveides metodika, profesionālās kvalifikācijas eksāmenu satura izstrādes metodika, profesionālās izglītības iestāžu kvalitātes nodrošināšanas un novērtēšanas metodika, neformālās izglītības atzišanas un prasmju novērtēšanas metodika, kā arī metodiskie ieteikumi: mehānisms sociālo partneru iesaistei profesionālās izglītības kvalitātes paaugstināšanai un izglītības programma un metodiskie materiāli sociālo partneru izglītošanai.

2009. gadā IZM izstrādāja koncepciju profesionālās izglītības pievilcības paaugstināšanai un sociālo partneru aktīvas iesaistīšanās veicināšanai (Par koncepciju..., 2009). Dokuments iezīmē turpmākos risinājumus galvenajām problēmām profesionālajā izglītībā. Pamatojoties uz šo koncepciju, no 2010. līdz 2015. gadam tika

realizēts Eiropas Sociālā fonda (ESF) projekts “Nozaru kvalifikācijas sistēmas izveide un profesionālās izglītības efektivitātes un kvalitātes paaugstināšana”, kura mērķis bija izveidot pastāvīgi strādājošu, kvalitatīvu un tautsaimniecības nozaru attīstības vajadzībām atbilstošu profesionālās izglītības satura nodrošināšanas sistēmu. Projekta rezultātā tika izveidotas 12 nozaru ekspertu padomes, veikta tautsaimniecības nozaru izpēte, strukturējot nepieciešamās profesionālās kvalifikācijas pamatprofesijās, saistītajās profesijās un specializācijās, kā arī izveidota Latvijas nozaru profesionālo kvalifikāciju ietvarstruktūra (LKI) atbilstoši Eiropas kvalifikāciju ietvarstruktūrai (EKI). Izglītības satura pamatjautājumu sakārtošana notiek, izstrādājot un aktualizējot 61 profesiju standartu un 19 profesionālās kvalifikācijas prasības saistītajām profesijām un specializācijām. Pamatojoties uz standartiem, tiek izstrādātas 56 profesionālās izglītības modulārās paraugprogrammas un atbilstoši pilnveidots profesionālās kvalifikācijas eksāmenu saturs un norise (Valsts izglītības satura., 2018).

Reformu turpinājums profesionālajā izglītībā notiek nākošajā ESF atbalstītajā VISC projektā “Nozaru kvalifikācijas sistēmas pilnveide profesionālās izglītības attīstībai un kvalitātes nodrošināšanai” (2016–2021), kura mērķis ir pilnveidot profesionālās izglītības saturu kā arī saskaņā ar LKI aktualizēt un izstrādāt 160 profesiju standartus un profesionālās kvalifikācijas prasības, kā arī izstrādāt 184 jaunas paraugprogrammas un 210 profesionālās kvalifikācijas eksāmenu saturu. TPK ir būtisks mūžizglītības moduļu “Iniciatīva un uzņēmējdarbība”, “Sabiedrības un cilvēka drošība”, “Zaļās prasmes”, “Informācijas un komunikācijas tehnoloģijas”, “Sociālās un pilsoniskās prasmes”, “Valodas, kultūras izpratne un izpausme, aspekts (Valsts izglītības satura., 2018).

Profesionālā izglītība Latvijā dod iespēju pēc pamatskolas vai vidusskolas beigšanas turpināt izglītību un iegūt sākotnējo profesionālo kvalifikāciju vai arī attīstīt spējas profesionālajā tālākizglītībā, iegūstot tiesības turpināt izglītību augstākās izglītības pakāpē. Latvijas Profesionālās izglītības iestādes piedāvā izglītības programmas visos ekonomiskās darbības virzienos. Profesionālās izglītības likuma (1999) 4. pants nosaka trīs profesionālās izglītības pakāpes: profesionālā pamatizglītība; profesionālā vidējā izglītība; profesionālā augstākā izglītība (Daija, Kinta, Ramina, 2016).

Transversālās pamatkompetences profesionālajā izglītībā

Profesionālās izglītības programmu saturu un to izstrādes kārtību un īstenošanu atbilstoši Profesionālās izglītības likumam nosaka 2000.g. 27. jūnija Ministru kabineta noteikumi Nr. 211 *Noteikumi par valsts profesionālās vidējās izglītības standartu un valsts arodizglītības standartu* (turpmāk – MK Nr. 211) un IZM 2010. gada 11. oktobra un 2016.gada 26.maija iekšējie noteikumi Nr.22 *Profesionālās izglītības programmu izstrādes kārtība*. Šo normatīvo aktu darbība programmu sagatavošanā ir cieši saistīta ar profesiju standartiem, kas nosaka apgūstamās kompetences. Ievērojamu atbalstu izglītības iestādēm nodrošina modulārās paraugprogrammas un *Metodiskie ieteikumi modulāro profesionālās izglītības programmu izstrādei*.

Analizējot MK Nr. 211 saturu TPK īstenošanas kontekstā, konstatēts, ka dokumenta 2. punktā nosauktos profesionālās izglītības programmu stratēģiskos mērķus un galvenos uzdevumus izglītojamais sasniedz, ja apgūst MK Nr. 211 pirmajā pielikumā norādītās

konkrētās, noteiktam līmenim atbilstošās zināšanas, prasmes, iemaņas un attieksmes. Minētā dokumenta analīze parāda, ka tajā TPK ietvertas sekojošā apjomā:

- personiskā, sociālā kompetence un mācīšanās kompetence – 15 uzdevumos;
- pilsoniskā kompetence – 4 uzdevumos;
- uzņēmējdarbības kompetence – 3 uzdevumos;
- kultūras izpratnes un izteiksmes kompetences apguve - 6 uzdevumos.

Iepriekš minētais ļauj secināt, ka valsts līmeņa profesionālās izglītības politikas īstenošanas pamatdokumentā TPK ir ietvertas, lai gan 2000. gadā lietotā terminoloģija vēl neietver kompetences jēdziena lietojumu mūsdienīgu izpratnē.

Lai saņemtu licenci konkrētas profesionālās izglītības programmas īstenošanai, izglītības iestādes, izstrādājot savas programmas, parasti seko VISC piedāvātajiem paraugiem, pieļaujot atsevišķas izmaiņas, kuras attiecīgi nosaka reģionālās atšķirības, resursu pieejamība un reģiona darba devēju vajadzības. Modulārās profesionālās izglītības programmas tiek strukturētas trīs daļās – A, B un C (sk.3. tabulu). Secināms, ka TPK apguve tiek plānota visās trīs programmas daļās (Profesiju standartu/profesionālās..., 2017).

3.tabula

Modulārās profesionālās izglītības programmas struktūra

Daļa	Mācību priekšmeti un moduļi
A daļa – programmā obligāti iekļaujamie priekšmeti un moduļi	vispārīzglītojošie mācību priekšmeti, kuros kārtojami obligātie valsts noslēguma pārbaudījumi
	mūžizglītības kompetenču moduļi, kas obligāti nepieciešami profesionālajai darbībai attiecīgajā nozarē/sectorā
	moduļi, kuros ir vairākām kvalifikācijām kopīgas zināšanas, prasmes un kompetences, kas ir nepieciešamas profesionālajai darbībai attiecīgajā nozarē/sectorā
B daļa – obligātā izvēle	izvēles vispārīzglītojošie mācību priekšmeti, kuros var kārtot valsts noslēguma pārbaudījumu
	mūžizglītības kompetenču moduļi, kas nepieciešami profesionālajai darbībai attiecīgajā profesionālajā kvalifikācijā
	moduļi, kuros ir nepieciešamās zināšanas, prasmes un kompetences profesionālās darbības veikšanai tieši konkrētajā profesionālajā kvalifikācijā
C daļa – izvēle	vispārīzglītojošie mācību priekšmeti, kas papildus veicina profesionālo kompetenču apguvi
	mūžizglītības kompetenču moduļi, kas papildus veicina profesionālo kompetenču apguvi
	moduļi, kuros ir nepieciešamās zināšanas, prasmes un kompetences, kas saistītas gan ar reģionālo vajadzību ievērošanu, ņemot vērā nozares uzņēmumu specifiku, gan atspoguļo mainīgo situāciju darba tirgū.

Avots: autores veidota, izmantojot VISC materiālus.

Regulējošie noteikumi paredz vispārīzglītojošā (60%) un profesionālā (40%) mācību satura procentuālās attiecības ar mērķi sekmēt profesijai nepieciešamo kompetenču apguvi. Programmu sadaļā “*Profesionālais saturs*”, tiek iekļauti arī mūžizglītības kompetenču moduļi “*Iniciatīva un uzņēmējdarbība*”, “*Sabiedrības un cilvēka drošība*”, “*Valodas, kultūras izpratne un izpausmes*”, “*Sociālās un pilsoniskās*”

prasmes”, “*Zaļās prasmes*” un “*Informācijas un komunikācijas tehnoloģijas*”. Saistībā ar iegūstamās kvalifikācijas specifiku, mūžizglītības kompetenču moduļi (tātad arī TPK) pēc izglītības iestādes ieskatiem var tikt integrēti saistītajos vispārizglītojošajos priekšmetos vai arī profesionālā satura moduļos. Normatīvie akti nosaka, ka modulis “Sabiedrības un cilvēka drošība” ir obligāts gan sākotnējās profesionālās izglītības programmās, gan profesionālās tālākizglītības programmās.

Pētījuma gaitā analizējot gan normatīvos, gan metodiskos dokumentus, kā arī izglītības iestāžu licenēšanai iesniegtās profesionālās izglītības programmas, tika secināts, ka profesionālās izglītības sistēma un tās pārvaldība Latvijā pamatā ir veidota hierarhiski un izglītības iestādes reti izmanto likumdošanā noteiktās autonomijas iespējas, tostarp, iniciatīvu izstrādāt savas izglītības programmas. Tas, protams, saistīts ar nepieciešamību argumentēti pierādīt izmaiņu nepieciešamību paraugprogrammās.

Secinājumi

Eiropas Savienības valstis arvien vairāk pievērš uzmanību tam, kā noteikt un izmērīt zināšanas, prasmes, spējas un attieksmes, kas sagatavos tās iedzīvotājus aktīvai dalībai zināšanu sabiedrībā, dzīvei kopīgā sociokultūras telpā visa mūža garumā. Tas nosaka pamatkompetenču, jo īpaši, transversāko kompetenču aktualitāti.

Izglītības dokumentos un praksē pastāv nekonsekvence jēdzienu “kompetence/s” un “prasme/s” izpratnē un lietošanā.

MK noteikumu Nr. 211, kas ir nākošais svarīgākais normatīvais (rīcības) dokuments pēc Profesionālās izglītības likuma, profesionālās izglītības satura sagatavošanā un īstenošanā nosauc būtiskākos TPK indikatorus, kas jāīsteno profesionālās izglītības programmās Latvijā.

TPK apguvi galvenokārt dažādā apjomā nosaka pieci mūžizglītības moduļi – paraugi (*Sabiedrības un cilvēka drošība, Zaļās prasmes, Iniciatīva un uzņēmējdarbība, Sociālās un pilsoniskās prasmes, Valodas, kultūras izpratne un izpausmes*).

TPK profesionālās izglītības programmās tiek iekļautas vispārizglītojošos priekšmetos, profesionālajos moduļos un mūžizglītības moduļos.

Profesionālās izglītības sistēma un tās pārvaldība Latvijā ir veidota hierarhiski. Izglītības saturu, tā apguves vērtēšanu un metodisko vadību pārbauda IZM pakļautības iestāde VISC. Izglītības iestādes, sagatavojot licencēšanai izglītības programmas, reti izrāda iniciatīvu.

Avoti un literatūra

1. Competences for Democratic Culture. Living together as equals in culturally diverse democratic societies, Council of Europe, March 2016; Pieejams: <https://rm.coe.int/16806ccc07> (skatīts 27.06.2018.).
2. **Daija, Z. Kinta, G., Ramina, B.** (2016). Key competences in vocational education and training – Latvia. Cedefop ReferNet thematic perspectives series. Pieejams: http://libserver.cedefop.europa.eu/vetelib/2016/ReferNet_LV_KC.pdf (skatīts 27.06.2018.).
3. Eiropas Parlamenta un Padomes ieteikums par pamatprasmēm mūžizglītībā. (2006) Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis L394. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0962&qid=1531852061699&from=LV> (skatīts 27.06.2018.).
4. European Commission Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for Life Long Learning {COM(2018) 24 final}. Pieejams: <https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/swd-recommendation-key-competences-lifelong-learning.pdf> (skatīts 27.06.2018.)

5. Eiropas padomes ieteikums par pamatkompetencēm mūžizglītībā. Pieejams: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9009-2018-INIT/LV/pdf> (skatīts 27.06.2018.).
6. Par koncepciju “Profesionālās izglītības pievilcības paaugstināšana un sociālo partneru līdzdalība profesionālās izglītības kvalitātes nodrošināšanā” (2009). Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=197894>
7. Latvijas Ministru kabineta noteikumi Nr.211 (2000), Noteikumi par valsts profesionālās vidējās izglītības standartu un valsts arodizglītības standartu Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=8533> (skatīts 24.05.2018.).
8. OECD Learning Framework 2030 (2018) <http://www.oecd.org/education/2030/learning-framework-2030.htm> /skatīts 27.06.2018./.
9. Profesiju standartu/ profesionālās kvalifikācijas prasību izstrādes metodika (2017). Rīga, VISC.
10. Profesionālā izglītība Latvijā: Īss apraksts. Luksemburga: Eiropas Savienības Publikāciju birojs. (2015). Cedefop information series. Pieejams: http://www.cedefop.europa.eu/files/4134_lv.pdf – (resurss skatīts 07.07.2018.)
11. Profesionālās izglītības programmas <http://visc.gov.lv/profizglitiba/programmas.shtml> (skatīts 24.05.2018.).
12. **Reeff, J. P.** (ed.) (1999): New Assessment Tools for Cross-Curricular Competencies in the Domain of Problem Solving. Pieejams: https://cordis.europa.eu/docs/publications/7078/70781411-6_en.pdf (skatīts 27.06.2018.).
13. **Sylvest, J., Kwaw, E.** (2017), Support of the stakeholder consultation in the context of the Key Competences Review, Report 1: Comparative Analysis. Pieejams: <file:///D:/Downloads/NC0117887ENN.en.pdf> (skatīts 27.06.2018.)
14. TRACK-VET: Developing, assessing and validating transversal key competences in the formal initial and continuing VET. (2018). Pieejams: <http://www.track-vet.eu/about-project>. (skatīts 29.06.2018.)
15. Valsts izglītības satura centra Profesionālās izglītības departamenta Profesionālās izglītības satura nodrošināšanas nodaļas materiāli (2018).

EKONOMIKA UN VADĪBAS ZINĀTNE
MANAGEMENT AND ECONOMICS

TŪRISTU PIESAISTES IESPĒJAS ZEMGALĒ

OPPORTUNITIES FOR THE ATTRACTION OF POTENTIAL TOURISTS IN ZEMGALE

Summary

To enable Zemgale region compete with other regions of Latvia, growth in the tourism industry has to be promoted by engaging the local authorities and public. According to the statistical data available to Zemgale planning region specialists, mostly domestic tourists travel in Zemgale region. The research aim is to assess the profile of a tourist in Zemgale and opportunities for the attraction of potential tourists. The research analyses the most popular tourism objects in Zemgale and the opinions of tourism specialists on the existing situation and prospects for the tourism industry in the region. A tourist in Zemgale is mainly a one-day traveller. Nature tourism objects are mainly visited by families with children or schoolchildren groups. The main prospects for Zemgale region in tourism are associated with the development of new, innovative tourism products or services.

Key words: tourism, Zemgale, services.

Atslēgas vārdi: tūrisms, Zemgale, pakalpojumi.

Anotācija

Lai Zemgales reģions spētu konkurēt citu Latvijas reģionu vidū, ir jāveicina tūrisma nozares attīstība ar pašvaldību un vietējās sabiedrības iesaisti. Saskaņā ar Zemgales plānošanas reģiona speciālistiem pieejamo statistisko informāciju – Zemgales reģionu pārsvarā apceļo vietējie tūristi. Darba mērķis: Izvērtēt Zemgales tūrista profilu un potenciālo tūristu piesaistes iespējas. Dati iegūti, izmantojot dokumentu analīzi, ekspertu intervijas un statistikas datus. Darbā izpētīti apmeklētākie tūrisma objekti Zemgalē un analizēts tūrisma speciālistu viedokli par esošo situāciju un nozares perspektīvām reģionā. Rezultāti. Zemgales tūrists ir lielākoties ir vienas dienas ceļotājs. Dabas tūrisma objektus galvenokārt apmeklē ģimenes ar bērniem vai skolnieku grupas. Zemgales reģiona galvenās attīstības perspektīvas tūrisma nozarē ir vērstas uz jaunu, inovatīvu tūrisma produktu vai pakalpojumu izveidošanu.

Ievads

Tūrisma nozares attīstība mūsdienās norit ļoti strauji. Palielinās konkurence gan tūrisma pakalpojumu piedāvājumā, gan tūristu piesaistes veidos. Tūrisma definē kā stabilu ekonomikas virzienu. Tūrisms var būt nozīmīgs faktors Eiropas reģionu attīstībā. Tūrisma mērķiem izveidotā infrastruktūra veicina vietējo attīstību, bet radītās vai saglabātās darbavietas var palīdzēt novērst rūpniecības un lauku reģionu pagrimumu (Tourism statistics, 2015). Tūrisma nozare nav neatkarīga. Tās uzlabošanās vai pasliktināšanas būtiski ietekmē citu starpnozaru attīstību. Tādēļ ļoti būtiski ir nozares attīstībā iesaistīties visām ieinteresētajām institūcijām – ministrijām, pašvaldībām, pārvaldošo funkciju pildošajām iestādēm, uzņēmējiem u. c. (Latvijas Tūrisma pamatnostādnes..., 2014). Tūrisms vispārējā izpratnē uzskatāms par pieprasījuma nozari, taču pieprasījumu nevar īstenot bez piedāvājuma. Tūrisma nozare atšķiras no citām tautsaimniecības nozarēm ar to, ka tā pastāv visai ciešā

saistībā ar daudzām citām nozarēm un to produktiem. Tāpēc tūrismu nav iespējams identificēt kā autonomu, atsevišķu nozari un precīzi noteikt tā ieguldījumu ekonomikā (Forands, 2011). Tūrisma nozares teorētiskā bāze paplašinājās, kad pasaulē un ES sāka apzināties tūrisma nozares nozīmi un ietekmi un valsts ekonomiku (Kaufmane, 2011). Personu vēlmes pēc ceļošanas pieaug, tādēļ arī piedāvājumam ir tendence palielināties.

Freijers literatūrā ir akcentējis tūrisma ietekmes un mijiedarbības analīzi saistībā ar nozīmīgākajiem visas tautsaimniecības rādītājiem:

- Tūrisms un ekonomikas attīstība (t. i., pievienotās vērtības efekts, ietekme uz IKP);
- Tūrisms un cilvēku nodarbinātība (t. i., darba vietu skaits un darba samaksa);
- Tūrisms un cenu līmenis (t. i., ceļotāju dzīvesvietā un starptautiskā salīdzinājumā);
- Tūrisms un starptautiskā tirdzniecība (t. i., ietekme uz maksājumu bilanci);
- Tūrisms un sadale (t. i., privātā, reģionālā un nacionālā līmenī);
- Tūrisms un koncentrācija (t. i., konkurences līmenis atsevišķās nozarēs un tirgus segmentos);
- Tūrisms un ekoloģija (t. i., dabas un sabiedrības ilgtspēja (Freijers, 2011)).

Tūrisms bagātina citu nozaru attīstību, piesaista cilvēkus un paaugstina kopējo dzīves līmeni. Visi šie rādītāji ir mijiedarbībā un rada ietekmi uz tautsaimniecību pašvaldības, novada, reģiona un valsts mērogā. Lai Zemgales reģions spētu konkurēt citu Latvijas reģionu vidū, ir jāveicina tūrisma nozares attīstība ar pašvaldību un vietējās sabiedrības iesaisti.

Pētījuma objekts: Tūrisms Zemgales reģionā, pētījuma priekšmets: Potenciālo tūristu piesaistes iespējas.

Darba mērķis: Izvērtēt Zemgales tūrista profilu un potenciālo tūristu piesaistes iespējas.

Pētījuma uzdevumi:

1. Izveidot Zemgales tūrista profilu;
2. Izvērtēt ārvalstu tūristu piesaistes iespējas Zemgales plānošanas reģionam.

Pētījumā izmantotos šādas pētījumu metodes: Datu iegūšanai dokumentu analīze un socioloģisko pētījumu metodes – ekspertu intervijas, mājaslapu analīze.

Rezultāti

Pēc iestāšanās ES Latvija piedzīvoja strauju tūrisma attīstības periodu, kam sekoja straujš ekonomiskās lejupslīdes posms, kas negatīvi ietekmēja arī tūrisma attīstību. Sākot ar 2011. gadu, Latvijas tūrisms atgriezās uz izaugsmes ceļa. Lai Latvija spētu konkurēt ar citu valstu piedāvājumiem tūrisma produktiem, nepieciešams identificēt savas konkurētspējīgās priekšrocības. Tas nepieciešams, lai tūrisma attīstība būtu ilgtspējīgāka (Latvija tūrisma attīstības..., 2014). Viena no lielākajām tūrisma problēmām Latvijā ir izteiktā sezonālitate, kad tūrisma pakalpojumu patēriņš izteikti pieaug siltajā gada sezonā. Tūrisma produktu piedāvājumā ir svarīgi atrast ko unikālu un īpašu, kam ir arī piedāvājumam atbilstoša kvalitāte. Liels atspaidis tūrisma nozarē būtu izveidot ko jaunu un citur nebijušu, inovatīvu reģionā, ko aktīvi

apmeklētu arī pasīvajā tūrisma sezonā. Kā stratēģiskie tūrisma Latvijā veidi tiek definēti:

- 1) darījumu un pasākumu tūrisms,
- 2) veselības tūrisms,
- 3) dabas tūrisms,
- 4) kultūras tūrisms un radošās industrijas (Latvijas tūrisma attīstības..., 2014).

Zemgales reģionā vairāk ir attīstīti tieši dabas un kultūras, radošās industrijas tūrisms. Novadu izstrādātajās tūrisma attīstības programmās tika identificēti 35 novadi no 71 novada, kuri tūrisma definēja kā novadam prioritāru nozari. Kultūras tūrisms bija minēts visbiežāk. Zemgales reģionā kopējo apkalpoto viesu skaits, arī ārvalstu viesu skaits ir zemākais starp visiem reģioniem. Šie zemie rādītāji izskaidrojami ar to, ka reģions atrodas ļoti tuvu Rīgai un Pierīgai, tādēļ ārvalstu tūrists izvēlas nakšņot tur, bet Zemgales reģions ir apskates vietu pieturpunkts.

Lai raksturotu Zemgales reģiona tūrisma nozares esošo situāciju, izmantota Zemgales plānošanas reģiona (ZPR) ilgtspējīgas attīstības stratēģija 2015–2030, attīstības programma 2015–2020, ZPR oficiālā mājaslapa, Zemgales tūrisma asociācijas mājaslapa, kā arī Centrālās statistikas pārvaldes mājaslapā pieejamie dati par Zemgales reģionu.

2015. gadā tika izstrādāta ZPR attīstības stratēģija, kurā tika aprakstīta esošā situācija Zemgales reģionā tūrismā. Dabas vērtības Zemgalē, atpūta nesteidzoties Zemgales ūdeņos, Zemgale – bagāts kultūrvēsturiskais reģions ar pilīm un muižām, ražots Zemgalē, tās ir tikai dažas no vērtībām, ko min Zemgales Tūrisma koordinācijas darba grupas dalībnieki.

Zemgales tūrisma asociācija uzskaita TOP 10 objektus Zemgales reģionā, kurus būtu jāapskata gan vietējiem, gan ārvalstu tūristiem. Tie ir:

1. Rundāles pils (Rundāles novads);
2. Tērvetes dabas parks (Tērvetes novads);
3. Bauskas pils (Bauska);
4. Jelgavas Svētās Trīsvienības baznīcas tornis (Jelgava);
5. Jelgavas pils un Kurzemes hercogu kapenes (Jelgava);
6. Kokneses pilsdrupas (Kokneses novads);
7. Mežmalas Vikingu – laivu un kamanas (Pļaviņu novads);
8. Krustpils pils (Jēkabpils);
9. P. Upīša dārzs un muzejs (Dobele)

10. Ziemassvētku kaujas muzejs (Jelgavas novads) (Zemgales plānošanas reģiona..., 2014).

Lielākā daļa no iepriekš minētajiem apskates objektiem ir tieši kultūrvēsturiskā tūrisma objekti. Seši iepriekš minētie tūrisma objekti ir arī reģiona 2013.–2016. gada apmeklētāko objektu sarakstā. Dati par apmeklētāju skaitu iegūti no Zemgales pašvaldību atsūtītās informācijas. Teritorijās, kas atrodas tuvāk Rīgai, dominē apmeklētāji no kaimiņvalstīm Lietuvas, Igaunijas un Krievijas. Savukārt Zemgales rietumu daļu vairāk apmeklē tūristi no Vācijas, Īrijas, Zviedrijas, Polijas, Francijas, mazāk no Somijas, Baltkrievijas, Itālijas, Spānijas, Lielbritānijas, ASV, Indijas. Zemgales austrumu daļu vairāk apceļo tūristi no Vācijas, Krievijas, Igaunijas,

Austrālijas, Lielbritānijas, Polijas, Lietuvas, Austrijas, kā arī AS, Somijas, Zviedrijas un Francijas (Zemgales plānošanas reģiona..., 2014).

Liela vietējo un ārvalstu tūristu pieplūde ir novērojama pasākumu ietvaros Zemgales reģionā. Lielākie no pasākumiem, kas pulcē ievērojamāko apmeklētāju skaitu, ir Starptautiskais Ledus skulptūru festivāls (2010. gadā – 47 000 apmeklētāju, 2013. gadā – 41 000 apmeklētāju, 2017. gadā – 85 000 apmeklētāju), Starptautiskais smilšu skulptūru festivāls (2011. gadā – 26 000 apmeklētāju, 2013. gadā – 25 400 apmeklētāju), Jelgavas pilsētas svētki, Vispārējos Latvijas Piena, Maizes un Medus svētkos pulcējot vismaz 22 000 apmeklētāju katrā pasākumā. Pēdējo gadu laikā Zemgales Olimpiskajā centrā notiek liela mēroga sporta un starptautiskas nozīmes pasākumi. Jāpiemin arī Klasiskās mūzikas koncerts ziedošajā ceriņu dārzā pavasarī Dobelē, Sama modināšanas svētki Koknesē, Zemgaļu svētki un Valpurģu nakts Tērvetē u. c. pasākumus Zemgales reģionā (Zemgales plānošanas reģiona..., 2014).

Kvalitatīvā pētījuma veikšanai tika aptaujāta Zemgales Tūrisma koordinācijas darba grupa, ne tikai plānošanas reģiona administrācijas un pašvaldības pārstāvji, Tūrisma informācijas centru un punktu speciālisti, bet arī nevalstiskā un uzņēmējdarbības sektora pārstāvji. Darba grupas pārstāvjiem tika izsūtītas e-pasta vēstules ar pētījuma jautājumiem. Tika saņemtas 16 darba grupas personu atbildes jeb veiktas ekspertu intervijas. Tika aptaujāti tūrisma speciālisti, konsultanti, vadītāji, sabiedrisko attiecību speciāliste un tūrisma darba organizatore.

Tūrisma speciālistiem tika uzdoti sekojoši jautājumi:

1. Kuri apskates objekti Jūsu novadā ir tūristu apmeklētākie?
2. Vai Jūsu pašvaldībā tiek veikta ārvalstu tūristu uzskaitē apskates objektos?

Ja jā, tad kā šī uzskaitē tiek veikta?

3. Kādas, Jūsaprāt, ir lielākās problēmas tūristu (gan vietējo, gan ārvalstu) uzskaitē un iegūto datu apstrādē?

4. Kā Jūs raksturotu Zemgales tūristu Jūsu novadā?

5. Kādus tūristus Jūs gribētu redzēt savā novadā? Kas, Jūsaprāt, kavē tūrisma attīstību un ārzemju tūristu piesaisti novadā?

No Zemgales plānošanas reģiona koordinācijas darba grupas tūrisma speciālistu atsūtītajām atbildēm attīstības perspektīvas atsevišķi ir apkopotas 1. attēlā. Iekavās aiz minētās perspektīvas ir redzams speciālistu skaits, kas to ir minējis vēstulē kā nepieciešamību tūrisma attīstībai nākotnē.

No uzskaitītajiem faktoriem biežāk, t. i., piecas reizes tika uzskaitīta jaunu, inovatīvu tūrisma produktu radīšana, kas piesaistītu vairāk gan vietējos, gan ārvalstu ceļotājus. Jelgavas pilsētas speciālisti kā veiksmīgu piemēru min "Karamelu darbnīcas" izveidošanu, kuru pirmajā gadā apmeklēja vairāk nekā 30 000 apmeklētāju. Infrastruktūras sakārtošana, sevišķi ceļu sakārtošanu, nepieciešams attīstīt novados ar augstu grants ceļu segumu īpatsvaru un sliktas kvalitātes asfaltētiem ceļiem. Tūrisma attīstību kavē neasfaltēti ceļi, nesakārtota infrastruktūra un esošo ceļu segumu neapmierinošais stāvoklis. Nepieciešamību uzlabot to stāvokli minēja piecās no vēstulēm, kas ir 1/3 daļa no visu saņemto atbilžu e-pastu skaita.

1. attēls. Tūrisma attīstības perspektīvas Zemgales reģionā

Pastiprinātu ievēriību būtu nepieciešams pievērst arī jaunu naktsmītņu izveidošanai, jo četrās no novadu sniegtajām atbildēm tika uzsvērts to trūkums. Kā viena no problēmām šajā jautājumā tika minēta to dārgā uzturēšana ārpus aktīvās sezonas laikā, kad tūristu plūsma ir vizzemākā. Vienlīdz svarīgi ir izveidot ārvalstu tūristiem pieejamu informāciju par tūrisma iespējām novadā. Viena no pirmajām vietām, kur ceļotāji meklē informāciju, ir novada mājaslapa, kura rūpīgi jāizveido, lai būtu saprotama un viegli uztverama. Četri no novadiem kā attīstības perspektīvu minēja mājaslapas vai informācijas bukletu izstrādi vairākās svešvalodās. Piemēram, Kokneses novadā norit darbs pie jaunas tūrisma mājaslapas izstrādes www.visitkoknese.lv, kas radīs iespēju piesaistīt vairāk ārvalstu ceļotājus. Pļaviņu novada speciāliste izteica nepieciešamību izdot tūrisma materiālus lietuviešu, poļu, igauņu u. c. valodās. Citi novadi akcentē daudzveidīgu tūristu piesaistīšanas maršrutu izstrādi.

Dobeles un Aizkraukles novads kā vienu no attīstības perspektīvām min nepieciešamību attīstīt aktīvo tūrisma. Attīstoties aktīvā tūrisma piedāvājumam novadā, būtu plašākas tūrisma iespējas piesaistīt dažādu tūristu mērķauditoriju. Ir novadi, kas kā iemeslu tūrisma pasivitāte novadā min pašvaldības neieinteresētību. Tūrisma nozare nav pašvaldību prioritāšu sarakstā, jo novados ir maz tūrisma objektu

vai arī pašvaldība primāri un arī sekundāri risina citus jautājumus.

Kvalitatīvas, vienotas tūristu uzskaites sistēmas izveide būtu viens no veicamajiem uzdevumiem ne tikai novados, kuri to ir uzsvēruši prioritāri, bet arī citosnovados, kur uzskaiti veic daudz aktīvāk vai mazāk aktīvi.

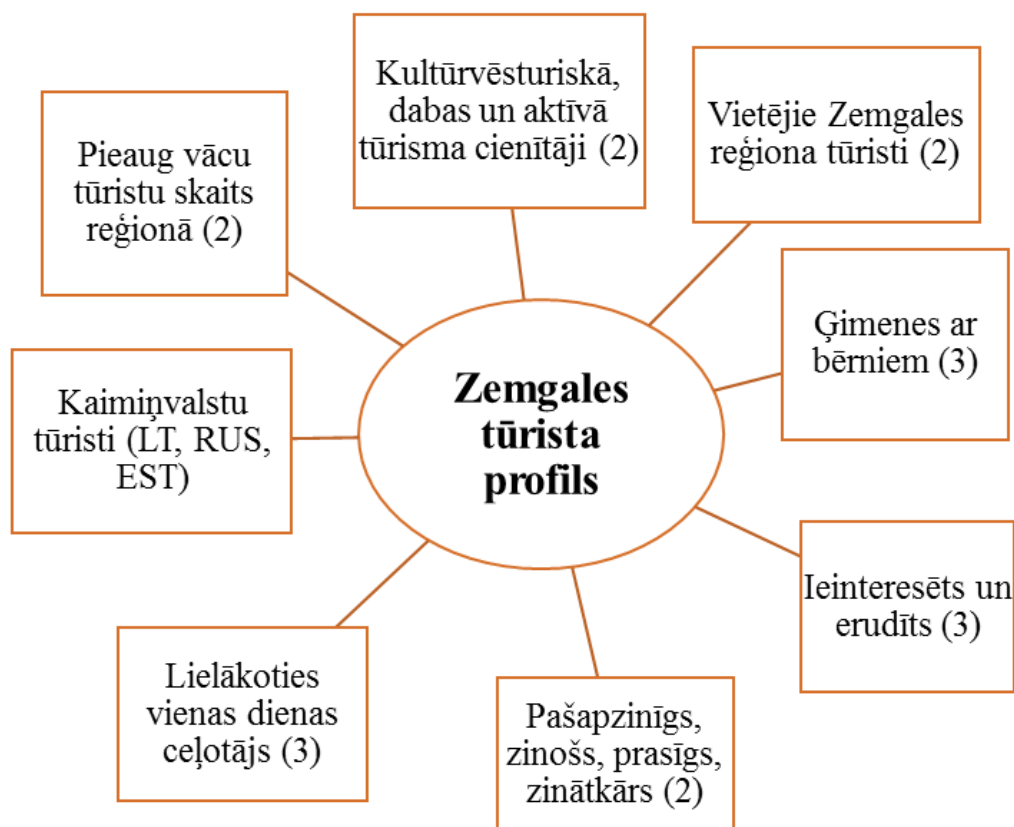
Zemgales plānošanas reģiona novadiem būtu nepieciešams veidot sadarbības komandas no viena veida un/vai atšķirīgiem tūrisma objektiem. Tas sniegtu iespējas iepazīties ar citu profesionāļu idejām, pieredzes stāstiem un ieteikumiem. Piemēram, pēc tūristu skaitītāju uzstādīšanas sniegt secinājumus par to devumu tūrisma nozarei novadā. Lai reģions spētu konkurēt ar lielo pilsētu tūrisma piedāvājumu, ir nepieciešams veidot tūrisma pudurus. Latvijas tūrisma pamatnostādnes tūrisma puduri raksturo kā koncentrētu tūrisma pakalpojumu sniedzēju, atbalsta organizāciju, izpēti un attīstības institūciju grupu, kas efektīvi un koordinēti sadarbojas noteiktā ģeogrāfiskā vietā, attīstot kompleksu tūrisma piedāvājumu. Šādu puduru izveidošana palielinātu konkurētspēju ar pilsētām un citiem reģioniem. Sadarbojoties vairākām organizācijām, pieaugtu piedāvātā tūrisma pakalpojumu kvalitāte, jo tos uzraudzītu vairākas iestādes. Svarīgi ir apzināties, ka daudzus apskates objektus piesaista piedāvātais izklaides un atrakciju kopums tuvākajā apkārtnē. Klimatisko apstākļu ietekmei nevajadzētu ietekmēt visu apskates objektu pieprasījumu. Daudzi no aptaujātajiem Zemgales plānošanas reģiona tūrisma speciālistiem kā vienu no būtiskākajām attīstības perspektīvām minēja ceļa infrastruktūras sakārtošanu. Šis faktors ir ļoti būtisks, veidojot tūrisma pudurus reģionos.

Svarīgi ir nodrošināt vieglu galamērķa sasniedzamību gan ar personīgo transportu, gan sabiedrisko transportu. Latvijas tūrisma pamatnostādnes ir uzsvērtas, ka tūrisma produktā vai pakalpojumā ieguldītie resursi nekādā ziņā neatmaksāsies, ja tie nebūs viegli sasniedzami.

Tūrisma attīstoties reģionā, ir nepieciešams strādāt ar informācijas pieejamību, jaunām tehnoloģijām, inovācijām, koordinētu informācijas apkopošanu un citiem faktoriem, kas ietekmētu tūrisma nozares izaugsmi.

Zemgales tūrisma raksturojuma izstrādē izmantotas ZPR speciālistu sniegtās atbildes par to, kādi tūristi visbiežāk apmeklē tūrisma objektus viņu novadā. 2. attēls atspoguļo koptēlu par Zemgales tūrista profilu reģionā. Informācija ir iegūta no personām ar pieredzi, ikdienā tiekoties ar ceļotājiem Tūrisma informācijas centrā un apskates objektos.

Zemgales tūrists lielākoties ir vienas dienas ceļotājs, kas pēc objekta apskates dodas nakšņot uz Rīgu vai apskatīt Kurzemes reģiona tūrisma piedāvājumu, un izvēlas nakti pavadīt tur. Pa Zemgales reģionu galvenokārt ceļo tuvējo novadu vai reģionu iedzīvotāji, kas ar ģimenēm vēlas pavadīt brīvo laiku ārpus savas ierastās dzīves vietas. Pēc speciālistu sniegtajiem datiem redzams, ka lielākais ārvalstu tūristu īpatsvars ir no kaimiņvalstīm – Lietuvas, Krievijas un Igaunijas. Kultūrvēsturiskais tūrisms, dabas tūrisms un aktīvais tūrisms ir trīs tūrisma veidi, kas ZPR ir vispieprasītākie un tūristu pozitīvām atsauksmēm atzītākie. Ir ļoti sarežģīti precīzi raksturot Zemgales tūristu, jo ne visi novadu TIC veic vienotu un sistemātisku datu vākšanu un analīzi. Ir novadi, kur tūristu uzskaiti veic manuāli, pierakstot uzskaites žurnālos, kas ir neefektīvs un neprecīzs uzskaites veids.

2. attēls. Zemgales tūrista profils

Potenciālo tūristu piesaistes iespējas. Lai izceltos citu tūrisma pakalpojumu vidū, mūsdienās tūristi ir jāpievilina ar jauniem, inovatīviem tūrisma objektiem. Svarīgi ir izveidot viegli uztveramus informatīvos materiālus – bukletus, kartes, saprotamu tūrisma mājaslapu. Strauji attīstoties sociālajiem tīkliem, rūpīgi jāstrādā pie tūrisma produktu reklamēšanas, jo ceļotājs, plānojot apmeklēt jaunu ceļojuma galamērķi, pirmā vieta, kur meklēs informāciju, būs objekta oficiālā mājaslapa vai novada tūrisma lapa. Facebook, Twitter, Instragram – tie ir tikai daži mūsdienās populārākie sociālie tīkli, kuri tiek izmantoti, lai popularizētu piedāvātos produktus. Jau tagad vairākas pašvaldības izmanto Facebook iespējas un izveido sev sociālo kontu, kurā reklamē aktuālākos pasākumus, jaunākos piedāvājumus un komunicē ar auditoriju, kura izmanto sociālos tīklus.

Kā otrs no svarīgākajiem faktoriem potenciālo tūristu piesaistīšanai ir viesmīlības un kvalitātes līmeņa paaugstināšana jau esošo ceļotāju apkalpošanā. Tas ir svarīgi, jo tūristi, kas jau ir apmeklējuši reģiona apskates objektus, citiem izsaka savu viedokli par piedzīvoto un sniedz atsauksmes. Kvalitatīvi, zinoši, pieklājīgi tūrisma speciālisti, sakārtota vide, interesantas aktivitātes ir tas, kas ceļotājus mudina atgriezties.

Tūrisma speciālisti atbildēs minēja šādas lielākās problēmas tūristu uzskaitē:

- Netiek veikta visos objektos;
- Tie, kas veic, nedara to pēc vienotas sistēmas (dati ir grūti salīdzināmi);
- Paši tūristi nepilda aptaujas;

- Ceļotāju uzskaitē notiek uzskaites žurnālos;
- Tūristi apmeklē objektus individuāli (neapmeklējot TIC);
- Pie lielas tūristu plūsmas problemātiski veikt cilvēku uzskaiti (lielu pasākumu ietvaros);
- Tūrisma pakalpojuma sniedzēji neiesūta datus vai iesūta aptuvenus datus.

Pie uzskaites sistēma izveides ir jāstrādā ne tikai tūrisma uzņēmējiem vai pašvaldībai, bet valstij kopumā, jo vieglāk būtu apkopot un salīdzināt statistikas datus ar citiem reģioniem. Lielā daļā dabas objektu reģionā ieeja ir bezmaksas, tādēļ uzskaiti veikt ir problemātiski, jo klātienē to neveic tūrisma darbinieks vai nav uzstādīti tūristu skaitītāji.

Nepieciešamību pēc jauniem inovatīviem tūrisma produktiem reģionā minēja pieci no aptaujātajiem speciālistiem. No tūristu puses ir pieprasījums pēc kā jauna un citur nepieredzēta. Reģionā svarīgi ir piesaistīt jaunus, zinošus tūrisma speciālistus, kas spētu izstrādāt un vadīt sadarbību starp privātajiem tūrisma uzņēmējiem un valstiskajām institūcijām, organizēt pasākumus un veicināt esošo tūrisma pakalpojumu sniedzēju aktivitāti.

Viesnīcu, mītņu trūkums ir otra lielākā problēma, ar ko novados saskaras, jo pie lielas ceļotāju plūsmas ir grūti piedāvāt nakšņošanas iespējas lielam cilvēku skaitam. Jāteic, ka nakšņošanas iespējas tūristiem ir tikai viens faktors, kas ietekmē ceļotāju plūsmu. Būtiskas ir izklaides iespējas pēc objektu apskates. Pilsētās to piedāvājums ir pietiekams, ko gan nevarētu teikt par mazo pilsētu vai lauku teritorijām. No ceļotāju puses ir pieprasījums pēc izklaides iespējām vakarā vai naktī. Šis ir viens no iemesliem, kādēļ tūristi neizvēlas palikt lauku naktsmītnēs, bet izvēlas tālāk doties uz Rīgu vai citām lielajām pilsētām.

Pēc ekspertu intervijas rezultātiem 3. attēlā ir apkopoti ieteikumi, kādus tūristus katrā novadā vēlētos redzēt.

Zemgales reģiona tūrisma speciālisti visbiežāk savā novadā vēlētos redzēt ārzemju tūristus, t. i., lietuviešu tūristus vai ceļotājus no Skandināvijas valstīm, arī apkārtējo novadu ceļotājus, t. sk., skolniekus un ģimenes ar bērniem. Tūrisma centra speciālisti gribētu pilsētā redzēt vairāk kultūrvēstures objektu interesentus, kuri būtu zinātkāri, patriotiski noskaņoti un apveltīti ar labu humora izjūtu.

Secinājumi, priekšlikumi

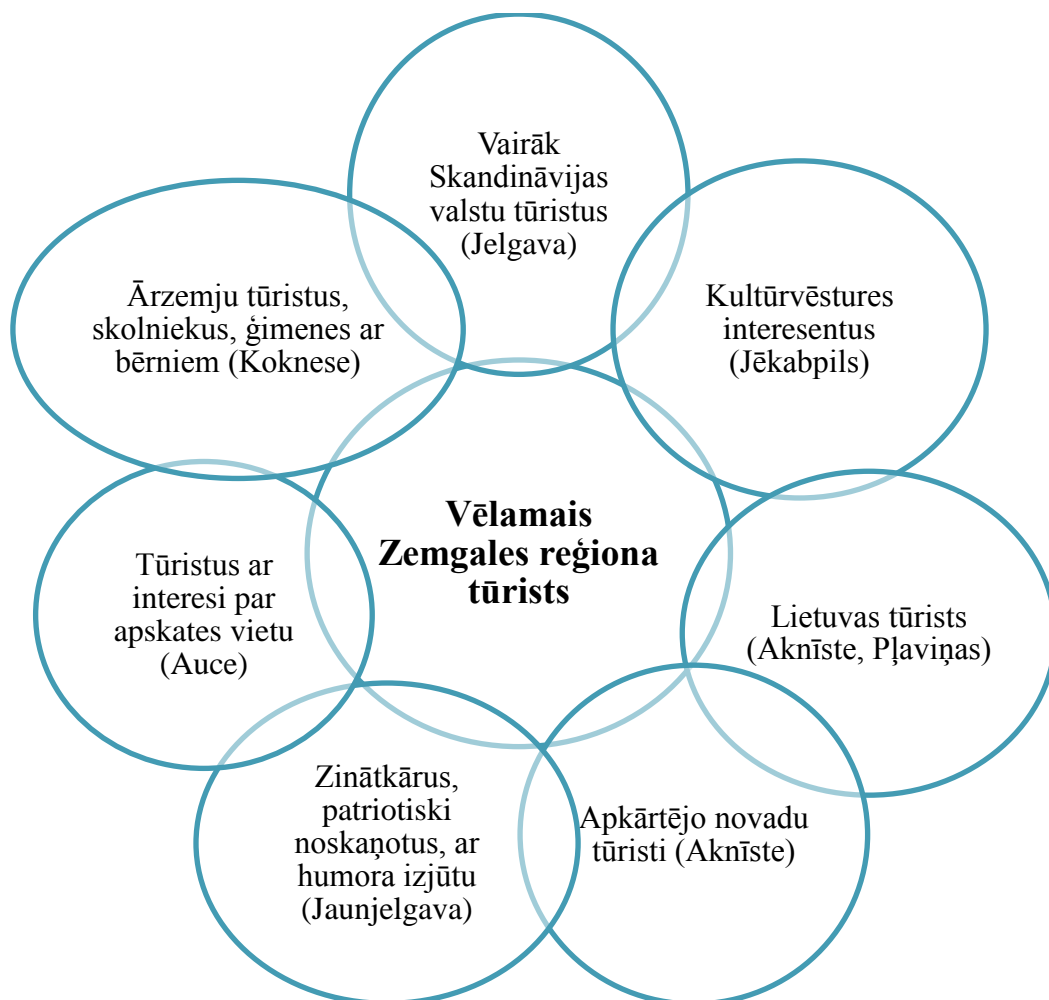
1) Zemgales plānošanas reģiona tūrisma piedāvājumu atspoguļo – kultūras tūrisms, dabas tūrisms un ūdens tūrisms. Zemgale ir bagāta ar kultūrvēsturisko mantojumu – pilīm, muižām, pilsdrupām, pieminekļiem. Apmeklētākais tūrisma objekts pēdējo piecu gadu laikā nemainīgi ir bijusi Rundāles pils un tās muzejs.

2) Pēc Zemgales plānošanas reģiona tūrisma koordinācijas darba grupas speciālistu sniegtās informācijas reģionā kopumā un atsevišķi TIC nav vienota tūristu uzskaites sistēmas. Atsevišķi tūrisma informācijas centri tūristu uzskaiti veic uzskaites žurnālos. Uzskaites sistēma reģionā nav vienota un pilnīga, jo to nereglamentē Latvijas tūrisma nozares likumdošanas normatīvie akti.

3) Pēc ekspertu domām, lielākie tūrisma nozares attīstību kavējošie faktori ir nesakārtotā ceļa infrastruktūras, naktsmītņu trūkums un finansiālo līdzekļu un jaunu,

zinošu tūrisma speciālistu trūkums.

4) Zemgales tūrists lielākoties ir vienas dienas ceļotājs, kas pēc objekta apskates dodas tālāk uz Rīgu vai Kurzemes reģionu. Ceļotāji ir no kaimiņvalstīm – Lietuvas, Krievijas un Igaunijas, kultūrvēstures un dabas tūrisma cienītāji. Dabas tūrisma objektus galvenokārt apmeklē ģimenes ar bērniem vai skolnieku grupas.

3. attēls. Vēlamais Zemgales reģiona tūrists

5) Zemgales reģiona galvenā attīstības perspektīva ir jaunu, inovatīvu, citur nebijušu un kvalitatīvu tūrisma produktu vai pakalpojumu radīšana, kas piesaistītu plašāku mērķauditoriju gan pašmāju, gan ārvalstu tūristu vidū.

6) Zemgales Tūrisma asociācijai, sadarbojoties ar Latvijas Tūrisma konsultatīvās padomes pārstāvjiem, izstrādāt un ieviest vienotu, digitalizētu tūrisma uzskaites sistēmu Tūrisma informācijas centros un privātajiem tūrisma pakalpojumu sniedzējiem.

7) Izstrādāt interesantus, mūsdienīgus, interaktīvus Latvijas un Zemgales novadu oficiālos tūrisma portālus, kas radītu interesi iepazīt Latviju, tās kultūru, tradīcijas un ēdienus. To izveidošanai piesaistīt profesionālus informācijas tehnoloģiju speciālistus mājaslapu veidošanā. Starptautiskās konkurētspējas veicināšanai tūrismā iespējama atbalsta saņemšana no LIAA tūrisma informācijas nodrošināšanai digitālajā vidē.

Avoti un literatūra

1. **Forands, I.** (2011). *Viesnicu menedzments*. Rīga: Latvijas Izglītības fonds. 231 lpp.
2. **Freijers, V.** (2011). *Turisma marketings*. Uz tirgu orientēta turisma mikroekonomikas un makroekonomikas parvaldība. Rīga: Turība. 621 lpp.
3. **Kaufmane, D.** (2011). *Sadarbības sistēmas tūrismā: Zemgales reģiona piemērs*. Promocijas darbs. Jelgava, 171 lpp.
4. **Kaufmane, D., Eglīte, A.** (2016). Private and Public Sector Cooperation in Tourism. *Economics Science for Rural Development: Proceedings of the International Scientific Conference*, Nr. 42. Jelgava: LLU, pp. 93–100.
5. *Latvijas tūrisma attīstības pamatnostādnes 2014.–2020.gadam* (2014): MK 2014. gada 3.julija rīkojums Nr. 326 Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=267332>. [pēdējo reizi sk. 16.01.2018.].
6. Tourism statistics (2015). Eurostat. Statistics Explained . Pieejams: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Tourism_statistics. [pēdējo reizi sk. 16.09.2017.].
7. *Zemgales plānošanas reģiona attīstības programma 2015–2020*. Esošās situācijas raksturojums (2015). Zemgales plānošanas reģions 180 lpp.
8. *Zemgales plānošanas reģiona ilgtspējīgas attīstības stratēģija 2015–2030* (2015). Zemgales planosanas regions. 71 lpp.

Justine Sofija Jaunzeme
Latvija, Ventspils

SCARCITY OF TIME AS A SOURCE OF GOODS' VALUE

LAIKA TRŪKUMS KĀ PREČU VĒRTĪBAS AVOTS

Summary

A. Māršals (1890) uzskata, ka preces vērtība atklājas, ja šo precī maina pret citu precī. Preces vienības vērtību izsaka ar to citas preces vienību skaitu, pret kuru pirmo precī iespējas iemainīt. Edžvorta kaste, kuru 1881. gadā izstrādāja F. I. Edžvorts, ir apmaiņas radītu derīguma palielināšanās iespēju un vērtības formēšanās grafisks attēlojums. Raksta autore argumentē, ka maiņa nav preces vērtības formēšanās priekšnosacījums. Preces ražošanai nepieciešamā laika ierobežojums arī piešķir precī vērtību. Autore spriedumi ir demonstrēti ar modeļa palīdzību.

Atslēgas vārdi: vērtība, laika ierobežojums, maiņa, derīgums, ražošanas iespēju robeža, galējā aizstāšanas likme, Edžvorta kaste.

Key words in the body text language: value, scarcity, exchange, utility, production possibilities frontier, marginal rate of substitution, Edgeworth box.

Annotation

A. Marshall (1890) reasons that the value of the good is revealed through exchange of this good for another good. Value of a unit of a good is thus expressed in terms of quantity of that good, which it is exchanged for. Edgeworth box developed by F.Y. Edgeworth in 1881 is a graphical depiction of possibilities for consumers' utility increase and value formation through exchange. The author of this paper argues that exchange is not a necessary prerequisite for value formation; that scarcity of time spent on production of goods also attaches value to the goods. Determination of goods' value resulting from time limitations is demonstrated with help of a model.

Definition of value

“Term “value,” Adam Smith writes: “Has two different meanings. In some cases, value reflects utility of an item and in other cases it represents the ability to buy other items that is provided by this item. (Smith, 1776)” Alfred Marshall, on the other hand, cites Adam Smith (1776), but remarks: “Usage of the term “value” in the first case is not appropriate. Alfred Marshall offers definition of value, which is practically applicable: “Value of a good, expressed in terms of other goods' quantity at certain time and place, is the quantity of other goods, for which one unit of first good can be exchanged. Therefore, the concept of value is relative and expresses the relationship between two goods at certain time and place. (Marshall, 1890)” The value of good stated in monetary terms is the price of this good that is denominated in certain currency.

This definition is based only on the notion of ownership rights and voluntary market relations between persons. Ownership rights are ensured by civil law, international law or by customs, which are recognized in a society to a degree that they have assumed the force of law to which a significant number of scientific works

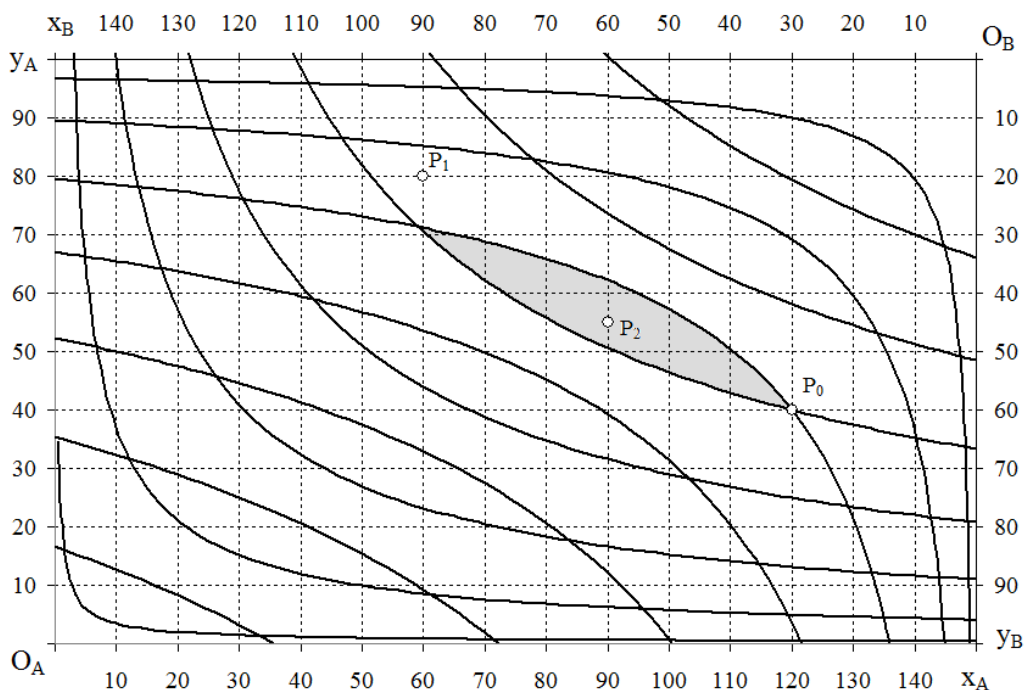
have been dedicated. Historical and legal foundation of ownership rights is a broad topic.

The values of two goods expressed by means of relationship between the quantities of two goods being exchanged are revealed only if the proprietors of these goods at a certain time and place enter into voluntary exchange transaction. The values of goods that are determined by exchange transaction that has actually taken place are termed as observed market values.

Value formation by means of exchange: a geometrical approach

According to H. Varian, subjective concept of value is elaborated by analysing the interdependence of two individual's preferences and motives for goods' exchange (Varian, 1999). Under conditions of goods' scarcity, goods' exchange between two persons who maximize their utilities is the source of their value. In geometrical economics, the possibilities of exchange are illustrated by means of so-called Edgeworth box, authored by Sir Francis Ysidor Edgeworth in 1881. Voluntary exchange of goods' baskets between two individuals may take place only if, as a result of exchange, the utility of baskets owned by both individuals increase.

Edgeworth box is graphically depicted by picture No. 1.

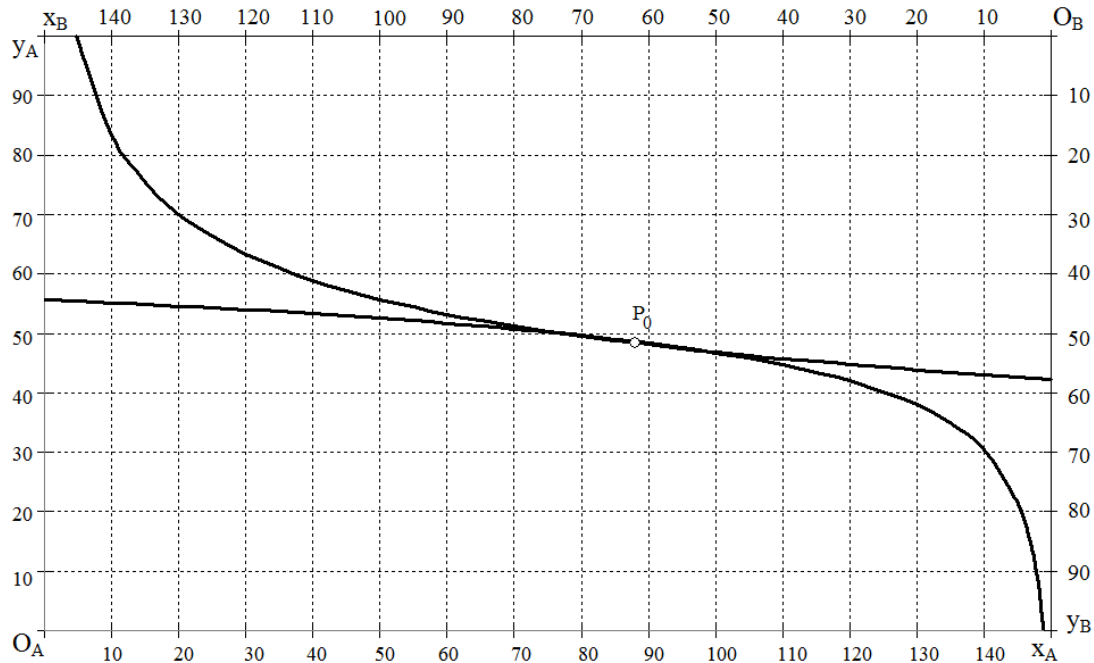

Picture 1. Edgeworth box (Jaunzems, 2013: 203)

In picture No. 1, the area of exchange is coloured in grey. Every point in the area of exchange represents the result of exchange, which leads to utility increase both for persons A and B in comparison to the initial point P_0 . Both parties who engage in exchange increase their utility by moving from point P_0 to point P_2 ; though decrease their utility, if they switch from point P_0 to point P_1 . At the point P_0 marginal substitution rates MRS of goods differ for persons A and B, that is, marginal

substitution rate of person A MRS_A does not equal to the marginal substitution rate of person B MRS_B . Algebraically, $MRS_A(P_0) \neq MRS_B(P_0)$.

If at point P_0 the indifference curves of persons A and B coincide, that is, $MRS_A(P_0) = MRS_B(P_0)$ switching from point P_0 to any other point P decreases the utility of at least one partner. In picture No. 2, the case when indifference curves of two parties of exchange coincide and utility is maximized by means of exchange is depicted graphically.

Picture 2. Edgeworth box (Jaunzems, 2013: 205)

Marginal rate of substitution of good x for good y $MRS(P_0)$ at point P_0 represents the quantity of units of good y for which one unit of good x may be exchanged for. Thus, as a result of exchange, the value of good x in terms of good y can be determined.

Value formation due to time limitations: a geometrical approach

The author of this paper reasons that the value of a good can be determined, even if no exchange takes place. The main prerequisite for attaching value to the good is scarcity of resources, including time, consumed in production of this good. Valuation of two goods under the conditions of time scarcity is explained by a simplified model of the Robinson Crusoe economics. This model is titled in the name of Robinson Crusoe, a novel character who lived alone on a small island.

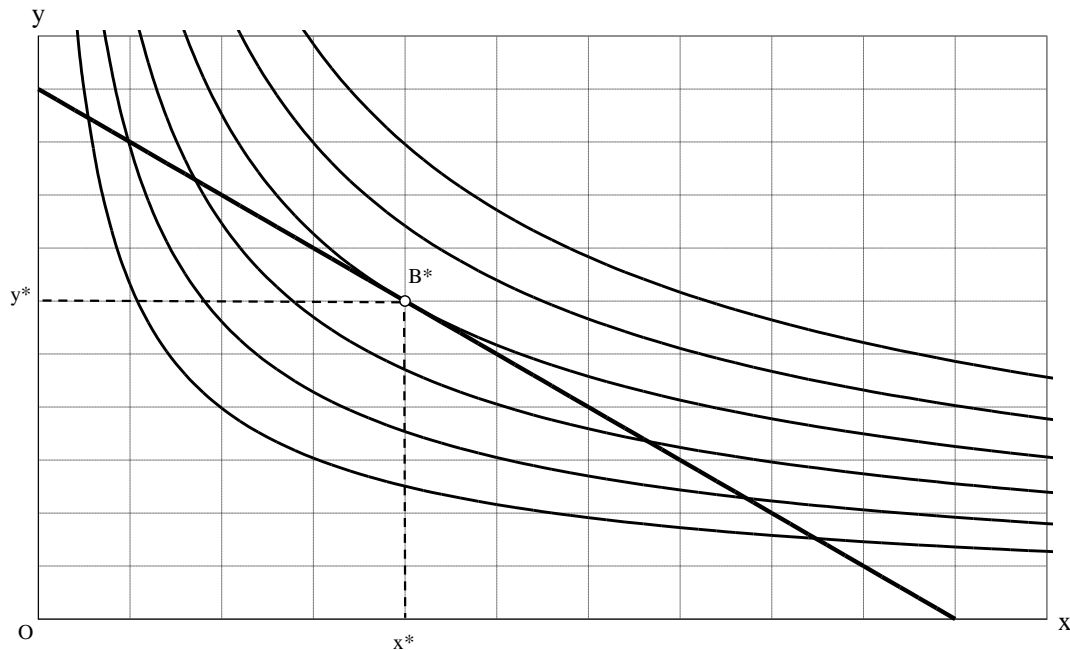
Robinson produces two types of products: he catches fish and gathers coconuts. He works 8 hours per day. During one hour Robinson can catch 5 fish, and in a one hour he can gather 2 coconuts. Therefore frontier of the production possibilities set of Robinson is expressed by formula No. 1.

Formula No. 1

Frontier of the production possibilities set of Robinson

$FBA = \{ (x, y) \mid 0.2x + 0.5y = 8; x \geq 0, y \geq 0 \}$, where
 x = quantity of fish caught by Robinson per day;
 y = quantity of coconuts harvested by Robinson per day.

In picture No. 3, frontier of the production possibilities set of Robinson FBA is depicted graphically.

Picture 3. Frontier of the production possibilities set of Robinson (prepared by the author)

Robinson maximizes his utility at the point B^* where his frontier of production possibilities set is tangent to the curve representing the highest attainable utility. At point $*$ the slope of both utility curve and the frontier of production possibilities set represent marginal rate of substitution $MRS (B^*)$. Marginal rate of substitution $MRS (B^*)$ allows to express value of 1 coconut in terms of fish and value of 1 fish in terms of coconuts. This model demonstrates that values can be attached to commodities, even if no exchange has taken place.

Sources and literature

1. **Jaunzems, A.** (2013). *Mikroekonomika. Teorija un analīze*. Ventspils: Ventspils Augstskola, 899. p.
2. **Marshall, A.** (1890). *Principles of Economics*. London: Macmillan.
3. **Smith, A.** (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London: W. Strahan and T. Cadell.
4. **Varian, H.** (1999). *Intermediate Microeconomics: a Modern Approach*. W.W.Norton & Company, 701 p.

Dace Kaufmane, Guna Pērkone
Latvijas Lauksaimniecības universitāte
Latvija, Jelgava

MILITĀRĀ TŪRISMA RESURSU IEKĻĀUŠANA TŪRISMA PRODUKTĀ: EIROPAS VALSTU PIEMĒRI

INTEGRATION OF MILITARY TOURISM RESOURCES INTO A TOURISM PRODUCT: THE
CASES OF EUROPEAN COUNTRIES

Summary

Military tourism associated with the history of Latvia in the 20th century could be defined as cultural and historical heritage. It reflects the events of particular periods in Europe that significantly affected the destiny of countries, thereby making impacts on the national traditions, the lifestyle, population distribution, demography, the landscape, and ethnic composition. At present on a national scale, military heritage makes only a scientific contribution, as it is researched, yet over time, this specific cultural heritage can be turned into a locally important tourism product. The aim of the paper is to reveal the experience of European countries in adapting and exploiting military tourism resources for tourism development and to analyse the opportunities provided by the EU Structural Funds for the integration of military tourism resources into tourism products.

Key words: military tourism resources, cultural heritage, tourism product, project.

Atslēgas vārdi: militārā tūrisma resursi, kultūras mantojums, tūrisma produkts, projekts.

Anotācija

Militārais mantojums, kas saistīts ar Latvijas 20. gs. vēsturi, ir definējams kā kultūrvēsturiskais mantojums. Tas atspoguļo konkrētu laika posmu notikumus Eiropā, kas būtiski ietekmēja valstu likteņus, radot ietekmi gan uz tradīcijām, dzīvesveidu, apdzīvojuma struktūru, demogrāfiju, ainavu, etnisko sastāvu. Militārais mantojums Latvijas mērogam šobrīd nes tikai zinātnisku pienesumu, kas saistīts ar tā pētniecību, bet ar laiku šo specifisko kultūras mantojumu var pārvērst par lokāli nozīmīgu tūrisma produktu. Raksta mērķis ir atklāt Eiropas valstu projektu pieredzi militārā tūrisma resursu adaptēšanā un izmantošanā tūrisma attīstībā un analizēt ES struktūrfondu iespējas militārā tūrisma resursu iekļaušanai tūrisma produktā.

Ievads

Attīstoties tūrisma nozīmei valstī, aktuāli ir jautājumi par jaunu tūrisma piedāvājumu un tūrisma resursu radīšanu. Dabas un cilvēka veidoti faktori un norišu kopumi, kas piesaista tūristu emocionālās, garīgās, fiziskās un dziednieciskās intereses, dod iespēju attīstīt dažādus tūrisma veidus reģionos. Militārais mantojums, kas saistīts ar Latvijas 20. gs. vēsturi, ir definējams kā kultūrvēsturiskais mantojums. Tas atspoguļo konkrētu laika posmu notikumus Eiropā, kas būtiski ietekmēja valstu likteņus, radot ietekmi gan uz tradīcijām, dzīvesveidu, apdzīvojuma struktūru, demogrāfiju, ainavu, etnisko sastāvu u. c. Latvijas ainava šobrīd – 21. gadsimtā, ietver sevī vēl daļēji neapzinātu daudzumu visdažādāko militāro mantojumu, ko pierāda arī Latvijas lauku tūrisma asociācijas “Lauku ceļotājs” izdotā militārā mantojuma karte, kas aptver 60 apzinātus militāros objektus (Militārā mantojuma vietas, [b.g.]), par kuriem pēdējos gados ir augusi tūristu interese gan vietējā tūrisma līmenī Latvijā, gan starptautiskā tūrisma līmenī. Šajās jomās ir veikti arī dažādi

pētnieciski projekti. Mūsdienās projekts kalpo kā finanšu instruments visdažādāko sfēru attīstīšanai. Eiropas Savienības (ES) fondu ieviešanu Latvijā kontrolē plānošanas dokumenti. Nacionālā līmeņa plānošanas dokumentu hierarhija sastāv no Partnerības līguma par ES fondu apguvi, kas tika noslēgts ar šajā periodā finanšu instrumentus pārvaldošajām valsts institūcijām Latvijā. Militārais mantojums Latvijas mērogam dotu zinātnisku pienesumu, bet ar laiku, izvērtējot šo specifisko kultūras mantojumu, tūrismam piemērotākos militāros objektus un piesaistot ES finansējumu, iespējams izveidot ceļotājiem saistošus un reģionāli nozīmīgus tūrisma produktus.

Raksta mērķis ir analizēt ES finansētos militārā mantojuma izmantošanas piemērus tūrismā Eiropā un Latvijā. Mērķa sasniegšanai izmantotas sekojošas metodes:

1. Dokumentu analīze:

- Informācijas analīze ES projektu *KEEP* datu bāzē;
- ES dalībvalstu ministriju publiski pieejamās informācijas analīze par realizētajiem projektiem 2007.–2013. plānošanas periodā;

2. Daļēji strukturētās intervijas ar institūciju pārstāvjiem, kuri strādā pie militārā mantojuma objektu attīstīšanas Latvijā.

Militārā tūrisma būtība

Tūrisma literatūrā militāro tūrismu definē kā ceļojumus uz vēsturisko kauju un cīņu vietām, cietumiem, koncentrācijas nometnēm, poligoniem, kosmiskajiem kuģiem un to palaišanas vietām un citiem ar militāro darbību saistītiem objektiem. (Биржаков, 2003) Militāros objektus var iekļaut vienotos militārā tūrisma maršrutos, kas veicinātu arī citu tūrisma pakalpojumu attīstību, kas var labvēlīgi ietekmēt reģionu ekonomisko attīstību. Jau šobrīd Latvijā ir vairāki veiksmīgi militārā tūrisma produkti, piemēram, Ziemassvētku kauju muzejs “Mangaļi”, kas veltīts 1. pasaules kara norisei Latvijas teritorijā, īpaši Latviešu strēlnieku cīņām Tīrelpurvā, analizējot informāciju par militāro mantojumu Latvijas teritorijā. Interesentiem ainavā redzams arī Padomju militārais mantojums, kas gan nav saistāms ar neatkarīgas Latvijas valsts ideju, bet tūristiem mūsdienās tas vairāk interesē kā “*slepena vai neapzināta*” vēsturiskā *telpa*, kas glabā neatrisinātus jautājumus par 20. gadsimta vēsturi. Šādi militārā mantojuma piemēri redzami Liepājā – Liepājas Karostas cietums, Ziemeļu forti, kara ostas apkārtnē un citi objekti Kurzemē.

Militārais tūrisms ir maz akcentēts tūrisma veids Latvijā. Arī Tūrisma likumā (1999) nav atsevišķi definēts termins “militārais tūrisms”, bet tas ir iekļauts likumā definētajā tūrisma veidā “kultūras tūrisms”, kura mērķis ir iepazīšanās ar kultūras vidi: kultūrvēsturisko mantojumu, tradīcijām un dzīvesveidu, kā arī aktuālām kultūras un mākslas norisēm (Tūrisma likums, 1998). “Kultūras tūrisms tiek uzskatīts par īpašu tūrisma grupu interešu paveidu, kas ietver kultūras mantojuma, vietas un cilvēku mijattiecības. Kultūras mantojums sevī ietver gan materiālās vērtības, gan dabas vidi un kultūrvidi (vēsturiskas vietas, ainavas u. c.), kā arī nemateriālās vērtības (McKercher, B & Cros Du H, 2007). Latvijas Republikas likums “Par kultūras pieminekļu aizsardzību”, stājies spēkā 10.03.1992., nosaka, ka “Kultūras pieminekļi ir kultūrvēsturiskā mantojuma daļa – kultūrvēsturiskas ainavas un atsevišķas teritorijas

(senkapi, kapsētas, parki, vēsturisko notikumu norises un ievērojamu personu darbības vietas), kā arī atsevišķi kapi, ēku grupas un atsevišķas ēkas, mākslas darbi, iekārtas un priekšmeti, kuriem ir vēsturiska, zinātniski, mākslinieciska vai citāda kultūras vērtība un kuru saglabāšana nākamajām paaudzēm atbilsts Latvijas valsts un tautas, kā arī starptautiskajām interesēm (Par kultūras pieminekļu aizsardzību, 1992). Latvijas mērogā popularitāti ieguvusi pasaulē pazīstamā *slēpņošanas* kustība (Geocaching), kas ir aktīvs brīvā laika pavadīšanas veids dabā, kura mērķis ir netradicionālā veidā popularizēt dažādus apskates objektus. *Slēpņošanu* varētu dēvēt kā ekotūrisma un urbānā tūrisma paveidu, kurš fokusēts uz lauku, nomaļu apvidu, kā arī industriālu vietu apceļošanu, kas īpašu popularitāti gūst attīstītajās valstīs, kā arī arvien vairāk attīstības valstīs, kur vietējā kultūra “iet roku rokā” ar dabu un tradīcijām un veicina ne tikai reģiona popularitāti, bet arī tūrista personisko ieguvumu un izaugsmi caur jauniem iespaidiem un zināšanām (Bell et al., 2007).

ES fondu un programmu finansētie projekti militārā tūrisma resursu attīstīšanai

Eiropas valstis jau no vissenākajiem laikiem skārusi karadarbība. Īpaši tas attiecināms uz 19. gs. beigu un 20. gs. notikumiem Eiropā, kas atstājuši redzamu militāro mantojumu, sevī ietverot atmiņu stāstus un “atmiņu vietas”, kas liecina par iedzīvotāju likteņiem.

Militārais mantojums vairākumam Eiropas valstu kalpo kā veids kultūras attīstīšanai, izmantojot izglītojošu kultūras pasākumu organizēšanu, lai stiprinātu vienotas un mierīgas Eiropas attīstību. Visur Eiropā daudzi nodibinājumi, brīvprātīgie, asociācijas un pašvaldības strādā, lai attīstītu militāro mantojumu kā tūrisma produktu. Eiropā ir 8 tūristiem pieejami militārie objekti, kas mūsdienās atkārtoti tiek izmantoti kā veiksmīgi tūrisma produkti. Ir 14 militārie objekti, kuri nav pielāgoti tūrismam (Weijschedè et al., 2006). Plaša informācija par realizētajiem projektiem militārā tūrisma resursu apgūšanai apkopota, izmantojot Eiropas Savienības KEEP datu bāzi. Tā ir vienīgā Eiropas Savienības informācijas sistēma, kas apkopo informāciju par realizētajiem pārrobežu sadarbības, Eiropas Ekonomikās zonas, ES dalībvalstu un kaimiņvalstu projektiem. Datu bāze ietver informāciju par 2000.–2006. un 2007.–2013. ES fondu plānošanas periodā finansētajiem projektiem, kā arī nākotnē ietvers informāciju par 2014.–2020. ES fondu plānošanas periodā apstiprinātajiem projektiem (About KEEP, [b.g.]).

1.tabula

ES fondu un programmu finansētie projekti militārā tūrisma resursu (tūrisma produkti) attīstīšanai

Projekts	Fonds	Laiks	Kopējais finansējums	Līdz-finansējums	ES finansējums	Valsts finansējums
Lietuva						
Kauņas IX fortu muzeja tūrisma pakalpojumu pilnveidošana	Eiropas Savienības Kohēzijas programma	2012.–2015.	710,5 tūkst. EUR	-	710,5 tūkst. EUR	X

Polija						
“Infrastruktūra un vide”	Eiropas Reģionālā attīstības fonds, Kohēzijas fonda finansējums	2007.–2013. plānošanas periodā	X	X	27,9 tūkst. EUR	X
“Aušvices nometnes autentiskuma saglabāšana – deviņi uzdevumi 2012–2015”	Eiropas Komisijas grantu programmu “Eiropa pilsoņiem”, 4. aktivitāte – Eiropas piemiņa	2007.–2013. plānošanas periodā	X	X	X	X
Somija						
“Aizsardzības arhipelāgs – aizsardzības būves Arhipelāga ainavā”	Reģionālā attīstības fonda Programmā <i>Interreg Central Baltic</i>	2016.–2019.	1534661,26 EUR	X	1150995,94 EUR	X
Nīderlande						
“Erfgoed van de Tweede Wereldoorlog” (saīsinājums – WW2 Heritage)	ERAF pārrobežu programmā - INTERREG 2 Seas Mers Zeeen, ietver Anglijas, Francijas, Beļģijas un Nīderlandes krasta zonu,	2011.–2013.	4216110,00 EUR	X	2108055,00 EUR	X
Bulgārija						
Šūmenas cietokšņa saglabāšana un restaurēšana – Bulgārijas civilizācijas šūpulis	EEA grantu (Islandes, Lihtenšteinas, Norvēģijas finanšu instruments), prioritātē “Eiropas kultūras mantojuma saglabāšana”	X	340529 EUR	X	X	X
Horvātija						
Prekriane Meje”	Projekts iesniegts 2000.–2006. Slovēnijas – Ungārijas – Horvātijas pārrobežu sadarbības programmā.	2000–2006.	335079,00 EUR	X	250973,81 EUR	X

Avots: autoru veidots, izmantojot Keep datu bāzi

Apkopojot informāciju, redzams, ka ir valstis, piemēram, Somija un Lietuva, kurās militārā tūrisma resursu attīstība tiek atbalstīta no valsts budžeta. Ekonomiski attīstītās valstis daudz mazāk tūrisma un kultūras mantojuma attīstīšanai izmanto ES finansējumu.

Militārie resursi, kuri tūrisma attīstībai finansēti no nacionālā budžeta

Militārais produkts	Finansēšanas iestāde	Finansējums
Somija		
Suomenlinnas cietoksnis atrodas UNESCO aizsardzībā	Somijas izglītības un kultūras ministrijas pārvaldībā	40% no kopējiem ienākumiem tiek nodrošināti no valsts budžeta, kas piešķirti no Somijas Izglītības un Kultūras ministrijas. Vēsturiskā cietokšņa teritorijas attīstīšanai nav izmantoti Eiropas Savienības fondi vai programmas
Lietuva		
“Kauņas cietoksnis 1882-1915”	Lietuvas Kultūras atbalsta fonds	15 929,10 EUR
“Informācijas un izglītības termināļa izveidošana Kauņas IX Forta muzejā”	Lietuvas Kultūras atbalsta fonds	7240,50 EUR

Avots: autoru veidots, izmantojot Somijas vides ministrijas un Kauņas IX Forta muzeja informāciju

Militārā tūrisma resursu attīstības projekti Latvijā

Kopumā Latvijas teritorijā ir lokalizējamas 259 pirmā pasaules kara Krievu armijas apbedījumu vietas, no tām 117 atrodas Vācijas armijas 20. gs. 20.–30. gados iekārtotās karavīru kapsētās. Kas attiecas uz otro pasaules karu, tad Latvijas teritorijā atrodas Latviešu leģiona lielākie kapi – Lestenes Brāļu kapi. Latvijas teritorijā atrodas arī ~345 dabā atzīmētas Padomju armijas apbedījumu vietas (Brāļu kapu komiteja). Vairākumā gadījumu militārais mantojums apkopots ekspozīcijās vai izvietots un rekonstruēts, izvietojot autentiskus oriģinālus ārējā vidē. Lai panāktu tūrisma produkta attīstību, galvenokārt tiek realizēti dažādi projekti, kuru galvenais mērķis ir saglabāt vēstures liecības nākamajām paaudzēm, veicināt tūristu skaita pieaugumu un tūrisma produktu klāstu.

Lai noskaidrotu militārā tūrisma resursu iekļaušanas tūrisma produktā pieredzi Latvijā, tika veiktas piecas daļēji strukturētās intervijas ar iesaistīto institūciju pārstāvjiem.

Projektu piesaiste tūrismā galvenokārt vērojama kā kompleksu aktivitāšu programma, lai vienmērīgāk veicinātu teritorijas un reģiona attīstību. Šāds piemērs ir Daugavpils cietoksnis (turpmāk – DC) – viens no modernākajiem muzejiem Latvijā. Kopumā kopš 2008. gada DC revitalizācijā ir ieguldīti ap 26 milj. EUR., bet 10 milj. EUR ir valsts budžeta ieguldījumi Valsts policijas Latgales reģionālās pārvaldes ēku kompleksa izveidē (rekonstruēta bijusī Komandanta ēka un Virsnieku māja, izbūvēta no jauna īslaicīgas aizturēšanas vieta). Pārējos 16 milj. EUR ir piesaistījusi Daugavpils pašvaldība no dažādiem finanšu avotiem. Pārsvārā tas ir Eiropas reģionālās attīstības fonds (ERAF/ERDF), tai skaitā arī Latvijas–Lietuvas un Latvijas–Lietuvas–Baltkrievijas pārrobežu sadarbības programma. Divi projekti ir īstenoti EEZ/Norvēģu finanšu instrumenta ietvaros. Ap 50 000 EUR ir piesaistīti no Valsts Kultūrkapitāla fonda un Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas projektu konkursiem.

Daugavgrīvas cietoksnis kā militārā tūrisma resurss tiek attīstīts ar vietējās iniciatīvas un nevalstiskā sektora atbalstu. Vieni no Bolderājas apkārtnes sakārtošanas aktīvistiem ir kustība-biedrība “Bolderājas grupa”. Projekts “Sadarbības

tīkli Bolderājā” realizēts ar NVO darbības atbalsta programmas 2000–2014. gadam palīdzību, EEZ finanšu instrumenta 2009–2014 ietveros (Eiropas ekonomikas zonas un Norvēģijas finanšu instruments 2004.–2009. gadam), apakšprogrammā “NVO darbības atbalsta programma”

Viens no aktīvākajiem ES finansējuma piesaistītājiem ir Mores kauju muzejs. Tas ir sabiedriskā kārtā veidots muzejs Mores kauju piemiņai. Kopš 2009. gada muzejā īstenoti seši projekti ar ES atbalstu un trīs valsts un pašvaldību finansēti projekti.

3.tabula

Stiprās un vājās puses militāro resursu attīstības projektos Latvijā

Institūcija	+	-	Respondentu atzītās problēmas
Daugavpils cietoksnis (Daugavpils cietokšņa Kultūras un informācijas centrs darbojas pašvaldības pakļautībā)	Daļēji apsaimnieko pašvaldība un teritorijai ir sabiedriskā funkcija. Norit revitalizācijas process. Pieejams valsts finansējums. Realizēti 20 projekti. Realizēti pārrobežu sadarbības projekti. Realizēti struktūrfondu projekti. Realizēti dažādi valsts atbalsta pasākumi.	Sadrumstalota īpašumu struktūra cietokšņa teritorijā.	Neattīstīts atbalsta mehānisms no valsts puses projektu jomā; Ierobežojošs Publisko iepirkumu likums;
Mores kauju muzejs, biedrība “Mores muzejs”	Sabiedriskā labuma statuss kultūras un izglītības jomā. Realizēti struktūrfondu projekti (4) . Startējuši EEZ Projektu programmā (2). Startējuši LEADER programmā (1). Caur projektiem apgūta papildus pieredze biedrības darba administrēšanā, dokumentu sagatavošanā, grāmatvedībā u. c. Daļējs līdzfinansējums no pašvaldības. Atbalsts no pašvaldības teritorijas apsaimniekošanā.	Nav noformēts telpu juridiskais statuss, tās tiek nomātas. Īpašumtiesības traucē piesaistīt ziedotājus. Salīdzinoši neliela pieredze projektu vadībā.	LEADER programmās nav paredzēti izvedumi projekta administrēšanai – atalgojums projektu vadītājam.
Latvijas Kara muzeja filiāle “Ziemassvētku kauju muzejs”	Budžetu sastāda valsts finansējums.	Nav realizēti Eiropas Savienības projekti. Nav vienotas administratīvās nodaļas, kas nodarbotos ar projektu vadību. Nav izstrādāta vienota muzeja attīstības stratēģija.	Inovācijas traucē ieviest telekomunikāciju un interneta pārklājumu problēmas.

Latvijas Brāļu kapu komiteja	Daļējs valsts finansējums; Plašas aktivitātes, iesaistot jauniešus;	Projektu vadītāja trūkums. Nepieredzējuši partneri pārrobežu sadarbības projektos. Neefektīva komunikācija ar projekta partneriem.	Problēmas ar nevienmērīgi izplānotām projekta aktivitātēm.
Liepājas karosta			Nav realizēti Eiropas Savienības projekti.

Avots: autoru veidots pēc interviju rezultātiem

Pētījums atklāj, ka ES pārrobežu programmas ir vienas no detalizētākajām programmām, kur nepieciešamas projektu vadības priekšzināšanas vai vismaz pieredze pārrobežu sadarbības programmu ieviešanas jautājumos. Analizējot respondentu atbildes, šīs programmas ir sagādājušas vislielākās problēmas un grozījumus projektu ieviešanas laikā, jo programmas galvenais nosacījums ir detalizēta un skaidra projekta izstrāde, kā arī plaši nosacījumi attiecībā uz finanšu vadību un Programmas publicitātes pasākumu ievērošanu, kā to norāda programmas vadlīnijas.

Pašreizējā plānošanas perioda dokumentu analīze atklāj, ka 2014.–2020. gada ES plānošanas periodā pieejamo finansējumu kultūras mantojuma un tūrisma attīstīšanai varēs piesaistīt no Eiropas Komisijas programmas “Eiropa pilsoņiem”, kuras galvenais mērķis ir stiprināt piemiņu ar pasākumiem “Eiropas vēstures piemiņas pasākumi”. Kultūras mantojuma un tūrisma attīstībai no Eiropas Reģionālās attīstības fonda (ERAF) ir paredzēti 35 miljoni EUR prioritātes “Vides aizsardzības un resursu izmantošanas efektivitāte” attīstīšanai. Šajā plānošanas periodā arī LEADER programma – aktivitātes **“Vietas potenciāla attīstības iniciatīvas”**. **Visvairāk pieejamais finansējums no analizētajām programmām ir darbības programmas “Izaugsme un nodarbinātība” prioritārā virziena “Vides aizsardzības un resursu izmantošanas efektivitāte” 5.5.1. specifiskā atbalsta mērķa “Saglabāt, aizsargāt un attīstīt nozīmīgu kultūras un dabas mantojumu, kā arī attīstīt ar to saistītos pakalpojumus.”** Centrālās Baltijas Programma 2014–2020. dod iespēju nevalstiskajām organizācijām un pašvaldībām attīstīt tūrismu, izmantojot programmas otrās prioritātes “Ilgspējīga resursu izmantošana” mērķi 2.1. Dabas un kultūras resursu ilgtspējīga izmantošana tūrisma attīstībai.

Secinājumi

1. Viena no biežāk izmantotajām programmām militārā mantojuma resursu attīstīšanai ir LEADER programma. Šajā programmā tiek iesniegti projekti, kas tūrisma piedāvājuma izveidei un modernizācijai.

2. Pie militārā mantojuma pieder arī karavīru kapsētas un apbedījumi. Projektu jomā tie tiek iekļauti kā uz izglītību vērstas teritorijas, un projektu ietvaros ir organizētas aktivitātes – sakopšanas talkas un jauniešu nometnes. Projekti tiek iesniegti pārrobežu sadarbības programmās.

3. Tūrisma infrastruktūras izbūvei un uzlabošanai galvenokārt izmantots Eiropas Reģionālā attīstības fonda, Kohēzijas fonda un EEZ/Norvēģu finanšu instrumenta finansējums.

4. Zinātnisku pētījumu veikšanai, materiālu un ēku restaurēšanai un konservācijai galvenokārt iesniegti projekti Valsts Kultūrkapitāla fonda Kultūras mantojuma konkursos un Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas izsludinātajos konkursos

5. Militārais mantojums kā tūrisma produkts nav jāattīsta visā Latvijas teritorijā. Tas ir jākvalificē pēc vēsturiskās piederības, primāri attīstot ar Latvijas valsts izveidošanu saistītas vēsturiskās vietas.

6. Militāro resursu iekļaušanai tūrisma produktā projektu pieteikumu iniciatori galvenokārt ir pašvaldības, valsts iestādes un nevalstiskais sektors. Militārā tūrisma resursu iekļaušanu tūrisma produktā veicina arī tūrisma infrastruktūras un vides aizsardzības projekti (objekta rekonstrukcija, inovatīvu tehnoloģiju izmantošana ekspozīcijās, ūdensapgādes sistēma, signalizācijai, pieguļošo teritoriju sakārtošana u. c.) ar Eiropas Reģionālā attīstības fonda, Kohēzijas fonda un EEZ/Norvēģu finanšu instrumenta finansējumu.

7. Tūrisma, īpaši militārā mantojuma, ar to saistīto vēstures liecību pētniecībai vispiemērotākā ir Eiropas Komisijas projektu programma "Eiropa pilsoņiem". Šī ir viena no retajām programmām 2014. – 2017. Eiropas Savienības projektu plānošanas periodā, kur ir prioritāte, kas veicinātu Eiropas kopējo vēstures *atmiņu*.

Avoti un literatūra

1. *About us* [b.g.] Lithuanian council for culture. Pieejams: (<http://www.ltkt.lt/en/about-us>) [pēdējo reizi skatīts 2017. g. 20. martā].
2. **Bell, S., Tyrväinen, L., Sievänen, T., Pröbstl, U., Simpson, M.** (2007) *Outdoor Recreation and Nature Tourism: A European Perspective..* Pieejams: <http://lrlr.landscapeonline.de/Articles/lrlr-2007-2/> [pēdējo reizi skatīts 2017. g. 10. februārī]
3. **Биржаков, М. Б.** (2003) *Введение в туризм.* Издание 5ое. Санкт-Петербург: "Издательский дом Герда". 320 с.
4. Brāļu kapu komiteja. Pieejams: <http://www.bkkomiteja.lv/bkk-uzskaite/> [pēdējo reizi skatīts 04.02.2017.]
5. **McKercher, B & Cros, Du H.** (2007). *Cultural Tourism: the Partnership between Tourism and Cultural Heritage Management* (in Latvian), Neputns, Rīga.
6. *Militārā mantojuma vietas* [b.g.] Pieejams: <http://www.celotajs.lv/lv/entity/list/active/true/locale/lv/objectType/CulturalSight/type/O-ETH-MILITARY>
7. *Par kultūras pieminekļu aizsardzību* (1992): LR likums Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=72551> [pēdējo reizi skatīts 2017. g. 4. janvārī].
8. *Projektai* [b.g.] Kauno IX Forto muziejs Pieejams: <http://www.9fortomuziejus.lt/projektai/> [pēdējo reizi skatīts 2017. g. 20. martā].
9. *Tūrisma likums* (1998): LR likums Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=50026> [pēdējo reizi skatīts 2018. g. 14. jūnijā].
10. **Weijsschedè, T, Muilwijk, M, Groot, R.** (2006). *Defence systems in Europe. Examples of re – use.* Hollandse waterlinie, Alterra Wageningen. Pieejams: <http://mla.nu/wp-content/uploads/2012/10/Defence-Systems-2006.pdf> [pēdējo reizi skatīts 2017. g. 10. martā].

Inta Kulberga
Liepājas Universitāte
Latvija, Liepāja

KOMPETENCES LOMA UZŅĒMĒJDARBĪBAS VADĪTĀJU KARJERAS SEKMĒŠANĀ

THE ROLE OF COMPETENCIES IN THE ENTREPRENEURSHIP MANAGERS' CAREER PROMOTION

Summay

Nowadays, the competitiveness of professional managers has become one of the main conditions in the labour market, where competitiveness is related to career development and depends on the degree of development of professional competence.

The concept of competence and its classification are continuously refined. Various levels of competencies are described in different researchers' work – classifying and sorting them by type, by activity, and – emphasizing the systemic understanding of competence, where competence is the result.

In turn, the concept of entrepreneurial competence is used not only in relation to a person-manager who works in business but also in relation to the general professionalism of any employee.

Key words: Competence, Personality, Professionalism, Manager, Entrepreneurship.

Atslēgas vārdi: kompetence, personība, profesionalitāte, vadītājs, uzņēmējdarbība.

Anotācija

Mūsdienās profesionālu vadītāju konkurētspēja ir kļuvusi par vienu no galvenajiem nosacījumiem darba tirgū, kur konkurētspēja ir saistīta ar karjeras veidošanu un ir atkarīga no profesionālās kompetences attīstības pakāpes.

Kompetences jēdziens un tā klasifikācija nepārtraukti tiek precizēta un pilnveidota. Dažādu pētnieku darbos ir raksturoti dažādi kompetences tipi un līmeņi – klasificējot un sakārtojot tos pēc veidiem, pa darbības jomām, kā arī – uzsverot kompetences sistēmisko izpratni, kur kompetence ir kā rezultāts.

Savukārt jēdzienu *uzņēmējkompetence* lieto ne tikai saistībā ar cilvēku – vadītāju, kas darbojas uzņēmējdarbībā, bet arī saistībā ar jebkura darbinieka vispārēju profesionalitāti.

Ievads

Šodien vairs nepietiek tikai ar ierastajām vadīšanas metodēm un paņēmieniem, lai sekmētu uzņēmuma darbības vadīšanu. Uzņēmuma vadītājam papildus savai ikdienas darba atbildībai ir jāklūst par pārmaiņu vadītāju, ir nepieciešams prast radīt un attīstīt idejas, kā arī reaģēt uz strauji mainīgo uzņēmējdarbības vidi, pieņemt ātrus, analītiskus lēmumus, veicināt savu un savu padoto kompetences attīstību.

Globālās ekonomiskās attiecības uzliek par pienākumu uzņēmējdarbības vadītājiem spēt izmantot arvien jaunas zināšanas, kas liecina par viņu profesionalismu.

Vispārīgā skatījumā jēdziens *profesionālisms* ir atvasināts no vārda profesija (lat. *professio*'specialitāte', 'nodarbošanās'), un tā skaidrojums nav viennozīmīgs:

- 1) nodarbošanās (ar ko) kā ar profesiju;
- 2) profesionālā meistarība; augsta kvalifikācija (Svešvārdu vārdnīca, 1999: 629);

3) augsta līmeņa prasme, zināšanas un pieredze kādā profesijā vai darbības veikšanā (Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca, 2000: 139).

Savukārt vadītāja karjeras iespējas ir atkarīgas ne tikai no profesionālās meistarības, bet arī no ekonomiskiem, sociāliem, psiholoģiskiem, sociālkultūras un citiem faktoriem, kas darbojas ārpus vadītāja, kā indivīda, t. sk., resursiem, inovācijām, globalizācijas pārmaiņām dabā, zinātnē, u. tml.

Karjera (fr. *carriere*) ir individuāli apzināta dzīves pozīcija, iespēja darbībā, sabiedriskās attiecībās, socializācijā, inovatīvās pārmaiņās, savtīga tiekšanās pēc panākumiem un popularitātes, sociālās lomas apliecinājums, pašrealizācija, cerība uz sociālo atzinību. Karjera ir vadošais attīstības un izaugsmes virziens, kuru izvēlas darbinieks, realizējot to sava darba mūža laikā (Ešenalde, 2008).

Kopumā vērtējot, karjera ir mērķtiecīgs savu sasniegumu realizācijas process, personiskās enerģijas pārvēršana intelektuālā kapitālā. Karjera izpaužas kā indivīda apzināta pozīcija, kas ir atkarīga no pašvērtēšanas prasmes, ievērojot inovatīvās pārmaiņas visā aktīvās dzīves periodā, un kompetences, kas nodrošina iespēju nostāties uz karjeras kāpņu platformas. Tomēr karjeras stratēģijas realizācija katram cilvēkam var būt atšķirīga – to nosaka dažādas indivīda spējas un sasniegtais kompetences līmenis.

Raksta mērķis: raksturot kompetences jēdziena dažādos aspektus, izprast uzņēmējkompetences kā uzņēmējdarbības vadītāja modeļa sastāvdaļas, saturu vadītāja karjeras sekmēšanā.

Metodes: teorijas analīze, empīriskā pētījuma rezultāti.

Rakstā izmantotas pētnieku King, S., King, M., Rothwell, W., Henschel, T., Dubois, D., McClelland, D. C., Spencer, L. M., Spencer, S. M. u. c. atziņas un autores personīgās pieredzes un uzskatu aspekti.

Kompetences jēdziena dažādie aspekti

Arvien lielāka nozīme uzņēmējdarbības vadītāja karjeras sekmēšanā ir zināšanu un prasmju specializācijai, tāpēc ir nepieciešama kompetence attiecīgajā darbības jomā.

Sākotnēji kompetences jēdziens plaši tika lietots galvenokārt sarunvalodā saistībā ar indivīda gatavību profesionālai darbībai. Profesionālā kompetence kā jēdziens tika ieviests 1960. gados, kad D. Maklelands (McClelland, 1973) aprakstīja cilvēka zināšanas, prasmes un attieksmes, kas parādās specifiskā uzvedībā, rakstura īpašībās, vērtībās un motīvu dispozīcijā, izpildot kādu darbu vai lomu.

1980. gadā Dž. Klemps (Klemp G.) definēja darba kompetenci, kas ir personai piemītošas īpašības, kas izpaužas efektīvā vai izcilā darba sniegunā. Bet, piemēram, angļu valodā ir atšķirība starp jēdziena kompetence (competency, competencies) kā indivīda uzvedības pazīmēm, kas ir cēloņsakarīgi saistītas ar efektīvu vai izcilu darba izpildi (Boyatzis R., 1982), un kompetenci kā lietpratīgumu, arī prasmīgumu (competence, competences), kas tiek skaidrots kā spēja pildīt darbības kādas nodarbošanās ietvaros atbilstoši iepriekš noteiktam standartam (Fletcher S., 1991, Jessup G., 1991, u. c.).

R. Baders (Bader, 1990) uzskata, ka profesionālās darbības kompetences būtība ir cilvēka spēja un gatavība atbilstoši darboties profesionālajās situācijās, personiski plānojot un sabiedriski uzņemoties atbildību, t. sk., spēt rast risinājumu, pamatojoties uz savām zināšanām, pieredzi un idejām, prast šo risinājumu gan novērtēt, gan pilnīgot, tādējādi attīstot savu darbības spēju.

Līdz XX gadsimta 90. gadiem galvenokārt runāja par nepieciešamajām kompetencēm jeb kvalifikācijām kādas profesionālās darbības veikšanai kā sinonīmiem. 20. gadsimta 90. gadu beigās kvalifikāciju no kompetences sāka nodalīt, veidojot profesionālās kompetences raksturojošu skaidrojumu. Rezultātā ir nodalītas indivīda attiecīgās speciālās zināšanas, prasmes un spējas (King S, King M., Rothwell, 2001, 2004, Henschel, 2001, Dubois, 2004 u. c.), ko iegūst, mācoties un izmantojot pieredzi no indivīda vispārīgajām zināšanām un iemaņām (Spencer L., Spencer S., 1993, Arnold, 1997 u. c.).

Kompetences jēdziens un tā klasifikācija nepārtraukti tiek precizēta un pilnveidota. Dažādu pētnieku darbos ir raksturoti dažādi kompetenču tipi un līmeņi, klasificējot un sakārtojot tos pēc veidiem, pa darbības jomām, kā arī uzsverot kompetences sistēmisko izpratni, kur kompetence ir kā rezultāts (Bruck, 2002).

Mūsdienās jēdzienu kompetence lieto ne tikai saistībā ar cilvēku kā indivīdu, kas darbojas kādā konkrētā darbības jomā, bet arī attiecībā, piemēram, uz uzņēmumu un cilvēka – darbinieka – vadītāja lomu tajā.

Uzņēmējdarbībā bieži kompetence tiek dalīta vismaz divās kategorijās:

- organizācijas kompetence (Byham W., Moyer R., 2000), kas ir saistīta ar darbu vai darbinieka lomu uzņēmumā;

- individuālā kompetence (Klemp G., Spencer L., Spencer S., Dubois D., Rothwell W., King S., King M., Henschel T., u. c.), uzskaitot dažādos cilvēkam esošos kompetenču tipus, piemēram, tehniskā kompetence, kas ir saistīta ar profesionālajām prasībām darba izpildei, vai personīgā kompetence, kas ir vispārīgāka, jo veicina orientāciju uz rezultātu, precizitāti, iniciatīvu, patstāvību utt.

Savukārt cilvēku resursu kapitāla vadībā izšķir:

- uzņēmuma kompetence, kas ir uzņēmuma spēja darboties un risināt uzdevumus specifiskā nozarē, izmantojot cilvēkresursos, darbības procesos un uzņēmuma kultūrā uzkrātās zināšanas un pieredzi;

- amata kompetence, kura tiek noteikta amata aprakstā, norādot amata pienākumu sekmīgai veikšanai nepieciešamās zināšanas, prasmes un darbību konkrētās situācijās, kas atbilst noteiktai darbības kvalitātei;

- darbinieka kompetence, kas raksturo konkrēta darbinieka spējas pielietot zināšanas, pieredzi, prasmes un iemaņas noteiktu uzdevumu sekmīgai veikšanai, neietverot pašas zināšanas un pieredzi.

Teorijā par cilvēku resursu kapitāla vadīšanu arī tiek lietots jēdziens *kompetenču modelis*. Piemēram, ASV jau 1991. gadā sociālais psihologs D. Maklelands, attīstoties uzņēmumu starptautiskajai konkurencei, radīja kompetenču novērtēšanas modeli, pamatojoties uz vairāk nekā 100 pētnieku 24 valstīs veiktajiem pētījumiem. Tika izveidota datu bāze, kas ietver vairāk nekā 700 ekspertu viedokļu

sistēmas izveidotus kompetenču modeļus, kas ir izveidoti dažādu nozaru speciālistiem (Spencer, 1993).

Kompetenču modeļa pamatā tiek grupēti dažādi kompetences veidi vairākos līmeņos, kā primārās tiek iekļautas pamata zināšanas un prasmes (lasīšana, rakstīšana, runāšana, klausīšanās, jautājumu uzdošana), tad individuālās spējas un pašvērtēšanas prasmes, izpratne par laika, naudas, cilvēku un informācijas vērtībām, komunikācijas prasmes, informācijas un tehnoloģiju resursu lietošanas prasmes.

D. Maklelanda idejas atbalstīja un tālāk attīstīja, W. Rotvels (Rothwell W.), izveidojot kompetenču modeļa augstāko līmeni, kurā iekļauj cilvēka sistēmisko domāšanu, personīgo meistarību, dalīšanos pieredzē, pašattīstību, īstermiņa un ilgtermiņa atmiņu, pieredzes gūšanu mācoties un strādājot, iniciatīvu u. c. spējas.

Mūsdienās kompetenču modeļa jēdziena izpratnei ir vismaz divas atšķirīgas pieejas:

- uzvedības kompetences pieeja – ir saistīta ar cilvēku, kurš dara darbu, koncentrējas uz ieguldījumu nepieciešamību kompetences kā rezultāta sasniegšanai, kas palīdz sniegt efektīvu darba izpildi (amerikāņu pieejas kompetenču modelis);
- uz rezultātu balstītas kompetences pieeja – ir saistīta ar darbības rezultātiem, ar darbu un tā parametriem (britu pieejas kompetenču modelis) (Earley P., 1992, Horton S., 2002, u. c.).

Pārsvarā gadījumos kompetenču modeļa teorijā tiek akcentēts darbinieka ieguldījums uzņēmumā, izmantojot tikai viņam piemītošo veiktspēju. Pamatojoties uz Boyatzis R., Dubois D., Rothwell W., King M., King S., McClelland D. u. c. autoru pētījumiem, kompetenču modelī esošās kompetences var dalīt dažādās daudzpusīgi veidotās pamatgrupās.

Var veidot, piemēram, kompetences hierarhiju, izdalot atsevišķus kompetences veidu līmeņus (Ennis, 2008): cilvēka personīgās kvalitātes, kompetence, kas ir saistīta ar zināšanu un prasmju apguvi akadēmiskajā un profesionālajā (darba) vidē, speciālo zināšanu un prasmju kompetence kāda konkrēta uzņēmuma darbības nozarē (mērogā un tehnoloģijās), profesijas un konkrēta amata ietvaros (profesionālās – specifiskās zināšanas, tehniskās zināšanas un prasmes, vadīšanas kompetence).

Lai gan Latvijā kompetences pieejas vērtējums darbiniekam ir izstrādāts tikai lielākajos uzņēmumos un personāla atlases kompānijās (Lice-Kruze, 2010), var uzskatīt, ka ir iespējams veidot uzņēmējdarbības vadītāja kompetenču modeli jebkurā uzņēmumā. Piemēram, personāla atlases speciāliste I. Boitmane (2006), veicot dažādu valstu uzņēmumu darbinieku amatiem atbilstošu kompetenču modeļu izpēti, kā optimālāko uzskata Vācijas uzņēmumu prakses piemēru, kas pamatojas uz J. Erpenbeck un A. Scharnhorst pieejām, kuru pamatā ir četras kompetenču pamatgrupas: personības kompetence; procesu aktivitātes un vadīšanas kompetence; profesionālā kompetence; saskarsmes un sociālā kompetence.

Katra kompetenču grupa ietver daudz un dažādas spējas un prasmes. Uzņēmuma darbības ietvaros katrs uzņēmums vērtē tikai tās personības kompetences elementus, kas ir nepieciešami konkrētā darba specifikai. Piemēram, uzņēmējdarbībā ir svarīga lojalitāte, atbildība par savu un citu cilvēku rīcību, spēja patstāvīgi pieņemt lēmumus, prasme deleģēt atbildību, sadarbības spēja un prasme utt.

Konkurences apstākļos iegūtās profesionālās kompetences kvalitāte nosaka speciālistu, t. sk. vadītāju iespējas darba tirgū, viņu vietu reālajā dzīvē un karjeras attīstību. Parasti uzņēmējdarbībā nodarbinātajiem jau piemīt vismaz daļa profesionālās kompetences elementu, kas ir izveidojušies personības attīstības gaitā, bet daļu elementu ir iespējams attīstīt, profesionāli darbojoties, izglītojoties un iekļaujoties sociālkultūras vidē.

Profesionālā kompetence ir svarīga visiem uzņēmējdarbībā nodarbinātajiem, bet īpaši svarīga tā ir vadītājiem, jo viņu kompetence tieši ietekmē katra darbinieka veicamo darba pienākumu izpratni un pielietojamo tehnoloģiju izvēli. Arī uzņēmuma ilglaicīgu pastāvēšanu un attīstību nosaka vadītāja zināšanu, prasmju un spēju pielietošana ikdienas darbā, jo ir jāveic gan ražošanas, gan personāla vadīšana.

Uzņēmējkompetenci parasti attiecina uz neatkarīgiem uzņēmējiem, uzņēmumu īpašniekiem, vadītājiem vai uzņēmīgiem darbiniekiem. Tās ir prasmes, kas ļauj indivīdiem absorbēt vai izmantot uzņēmējdarbības zināšanas, prasmes un attieksmes, pastiprina viņu pašpārliecību, un ļauj sekmīgi īstenot uzņēmējdarbības vai pašnodarbinātības ieceres (Dermol, 2010: 42).

Mūsdienu uzņēmējdarbības vadītāja profesionālismu raksturojošie galvenie elementi

Mūsdienās ir svarīga uzņēmējdarbības vadītāja tradicionālās domāšanas maiņa uz radošo, inovatīvo domāšanu, kur ir nepieciešamas attīstīta radošuma izpausmes.

Cilvēkiem, kuri darbojas uzņēmējdarbībā, radošās spējas ir ikdienas nepieciešamība, kur radošums attīstās pašvērtējuma un pašpiederzes kontekstā. Atkarībā no uzņēmējdarbības vadītāja veicamajām funkcijām – darba organizācijas procesā kā prioritārās tiek izvirzīta tādas radošuma izpausmes kā vadītāja domāšana, kas ir: vispusīga, lai spētu novērtēt informācijas vai praktiskās situācijas objektivitāti; sistēmiska, praktisku problēmu kompleksai risināšanai; analītiska (arī loģiskai), jebkuras darbības pamatu analīzei un savas rīcības pašanalīzei; elastīga, lai veidotu pamatu vadītāja uzvedības variācijām dažādos, t. sk., pārmaiņu apstākļos; inovatīva, lai veidotu pamatu jaunu ideju izvirzīšanai un īstenošanai, u. c.

Domāšana ir viens no galvenajiem vadītāja profesionālās kompetences struktūras elementiem. Par uzņēmīgu un radošu cilvēku var kļūt, ne tikai nodarbojoties ar uzņēmējdarbību kā vadītājs, bet arī, strādājot uzņēmumā kā algots darbinieks, kad ir iespējams parādīt visas savas nepieciešamās uzņēmēja īpašības (Helers, 2004: 20; Lāmanens, Tominens, 2007: 9).

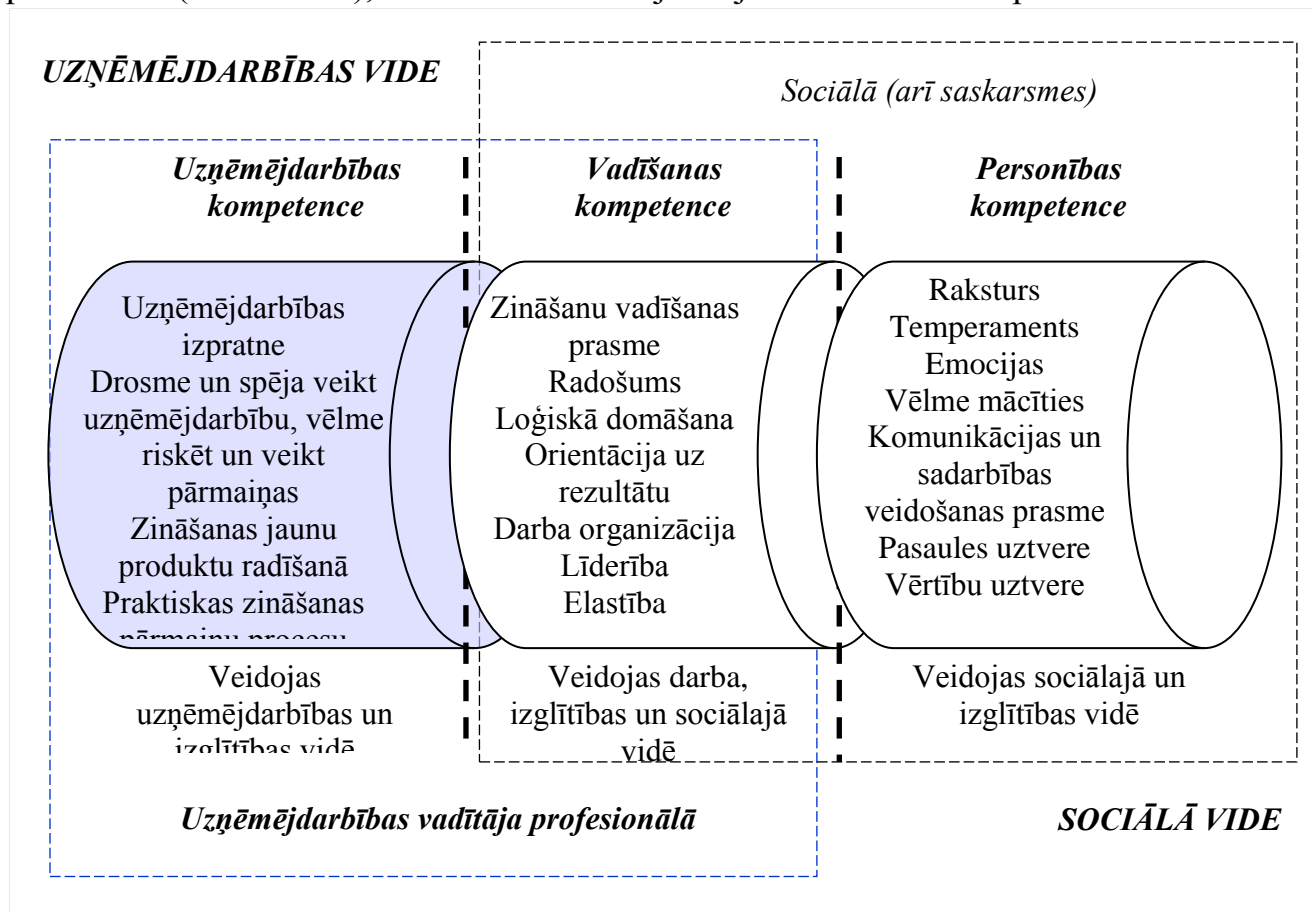
Uzņēmējdarbībā var darboties jebkurš cilvēks, kam piemīt uzņēmējspēja. savukārt vadīt uzņēmumu var tikai tie cilvēki, kam piemīt uzņēmējspēja un vadītāja (līdera) īpašības. Vadītāja darbību un prasmju pētnieks M. Ārmstrongs (2008) uzskata, ka uzņēmējdarbībā vadītāja kompetences struktūru veido: uzņēmējdarbības izpratne; orientācija uz klientu, uz rezultātu, sasniegumiem; citu darbinieku izaugsmes veicināšana, elastība, līderība, plānošana, problēmu risināšana, darbs komandā, komunikācija, u. c.

Praksē galvenās vadītāja kompetences kvalitāti raksturojošās iezīmes (t. sk., prasmes) ir: prasme strādāt komandā, elastība un uzticēšanās; līderība, iniciatīva,

komunikācijas un sadarbības prasme; orientācija uz klientu (tirdzniecības prasme), verbālā komunikācija; svešvalodu prasme (divas līdz trīs); pašapzināšanās/pašpārliecība un pašizpaušmes prasme; vēlme mācīties; plānošanas prasme un problēmu risināšana; IT un lietišķās prasmes; matemātiskās spējas; biznesa uztvere un spēja izprast uzņēmuma mērķus; specifiskās un tehniskās prasmes, ko prasa uzņēmums (Stejskalova, Kincl, Strach, 2010: 50).

Uzņēmējdarbības vadītāju darbam ir nepieciešami arī dažādi darbinieka kā profesionāla speciālista, potenciāla elementi (Waltz, 2003; Друкер, 2004; Лабоцкий, 2006; Адизес, 2009; Liang, 2009 u. c.), piemēram: profesionālās zināšanas, prasmes un iemaņas, t. sk., spējas parādīt tās praktiskā darbībā jeb profesionālā kvalifikācija; fiziskās darba spējas, fiziskā un garīgā veselība jeb psihofizioloģiskais potenciāls; radošais potenciāls – intelektuālās spējas; komunikatīvais potenciāls – spējas sadarboties, strādāt komandā, apmainīties ar viedokļiem; motivācijas un tikumiskais potenciāls – vērtības, ideāli, uzskats, morālās un gribas spējas; līdera potenciāls – spēja ietekmēt un aizraut citus; attīstības potenciāls – visu esošo potenciālu dinamiskas pilnveidošanas iespējas; administrēšanas potenciāls – veicot administrēšanas funkcijas arī ārpus uzņēmuma; sevis novērtēšanas un pārliecības par savām spējām potenciāls, utt.

Vadītāja profesionālās darbības nodrošināšanai un pilnveidošanai ir iespējams izveidot savu – individuālu, vadītāja profesionālās kompetences struktūru, pamatojoties uz kuru var plānot gan personības attīstības, gan profesionālo prasmju pilnveidošanas pasākumus (sk. 1. attēlu), lai veicinātu vadītāja karjeras attīstīšanu un pilnveidošanu.

1. attēls. Uzņēmējdarbības vadītāja profesionālās kompetences galvenie elementi (I. Kulberga, 2013)

Galvenais informācijas laikmeta uzņēmējdarbības vadītāja kvalitātes faktors ir uzņēmējdarbības kompetence, kuras attīstības gaitā pilnveidojas uzņēmējspējas. Savukārt, darbojoties uzņēmējdarbībā, svarīga ir uzņēmējdarbības izpratne – spēja novērtēt un izmantot uzņēmējdarbības priekšrocības, saskatīt sava uzņēmuma potenciālu un pastāvīgi meklēt iespējas, kā nodrošināt tā praktisko darbību.

Uzņēmējdarbības vadītāja profesionālā kompetence ir spēja būt ekspertam savā jomā, prasme izmantot savas radošās spējas un paškontroli, būt elastīgam savā uzvedībā, prast organizēt savu darbu un virzīt darbinieku darbību uz rezultātu, sasniegumiem, veicināt citu darbinieku izaugsmi, riskēt un organizēt pārmaiņu pasākumus uzņēmumā utt.

Secinājumi

1. Cilvēkam, kurš ir nodarbināts jomā, kurā ir ieguvis atbilstošu izglītību, zināšanas, prasmes un iemaņas, un kuram ir pieredze attiecīgo darbību veikšanā – piemīt profesionālisms.

2. Uzņēmējdarbībā šodien vairs nepietiek tikai ar esošu profesionālismu, jo notiek regulāras izmaiņas dažādos tautsaimniecības procesos, kas ietekmē uzņēmējdarbības veikšanu. Ir nepieciešamas dažāda līmeņa zināšanas, prasmes un pieredze, kas veidojas katram konkrētam darbiniekam izglītības un pieredzes apvienojumā ar viņa fiziskajām, psiholoģiskajām un garīgajām spējām.

3. Vadītāja kompetence ir saistīta ar konkrētu profesionālo darbību jeb profesionālo kompetenci, kuru raksturo darbinieka faktiskā pieredze (prasme strādāt komandā un elastība), darba laikā iegūtās prasmes un iemaņas (tirdzniecības prasme), arī akadēmiskās zināšanas (t. sk., svešvalodas, datorprasme, u. c.) un vēlme profesionāli pilnveidoties (arī vēlme mācīties).

4. Uzņēmējdarbības vadītāja karjeras attīstību veicina viņa kopējo kompetenču kopums, iekļaujot: sociālā, personības un uzņēmējdarbības (kā profesionālās darbības) kompetenci, kas ietver intelektuālās attīstības, saskarsmes, vadīšanas (gan uzņēmuma, gan vadītāja) un procesu aktivitātes kompetences sastāvdaļas.

Avotu un literatūra

1. **Arnold, R.** (1997). *Von der Weiterbildung zur Kompetenzentwicklung – neue Denkmodelle und Gestaltungsansätze in einem sich verändernden Handlungsfeld, Gutachten für die Arbeitsgemeinschaft Betriebliche Weiterbildungsforschung* e. V. Kaiserslautern,
2. **Ārmstrongs, M.** (2008). *Kā kļūt par izcilu menedžeri*. Rīga: Zvaigzne ABC, 344 lpp.
3. **Bader, R.** (1990). *Entwicklung beruflicher Handlungskompetenz in der Berufsschule, Zum Begriff "beruflichen Handelskompetenzen" und zur didaktischer Strukturierung handlungsorientierten Unterrichts*. Dortmund,
4. **Boitmane, I.** (2006). *Personāla atlase un novērtēšana*. Rīga: Lietišķās informācijas dienests. 160 lpp.
5. **Boyatzis, R.E.** (1982). *The Competent Manager*. New York: John Wiley and Sons,
6. **Bruck, A.** (2002). *Welche Kompetenzen? Anforderungen, Grundlagen und Ueberlick aus antropologischer Perspektive, in Basiskompetenzen*. Reihe: 7, Praktische Kompetenz, 1.1.
7. **Byham, W.C., Moyer, R.** (2000). *Using competencies to build a successful organization*. Pittsburgh, PA: Development Dimensions International.
8. **Dermol, V.** (2010). *Development of entrepreneurial competences*. International Journal of Euro-Mediterranean studies, 3 (1), pp. 27–47.

9. **Dubois, D.D., Rothwell, W.J.** (2004). *Competency-Based Human Resource Management*. Palo Alto: Davies Black Publishing, 291 p.
10. **Earley, P.** (1992). *Using Competences for School Management Development*.//British Journal of In-Service Education, Vol. 18, No. 3, pp. 176–185
11. **Ennis, M. R.** (2008). *Competency Models: A Review of the Literature and The Role of the Employment and Training Administration (ETA)*. U.S. Department of Labor, Employment and Training Administration, Office of Policy Development and Research, Pilots and Demonstration Team, January 29, 24 p.
12. **Ešenvalde, I.** (2008). *Personāla vadības mūsdienu metodes*. Rīga, Merkūrijs LAT, 349 lpp.
13. **Fletcher, S.** (1991). *NVQs, Standards and Competence*. London: Kogan Page,.
14. **Henschel, T. R.** (2001). *Dialogische Handlungs – und Entscheidungs – kompetenzen, Welche Bildung brauchen wir für das Wissenszeitalter?*
15. **Helers, R.** (2004). *Vadībzinības rokasgrāmata*. Rīga: Zvaigzne ABC, 256 lpp.
16. **Horton, S.** (2002). *The Competency Movement. Competency Management in the Public Sector*. Amsterdam: IOS Press, 208 p.
17. **Jessup, G.** (1991). *Outcomes. NVQs and the emerging model of education and training*. London: Falmer Press,
18. **King, S. B., King, M., Rothwell, W. J.** (2001). *The complete guide to training delivery: A competency-based approach*. New York: American Management Association,
19. **Klemp, G.O.** (1980). *The Assesment of Occupational Competency*.//Report to the National Institute of Education. Washington DC, USA,
20. *Latviešu valodas vārdnīca*. 30 000 pamatvārdu un to skaidrojumu. Rīga: Avots, 2006, 1210 lpp.
21. **Lāmanens, K., Tominens, K.** (2007). *Procesu vadības izcilības kritēriji*. Organizācijas novērtēšanas rokasgrāmata. Rīga: Latvijas Biznesa konsultantu asociācija, 120 lpp.
22. **Liang, Th.Y.** (2009). *Organizing Around Intelligence: The New Paradigm*. Singapore: World Scientific Publishing Co, 348 p.
23. **Lice-Kruze, S.** (2010). *Pieaugušo profesionālās kompetences apguve darba vietā*.//Scientific Journal of Riga Technical University. The Humanities and Social Science, Vol. 17, pp. 57-62
24. **McClelland, D. C.** (1973). *Testing for Competence Rather than for Intelligence*. American Psychologist, Vol. 27, pp. 1–14
25. *Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Autoru kolektīvs V. Skujiņas vadībā. Rīga: Zvaigzne ABC, 2000, 248 lpp.
26. **Spencer, L. M., Spencer, S. M.** (1993). *Competence at Work: Models for Superior Performance*. New York: John Wiley,
27. **Stejskalova, I., Kincl, T., Strach, P.** (2010). *What Kind of Competences are Sought by Employers at the Time of Crisis?*///Journal of International Scientific Publication: Economy & Business, Vol. 4, Part 3. European Union: Info Invest Bulgaria, pp. 47–52
28. *Svešvārdu vārdnīca*. Baldunčiks J. (red.). Rīga: Jumava, 1999, 880 lpp.
29. **Waltz, Edw.** (2003). *Knowledge Management for the Intelligence Enterprise*. Norwood, MA, USA: Artech House, 357 p.
30. **Адизес И. К.** (2009). *Стили менеджмента — эффективные и неэффективные*. Пер. с англ. Москва: Альпина Бизнес Букс, 199 стр.
31. **Друкер, П. Ф.** (2004). *Энциклопедия менеджмента*. Пер. с англ. Москва: Издательский дом Вильямс, 432 с.
32. **Лабоцкий, В. В.** (2006). *Управление знаниями*. Минск: Современ. шк., 392 стр.

Anna Medne, Sandra Medne-Jēkabsone
Biznesa augstskola Turība
Latvija, Rīga

NODOKĻU REFORMAS IETEKME DARBA SAMAKSAS APRĒKINOS

TAX REFORM INFLUENCE ON SALARY CALCULATION IN COMMERCIAL COMPANIES

Summary

One of the most important employee`s motivating factor is the salary which is subjected to salary tax and mandatory state social insurance contributions. From 2018, there have been significant changes in salary calculation, it has become more complex. These changes are related to implementation of differentiated personal income tax rates and increased rate of mandatory state social insurance contributions. The authors of the research have identified the present situation and come to the conclusion that, as a result of the tax reform, salary calculation has become more personalized and complicated, consequently, the accounting costs are increasing. In the poll, 71% of entrepreneurs express an opinion that social contributions are too high and they are having difficulty paying them.

Key words: salary, wage, payroll, tax reform, salary tax, mandatory state social insurance contributions, gross salary, net salary.

Atslēgas vārdi: darba samaksa, nodokļu reforma, algas nodoklis, valsts sociālās obligātās iemaksas, bruto alga, neto alga.

Anotācija

Viens no nozīmīgākajiem darbinieku motivatoriem ir darba samaksa, kura ir pakļauta algas nodoklim un valsts sociālajām apdrošināšanas iemaksām. Ar 2018. gadu darba samaksas aprēķins ir būtiski mainījies, kļuvis sarežģītāks. Minētās izmaiņas ir saistībā ar diferencēto likmju ieviešanu iedzīvotāju ienākuma nodoklim un palielināto likmi valsts sociālās apdrošināšanas iemaksām. Pētījuma mērķis ir izvērtēt nodokļu reformas ietekmi uz darba samaksas aprēķiniem Latvijā. Pētījumā ir apzināta situācija un radies secinājums, ka nodokļu reformas rezultāta darba samaksas aprēķins ir kļuvis individualizēts un komplicēts, bet līdz ar to pieaug uzskaites izmaksas. Aptaujā 71 % uzņēmēju pauž viedokli, ka sociālo iemaksu likmes ir augstas un sagādā grūtības tos nomaksāt.

Ievads

Raksts ir turpinājums pētījumam *Darbinieku motivēšana komercuzņēmumos un nodokļi*, kurš tika prezentēts 19. starptautiskajā zinātniskajā konferencē Sabiedrība un kultūra: Lokālais un globālais 2016. gadā. Minētajā pētījumā tika apskatīts personāla motivācijas veids – atalgojums: monetārais un nemonetārais, liekot uzsvāru uz pēdējo. Pētījumā “Nodokļu reformas ietekme darba samaksas aprēķinos” uzsvārs ir likts uz monetāro atalgojuma komponenti – darba samaksu, kura 2018. gadā ir piedzīvojusi būtiskas izmaiņas aprēķinu metodoloģijā un nodokļu aplikšanā. Ar 2018. gadu darba samaksa aprēķins Latvijā ir pietuvojies ES veco valstu metodikai, jo tiek pielietotas diferencētās iedzīvotāju ienākuma nodokļa likmes un arī individuālais diferencētais neapliekamais minimums. Arī Lietuvā un Igaunijā 2018. gadā ir veiktas būtiskas izmaiņas darba samaksas aprēķina metodikā. Minētie

darba samaksas metodikas elementi ievērojami sarežģī darba samaksas aprēķinu Latvijā, kas algotajam darbiniekam vairs nav izprotams, kā arī sagādā problēmas iedzīvotāju ienākuma aprēķinā par gada periodu.

Raksta mērķis: izvērtēt nodokļu reformas ietekmi uz darba samaksas aprēķiniem Latvijā.

Pētījuma pielietotas sekojošas metodes: monogrāfiskā jeb aprakstošā metode, kvantitatīvās un kvalitatīvās pētījumu metodes, grafiskā metode, kā arī nodokļu aprēķina metode.

Rezultāti

Monetārais atalgojums ir tas, ko darba devējs par paveikto sniedz darba ņēmējam finansiālā izteiksmē – alga, dažāda veida prēmijas, piemaksas, virsstundu apmaksas, pabalsti, telefona izmantošanas kompensācijas, pensiju fondi. Vislielākais izmaksu īpatsvars kopīgajā monetārajā atalgojumā komponentu grupā ir mēneša amatu algai, kas ir noteikta kā garantēts atalgojums jeb darba samaksa (Ešenvalde, 2008).

Darba samaksa zināmās robežās tiek reglamentēta darba likumdošanas un nodokļu normatīvajos aktos. Darba likuma 59. pants definē: “Darba samaksa ir darbiniekam regulāri izmaksājamā atlīdzība par darbu, kura ietver darba algu un normatīvajos aktos, darba koplīgumā vai darba līgumā noteiktās piemaksas, kā arī prēmijas un jebkuru cita veida atlīdzību saistībā ar darbu”.

Darba samaksa ir līdzeklis daudzu darbinieku vajadzību apmierināšanai. Lai darba samaksa kļūtu par motivējošu faktoru, tai jābūt godīgai, vienlīdzīgai un visiem darbiniekiem saprotamai.

Darba samaksa kalpo arī kā darbinieka vērtības noteikšanas mērs, tā ļauj viņam salīdzināt sava darba novērtējumu ar citu darbinieku līdzvērtīga darba novērtējumu gan viena uzņēmuma, gan darba tirgus ietvaros. Tātad kompetencei atbilstošas darba algas noteikšana efektīvi piesaista darbinieku uzņēmumam un motivē darbam.

Darba samaksa ietver nemainīgo daļu – pamatsamaksu (darba algu) un mainīgo daļu papildsamaksu (piemaksas un prēmijas). Pamatsamaksa ir darba devēja un darbinieka norunātā maksa par: nostrādāto laiku vai saražoto produkciju, vai izpildītajiem darbiem, vai veiktajiem pakalpojumiem. Šie kritēriji ir bāze pamatsamaksas sīkākai sadalīšanai darba samaksas veidos: laika samaksā, gabaldarba samaksā un akordsamaksā.

Papildsamaksa ir atzinība par labu darbu, augstiem kvalitatīviem radītājiem, iniciatīvu, taupīgu resursu izlietošanu un ieguldījumu uzņēmuma organizētajos pasākumos. Papildsamaksa palielina darba samaksas motivējošās spējas, kā arī mudina darbinieku strādāt labāk, saudzīgāk apieties ar tehniku un darba materiāliem, lietderīgi izmantot darba laiku, saprasties ar kolēģiem. Papildsamaksai nepiemīt neregularitāte, nepastāvība, ne obligātums, to pilnībā nosaka darbinieka veikums (Dombrovska, 2009).

Pamatsamaksas un papildsamaksas kopsumma nodokļu un grāmatvedības normatīvajos aktos tiek definēta kā bruto alga, kuras lielums tiek uzrādīts noslēgtajos līgumos starp darbinieku un darba devēju. Darba samaksa aprēķinos savukārt tiek dalīta divos veidos: bruto alga un neto alga. Runājot par darba samaksas izdevumiem

uzņēmumā, ar to parasti saprot bruto algu jeb algu pirms nodokļu aprēķina, bet neto alga ir naudas summa, kura ir pieejama darbiniekam savu vajadzību apmierināšanai (skatīt 2. attēlu).

Kopējā darba ņēmējiem aprēķinātajā bruto darba samaksā, no kuras veiktas valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas (turpmāk – bruto darba samaksa), iekļauj pamatalgu, samaksu par nostrādāto laiku (tai skaitā par virsstundām) vai veikto darba apjomu, regulāras un neregulāras piemaksas, prēmijas un citus labumus, samaksu par atvaļinājumu, darbnespējas lapu A apmaksu, samaksu par darbu svētku dienās un citās dienās, kā arī to atlīdzības daļu, par kuru tiek aprēķināts solidaritātes nodoklis. Bruto darba samaksā tiek iekļauta arī atlīdzība darbiniekam, kurš nosūtīts darbā uz citu valsti (izņemot uz nodokļa maksātāja pastāvīgo pārstāvniecību ārvalstīs), ja iedzīvotāju ienākuma nodoklis un valsts sociālās apdrošināšanas iemaksas tiek veiktas Latvijā, kā arī atlīdzība darbiniekam – nerezidentam, arī tad, ja valsts sociālās apdrošināšanas iemaksas tiek veiktas tā rezidences valstī un iedzīvotāju ienākuma nodoklis tiek maksāts Latvijā. Bruto darba samaksā netiek iekļauta darba devēja veiktā valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu daļa (Uzņēmumu ienākuma nodokļa likuma normu piemērošanas noteikumi, 5. pants).

Bruto algas lielumu nosaka darba devējs, bet Latvijas normatīvie akti definē minimālo mēneša bruto darba algu normāla darba laika ietvaros, kuras izmaiņas pēdējo piecu gadu periodā ir redzamas 1. tabulā (Noteikumi par minimālās mēneša darba algas apmēru normāla darba laika ietvaros un minimālā stundas apmēra tarifa likmes aprēķināšana).

1.tabula

Minimālā alga un vidējā bruto alga Latvijā

Gads	Minimālā alga, EUR	Vidējā bruto alga valstī, EUR
2014	320	765
2015	360/pieaugums pret 2014. g. 12,5 %	818/pieaugums pret 2014. g. 7 %
2016	370/pieaugums pret 2015. g. 2,8 %	859/pieaugums pret 2015. g. 5 %
2017	380/pieaugums pret 2016. g. 2,7 %	926/pieaugums pret 2016. g. 8 %
2018	430/pieaugums pret 2017. g. 13 %	997 (prognoze) pieaugums 7,7 %

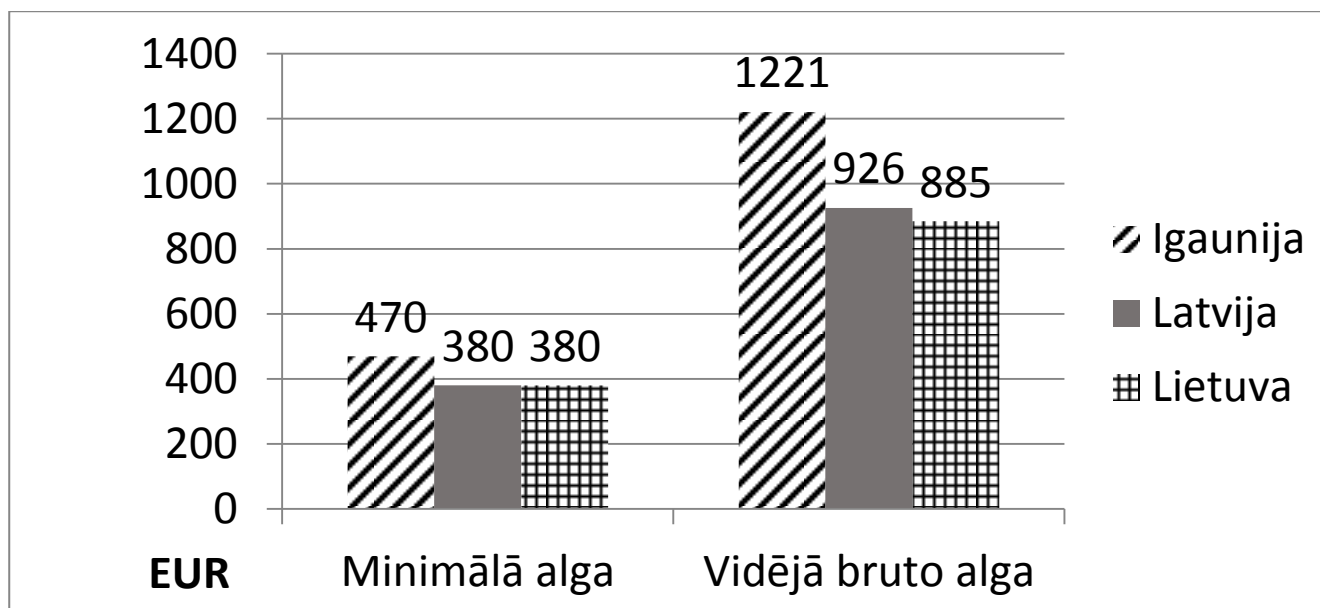
Vidējā bruto alga valstī vairākkārtīgi pārsniedz minimālo algu, tās pieaugums pa gadiem ir vienmērīgs, jo to regulē darba tirgus piedāvājums un pieprasījums, bet minimālās algas izmaiņas attiecībā pret iepriekšējo gadu periodā no 2014. gada līdz 2018. gadam ir svārstīgs lielums. Minimālās algas lieluma izmaiņas ir saistītas ar politisko situāciju valstī, piemēram, 2018. gadā, Saeimas vēlēšanu gadā, minimālās algas pieaugums ir par 17 %, kas būtiski atšķiras no iepriekšējo gadu pieauguma (skatīt 1. tabulu).

Pēc Centrālās statistikas pārvaldes datiem 2017. gadā vidējā bruto alga Rīgā sasniedza 1044 EUR, bet Latgales reģionā – tikai 640 EUR. SEB bankas ekonomists Gašpuitis intervijā prognozē, ka tuvākajā nākotnē algu līmeņu atšķirības starp reģioniem un Rīgu turpinās pieaugt. Tādēļ novērojamā darbinieku migrācija uz ekonomiski aktīvajiem centriem, kur atalgojums ir pievilcīgāks, turpināsies arī

tuvākajos gados. 2018. gadā situācija darba tirgū kļūst arvien saspīlētāka un spiediens uz algu palielinās, alga turpinās ekonomiski attīstītajos centros pieaugt.

Jāatzīmē, ka 2018. gada 1. ceturksnī strādājošie pēc Centrālās statistikas pārvaldes un Valsts ieņēmumu dienesta datiem, kuru bruto alga bija minimālās algas apmērā un līdz minimālās algas apmēram, sastādīja 20% jeb 161 267 darbinieki. Salīdzinot valstī noteiktās minimālās algas un vidējās bruto algas apmērus Baltijas valstīs 2017. gadā, ir redzams, ka Latvijai un Lietuvai minētie lielumi ir līdzvērtīgi, bet Igaunijā noteiktā minimālā alga par 20% pārsniedz abas pārējās Baltijas valstis. Vidējā bruto alga Igaunijā pārsniedza vidējo bruto algu Latvijā par 25% (skatīt 1. attēlu). Lietuvas Grāmatvežu un revidentu asociācijas prezidente Daiva Čibiriene intervijā žurnālam *Bilance* informē, ka nepaliekamais minimums Igaunijā 2018. gadā ir 500 EUR mēnesī jeb 6000 EUR gadā, ja gada ienākums nesasniedz 14 400 EUR. Arī Latvijā neapliekamais minimums samazinās līdz ar ienākumu palielināšanos. Igauni par jauno sistēmu nav priecīgi, jo darba algas aprēķini ir kļuvuši ievērojami sarežģītāki – tāpat kā Latvijā. Lietuvā neapliekamais minimums ir 380 EUR /mēnesī, ja arī algas ienākumi mēnesī nepārsniedz 380 EUR.

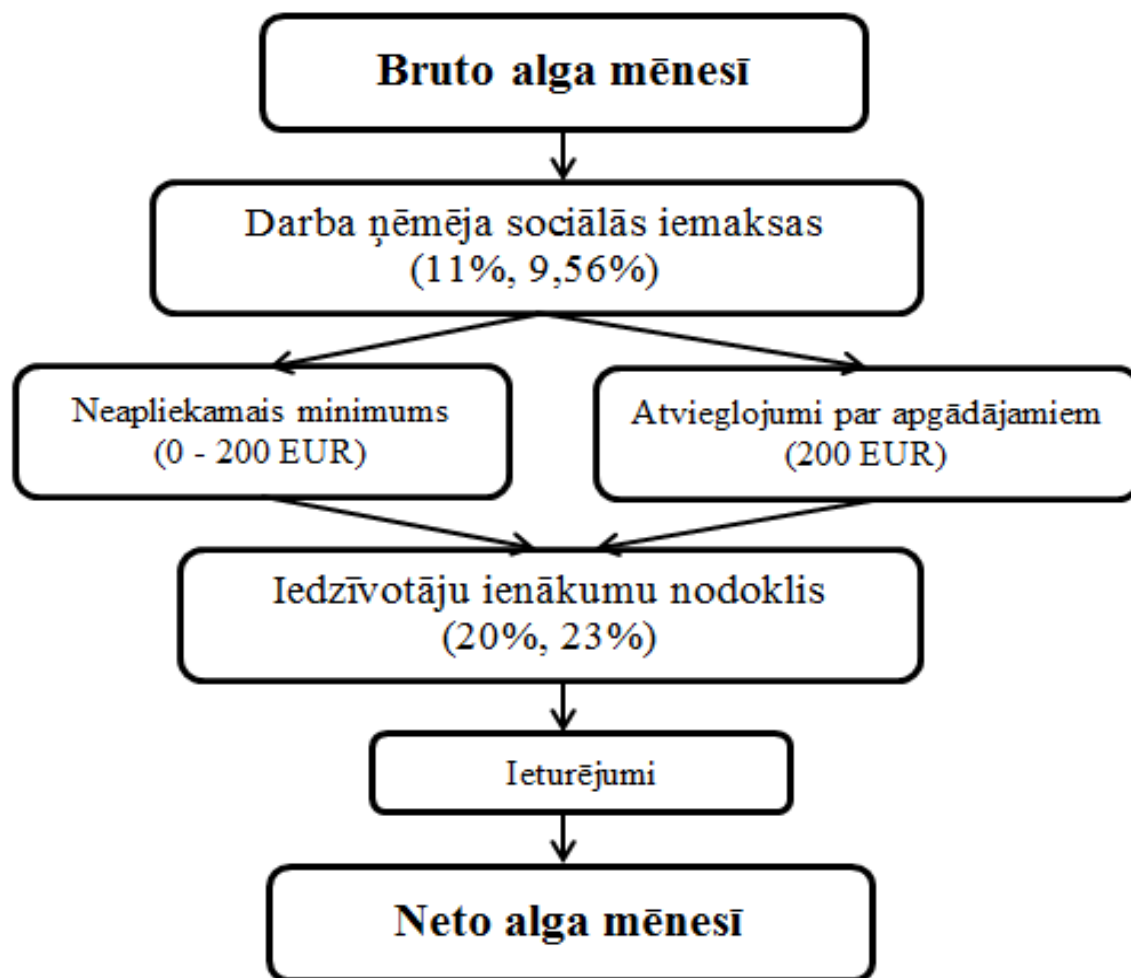
Jāatzīmē, ka diferencētās iedzīvotāju ienākuma nodokļa likmes ir ieviestas tikai Latvijā.

1. attēls. Minimālā alga un vidējā bruto alga Baltijas valstīs 2017. gadā, EUR (Taxation trends in the European Union, 2017)

Neto darba samaksa ir samaksa, kas tiek aprēķināta, ja no bruto darba samaksas atskaita valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas, ko maksā strādājošie, un iedzīvotāju ienākuma nodokli (Grebenco, 2018). Tieši neto algas aprēķinu ir visbūtiskāk ietekmējusi Latvijā veiktā nodokļu reforma, kura stājās spēkā 2018. gada 1. janvārī. Iedzīvotāju ienākuma nodoklim jeb algas nodoklim, ar kuru apliek darba samaksu, ir ieviestas diferencētās nodokļa likmes atkarībā no algas lieluma (skatīt 2. tabulu). Jāatzīmē, ka 20% likme tiek piemērota tikai pamatdarba vietā atbilstoši iesniegtajai algas nodokļa grāmatiņai, bet pārējās darba vietās tiek piemērota 23% likme neatkarīgi no bruto algas lieluma. Algas nodokļa reformas rezultātā ir

palielinājusies neto alga tiem darbiniekiem, kuru darba samaksa ir minimālās algas apmērā, jo tiem ir iespējams piemērot maksimālo neapliekamā minimuma summu (Grebenko, 2018). Darbinieka bruto algai pārsniedzot 1667 EUR tiek piemērota lielāka nodokļa likme – 23%, atšķirīga nodokļa likme tiek piemērota arī, saņemot citus ienākumus, kuri nav darba alga. Latvijā ar 2018. gadu, līdzīgi kā Lietuvā un Igaunijā, ir ieviests diferencēts neapliekamais minimums ar maksimālo summu 200 EUR mēnesī, bet to pielieto, ja bruto alga mēnesī kopā ar pārējiem fiziskas personas ieņēmumiem nepārsniedz 1000 EUR mēnesī. Šo neapliekamo minimumu divas reizes gadā katram darbiniekam aprēķina Valsts ieņēmumu dienests. Darbiniekam un darba devējam tas ne vienmēr iepriekš ir prognozējams, kas darbiniekam rada būtiskas problēmas.

2. attēls. Darba samaksas aprēķina metodika 2018. gads.

Īpaši sarežģīts neto algas aprēķins kļūst situācijā, ja darbinieka bruto alga mēnesī ievērojami pārsniedz 1667 EUR. Šādā gadījumā ir jāpiemēro divas algas nodokļa likmes un jāaprēķina divi ar iedzīvotāju ienākuma nodokli apliekamie ienākumi (skatīt 2. attēlu).

Algas nodokļa likmes 2018. gadā (Par iedzīvotāju ienākuma nodokli, 15. pants)

Algas nodokļa likme	Mēneša apliekamais ienākums (bruto alga)
20%	Mēneša ienākums līdz 1667 EUR
23%	Mēneša ienākums daļai, kas pārsniedz 1667 EUR

Nodokļu reforma neskar darbiniekus, kuri darba devēji ir mikrouzņēmuma nodokļa maksātāji, jo darba samaksas aprēķina metodikā 2018. gadā nav veiktas izmaiņas, bet ir citi ierobežojumi, kuri bremzē darba samaksas pieaugumu. Jāpiezīmē, ka šajos uzņēmumos darbinieka bruto alga ir vienāda ar neto algu (Mikrouzņēmumu nodokļa likums).

Valsts sociālās apdrošināšanas iemaksu likmes 2018. gadā Latvijā palielinājās par vienu procentpunktu, to vienmērīgi sadalot starp darba devēja likmi un darbinieka likmi (skatīt 3. tabulu). Viena procentpunkta palielinājuma nodokļa summa tika novirzīta veselības apdrošināšanas budžetā, bet tas vienlaicīgi būtiski palielina uzņēmuma ar darba samaksu saistītos izdevumus.

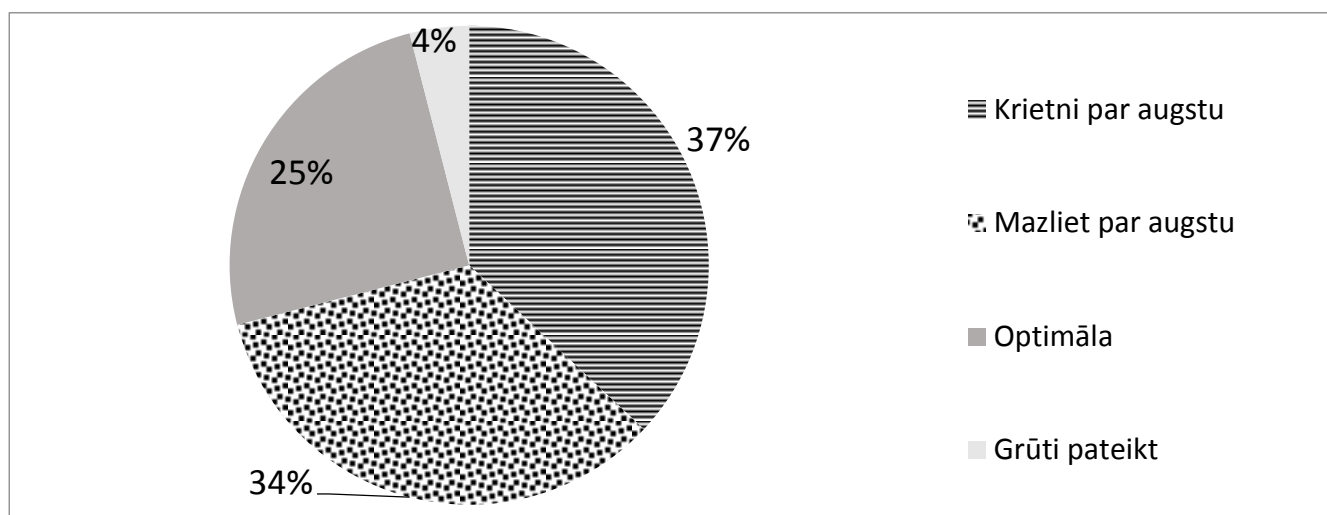
Salīdzinot Baltijas valstis, ir jāatzīmē, ka kopēja sociālo apdrošināšanas iemaksu likme Latvijā ir viszemākā, jo Lietuvā tā ir 40,19% un Igaunijā – 37,40%. Analizējot sociālo iemaksu sadalījumu starp darbinieku un darba devēju, Latvijā darba ņēmēja likme ir visaugstākā (skatīt 3. tabulu), jo Igaunijā no darbinieka ietur 3,60% un Lietuvā 9%. Atsevišķi apdrošināšanas veidi, kas Latvijā tiek segti no sociālā budžeta (sociālajām iemaksām), citās Baltijas valstīs tiek segti no valsts pamatbudžeta, piemēram, invaliditātes apdrošināšana, vecāku apdrošināšana, nelaimes gadījumi darbā un arodslimību apdrošināšana, kā arī maternitātes, slimību un bērna kopšanas apdrošināšana. Turklāt Baltijas valstīs pastāv atšķirīgi sociālās apdrošināšanas budžeta pašfinansēšanas modeļi, jo Lietuvā, piemēram, sociālās apdrošināšanas budžets nav pašfinansējošs (Taxation trends in the European Union, 2017).

Sociālās apdrošināšanas likmes divām darbinieku grupām (Noteikumi par valsts sociālās apdrošināšanas iemaksu likmes sadalījumu pa valsts sociālās apdrošināšanas veidiem)

Sociāli apdrošināmas personas	Kopējā likme, %		Darba devēja likme, %		Darbinieka likme, %	
	2018	2017	2018	2017	2018	2017
15 gadu vecumu sasnieguši darba ņēmēji, kurus nodarbina darba devējs, kurš ir iekšzemes nodokļu maksātājs	35.09	34.0	24.09	23.59	11.0	10.50
Darba ņēmēji, kas sasnieguši vecumu, kas dod tiesības saņemt vecuma pensiju	30.87	29.73	21.31	20.57	9.56	9.16

2018. gada martā un aprīlī BA Turība sadarbībā ar Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centra veica aptauju uzņēmumu vadītāju vidū. Vērtējot valsts sociālo iemaksu likmes, 37% aptaujāto uzņēmēju uzskata, ka likmes ir krietni par augstu, savukārt 34%

aptaujāto ir viedoklis – mazliet par augstu. Kopumā ņemot, 71% uzņēmēju pauž viedokli, ka sociālo iemaksu likmes ir augstas un sagādā grūtības tos nomaksāt (skatīt 3. attēlu). Jāpiezīmē, ka šādu viedokli pauž pārsvarā nelielu uzņēmumu vadītāji, kuros darbinieku skaits ir līdz desmit un tirdzniecības nozarē strādājoši. Analizējot datus pēc reģioniem, Pierīgā atbildi “krietni par augstu” atzīmējuši 46% un atbildi “mazliet par augstu” 31% respondentu. Latgales reģionā par optimālu sociālo iemaksu likmi atzinuši 30% aptaujāto uzņēmēju (Uzņēmēju vērtējums par nodokļu apjomu uzņēmējdarbības vidi un valsts atbalstu uzņēmējdarbībai, 2018).

3. attēls. Uzņēmēju vērtējums par valsts sociālo obligāto iemaksu likmēm

Pielietojot diferencētās algas nodokļa likmes, ievērojami sarežģītāki un darbietilpīgāki kļūst darba samaksas aprēķini uzņēmumos un iestādēs. Nodokļu reformu asi izjūt grāmatveži, kuru darba apjoms pieaudzis līdz pat 40 %, tāpat pieaug pieprasījums pēc grāmatvedības pakalpojumiem, intervijā norāda finanšu konsultāciju uzņēmuma SIA Numeri vadītāja Lilita Bērziņa. Kā vienu no lielākajiem izaicinājumiem grāmatvedības speciālisti min skaidrojošo darbu par nodokļu piemērošanu gan klientiem, gan uzņēmuma darbiniekiem, jo neto algas aprēķina izmaiņas skar lielāko daļu algota darba veicēju.

4. tabula

Darba algas aprēķina salīdzinājums 2017. un 2018. gadā

Rādītājs, EUR /gads	2017	2018	+/-
Bruto samaksa	430	430	
Darba ņēmēja soc.iem. 10.5%/11%	45,15	47,30	+ 2,15
Neapliekamais minimums	60	200	+ 140
Atvieglojumi par apgādājamiem (viens apgād.)	175	200	+ 25
Apliekamais ienākums, no kura rēķina IIN	149,85	0	- 149,85
IIN likme 23%/20%	34,47	0	- 34,47
Kopā no algas ieturētie nodokļi	79,62	47,30	-32,32
Summa izmaksai – neto alga	350,38	382,70	+ 32,32
Darba devēja soc. iemaksas (23.59%/24.09%)	101,44	103,59	+ 2,15
Kopējais nodokļu maksājums budžetā	181,06	150,89	- 30,17
Kopā uzņēmuma izmaksas (+23.59%/24.09%)	531,06	533,59	+ 2,53

4. tabulā pētījuma autores ir veikušas salīdzinošu aprēķinu gan pēc 2017. gada, gan pēc 2018. gada darba samaksas metodikas, izmantojot bruto algu 430 EUR. Salīdzinošā aprēķina rezultāti ļauj secināt, ka 2018. gadā neto algas pieaugums ir par 32,32 EUR vai 9%, bet uzņēmuma kopējais nodokļu maksājums budžetā samazinās par 30,17 EUR vai par 16,7%. Darbiniekam ar vienu apgādājamu personu 2018. gadā neveidojās apliekamais ienākums algas nodoklim, ja bruto alga ir līdz minimālajai algai vai nedaudz lielāka.

Vērtējot kopumā, reforma, ieviešot diferencētas iedzīvotāju ienākuma nodokļa likmes un palielinot sociālo iemaksu likmes, ir savu mērķi sasniegusi, jo mazo alga saņēmējiem ir pieaugusi neto alga, bet uzņēmuma kopējās izmaksas šajā gadījumā ir nedaudz pieaugušas.

Secinājumi

2017. gadā vidējā neto alga 676 EUR jeb 73% no bruto algas 926 EUR. 2017. gadā bruto algas krasas atšķirības reģionos, vidējā bruto alga Rīgā bija 1044 EUR, bet Latgalē – 640 EUR (61%). Pieaugošo algu spiedienu Latvijā veido darbinieku ierobežotā pieejamība un minimālās algas pieaugums. Darba samaksas aprēķins ir kļuvis sarežģītāks, tas ir individualizēts, līdz ar to pieaug uzskaites izmaksas. Īpaši komplikēts nodokļu aprēķins, ja tiek saņemti dažādi ienākumi. 2018. gada nodokļu reforma nav būtiski ietekmējusi mikrouzņēmuma nodokļa maksātājiem algas aprēķinu. 2018. gadā arī Igaunija un Lietuva ir ieviesusi diferencēto neapliekamo minimumu darba samaksas aprēķinos. 71% uzņēmēju pauž viedokli, ka sociālo iemaksu likmes ir augstas un sagādā grūtības tos nomaksāt. Attiecībā uz mazo algu saņēmējiem nodokļu reforma ir sasniegusi savu mērķi.

Avoti un literatūra

1. *Darba likums*. Latvijas Republikas likums. Pieņemts Latvijas Republikas Saeimā 20.06.2001.: stājies spēkā 01.06.2002. Latvijas Vēstnesis, 2001, Nr. 105/2492
2. **Dombrovska, L. R.** (2009). *Cilvēkresursu kapitāla vadība*. Rīga: Zvaigzne ABC, 211 lpp
3. **Ešenvalde, I.** (2008) *Personāla vadības mūsdienu metodes*. Rīga: Merkūrijs LAT, 348 lpp
4. **Grebenko, M.** (2018) *Darba likums un grāmatvedība*. Rīga: LID, 173 lpp.
5. *Mikrouzņēmumu nodokļa likums*. Latvijas Republikas likums. Pieņemts Latvijas Republikas Saeimā 09.08.2010.; stājies spēkā 01.09.2010. Latvijas Vēstnesis, 2010, Nr131
6. *Noteikumi par valsts sociālās apdrošināšanas iemaksu likmes sadalījumu pa valsts sociālās apdrošināšanas veidiem*. Ministru kabineta noteikumi Nr 786. Pieņemti Ministru kabinetā 19.12.2017. stājās spēkā 01.01.2018. Latvijas Vēstnesis, 2017, Nr254/6081
7. *Par iedzīvotāju ienākuma nodokli*. Latvijas Republikas likums. Pieņemts Latvijas Republikas Augstākā padomē 11.05.1993.; stājies spēkā 01.01.1994. Latvijas Vēstnesis, 1993, Nr. 32
8. *Par valsts sociālo apdrošināšanu*. Latvijas Republikas likums. Pieņemts Latvijas Republikas Saeimā 01.10.1997.; stājies spēkā 01.01.1998. // Latvijas Vēstnesis, 1997, Nr274/276.
9. *Taxation trends in the European Union*, 2017 edition. Piejams: https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/taxation_trends_report_2017.pdf [skatīts 10.05.2018]
10. *Uzņēmumu ienākuma nodokļa likuma normu piemērošanas noteikumi*. //Ministru kabineta noteikumi Nr 677. Pieņemti Ministru kabinetā 14.11.2017. stājās spēkā 01.01.2018. // Latvijas Vēstnesis, 2017, Nr237/6064
11. *Uzņēmēju vērtējums par nodokļu apjomu uzņēmējdarbības vidi un valsts atbalstu uzņēmējdarbībai*. Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centra aptauja 2018.gada marts–aprīlis.

Māra Zeltiņa, Viesturs Kalniņš
Liepājas Universitāte
Latvija, Liepāja

INDIKATORSUGU ATLASĒS PRINCIPA IZMANTOŠANA KLIMATA PĀRMAIŅU BIOINDIKĀCIJĀ

INDICATOR SELECTION APPROACH IN CLIMATE CHANGE BIOINDICATION

Summary

Biological monitoring is widely used in climate change evaluation, however, typically these methods need either a large amount of indicator-species or properly pre-selected indicators, thus leading to expenses or geographical dependency for each specific method. Therefore, the aim of this research was to develop a cost effective, geographically independent approach for climate change biological monitoring. As the result, an approach was identified from the research done by other authors which was used as a basis to develop a new proposal for the use in climate change biological monitoring and development of index methods with a trade-off between usage of wide taxon and cost effectiveness by employing specific criteria in indicator-species selection.

Key words: climate change, global warming, bioindication, evaluation of climate change.

Atslēgas vārdi: klimata pārmaiņas, globālā sasilšana, bioindikācija, klimata pārmaiņu novērtēšana.

Anotācija

Bioindikācija plaši tiek pielietota klimata pārmaiņu novērtēšanā. Pašreiz lietotās stratēģijas ir saistītas ar metodoloģijas un izmaksu problēmām – ir nepieciešams vai nu plašs indikatorsugu klāsts, vai arī īpaši atlasītas indikatorsugas, līdz ar to radot augstas izmaksas vai ģeogrāfiskos ierobežojumus katras konkrētas metodes pielietošanā. Pētījuma mērķis bija izstrādāt izmaksu ziņā pieejamu un no ģeogrāfiskajiem faktoriem neatkarīgu principu klimata pārmaiņu bioindikācijai. Rezultātā tika identificēta metodika no citu autoru pētījuma un, balstoties uz to, izveidota metodiskā pieeja, kā to varētu izmantot klimata pārmaiņu bioindikācijā, indeksu metožu izstrādē, rodot kompromisu starp plašu indikatorsugu klāstu un izmaksām, pielietojot specifiskus kritērijus indikatorsugu atlasē.

Ievads

Globālā sasilšana, klimata kā sistēmas nestabilitāte un ar to saistītā negatīvā ietekme ir radījusi aizvien pieaugošu interesi par klimata izmaiņām un to novērtēšanu gan zinātnieku vidē, gan pārvaldes līmenī, gan sabiedrībā kopumā (Gignac, 2001).

Klimats ir galvenais sugu izplatību noteicošais faktors plašā mērogā. Klimata izmaiņu sakarā visiem dzīvajiem organismiem vitāli svarīgi ir divi faktori – temperatūra un mitrums. Dažādu sugu tolerances intervāli attiecībā pret temperatūru ir ļoti atšķirīgi – primitīvajiem organismiem (baktērijām, sēnēm u. c.) tolerances intervāli parasti ir daudz plašāki nekā augstāk attīstītajiem. Konkrētas sugas eksistencei svarīga ir minimālā temperatūra ziemā, maksimālā temperatūra vasarā un pozitīvo temperatūru summa (Kļaviņš un Zaļoksnis, 2016). Šajā kontekstā ilgtermiņa bioloģiskais monitorings ir efektīvs veids klimatisko pārmaiņu noteikšanai un ekoloģisko (pārvaldības) pasākumu plānošanai. Pasaulē ir izstrādātas un īstenotas

daudzas bioloģiskā monitoringa programmas (Barret un Gray, 2011; Lindenmayer un Likens, 2010; Schmeller et al., 2009). Visvairāk novērojuma datu ir par lielām, viegli pamanāmām vai ekonomiski svarīgām sugām, kā arī sugām, kam piešķirts īpašs aizsardzības statuss. Līdz ar to tās arī visbiežāk tiek izmantotas datu iegūšanai. Ilgtermiņa bioloģiskais monitorings parasti notiek saskaņā ar vienu no divām datu iegūšanas stratēģijām:

- plašs monitoringa tīkls (maksimāli plašs indikatorsugu klāsts);
- monitorings, izmantojot iepriekš atlasītas indikatorsugas (Lindenmayer un Likens, 2010). Īstenojot šo stratēģiju, var tikt izmantota arī sabiedrības līdzdalība un brīvprātīgo darbs.

Abas stratēģijas ir saistītas ar metodoloģijas un izmaksu problēmām – plašs monitoringa tīkls ir dārgs risinājums ar nepieciešamību iesaistīt speciālistus, bet tajā pašā laikā neatkarīgs no ģeogrāfiskajiem faktoriem – šo pieeju var lietot visur. Savukārt lētākā alternatīva – monitorings, izmantojot iepriekš atlasītas indikatorsugas, ir atkarīgs no konkrēto sugu pieejamības, tātad arī atkarīgs no ģeogrāfiskajiem faktoriem – to var pielietot tikai noteiktās valstīs, ģeogrāfiskajos reģionos, visbiežāk tur, kur konkrētā metode izstrādāta. Klimata pārmaiņu bioindikācijas jomā trūkst arī indeksu metodes, kuras būtu efektīvi izmantojamas šīs problēmas kvantitatīvai raksturošanai – esošās indeksu metodes pārsvarā ir vērstas uz klimata pārmaiņu ietekmes uz sociālekonomiskajiem faktoriem raksturošanu, ne pašu klimata pārmaiņu novērtēšanu.

Pētījuma mērķis bija izveidot izmaksu ziņā pieejamu un no ģeogrāfiskajiem faktoriem neatkarīgu metodisko pieeju klimata pārmaiņu bioindikācijai, kura būtu izmantojama tālākai indeksu metožu izstrādei.

Materiāls un metodes

Tā kā uz dzīvajiem organismiem iedarbojas ne tikai klimatiskie faktori, bet arī antropogēnie faktori (vides piesārņojums, zemes apsaimniekošana, būvniecība un transports, invazīvās sugas u. c.), jāanalizē vairāku faktoru mijiedarbības ietekme. Loģiskas indikatorsugu atlases nodrošināšanai jāizvērtē sugu no plaša taksonu masīva atbildes reakcijas uz vides faktoru maiņu (Mc Kenney et al., 1993). Šādā gadījumā var lietot Kanādas zinātnieku (Carignan un Villard, 2002) indikatoru atlases pieeju, kas balstās uz divu kvantitatīvu kritēriju izmantošanu indikatorsugu atlasei:

- 1) sugas, kas ievērojami biežāk konstatētas relatīvi netraucētā, neizmainītā vidē, kas ir “pozitīvas” ekoloģiskās integritātes rādītājs;
- 2) sugas, kas ievērojami biežāk konstatētas mēreni traucētā vidē, ko var uzskatīt par “negatīvu” ekoloģiskās integritātes rādītāju.

Sugu izvēlēs loģika varētu būt, piemēram, 5 pozitīvas attiecībā pret ekoloģisko integritāti, 5 – negatīvas. Tās varētu būt no viena taksona vai radniecīgām organismu grupām, piemēram, ķērpji, skuju koki u. tml.

Rezultāti un diskusija

Lai šo pieeju izmantotu klimata pārmaiņu novērtēšanā, nepieciešams veikt novērtējumu noteiktā laika posmā. Minēto Kanādas zinātnieku pieeju (Carignan un

Villard, 2002) šādā gadījumā varētu izteikt sekojošā veidā – klimata pārmaiņas ir starpība starp sekojošiem lielumiem:

1) summārā relatīvi neizmainītā vidē un mēreni traucētā vidē sastopamo indikatorsugu flora novērtējuma perioda sākumā;

2) summārā relatīvi neizmainītā vidē un mēreni traucētā vidē sastopamo indikatorsugu flora novērtējuma perioda beigās.

No indeksu izstrādes viedokļa ir svarīgi, ka šādā veidā tiek pretstatīti divi proporcionāli lielumi – summārā flora novērtējuma perioda sākumā un beigās.

Atšķirībā no oriģinālās Carignan un Villard (2002) metodiskās pieejas, autoru piedāvātajā variantā tiek ietverti divi papildus lielumi – laika periods un summārā flora, kas to vienlaicīgi padara piemērotu klimata pārmaiņu novērtēšanai (klimata pārmaiņas notiek konkrētā laika periodā) un indeksu metožu izstrādei (ir pretstatīti proporcionāli lielumi – summārā flora perioda sākumā un beigās).

Izmantojot šādu pieeju, tiktu rasts kompromiss starp plašu taksonu un potenciālo antropogēno faktoru ietekmi rezultātu veidošanā, jo, neskatoties uz to, ka tiktu izmantota iepriekšēja indikatorsugu atlase, vienlaicīga, proporcionāla pret antropogēnajiem faktoriem jūtīgu un ne tik jūtīgu sugu izmantošana antropogēno faktoru lomu rezultāta veidošanā ļautu samazināt līdz minimumam. Lai saglabātu datu salīdzināmību, indikatorsugu izvēli varētu veikt konkrēta taksona ietvaros, piemēram, tiktu apskatīti ķērpji, skujkoki vai kāds cits specifisks taksons.

To varētu izmantot tālākā indeksu metožu izstrādē klimatu pārmaiņu bioindikācijai. Pašreiz lietotās indeksu metodes pārsvarā ir balstītas sociālekonomisko faktoru izvērtēšanā un politikas plānošanā. Piemēram, “Germanwatch” izstrādātais Klimata pārmaiņu veiktspējas indekss (Climate Change Performance Index) izvērtē klimata pārmaiņu mazināšanas pasākumu efektivitāti 58 valstīs, kuru enerģētikas sektori kopumā rada 90% no visas pasaules CO₂ emisijām atmosfērā. Salīdzinājumā ar šo indeksu metožu grupu, bioindikācijā balstīti indeksi ir relatīvi nedaudz un tajos tiek izmantoti daži, specifiski indikatori, piemēram, ķērpji (Will-Wolf et al., 2015). Veidojas datu interpretācijas problēmas, jo ir problemātiski nošķirt rezultātus, kurus ir veidojuši klimata faktori no rezultātiem, kuru veidošanā būtiska loma ir bijusi ar klimatu nesaistītiem antropogēniem faktoriem.

Piedāvātā metodiskā pieeja ļautu šo problēmu būtiski mazināt – iespēja limitēt izmantojamo indikatoru skaitu ļautu samazināt metodes pielietošanas izmaksas, savukārt proporcionāla pret antropogēnajiem faktoriem jūtīgu un ne tik jūtīgu sugu izmantošana ļautu samazināt datu interpretācijas problēmas, tajā pašā laikā saglabājot augstu metodes jūtību pret klimata faktoriem. Ja tiktu izmantotas tikai pret antropogēniem faktoriem mazjūtīgas sugas, to izvēle būtu ļoti limitēta un varētu ciest metodes kopējā jūtība pret klimata faktoriem – būtu problemātiski atrast šādas “ideālas” sugas, kuras ietekmē tikai klimata faktori. Ja arī tādas tiktu atrastas, tad tās visticamāk būtu sastopamas kādā konkrētā ģeogrāfiskā reģionā, radot ģeogrāfisko faktoru problēmu. Piedāvātajā variantā aizvien pastāvētu antropogēnās ietekmes problēma, bet tā būtu samazināta līdz minimumam. Tā kā lietotās sugas nebūtu iepriekš stingri noteiktas, un tās varētu izvēlēties katra pētījuma vajadzībām, nepastāvētu ģeogrāfiskie ierobežojumi piedāvātās metodiskās pieejas lietošanā.

Secinājumi

1. Pašreiz klimata pārmaiņu bonifikācijā lietotās stratēģijas ir saistītas ar metodoloģijas un izmaksu problēmām – ir nepieciešams vai nu plašs indikatorsugu klāsts, vai arī īpaši atlasītas indikatorsugas, radot palielinātas izmaksas vai ģeogrāfiskos ierobežojumus katras konkrētas metodes pielietošanā.

2. Pielietojot specifiskus principus indikatorsugu atlasē, būtu iespējams radīt kompromisa variantu starp plašu indikatorsugu klāstu un izmaksām, vienlaicīgi nodrošinot arī metodes pielietošanas neatkarību no ģeogrāfiskajiem faktoriem.

3. Pētījuma gaitā tika identificēta piemērota metodika šādai indikatorsugu atlasei – (Carignan un Villard, 2002) pētījums, uz tā pamata izveidota metodiskā pieeja klimata pārmaiņu bioindikācijai, tās izsakot kā starpību starp summāro relatīvi neizmainītā vidē un mēreni traucētā vidē sastopamo indikatorsugu floru pētījuma laika perioda sākumā un beigās.

4. Atšķirībā no oriģinālās Carignan un Villard (2002) metodiskās pieejas autoru piedāvātajā variantā tiek ietverti divi papildus lielumi – laika periods un summārā flora, kas to vienlaicīgi padara piemērotu klimata pārmaiņu novērtēšanai (klimata pārmaiņas notiek konkrētā laika periodā) un indeksu metožu izstrādei (ir pretstatīti proporcionāli lielumi – summārā flora perioda sākumā un beigās).

Avoti un literatūra

1. **Barrett, T.M., Gray, A. N.** (2011). Potential of a national monitoring program for forests to assess change in high-latitude ecosystems. *Biological Conservation*, Nr. 144, 1285.–1294. pp.
2. **Carignan, V., Villard, M. A.** (2002). Selecting Indicator Species to Monitor Ecological Integrity: A Review. *Environmental Monitoring and Assessment*, Nr. 78, 45.–61. pp.
3. **Gignac, L.D.** (2001). Bryophytes as Indicators of Climate Change. *Bryologist*, Nr. 104, 410.–420. pp.
4. **Kļaviņš, M., Zaļoksnis, J.** (2016). *Climate and Sustainable development*, Rīga: LU, 384 p.
5. **Lindenmayer, D.B., Likens, G.E.** (2010). *Effective Ecological Monitoring*, Melbourne: CSIRO Publishing.
6. **McKenney, M.S., Rosenberg, N.S.** (1993). Sensitivity of some potential evapotranspiration estimation methods to climate change. *Agricultural and Forest Meteorology*, Nr. 64, 81.–110. pp.
7. **Schmeller D.S., Henry, P.Y., Julliard, R., Gruber B, Clobert, J., Dziock, F., Lengyel, S., Nowicki, P., Déri, E., Budrys, E., Kull, T., Tali, K., Bauch, B., Settele, J., Van Swaay, C., Kobler, A., Babij, V., Papastergiadou, E., Henle, K.** (2009). Advantages of volunteer-based biodiversity monitoring in Europe. *Conservation Biology*, Nr. 23, 307.–316. pp.
8. **Will-Wolf, S., Jovan S., Neitlich, P., Peck, J. E., Rosentreter, R.** (2015). *Bryologist*, Nr. 18, 59.–82. pp.

ZIŅAS PAR AUTORIEM / AUTHORS

Tatjana BARTELE

Dr. hist.

RISEBA

Rīga, LATVIJA

tmb@inbox.lv

Ilze BOLDĀNE-ZEĻENKOVA

Dr. hist.

Latvijas Universitāte

Latvijas vēstures institūts

Rīga, LATVIJA

ilze.boldane@gmail.com

Gunārs BRĀZMA

Dr. phil.

Latvijas Lauksaimniecības universitāte

Jelgava, LATVIJA

gbrazma@latnet.lv

Inese BRIŠKA

Mg.sc.educ.

Liepājas Universitāte

Liepāja, LATVIJA

inese.briska@liepu.lv

Vilis DABERTS

Dr. phil.

Sociālo tehnoloģiju augstskola

Rīga, LATVIJA

vilis.daberts@gmail.com

Kārlis DOBELIS

Dr.math.

Liepājas Universitāte

Liepāja, LATVIJA

karlis.dobelis@liepu.lv

Aija EGLĪTE

Dr.oec.

Latvijas Lauksaimniecības universitāte

Jelgava, LATVIJA

aija.eglite@llu.lv

Artis EGLĪTIS

Mg. sc. soc.

Biznesa, mākslas un tehnoloģiju augstskola

RISEBA

Rīga, LATVIJA

terijs@inbox.lv

Edvīns EVARTS

Dr. hist.

Latvijas Universitāte

Latvijas vēstures institūts

Rīga, LATVIJA

edvins_e@hotmail.com

Viola ĒVELE

Mg. paed., Mg. phil.

Biznesa augstskola Turība

Rīga, LATVIJA

violae2@inbox.lv

Andžela FOMINA

Liepāja, LATVIJA

andza212@inbox.lv

Sarma FREIBERGA

Mg.sc.soc.

Latvijas Kultūras akadēmija

Rīga, LATVIJA

sarma.freiberiga@gmail.com

Zaigonis GRAUMANIS

Dr. phil.

Liepājas Universitāte

Liepāja, LATVIJA

zaigonis.graumanis@liepu.lv

Sandra GRIGARAVIČIŪTE

Dr. of humanities

Šiauliai University,

Department of Human sciences

Šauļi, LIETUVA

sandra.grigaraviciute@leu.lt

Anita JANSONE

Dr.sc.comp.

Liepājas Universitāte

Liepāja, LATVIJA

anita.jansone@liepu.lv

Justīne Sofija JAUNZEME

maģistre starptautiskajā biznesā

Ventspils Augstskola

Ventspils, LATVIJA

justinej@venta.lv

Kristīne JOZAUSKA

Latvijas Universitāte

Rīga, LATVIJA

kristine.jozauska@gmail.com

Anete KARLSONE

Dr.hist.

Latvijas Universitāte

Rīga, LATVIJA

anete.karlson@gmail.com

Dace KAUFMANE
Dr. oec.
Latvijas Lauksaimniecības universitāte
Jelgava, LATVIJA
dace.kaufmane@llu.lv

Viesturs KALNIŅŠ
Dr.sc.ing..
Liepājas Universitāte
Liepāja, LATVIJA
viesturs.kalnins@liepu.lv

Ārija KOLOSOVA
Dr. hist.
Liepājas Universitāte
Liepāja, LATVIJA
arija.kolosova@liepu.lv

Inta KULBERGA
Dr.sc.admin.
Liepājas Universitāte
Liepāja, LATVIJA
inta.kulberga@liepu.lv

Iveta KRILOVA
Mag.hist.
Daugavpils Universitāte
Daugavpils, LATVIJA
slivkin200275@mail.ru

Ilze LIEPIŅA-NAULA
Mg.paed.
Loimaa Evangēliskā Tautas Augstskola
Loimaa, SOMIJA
ilze.liepina-naula@leko.fi

Ināra LEIKUMA
Mg. psych, Mg. phil.
Latvijas Lauksaimniecības universitāte
Jelgava, LATVIJA
inaaral@inbox.lv

Kristīne MACKARE
Msc clinical optometry
Liepājas Universitāte
Liepāja, LATVIJA
kristine.mackare@gmail.com

Arvīds MALONAITIS
(Arvydas Malonaitis)
Humanitāro zinātņu doktors
Lietuvas Izglītības zinātņu institūts
Viļņa, LIETUVA
malonaitis@inbox.lt

Jurijs MAŠOŠINS
tiesību doktors
Biznesa, mākslas un tehnoloģiju
augstskola RISEBA
Rīga, LATVIJA
jurima@inbox.lv

Sandra MIHAILOVA
Dr.psych.
Rīgas Stradiņa universitāte
Rīga, LATVIJA
Sandra.mihailova@rsu.lv

Anna MEDNE
Mg. oec.
Biznesa augstskola Turība
Rīga, LATVIJA
annam@turiba.lv
Sandra Medne-Jēkabsone
Mg. agr.
annam@turiba.lv

Pjotrs PALČEJS
Mg. iur.
Latvijas Biznesa koledža
Rīga, LATVIJA
pjer2@inbox.lv

Andrejs PEGAŠEVŠ
filozofijas doktors
RISEBA
Rīga, LATVIJA
apeg@inbox.lv

Gunta PLŪKSNE
Mg.sci.soc., Mg. phil., Mg.theol.
Filozofijas atbalsta fonds
Rīga, LATVIJA
gunapluksne@inbox.lv

Inga PŪRE
Dr. sc. soc.

Liepājas Universitāte
Liepāja, LATVIJA
inga.pure@liepu.lv

Dana RONE
Mg. iur
Biznesa augstskola Turība
Rīga, LATVIJA
dana.rone@latnet.lv

Lidija SEMENOVA
Mg.soc.sc.
Biznesa, mākslas un tehnoloģiju augstskola
RISEBA
LidijaChe@gmail.com

Jurate SUCYLAITE
PhD in social sciences
Klaipeda University
Klaipēda, LIETUVA
jurate.sucylaite@ku.lt

Vitālijs ŠALDA

Dr. hab. hist.

Daugavpils Universitāte

Daugavpils, LATVIJA

vitsalda@gmail.com

Karina TARUŠKAITE

PhD student

Vytautas Magnus University,

Department of Cultural Studies

Kauņa, LIETUVA

karina.taruskaite@vdu.lt

Juris VUGULS

Dr. phil.

Latvijas Lauksaimniecības universitāte

ESAF SOHU

Jelgava, LATVIJA

vuguls@llu.lv

Līvija ZEIBERTE

Dr.sc.admin.

Banku augstskola

Rīga, LATVIJA

livija.zeiberte@ba.lv

Māra ZELTIŅA

Dr.biol.

Liepājas Universitāte

Liepāja, LATVIJA

mara.zeltina@liepu.lv

Jana ZĪLE

Dr. iur.

Baltijas Starptautiskā akadēmija

Rīga, LATVIJA

jana.zile@inbox.lv

Maksims ŽIGUNOVS

profesionālā maģistra grāds informācijas

tehnoloģijā

Liepājas Universitāte

Liepāja, LATVIJA

maksims.zigunovs@liepu.lv